Teodoras NARBUTAS

LIETUVIŲ *tautos* ISTORIJA

Teodoras NARBUTAS

LIETUVIŲ *tautos* ISTORIJA

ANTRAS TOMAS

VILNIUS MINTIS 1995

UDK 947.45.01
Na-126

Versta iš:
Dzieje starożytne narodu
Litewskiego przez
Teodora Narbutta
Tom drugi.
Wilno, nakładem i drukiem
A. Marcinowskiego, 1837.

Redaktorių kolegija:
A. TYLA, E. ALEKSANDRAVIČIUS, R. GRIŠKAITĖ,
Z. KIAUPA, N. VĖLIUS, V. VISOCKAS

Iš lenkų kalbos vertė *KAZYS USCILA*
Specredaktorė *REDA GRIŠKAITĖ*
Redaktorė *ROMUALDA BRASTAVIČIENĖ*

Narbutas T.
Na-126 Lietuvių tautos istorija / Red. kol.: A. Tyla ir kt.; [Įž. str. „T. Narbutas ir jo „Lietuvių tautos istorija", t. 1, p. 7—17, V. Berenio; „T. Narbutas — lietuvių mitologijos tyrinėtojas", t. 1, p. 18—46, N. Vėliaus].— V.: Mintis, 1992.

Kn. 2 / [Įž. str. „Tautos versmių beieškant", p. 5—22, R. Griškaitės].— 1995.— 513 p.: iliustr.— Bibliogr. išnašose. — ISBN 5-417-00711-0.

Antras T. Narbuto „Lietuvių tautos istorijos" tomas skirtas „lietuvių tautos versmėms tyrinėti" ir jos „šaknims ieškoti". Daug dėmesio autorius skiria lietuvių kilmės teorijoms, kurios žinomos nuo Renesanso laikų, bei kaimyninių tautų istorijai, kuri buvo reikalinga kaip tonas, išryškinantis lietuvių tautos praeitį.

UDK 947.45.01+940.1

© Vertimas, Kazys Uscila, 1995
© Įvadinis straipsnis, paaiškinimai, papildymai ir jų vertimai, Reda Griškaitė, 1995

ISBN 5-417-00711-0

TAUTOS VERSMIŲ BEIEŠKANT

Tai bendra mūsų, rašančiųjų,
klaida — norime pasakyti daugiau
negu žinome

Teodoras Narbutas

T. Narbutas laiške Ignui Onacevičiui rašė: „Antrą tomą paskyriau lietuvių tautos versmėms tyrinėti“[1]. Savo tikslą sukonkretino taip: „Šių raštų pirmą tomą skyrėme tam, kad atskleistume brangius lietuvio širdžiai mitologinius paminklus, iš kurių trykšta istorijos šaltiniai, o šiame tome dėstysime pačią istoriją“, t. y. „ieškosime vardo ir šlovės tos tautos, kuri davė mums pradžią“[2]. Taigi antro „Lietuvių tautos istorijos“ (toliau LTI) tomo uždavinys buvo nusakytas labai konkrečiai. Savo reikšme ir apimtimi jis turėjo nenusileisti pirmam tomui, nes nagrinėjo bene populiariausią romantinės istoriografijos problemą — „šaknų ieškojimo“ klausimą.

Lietuvių kilmės teorijos, kurių atsiradimą reikėtų sieti dar su Renesanso laikotarpiu, buvo puikiai žinomos LTI autoriui: tiek Jono Dlugošo užrašyta romėniškoji, tiek Erazmo Stelos propaguota gotiškoji, tiek jau vėliau atsiradusi heruliškoji lietuvių tautos genezės teorija — dviejų pirmųjų junginys. T. Narbutas buvo skaitęs ir XVIII amžiaus pabaigos vokiečių publicisto ir istoriko Augusto Liudviko fon Šlėcerio tyrinėjimus, žinojo ir jo nuomonę, jog lietuviai iki pat jų valstybės sukūrimo buvo didelė, galinga, bet barbariška tauta, o Palemonas — išgalvota asmenybė. Šio teiginio šalininkai buvo ir Ksaveras Bogušas, ir Jokimas Lelevelis, bet istorikas sten-

[1] Šaurai? (Be datos.) T. Narbutas I. Onacevičiui // Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — MAB RS). F. 18. B. 185. L. 265.

[2] Čia ir toliau, kur nenurodomas cit. šaltinis, cituojama iš publikuoto antro LTI tomo teksto.

gėsi įsiklausyti ir į oponentų — Dionizo Poškos ir Simono Daukanto — svarstymus.

Suprantama, jog kiekvienas, paėmęs į rankas naują LTI tomą, perskaitęs jo pratarmę, degė smalsumu, kuriai iš minėtų stovyklų pritars naujasis Lietuvos istorikas. Garsiajam A. L. Šlėceriui T. Narbutas atsakė, jog visa senoji lietuvių tautos istorija byloja „apie pirmykštę kilmę iš tautos, pasiekusios gana aukštą civilizacijos lygį, kažkada gyvenusios apsišvietusio pasaulio kraštuose", jog „tautos branduolys neprarado nei savo tautinių bruožų, nei savitumo, nei didelių dorybių, kas visuomet statė lietuvius greta Europos tautų, kai tik apvaizda duodavo jiems tikrų valdovų". T. Narbutas rašė: „Skaudu girdėti ir neseniai skelbtas istorikų nuomones, jog lietuviai iki krikščionybės priėmimo buvo laukinė, barbariška ir plėšikiška tauta. Ne todėl, kad mumyse srūva lietuviškas kraujas, ne todėl, kad mūsų veikalo tema yra Lietuvos istorija, bet todėl, kad toji istorija tiek mažai tirta ir pažinta net svarbiausių Šiaurės senovės istorikų ir tyrinėtojų". Vis dėlto, apgynęs lietuvių, kaip aukštos civilizacijos tautos, garbę, istorikas nemėgino ryžtingai stoti romėniškosios lietuvių kilmės teorijos šalininkų pusėn: „neketiname daryti lietuvių protėvių italais, tiesiai iš Italijos atkeliavusiais į šias šalis. Nors daug rašytojų ir lietuvių kronikų šaltinių tam pritaria, tačiau nuodugniau išnagrinėtos aplinkybės nurodo kitą kelią. Neneigiame šios nuomonės visiškai <...>". Daug kategoriškiau T. Narbutas išsakė savo nuostatą naujausių vokiečių istorikų skelbtos germaniškosios teorijos atžvilgiu: „Nors mums ir labai garbinga būtų dalytis su šlovinga vokiečių tauta viena kilme, tačiau privalome eiti pasirinktu tiesos, vieninteliu mūsų darbo devizo, keliu ir siekti jos su mūsų protėviams būdingu kuklumu". Labai atsargiai istorikas kalbėjo ir apie tuomet itin madingą heruliškąją teoriją. T. Narbutas svarstė: „Ar galima įterpti prielaidą, jog, grįžę iš Italijos VI amžiaus pradžioje, herulai atnešė lietuviams ir būties pradžią, ir lotynų kalbos žodžius, ir romėnų mitologiją? Sutikime, jog nieko nepasa-

kyta apie žodžius, lietuvių kalbos sandarą ir pobūdį. Bet kokius dievus, kokią mitologiją? Garbingi istorikai pamiršo, kad Roma jau tris amžius buvo krikščioniška, kad krikščioniška buvo visa imperija, be to, niekas Europoje negarbino Kapitolijaus Jupiterio, o romėniška pagonybė bjaurėjosi patys stabmeldžiai <...> kaip po Odoakro pralaimėjimo grįžtantys iš Italijos herulai galėjo duoti pradžią lietuvių tautai, jei patys buvo kilę, išėję iš tų pačių sodybų, kur ir šiandien gyvena jų ainiai?"

Suprantama, susipažinęs su šiais T. Narbuto samprotavimais, ne vienas LTI skaitytojas paklausdavo savęs: tai kas gi mes esame? Kur mūsų pradžia, jeigu mes nesame nei Palemono, nei Odoakro palikuonys? Bet T. Narbutas buvo parengęs atsakymą į šį klausimą. Jis rašė: „<...> mums lietuvių tautos pradžia atrodo kaip lydinys dviejų tautų — gelonų ir budinų. Pirmieji buvo pelazgų-helenų, antrieji — indų-skitų kilmės. Nors šis teiginys gali atrodyti naujas ir drąsus, bet esama stipriai jį remiančių įrodymų <...>". Ši mintis tikriausiai buvo staigmena ir sukėlė tam tikrą sumišimą. Atsirado nauja viliojanti alternatyva, naujo pasirinkimo galimybė. O juk LTI rašymo laikotarpiu noras nustatyti savo tapatumą su protėviais, identifikuoti save buvo pasiekęs apogėjų ir susijęs su daugeliu priežasčių. E. Aleksandravičius sakė: „Lietuvių tautos kilmės paieškos domino visus, be to, šį susidomėjimą dar veikė bajoriškos genealogijos įrodinėjimo tradicijos (lietuvių bajorų surašymai, vykdomi caro vyriausybės įsakymu, buvo gana dažni, ir reikalavo nemažai žinių apie šeimos praeitį. Ypač polemikoje su lenkų bajorais). Ta prasme genealogija buvo traktuojama kaip ypač svarbi mokslo šaka, o ne pagalbinė šiandienine prasme"[1].

---

[1] *Aleksandravičius E.* Socialinės ir psichologinės Lietuvos romantinės istoriografijos prielaidos // Sietynas. V., 1990. T. IX. P. 149—150.

T. Narbutas puikiai suvokė, jog naujoji hipotezė sukels reakciją ir nebūtinai teigiamą, juolab kad šalininkų neturėjo. Jis tikėjosi, jog, susipažinus su didžiulės apimties tomu, atsiras ir tokių, kurie parems naują idėją. Vis dėlto abejonių būta nemažai. Tuometinį vidinį istoriko nusiteikimą puikiai iliustruoja ir tokios mintys: „Ne dėl tuščios garbės ar nepažintos savimeilės ieškojau tolimuose pasaulio amžiuose lietuvių tautos ištakų, o tai, kad man pasitaikė pastebėjimų, dėstau juos kuo tiksliausiai, laikydamas savo pareiga įrodyti kiekvieną smulkmeną. Jei jos atrodys absurdiškos, mielai atsisakysiu savo prielaidų. Tačiau vidinis įsitikinimas sako, kad čia išdėstyti dalykai bus geriau atskleisti, jei vėlesni istorikai panorės sekti mūsų pėdomis. Istorija yra medžiaga, kuriai reikalingas ilgas apdorojimas, ir, kol bus visiškai išbaigta, būtinai turinti pereiti per daugelį rankų. Vadinasi, pirmasis su neapdorota medžiaga dirbęs žmogus ir visas jo milžiniškas darbas dažniausiai būva pamirštas palyginti su vėlesnio darbuotojo efektyvaus darbo šviesa".

„Tai visuomet tebus mamuto skeletas..." Deja, T. Narbuto viltys, o galbūt ir nuogąstavimai nepasitvirtino. Antras LTI tomas, regis, buvo sutiktas be entuziazmo, tiksliau sakant, jo atgarsius sunku atsekti tiek ano meto periodikoje, tiek korespondencijoje. Knyga taip ir nesulaukė išsamios mokslinės recenzijos (prisiminkime reakciją spaudoje pasirodžius „Lietuvių mitologijos" tomui). Ir vis dėlto visiškai nepastebėta knyga neliko. Čia vėl reikia atkreipti dėmesį į Juozapą Ignotą Kraševskį ir jo publicistinę veiklą. Šio literato plunksna paprastai neaplenkdavo nė vieno svarbesnio Lietuvos istorijos tyrinėjimo. Išsamaus komentaro sulaukė pirmas LTI tomas, todėl T. Narbutas tikėjosi, jog neliks nepastebėta ir antroji knyga. Juolab kad apie tai buvo pareiškęs ir pats J. I. Kraševskis. 1837—1838 metais „Tygodnik Petersburski" buvo spausdinamas didelis jo rašinys, skirtas Mykolo Balinskio monografijos „Vilnius" analizei. Rašinio pabaigoje recenzentas pažadėjo: „Netrukus, kai tik mus pa-

sieks Narbuto „Istorijos“ antras tomas (kuris jau išėjo), kuo skubiausiai atsiųsiu redakcijai jo kritiką“[1].

Tačiau savo pažadą literatas ištesėjo tik iš dalies. Jau minėtą J. I. Kraševskio recenziją, skirtą M. Balinskio veikalui, Vilniaus intelektualai, susibūrę apie leidinį „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe“, sutiko labai nepalankiai. Netrukus žurnalo puslapiuose buvo duotas stiprus atkirtis ne tik šiam rašiniui, bet ir apskritai J. I. Kraševskio kritikos manierai. Autorius anonimas rašė: „Istorinio darbo srityje nuo pat jo pradžios iki šių dienų, regis, nebuvo knygos, kuri, turėdama tikslą aprėpti viską, būtų be priekaištų. Istorijoje viskas, kas yra (jeigu tik tai yra gerai), visuomet yra laimėjimas, o visa kita papildys laikas. Kritikuojant lengviausia yra nurodyti tai, ko trūksta <...>“[2]. Anonimas, laukdamas žadėtos LTI antro tomo recenzijos, su kartėliu rašė: „Malonu apsistoti prie mažo! Kad tik būtų šlovė, nors ir savaitinė, savaitraštinė. Geriau blogai negu nieko, — sakoma Lietuvoje“[3]. Taigi Vilniaus literatų nuomonė apie kritinius pasisakymus „Tygodnik Petersburski“ puslapiuose nebuvo teigiama. Galbūt šis atviras priešiškumas lėmė tai, jog minėta antro tomo recenzija taip ir nepasirodė, nors, beje, šį teiginį reikėtų priimti su tam tikromis išlygomis.

Po keleto mėnesių tame pačiame „Tygodnik Petersburski“ buvo išspausdintas J. I. Kraševskio straipsnis, pavadintas „Apie Lietuvos istoriją“[4]. Rašinys buvo parašytas apmąstymų forma, ne jo autoriui įprastu kandžiu stilium, nekritikuojant nieko asmeniškai ir nenurodant

[1] *Kraszewski J. I.* Rozbiór Historii miasta Wilna przez Michała Balińskiego. T. I, od założenia do r. 1430 obejmujący // Tygodnik Petersburski. 1837. Nr. 47; *Kraszewski J. I.* Historia miasta Wilna przez Michała Balińskiego. T. II, zawierający dzieje miasta od początku rządów Świdrygiełły do śmierci Stefana Batoriego, czyli od roku 1430—1586 // Ten pat. 1838. Nr. 9.

[2] Historya miasta Wilna. Przez Michała Balińskiego. T. II // Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. 1838. T. 22 (poczet nowy). S. 125.

[3] Ten pat. P. 126.

[4] *Kraszewski J. I.* O historyi Litwy // Tygodnik Petersburski. 1838. Nr. 18. S. 96—98; Nr. 19. S. 102—103. Taip pat: *Крашевский И.* История Литвы // Сын отечества и северный архив. Санкт Петербург, 1838. Т. II. С. 161—174.

konkrečių kieno nors klaidų ar trūkumų. Straipsnis dvelkė ramybe, rimtumu, didele erudicija ir bylojo apie ne vienų metų svarstymus. T. Narbuto pavardė nebuvo paminėta, nors ant J. I. Kraševskio stalo, be jokios abejonės, jau gulėjo ne tik antras, bet ir trečias LTI tomas. Taigi konkretus apmąstymų objektas nebuvo nurodytas, nors, įsigilinus į rašinio tekstą, jį galima nesunkiai nuspėti.

Straipsnio pradžioje J. I. Kraševskis konstatavo, jog Lietuvos istorija yra fenomenalus, išskirtinis reiškinys; jos tyrimui negalima taikyti bendrų, nusistovėjusių taisyklių. Ir čia pat pagrindė šią savo mintį: „Atkreipkime dėmesį, jog, nepaisant kruopščių tyrinėjimų, ir šiandien nieko arba beveik nieko nežinome apie Lietuvos pradžią; atkreipkime dėmesį į tai, jog senoji šios istorijos interpretacija yra sugriauta, sunaikinta, jog, norint rašyti šią istoriją, reikia iš naujo kurti ir klijuoti iš atskirų nuotrupų, išvalyti begales netikrų padavimų ir perdaryti iš esmės; be to, nepamirškime, jog tikrų Lietuvos metraštininkų nėra, jog paminklai žuvo, padavimai susispietė tik į vieną krūvą ir susimaišė su daugybe vėliau atsiradusių priedų, kuriems atskirti reikia labai didelio įgudimo“[1]. Taigi J. I. Kraševskis iškėlė pagrįstą klausimą: „Kaip šiame labirinte galima rasti Lietuvos pradžią? Kaip galima prieiti iki jos lopšio?“[2].

Visos šios mintys yra identiškos antrame LTI tome keliamoms problemoms — T. Narbutą kankino tie patys nuogąstavimai, ir jis nevengė tuo pasidalyti su kitais. Tačiau ne visur jų požiūriai sutapo. Kai kuriuos J. I. Kraševskio pasisakymus šiame rašinyje galima būtų traktuoti kaip atvirą polemiką su T. Narbutu. Straipsnio autorius rašė: „Herulai, alanai, skandinavai vienas paskui kitą tarnauja vėlesnei Lietuvos istorijai kaip sėklinis grūdas. Lietuvių kalba ir jos dialektai, kurie, regis, savo giminystę gali atvesti į kelią, gali būti palyginti beveik su visomis kalbomis ir nė su viena neturėti ypatingos gi-

[1] *Kraszewski J. I.* O historyi Litwy. S. 96.
[2] Ten pat.

minystės; vienodai jie atskleidžia slavų, gotų ir suomių pėdsakus. Šioje kalboje rasime įvairių amžių ir tautų nuolaužų. Taigi pirmykštė Lietuvos istorija yra nepaprastai susipynęs kamuolys, kurio negalės išpainioti nė viena ranka, nė vienas šimtmetis; jai nepakaks vienpusiško darbo. Reikia ilgų ir sunkių tyrimų apie tautos prigimtį, jos padavimus, religiją, papročius; reikia mokėti juos objektyviai vertinti ir tik taip atskleisti giminystę. Ar toks darbas yra lengvas? Amžių amžiais buvo pilamas Lietuvos kapas, ir reikia amžių, reikia tūkstančio rankų, kad būtų galima atkasti tą *Mytžynu Kalnaj* ir rasti ten gulinčius kaulus"[1]. Taigi šis pasisakymas ignoravo, sumenkino T. Narbuto bandymą „išpainioti tą kamuolį", nes, anot rašinio autoriaus, toks darbas jau iš anksto pasmerktas pražūčiai. J. I. Kraševskio pesimizmas nuolat stiprėjo: „Lyginimas su kitų tautų tradicijomis prie nieko neatvestų, nes ir vėl būtų rasta tik bendros analogijos bruožų, kuriuos tyrinėjant galima pastebėti visų tautų istorijoje, nuo vieno pasaulio krašto iki kito"[2]. Taigi galima ieškoti lietuvių tautos šaknų visuose pasaulio kraštuose, bet visur tyrinėtojo tykos dideli pavojai, kuriuos J. I. Kraševskis įvardijo taip: „Bet, ieškant pradžios ir giminystės šiaurėje, vakaruose ar kur nors kitur, nederėtų į istoriją eiti su iš anksto parengta sistema, iš anksto aplenkiant faktus ir juos lenkiant prie tos sistemos. Reikia mokytis pačiam ir suteikti galimybę įsitikinti kitiems. Priešingu atveju visos spalvos susilieja į vieną, viskas įgauna iškreiptą vaizdą ir atspalvį, ir įvykiai bus pakreipti taip, kaip reikės. Sistemos priėmimas, toks kenksmingas tyrinėjant vėlesnę, jau aiškesnę istoriją, jos ankstyvuosius laikus apskritai denatūralizuoja"[3].

T. Narbutas, nuolatinis „Tygodnik Petersburski" skaitytojas (žurnalo rinkinys puošė Šaurų dvaro biblioteką), be jokios abejonės, susipažino su šiuo J. I. Kraševskio

[1] Ten pat. P. 96—97.
[2] Ten pat. P. 97.
[3] Ten pat.

straipsniu. Ir nors, kaip jau buvo minėta, adresatas nebuvo įvardytas, T. Narbutas buvo tuomet tas žmogus, kuris geriausiai galėjo suvokti rašinyje nagrinėjamas problemas. Istorikas skaitė: „Būtent ten, kur kalbama apie tautų pradžią, apie atkūrimą iš kaulelių to prarasto prieštvaninio mamuto skeleto, ar gali ką nors tyrinėtojas, nepaisant didelių gabumų, mokslo ir darbo? Ar gali jis tą istorijos dalį taip apdoroti, kad suteiktų jai istorinį gyvenimą ir visumą? Niekuomet negalės. Iškastų gyvūnų skeletai visuomet bus tik skeletai, senoji tautų istorija — tik datų ir pavardžių rinkinys; ji bus naudinga tik išvadoms, palyginimams, sausam smalsumui ir konfrontacijai; bet ji bus negyva, nepamaitins sielos, nebus ta, kas šiandien nori ir privalo būti istorija“[1]. Literato rašinys dvelkė visiška rezignacija: „Protinė veikla, opinija, papročių pasikeitimai, šalutinės įtakos, mažesnių asmenybių charakteriai, bendri papročiai — visa tai priklauso naujosios istorijos sričiai ir būtinai reikalinga jos visumai atskleisti. Kur galima rasti tokią medžiagą norint atkurti Lietuvos istorijos pradžią? Niekur. Ji visuomet tebus mamuto skeletas, į kurį žmonės žiūrės su pagarba, bet niekuomet visiškai jo nesuvoks <...>“[2].

Straipsnio teiginiai negalėjo nesukelti dar didesnių apmąstymų. Su daugeliu J. I. Kraševskio minčių T. Narbutas turėjo sutikti, nes, kaip byloja antro tomo teksto analizė, jos jaudino ir jį ir buvo susijusios su bendromis romantinės Lietuvos istoriografijos problemomis. Konkretaus atsakymo į savo naująją lietuvių tautos kilmės hipotezę T. Narbutas nesulaukė ir vėliau, nors tonas ir pesimistinė gaida, kuri dvelkė iš J. I. Kraševskio rašinio, be to, tyla, kuri šiuo atveju buvo labai iškalbinga, didelio entuziazmo negalėjo kelti. Oficiali spauda, profesionalūs kritikai neatsiliepė, nors vargu ar uždaruose salonuose ir redakcijose polemika nevyko — pernelyg jau patraukliai, o kartu ir fantastiškai skambėjo T. Narbuto hipotezė. Kiekvienu atveju, tas, kuris ir būtų ryžę-

[1] Ten pat.
[2] Ten pat.

sis viešai prabilti, būtų turėjęs pripažinti, jog antras LTI tomas „maitino sielą“ daugeliui to meto šviesuolių, ir ne vienus metus. Tokį teiginį pailiustruoti galėtų keletas laiškų, atsitiktinai išlikusių T. Narbuto mokslinėje korespondencijoje. Įdomu, jog jie datuojami 1847—1848 metais, t. y. prabėgus dešimčiai metų po antro LTI tomo pasirodymo. Korespondentas — Lydos bajorų mokyklos vyresnysis mokytojas, Vilniaus gubernijos statistikos komiteto narys Petras Lavrovas. Jo laiškai sako, jog lietuvių kilmės klausimas dar ir penktajame dešimtmetyje jaudino protus, o T. Narbuto „Istorija“ buvo pagrindinis autoritetas ir diskusijų objektas. Štai šio laiško ištrauka: „Mane labai domina vienas straipsnis: tyrinėjimas apie lietuvių tautos kilmę, vardą ir kalbą, kurio rankraštį tikiuosi greitu laiku atsiųsti Tamstai, kad galėtum perskaityti ir kritiškai įvertinti. Nepataikaudamas pasakysiu, kad mūsų dienomis kiekvienas, kuris diskutuoja arba rašo apie Lietuvą, turi turėti omenyje Tamstos „Istoriją“. Istorijos temomis su Tamsta galima diskutuoti tik turint po ranka kitų autoritetingų rašytojų [veikalus], bet manau, jog neatsiras tokio lengvabūdiško žmogaus, kuris neparodytų pagarbos Tamstos didžiam veikalui. Jūs nuoširdžiai troškote atskleisti tiesą ir surinkti apie Lietuvą į vieną vietą viską, ką tik gali vienas žmogus. Kuo labiau skaitau, tuo labiau tuo įsitikinu. Antras tomas beveik visas yra skirtas lietuvių kilmei, lengva pasakyti — 576 puslapiai. Tamsta kildini juos iš gelonų (pelazgų-helenų tautos) ir iš budinų (indų-skitų tautos); vėliau išaugusi gelonų-budinų karta susiskirstė į tris pagrindines dalis: Prūsiją, tikrąją Lietuvą ir Latviją. Kaip matyti, tai teigdamas, vadovavotės ir Herodoto autoritetu, ir kai kurių vokiečių rašytojų tyrinėjimais, be to, neužmiršote ir Šlėcerio, kuris pripažįsta, jog lietuviai yra ypatinga gentis. Bet lietuvių tautos lopšys senesnis už istorinę atmintį <...>. Tiesą sakant, lietuvių kalba susiformavo žiloje senovėje, savarankiškai. O tai, kad ji kai

ką paėmė iš senovės kalbų, buvo tik dėl santykių su tomis tautomis“[1].

Taip mąstė Lydos mokytojas, T. Narbuto amžininkas ir gerbėjas. Be jokios abejonės, jų būta ir daugiau. Deja, nors nuo tų dienų mus skiria vos pusantro šimto metų, nepajėgiame jų įvardyti. Todėl reikia tenkintis tuo, ką turime, arba pritarti J. I. Kraševskio pesimizmui.

„Nesijuokite, bičiuliai!“ Tai, ko negalime rasti ano meto spaudoje, anų dienų korespondencijoje, kartais galima aptikti T. Narbuto juodraščiuose, t. y. jo rankraštiniame palikime. Deja, antro tomo autografas neišliko. Mūsų dienas pasiekė tik šio tomo rusiškasis variantas, kuris tėra pažodinis originalo vertimas, be jokių autoriaus pataisų, ir gali būti įdomus tik lingvistams[2]. Tačiau likimas lėmė, jog išliko darbinis, vadinamasis parankinis, antro LTI tomo egzempliorius (toliau — PE)[3], kuris yra neįkainojamos reikšmės šaltinis, atspindintis istoriko pažiūrų evoliuciją beveik per dvidešimt metų... Detaliai susipažinus su PE, pavyko suskaičiuoti apie tris šimtus pataisų ir papildymų, padarytų paties T. Narbuto ranka — šiuo atžvilgiu antras tomas nenusileidžia „Lietuvių mitologijai“. Istoriko prierašai byloja, jog jis atidžiai sekė to meto periodiką, ypač užsienio lingvistų tyrinėjimus, stengėsi įsiklausyti į jų aiškinimus, bet savo esminės koncepcijos, savo nusistatymo nepakeitė ir jeigu atsirasdavo tokių, kurie mėgino ją niekinti, stodavo ginti[4]. PE galima rasti ir M. Osolinskio, ir E. Eichvaldo, ir F. Kruzės, ir T. Volianskio vardus, tačiau išskirtinę vietą užėmė slovakų archeologo ir istoriko Povilo Juozapo Šafaržyko (Šafařik, 1795—1861) tyrinėjimai. Prahos universiteto bibliotekininkas, didžiulio veikalo „Slavų se-

[1] Lyda. 1848.VII.27 (VIII.16). P. Lavrovas T. Narbutui // MAB RS. F. 18. B. 185. L. 57 (rus. k.).

[2] Перевод Истории Литовского Народа. Сочинение г-на Теодора Нарбутта. Том. 2. Листов 602 // Lietuvos valstybinis istorijos archyvas. F. 1139. Ap. 1. B. 144. L. 1—597.

[3] MAB RS. F. 17. B. 244/2.

[4] Detaliau apie T. Narbuto pataisas, rengiant spaudai antrąjį šio tomo leidimą, žr. leidinio „Paaiškinimuose“.

nienos“ autorius, buvo to meto slavų kraštų įžymybė. XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje pasaulį išvydęs P. J. Šafaržyko veikalas tapo bestseleriu: jis buvo išverstas beveik į visas slavų kalbas (į lenkų kalbą — 1842 metais[1]). T. Narbutas savo bibliotekoje turėjo tiek lenkiškąjį, tiek rusiškąjį „Slavų senienų“ variantą, buvo nuodugniai juos išstudijavęs ir susidaręs savo nuomonę.

P. J. Šafaržyko veikalas buvo pirmasis išsamus, viską apimantis slavų istorijos tyrinėjimas. Pats „Slavų senienų“ autorius taip nusakė priežastis, kurios paakino jį imtis tokio tyrinėjimo: „Iš tikrųjų kiekvieno žmogaus, kuris atsisakė pirmykščio kietumo ir rūstumo, širdis verda nenugalimu ilgesiu rasti patikimų žinių apie mielus jo protėvius, bet šis ilgesys yra dar stipresnis mokslininko, kuris savo gyvenimą paskyrė tyrinėjimams, turintiems glaudų ryšį su jo tautybe <...>“[2]. Didžiulės apimties veikale P. J. Šafaržykas aprašė daugybę tautų, rado daugybę dokumentinių jų bendros slaviškos kilmės įrodymų. Suprantama, T. Narbutą labiausiai domino tai, kaip slovakų tyrinėtojas traktavo tautas, kurios buvo ir jo veikalo objektas. Štai kaip P. J. Šafaržykas apibūdino T. Narbuto pamėgtuosius budinus: „<...> Herodoto budinai buvo venedų tauta, ir mums didelė paguoda, jog jau tokiais ankstyvais amžiais toks patikimas rašytojas duoda mums akivaizdų atminimą senovinės tautos, kurią, protingai apsvarsčius visas galimybes, kiekvienas protaujantis slavas drąsiai, be jokios apgaulės gali laikyti savo padermės šaka“[3]. O antrame „Slavų senienų“ tome konstatavo: „Budininai, budinai — pati seniausia Herodoto minima slavų šaka, kažkur Voluinėje ir Baltarusijoje“[4]. LTI autorius, perskaitęs tokius P.J. Šafaržyko teiginius, be abejo, buvo šokiruotas — tai absoliučiai prieštaravo jo koncepcijai. Jis rašė: „Šis kruopš-

[1] Sławiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. Przełożył z czeskiego dr. H. N. Bońkowski. Poznań, 1842. T. 1—2.
[2] Sławiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. T. 1. S. 5.
[3] Ten pat. P. 274—275.
[4] Ten pat. T. 2. P. 775.

tus slavų senienų tyrinėtojas kimba prie kiekvienos tautos, prie kiekvienos giminės, kur tik galima rasti pretekstą kokiam nors panašumui (ar vardo, ar kitos kokios savybės) į slavus. Klijuoja, lopo iš skiaučių savo audeklą ir dėl to dažnai pats tampa juokingas. Taigi budinams jis priskiria plačias teritorijas nuo pat Bugo versmių, po to Beržūna į šiaurę nuo Minsko aukštumų ir per visą Baltarusiją, iki pat Dono ir Volgos. Anot P. J. Šafaržyko, šios teritorijos anksčiau buvo apgyvendintos budinų. Taigi ir budinai yra venedai, t. y. slavai. *„Risum teneatis, amici,* nesijuokite, bičiuliai!" Bet T. Narbuto sumišimas ir nepasitenkinimas didėjo ir toliau, ypač susipažinus su paragrafu, kurį P. J. Šafaržykas pavadino „Lietuvių padermės tautos". LTI autoriaus nepasitenkinimą turėjo sukelti jau vien tas faktas, jog lietuvių tauta buvo nagrinėjama kaip viena iš slavų tautų pasaulio dalių. P. J. Šafaržykas rašė: „Lietuvių padermės tautos: senovės prūsai, galindai, sūduviai, kuršiai ir šiandieniai lietuviai, taip pat ir latviai, dėl dviejų priežasčių nusipelnė ypatingo slavų istoriko ir kalbos tyrinėtojo dėmesio. Visų pirma todėl, kad pastebime daug glaudesnę jų ir slavų kalbos ir charakterio, taip pat papročių giminystę nei su kitomis indoeuropiečių genties padermėmis; ir galų gale antra, remiantis patikimais istoriniais šaltiniais, abi šios padermės nuo neatmenamų laikų iki pat šių dienų gyveno kartu, betarpiškai, nuolat kaimynystėje, prie Baltijos jūros <...>"[1]. „Slavų senienų" autorius teigė: „Šiame svarbiame reikale, remdamiesi ne tiek svetima nuomone, kiek savo patirtimi, įgyta ilgai tyrinėjant ir įvairius istorikų liudijimus, ir abiejų kalbų savybes bei kitas aplinkybes, iš tiesų turime pripažinti, jog lietuvių ir slavų tautos priešistoriniais laikais buvo vienos padermės tautos, kurios istorijos kelyje dėl istorinių aplinkybių buvo taip išskirtos, kad šiandien jas turime laikyti atskiromis, bet vis dar labiausiai susigiminiavusiomis tarp visų indoeuropiečių padermių tautomis"[2]. T. Narbutas taip pa-

[1] Sławiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. T. 1. S. 580—581.
[2] Ten pat. P. 583.

komentavo šį P. J. Šafaržyko teiginį: „Šafaržykas pažengė dar toliau, nes senovės lietuvius visiškai sugimininiavo su slavais, šiandienius šių abiejų tautų skirtumus priskirdamas likimui, kurio dėka jos patekdavo tai į germanų, tai į finų valdžią, ir lietuvių kalba vis labiau tolo nuo slavų. Vis dėlto žmogus, mokantis šias kalbas, neras nieko, kas galėtų jį įtikinti šios hipotezės teisingumu, nes lietuvių, germanų, finų ir slavų kalbos skiriasi viena nuo kitos kaip dangus ir žemė <...>".

„Slavų senienų" autoriaus įsitikinimu, lietuviai iš niekur neatkeliavo, o nuo neatmenamų laikų gyveno prie Baltijos jūros kartu su slavų gentimis. Be to, jo nuomone, jau J. Dlugošo laikais slavai lietuvius laikė labai maža ir silpna tauta. Jis rašė: „Senaisiais laikais lietuvių padermė ir savo skaičiumi, ir savo jėga buvo maža, nežymi, engiama; kaip lapai ir žiedai krito ant svetimo, vokiečių, jungo, ir, be jokios abejonės, ši padermė svetimu krauju negalėjo nei turtėti, nei augti"[1]. Savo išvadas „Slavų senienų" autorius argumentavo remdamasis ne tik senovės autorių žiniomis, — jis puikiai žinojo ir A. L. Šlėcerio, ir D. Poškos, ir J. Lelevelio, ir J. Foigto darbus. P. J. Šafaržykas buvo skaitęs ir pirmą LTI tomą. T. Narbutą jis apibūdino kaip „naujausią Lietuvos istoriką, kuris visa siela palinko prie herulų ir prie kitų svetimkalbių"[2]. T. Narbuto koncepcija, kuri jau gana ryški ir pirmame LTI tome, slovakų tyrinėtojui buvo nepriimtina. Tai ryškiausiai parodo tokios jo mintys: „Lietuvių genties tautų senoji istorija nusipelnė ypatingo slavų senovės tyrinėtojų dėmesio, nes, kaip jau anksčiau buvo sakyta, abi šios gimininges gentys senaisiais laikais galėjo būti pagrįstai laikomos dviem vieno kamieno šakomis, kurios vėlesniais amžiais dėl nedraugingų aplinkybių vis labiau viena nuo kitos tolo ir taip nutolo, jog šiandien, kai kurioms vystančioms lietuvių šakoms vėl susijungus su plačiašakiu ir vešliu slavų medžiu, pirmiau buvusios gi-

[1] Slawiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. T. 1. S. 601.
[2] Ten pat. P. 587.

miningos tautos beveik nepasižįsta viena su kita ir dedasi esą svetimos. Pasigailėjimo vertas faktas, jog slavų istorikai taip mažai tyrinėja šią sritį (ir naujausias veikalas — T. Narbuto „Lietuvių tautos senovės istorijos“ pirmas tomas, išspausdintas 1835 metais Vilniuje, tėra tik (kaip čia švelniau pasakius) audinys, išaustas iš senų siūlų, sulopytas senomis skiautėmis)“[1]. Toks LTI įvertinimas turėjo skambėti kaip įžeidimas. „Naujausias slavų istorikas“ P. J. Šafaržykui atsakė lakoniškai ir griežtai: „Lietuvių tauta arba visiškai negimininga slavams, arba turi labai tolimus ryšius, nes šias tautas jungia tik politiniai saitai“.

Taigi „Slavų senienų“ autoriaus svarstymai apie lietuvių kilmę T. Narbuto neįtikino, tačiau tai, ką jis rašė apie slavų tautas, skambėjo labai patraukliai. P. J. Šafaržyko sukurtas slavų pasaulis atrodė labai įspūdingas, o jo tyrinėjimai verti dėmesio. T. Narbutas, kuris ištisą antro LTI tomo skyrių buvo skyręs šiems lietuvių kaimynams, dabar turėjo jį peržiūrėti. LTI autorius, sėmęsis žinių apie slavų istoriją tik iš N. Karamzino, A. Naruševičiaus, V. Suroveckio ir M. Osolinskio darbų, turėjo atiduoti pirmenybę populiariam, įtaigiam ir iškalbingam P. J. Šafaržykui. Dėl to, rengdamas antrąjį antro LTI tomo leidimą, T. Narbutas nusprendė atsisakyti slavų tautų aprašymo. Taigi pažvelkime į skyrių „Apie slavus“, kurio T. Narbutas jau nebenorėjo matyti naujojoje LTI redakcijoje.

T. Narbutas taip grindė savo ketinimą apžvelgti šių lietuvių kaimyninių tautų istoriją: „Lietuvių tautos santykiai su slavais yra tokie gausūs ir daugiareikšmiai, kad vienų istorija nušviečia kitų istoriją. Dėl to dera šį tą pakalbėti ir apie slavus. Negalime gilintis į šių tautų pirmykštę istoriją ar plačiai dėstyti išvadas apie jų pirmykščius likimus, ypač kai šis dalykas, nepaisant daugelio nuomonių ir pažiūrų, dar deramai neištirtas, mokslininkai nė vieno jų nepriėmė. Be to, norėdami pasakyti

[1] Ten pat. P. 607.

mūsų nuomonę, būtume priversti užimti daugiau vietos mūsų veikale, negu jos lieka šiam straipsniui, ir kartu pernelyg nukrypti nuo temos"[1]. Taigi, kitaip negu P. J. Šafaržykas, šių tautų istoriją T. Narbutas stengėsi aprašyti ne giminystės su lietuvių tauta paskatų vedamas. Trumpiau tariant, slavų, kaip ir kitų kaimyninių tautų, istorija buvo reikalinga kaip fonas, kuriame dar labiau išryškėja lietuvių praeitis. Slavams aprašyti istorikas pasirinko abėcėlinę tvarką. Taigi trumpai buvo aprašytos šios gentys: bolianai, brėžanai, bulgarai, bužanai, chrobatai, circipanai, juodrusiai, čekai, čerkesai, dalmatai, doksanai, drevlianai, dregovičiai, dulebai, dytivoniai, havolėnai, kašubai, kicinai, kroatai, krivičiai, kujavai, kurimai, lazai, lenzanai, levbuzai, linai, liutičiai, luckiečiai, mozūrai, milzanai, moravai, morošanai, obodritai, palygiai, pakalniečiai, polianai, palabiai, poločianai, pamarėnai, psesai, radimičiai, rakuzai, ratariai, rugijai, severianai, slovėnai, serbai, stodorėnai, suličiai, tivercai, ugličiai, ukrai, ultinai, vagrai, vanai, vietičiai, vilinai, vlotabai, voluinėnai, zaliesai, zemeltingai, zichai, juodkalniečiai. Sąrašas įspūdingas, bet jis negalėjo konkuruoti su P. J. Šafaržyko pateikta slavų pasaulio panorama. Visoms čia išvardytoms slavų tautoms T. Narbutas davė lakonišką ir gana sausą charakteristiką, — išskyrus vieną, kuri nusipelnė ypatingo istoriko dėmesio. Toji tauta buvo juodkalniečiai. T. Narbutas rašė: „Jiems skiriame atskirą, ne abėcėlės tvarka įdėtą straipsnį dėl to, kad tai susiję su ypatingu, labai vertu dėmesio ir keistu, mums nesuprantamu būdu praleistu slavų senovės tyrinėtojų dalyku. Nė viena slavų tauta neišsaugojo tiek pirmykščio ir tautinio originalumo, tiek istorinių prisiminimų šlovinguose padavimuose ir įvairiuose paminkluose kiek juodkalniečiai. Šie kalniečiai, atsiskyrę nuo viso pasaulio, tarp niekam neprieinamų uolų, karingi, darbštūs, dievobaimingi, labai mylintys savo savitumą, lig šiol išlaiko tą slavišką tautiškumą, kuris išskyrė juos iš visų pasau-

[1] *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu Litewskiego. Wilno, 1837. T. 2. S. 115.

lio tautų ir kurio pėdsakai pas mus jau beveik išnykę"[1]. T. Narbutą žavėjo originalus juodkalniečių folkloras, jų šventyklos ir jų gyvenimo būdas, o svarbiausia — laisvės siekimas. Aprašęs juodkalniečių savybes, T. Narbutas nurodė ir savo žinių šaltinį, kuris, regis, susijęs su kai kuriais autobiografiniais paties istoriko gyvenimo momentais. Jis rašė: „Teko laikyti rankose rankraščius, turinčius žinių apie juodkalniečius; jas surinko inžinierius generolas Karolis Opermanas, buvęs tuose kraštuose Rusijos imperatoriaus Povilo I žygio metu <...>"[2]. Taigi susižavėjimas tokia tolima Lietuvai tauta siekia dar T. Narbuto tarnybos Rusijos armijoje laikus.

„Žmonės visados ir visur tie patys žmonės..." Šią frazę T. Narbutas nuolat kartodavo: arba taikydamas ją sau, arba jo aprašomoms istorinėms asmenybėms. Tai bene įdomiausios kiekvieno LTI tomo vietos — ten, kur plunksna tarsi ima nebeklausyti istoriko ir leidžia nukrypti nuo skrupulingo praeities įvykių dėstymo. Daugumą šių „nukrypimų", kurių ypač gausu antrame tome, galima paaiškinti vidine įtampa ir dvasinėmis kūrybinio žmogaus kančiomis; įsitraukęs į Lietuvos praeities rekonstravimo darbą, T. Narbutas suprato, jog vargu ar tai vienam žmogui įgyvendinamas uždavinys. Taigi jau cituotos J. I. Kraševskio rašinio mintys turėjo paliesti pačius giliausius T. Narbuto išgyvenimus. Atkurti senųjų amžių vaizdą, išlaikyti nepertraukiamą įvykių seką buvo ypač sudėtingas uždavinys. Tiesa, istorikas ieškodavo išeities aprašinėdamas kaimyninių tautų istoriją: „darydavo ekskursus ir vargindavo mūsų skaitytojų kantrybę sunkiomis paieškomis", tačiau pats jautė, kad tai ne visuomet pavykdavo. Rašant antrą tomą, nuolat stiprėjo prieštaravimai, susiję su vieno tyrinėtojo jėgas pranokstančiu darbu. Štai, regis, labai banalus „ekskursas į nuošalę". T. Narbutas rašė: „Pro langą mano namuko, kur rašau šias eilutes, kasdien žvelgiu į prie Rodūnios stūksantį

[1] Ten pat. P. 143—144.
[2] Ten pat. P. 144.

pylimą, esantį tiesiai vos per mylią, sudarantį didingą tolimos tvirtovės vaizdą; įsižiūrėdamas į šį retą praeities paminklą, kasdien jaučiu savo širdyje gimstančius jausmus, skatinančius godulį jį ištirti, ir *kasdien matau neįveikiamas kliūtis šiam sumanymui įgyvendinti* (pabr. mano. — *R. G.*) <...>". Vargu ar T. Narbutas turėjo omenyje kokias nors fizines kliūtis. Negalėjimas ištirti tą paminklą — tai negalėjimas susilieti su jo praeitimi, seniausia istorija, negalėjimas ją rekonstruoti (prisiminkime J. I. Kraševskio abejones). Ši dilema, šis prieštaravimas, šis bejėgiškumas, suvokimas, kad visa tai, ką istorikas rašo, tėra tik nepilnas vaizdas, pusiau tiesos sakymas, kulminaciją įgavo antro LTI tomo priede, pavadintame „Herodoto žinios". Herodoto aprašymų patikimumo problemą T. Narbutas išplėtojo iki praeities rekonstravimo problemos apskritai. Istorikas sakė: „Herodoto aprašymuose tebelieka nemažai neaiškių vietų, ir taip bus ilgai, kol tinkamai peržvelgsime jas dabarties ir praėjusių laikų dvasia. Tai ir yra tikslas, kurio mes dar siekiame ir nuo kurio vis labiau tolsime, kol liausimės praėjusio pasaulio dalykus atkakliai ir su išankstine nuostata matuoti šiandienos masteliais". T. Narbuto įsitikinimu, Herodoto ir kitų senesnių laikų rašytojų veikalų kritika, remdamasi dabarties principais, veda į aklavietę. Jis rašė: „Padarykime prielaidą, jog kiekviena istorija, kiekvieno rašytojo gabumai, kartu ir istorijoje, negali būti apgaulingi. Tačiau turime pripažinti, jog mūsų šiandien rašyta istorija nebūtinai atitinka griežtą labai seniai praėjusių laikų istorijos tiesą, nes vėlesnėse epochose padarė pažangą politika ir kritika, buvusios nežinomos senesniais amžiais. Tad naujųjų laikų gabumams nebūdingas praėjusių amžių tikėjimas, kuris buvo mokslinis, žmogiškas ir dieviškas taip, jog, žvelgdami mūsų laikais į praeities veidrodį, suvokiame mūsų labai matematiškai ribotą žvilgsnį, kuris pastebi tik išorinius paviršius, vos įžiūri užtemdytus klonius, bet jokiu būdu negali nei jų išmatuoti, nei geriau pažinti". Taigi mes nepajėgiame rašyti anų laikų dvasia. Tai bus tik T. Narbuto istorija, para-

šyta XIX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje, t. y. parašyta su to šimtmečio pasaulio suvokimu ir kritikos metodu, su to šimtmečio nuostatomis ir prietarais. Galbūt todėl istorikas, tarsi atsiribodamas nuo atsakomybės, antro LTI tomo pradžioje pasakys: „Mes šiuo veikalu stengėmės paskatinti skaitytoją patį daryti prielaidas ir įsitikinti tikrumu jam pateikiamų nagrinėti dalykų, kuriuos, nelaikydami neginčijamomis tiesomis, pateikiame kaip *mūsų pažintą ir mūsų įsitikinimu taip suprastą* (pabr. mano — *R. G.*) tikrovę". Taigi T. Narbutas, nors gerai išmanė savo profesijos paslaptis, puikiai valdė plunksną ir žinojo savo meto keliamus reikalavimus, stengėsi pabrėžti, jog LTI piešiamas vaizdas — tai jo individualus, asmeninis suvokimas, nuo jo pabėgti neįmanoma, be to, ir nebūtina. Kiekvienas rašo savo istoriją.

Reda Griškaitė

Istorijoje tiesa yra geležinė
būtinybė, ir nereikėtų manyti, jog
ji kada nors gali pakenkti.

*Sena gavenda**

Laisvė be baimės — tai anarchija,
Baimė be laisvės — tai vergovė.

*Mano patarlė**

PRATARMĖ

Vos tik buvo išspausdinta religijos, papročių ir kitų dalykų apžvalga, esanti įvadas į lietuvių tautos istorijos pažinimą, skubu atiduoti spaudai antrą tomą, apžvelgiantį šios tautos ištakas ir jos protėvių atsikėlimo į dabar gyvenamąsias žemes istoriją.

Ir čia skaitytojas neras to literatūrinio patrauklumo, kuris smagina istorinėmis naujienomis ir grakščiu pasakojimu, nes dar ir šį tomą reikėjo skirti parengiamiesiems tyrimams, idant palengvintume tolesnę istoriją, neapsunkindami teksto plačiais prierašais, išvadomis ir įrodymais vien todėl, kad šie dalykai yra nauji ir dar neišnagrinėti nei kritikos, nei smulkmenų, surinktų iš įvairių raštų, aiškinimų; teko juos sujungti į vieną visumą ir susieti vienodais įrodymais. Šia prasme antrą tomą galima laikyti šaltiniu, kuris turi duoti pradžią istorijos upei, turėsiančiai atitekėti net iki šių dienų.

Nėmaž nemanau išsėmęs visas šį darbą stiprinančias ar galėjusias stiprinti versmes, numanau, jog jų gali dar daug atsirasti. O ir šiaip, nepaisydamas ilgalaikių pastangų, darbo ir išlaidų, nepajėgčiau iki savo paskutinių dienų užbaigti arba mažų mažiausiai būčiau priverstas ieškoti pagalbos valstybių sostinių bibliotekose, jei manęs nebūtų literatūriškai rėmę šiam sumanymui pritariantys bendrapiliečiai. Ščiorsų biblioteka per jos savininkų malonę parėmė mano darbus daugeliu retų veikalų, už ką privalau būti be galo dėkingas. Ypač dėkoju ponui Aleksandrui Bychovcui už nesavanaudišką leidimą naudotis senovinės „Lietuvos kronikos" rankraščiu, — jis iš dalies išlikęs nuostabus, originalus lietuvių istori-

jos raštijos paminklas, — kurį atrasti beveik nebuvo jokių vilčių; jis padėjo užpildyti daugelį mūsų istorijos spragų.

Kaip ta darbšti kregždė, kuri lipdo savo lizdelį po gimtąja pastoge iš medžiagų, jai teikiamų tėviškės žemės, vos kada ne kada sutvirtindama savo statinį rastu stiebeliu ar nuskinta gėlele, kuriuos užaugino svetima dirva, lipdo vien genama saldaus laukimo vilties, kad gal tas varginantis darbas suteiks amžinybę palikuonims ir nuneš jos giminės atminimą iki tolimiausių kartų, taip ir aš imuosi vargo, visas atsidedu šiam darbui, kurio pagrindą sudaro gimtojoje žemėje surinkta medžiaga, pagrįsta ir padabinta priedais iš seniai žinomų ar naujų atrastų šaltinių, vildamasis sudaryti visumą, galėsiančią tapti pilnu lietuvių tautos istorijos rinkiniu, kurio labai laukia saviškiai ir svetimi, šiaurinės Europos gyventojai, vildamasis, kad, šioje srityje išdėstęs naujus sumanymus, praplėsiu šios pasaulio dalies pažinimo ribas.

Lietuvis savo kilme, jaunystėje buvęs kariu, išauklėtas meilės dorai, tiesai ir garbei dvasia, kai pašlijusi sveikata dėl suluošinimo, gauto šlovinguose žygiuose, neleidžia tarnauti Monarchui nei lauke, nei prie stalo pilietiškai patarnaujant — kiek randu paskatų tęsti pradėtą darbą! Mano sumanymo įgyvendinimui reikia nepaprastai daug dalykų ir medžiagos, daug materialinių išlaidų ir sugebėjimų, bet, karštai trokšdamas tarnauti visuomenei, sielos gelmėse glūdinčio pareigos jausmo skatinamas, viliuosi įveiksiąs visas kliūtis.

Rašyta Šauruose *Teodoras Narbutas*
1835 m. gegužės 8 dieną.

LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJA

Trečioji knyga

PASTEBĖJIMAI, PADEDANTYS SURASTI LIETUVIŲ TAUTOS PRADŽIĄ

* * *

I skyrius

PASIRENGIMAS LIETUVOS ISTORIJOS PRADŽIOS PAŽINIMUI

.....

1

Bendros pastabos. Pastaruoju metu nuodugnesnis tautų ištakų tyrinėjimas įgijo deramą, konkretesnį negu ankstesniais amžiais pobūdį: griežta kritika įvertino ankstesnių tyrinėtojų darbus, pradėta ieškoti tiesos lyginant įvairių tautų istorijas, lyginant kalbas ir jų dialektų atspalvius, pradėta rinkti padavimus, sakmes, tautines dainas, kruopščiai tirti įvairias senienas, ypač religijos šaltinius. Taip, remiantis rašytiniais šaltiniais, laimingomis ir taikliomis prielaidomis, atsiranda vilčių įžvelgti istorinius faktus praėjusių, net labai tolimų amžių ūkanose; nors mūsų pirmtakai nesitikėjo, mes dažnai pajėgiame parodyti labai įdomių ir galinčių dominti pasaulio istorijos visumą faktų.

2

Tyrimų sunkumas. Lietuvių tautos istorija yra toks sunkus, siekiantis tolimas epochas, o drauge toks naujas ir neapdorotas dalykas, jog reikia begalės darbo, gabumų ir nemažų pastangų, beveik pranokstančių vieno žmogaus galimybes. Todėl tam, kuris imasi šio darbo, ypač man, kuriam stinga ir gabumų, ir lėšų, susidaro baisus vaizdas. Bemaž sukaustytas kaimiškos vienatvės, vos galėdamas dėl darbo ir varginančių paieškų sukaupti reikalingiausią medžiagą, kompensuodamas ryšių su mokslininkais istorijos tyrinėtojais trūkumą, apsuptas dažnai šiam darbui nepalankių aplinkybių, vien pasikliaudamas karštu troškimu atskleisti tiesas, viliojančias prie šio rimto dalyko, nutariau pateikti visuomenei šį lietuvių tautos istorijos rinkinį, mano ilgamečių tyrinėjimų vaisių. Esu laimingas, kad sugebėjau nors tiek pasiekti, kad pramyniau kelią už mane gabesniems istorikams (jei Dangus jų kada nors teiksis duoti šiai tautai) ir sukaupiau medžiagos Šiaurės Europos gyventojų istorijai papildyti. Priešistorinio laiko tėkmė, žmonių užmarštis, rašytojų nerūpestingumas arba nepakankamas išsilavinimas jau pakankamai ilgai valdė Šiaurės pasaulį: pražuvo tūkstančiai vertingiausių senienų, tad pats laikas, kad pasistengtume išgelbėti tai, ką žino mūsų atmintis ir rodo stebėjimai.

3

Tyrimų metodas. Pasirinkau mažiausiai pramintą kelią, kuriuo stengiuosi eiti, kad išsiaiškinčiau lietuvių tautos versmes, siekiančias senų seniausias epochas, atsiradusias labai tolimoje senovėje. Sekdamas praėjusių metų tėkmę, papasakosiu apie įvykius, tačiau jų galutinis pagrindimas dažnai bus tik kituose straipsniuose. Dėl šių priežasčių noriu prašyti skaitytojų neteisti skubotai, neperpratus dalyko iki galo. Drąsios ir visiškai naujos mintys čia remiasi į pagrindą viso kūrinio, kuris aiškina anks-

čiau pasakytus dalykus; nepaisant tariamo skyrių fragmentiškumo, lig tol nenagrinėtos medžiagos rinkinio, jie pamažu atskleidžia nepertraukiamo nuoseklumo susietus šaltinius ir padeda suprasti istorijos visumą. Savaime suprantama, toks istorijos pasakojimo būdas negali būti puošnus, bet nebuvo galimybių pasirinkti kitą. Laužiant, taip sakant, pirmuosius ledus, tenka daugiau reikšmės teikti naujoms mintims ir stebėjimams įrodyti, negu tų pirmųjų kontūrų istoriškumui nagrinėti. Todėl ir palikome jiems kuklų istorijos* pavadinimą.

4

Be to, dažnai esti, kad neįmanoma išlaikyti nepertraukiamą įvykių seką, ypač tuomet, kai labiau gilinamės į praeitį. O ir tas, kuris susipažino su priešistorinės senovės epochomis, apiplėštomis įvairių senienų epochomis, ko kito galėtų geisti? Šiaurės Europoje ilgai užsitęsęs laimingai ištobulėjusio pietuose rašto nepažinimas, karai, sumaištys, dar pragaištingesni gaisrai, religijų ir civilinių organizacijų kaita greta visuotinės tamsos nugramzdino mūsų tėvynės praeitį į neperžvelgiamą debesį. Antra vertus, ryšiai su labiau išvystytomis tautomis senovėje buvo be galo painūs, padriki ir tolydžio atnaujinami. Vidužemio jūros pirklių, kurie bemaž vieni pasiekdavo tolimas jūras, be to, turėjo ryšį su Atlanto vandenynu ir visados iš anksto puoselėjo viltis rasti lobių nežinomuose kraštuose, kerštas sudarė nesuskaičiuojamas kliūtis Šiaurei pažinti dar labiau negu Vidurio Europos tautų barbariškumas ir nesvetingumas. Bet kai anarchija pakirto Romos valstybės imperatorių galybės kolosą, kai barbarų antplūdis pražudė civilizuotus kraštus, pavertė apsišvietusių romėnų palikimą dykra ir kapinynais, šiaurinėms tautoms susiklostė naujos aplinkybės, ir į Europą atėjo pusiausvyros metas. Iš tiesų dar praėjo ilgi amžiai, kol tų užkariautojų tautų barbariškumą išnaikino geriau jų pažintos dieviškos Tiesos įtaka, kuri vienui viena liko

nepajudinama tarp apsišvietusio pasaulio griuvėsių, keičiantis tokiai daugybei kartų, įžiebė naujų amžių filosofijos deglą, kuriam buvo lemta savo šviesa išsklaidyti sutemas, užklojusias istorijos akiratį. Nevalia kaltinti tikėjimo sargų ir mokytojų dėl pažangos istorijos pažinimo stokos: juk dvasininkai paliko mums daugiausia kronikų*. Iš kito atstumo žvelgdami į dalykus, matome, kad būta laikų, ypač lietuvių žemėje, kai tikėjimo ir švietimo deglas jos gyventojams atrodė tarsi ir žmonių, ir senovės, ir viso, kas gera, naikinimo perkūnas. Ginkluoti krikštytojai, turėdami laukines širdis ir atlikdami baisius darbus, užkariaudami tautas, buvo taip pamiršę žmogų, kad kaip ir žiauriausi barbarai, atimdavo gyvybę ir jam už gyvybę brangesnius tautinius paminklus, laisvę ir namų taiką. Nelaimė netgi lėmė, kad ir švelniais būdais priimant šviesą kitose lietuvių žemės šalyse tautos prarado visas savo senienas: arba iš anksto kruvinais karais pažymėtomis išmokomis apmokėdavo už savo savitumą, arba krikščionių kunigų nusistatymas be išlygų išnaikino krašto paminklus. Buvo sudaužytos gimtųjų dievų statulos, sugriautos šventyklos, iškirsti šventieji šilai, įvesta kita kalba, uždrausti vieši susiėjimai įprastose šventose vietose, kur giesmės, pasakojimai ir sakmės primindavo dalykus, susijusius su brangiais gimtaisiais prisiminimais. O šie praradimai palaidojo neįkainojamą tautos istoriją, kuria ji, kaip įprasta, garsėjo šioje šiaurinėje žemėje, turėdama iš tiesų nepatvarius paminklus, bet iš kartos į kartą atstatomus iš paveldėtos tautiškumo meilės. Pirmą šių raštų tomą skyrėme tam, kad atskleistume brangius lietuvio širdžiai mitologinius paminklus, iš kurių trykšta istorijos šaltiniai; šiame tome dėstysime pačią istoriją.

5

Apie istorijos šaltinius. Kalbant apie istorinius senovės šaltinius, negalima nepaminėti naujesnių, bet ir čia iškyla nemalonių prisiminimų. Lietuva, susijungusi

su Lenkija, savanoriškai atsisakė savo nepriklausomybės, pateko į lenkų bevaldystės sąmyšį, kuris atėmė iš jos išorinę gynybą ir sumažino reikšmę kaimyninėse šalyse, padarė ją niokojančių karų grobiu. Žlugo sustiprintos tvirtovės, pati sostinė kelissyk sudegė arba buvo nusiaubta; viešieji archyvai sunyko arba blogai saugomi nukentėjo, bažnyčios ir krikščioniškosios minties šventovės neišsaugojo šių lobių. Baigtos istorijos negalime rasti[1]; kronikos ir istorijos žinių rinkiniai, pasirodę vos nuotrupomis, tik tikslina padavimų ir raštų minimas žinias, kad būta ir plačiau išdėstytų dalykų. Iš visų spausdintų verčiausias yra vienas Strijkovskis**, po to — prūsų ir Livonijos kronikininkai. Nepaneigiama tiesa tai, kad šis istorikas būtų buvęs laimingesnis, jei būtų panorėjęs apsiriboti tik senienų ir rankraščių, kurių daugelį turėjo po ranka, rinkėjo šlove; bet, nelaimei, jis įsigeidė istorijos, suskirstytos į knygas ir skyrius, kurių priekyje įdėtų savo rėmėjų vardus. Užsikrovęs šią ne pagal savo jėgas naštą, mūsų garbingasis pirmtakas skubėjo be menkiausios kritikos, be atsargumo su datomis, palyginimo, dalyko nagrinėjimo, ir skubėjo pagrįstai: jau nedaug metų jam buvo skirta gyventi. Tačiau jis nesuskubo įgyvendinti visų savo ketinimų. Iš tikrųjų jis negailėjo darbo, bet nemokėjo juo laimingai naudotis. Prūsų kronikininkai paliko mums įspūdingą paminklų lobį, bet jie daug ką nutylėjo, dar daugiau praleido dėl neatidumo. Latvių, arba Livonijos, autoriai pas naujesnius senovės tyrinėtojus atranda nemažai vertingų tautos istorijos perlų. Jėzuitas Kojalavičius*** parašė lietuvių istoriją lotynų kalba; jis apsiribojo tik sudėliojęs Strijkovskio veikalą į istorinius rėmus, ne visuomet taikliai taisydamas jo spragas.

6

Nuo to meto nieko iš šio dalyko neišėjo ištisai: mėginimai, nedidelės žinutės, studijos, prielaidų fragmentai. Lietuvių bičiuliai, prūsai ir latviai, laimingiau ar nelai-

[1] Rotundo „Lietuvos istorijos"*.

mingiau susiję su vokiečių tauta, turi pilnesnius ir geresnius už mus savo istorijų aprašymus; jų kronikininkų skaičius yra ženklus. Mokytos plunksnos dirbo ir dabar darbuojasi prie jų istorijos: Kocebus* parašė senovės Prūsų istoriją, pelniusią didelį pripažinimą; mokslingasis ponas Foigtas** baigia išleisti paskutinius pilnos tos pačios istorijos tomus, kurių bus aštuoni; šis visiškai užbaigtas veikalas savo verte pranoksta visus lig tol žinomus todėl, kad jis remiasi kryžiuočių dokumentais ir kronikomis, o jie yra iš visur sukaupti Karaliaučiuje. Šie šaltiniai mokslininkams buvo žinomi: mūsų rusiškieji senovės tyrėjai netgi padarė išsamiai ir tvarkingai surinktų, reikalingų ištraukų atsargas; o ponas Foigtas pats nepaprastu savo darbštumu, genialumu ir talentais atskleidė jų turtingumą ir parodė retą jų panaudojimo pavyzdį; citavimo tikslumo, sveikos kritikos, dalyko, mokslų ir kalbų išmanymo atžvilgiu tai tikrai įžymus autorius. Be to, Rusijos valstybės vakarinėse vokiečių gubernijose steigiasi draugijos, pluša mokslininkai, žadėdami naujų šiaurinių kraštų istorijos vaisių. Taip pat dar daug reikia nuveikti tiriant lietuvių tautos istoriją, ypač epochas, esančias arčiau lopšio, visų pirma dėl stygiaus atskleistų paminklų, kurie galėtų padėti tyrėjui. Todėl vieni tiesiog priimdavo kronikininkų geriau išdėstytas išvadas apie tautos ištakas, kiti, priblokšti tų išvadų netaiklumo, siūlė vargais negalais suregztas savąsias, o dar kiti su tikrai pyrgonišku nepatiklumu, visas kronikų sakmes pasakomis pavadinę, sielvartavo dėl galimybių pastūmėti Lietuvos istoriją toliau XIII amžiaus[1]. Juk senesnės kronikininkų žinios apie lietuvių gentis nepagrįstai laikytos išmone: jie sėmėsi žinių iš dabar pražuvusių kronikų, kurių padavimai ir senovės šaltinių liekanos buvo ne tokie seni. O tai, kad jose būta ne vien pasakų, kas dieną įtikina vis nauji atradimai; pats puikus lietuvių kalbos žinovas ir savo surinktų giesmių leidėjas ponas Rėza***, kurio šviesa tiek daug pasinaudojome ankstesniame to-

[1] Hlebovičiaus „Vytauto gyvenimas". P. 116 (Onacevičiaus pastabos)***.

me, — jis pats, kartoju, nedviprasmiškai priekaištauja tiems kritikams, skeptikams; įrodinėja, kad kronikininkai sakė tiesą, pasitvirtinančią juo labiau tam, kuris artimiau susipažįsta su esamais senovės paminklais. Ir šiuo mūsų darbu ketiname, kiek tai įmanoma, padaryti galą nuomonių apie lietuvių tautos ištakas skirtumams ir būtent todėl pasirinkome ištęstą dėstymo būdą, pagrįsdami jį įvairiomis senienomis arba remdamiesi neabejotinais spėjimais, kuriuos galima naudoti vietoj istorinių paminklų, jei jie nedaro žalos natūraliai dalyko tvarkai ir nėra juos paneigiančių svaresnių įrodymų.

7

Tiesa tai, kad raštingoji Europa ėmė artimiau pažinti lietuvių tautos gentis tik XIII a. pradžioje, bet nepalyginti anksčiau jas puikiai žinojo kaimynai slavai, turėję savo kronikininkų ankstesniais amžiais. Be to, dar gerokai anksčiau būta ryšių ir su kitomis tautomis; buvo prekybinių ryšių su apsišvietusiomis romėnų, graikų, finikiečių tautomis; pagaliau lietuviai nuo pirmųjų krikščioniškosios eros amžių susidurdavo su skandinavais, būdami ne tamsi, laukinė orda, bet iš civilizacijos kilusi tauta. Dabar reikia tik, ištyrus vietą, iš kur ir kada išėjo pirmieji lietuvių tėvai, įrodyti šias mintis ir nurodyti deramas epochas.

8

Apie tautos pavadinimą. Mūsų krašto praeities tyrinėtojai ir jaunesni istorikai nesutaria dėl bendro visos tautos pavadinimo. Vieni, atsižvelgdami į tai, kad seniausia vienos genties stovykla buvusi Prūsuose, norėtų prūsų vardą suteikti visai tautai. Antri, susipažinę tik su naujesniais latvių tyrinėjimais, visas gentis tempia po latvių rubrika. Mes pasisakome už pono Kepeno požiū-

rį: lyginant tris svarbiausius dialektus — senovės prūsų, lietuvių ir latvių, — vidurys tenka lietuvių, o tai neginčytinai įrodo, kad tautos lopšys buvo būtent lietuvių gentyje arba kad ši gentis buvo arčiausia prie šio lopšio[1]. O be to, Lietuvos valstybė tuomet ne tik savo galybe ir dydžiu pranoko Prūsiją ir Latviją, bet ir buvo viena tų, kurios ilgiausiai džiaugėsi savo nepriklausomybe. Tad tuo remdamiesi nedvejojame visą tautos visumą su visomis jai gimininga mis žmonių bendruomenėmis ir kartomis paskelbdami lietuviškąja[2].

9

Šiuo veikalu mes stengsimės paskatinti patį skaitytoją daryti prielaidas ir įsitikinti tikrumu pateikiamų jam nagrinėti dalykų, kuriuos, nelaikydami neginčijamomis tiesomis, pateikiame kaip mūsų pažintą ir mūsų įsitikinimu taip suprastą tikrovę. Daryti galutines išvadas reikės mūsų skaitytojams, būsimoms kartoms, didžiosios lietuvių tautos palikuonims. Be to, iš anksto reikia įspėti, jog, vos pradėjus gilintis į dalyką, gali būti vietų, ne itin įdomių daugeliui skaitytojų: įrodymų, išvadų, teiginių, prielaidų, jų nuolatinio tikrinimo, perėjimų nuo vienos temos prie kitos, be to, gana tolimos, grįžimo atgal prie tos pačios, fragmentų, skliaustuose įterpiamų iš pirmo žvilgsnio svetimų dalykų — tai turinys šios trečios knygos, kuri, kaip įvadas į kitas, išdėstys įžangines žinias, reikalingas tęsiniui istorijos, būsiančios kitose knygose. Toks yra pobūdis darbo, kuriam nepramynė kelių ankstesni detalūs stebėjimų nagrinėjimai. Žmogaus amžius trumpas, ir teko šio darbo imtis jau brandžiais metais, tad baiminuosi, kad vėliau nebūtų pernelyg vėlu sugaišus laiką parengiamajam nagrinėjimui. Be to, mokslininkams, tyrinėjantiems senovę, šis darbas nebus mįs-

[1] Dziennik Wileński. 1828 (Istorijos ir literatūros skyrius)*.
[2] TV. P. 197 ir kt. / Straipsnis apie lietuvių genties tautų kalbą ir literatūrą.

lė, o neturintys tam pašaukimo gali pasikliauti cituojamų rašytojų autoritetu; tesiteikia pasitikėti mūsų meile tiesai ir tautos garbei. Dirbdami amžiuje, kuris pergyveno tautos politinę būtį ir jai palankius laikus, dirbdami kaimiškos sodybos vienatvėje, nesiviliame sulauksią saldesnių apdovanojimų už tuos, kuriuos suteikia naudos visuomenei jausmas. Mūsų darbas toli gražu negali aprėpti visų jai deramų smulkmenų jau todėl, kad yra pirmas toks veikalas. Ligi šių dienų žinomi tyrinėjimai negali visiškai patenkinti. Plačiai pasklidusi lietuvių gentis verta išsamesnių ieškojimų, negu tai galime padaryti mes. Bet yra vilčių, kad visa, kas galėtų papildyti mūsų darbą, nieko nepridės prie jo teigiamų savybių, išskyrus jame minimų dalykų geresnį pagrindimą, ir galbūt nepažemins mūsų tiesos troškimo, kurio siekiame per amžių sutemas. „Tamsiose epochose menkiausias spindulėlis turi pavaduoti ryškią saulę: kur stigo amžininkų rašytojų, o keliais amžiais vėlesni savo raštus skyrė tik tam tikriems dalykams, pačios senienos, užuominos ir išlikusios žinios, jei jos nėra prieštaringos, tėra vienintelis istorijos pagrindas“. Tai pasakė vienas geriausių mūsų senovės žinovų[1].

* * *

II skyrius

ŽVILGSNIS Į ŽILESNĘ EUROPOS SENOVĘ

. . . . . .

10

Pastabos ir pastebėjimai apie istorijos pradžią. Žilesnės Europos senovės istorija yra labai sunkiai išnarpliojama, o kartais ir nepilna arba prieštaraujanti tikimy-

[1] *Surowiecki.* O Rzekach i t. d. Xięstwa Warszaw. Część I. S. 128*.

bei. Todėl neįmanoma būti tikriems dėl senovės genčių kilmės nei atsijoti nuo painiavos ir pasakiškumo teisybę tol, kol nebus geriau pažinta Rytų literatūra, kol nepraturtės geografijos žinios ir kol nesubręs lyginamoji kalbotyra. Dabar senovės tyrėjui lemta pasitenkinti tik fragmentiniais stebėjimais, tikimybe pagrįstomis prielaidomis, tikroviškesnių padavimų aiškinimais, artimesniu senovės tautų giminingumo nušvietimu. Tad šį skyrių pirmiausia, kol imsimės tolesnių ieškojimų, skirkime seniausių epochų problemoms.

11

Europa palyginti su Azija ir Afrika yra naujasis pasaulis, nepalyginti vėliau apgyvendintas ir gerokai vėliau civilizuotas. Didžiulis Azijos žemynas, kurio viduryje yra aukščiausi viso Žemės rutulio kalnai, pagrįstai laikomas žmonių giminės lopšiu. Senovės pasaulio istoriją, surašytą Šventojo Rašto knygose, šiandien patvirtina bešališki tyrimai, atlikti visose istorijos srityse; gamtiniai sukrėtimai ir revoliucijos, sukėlę temperatūros, vietovių ir klimato kitimą, jau nemažai ištyrinėti, atskleidžia gyventojų išmirimo arba gausėjimo, jų priverstinio arba savanoriško persikėlimo iš vienos į kitą pasaulio šalį gamtines priežastis. Mums žinomos nuomonės tų senovės tyrinėtojų, kurie kildina dievų ir žmonių giminę iš Šiaurės, remdamiesi graikų padavimais, kuriuos neva patvirtina ir Šventasis Raštas. Tie pirmykščiai žmonės esą buvę hiperborėjai. Apolonas ir Diana į Graikiją, Ozyris į Egiptą atvyko neva iš Šiaurės. Saturnas, Borėjas, palaimintoji Atlantidos sala egzistavo Šiaurės Europoje arba dingusiose salose, kurios buvo Lediniuotojoje jūroje. Ten buvo Homero „Odisėjoje“ apdainuotas Elisiejus (4 giesmė), ten, kur ambrozija sruveno, auksinis, palaimintasis dievų kraštas, hesperidžių sodas, makrobijų[1] gyvenamoji

[1] Šis pavadinimas turėtų reikšti kinų protėvius.

vieta. Šis požiūris grindžiamas Biufono* sistema, kuri teigia, kad organinis pasaulis prasidėjo nuo ašigalių. Humboltas** tvirtina, jog, kai skystoji materija staiga atsiskyrė nuo kietosios, Žemės rutulyje atsirado tiek energijos, kad ji buvo karšta tarsi raudonai įkaitinta geležis. Aušti pradėjo nuo ašigalių. Vėliau tose šalyse susiformavo atogrąžų klimatas. Bet tai reikėtų sieti su priešTvaninėmis pasaulio formavimosi epochomis, apie kurias diskutuoti nenorime[1]. Mums rūpi artimesni, arba potvaniniai, dalykai, nes nei graikai, nei jokia kita senovės tauta nepasisavino senesnių žinių. Tik žinoma tai, ką sako Šventasis Raštas, be to, mes ničnieko iš niekur nežinome. Prielaidos, mokslinės išvados, paremtos fizikos žiniomis, gali eiti savo keliu, o istorija — savo. Graikijos, Egipto žynių ar dar kokių išminčių padavimai prasideda tuojau po Tvano katastrofos. Ir pirmieji žmonės, išsigelbėję šioje nelaimėje, įsikūrė Vidurinėje Azijoje: šito nepaneigia joks padavimas ar koks nors kitas argumentas. Tad ko gi nesutikti, kad šiek tiek išplitusi žmonių giminė įvairiose epochose kėlėsi gentimis į įvairias šalis?

12

Šiaurės Europos fizinė būklė senovėje. Vadinasi, galima sutikti, kad ir po Tvano šiaurinio pusrutulio temperatūra buvo aukštesnė ir sudarė sąlygas gyventi netoli ašigalių būtybėms, kurios šiandien gali gyventi tropikuose, — tuo jau neabejojama. Tai ir žmonės galėjo ten patogiai gyventi ir daugintis. Manome, kad tai buvę po tos baisios katastrofos, kuri sunaikino senojo pasaulio kontinentus ir planetas, arba žemės palydovus; tų dužemų skeveldromis užpylus kai kurias šiaurines pusrutulio dalis iškilo iš jūros dugno naujos sausumos, kurioms

[1] *Žr. IX priedą****.

priklauso ir Lietuvos žemė[1]. Apie šį sausumos iškilimą dar kalbėsime ir pateiksime kai kurių įrodymų; čia tik paminėsime seniausius šios ašigalių zonos gyventojus. Senovės graikai, anot senųjų amžių padavimų, turėjo žinių apie Tolimojoje Šiaurėje gyvenusius žmones, kuriuos jie vadino hiperborėjais nuo jų gyvenamosios vietos reikšmės pavadinimo. Žiloje senovėje Borėjas buvęs šiaurės krašto valdovas[2], o už jo valstybės būta dar šiauresnių gyventojų. Nors pasakojimą apie Borėjo valstybę ir hiperborėjus smarkūs kritikai pavadino pasaka, šiandien negalime visiškai sutikti su jų sprendimu, o būsimos kartos geriau perpras šią klaidą. Mela Pomponijus*, Plinijus** ir Solinas*** išsaugojo mums šiuos padavimus: „Hiperborėjų dirvos yra ypač derlingos, klimatas tyras, palankus. Jie gyvena ir ilgiau, ir laimingiau nei kiti žmonės, nes nepažįsta nei ligų, nei pykčių, nei karo; gyvena savo amžių nekaltoje, saugioje linksmybėje, amžinoje taikoje, visada džiaugdamiesi. Jų buveinė yra nuostabiausi miškai, šilai, ąžuolynai; kasdienis jų maistas — medžių vaisiai, kuriuos jie be vargo skina kiek tik nori. Miršta ramūs tik tuomet, kai pernelyg užsitęsęs gyvenimas jiems jau netenka bet kokio žavesio; tuomet seniai, pasisotinę gyvenimo ir pramogų, surengia giminėms ir bičiuliams vaišes, dedasi ant galvų gėlių vainikus ir, baigiantis puotai, puola į jūros gelmes“[3]. Nors gražus pasakojimas galėjo pridėti žavesio šiam rojaus vaizdeliui, bet juk negalima abejoti, kad žmonių giminė kažkada laimingai gyveno Tolimojoje Šiaurėje, kur būta ir dramblių, ir kitų įvairių Pietų kraštų gyvūnų bei augalų[4].

[1] Planeta turėjo būti sunaikinta per tą katastrofą, kuri sukėlė Nojaus potvynį.

[2] Borėjas ir Boristenis, Dnepras, sruvenąs į šiaurę nuo Graikijos, turi tam tikrą pavadinimų panašumą. Gal ta Boristena, kuri su Jupiteriu sulaukė Targito, pirmojo skitų karaliaus, buvo Borėjo dukra?

[3] Pasak Plinijaus, apie hiperborėjus rašęs Hekatėjas****. (Lib. VI. C. 17.) Tai turėjo būti jo 8 dingusiose knygose.

[4] Tie daiktai šiandien pas mus vadinami iškasenomis arba priešt vaninėmis liekanomis, nors po Nojaus tvano būta dar ir kitų tvanų.

13

Seniausias šiaurinis tautų kraustymasis. Į tai atsižvelgus, nesunku padaryti prielaidą, jog tam tikri žmonės iš Šiaurės Azijos, patraukę iš pietesnių šios pasaulio dalies kraštų beveik poliarinio rato link, eidami iš rytų į vakarus, galėjo per Lapiją patekti į Skandinaviją arba į Švediją ir Norvegiją. Padavimai, išlikę Šiaurės tautų sagose, visada pasakoja apie skandinavų protėvių atvykimą iš Skitijos pusės Odinui vadovaujant; tai patvirtina skandinavų giminės bruožai, panašūs į skitų. Iš tiesų tik taip galima įspėti mįslę didžios senovinės Šiaurės Europos tautos, kuri tolimiausioje senovėje vadinama hiperborėjų, o vėliau skandinavų, gimininigų keltams, vardu, nes ir šie kilę iš skitų lizdo. Kad ir kaip ten būtų, pamažu šiek tiek kintant Šiaurės pusrutulio temperatūrai, kuri, be abejonės, anksčiau gerokai žemėjo, skandinavai, traukdamiesi iš rytų į vakarus, susitelkė Skandinavijos pusiasalyje. O iš čia didelė tauta ėmė lietis į visus kraštus; iš eilės Europos vakarai, šiaurė, rytai bei pietūs regėjo ir gausias kariuomenes, ir daugybę atvykėlių, vadinamų variagais, gotais ir įvairiais kitais vardais. Be viso to, dar prisiminkime, ką dėstė daug senovės autorių nuo Jordano* ir net iki Rudbeko** ir Hasės*** apie Šiaurės tautų lopšį. Susimąstykime skaitydami išmintingus Aleksandro Humbolto veikalus apie Žemės rutulio temperatūros kitimą ir aiškiai suprasime mūsų pateiktas mintis, jų tikėtinumą, žodžiu, įsitikinsime, kad mūsų Šiaurėje labai seniai būta gyventojų, kurie gyveno po laimingesniu dangumi.

14

Idant galėtume lengviau įsivaizduoti žmonių giminės išplitimą, išeities tašku laikykime Azijos aukštumą, *Plateau d'Asie,* arba Tibetą ir Himalajų kalnus, kuriuos vai-

nikuoja aukščiausios viršūnės[1], tos prieštvaninio pasaulio viršūnės ir liekanos; dabar, atsižvelgdami į mokslininkų teiginius, padarykime prielaidą, kad iš ten į visas šalis paplito žmonių giminė. Tad savaime peršasi nuomonė, jog tie, kurie patraukė į šiaurę, kažkur suskilus gentims, davė pradžią hiperborėjams ir skitams: pirmieji nuėjo tiesiai į šiaurę, o antrieji pasuko į vakarus.

15

Gentis, palikusi gimtąjį lizdą, patraukė pietvakarių link, apėjo Kaspijos jūros pietų galą, eidama į vakarus 40 laipsnių lygiagretės kryptimi, ir išėjo prie Juodosios ir Viduržemio jūrų krantų; taip ji pateko iš Mažosios Azijos į Europą ir apsigyveno jos pietryčių pakraštyje, davusi pradžią pelazgų gentims.

16

Apie pelazgus. Gili senovė mena vardą pelazgų, kurių pradžia, kaip ir hiperborėjų, susijusi su pirmųjų Europos gyventojų atsiradimu. Artimą pelazgams ir tokią pat seną helenų tautą sudarė pirmykščiai Viduržemio jūros salų, esančių arčiau Azijos, o vėliau ir gausūs, vargingi, necivilizuoti pirmykščiai Peloponeso gyventojai. Nibūras[2] teigia, jog pelazgai labai skyrėsi nuo helėnų, nors jų kalbos, nepaisant tarpusavio skirtumų, archetipų požiūriu buvo gana panašios. Šios dvi tautos, gal ir skirtingos kilmės, turėjo artimų tarpusavio santykių ir

[1] Vidurinėje Azijoje nusidriekę Himalajų kalnai, sudarantys Kinijos pietų sieną, anot naujesnių duomenų, savo vidutiniu aukščiu viršija Čimborasą, Amerikos Kordiljerų grandinės kalną, lig šiol laikytą aukščiausiu Žemės kalnu. Anglų keliautojas mokslininkas ponas Bleikas (Blake)* pateikia vieno Himalajų kalno — Baltojo — aukštį (28 000 angliškų pėdų); jis beveik du kartus aukštesnis negu Monblanas Prancūzijoje. Tačiau Pietų Kinijoje turėtų būti dar aukštesnis kalnas. *Sanskrito kalba Himalajai reiškia „Sniego namas"*.

[2] Veikalo „Römische Geschichte" autorius***.

buvo susigiminiavusios. Būtent dėl šių priežasčių įvairios pelazgų kartos perėjo į helenų tautą, ir iš pelazgų kalbos susiformavo graikų kalba.

17

Pelazgai *laikui bėgant** tapo didžiule tauta, labai plačiai pasklidusia Juodosios ir Vidužemio jūrų pakrantėse, pradedant nuo Po ir Arno upių žiočių net iki Dnepro ir Dono. Tačiau nedaug smulkmenų žinome apie šią tautą, klestėjusią labai tolimoje praeityje. Šia prasme mūsų istorija yra pernelyg jauna, nes, kiek siekia jos atmintis, pelazgai jau buvo netoli savo saulėlydžio, išsklaidyti, persekiojami kažkokio jiems nepalankaus likimo; jie klaidžiojo po tolimiausius kraštus, tarytum stengdamiesi pabėgti nuo jiems priešiško dangaus pykčio. Iš to senų seniausios istorijos sprendžia apie plačiausią pelazgų kolonijų pasklidimą. Nibūras, kurio darbus paėmėme, taip sako apie juos: „Tai ne prielaida, kalbu kuo tvirčiausiai istoriškai įsitikinęs".

18

Neginčijamas dalykas yra ir tai, kad pelazgai buvo tos kartos žmonės, kuriuos laikėme atklydusiais nuo Tibeto prie Vidužemio jūros pakrančių (§ 15). Tikra ir tai, kad jonėnai ir trojėnai kilę iš pelazgų. Šios tautos plėtėsi nuo 1700 iki 1200 metų prieš Kristaus gimimą. Per tuos penkis amžius pelazgai įsigalėjo artimesnėje Hesperijoje, arba Italijoje, ir apie 1500 metus prieš Kristaus gimimą davė pradžią dorėnams ir achajams. Vėliau iš jų kilo lidai, sikelai, makedonai, tesalai ir daug kitų tautų.

19

O į pietryčius nuo mūsų, Juodosios jūros pakrantėse ir prie vandenų, sruvenančių į ją iš Europos, išplito tos pačios atšakos labai įvairiai vadinamų smulkesnių gen-

čių: ilyrų, mezų, penų, getų, dakų; jos pasitraukė toliau į šiaurę ir atsirado iš tų arba iš pagrindinio kamieno, pavyzdžiui, iš tisagetų, masagetų, gelonų. Iš pradžių jos visos palaikė glaudžius ryšius ir bendrai gynė savo saugumą. Pirmykštėje žmonių visuomenėje tautos sunkiai pakęsdavo šalia savęs svetimos giminės ir kalbos žmones, o gentainių pagalbą ir abipusę draugystę labai brangino; tai rodo pavyzdžiai tautų, išlikusių bendruomeninio gyvenimo kūdikystės lygio ir atrastų mūsų amžiais. Minėtų pelazgų palikuonių turėjo būti ant kairiojo Dono vidurupio kranto. Tai mini ir Herodotas*, teigdamas, kad tisagetai gyvenę toliau į šiaurę, už gelonų gyvenamo krašto.

20

Apie kolchus ir Kolchidę. Šioms tolimos senovės epochoms priskirtina ir kolchų tauta, nors ji gerokai vėliau už pelazgus atsikėlė iš Azijos gilumos į kraštus, esančius į šiaurę nuo Kaspijos ir Juodosios jūrų. Tai buvo didelė, plačiai pasklidusi tauta, nes jos kolonijos driekėsi beveik nuo Kaukazo per Volgą ir į vakarus net iki Dono, o į šiaurę tų kolonijų žemių ir genčių priklausomybės ribų pažymėti nėra galimybių. Tikėtina, kad jie galėjo turėti įtakos iki Uralo kalnų ir turtingų rūdynų. Pernelyg išsiplėstume, jei įsigilintume į kolchų, beje, mums artimą gentį, tad remkimės tik moksliniu ir kruopščiai parašytu pono Riterio** veikalu[1]. Jame sakoma, kad kolchai giminiavosi su indais, arba kitados iš Indostano kilusiomis gentimis. Dievus garbino senovės Indijos budizmo pavyzdžiu; dar būdami Azijoje, davė pradžią susiformavusiai budinų genčiai, kuri įsikūrė prie Dono. Kadangi tie kolchai turėjo santykių su egiptiečiais ar priiminėjo juos, jų kolonijų ar tik pastatyto miesto ar tvirtovės būta šiaurinėje Azovo jūros pakrantėje, tai da-

[1] *Ritter Carl.* Die Vorhalle europäischer Völkergeschichten. Berlin, 1820.

vė pagrindą manyti, kad kolchai išėjo į Egiptą. Autorius įrodinėja savo nuomonę, netgi prieštaraudamas Herodotui, ir nepalieka nė mažiausių išlygų. Nuo neatmenamų laikų kolchai buvo laikomi neapsakomai turtingais ir išmanančiais gamtos dalykus. Pirmieji jų atstovai buvo kilę iš kalnų, kuriuos jie atrado, ypač Uralo. Kol šį kraštą pažino žmonės, ten buvo brangiųjų metalų grynuolių, kaip akmenų, luitų, tai galima numatyti iš dabartinių žinių apie šiuos kalnus. Indų civilizacija ir kasta žynių, kurie atsidėjo mokslui ir tarnavo Saulei, garbinamai Koros vardu, lėmė, kad pas juos anksčiausiai suklestėjo gamtos mokslai, pradėti vartoti augalinės kilmės vaistai. Visa tai byloja, kad Kolchidė iki Trojos karo buvo labiausiai civilizuotas ir turtingas kraštas, kokį tik galėjo pažinti graikai.

21

Geografijos atradimai. Taip pat nesigilinsime į finikiečių, o paskui graikų seniausiai jūros keliais padarytus atradimus, tik paminėsime argonautų kelionę, glaudžiai susijusią su mūsų paieškomis. Nėra abejonių, jog tarp graikų buvo paplitę liudytojų patvirtinti padavimai, kad už šiaurinių Azovo jūros krantų, kur neva įteka Tanajo upė, šiaurės vakarų kryptimi, šia upe aukštyn nuplaukus geroką atstumą, keliautojo laukia dideli atradimai, nesuskaičiuojami turtai ir graikams lig tol nežinomi gamtos stebuklai. Prikso sūnus Argas pirmasis susiruošė į kelionę minėta jūra, kurią tuomet vadino *Pontos-Axenos,* t. y. nesvetinga jūra; šis pavadinimas buvo taikomas Juodajai jūrai nuo Dunojaus žiočių net iki Dono žiočių. Juodąją jūrą pavadino vėliau dėl dažnai virš jos tvyrančių ir labai tirštų rūkų[1]. Jasono vadovaujama kelionė vyko Argo laivu, taip vadinamu gal dėl jo statytojo, o plaukę kartu jūreiviai buvo vadinami argonautais. Tai buvo 1350 metais iki Kristaus gimimo, 70 metų prieš

[1] Skilakas, kilęs iš Kariando (Périple du Pont-Eux)*.

lo sala, kitaip *Leuce* ir *Macaron*[1], palaidojo žuvusio prie Trojos Achilo palaikus; šiuolaikiniai tyrėjai supranta, kad tai dabar Fikonisos vardu vadinama sala[2]. Net ir vėlesniais laikais toje jūros pusėje žinomoms kolonijoms pradžią davė labai seni naujakuriai[3]; čia tolimoje senovėje prasidėjo Dnepro apylinkių santykiai su Graikija. Tačiau, norėdami geriau susipažinti su kraštais ir gentimis, buvusiais prie lietuvių tautos lopšio, turime išdėstyti mūsų požiūrį į kai kurias senovės tautas.

* * *

III skyrius

APIE KIMBRUS

. . . . . .

23

Pastabos. Kimbrų tauta priklauso tolesnei Europos senovei, ir išsamūs, tikri padavimai apie ją mūsų nepasiekė, todėl negalime ko nors neabejotino pasakyti apie jos pradžią ir paplitimą. Netgi esama rašytojų, kurie šią tautą dėl painių istorinių žinių apie ją pačią laiko išgalvota. Taip pat yra aiški ir Herodoto istorija, paremta prielaida, kad kimbrai buvo ne kas kita kaip skitai, labai seniai užklydę į Europą per Volgos žemupį ir Doną dar

[1] *Plin.* (Lib. VI. C. 13. in sect. 27): *Ante Boristhenem Achillea est supra dicta, eadem Leuce et Macaron appellata. Mela Pomponius* (Lib. II. C. 7): *Leuce Borysthenis ostio obiecta, parva admodum et quod ibi Achilles situs est Achillea cognomine.*

[2] *Naruszewicz.* Hist. Nar. Pol. T. I. S. 7; *Osiński A.* O życiu i pismach Tadeusza Czackiego (prierašas Nr. 6). Ten pateiktas T. Čackio laiškas Seimo maršalkai Malachovskiui, datuotas 1787 m. liepos 31 d., iš Jasų, kuriame rašoma, jog Jasuose lankėsi kunigas Ševaljė (L'Abbé Chevalier), prancūzų pasiuntinybės Stambule sekretorius, garsus tuo, kad neseniai atrado Achilo kapą...

[3] Lelevelis (Dzieje Starożytne. S. 48.) tvirtina esant tas pačias senovės kolonijas*.

tais laikais, kai įvyko pirmosios žmonių giminės kelionė nuo Tibeto šiaurės ir šiaurės vakarų kryptimi (§ 12, 13). Jie buvo įsikūrę prie Dnepro ir turėjo didelių kolonijų Juodosios jūros vakarinėje pakrantėje, taip pat Dnepro ir Dnestro tarpupyje. Ši tauta buvo didelė ir galinga, ją valdė karaliai, ji turėjo savo įstatymų, mūrinių pilių ir įžymių karalių kapinių, kurios buvo kažkur prie Dnestro[1]. Tai būtent juos turėjęs valdyti karalius Borėjas, įžymus esančio į šiaurę nuo Graikijos krašto valdovas, kurio dukra Boristenė[2] pagimdė Targitą, Jupiterio sūnų, pasak graikų padavimų, pirmą tikrųjų skitų karalių arba veikiau pirmą valdovą karališkos skitų kolonijos, valdžiusios kitas savo genčių kartas. Jiems priklausiusi skitų gentis, vadinama borestenitais, neabejotinai buvo ta, kuri davė pradžią karališkiesiems skitams, turėjusiems senovės kimbrų miestą Boristenį. Vėlesni senovės tyrinėtojai teisingai nurodo kimbrų giminystę su keltais ir skandinavais, nes tai įvyko per skitus, jungiančius į savo šeimą visas tas gentis.

24

Kimbrai ir skitai. Visiškai galėjo būti, kad kimbrai, palikę savo pietryčių kraštą *gentims**, valdomoms naujų karalių dinastijos, kuri atsirado iš Targito, pradėjusioms garsėti neseniai atneštu iš Azijos skitų vardu, gana dideliu būriu iškeliavo į Vakarus, kur davė pradžią keltams ir įvairiai pavadintoms gentims. Jie įsikūrė dau-

[1] *Herodot.* Lib. IV.

[2] Tiesą sakant, anot graikų mitų, Borėjo dukros turėjusios tokius vardus: *Upis, Loxo, Hekaerge* (*Callim.* Hymn in Delum. V. 292). Kitos, prigyventos su Oritija buvo: *Chione, Kleopatra,* o sūnūs — *Zetes* ir *Kalais,* kuriuos vadino boreadais (*Apollodor.* Bibl. III, 15). Pirmieji vardai senovės Padneprės kalba turi prasmę, bet išskirtina tai, kad *Upis* turi prasmę lietuvių kalba ir šiandien reiškia upę. Kiti vardai yra graikiški, priklauso graikų mitologijai ir turi joje mitų reikšmę. Jie sutampa su senovės pasaulio upių pavadinimais. *Loxo* — indų kalbos žodis, t. y. trečias vardas, reiškiantis Boristenį, arba Dneprą.

giausia prie Baltijos jūros, kur, vėliau išplitę, užėmė šiandienius kraštus: Holšteiną, Meklenburgą, Daniją, gretimas salas ir dalį Baltijos jūros rytinės pakrantės tarp Vyslos ir Dauguvos žiočių. Tam nereikia įrodymų, nes tai liudija minėtų kraštų istorijos. Mūsų kronikininkas Strijkovskis vėlgi tai patvirtina savo istoriniais šaltiniais, kuriuos jis naudojo[1]. Paskui Hartknochas**, remdamasis vertais pasitikėjimo prūsų kronikų rašytojais, ypač Kasparu Dankvertu, puikiai išmanantis prūsų istoriją, darbštus istorinės tiesos tyrinėtojas ir atradėjas, visiškai įsitikinęs tvirtina, kad kimbrų gyventa žemėje, kur vėliau įsikūrė prūsai. Ten jie vadinami *Sembi*; iš čia kilęs Sembos — vienos prūsų provincijos — pavadinimas[2]. Taip pat nebūtina įrodinėti, jog senovės germanai[3] jei ir netiesiogiai kilę, tai giminiavosi su kimbrais nuo jų persikėlimo į Vakarų Europą laikų[4]; tai, be abejo, įvyko netrukus po 650 metų prieš Kristaus gimimą, kai kimbrų grobuoniški antpuoliai Rytuose ėmė slopti[5].

25

Kimbrų gentims, pagyvenusioms penkis, o gal kiek daugiau amžių, dėl kažkokių svarbių priežasčių buvo lemta pasitraukti iš Baltijos jūros pakrančių[6]. Ta priežastis buvo šioje Šiaurės Europos dalyje įvykusi stichinė nelaimė, kuri pavertė dykra žemus, pajūryje plytinčius kraštus nuo Zundo iki Oderio žiočių ir toliau į šiaurę. Čia buvęs baisus potvynis ar kažkoks jūros išsiliejimas iš

---

[1] II knyga (p. 28 ir toliau) (Bohomoleco leidimas)*.

[2] Alt und neues Preussen oder Preussische Historien, etc.

[3] Žodis „germanas“ kilęs iš *Gera,* senovės germanų kalba reiškia karį.

[4] Žr.: Historisch kritischer Beitrag zur Slawischen Literatur, Warschau, 1822. S. 136.

[5] *Lelewel.* Badania we względzie Jeografii. X. IV. S. XV***.

[6] *Anno Mundi MDCXX, ut vulx Berosus Chaldaius exierunt (Cimbri). (Praetorius. Orb. Goth. P. I. P. 68) Bet kur jie iškeliavo?****

krantų[1]. Šis ypatingas įvykis, atsitikęs žemėje, kuria ypač domisi mūsų veikalas, vertas to, kad jam būtų skirta daugiau dėmesio. Hartknochas, remdamasis vietos padavimais ir tiesioginiais vietovės tyrinėjimais, visiškai įsitikinęs šio atsitikimo tikrumu; jis ne sykį mini, jog smarkių ir ilgalaikių šiaurinių vėjų sukelti dideli jūros potvyniai išilgai visos Prūsijos padarė nemažai Baltijos jūros krantų reljefo ir pavidalo pokyčių. O ypač stengėsi, kad išliktų atminimas apie tą didžiulį kimbrų epochos potvynį, arba vietinį tvaną, cituotą prūsų kronikininko Jokimo Rozencveigo[2], kurio veikalus Strijkovskis, būdamas Karaliaučiuje (kur tikriausiai rašė pirmąsias savo kronikos knygas), turėjo po ranka. Tačiau esama sunkumų nustatant datą, kada tai galėjo įvykti: kalbėdamas apie dalykus, susijusius su įvykiais, galėjusiais įvykti daugiau negu šimtmetis prieš naują erą, jis mini 1190 metus ir kalba apie tą potvynį, kuris, anot jo pasakojimų, turėjęs būti iki prūsų įsikūrimo prie Baltijos jūros[3]. Strijkovskis neabejotinai taiso šios vietos prieštaravimus ar rašiusiojo klaidą, nes nurodo kimbrų pasitraukimo epochą, vesdamas juos nuo Baltijos jūros pakrančių tiesiai į Ilyriją, kur jie prie Nortbėjos pirmąsyk kariauja su tenykščio prokonsulo *Cyras-Karbo*** vadovaujamais romėnais; tai įvyko 190 metais prieš Kristaus gimimą[4]. Iš to išplaukia, kad buvo pastebėta Rozencveigo ar klaidingai į egzempliorius, buvusius po ranka Hartknochui ir Pretorijui, o gal ir Strijkovskiui, įrašyta data, tikriausiai prieš skaičių 190 pridėtas vienas vienetas. Tos audros, anot kronikose užrašytų padavimų, beveik be paliovos truko 12 metų, nusiaubė Baltijos jūros vakarines pakrantes ir neatpažįstamai pakeitė jų vaizdą: pradingo netoli

[1] *Plutarchus; Strabo.* VII. P. 293. Taip pat jo cituoti Eforas ir Klitarchas*.

[2] Pas Hartknochą.

[3] Rozencveigo kronika šiandien laikoma dingusia; čia iš jos pateikti dalykai yra Pretorijaus veikale (Preussische Schaubühne, sive Deliciae Prussiae). Rankraščio originalas saugomas Berlyno archyve.

[4] Vėliau pamatysime, kad tie karai su romėnais prasidėjo 160 metais prieš Kristaus gimimą. Bet tai tik patvirtina mūsų prielaidą.

krantų buvusios salos, dalis sausumos nusileido arba virto kyšuliais, upių žiotys pakeitė savo kryptis, užtvino pakrantės ir atsirado šiuos pokyčius lydinčių aplinkybių[1]. Savaime suprantama, tokia didžiulė nelaimė turėjusi išstumti tuometinius Baltijos jūros pakrančių gyventojus, kurie buvo kimbrai, iš jų gyvenamųjų vietų. Tai ir privertė pirmiausia pasitraukti į Rytus, o vėliau įsikurti net Ilyrijoje. Jie nei grįžo į Rytus, iš kur atkeliavo, nei sustojo tarp Vyslos aukštupio ir Bugo, bet, pamėginę trauktis į Rytus, neabejotinai buvo priversti brautis kitapus Karpatų. Tai daryti skatino skitų arba genčių, judėjusių po Skitų karalystės žlugimo, baimė.

26

Vietovių ir jų fizinių kontūrų pokyčiai. Tai, kad įvairiose Prūsų krašto dalyse ir visoje pakrantėje net iki Dauguvos ir toliau daug kartų būta geografinių-fizinių pokyčių, pasakoja padavimai ir rodo faktai: pradingo salos arba jos susijungė su sausuma, kitos sausumos dalys atitrūko ir nuskendo. Vienur krantai nusileido, kitur — pakilo. Jūra retsykiais išmeta likučių vynuogienojų, kitados gal augusių netoli buvusiose salose; kitur, gana toli nuo jūros, po sąnašų žemės sluoksniu aptinkama inkarų ir laivų liekanų; daugelyje vietų prie jūros po geležies dalelių prisodrintu smėlio sluoksniu pasitaiko juodo augalinio dirvožemio, o jame esti didžiulių, iki 80 pėdų ilgio, medžių be šerdžių, šakų, ataugų, rievių, rodančių augalų amžių, iš dalies prisisunkusių sieros rūgšties, bet nesuakmenėjusių. Tų medžių kilmės tyrinėtojas dar neatskleidė, bet iš pirmo žvilgsnio ir neįsigilinus jie laikomi geologiniais dariniais, imituojančiais medžius. Tai iš tikrųjų yra buvę medžiai, palmės, kitados augusios šioje žemėje, kurios gelmėse lig tol slypi ištisi jų miškai. Kartais prie sutrūnijusių to medžio atplaišų randa-

[1] Žr.: Kasparo Henenbergerio veikalą „Preussische Landtafel"*.

ma prikibusių gabaliukų gintaro; tai patvirtina seną prielaidą, kad šviežias gintaras būva prilipęs prie eglės žievės[1]. Pats tas gintaras, pagrįstai vadinamas gamtos mįsle, parodo nepaprastą mūsų žemės, ypač pajūrio, formavimąsi. Be to, šios pakrantės neišvengė vulkaninių katastrofų, kurių ryšį su staigiais atmosferos sujudimais jau įrodė mokslininkai. Iš prūsų kronikų žinoma, kad 1303 metais įvyko žemės drebėjimas[2]. Dėl Baltijos jūros lygio kritimo, galbūt net keliais sieksniais[3], formuojantis žemynams, kuriuos skalauja vandenys, žemės būklė labai pakito. Tokie pėdsakai labai ryškūs giliose didesnių upių vagose.

27

Visi šie fiziniai pokyčiai įvairiose epochose darė įtaką Žemės gyventojų atmainoms, jei jų būta gilios senovės amžiais. Nereikia ir abejoti, kad ne kimbrai buvo pirmieji žmonės, kuriuos priglobė lietuvių žemės. Mes net laikysime panašia į tiesą nuomonę, jog šios žemės, ypač esančios arčiau jūros, kaip Prūsija, turėjo savo aborigenų, arba pirmykščių gyventojų, su kuriais susipažino kimbrai. Skaitytojas kituose šios knygos skyriuose ras smulkesnių šio požiūrio įrodymų. Dabar reikia pridurti keletą pastabų apie kimbrus.

28

Kas buvo kimbrai? Kaip jau minėjome, Leleveliui patiko paskelbti kimbrus, arba kimerus, klaidinga graikų išmone[4], nors ir skaitė, tai Herodoto darbuose ir pats ne

[1] *Kotzebue.* Preussens ältere Geschichte. S. 30, 31.
[2] *Hartknoch.* S. 296.
[3] Švedų istorikai Selsijus ir Dalinas teigia, kad Baltijos lygis pažemėjo 13 sieksnių*.
[4] Wiadomość o narodach w Europie będących. S. 2**.

sykį sakė, jog šio istoriko tikroviškumas yra tikrai istorinis. Mes, sekdami Herodoto žodžiais ir remdamiesi senovės tyrinėtojų išvadomis, laikome kimbrus kitados Prūsijoje viešėjusia gentimi, net galėjusia palikti savo kalbos ir susigiminiavimo su pirmykščiais mūsų Baltijos jūros pakrančių gyventojais paminklų. Savo pavadinimą jie įamžino iki šiol išlikusiose pavardėse. Bet tolesnis tyrinėjimas, įrodantis gerbiamo* istoriko požiūrio nepatvarumą, nuvestų į šalį nuo mūsų tikslo, tad apsiribosime tiktai keliomis pastabomis. Mes turime neabejotiną tos genties paminklą, rodantį, kad kimbrų, arba kimerų, gentys nebuvo ir nėra vien pasaka, nepaisant jų karų su romėnais, kurių aprašinėtojams galėjo būti priekaištaujama, kad šį pavadinimą suteikė laukinių germanų iš Pabaltijo ordoms. Italijoje, netoli Veronos, slėnyje tarp Veronos ir Trento, lig šiol turėtų gyventi ainiai tų pačių senovės kimbrų, kurie, pasitraukę nuo Baltijos jūros, pagarsėjo pergale prieš konsulą Scipioną 169 metais prieš Kristaus gimimą. Švedų autorius Biorntelis (Börnthel) mano dabar esant iki 60 000 jų gyventojų. Tai lyg ir labai besiskiriantys nuo kitų tenykščių gyventojų žmonės, išsaugoję daug smulkmenų, įrodančių jų seną kilmę. Venecijos senatorius Morosinis turi knygą, aiškinančią jų kalbą ir kilmę[1]. Lietuvių kalba pasakojamuose apsakymuose, kurių nemažai surinkau, pasakojama apie kažkokius žmones, vadinamus *Kimbarej,* vienaskaita — *Kimbaras,* buvusius klajoklius ir vogusius arklius. Iškart priskyriau tuos žmones prie čigonų, bet, kai vėliau teko labiau patyrinėti svetimą mūsų žemei tautą[2], įsitikinau, kad pasakojimuose kalbama apie visai kitką. Lietuvoje taip pat esama garbingų bajorų šeimų, turinčių Kimbarų pavardes. Visa tai rodo pėdsakus, kad tie Prūsijos gyventojai sembai-kimbrai paliko lietuvių žemėje savo kartų ainių, išlikusių net iki mūsų laikų.

[1] Origines Gauloises par La Tour d'Auvergne Corret. Ed. 1804. Hamb. P. 192, 193.

[2] Rys historyczny narodu Cygańskiego. Wilno, 1830 (w druk. A. Marcinowskiego)**.

* * *

IV skyrius

APIE SKITUS, SARMATUS, ALANUS, ROKSOLANUS IR ROKSANUS

. . . . . .

29

Iš kur atėjo skitai. Anksčiau jau minėjome, kad skitai yra kone seniausia Europos tauta, kurios atėjimas iš Azijos per Dono žemupį parodo Europos tautų kūdikystę. Jau 1540 metais prieš Kristaus gimimą jie buvo labai gausūs ir galingi, tuomet jiems priklausė Dnepro žiotys ir Tauridė[1]. Paskui jie paplito po visas Europos šalis kimbrų, keltų ir kitokiais pavadinimais. Ypač nuo 663 metų prieš Kristaus gimimą, kai Rytuose išnyko kimbrų pavadinimas, kimbrų gentys, jų galybė ir valdų dydis iškilo iki aukščiausio lygio[2].

30

Pastabos apie skitus. Žmonių giminės skitų karta pasižymi išskirtiniais veido, labai aiškiais ir gražiausiais žmogaus prigimties bruožais: pilkšvai gelsvi, vaikystėje šviesesni, vėliau tamsėjantys iki nešvaraus bistro spalvos plaukai, mėlynos akys, visiškai baltas kūnas, vešli barzda, dailūs, labai taisyklingi veido bruožai, nemažas ūgis, liekna figūra, didingi judesiai, didelė raumenų jėga,

[1] *Diodor. Sicul.* Lib. II. C. 27*.
[2] Dissertatio *Baieri* de Situ Scythiae in Commentt. Acad. Sc. Petropol. T. 1**.

artimas energingam temperamentas. Toks skitų tautos bruožų vaizdas susidaro iš Herodoto, kuris pats asmeniškai keliavo su ta tauta, kūrinių[1].

31

Skitų valdos, arba veikiau didžiulis kraštas, po kurį jie klajojo, ribojosi Dono upe, Azovo ir Juodąja jūromis, Dunojumi, nuo Dunojaus iki Dnestro versmių plytinčiomis kalnuotomis dykumomis, paskui beveik ta pačia kryptimi nubrėžta linija iki 52 laipsnių platumos lygiagretės, kuri net iki susikirtimo su Donu uždarydavo tą erdvę iš šiaurės; už tų linijų be paliovos bastėsi pusiau laukinės gentys, vadinamos neurais; tai buvo miškų gyventojai, kurie niekados nepereidavo į atviras skitų šalis.

32

Skitų gentys dalijosi į įvairias kartas arba klases, bet dvi svarbiausios buvo šios: žemdirbių ir klajoklių. Pirmieji priklausė aukštesniam civilizacijos lygiui, statėsi pastovius namus, buvo sąžiningumo ir gerų papročių pavyzdys, labai darbštūs, dirbdami žemę išaugindavo daug grūdų, kurių duodavo ir kitoms gentims. Jų žemės buvo abipus Dnepro, netoli šios upės. *Toliau, už kairiojo Dnepro kranto, tarp Doneco ir Dono, buvo Aukso, t. y. Karališkoji, orda, kurioje gyveno karalius, įsakinėjęs visoms gentims***. Kitos jų kartos klajojo po didžiulius plotus,

---

[1] *Kai kurie mokslininkai rado pretekstą skitus priskirti prie plokščiaveidžių, t. y. Šiaurės Azijos, tautų. Tikriausiai tai įvyko todėl, kad Hipokratas ir kiti vėlesni rašytojai mongolus, totorius, kalmukus ir kitas tautas be jokio pagrindo vadino skitais. Remiantis mūsų prielaida (ją įrodyti reikėtų pernelyg daug laiko), Herodoto minimi skitai buvo senovinės indų—kaukaziečių genties (taip ją vadino Kiuvjė ir Bliumenbachas) palikuonys. Tai buvo pirmykštė, gausi ir galinga tauta, iš kurios žiloje senovėje Azijoje ir Europoje išsiskyrė kelios šakos. Ši tauta buvo gimininga pelazgams. Iš skitų kilo budina, o ką jau kalbėti apie kitas mūsų nagrinėjamam objektui tolimas tautas*.*

visą maistą gaudavo augindamos gyvulius laukinėse ganyklose, taip pat medžiodamos ir žvejodamos; grūdų gaudavo iš savo gentainių žemdirbių mainais už gyvulius. Visi jie buvo gana svetingi ir pasižymėjo žmoniškumu, bet dėl savo gyvenimo būdo buvo mažiau civilizuoti už anuos.

33

Jau labai senais laikais graikai užmezgė santykius su Juodosios jūros pakrančių skitais. Sakoma, kad Neoptolemas pirmasis pradėjo steigti pirmas pastovias graikų gyvenvietes, pirmiausia prie Dnestro, paskui ir prie Dnepro žiočių. Tai davė pradžią graikų emporiumams, arba prekyvietėms; jie jau VII amžiuje prieš Kristaus gimimą pradėjo klestėti ir vėliau virto tokiais turtingais kaip Olbija, Heraklėja, Chersonas ir kiti. Apskritai skitai, būdami iš prigimties svetingi, pakęsdavo kitų tautų pirklius; jų santykiai su kaimyninėmis tautomis visuomet buvo bičiuliški, nes, būdami valdiniai vieno karaliaus, kuris niekada neketino pavergti svetimų tautų, lengvai galėjo taikiai sugyventi su įvairiomis kaimyninėmis tautomis.

34

Skitijos geografija. Skitų įpročius, papročius ir religiją iš dalies aprašė Herodotas, bet tai nelabai reikalinga mūsų dalykui. Įdomesnė atrodo Skitijos geografija, nors Herodoto istorijoje ji nepakankamai išdėstyta. Į šiaurės vakarus nuo tikrosios Skitijos buvo gerų kraštas, kur būta karalių kapų[1]. Per jį sruveno Dnepras ir tik ten buvo tinkamas laivybai; iš to paties krašto taip pat plaukė Gero upė, kuri, susijungusi su Hipakyrio upe, įsiliejo į Karkinito įlanką, kur buvo ir

[1] *Herodot.* Lib. IV. C. 71.

Karkinito miestas[1]. Ši upė šiaurės vakaruose ribojo gerų dykumas su nežinomais kraštais ir plaukė per skitų—nomadų kraštus*, prasidėdama gerų krašte. Herodotas teigia, kad iki šio krašto nuo Dnepro žiočių reikia plaukti 40 dienų, o tai, anot Lelevelio apskaičiavimų[2], turėtų prilygti maždaug 4000 stadijų. Tad šis kraštas turėtų būti Rogačiovo apylinkėse ir aukščiau. Buvo atkakliai ieškoma tokio pavadinimo upės, bet nerasta; mes manome, kad tai turėtų būti dabartinė Desna, o Hipakyris dabar vadinamas Seimo upe. Šios upės, susiliejančios netoli Dnepro žiočių, iš tikrųjų išteka iš skirtingų kraštų; tai sako ir Herodotas. Minėta šaka turėtų būti tuomet žinoma Dnepro kairioji vaga arba kažkada buvęs žinomas kairiojo kranto užutėkis, o Karkinito miestas — dabartinis Kijevas. Tuoj už Desnos prasideda pilkapių kraštas, ir prie Rogačiovo jų yra daugiausia; jie iš dalies sukaupti viename plote, iš dalies išsklaidyti, įvairaus dydžio, todėl visas šis kraštas atrodo tarsi didelis kapinynas. Herodotas rašo, kad karalių kapai yra pas gerus, kurie gyvena tolimuosiuose Geruose ir kapinėse. Vadinasi, būta skitų gerų — kapakasių genties, kažkokios skitų kastos, kuri gyveno šiame miškingame krašte — visos genties kapinėse.

35

Kitas skitų upes, nepaisant jų pavadinimų sugraikinimo, atpažinti lengviau: Istras, šiandien Dunojus, Tyras, šiandien Dnestras, Hipanis, šiandien Bugas (pastarosios dvi tekėjo iš klajoklių mizonų gyvenamo krašto), Boristenis, šiandien Dnepras. Veltui kai kurie senovės tyrinėtojai daug vargo stengdamiesi surasti šios garsios upės pavadinimo ištakas, kurių dabar nepavyks paaiškinti, nes jis yra mitinės kilmės ir paimtas iš skitų mitologi-

[1] Ibid. C. 1955.
[2] Badan. we względzie Geogr. X. III. § 16. VI priedas.

jos, kurios nežinome; tačiau atrodo, kad su dievinamu Borėju susisiekia ir jo dukra Boristenė, skitų Jupiterio žmona (tai minėjome aukščiau — § 12). Pantikapas, o tai panašiausia į tikrovę, yra šiandienė Pripetė, jungianti Baltijos ir Juodosios jūros vandens baseinus. Šiuo vardu Skitijos geografijoje galėjo būti vadinama ne viena upė ir vietovė, nes žinoma, kad šiandien Kerčės tvirtovė stovi ant Pantikapėjos miesto griuvėsių[1]. Taip pat nėra pagrindo neigti, kad šiandien Arklių Vandenimis vadinama upė buvo kitados graikų vadinta Pantikapu. Bet tarp Hipakyrio ir Pantikapo, Pripetės, arba ant abiejų Dnepro krantų, t. y. tarp Baturino ir Mozyrio, gyveno skitai žemdirbiai, o už kito Pantikapo, Arklių Vandenų, į šiaurę — piemenys, *pecuarii,* arba nomadai. Taigi pagal panašumą ir žemės gamtą galima geriau išdėstyti tas skitų klases, negu perkeliant jas kitapus Mėlynųjų Vandenų ir Kalančiako upių, taip pat negalima būtų parinkti visiems metų laikams tinkamesnių, ypač gyvulių augintojams, vietų už Kalančiako. Be to, Tanajis yra šiandienis Donas, o Higris — Donecas.

36

Dideliame skitų krašte taip pat gyveno svetimos, skitų pakenčiamos, ypač graikų persikėlėlių ir su jais turėjusios ryšių arba susigiminiavusios tautos, pavyzdžiui, gelonų, kurių kolonija plytėjo į šiaurę nuo skitų krašto, kairiojoje Dnepro pakrantėje tarp budinų. Šie, susiję su anais, visuomet kaimyniškai, taikiai ir sutartinai gyveno su skitais. Gerai sutarė ir getai iš pietų, gyvenę prie Dunojaus. Į vakarus nuo jų klajojo miškinės neurų kartos, apie kurias neturime žinių, iš kur buvo kilusios jų gentys. Apie juos sklido kalbos, kad kartais jie pavirsdavo vilkais ir vėl atgaudavo žmonių pavidalą, ir lig šiol išliko

[1] *Pomponius Mela.* Lib. II. C. 1. P. 1, 3, 5.

mūsų krašto padavimuose; tai matėme pirmo šio veikalo tomo straipsnyje apie vilkatas. Galbūt šis keistas požiūris atsirado dėl to, kad tam tikrais metų laikais bado spaudžiami neurai išeidavo iš savo miškų ir grobdavo gyvulius iš skitų. Į šiaurę nuo skitų, net ligi Dono, gyveno gelonai ir budinai, kitapus Dono, iki jūros, į rytus nuo skitų, — sarmatai. Skitų valstybė buvo galinga, tirštai gyvenama ir taiki. Bet galų gale tokia palanki genties padėtis baigėsi dėl menkų, kaip ir jie patys, žmogiškų dalykų. Klajojantys skitai, iš karto vengę bendrauti su graikų atvykėliais ir pasitraukdavę iš jų apgyventų vietų, pagaliau pradėjo su jais bendrauti, ėmė pirkti iš jų civilizuoto pasaulio dirbinius. Patys skitų žemdirbiai negalėjo išvengti šito, nors iš pradžių gana abejingai žvelgė į jūra atgabentus blizgučius ir skanėstus. Galop klajokliai, sutrypę senus papročius ir įstatymus, užtvindė žemdirbių gyvenamąsias vietas, prasidėjo savivalė, krašte kilo netvarka ir neramumai, dingo vyresnybė, žyniai ir teisėjai. Padaugėjo nedorų žmonių būrių, pradėjo lietis kraujas ir ėmė veržtis nevaržomos aistros. Tuomet suklestėjo graikų kolonijos, kurios užgožė žlungančius skitus. Bet tikras šių genčių žlugimas prasidėjo persų antpuolio prieš Skitiją metu.

37

Darijaus puolimai prieš skitus. Apie 520 metus prieš Kristaus gimimą skitus valdė išpuikęs, žiaurus ir nelabai išmintingas monarchas Indatiras. Jis niekino graikus ir persus, nes jie buvo svetimi žmonės, o šie savo ruožtu niekino skitus kaip barbarus. Tačiau skitų galybė ir reikšmė politinėje arenoje dar buvo nemažos, nes persų karalius Darijus siekė sąjungos su Indatiru ir norėjo vesti jo dukrą. Bet persų pasiuntiniai buvo išsiųsti atgal su panieka; į prašymą karalaitės rankos atsakyta neigiamai.

38

Keršydamas už tokį pažeminimą, galingas Rytų valdovas įsakė Kapadokijos valdytojui Ariamui pulti skitus iš jūros. Šis, priplaukęs su 30 galerų, labai juos sumušė, paėmė didelį grobį ir belaisvių, tarp kurių buvo ir karaliaus brolis.

39

Po kurio laiko, 514 metais prieš Kristaus gimimą, kai skitai nė neketino žemintis, pats Darijus patraukė prieš Indatirą. Persų būriai įžengė į Europą ir, graikų sąjungininkų remiami, brovėsi Dunojaus link. Kažkur prie šiandienės Isakčios jie persikėlė per šią upę tiltu, kuriam pastatyti reikėjo daug darbo ir kurį saugoti patikėjo graikams. Skitai savo ruožtu sudarė išmintingą gynybos planą: jie pirmiausia kreipėsi į savo kaimynus ir sąjungininkus, kviesdami kovoti su bendru priešu, o patys, nusiaubę Padnestrės apylinkes, paliko šias vietas puolantiems persams ir taip darė be paliovos traukdamiesi nuo jų kariuomenės. Jie padalijo savo jėgas į dvi dalis, kurioms vadovavo du vadai, turėję veikti pagal išankstinį susitarimą. Kadangi priešo būriai buvo narsūs ir puikiai ginkluoti, todėl skitai niekur nestojo į mūšį, bet, gerai apsigalvoję ir išvengdami lemtingų kovų bei puldinėdami iš šonų ir užnugario, vertė priešą sparčiai žygiuoti su visa jo nesuskaičiuojamų atsargų našta. Taip Darijus buvo priverstas greitai pereiti visą Skitiją, persikelti per tokias dideles upes kaip Dnestras, Bugas, Dnepras ir Donecas. Antra vertus, persų karalius, pasak Herodoto, savo dvariškių pataikavimų suklaidintas, iš neapdairaus įkarščio tarytum padėjo skitams įgyvendinti jų ketinimus. Jo brolis Artabanas veltui stengėsi įrodyti, kad nenaudinga aukoti septynissyk šimtatūkstantinę armiją nepažįstamam, visiškai nusiaubtam ir sausringam kraštui, kur visko labai stigo, o tai buvo pavojingiau negu priešo ginklai.

Veltui šis uolus karvedys, nors į jo patarimus ir nebuvo atkreipta dėmesio, iš paskutiniųjų stengėsi išgelbėti kariuomenę, rodydamas kovingumo, pavyzdingos tvarkos ir ištvermės įveikiant didžiausius sunkumus pavyzdį; milžiniškos Darijaus kariuomenės buvo neįmanoma apsaugoti nuo milžiniškų nuostolių. Šis karalius troško žūtbūt pasiekti paskutines Skitijos sritis. Jis nuėjo net iki gelonų ir budinų krašto, kur tik pirmąsyk patyrė didelį džiaugsmą, išgriaudamas keletą tvirtų pilių. Dėl įvairių trūkumų reikėjo trauktis tuo pat keliu, kuriuo kariuomenė buvo atėjusi. Galop išdidžiam monarchui buvo laimė persikelti su likusia armija per Dunojų tuo pačiu tiltu, kurį jis pats pastatė ir kuris dėl laimingo atsitiktinumo išliko, nes kitaip persai būtų jį neišvengiamai visiškai sutriuškinę[1].

40

Darijui nepavyko įveikti skitų, bet šis žygis turėjo didelę įtaką Skitijos vidaus gyvenimo sąlygoms, nes būtent nuo to laiko ji aiškiai ėmė artėti prie žlugimo. Ko gero, remdami Skitijos kolonistus graikus, persai palaikė jų siekimą sunaikinti seną krašto tvarką ir suteikė progą svetimoms gentims imtis veiksmų šiam tikslui įgyvendinti.

---

[1] *Ponas Eichvaldas, buvusio Vilniaus universiteto, o vėliau — Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos profesorius, „Dorpater Jahrbuch" paskelbė savo straipsnį apie Darijaus žygį prieš skitus pavadinimu „Darijus, Histapo sūnus, Pinsko apylinkėse". Jis, remdamasis Herodoto ir Ktesijaus, o ypač pirmojo, kuris paliko budinų šalies aprašymą, duomenimis, daro išvadą, jog tai turėjusi būti dabartinė Polesė. Tą išvadą jis grindžia šiandienine topografine šios žemės padėtimi, Herodoto minimais upių pavadinimais bei kitomis smulkmenomis, leidžiančiomis taip manyti ir įžvelgti panašumą. Eichvaldo hipotezės esmė būtų tokia: Darijus žygiavo kairiuoju Dnestro krantu į šiaurę, į venedų ir finų genties žemes, t. y. iki šiandienių Voluinės, Minsko ir Lietuvos gubernijų, o atgal grįžo dešiniąja Dnestro pakrante. Ten keliaudamas susidūrė su budinais, Polesės gyventojais, melanchlenais, estais, o galbūt ir androfagais, t. y. samojedais, grįždamas susitiko su neurais Galicijos pasienyje bei androfagais Transilvanijoje. Tai rašome vien todėl, kad nepraleistume nieko, kas mums šiuo klausimu žinoma. Skaitytojas pats nuspręs, kuris teisus*.*

41

Skitų saulėlydis. Getai, pelazgų giminės gentis, nepraleido progos pasistūmėti prie Dnestro, įsiterpdami tarp klajoklių skitų ordų, kariaudami su kai kuriomis iš jų ar paremdami jas kovose vienos su kitomis. Jiems giminingi trakai taip pat IV amžiuje prieš Kristaus gimimą prasibrovė nuo Dunojaus pusės į Skitiją ir gal ilgam būtų įkūrę ten savo valstybę, jei 390 metais nebūtų buvę sutriuškinti galų. Vėliau, 358 metais prieš Kristaus gimimą, ėmė didėti politinė įtaka karaliaus Pilypo valdomos Makedonijos, kurios galia Graikijos atžvilgiu iškilo iki tokio lygio, jog Skitijos tautos, turėjusios glaudžius ryšius su tenykščiais graikų kolonistais, pajuto nemažą įtaką. Tačiau jie pakentė tai neilgai, nes istorijoje randame prisiminimų apie skitų genčių susidūrimą su Pilypo sūnumi ir įpėdiniu Aleksandru; kaunantis Sapiriono vadovaujama kariuomenė prarado 30 000 karių[1], bet buvo priversta prašyti Aleksandro taikos ir santarvės, o vėliau, kai pagarsėjo šaunus šio monarcho žygis į Aziją, skitai taip ir liko priklausomi nuo Makedonijos galybės ir buvo tolydžio puldinėjami Uždonės tautų[2].

42

Taip senovės skitų genčių santvarka ir politinė įtaka IV amžiuje prieš Kristaus gimimą labai sumažėjo, o šią milžinišką genčių sąjungą sudariusios vienos gentys pasitraukė į Aziją, kitos paspruko į Europos gilumą, gaudamos kitus pavadinimus, kitokius papročius ir naują kalbą. Tačiau skitų likučiai tikrąja šio pavadinimo prasme išliko Rytuose iki II amžiaus prieš Kristaus gimimą, nes iš istorijos žinome, kad 130 metais prieš mūsų erą skitų

[1] *Justin.* L. II, 3; XII. 2; XXXVII, 3*.
[2] *Arrian.* Exp. Alex. III, 30; IV, 5**.

gentis, vadinama sakais, iš Trakijos surengė žygį prieš partus, ir taip šių genčių likučiai persikėlė į Aziją. Bet taurai, arba senovės skitų tauta, gyvenusi Tauridėje, šiandieniame Kryme, šioje vietoje dar gyveno po 115 metų prieš Kristaus gimimą.

43

Apie sarmatus. Sunykus skitų galybei, pagarsėjo sarmatai, visiškai užgoždami skitus. Nuo Herodoto ir iki mūsų laikų visi istorikai, geografai, įvairūs senovės tyrinėtojai nerašė apie jokią senovės tautą daugiau ir apie nė vieną nepaliko mažiau netikrumo negu apie sarmatus[1]. Atrodo, kad arčiausiai tiesos buvo tie, kurie bendru sarmatų vardu suprato tam tikrą Kaukazo tautų lygą, kurią sudarė įvairios gentys, turinčios skirtingas kalbas ir kilmę. Manoma, kad šis pavadinimas atsirado ne iš itin gausios tautos, turėjusios tokį vardą, tačiau istoriškai pirmykštė jos kilmė taip ir nenustatyta. Herodotas, pats tiksliausias iš senovės rašytojų, palikęs tiek daug pasaulio istoriją dominančių smulkmenų, sarmatams skiria pusiau pasakiškas ištakas, neva jie yra neteisėto guolio vaikai, gimę iš amazonių ir skitų. Tačiau tai nepaaiškina šios genties istorijos, o tik rodo, kad ji esanti pusiau skitų kilmės. Tikrieji sarmatai pirmiausia taikiai gyveno prie Azovo jūros ir kairiojoje Dono pakrantėje, kaimynystėje su skitais, netgi rėmė juos karo su Darijum metu. Vėliau, skitams silpstant, ėmė didėti sarmatų galybė. Greičiausiai jie prisidėjo ir prie skitų klajoklių ordų tarpusavio nesantaikos kurstymo.

---

[1] *Net Safaržykas (Starožytności sławiańskie. T. 1. K. 2. S. 16) nesiryžta šiuo klausimu nieko griežtai pasakyti, tik išvardija tautas, kurios, jo manymu, turėjo būti sarmatų padermės, o be to, tik bendrais bruožais. Višnevskis (Histor. liter. polskiej. T. II. S. 75) tvirtina, jog Kaukaze (tik neaišku, kokia kalba) Sar yra kalnas, Mat — vyras. Iš čia atsirado sudėtinis vardass Sar-mat, reiškiantis kalnietį*.*

44

Įpusėjus IV amžiui prieš Kristaus gimimą, sarmatai jau buvo įtakinga dešiniosios Dnepro pakrantės tauta. Vėliau jie pradėjo nugalėti skitų-trakų ordas ir valdyti visą Skitiją. Nuo tų laikų sarmatų galybės garsas pasklido po Šiaurės Vakarų Europos kraštus; visos gentys, gyvenusios nuo Juodosios iki Baltijos jūros, priskiriamos sarmatams. Todėl Europos Sarmatija tapo neaprėpiama ir didžiulė, nors tikrieji sarmatai turbūt gyveno ar veikiau klajojo nedideliame plote, kažkur tarp Dnepro žemupio ir Dnestro. Net spėjama, kad jų giminės nuolatinė gyvenamoji vieta buvusi šiandienė Podolė, o genties vadovai galbūt gyvenę ten, kur šiandien yra pakeisto pavadinimo miestelis ir upė Savranė, neva turinti reikšmę „pagrindinė sarmatų tvirtovė“. Tai, kokia buvo jų valdžia, kalba ir kokie papročiai, nežinoma. Gatereris[1] bergždžiai stengiasi įrodinėti, kad sarmatai tik 80 metais prieš Kristaus gimimą buvo galingi dešiniojo Dnepro kranto gyventojai ir pastatė savo valstybę ant senovės Skitijos griuvėsių, nes nei iki tų metų, nei vėliau negalima rasti sarmatų valstybės šia prasme. Neabejotina tik tai, kad, kaip jau sakėme, kažkokia iš daugelio ir daugiausia už Dono gyvenusių genčių sudaryta lyga, kuriai vadovaudami sarmatai gavo savo pavadinimą, žlungant skitams įsiliejo į Europą ir sukėlė jos tautų judėjimą.

45

Taip pat galima neabejojant teigti, kad 350 metų prieš Kristaus gimimą nuolat, gal su kai kuriomis pertraukomis vykusios sarmatų revoliucijos, stumdamos kitus gyventojus iš rytų į vakarus. Tai ir buvo daugelio Europos ir Azijos tautų judėjimo iš jų senų gyvenamųjų vietų priežastis. Apvaizda skyrė tokią genčių sumaištį

[1] Commentt. Soc. Gottingen. T. XII. P. 157—159*.

tam, kad būtų apgyvendintos Europos dykros. Tik iš Plinijaus žinome, kad sarmatai, kaip rašo pasakojimai, yra medų palikuonys, gyvenę prie Dono žemupio ir Juodosios jūros; pirmiausia buvo sarmatai, amazonių karalienių valdomi ginekokratumenai, po jų evazai, kotai, kikimenai, mesėnai, kostobokai, choatrai, zigai, dandarai, tisagetai, turkai[1]. Turbūt tos tautos tuomet sudarė sarmatų lygą, nors jos skyrėsi gimine ir kilme tiek, kad, įsigilinus į dabar esančias žinias apie tautų pradžią, prie sarmatų lieka vien ginekokratumenai, kažin kokia medų-skitų gentis, turėjusi santykių su amazonėmis, kurių, kaip teigia mūsų senovės tyrinėtojas[2], ir kalbą reikėtų laikyti panašia į skitų.

46

Apie alanus. Tuo metu, kai sarmatai paliko savo gyvenamąsias vietas prie Dono, traukdami dešiniąja Dnepro pakrante, *sarmatų tauta***, vadinama alanais, nuo Uralo kalnų persikėlė į Volgos žemupį. Istorikai įrodo[3], jog jie pirmiausia, būdami kažkokia *sarmatų gentis*****, gyveno šiuose kalnuose, o pavadinimą gavo iš žodžio *Alin*, jų kalba reiškusio kalnus. Po 557 metų prieš Kristaus gimimą jie ėmė garsėti pajūrio krašte, tarp Dnepro ir Dono žiočių[4]. Plinijus taip pat rašo, kad jie ten gyve-

[1] Lib. VI. C. 7. Sect. 7.

[2] *Surowiecki.* Sledzenie początku Narod. Słowiańskich. S. 110*.

[3] *De Guines.* Histoire des Huns. T. 1. *Tai, jog alanai taip pat buvo vadinami asais, o rusų — jasais, osais, osetinais, kurių palikuonys ir šiandien gyvena Kaukaze, skaitome Šafaržyko veikale (Starożytności sławiańskie. S. 16. Nr. 9). Vis dėlto jis mano juos buvus asus, minimus skandinaviškoje „Edoje", nors kitur kalbama apie didelį vardų panašumą. Seniausias alanų, asų, lizdas buvo prie Dono (iš čia kilę ir „Edoje" minimi asai), todėl negalime pritarti Šafaržyko nuomonei, kad Odinas buvo kilęs iš alanų, t. y. asų, gyvenusių krašte, kur išteka Vakarų Dauguva, Dnepras, Donas ir Volga. Ir nors alanai atsikraustė labai seniai (juk jau ir skandinavai puldinėdavo jų sodybas), bet skandinavų-asų protėviai nepalyginti seniau turėjo atvykti į Skaniją iš už Dono. Iš tikrųjų skandinavai yra vokiečių giminaičiai, bet asų paveikti taip kaip gotai, normanai****.

[4] *Stritter.* Memoriae populorum. T. 1, 644*****.

na[1]. Praėjus pusantro amžiaus, jie pasitraukė į Dono aukštupį ir pavergė arba išstūmė ten gyvenusias gentis: gelonus, antropofagus, melanchlenus, neurus ir kt.[2] Maždaug tais pačiais metais Mozė iš Choreno** aptinka alanus Kaukazo kalnų apylinkėse. Dėl tokio alanų galybės padidėjimo ir jų išplitimo pradėta plytinčią į šiaurę nuo sarmatų klajoklių vietovių Europos dalį vadinti Alanija. Dionyzas iš Charakso mini alanus I krikščioniškosios eros amžiuje, vadindamas juos galinga tauta, turtinga arklių ir gyvenančia į šiaurę nuo šiandienio Kimburno, Dono ir Dnepro tarpupyje; jų kaimynai buvo jiems giminingi roksolanai, arba alanai iš Volgos žemupio. Tuomet jie ribojosi su gelonų ir budinų kraštu. Vėliau alanai kariaudami pasitraukė į dešiniąsias Dnepro ir Dnestro pakrantes, kur jungėsi su įvairiomis šios tautos gentimis[3], tapdami ne žemdirbiais, o karingais klajokliais. *Nekyla abejonių, jog kadaise alanai gyveno, t. y. klajojo, prie Dnepro ir Vakarų Dauguvos. Vis dėlto neaišku, kada ir kaip iš ten pasitraukė*[4].

47

Alanai natūralizuojasi Vakarų Europoje. Alanų galybės smukimas, arba šių genčių susiskaidymas, anot Naruševičiaus tyrimų[5], prasidėjo 376 mūsų eros metais, kai Europą užpuolė Balambero vadovaujami hunai. Tuomet vieni žuvo kruvinose kautynėse su hunais, kiti, sudarę su jais sąjungą, tapo grobiu, dar kiti perėjo pas romėnus ir tarnavo jų armijoje. Julijus Kapitolinas mini alanų karius, nuo senų laikų tarnavusius romėnams ir dalyva-

[1] Lib. IV. C. 12. Kitas smulkmenas apie sarmatus žr. VIII priede.

[2] *Ammian. Marcellin.* Lib. XXXI. C. 2*.

[3] Apie tai rašo Prokopijus: getai, tisagetai, masagetai buvo pelazgų-skitų gentys, taip vadinamos pagal įvairius vietovardžius ir požymius.

[4] *Szafarzyk.* T. I. § 16***.

[5] Hist. Nar. Pol. T. I. S. 120.

vusius jų vidaus sąmyšiuose, kai Pilypas, siekdamas aukščiausios valdžios, nužudė Gordianą[1]. Kažkokia alanų dalis persikėlė į Europos pietvakarius: vieni iš jų įsikūrė Galijoje prie Ligieros upės, kiti pateko į Ispaniją, kur gyveno susimaišę su gotais; iš čia atsiradęs Gotoalanijos provincijos pavadinimas, — šiandien tai Katalonija. Į vakarus, pasak Jordano, keliavę tie alanai, kurie anksčiau gyveno Panonijoje, o iš ten kartu su vandalais jie turėjo bėgti nuo gotų, kuriuos vijo hunai; taip drauge su jais už Pirėnų atsidūrė ir dalis gotų.

48

Pagaliau dar vienas alanų būrys persikėlė į šiaurės vakarus, į Vandaliją; kai kurie, kaip teigia Amianas Marcelinas[2], apsigyveno Vyslos ir Nemuno tarpupyje. Tą patį tvirtina ir Ptolemėjas, aprašinėjęs tą europinę Sarmatijos dalį. Jis nurodo ir konkretesnę alanų gyvenamąją vietą, rašydamas, kad jie buvo *stavanų**, t. y. tikrosios Lietuvos, kaimynystėje. Mechovita sako: „Hunų išvyti iš Panonijos alanai užpuolė Romos respubliką, paskui Galiją, o iš ten, kaip teigia istorikai, grįžo į lenkišką Vandalijos kraštą, kur gyveno net iki Stilikono laikų; be to, iš kai kurių stebėjimų daromos išvados, kad jie atsinešę labai daug sidabro su užrašais ir imperatoriaus Adriano atvaizdu“[3]. Tai neginčijamai įrodo, jog alanai beveik šimtą metų gyvenę tarp Mazovijos ir tikrosios Lietuvos, kurios gamtines sienas sudarė Pelesos, Katros ir Jezioro upės, besidriekiančios nuo Katros vidurupio iki Pervalko, netoli Nemuno, žemiau Gardino esančio miestelio. Taip alanų klajonių vietos galėjo driektis nuo Pravožos kairiąja Pelesos pakrante per Sokulką už Gardino iki Mazovijos, siekdamos Lietuvos, arba senovės Stavanijos, sienas, o į pietus užimti dalį slavų teritorijos, vė-

[1] Editio Boxhorn, 1632. P. 470—471.
[2] Lib. XXII, 8.
[3] De Sarmatia Asiat. Lib. I. C. 13.

liau vadinamos Lietuvos Rusia. Tai ir sudaro nuomonių, kad lietuvių tauta kilusi iš alanų, pagrindą. Todėl privalome įsigilinti į smulkmenas, kurias galima surinkti iš įvairių autorių veikalų, o artimiau susipažinę su alanais, galėtume skirti dėmesio tokioms prielaidoms.

49

Gotai-alanai. Kiek anksčiau (§ 46) rašėme, kad alanai buvo kažkokios genties, kilusios iš šiaurinės Azijos ir skitų klajoklių kartos, susigiminiavusios Uralo kalnuose. Ko gero, senovės autoriai tą patį patvirtina sakydami, jog alanai ir skitai turėję tą pačią kalbą ir tokius pačius religijos vaizdinius. Tačiau, šalia to, jie skiria abiejų tautų žmones vienus nuo kitų pagal veido bruožus, nes alanus jie priskiria prie agripėjų, šiaurinės Azijos gyventojų, kurių platūs veidai, plokščios nosys, mažos, juodos akys, taip pat juodi plaukai. Ir Amianas Marcelinas sako, kad jie tiek savo išvaizda, tiek papročiais panašūs į hunus. Be to, priduria, kad alanų religija skiriasi nuo kitų, tuomet barbariškų genčių išpažįstamos; ji būdinga tik jiems, turėjusiems mažai religinių apeigų, ypač garbinusiems Aresą, t. y. karo dievą kardo, kurį nešiojo prie šono, pavidalu. Jie įsmeigdavo šį kardą į žemę ar į tam tikrą paaukštinimą rankena aukštyn, ir tai buvo savotiškas kryžius; šiam dievybės ar vilties įvaizdžiui jie lenkėsi iki pat žemės. Šias ir kitas mus mažiau dominančias smulkmenas teigia Klaudianas*, Prokopijus, Jonas Magnus (1488—1544)** ir kai kurie vėlesni rašytojai[1]. Taip pat yra įrodymų, jog alanai buvo susigiminiavę su gotais, kuriuos aprašo Jordanas[2]. Jo aprašymai yra svarbūs, nes susiję su pačiu autoriumi, kuris, būdamas gotas, gerai pažinojo alanus, — jo senelis buvo alanų karaliaus Kandakso sekretorius. Tačiau šio ra-

[1] *Claud.* in Rufin. Lib. I; *Procopius.* Rerum Gothica. Lib. I; *Magnus Joann.* Rer. Goth. Hist.

[2] De reb. Gothorum. C. 24, 50.

šytojo kūrinyje yra ir daug neaiškumų, iš kurių išplaukia tai, jog gotų protėviai kilę iš asų, neabejotinai pačios seniausios prie Dono gyvenusios skitų tautos, kuri galėjo pasitraukti prie Uralo kalnų, ir ten dar Odino laikais, kai jis su broliška tos pačios tautos kolonija iškeliavo į Skaniją, susiformavo alanų tauta.

50

Asai, arba as-alanai. Vėlesnių istorinių dalykų tyrinėtojai supažindina mus su alanais. Erbelotas* mini vieną alanų karaliuką, viešpatavusį savo genties ordoje, kuri klajojo kažkur į šiaurę nuo Derbento[1]. Čingischano vadai irgi kariavo 1223 metais toje pačioje pusėje su alanais, kuriems pusiau su poloviečiais priklausė Dagestanas, nors jų kilmė ir kalba buvo visiškai skirtingos[2]. Katalikų vienuoliai Karpinas ir Rusbergas, arba Rubrikvis, keliavę XIII amžiuje per Rytus į didelę mongolų ordą, kalba apie Kaukazo alanus, kuriuos taip pat vadina *Jassi, Asses, Acies*; jie tuomet buvę krikščionys, gabūs kalviai ir šaltkalviai, gaminę puikius ginklus ir saugoję savo nepriklausomybę[3]. Iš išlikusių žinių galima teigti, jog jie nepriklausę mongolams. Rusų pulkininkas Herberis aprašo Kaukazo kalnuose esantį kaimą, jo laikais vadinamą Kubeša, kurio kiekvienas gyventojas yra auksakalys arba ginklakalys. Pasak jo pasakojimo, šie žmonės yra tikri alanų palikuonys, net ir jų kalba skiriasi nuo Kaukazo kalniečių kalbos[4]. Bet ryškiausių alanų pėdsakų lig tol esama tarp Kaukazo osetinų, kurie yra palikuonys senovės žmonių genties, vadinamos asais, klestėjusios žiloje senovėje ir iki mūsų dienų išsaugojusios protėvių atminimą savo giminės pavadinime, kuris Rytuose tariamas įvairiai: *Arii, Iran, Assi, Ossi, Osset* ir dar kitaip, t. y.

---

[1] Bibliothèque Orientale.
[2] Histoire des Tartares, *d'Abulgasi.* P. 309
[3] Bergerono surinkti kelionių aprašymai.
[4] *Müllers* Sammlung Russischer Geschichte.

priklausomai nuo įvairaus kalbų tarimo ir išplitimo aplinkybių[1]. Tai, kad tie asai, arba osetinai, priklauso tai pačiai genčiai kaip ir senovės alanai, aiškiausiai įrodė italų Rytų senovės tyrinėtojas Ramusio[2].

51

Ros-alanai. *Seniausia užuomina apie roksolanus, kaip apie sarmatų padermės tautą, gyvenusią tarp Dnepro ir Dauguvos, buvo 94 metais prieš Kristaus gimimą. Roksolanai, vadovaujami Tasijaus, Palako sūnaus, padėjo skitų karaliui Skilūrui kariauti su Ponto karaliumi Mitridatu*[3]. Kai alanai iš Uralo kalnų pasistūmėjo į pietus, viena jų orda pateko į Volgos žemupį ir ten, šiandieninės Astrachanės apylinkėse, gyveno gana ilgai[4]. Šią garsią upę Herodotas vadina Araksu[5]; šį pavadinimą vartojo ir graikai, žinoję apie atėjimą indų-skitų, kurie, būdami Pavolgio gyventojai, tikriausiai atnešė jai šį vardą iš armėnų Arakso[6]. Kitaip buvo vadinama *Rhoas*[7], tariama *Rhos, Ross, Russ,* taip pat ir kalbant apie Volgos pavadinimą. 1811 metais teko laikyti rankose vokiečių kalba parašytą rankraštį su antrašte „Topografiniai ir statistiniai Volgos žemupio ir Astrachanės apylinkių stebėjimai, inžinieriaus generolo majoro Telkerzamo surinkti jo ilgo buvimo Rusijos imperijos pietryčiuose**** metu. Ten užtikau įvairius šios upės ir jos šakų pavadinimus, sužinotus iš vietos gyventojų, Pakubanės kolonistų ir įvai-

---

[1] *Majewski.* Warsz., 1827. T. I. Cz. 1. S. 70.

[2] *Josephato Barbaro Ramusio.* T. II, 92 *(Alania è dirivata da populi degli Alani li quali nella lor lingua si chiamavano As.)**.

[3] *Strabo. Lib. VII. P. 306; apie roksolanus skaityti Šafaržyko veikale (Starožytn. slaw. T. 1. K. XII. § 16. Nr. 5)***.

[4] *Herbelot* Biblioth. Orient.

[5] Lib. IV; *Plin.* Lib. VI. C. 9.

[6] *Plin.* Lib. VI. C. 9 *(Cyrus oritur in Heniochiis montibus, quos alii Coraxicos vocavere; Araxes eodem monte...).* (Kyras prasideda Heniochijos kalnuose, kuriuos kiti vadina koraksiškais; Araksas iš to paties kalno...).

[7] Ibid. C. 4. *Agatamaras, III mūsų eros amžiaus rašytojas, Volgą vadina Ros****.

rių raštų: azijatai Volgą plačiai vadina *Etel, Etil, Edel,* arabai — *Bulgar*; iš čia turėję kilti žodžiai *Walgar, Wolgar* ir *Wolga.* Tyrinėtojas pamatė, jog *Rhox* ir *Arhox,* kitaip *Ross* ir *Aross,* yra du skirtingi pavadinimai, reiškiantys dvi atskiras šios upės šakas, išlikusias Azijos senienose ir senuose padavimuose, kuriuos žino Pakubanės gyventojai. Taip pat teisinga nuomonė, jog alanai, gyvenę prie šių šakų, buvo vadinami *Rhox-alanais* arba, anot mūsų rašybos, roksolanais. Tacitas rašo: „Roksolanai, sarmatų gentis, nugalėję dvi kohortas (romėnų), dideliu būriu įsiveržė į Meziją"[1]. Tai įvyko 72 mūsų eros metais, taigi dar iki tos epochos jie pasitraukė nuo Volgos ir veržėsi už Dunojaus. Vėliau jie minimi kalbant apie įvairius istorinius įvykius, paskutinį sykį, anot Julijaus Kapitolino, minimi romėnų istorijose, pasakojančiose apie Marko Antonijaus valdymą ir filosofą Antoniną, kai, susijungę su alanais, peucinais ir kostobokais, nuolat puldinėjo imperijos pasienį. Tačiau jie dar gana ilgai gyveno Azovo jūros pakrantėse, kur pirmuosius tris mūsų eros amžius buvo kaimynai ostrogotų, kurių karalių Germanariką nudūrė vienas roksolanų vadas. Tose vietose jie išnyko atėjus hunams, o jų vardas išliko tik pavadinimuose ir viduramžių rašytojų fantazijose.

52

Buvo dar viena tauta, kildinusi savo pavadinimą iš panašaus šaltinio, t. y. roksanai. Seni istorikai, atrodo, aiškiai skiria juos nuo roksolanų, o vėlesni dažnai painioja gal dėl to, kad jie buvę vienos upės pakrančių gyventojai, ar todėl, kad esama šių dviejų pavadinimų panašumo, ar pagaliau dėl to, kad tarp jų iš tikrųjų buvę giminystės ryšių. Kad ir kaip ten būtų, roksanai buvo ta gentis, kuri atsirado Europoje galbūt kartu su hunais ir vadinama bulgarais. Tai tiesa, nors įvairiai skamba

[1] Lib. I, 79. *(Roxolani, Sarmatica gens, caesis duabus cohortibus, magna spe in Moesiam irruperant).* (Roksolanai, sarmatų gentis, iššudė dvi kohortas (romėnų) ir, kupini vilties, įsiveržė į Meziją.)

Volgos pavadinimas, tačiau roksanai ir bulgarai reiškia vieną ir tą patį. Apie šią tautą daugiau papasakosime *vėliau**, skyrelyje apie bulgarus.

* * *

V skyrius

APIE BUDINUS IR GELONUS

.....

53

Tyrinėtojo pastabos. Pasakodami apie lietuvių mitologiją šio veikalo pirmame tome, dažnai norom nenorom atkreipdavome dėmesį į budinų-indų ir senovės lietuvių religijų giminingumą. Kai kurie iš šių panašumų buvo nurodyti, o daug kitų palikta, kad patys skaitytojai galėtų palyginti norėdami geriau įsitikinti išvadomis, kurios siekia istorinių tiesų, o tai yra mūsų tyrinėjimo sritis, be to, patys darytų išvadas savo nuožiūra ir remdamiesi išmanymu.

54

Iš naujausių Indostano istorijos atradimų žinoma, kad 1029 metais prieš Kristaus gimimą pradėta garbinti indų dievą vardu Buda. Jo sektos narių labai padaugėjo pirmiausia pačioje Indijoje, o vėliau šie sektantai, išvyti ir išsibarstę po visą Vidurinę Aziją, išplatino savo tikėjimą. Nereikia nė abejoti, kad indai buvo labiausiai apsišvietę Pietų Azijoje ir gerokai pranokę visų genčių religines organizacijas, nes kinai, chaldėjai, egiptiečiai arba kitos senovės gentys daug ką pasiskolino iš indų įvairiose mokslų srityse, taip pat ir religijoje. Kai revoliuci-

ja, kilusi dėl budizmo plitimo pačioje Indijoje, išplatino šį tikėjimą po įvairias pasaulio šalis, prie Azovo jūros, arba į vakarus nuo Kaukazo kalnų, susiformavo kolchų gentis, kilusi, kaip jau aukščiau rašyta (§ 20), iš indų, atnešusi budizmo apeigų tikėjimą skitams, kurie tuo metu gyveno armėnų Arakso pakrantėse. Taigi labiausiai tikėtinos tos išvados, kurios sutampa su senovės tyrinėtojo mokslininko Riterio[1] išvadomis, jog iš senų senovės skitų ir indų budistų mišinio atsirado kolchų gentis, iš kurios kilo budinai, šventųjų upių garbintojai, arba atskira indų-skitų ar labai sena indų-skitų karta, kuri aprašoma indų-skitų praeities tyrinėjimuose[2].

55

Azijos budinai. Senovinis mitinis vardas Buda indų mitologijoje turi labai plačią reikšmę, o čia jį panagrinėsime kaip žodį, iš kurio kilęs budinų genties pavadinimas; jis atsirado iš dievo arba veikiau filosofo steigėjo sektos, labiau atitinkančios įvairius žmogaus poreikius, įtaigiai skiepijančios moralę ir dorybingą gyvenimą, laisvesnės nuo vergiškų prietarų negu senovės braminų mokslas ir dėl to nekenčiamos, net persekiojamos[3]. Budinai, kaip jau sakėme, yra senovės Azijos skitų kasta, gyvenusi prie Arakso upės, kuri prasideda kartu su Eufratu viename kalne[4]. Iš senovinių Berosijaus[5] padavimų žinome, kad Araksa, Jonuso duktė, buvo motina Skito, skitų genties protėvio[6], todėl ir pirmykštė jų gyvenamoji vieta nurodoma prie armėnų Arakso. Ir iš tiesų budinai kilę būtent iš ten: geografas Nubenskis*** (5 Klimate, 6 dalyje) rašo: „Armėnijoje yra dvi didelės upės: viena *Roś,* kita *Kor,* arba *Cyrus. Kor* ypač didelė

[1] Vorhalle europäischer Völkergesch.
[2] Skorochodo Majevskio tyrinėjimai.
[3] Allgem. Mythолog. Lexic. v. *Fr. Meier.* B. I*.
[4] *Plinius.* Lib. VI. C. 9.
[5] *Berosii.* Babylonii. Lib. III. P. 33 (Edit. Lugdu, 1560)**.
[6] *Hartknoch.* Dissertatio III. P. 41 (Edit, 1679).

ir tinkama laivybai, prasideda netoli Kaukazo kalno, susilieja su upe *Roś,* arba Araksu, ir įteka į Chazarų, arba Kaspijos, jūrą[1]. Iš pono Hamerio tyrimų ir ištraukų apie Rytus[2] matome, jog arabai *Rass,* arba *Ross*[3], vadino Arakso upę, ištekančią iš Kiliklo kalnų, esančių prie 67 laipsnių ilgumos ir 41 laipsnio šiaurės platumos, sruvenančią per Varnano žemę ir susiliejančią su Kura[4]. Anot Korano aiškintojų, buvusi tauta, kuriai priklausęs kraštas prie *Ross* upės; Korane ji vadinama *Ashabir-Ross;* ji išsisklaidė žiloje senovėje. Tas pats orientalistas mano, kad *Ross* Biblijoje ir Korane reiškia tą patį, arba tiesiog tai Arakso upė, be to, ir prie jos plytinčio krašto pavadinimą bei tam tikrą ten gyvenusią tautą, kurią dievas išskaidė, pavertė laukiniais nomadais, panašiais į girių žvėris už tai, kad nepriėmė mokslo, siunčiamo jiems per pranašą Khantalą, Safrano sūnų, kurį jie nukankino[5]. Nors iš tų šaltinių orientalistas nedaro išvadų, kad budinai buvę dievo bausmės persekiojama tauta, iš visko sprendžiant, jis darė kitas išvadas; jei mes galėtume, tai neabejotinai atskleistume jas. Čia tik priminsime, jog skitai daugiausia buvo tokie patys nomadai, išstumti iš Azijos į plačias lygumas, esančias į vakarus nuo Juodosios jūros; viena jų gentis priėmė Budos religiją, pakrikštijo savo giminės motinos vardu Arakso upę, arba *Ross,* suteikė šį vardą kitai didelei upei arba vienai jos vagų (§ 51), t. y. Volgai, ir pagaliau pažįstami Europoje budinų vardu. Šis požiūris labiau sustiprėja panagrinėjus vieno iš žy-

---

[1] *Naruszewicz.* Hist. Nar. Pol. T. I. S. 184. *Čia reikėtų pateikti nuomonę Dorpato universiteto profesoriaus pono Kruzės, kuris Gotos bibliotekoje aptiko geografijos žemėlapių, nubraižytų arabų geografo Istachrio Abu Izaoko al Farisi, gyvenusio apie 907—912 Kristaus eros metus. Tarp jų yra ir Armėnijos žemėlapis su Arakso upe, kuri ten vadinama Nahr-Russ (Žurnal Ministierstva narodnogo prosviešč. 1835. Nr. III. S. 480)**.

[2] Sur les origines russes. St. Petersb., 1827**.

[3] Ibid. Koran, Sura. L. II.

[4] Ibid. Jeograf Abulfieda; Arnadedino Ismailo Iban El Efdha žemėlapiai***.

[5] *Hammer.* Ibid. P. 15.

miausių senovės tyrinėtojų[1] Skitijos studijas, pasak kurių skitai VII amžiuje prieš Kristaus eros pradžią išsisklaidė arba išėjo iš krašto, esančio tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų į pietus nuo šiaurės platumos 40 laipsnių lygiagretės[2].

56

Iš istorijos aiškiai matome, kad tik minėtoje epochoje didėjančios persų galybės slegiamos skitų kartos galop buvo nustumtos nuo armėnų Arakso ir patraukė prie Volgos žemupio. Taigi netrukus išėjusi iš gimtosios žemės skitų karta, arba kasta, kurią laikome budinais, perkopė Kaukazą ir įsikūrė Volgos ar kažkurios jos gausių šakų žemupyje. Su tuo sutinka ir minėtas orientalistas[3], nors vargais negalais dirbtinai stengiasi pavadinimą *Ross* sieti su rusų protėviais. Pasak jo, Volga dėl to gavusi Arakso pavadinimą; tą jis įrodinėja savo tyrinėjimais, atliktais remiantis arabų geografijos raštais. Tiesą sakant, kategoriškai negalime neigti, kad slavų gentys nesigiminiavo su budinais, nes mums žinomos panašios ir kitų

---

[1] Dissertatio *Baieri* de Situ Scythie. Commentt. Acad. Sc. Petrop.

[2] *Ptolemėjas, kuris savo geografiniuose tyrinėjimuose surinko tiek žinių, išbarstytų po įvairius šaltinius, apie budinus, rašo, jog jų krašte yra kalnas, kuris vadinamas Budinų kalnu. Tai turėtų būti seniausios jų gyvenvietės Priekaukazėje, nes kitų jų gyvenviečių niekur kitur nerandame, t. y. nėra nieko tokio, kas atitiktų Budinų kalno pavadinimą. Šafaržykas iškelia hipotezę, iš kurios verta tik pasijuokti, — tas kalnas turėtų būti Minsko gubernijoje!!! Šis kruopštus slavų senienų tyrinėtojas kimba prie kiekvienos tautos, prie kiekvienos giminės, kur tik galima įžvelgti kokį nors panašumą (ar vardo, ar kitos kokios savybės) su slavais. Klijuoja, lopo savo audeklą ir dėl to dažnai pats tampa juokingas. Taigi budinams jis priskiria plačias teritorijas nuo pat Bugo versmių; jos driekiasi Beržūna į šiaurę nuo Minsko aukštumų ir per visą Baltarusiją, iki pat Dono ir Volgos. Anot Šafaržyko, šios teritorijos anksčiau buvo budinų gyvenamos. Taigi ir budinai yra venedai, t. y. slavai. Risum teneatis, amici! (Nesijuokite, bičiuliai!) (Horacijus)*.*

[3] *Hommer.* S. 50, 28, 29.

senovės tyrinėtojų prielaidos[1]. Tačiau šio *Ross* pavadinimo neįmanoma susieti su jokia kita tauta, išskyrus budinus, kai jau dauguma mokslininkų neigia slavų rusų egzistavimą iki Riuriko. Taip pat kalbama ir apie tautų protėvius Masochą ir Tovelą, arba Tobalą, minimus Šventajame Rašte kaip slavų gyvenamųjų vietų Maskvos ir Tobolsko pirmtakus[2].

57

Europos budinai. Maždaug įpusėjus VI amžiui prieš Kristaus gimimą, kai sarmatai pradėjo keliauti per Kaukazą ir priartėjo prie Volgos žiočių, o skitų nomadai, jau seniai įsikūrę abiejose Dnepro upės pakrantėse, tų pačių genčių Pavolgio gyventojai, buvo priversti palikti savo gyvenamąsias vietas dėl neabejotinai nemielos sarmatų kaimynystės, tuomet budinams teko persikelti į kairiąją Dono pusę ir įsikurti Dono bei Doneco tarpupyje, kurio žemes beveik perpus kirto upė, šiandien vadinama Oskolu.

58

Tų budinų kolonijų išsidėstymo vietas deramai nustatė šiuolaikiniai senovės tyrinėtojai, kurie nagrinėjo Herodoto geografiją ir vietoje susipažino su įvairiomis geo-

[1] *Lelewel.* Rzut oka na dawność Narodów Litew. S. 18; *Maxymilian Hrabia Ossoliński.* Uwagi nad Winc. Kadłubkiem (S. Lindės vokiškas vertimas). S. 147. Jie, skatinami būtinybės įrodyti venedų egzistavimą žiloje senovėje, keisdami priebalsį „B“ į „W“, sukuria vudynus, remdamiesi žodžiais *Woda,* lietuviškai *Wanda,* suomiškai *Wanna.* Dar daugiau, anot jų, romėnai taip gerai pažinoję venedus kaip ir budinus, tad tokiu istorinių pritaikymų būdu stengiasi patvirtinti, kad slavai kilę iš budinų.

[2] Ponas Šetgoisas (Schettgeus) mėgino paskelbti įtikinamų šios prielaidos įrodymų. Maskvos miesto pavadinimas kilęs iš to paties pavadinimo upės, kurios vardo ištakos yra slavų kalbos žodyje *Mozg,* turinčiame įvairią prasmę; ji galėjo vadintis *Mozgowaja, Mozgowa* ir pagaliau *Moskwa,* Maskva. Tobolskas taip pat kilęs iš Tobolo upės pavadinimo, kuris slavų kalba reiškia arklio nešulį, krepšį, ryšulį (žr.: Rankr. Lietuvos kronika. P. 53).

grafinėmis smulkmenomis ir aplinkybėmis, aprašomomis senovės istorijoje. Šiuo atžvilgiu mes žinome daugiau negu romėnai, kurie manė, jog gelonai gyvenę toliausiai į šiaurę[1]. Vis dėlto Herodotas turėjo daugiau žinių apie *romėnus**, nes teigia, kad dienovidžio kryptimi į šiaurę nuo gelonų ir budinų krašto plyti septynių dienų kelio dykra, o už jos gyvena tisagetai. Naujausių ir tiksliausių šios graikų istoriko geografijos paaiškinimų pateikė generolas Baturlinas, aprašydamas Darijaus žygį prieš Skitiją[2]. Pasak jo, gelonų gyventa dabartinėje Starobelsko apskrityje, o budinai gyveno visai greta, rytų link buvo užėmę šiandienių Voluikos ir Bogončavo miestų apylinkes, vadinasi, šių abiejų genčių gyvenamas kraštas plytėjo Dono ir Doneco tarpupyje, jo plotas iš pietų į šiaurę galėjo būti nuo 48 iki 51 laipsnio platumos, o tisagetai buvo įsikūrę šiandienėse Oriolo, Tulos, Riazanės, Tambovo ir Penzos gubernijose. Šios gentys buvo laikomos getų karta, kuri anksčiau turėjusi gyventi prie Tisos, arba Tibiskos, upės, įtekančios į Dunojų ir dėl to taip vadinamos[3]. Galbūt kokia nors ypatinga revoliucija nubloškė juos į tuos šaltus kraštus ir išsklaidė tokiame didžiuliame plote. Vadinasi, tokiu pat būdu ten pateko ir masagetai[4].

59

Naujame pasirinktame krašte budinai indų papročiu pašventino upę mitiniu *Ross* vardu, kurį randame šiandienio Oskolo pavadinime. Tai yra šiuolaikinis slavų žodis, reiškiąs giros rūgštį, pagamintą iš beržo sulos, pa-

---

[1] *Horatius. Carm.* Lib. II, 20 et ult. V. 18, 19.
[2] Dziennik Wileński. 1830. Nr. 8 (Istorijos ir literatūros skyrius). T. X. S. 86 (vertimas iš rusų kalbos)**.
[3] *Naruszewicz.* Hist. Nar. Pol. T. I. S. 23.
[4] *Procopius.* Rer. Goth. Lib. I.

vasarį savaime srūvančios iš medžio įpjovos[1]. Turbūt toks pavadinimas atsirado iš kažkokio šios upės vandens skonio ar spalvos panašumo, pastebėto pirmųjų slavų kolonistų. Panagrinėkime, kaip buvo sakoma senovėje. Nestoras teigia, kad poloviečiai atėjo prie Giurgevo tvirtovės, laikė ją apgulę visą vasarą, bet, negalėdami jos įveikti, nesikėlė per Rosės upę, sudarę taiką su Sventopelku[2]. Rusų istorikai nesutaria, kur buvusi ši tvirtovė. Karamzinas, radęs kažkokį Jurjevą prie Rosės upės, tekančios pro Belaja Cerkovę, Kijevo gubernijoje, šiuos Nestoro žodžius priskiria poloviečių veiksmams dešiniojoje Dnepro pakrantėje. Jis net teigia, kad Jurjevas buvo atstatytas XII amžiaus pradžioje po to, kai jį sunaikino poloviečiai. Tačiau jis prieštarauja sau ir savo tiksliai išdėstytoms istorinėms tiesoms, nes ir poloviečių puolimai iki XII amžiaus pradžios, ir Giurgevo apgultis, paimti iš Nestoro veikalo, liečia tų barbarų veiksmus kairiojoje Dnepro pakrantėje, į rytus nuo jo. Be to, tvirtovė nebuvo paimta, nes kunigaikštis Sventopelkas sudarė taiką; kartu ji nebuvo sunaikinta ir todėl netrukus *turėjo** būti atstatyta. Tatiščevas**, gal geriau žinojęs šiuos įvykius, ieškojo Giurgevo kairiojoje Dnepro pakrantėje, bet klaidingai rado kažkokią pilaitę, galbūt irgi vadintą Jurjevu, stovėjusią prie Osteros upės žiočių. Reikėtų nukeliauti toliau į rytus ir gal ten, Doneco ir Dono tarpupyje, rasime buvusios Giurgevo tvirtovės vietą ir senovės upę *Ros*. Topografiniuose prisiminimuose, apie kuriuos anksčiau kalbėjome (§ 51), minimas kraštas, kurį aprašome: nuo Oskolo miestelio, esančio prie to paties

---

[1] Tą patį reiškia ir senovės lenkų kalba (Słownik Syrwida. S. 231). *Oskołok, oskołoczok* dar rusiškai reiškia drožlę, skiedrą, pliauską, medžio atplaišą (Słownik Ross. Pols. Jakubowicza. T. I. S. 620). Ko gero, tos giros pavadinimas kilęs iš beržo skiedrų išpjovimo.

[2] Pryjdosza Polowcy k Giurgiewu, stojasza okolo jeho, leto wsie i mało niewziasza jeho. Swiatopołkze omiri je. Połowcy nieidosza za Roś (*Karamzin.* Histor. Hosud. Ross. T. II. Prymiecz. Nr. 171, wyd. 2).

pavadinimo upės, pažvelgus į žemupį, visiškai įsitikinta, kad ji senovėje vadinosi *Roś*. Taip pat vienas senas kazokas pasakojo, jog yra slėnis (arba griova — *ovrah*), einantis šiaurės vakarų kryptimi, kuris vadinosi *Ros*; griova susijungia su slėniu, ir teka Oskolas, kuris iš tikrųjų žemupyje turi vadintis *Roś*. Iš to topografas daro išvadą, jog ši griova siekia Doneco ištakas, be to, upė kažkada galėjo tekėti šio krašto slėniu ir susijungti su Oskolu, kurio dabartinis aukštupis galėjo atskirai įtekėti į jį, o sena Doneco upė, kurios aukštupis anksčiau išdžiūdavęs, kuri būdavo papildoma tik menkų minėto upelio vandenų, iš tikrųjų ir turėjo vadintis *Roś*. Būtent prie šio žemupio, netoli žiočių, turėjo būti kažkokiais pilkapiais ir kapinėmis pažymėta ramovė, vadinama *Hiurhiewskaja*. Iš to įsitikiname, kad senovės budinų kraštu sruveno Rosės upė. O Hiurhevo ar Giurgevo ramovės pavadinimas kilęs anaiptol ne iš asmenvardžio *Juryi*, tai yra Jurgis, bet veikiausiai iš *Juhryi, Hirrii*, hirų genties, apie kurią kalbėsime vėliau, nes ir Donecas senovėje buvo vadinamas (§ 35) Higriu.

60

Iš Herodoto žinome, kad budinai savo žemėje turėjo pastatę medines tvirtoves. Viena jų buvo kvadratinė, kiekvienas jos šonas turėjo 30 stadijų, t. y. buvo 3000 rusiškų sieksnių ilgio, ir vadinosi *Gelonos*. Jų tvirtovės buvo labai didingos, jose taip pat stovėdavo medinės šventyklos, kuriose buvo helenų dievai, garbinami heleniškai, altoriai ir koplytėlės irgi buvo iš medžio. Ten kasmet būdavo minimos Dioniso (Bacho) šventės ir vykdavo bakchanalijos. Pasak to paties istoriko, budinų giminei būdingi šie bruožai: „Budinai labai gražūs, rusvaplaukiai žmonės, turi šviesiai mėlynas akis“[1]. Būtent šie bruožai yra skitiški, aprašyti to paties autoriaus.

[1] Lib. IV.

61*

Naujieji slavų senienų tyrinėtojai, kurių priekyje stovi Maksimilijonas Osolinskis, budinus priskiria prie slavų tautų. Jų įrodymai, paremti vien hipotezėmis, prielaidomis, nepagrįstomis jokiu istoriniu faktu, neverti nei diskusijos, nei pernelyg didelio pasitikėjimo, todėl turėtų būti palikti kiekvieno nuožiūrai, ypač to, kuris moka ir slavų kalbas, ir lietuvių kalbą, nes teiginio esmė glūdi lingvistiniame tos tautos vardo panašume, žodžiuose, rastuose vienoje ar kitoje kalboje.

Budtė — išminties, proto deivė. Lietuvių kalba Buda — tai statinys. Slavų kalboje galima rasti labai daug panašių žodžių ir vietovardžių. Išvadas būtų teisingiau pagrįsti mitologinėmis ir psichologinėmis išraiškomis, tačiau nesinorėtų atmesti ir slavų tyrinėtojų pastabų. Taigi budinai turėtų būti protėviai dviejų tautų, kurios šiandien skiriasi ir savo kalba, ir religija, ir gyvenamąja teritorija; šios tautos šiandien nebeturi beveik jokios giminystės, išskyrus abiem bendrą užsiėmimą, t. y. pragyvenimo šaltinį, — žemdirbystę. Galbūt todėl, kad ir budinai-skitai buvo kilę iš savo tautos žemdirbių kastos arba šį užsiėmimą perėmė iš gelonų, pačioje susiliejimo su pastaraisiais pradžioje. Šafaržykas žengė dar toliau[1]*, nes senovės lietuvius visiškai sugiminiavo su slavais, šiandienius šių abiejų tautų skirtumus priskirdamas likimui, kurio dėka jos patekdavo tai į germanų, tai į finų valdžią, ir lietuvių kalba vis labiau tolo nuo slavų. Vis dėlto žmogus, mokantis šias kalbas, neras nieko, kas galėtų jį įtikinti šios hipotezės teisingumu, nes lietuvių, germanų, finų ir slavų kalbos skiriasi viena nuo kitos kaip dangus ir žemė, o daugelio žodžių panašumas atsirado arba juos pasiskolinus iš kaimynų, arba dėl daugelio kitų tarpusavio santykių. Antra vertus, labai noriai budinus leidžiame priskirti prie slavų atšakos, nes ši*

[1] *Starożytności sław. § 19.*

skitų tauta buvo skirstoma į įvairias šakas, tai šen, tai ten kūrusias savo buveines. Tai matyti geriau patyrinėjus jų praeitį. Pirmykščiais laikais, esant vienai, t. y. kaukaziečių-europiečių tautų genčiai, kalbos skirtumai neturėjo būti dideli, net prabėgus daugeliui amžių ir bendrai giminei suskilus į daugybę atšakų. Taigi lengva padaryti prielaidą, jog vienas budinų klanas, patekęs tarp slavų, suslavėjo[1].

---

[1] *Šia proga reikia papildyti mūsų nuomonę, kurią mūsų rašinyje šiandien teko ne kartą priminti: tarp įvairių tautų kalbų pastebimas panašumas arba net žodžių identiškumas. Tai yra todėl, kad: 1) visa žmonių padermė išėjo iš vieno lopšio, iš vienos žmonių poros, iš vienos pirmapradės genties, kurios kalba buvo visų kalbų motina; 2) kalbos organo, su kuriuo galima išgauti tūkstančio jausmų garsus, sudėtis yra visai žmonių giminei bendra, — iš čia ir dažnas tapatumas tariant garsus; 3) žmonių padermė, gyvenanti Europoje, yra viena ir ta pati, kuri buvo pavadinta kaukaziečių-europiečių gentimi. Tiksliau ją būtų vadinti indų-skitų paderme. Reikėtų dar paminėti ir gimininį žmonių susiskirstymą. Kiuvjė žmonių giminę skirsto į tris klases, t. y. gimines: 1) giminė, turinti vidutinio didumo kaktą, t. y. kaukazietiška, arba europiečių-arabų, kurios atstovų veidas yra ovalo formos; ji priklauso nuo horizontalios skruostikaulių linijos, esančios tokiame pat aukštyje kaip akys. Kaukolė viduryje yra kiek atsikišusi į užpakalį — tai galima lengvai pastebėti žiūrint iš viršaus į kaktą; 2) giminė, turinti siaurą kaktą, t. y. negrai, kurių skruostikaulių linija yra tokiame pat aukštyje, bet trumpa; galva atrodo iš abiejų pusių suplota, o kakta atstumta atgal, šnervės atsikišusios į priekį, veidas suplotas; 3) mongolų giminė, kurios skruostikauliai platūs ir beveik keturkampiai, o kaukolė užpakalyje taip atsikišusi, jog, žiūrint iš viršaus, atrodo, kad ji išaugusi iš kaktos ir taip sudaro akivaizdų iškilimą.*

Tačiau, skirstant tautas į šias grupes, dėmesys kreipiamas ne tik į veido bruožus, bet ir į lingvistinius bei istorinius skirtumus, kurie, pavyzdžiui, neleidžia giminiškomis tautomis laikyti žydus, indus, madjarus, turkus, slavus, lietuvius, čiudus ir samojedus; šios tautos savo istorine kilme ir kalba viena nuo kitos labai skiriasi, nors Kiuvjė jas ir priskiria vienai grupei. Be to, reikėtų pasakyti, jog fizionominė klasifikacija, kuri naudojama nuo seniausių laikų, t. y. nuo Herodoto, nėra klaidinga; atvirkščiai, ją patvirtina fiziologų tyrinėjimai. Istoriniai arba lingvistiniai skirtumai, tai mes esame minėję, atsirado tik dėl to, jog žmonių giminė iš vienos klasės suskilo į atskiras šakas, bet ne iš karto, o amžiams bėgant. Ta atšaka, kuri atsiskyrė anksčiau ir labiau nutolo nuo savo padermės, labiau skyrėsi minėtu požiūriu. Ji buvo blaškoma politinių įvykių ir, jeigu ne veido bruožai, būtų neatpažįstamai nutautėjusi. Tai patvirtina tik ką išvardytų tautų istorija.*

Apie gelonus. Helenų kilmės gelonų genčiai buvo būdingi kiti bruožai: juodi plaukai, tamsios akys, gražus graikiškų bruožų veidas, išvaizdžios figūros, nors ir nepernelyg aukšti, visiškai panašūs į graikus, bet labai skirtingi nuo budinų. Jie iš pradžių įsikūrė prie Juodosios jūros, bet dėl kažkokios nesantaikos buvo išvyti iš emporiumų ir apsigyveno tarp budinų[1]. Jų kalba iš dalies panaši į indų-skitų, iš dalies — į helenų. Gelonų užsiėmimas šiek tiek skiriasi nuo budinų, jie teikia pirmenybę žemdirbystei ir prekybai[2]. Budinai daugiau verčiasi gyvulininkyste, jie yra autochtonai, be to, valgo jaunus eglių kankorėžius ir yra ftirai. Gelonai užsiima žemdirbyste, augina daržoves, valgo duoną ir yra sitofagai. Tačiau helenai tuos gelonus vadina, nors ir neteisingai, budinais. Jų kraštas derlingas, turtingas tankių miškų, o didžiausiame miške yra pelkėtas, nendrėmis apaugęs ežeras; šiame ežere jie gaudo ūdras ir bebrus. Senovės geografai nurodo tris gelonų kolonijas: viena prie Meotidės, kolchų kaimynystėje, antra tarp budinų, o trečia prie Kaspijos[3]. Bet ne visos jos buvo vienu metu, nes gerai matyti, jog pirmiausia, išvyti iš emporiumų, jie gyveno dešiniojoje Dnepro ir Bugo pakrantėje, kur stovėjo ir Gelono miestas (apie tai kalbėsime vėliau), persikėlė prie Meotidės arba į Dono žemupio apylinkes, o vėliau — pas budinus. O tie, apie kuriuos spėja Skilakas, yra gyvenę prie Kaspijos[4]. Apie juos mes nekalbėsime.

---

[1] *Herodot. Lib. IV. Taigi graikų kolonija Boristenis buvo įkurta Skitijoje, t. y. Dnepro žemupyje, prie jo žiočių, 655 metais prieš Kristaus gimimą. 610 ikikrikščioniškosios eros metais graikai ten pasiuntė savo kolonistus — iš pradžių iš Magaro, o vėliau iš Mileto. Juk ir Olbija buvo įkurta 600 metais prieš Kristaus gimimą (Braunschweig J. D. Umrisse einer allgemeinen Geschichte der Völker).*

[2] *Gelonai, arba geleontidai, Graikijoje reiškė žemdirbius (ten pat. P. 101)*.*

[3] *Herodot.* Lib. IV. Pagal pono Riterio dėstymą ir paaiškinimus (Vorhalle der europäischer Völkergesch. S. 153, 154, 266).

[4] Scylax. Caryandeus. P. 32.

Senovėje gelonai buvo laikomi geriausiais lankininkais[1]. Jie turėjo paprotį išsidažyti kūną[2]; apie tai pasakoja Sidonijus Apolinaras*. Jis rašo, kad gelonai, kaip ir skitai, t. y. budinai, turėjo paprotį kartais išsidažyti veidą, plaukus, kūną raudona arba ruda spalva, o tam jie naudojo kažkokį bulvinį augalą, kurio savybes jie gerai žinojo. Juos matydavo vaikščiojant beveik nuogus, galbūt norinčius parodyti gražų kūno sudėjimą, kurį jiems davė prigimtis ir kuriuo jie pranoko kitus žmones, o gal norėdami pademonstruoti įvairių spalvų ir simbolinių figūrų piešinius[3]. Maistui ir gėrimui, gal sekdami budinais, vartojo kumelių pieną. Tą sveiką gyvulinės kilmės produktą nuo masagetų ir tisagetų gyvavimo laikų visuomet labai vertino ir dabar tebevertina šiaurės rytų gyventojai. Tokiame piene, sumaišius jį su dar šiltu ir šviežiu arklio krauju, vyksta spiritinė fermentacija, todėl destiliuojant galima pagaminti svaiginantį gėrimą. Vergilijus apie tokį kumelės pieno vartojimą rašė: „Karingasis gelonas bėga į Rodopų kalnus arba getų dykumas ir ten minta rūgusiu pienu, sumaišytu su arklių krauju"[4]. Senovėje buvo sakoma, kad gelonai iš odos, nuplėštos nuo nukauto kautynėse priešo, dirbo diržus ginklams ir apynasrius arkliams[5].

---

[1] *Horat.* Lib. III. Carm. 4. V. 35 *Visam pharetratos Gelonos; Virgil.* Aeneid. Lib. VIII. V. 725 ... *sagittiferosque Gelonos.*

[2] Ib. *Georg.* Lib. II. V. 115 ... *Pictosque Gelonos.*

[3] Apud Fest. et *Claudian.* Ad Rufinum. Lib. I.

[4] ...*acerque Gelonus*
Cum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat squino.
(...tad narsus Gelonas
Kada bėga Rodopėn arba į getų stepes,
Pieną taip pat su kumelių krauju suraugintą jis geria.)
Georg. Lib. III. V. 461—463.

[5] *Solinus Poly.* Hist. C. 25; *Pompon. Mela.* Lib. II. C. 1.

64

Gelonai išsikelti į tokias tolimas kolonijas prie Dono, — gal apie tai iš senų geografinių aprašymų žinojo romėnų poetas, — turėjo tuo metu, kai jie dar gyveno dešiniojoje Dnepro pakrantėje tarp graikų emporiumų. Pirmosios jų gyvenvietės turėjo būti Očekovo miesto apylinkėse, nes kažkur ten buvo Gelono miestas. Herodotas prisimena buvus tokį miestą prie Juodosios jūros, kur netoliese buvo ir Dioskūrija; būtent šios vietos garsėjo didžiulėmis prekyvietėmis, į kurias susirinkdavo nesuskaičiuojamos minios žmonių iš maždaug trijų šimtų genčių, įvairių savo kalba ir gyvenamąja vieta[1]. Kada įvyko ta revoliucija, privertusi gelonus išvykti iš emporiumų, nėra jokių žinių; tikra tik tai, kad iki Darijaus žygio prieš Skitiją gelonai jau seniai gyveno tarp budinų, susiliejo su jais ir sudarė vieną tautą. Todėl manoma, kad tai turėjo įvykti ne vėliau kaip VI amžiaus prieš Kristaus gimimą antrojoje pusėje. Gelonai, prisimindami savo helenišką kilmę ir nepaisydami religinio susijungimo su indais-skitais, kasmet siųsdavo į Delą dovanų ir aukų Apolonui[2].

65

Gelonai-budinai. Taip pat neturime žinių apie artimo gelonų susibičiuliavimo su budinais priežastis, tik kruopščiau panagrinėjus, savaime peršasi nuomonė, kad

---

[1] *Strabo.* Lib. XI. *Miestus Istriją prie Dunojaus ir Olbiją prie Dnepro tuo metu, t. y. 655 metais prieš Kristaus gimimą, įkūrė Mileto graikai. Taigi nekyla abejonių, jog šiuose kraštuose galėjo būti ir daug senesnių emporiumų*.*

[2] Hymn. Callimachi in Delum. Editio Ernesti, **Lugd. Batav. 1761** (ap. *Luchtmans*). T. I. P. 147; Observat. Ezech. Spanhemii. T. II. P. 369.

abi šios tautos, kilusios iš civilizuotesnių protėvių, — pirmoji iš helenų kolonistų prie Juodosios jūros, o antroji iš susigiminiavusių su indais kolchų arba skitų, gyvenusių prie Arakso upės, — pačios buvo labiau išsivysčiusios negu jų kaimyninės gentys, vertėsi žemdirbyste ir prekiavo jos produktais, taip pat užsiėmė per gelonus paplitusiais verslais, kurie buvo labai naudingi namuose ir pelningi už jų slenksčio. Taip ir susidarė Gelonų-budinų respublika su viena valdžios forma ir viena religija[1], kuri, šalia upių ir budizmo mitų garbinimo, priėmė dalį gelonų atneštų titanų ir dangaus šviesulių.

66

Gelonų-budinų respublika, kaip anksčiau rašėme (§ 57), būdama gana tankiai gyvenama, turėjo nelabai didelius žemės plotus; tai irgi liudija, jog čia daugiau dėmesio buvo skiriama žemdirbystei negu gyvulininkystei. Pats Herodotas, tą patį manydamas apie gelonus ir budinus, teigia, jog jie turėję tvirtoves ir tokį nekilnojamąjį turtą, kurį sunaikino persų antpuolis. Šio karo metu jie buvo ištikimiausi ir uoliausi skitų sąjungininkai. Kariuomenė, kuriai vadovavo pats skitų karalius Indatiras, kovojo su Darijum. Persams įžengus į jų žemes, nuostoliai buvo labai dideli ir apčiuopiamesni negu Skitijoje, kur dirbamos žemės buvo labai mažai ir ji buvo išbarstyta didžiuliame plote prie Dnepro. Valdžios forma buvo bendruomeninė, priešingai negu skitų ir sarmatų papročiai, karalių nebuvo.

---

[1] *Gelonų-budinų religija buvo panaši į graikų; ji vaizdavo dievus žmonių pavidalu, o tai prieštaravo skitų religinei pasaulėžiūrai. Dėl šios priežasties skitai persekiojo dievobaimingus budinus. Tai pastebėjo vienas mokslingas vyras (Braunschweig J. D. Umrisse ein. allg. Gesch. der Völker. S. 331)*.*

* * *

VI skyrius

APIE GOTUS, ESTUS IR LYVIUS

.....

67

Gotų ištakos. Gotų gentys buvo skitų arba veikiau keltų kilmės[1]. Lakari[2] neabejotinai įrodo, kad gotai, gotonai, gotinai buvo skitų-keltų palikuonys. Savo įrodymus jis grindžia tuo, kad Tacitas gotinus laiko galais, o gotų giminės bruožai yra neabejotinai skitiški, be to, jie visuomet išsaugodavo įprastą senovės skitų valdžios formą, t. y. turėjo karalių valdžią. Plutarchas Kamilio gyvenimo aprašyme išdėstė senovės padavimą apie keltų genčių persikėlimą iš Pietų per Rifėjų kalnus ir įsikūrimą tolimoje šalyje, esančioje Europos šiaurėje. Šis pasakojimas patvirtina mūsų padavimą apie dalies senovės skitų su Odinu priešakyje kelionę į Skandinaviją (§ 13). Ši keltų šaka, išsiplėtusi Šiaurės krašte, skyrėsi nuo jai giminingų genčių savo ypatingu azartinių žygių pomėgiu, neramiu charakteriu, neprisirišimu prie vienos vietos, polinkiu grobti ir panieka žmoniškumo teisėms. Jie turėjo gana aukštą civilizacijos lygį, bet jų papročiai buvo žiaurūs, jie nepasigailėdavo nė vieno, kurį įtarė esant jų priešą. Antra vertus, galima gėrėtis jų drąsa sausumoje ir jūroje, laivybos meno išradingumu, nepailstamu darbštumu, ir, jei nepaliausime vertinę jų karingumo po-

---

[1] *Žinoma, jog gotai kildinami iš germanų, tačiau ši kaukaziečių-europiečių genties padermė yra ta pati kaip ir keltų, tik padalyta į dvi dideles ir skirtingas šakas*.*

[2] *Lacarry.* Histoire des colonies Gauloises. P. 39. Gotonai ir gotinai reiškė tą patį, ką ir gotai, bet vėlesniais amžiais jie sudarė atskirą gotų gentį, kasinėjusią metalus Karpatų kalnuose.

mėgio, juos derėtų vadinti pirmaisiais Šiaurės didvyriais. Turbūt jų šlovė keltų kartose pelnė jiems pravardę *Gott,* o tai reiškia Dievą; tačiau iš pradžių jie turėjo vadintis *Wod,* tai yra Vodino, arba Odino, bičiulis[1]. Jų karingumas buvo taip susipynęs su žiaurumu, kad jų vardas tapo pasaulio siaubu ir dangaus rykšte. Skandinavijos gotai nuo neatmenamų laikų buvo jūrų keliautojai, kartais prekiaudavo, bet dažniausiai plėšikaudavo; jų pirmoji veiklos vieta buvo Baltijos jūros pakrantės. Tacitas, vardydamas savo veikalo apie germanų papročius medžiagą, kurią paėmė iš senovės rašytojų memuarų, kalba apie gotus kaip tautą, nuo senų laikų gyvenančią kairiojoje Vyslos žemupio pakrantėje. Atrodo, kad jie vien prekiavo Baltijos jūros rytinės pakrantės produktais, ypač gintaru, kurį galėjo nugabenti net į Britaniją ir tiesiog pardavinėti jį kartaginiečiams. Bet vėliau, kai Vidužemio jūros prekybininkai patys ėmė atplaukti net iki gintaringų vietovių, kai, kaip reikia manyti, padaugėjo šiuo verslu užsiimančių žmonių, gotai labiau panoro plėšti turtų prikrautus laivus ir turtingas pakrančių gyvenamąsias vietoves. Tai davė pradžią skandinavų karingumui, taip pat plačiam Baltijos jūros ir tolimesnių jūrų pakrantėse esančių kraštų pažinimui bei įsikūrimui į rytus nuo Skandinavijos esančiose žemėse.

68

II amžius po Kristaus gimimo. Gotų kolonijų atsiradimas prie Vyslos. Skandinavų padavimuose, vadinamuose Šiaurės sagomis, pasakojama, jog dievai dar labai senais laikais paskelbė Skandinavijos gyventojams jų žynių lūpomis, kad jie turį persikelti kitapus jūros ir ten įsikurti, nes ten jų laukianti nauja, palaiminta, derlinga, gyvenama ir visko pertekusi žemė, kur nauja šviesa su-

[1] *Malte-Brun.* Vocabulaire des mots génériques; Diction. Geogr. de Vosgien. Paris, 1831*.

klestės jų viešpatavimas ir Valhalos dievų šlovė. Tai ir lėmė pirmą Baltijos jūros rytinių pakrančių gotų kolonizavimą. Atvykusių iš Skandinavijos gotų galia tolydžio vis didėjo, iš gimtosios žemės kėlėsi vis nauji gyventojai, stiprėjo karingumo dvasia. Po pergalių prieš kaimynus (jas aprašė gotų rašytojas Jordanas), ypač prieš ulmerugius, gentį, kuri priklausė germanų tautos rugių kartai ir buvo gimininga patiems gotams, gotai, nusiaubę jų kraštą, plytėjusį Oderio ir Viparos tarpupyje ir visiškai skirtingą nuo Ulmigerijos, apie kurią kalbėsime vėliau, atgręžė savo ginklus prieš vandalus, arba svebogermanus, gyvenusius prie Vyslos vidurupio. Visa tai įvyko pačioje II krikščioniškosios eros amžiaus pradžioje. Grobikiški karai ir plėšimai tapo gotams vieninteliu užsiėmimu, savo kaimynams jie pasidarė pernelyg sunki našta. Vadinasi, reikėjo arba iki galo pavergti kaimynus, arba patiems nešdintis iš tų žemių. Savo ruožtu vandalai, remiami gepidų ir kitų kaimyninių genčių, pradėjo smarkiai spausti gotus.

69

Gotų kelionė į Rytus. Šitaip susiklosčiusi politinė padėtis, kiek suprantu, tapo priežastimi, kuri ir nulėmė drąsų gotų ketinimą iškeliauti į tolimas Rytų Europos šalis ir susirasti patogių kolonijai vietų palaimintose Rytų šalyse, į kurias visuomet viliojo kažin koks pagundos jausmas ir kažkada ten protėvių patirtos laimės prisiminimai. Naruševičius šį išėjimą aiškina kitaip. Jis rašo: „Panašu į tiesą, kad dakai su getais, prisimindami tiek iš romėnų patirtų pralaimėjimų, pasikvietė pas save gotus, pasiryžę veikiau jungtis su jais negu būti svetimų valdomi“[1]. Tačiau su tuo sunku sutikti, nes gotų kelionės iš Vakarų į Rytus nėjo tiesiog Dnestro ar Dunojaus link,

[1] Hist. Nar. Pol. T. 1. S. 96.

kur gyveno dakai; jie pasuko į Dnepro vidurupio pusę, kėlėsi per šią upę ir tik vėliau per Dneprą ir Dnestro žemupį šiek tiek priartėjo prie Dakijos.

70

161 metai. Gotų žygis su Filimeru. 161 krikščioniškosios eros metais, pasak Naruševičiaus tyrimų[1], gotai su savo karaliumi Filimeru, pereidami iš Germanijos į Sarmatiją, tiltu kėlėsi per Vyslos žemupį, nes ši upė tuomet ribojo senovės geografų taip pavadintus kraštus. Bet atsitiko taip, kad tiltas, kai pusė gotų perėjo, įlūžo ir buvo nuneštas srovės. Yra senovės istorikų prielaidų, jog Filimeras, baimindamasis didelio žmonių susigrūdimo, nes visi žmonės norėjo iškeliauti, tyčia pagreitino šį įvykį. Taip pusė gotų gyventojų šįsyk liko kitapus Vyslos. Vos persikėlę per upę, gotai sustojo Ovimo, kaip tuomet buvo vadinama Pavyslio Prūsija, krašte; ten pastiprinę savo kariuomenę, iškeliavo toliau.

71

Šiame žygyje jie ėjo per spalių kraštą, kurio gyventojus pasiėmė kartu su savimi. Apie šią tautą senovės tyrinėtojai ničnieko neaiškina. Plinijus rašo, kad spaliai buvę kairiojoje Dono pakrantėje, prie Kimerijos Bosporo[2]; šis teiginys, paimtas iš senovės geografų ir esantis Plinijaus kompiliacijose, rodo, kad ši tauta buvusi labai sena, be to, Jordanas teigia, kad spaliai gyveno dabartinėje Mazovijoje. Norint sužinoti Filimero žygio kryptį, reikia prisiminti, kad pirmiausia spaliai atvyko į tas Vakarų šalis nuo Azovo jūros, o vėliau visi ar galbūt veiklesnė jų dalis keliavo su gotais. Taip pat neaišku, prie kokių tautų reikia priskirti spalius; atrodo, kad jie buvo ta pati tauta kaip ir polianai arba bulianai.

[1] Ibid. P. 72.
[2] Hist. Nat. Lib. VI. C. 7 (ad finem).

72

Aplinkybės, lydėjusios gotus Rytuose. Gotų žygis, kaip rašoma istorijoje, truko ištisus metus, kol priešakinis būrys, kurį sudarė astingai, persikėlė į Dnepro vidurupio kairiąją pakrantę. Šis persikėlimas vyko kiek aukščiau Pripetės, prie kurios jie tam tikrą laiką ilsėjosi, žiočių[1]. Taigi pakeliui nuo Vyslos iki Dnepro jie turėjo kažkur žiemoti; sprendžiant iš lėto ėjimo, jie turėjo keltis per Nemuną tarp Gardino ir Belicos ir užkliudyti kraštus, kur buvo pietinė Lietuvos dalis.

73

Jordanas, kurio daugelį smulkmenų apie gotus panaudojome, taip žavisi savo į Rytus iškeliavusių kraštiečių, pavadintų ostgotais, žygdarbiais, kad beveik visai pamiršta pusę genties, kuri liko kairiojoje Vyslos pakrantėje. Tačiau mes norime skaityti ne tokias pagyras, bet labiau mus dominančius dalykus. Atsižvelgdami į daugybę tautų, kurias išjudino gotų žygis ir kurios viena paskui kitą iškeliavo į Rytus, turime sutikti su tais padavimais, kurie pasakoja, jog Rytuose vykusi revoliucija truko ilgai ir turėjo didelę įtaką gentims, išėjusioms paskui gotus iš žemių, kurios sudarė lietuvių tautos sritis. Gerai žinoma gotų ir jų kraštiečių iš Skandinavijos įtaka minėtoms tautoms, — tai ne sykį įrodysime šiame veikale; jie nutiesė kelią per Lietuvą iš Skandinavijos ir Užvyslio Gotijos, o kartu davė progą patraukti žmones paskui save. Kvadai, svebai, markomanai ir įvairios kitaip vadinamos gotų kartos traukė į Rytus paskui Filimerą, bet ne kartu, o vienos paskui kitas ir daugelį metų; toks jų persikėlimas nuolat vyko arba lietuvių tautų gyvenamų sričių pakraščiais, arba per jų žemes. Todėl nemažai permainų turėjo įvykti ir šioje Europos dalyje.

[1] *Czacki.* O Lit. i Pol. prawach. T. 1. S. 7.

74

Apie 215 metus labai daug gotų persikėlė į kairiąją Dnepro pakrantę, kur tuomet gyveno nuo romėnų nepriklausomi dakai. Gotus valdė karingas ir iškilus karalius Amalas. Tai, be abejonės, jis davė pradžią savo tautos genčių lygai, kuri, laikui bėgant, sudarė Rytuose milžinišką ostrogotų galybę. Šio karaliaus vaikaitis ir įpėdinis pirmasis surengė garsesnius imperijos antpuolius. Jo pajėgos, kurias sustiprino teufelių, astingų, karnų ir svetimos peucinų gentys, du kartus užpuolė Meziją ir rinko išpirką iš imperijos miestų[1]. Nuo tų laikų dažnai puldinėjamos įvairios Romos valstybės provincijos, netgi Viduržemio jūros graikų salos neišvengė šių antpuolių. Per tuos puolimus buvo grobiamos vertybės ir viskas, ką galima paimti, netgi vaikai ir merginos, o likdavo tik griuvėsiai, liepsnodavo gaisrai, mirtis grėsė kiekvienai gyvai būtybei. Ar įgimtas tų skandinavų žiaurumas, ar nežabota savivalė ir girtuoklystė, ar kažkokia barbariškų karalių, norėjusių palaužti kiekvieną norą pasipriešinti, politinė nuostata, žodžiu, kažkoks naikinimo genijus nuolat lydėjo jų karo žygius iki vėliausių gotų genčių egzistavimo amžių.

75

Gotai pasėjo siaubą Rytų imperijoje, dingdavo klestinčių miestų turtai arba jie tapdavo barbariškų genčių stovyklomis, kurios valdė nuo Dunojaus iki Dnepro. Tačiau jos nesutarė ir nesiekė įtvirtinti vieningą valstybę. Vienas iš gotų karalių, Germanarikas, labiausiai išplėtęs savo valdžią, gal ir būtų padėjęs gotų karalystės pamatus, jei to nebūtų sutrukdęs hunų įsiveržimas į Europą.

[1] *Lelewel.* Dzieje Starożytne. S. 250.

76

Hunų smurto įveikti gotai ieškojo pagalbos ir prieglobsčio Rytų imperijoje, kurią patys beveik du amžius naikino. Jie įsikibo romėnų ir ėjo į jų karinę tarnybą. Hunų žlugimas suteikė progą gotams grįžti į pasaulio areną. Istorijos vėl pradeda aprašinėti karines pergales ostgotų, vestgotų ir jų sąjungininkų, iš dalies išlaisvintų iš hunų priklausomybės, iš dalies išeinančių iš savo slėptuvių imperijoje ir ateinančių į Pietų Europą iš gimtų gyvenamųjų vietovių. Vėl suspindo gotų šlovės žvaigždė, valdant karaliui Teodorikui Didžiajam, kuris užkariavo Romą ir visą Italiją, sudrebino visą Vakarų Europą ir turėjo įtaką Šiaurės Vakarų kraštams. Po šio valdovo mirties gotų galybė ėmė smukti; įvairios smulkios jų dalys, krikščionybės švelniai laiminamos, virto šių laikų Europos tautomis, pamažu atsikratančiomis barbariškumo. Tačiau Šiaurės kraštuose dar daugelį amžių tvyrojo gotiškoji dvasia, kurios įtakai bus skirtas ne vienas šio veikalo puslapis.

77

Apie estus. Tačiau vėl pažvelkime į mūsų Baltijos žemes, kur gyveno tauta, vadinama estais. Šis pavadinimas, be abejo, gotiškas ir kildinamas iš žodžio *Est* arba *Aest* ir reiškia rytus. Šiuos kraštus pirmieji atrado skandinavai ir pradėjo naudotis tų atradimų vaisiais, todėl pagrįstai galima manyti, jog jie ir davė šiai žemei pavadinimą. Tad, kai tik raštinga Europa pažino skandinavus, arba gotus, ir jų atradimus, pradėtas vartoti šis pavadinimas, kuris buvo taikomas visai Baltijos jūros pakrantei nuo Vyslos iki Nevos. Daug kartų autoriai, kurie rašė apie šias šalis ir tautas, nesigilindami į konkrečius pavadinimus arba nemokėdami jų išreikšti, vienu „estų“ ir „Estijos“ terminu vadindavo visiškai skirtingas gentis

ir kraštus. Taigi ir lietuvių gentys, gyvenusios šiose žemėse, buvo priskiriamos prie estų. Nors Ksaveras Bogušas pateikė išsamių įrodymų, paremtų Etiko „Kosmografija“[1], tačiau privalome plačiau aprašyti estus.

78

Padavimai. Iš išlikusių istorinių padavimų apie Estiją seniausias yra Masilijos keliautojo Pitėjo*, kuris šalia gotonų mini estus[2]. Vėliau kalbėsime apie šio astronomo keliones, o dabar pasakysime tik tiek, jog visas jo aprašymas yra toks aiškus ir raiškus, kad nedera abejoti: tuometiniai Prūsijos gyventojai nesivadino estais. Jie rinko gintarą Abalo saloje; jį pardavinėjo gotonai. Ši kelionė įvyko 340 metais prieš Kristaus gimimą; nuo tų laikų net iki Tacito senovės autoriai niekur nemini Estijos, nors kai kurie, kaip Diodoras Sicilietis, Mela ir net pats Plinijus, rėmęsis Pitėjo ir kitais kelionių Šiaurės jūromis aprašymais, estų nemini. Matyt, priežastis yra ta, kad tuomet nebuvo jokios tautos, su kuria tiesiogiai galima būtų sieti šį pavadinimą. Tik Tacitas, rašęs I mūsų eros amžiaus pabaigoje, paminėjęs germanų gyvenamąsias vietas, jų kartas ir papročius ir baigdamas savo aprašymus galinga svebų tautos karta, kuri gyveno šiauriausiuose germanų kraštuose, galop pereina prie Prūsijos pakrančių ir prisimena estus. Žinių apie šį pavadinimą jis turbūt turėjo iš germanų, kurie visuomet taip gotiškai vadino šiuos kraštus ir žmones.

---

[1] Rozprawa. Cz. I.

[2] Stephanus Byzantinus: *Ostiones, populus ad oceanum occidentalem, quos Cossinos Artemidorus vocat, Pytheas vero Ostyaeos. His vero a sinistra Cossini Ostiones dicti, quos Pytheas Ostyaeos appellat* (p. 490). Gal Artemidoro turėtų būti ne *Rossini*, nes *Cossini*, arba *Cossaeei* (*Plin.* Hist. Nat. Lib. VI. C. 27), priklauso prie Vidurinės Azijos tautų. Lotynų perrašinėtojas, pripratęs prie istorijoje dažnai rašomo *Coss*, čia galėjo lengvai suklysti.

Jo pasakojimas skamba taip: „Dešinėje Svebų jūros pakrantėje gyvena estų gentys, kurių papročiai ir apsirengimas panašūs į svebų, o kalba — į britų. Jie garbina Dievo Motiną, kaip savo burto ženklus nešioja šernų atvaizdus, kuriuos kiekvienas, tikįs savo Dievą, slepia kaip ginklą ir tam tikrą apsigynimą nuo priešų. Geležies turi mažai, bet įpratę naudoti paprastus vėzdus. Javus ir kitus žemės vaisius augina rūpestingiau, negu leidžia germanų tingumas. Taip pat keliauja jūra, seklumoje ir jūros pakrantėse renka gintarą, kurį vadina *Glessum*. Tačiau, kaip įprasta barbarams, neturi supratimo apie jo gamtinę ir meninę reikšmę. Atvirkščiai, jis niekam nerūpimas gulėjo kartu su kitomis jūros išmetamomis šiukšlėmis, kol mūsų supratimas nepakėlė jo reikšmės. Sau beveik be jokios naudos renka natūralaus pavidalo, parduoda neapdorotą, net stebisi imdami už jį užmokestį. O kad tai yra medžių sakai, galima pažinti iš to, kad jame dažnai randama kai kurių žemės ir net skraidančių gyvūnų, kurie, pirmiausia apipilti skysčiu ir jam sukietėjus, užsidarė. Taip pat manyčiau, kad tiek Rytų kraštuose, tiek ir Vakarų sausumoje ir salose yra daug miškų ir šilų, kur iš medžių sunkiasi smilkalai ir balzamas, kurie, priartėjusios saulės spindulių išspausti ir paversti skysčiu, patenka į netolimą jūrą ir audros išmetami į priešingą pakrantę. Kai gintaras prikišamas prie ugnies, jis dega kaip dervingas medis dūmijančia, kvapnia liepsna ir kartu tampa minkštas lyg derva ar sakai“. Šiame gana aiškiame Tacito aprašyme atsiskleidžia ta istorinė tiesa, kad jis turėjo žinių apie lietuvių tautą[1], kurią stengėsi aprašyti vadindamas estais. Išnagrinėjęs Tacito geografiją, naujųjų laikų prūsų istorikas nustatė šią Estijos padėtį kaimyninių kraštų atžvilgiu[2]. Į Vakarus nuo dešiniojo

[1] *Thunmann*. Untersuchungen über die Geschichte einiger nördischer Völker. S. 66*.
[2] *Voigt*. Geschichte Preussens. B. I. S. 56.

Vyslos kranto, nuo Drevantos net iki jūros ir toliau į sausumos gilumą, net iki Pasargės krantų[1] driekėsi gotų gyvenamosios vietos, o nuo šios upės vis pajūriu net iki suomių gyveno estai, kurių kaimynai iš rytų ir pietų buvo venedų gentys.

80

Vėlesni padavimai. Apie estus nėra žinių nuo Tacito laikų iki Teodoriko Didžiojo, turėjusio santykių su Baltijos jūros pakrančių gyventojais, kurie prekiavo gintaru ir buvo vadinami estais[2]. Vėliau Jordanas, gotų istorikas, daugiausia rėmęsis Kasiodoru ir veikiausiai jį perdirbinėjęs, mini estus, kurie taip pat gyveną jūros pakrantėje[3]. Šis autorius, aprašinėdamas Rytų gotų valdovo Germanariko įtaką Europos vakaruose gyvenančioms tautoms ir gentims, sako: „Turbūt tas pats karalius Germanarikas savo išmintimi užėmė ilgą Vokiečių okeano pakrantės kraštą ir pavergė estų tautą"[4]. Žinios apie šį bendrinį pavadinimą buvo plačiai paplitusios, nes ir Prokopijus[5] mini estus, kalbėdamas apie karingus Odoakro vadovaujamus herulus, kilusius iš estų tautos. Šis istorikas gyveno imperatoriaus Justiniano laikais, arba VI amžiuje. Po trijų amžių Eginhartas**, Karolio Didžiojo biografas, apie estus rašo taip: „Prie šios įlankos (Baltijos jūros) gyvena daug genčių, būtent danai ir švedai, taip pat tie, kuriuos mes vadiname normanais, jos turi šiaurinę dalį ir visas ten esančias salas; į pietus yra slavai ir estai (*Aisti* vietoj *Aesti*), o už jų gyvena kitos tautos"[6]. Tais

---

[1] Pasarža, *Pasargas,* Pasargė reiškia sargybas arba pasienio upę.
[2] Kasiodoro raštų rinkinyje (Variarum. Lib. V. Epistola 2). Apie tai šiame veikale dar bus kalbama vėliau.
[3] De reb. Goth. C. 5. Šio autoriaus padaryta klaida *Ite mesti* vietoj *Item Esti. Nėra abejonių, jog tai geriausia Item Esti šifruotė (Pamiętnik Warszawski. 1817. Grudzień. T. IX. S. 468)*.*
[4] Ibid. C. 23.
[5] De bello Goth.
[6] Vita Caroli Magni. C. 12.

laikais slavai turėjo gyvenamąsias vietas, kurios driekėsi iki kairiojo Vyslos kranto. Dešinėje tos upės pusėje gotų jau nebuvo, todėl prūsai įėjo į estų genčių skaičių. Adomas Bremenietis* žinojo tą pačią Estiją. Aprašinėdamas prie Baltijos jūros esančius kraštus, kuriuos dėl senamadiškų kaprizų vadina salomis, jis rašo: „Taip pat mums pasakojo, kad toje jūroje esama daug kitų salų, kurių viena didžiulė vadinasi Estlandija[1]. Čia neminėsime skandinavų keliautojo Vulfstano pasakojimo apie Estiją; čia jis apsilankė IX amžiaus antrojoje pusėje. Apie tai kalbėsime toliau aprašydami Lietuvos dalykus**.

81

Iš šio dalyko nagrinėjimo aiškėja, kad Estijos pavadinimas buvo bendrinis ir vienas įvairių tautų žmonėms. Bet istoriškai išsiaiškinus genčių kilmę, paaiškėjo, kad estų vardą išsaugojo suomių gentis čiudai, gyvenantys ir šiandien Estijos vardu žinomame vokiečių užkariautame krašte. Šiandien patys estai nieko nežino apie istorinius šio pavadinimo paminklus.

82

Apie lyvius. *Negalime paneigti istorijos tyrinėtojų nuomonės, jog finų kilmės tautos kadaise gyveno ne tik dešiniajame Vakarų Dauguvos krante, bet savo nuolatines gyvenvietes buvo įkūrusios ir toli nuo kairiosios jos pakrantės. Tos gyvenvietės buvo gana civilizuotos, nes ne vienas vietovardis Semboje, Kurše ir net Žemaitijoje turi estų ar net lyvių kalbos elementų. Visa tai akivaizdžiai byloja, jog lietuvių genties tautos, joms didėjant, stūmė*

[1] De Situ Daniae, C. 224. *Preterea recitatum est nobis, alias plures insulas in eodem ponto esse, quarum una grandis Estland dicitur.* (Taip pat mums pasakojo, kad esama daug kitų salų, kurių viena didelė vadinama Estija.)

anas vis toliau į Šiaurę[1]*; ypač lyvius, kurie gyveno pačiose šiauriausiose Padauguvio žemėse (iš čia nuo seno pastebimas ir akivaizdesnis lyvių tautos nuosmukis). Anot Nestoro, apie 988 metus Vladimiras Didysis, sudaręs taiką su danais, dalį Čiudo gyventojų perkėlė į Pietų Rusią, o paliktą žmonių kraštą užėmė latviai; jie pasistūmė toliau už dešiniosios Dauguvos pakrantės iki pat Gaujos upės*[2]. Su estais ribojosi lyvių, arba livonų, gentis**; apie šią giminę esama įvairių nuomonių ir spėjimų, bet nenustatyta nieko tikro. Mes net nežinome, ar tai buvęs tik vardas letų, arba veikiau lietuvių, genties, ar visai atskiros, seniai išnykusios genties pavadinimas. Senovėje buvo žinomi panašūs pavadinimai: Ptolemėjas mini *Aelvacones*[3], kurie buvo lygų gentis; be to, tyrinėtojai teigia, kad jie gyveno Silezijoje, nors galėjo būti ir arčiau Vyslos arba prie jūros kairiojoje šios upės pakrantėje. Tacitas mini *Helvecones*[4], kurie, kaip sako kai kurie tyrinėtojai, gyvenę Pomeranijoje prie Helio[5]. Plinijus rašo, jog *Hillevionės*[6], labai gausūs žmonės, gyveno Skandinavijoje. Pasvarsčius nepernelyg didelį Plinijaus geografinių aprašymų tikslumą, šiuose trijuose pavadinimuose galima lengvai įžvelgti lyvių protėvius, priklausiusius keltų-germanų tautoms. Anot Maksimiliano Osolinskio[7], germanų giminėje jūros pakrančių gyventojai buvo vadinami *Ingewony*. Tai maždaug turėtų reikšti pamarėnus; *Itewony* buvo vadinami sausumos gilumoje esančių lygumų gyventojai, be to, ir minėti pavadinimai, ir livonai priklauso germanų-keltų giminėms. Pasak Malte-Bruno išvados, senovės lyvių gyvenamosios vietos turėjusios būti Mazovijoje, prie Livos upės; šiam teiginiui negalime

---

[1] *Estijos dalis, kur yra Dorpato miestas, pavadinta labai senoviniu Ungurijos, Igguanu Seme, vardu. Regis, latviškai tai reikštų tremtinių kraštą, t. y. į rytus nuo estų net prie Embacho upės gyvenančių žmonių.*

[2] *Kruse. Necrolivonica. S. 15*.*

[3] Geogr. Lib. II.

[4] De Morib. Germ. C. 43.

[5] *Dusburg.* Part. III. C. 16. Animadvers. Hartenochii.

[6] Lib. IV. C. 13.

[7] Uwagi nad Kadłubkiem (vokiškasis S. Lindės vertimas. Nr. 27).

nieko priešpriešinti, nes pavadinimų panašumas labai ryškus; ši lygų gentis galėjo netoli nukeliauti ir ten apsistoti. Tačiau, darant tokią prielaidą, lyvių išsikėlimą iš Livos pakrančių reikėtų pastūmėti į nekrikščioniškosios eros epochas, nes ką tik minėti senovės autoriai, taip smulkiai išvardiję kairiojoje Vyslos pakrantėje gyvenusias tautas, nebūtų pamiršę paminėti ir lyvių. Be to, galėjo būti žinių apie jų persikėlimą toliau į šiaurę, dėl to Plinijus teigė juos esant Skandinavijoje.

83

Įžymus rusų istorikas, puikiai pažinęs Šiaurę, Nestoras teigia, kad tarp tautų, priklausiusių rusų variagams, IX amžiaus pirmojoje pusėje buvusi *Liw* tauta, kurios gyvenamąsias vietas nurodo iš eilės vardindamas tautas, gyvenusias Neromoje, Kurše, *Liw*, Čude, Meroje, Vesioje*. Du pirmieji pavadinimai aiškiai lietuviški, *keturi*** paskutiniai — finų, juos skiria vidurinis, kažin koks svetimas. Taip tarp Kuršo, arba Latvijos, ir čiudų, kur dabar yra pas mus Infliantais arba Livonija vadinamas kraštas, gyveno šie lyviai.

84

*Ir šiandien dar niekas dorai nepaaiškino, kas yra toji lyvių tauta***. Kadaise ji turėjusi būti įžymi, jai priklausė didžiulė teritorija kairiajame Dauguvos žemupio krante, net iki pat Žemaitijos sienų; ji valdė Kuršą, o tai nenuginčijamai rodo vietos paminklai. Tuo tarpu dešiniajame tos upės krante jai priklausė dar geresnės žemės, ir ten iki pat vėlyviausių laikų buvo jos pagrindinis centras — šalis, vadinama lyvių žeme, vokiškai Lievland. Šis pavadinimas labai senas, nes ir slavų istorikams, o tiksliau Nestorui, buvo gerai žinomas jau senų senovėje. Jis kilęs iš estų žodžio Liva ir reiškia smėlį. Iš dabartinės*

lyvių kalbos galima spręsti, jog jie priklauso estų tautai. Tenykščių senienų tyrinėtojai net ir šiandien stebi šios tautos nykimą. Tikriausiai jie čia atsidūrė tuomet, kai juos visiškai susivienijusios iš gimtųjų namų išstūmė lietuvių tautos — kuršiai ir latviai. Kurše yra lyvių kaimų Aa upės žemupyje, prie jūros ir Rygos įlankoje apie 150 sodybų (tikriausiai apie 800 sielų), o Infliantuose, į vakarus nuo Vendeno, tikriausiai net dvigubai daugiau (1600 sielų). Vadinasi, iš viso lyvių galėtų būti apie 2400. Vienas kaimas ten net vadinamas Live. Ta tauta išsaugojo savo gimtąją kalbą, kuria bendrauja tarpusavyje, tačiau daugiausia kalba ir meldžiasi latviškai. Lyviai nepakenčia jokios sąjungos nei su latviais, nei su estais, nei su kuria nors kita tauta. Jie ramūs, taikūs ir labai nuolankūs savo ponams. Todėl visiškai lengva buvo latviams juos pavergti, o vokiečiams jie iš pat pradžių pasidavė be jokio pasipriešinimo. Ir šiandien tai kantriausiai iš visų tenykščių tautų nešanti baudžiavos jungą tauta. Verčiasi žemdirbyste, bet labai mėgsta ir žvejoti, gyvena labai taupiai gamtos apdovanotose atkampiose vietose, kurias, regis, užmiršo pirmieji užkariautojai. Jie patys save vadina Libeeschi, Libeeszy, tarytum Libo— Esti[1]*. Libe jų tarme reiškia šiaurę, vadinasi, šiaurės estai. Dabar reikia tik atsakyti į klausimą: kur dingo toji tauta, kuri gyveno tokiose plačiose žemėse labipus Dauguvos krantų prieš daugel amžių?* Mūsų supratimu, jie nutautėjo ir įėjo į sudėtį trijų genčių, priklausančių trims atskiroms tautoms. Dešiniosios Dauguvos pakrantės latviai, kurių dialektas šiek tiek skiriasi nuo kuršių, vieną jų dalį priėmė pas save. Antra dalis susibroliavo su slavais ir sudarė latvių tautą, vadintą *Retdy* arba *Retdingi*[2]. Pagaliau trečia dalis susiliejo su čiudofinais ir slavais, šio lydinio pėdsakų turi šiandien latviai, vadinami *Swikken**.

[1] *Monumenta Livoniae antiquae. Riga und Leipzig, 1840. B. III. S. 5.*

[2] *Paul Einhorn.* Hist. Lett. P. 2.

* * *

VII skyrius

APIE VENEDUS, *SLAVUS** IR KITAS JŲ KAIMYNINES TAUTAS

.....

85

Venedų senovė. Labai senos yra venedų gentys, bet nėra tvirtų žinių apie tikrą jų kilmę arba giminę, nes nemažai žemių įvairiuose Europos kraštuose buvo vadinamos venediškomis; čia dažnai gyveno įvairios kilmės tautos. Iš to atsirado įvairių išvadų, abejotinų nuomonių ir skirtingų pavadinimų. Istorikai įvairiai rašo šį pavadinimą: *Heneti, Veneti, Veniti, Vendi, Benedi, Vinidi, Vinuli, Vinidari, Vidivarii.* Yra net tokių, kurie čia priskiria ir vandalus. Herodotas mini paflagonų gentį henetus, gyvenusius prie Juodosios jūros. Italijoje būta venetų prie Adrijos jūros; jie kildinami iš trojėnų[1]. Prie Juodosios jūros buvo antų gentis, kurią Peutingerio žemėlapis** vadina venedais. Strabonas kalba apie belgų venedus šiandieniuose Nyderlanduose. Mela Pomponijus nedviprasmiškai tvirtina, kad Konstanco ežeras buvo vadinamas Venedų ežeru[2]. Anglijoje, Kornvalio krašte priešais Galijos Armoriką, buvo venetų kraštas, vadinamas *Guénet* arba *Venet, Vannes* krašto Armorikos venedų kolonija[3]. *Glenan, de Croix* ir *Belle-Ile* buvo vadinamos Venedų salomis, nes buvo apgyvendintos Armorikos venedų[4]. Nestigo nuomonių apie taip pavadintas įvairias gentis, ku-

[1] *Plinius.* Lib. III. C. 19.
[2] Lib. III: *Lacus Venetus.*
[3] Origines Gauloises. P. 113.
[4] *Plinius.* Lib. IV. C. 19.

rias vardyti visiškai nebūtina. Juk Ptolemėjas trečioje knygoje aprašo įžymiausią venedų kraštą, t. y. Sarmatiją. Venedų tautos, pasak jo, gyvena visai prie Baltijos jūros, pradedant nuo Danijos ir net iki Rygos įlankos.

86

Apie pavadinimą. Iš kur kilęs šis pavadinimas ir kokios jo atsiradimo priežastys, pakankamai yra rašytojų pateiktų pasakojimų; mes išsirinksime patį įtikinamiausią. Šio pavadinimo šaltinis glūdi senovės Šiaurės Europos tautų kalbų žodyje *Unda,* išlikusiame lietuvių kalboje *Wunduo,* vanduo, kilusiame iš *Wend,* arba *Wand,* senovės vokiečių kalba reiškiančio jūros pakrantę[1]; sakoma, kad Danijoje paprasti žmonės dar lig šiol vadina jūrą *Wanded*[2]. Apie Pabaltijo venedus Naruševičius rašo: „Reikia visų pirma žinoti, jog venedais buvo vadinama ta Europos sarmatų dalis, kuri, gyvendama prie Baltijos jūros, turėjo užėmusi plačius kraštus nuo Vyslos, kur dabar yra Brandenburgo Prūsija, Žemaitija, Livonija ir toliau į Šiaurę"[3]. Iš čia matome, jog įvairios kilmės gentys, bendrai vadinamos sarmatais, tokį pavadinimą gavo todėl, kad gyveno žemame, netolimame nuo jūros ir lygiame krašte. Tad nesigilindami, kuriai iš venedų tautų iš tikrųjų derėtų priskirti šį pavadinimą, pasakysime, kad amžiais, t. y. krikščioniškosios eros pradžioje, venedai reiškė tą patį, ką slavams reiškia *Nizowcy,* pamarėnai, vokiečiams *Niderländer,* prancūzams *Pays-bas,* lietuviams *Žomajten,* žemaičiai.

87

Šiaurės kraštų istorijos visumai reikalinga ir labai svarbi tikra venedų tauta, bet tai, rodos, pranoksta įvai-

[1] *Barth.* Deutschlands Geschichte. B. I. S. 109.
[2] *Wilhelm.* Germ. S. 87.
[3] Hist. Nar. Pol. T. I. S. 235.

rias galimybes, nes senovės geografai painiojo genčių pavadinimus ir jų gyvenamąsias vietas, dažnai visiškai nepaisydami tikrovės. Tai bendra visų mūsų, t. y. rašančiųjų, klaida, — norime pasakyti daugiau negu žinome. Argi nesenų amžių geografai nepripaistė daugybės nesąmonių, aprašinėdami Vidurio Afriką, kurios niekas kaip reikiant nepažįsta? Iš plunksnos išsprūsta tai upės, tai tautos, kurių nė būti nebuvo pasaulyje. Tad atleiskime senovės autoriams, kurių geografinių žinių gavimo galimybės buvo labiau ribotos negu mūsų; jos pražuvo, mums liko vien spausdintos Plinijaus ištraukos arba kitų geografų traktatų fragmentai. Šiek tiek labiau venedų reikalus aiškina Tacitas 46 skyriuje[1]. Jis sako, kad jie nepriklauso nei sarmatams, nei germanams, turi daug žemių, vakaruose teka Vysla; jų kaimynai — estai bei gitonai (§§ 66—80), šiaurėje — finai, pietuose — peucinai, o rytuose yra nežinomos sritys. Jie stato namus, gyvena kolonijomis, užsiima žemdirbyste, prekyba, *pernicitate gaudent,* turi pėstininkų kariuomenę; jų gyvenimo būdas visiškai skiriasi nuo sarmatų klajoklių. Šis aprašymas apima plačius ir labai didžiulius kraštus. Žymusis mūsų senovės tyrinėtojas ponas Suroveckis[2] labai gerai aiškina, kad šiose venedų srityse lokalizuoja senų senovės slavų gyvenamąsias vietas, aprašinėdamas ribas kraštų, kur šen bei ten esti slavų valstiečių, kolonijų. Pasak jo, šio venedų krašto ribos buvusios tokios: „Pradedant nuo Vyslos, išilgai estų kraštų, per šiandienį Nemuną (viduryje, kiek žemiau Gardino), Žemaitiją, Livoniją, Estiją (Čudiją) net iki rytinio Baltijos pakraščio (Suomių įlanką); iš ten pro Volgos ir Dnepro versmes iki Pripetės žiočių, toliau išilgai šios upės iki jos versmių, per dalį Polesės ir Voluinės, per Dnestro aukštupį net ligi Tatrų ir Vyslos, kuri nuo tada buvo vakarų siena, skirianti juos nuo ger-

[1] De Mor. Germ.
[2] Slavų kilmės tyrinėjimas (p. 30 ir toliau).

manų genčių“. Šis lygumų, lėkštų plotų ir klampių pelkynų kupinas kraštas tikrai galėjo vadintis Venedija, o nuo jo ir slavai buvo vadinami venedų tauta[1].

88

Slavai. Kaip slavai atsirado šiose lygumose arba kaip ir iš kur ten pateko, — nėra mūsų veikalo tyrimų tikslas. Pasakysime tiktai tiek, kad venedams priklausė ne viena gentis, labai dominanti mūsų veikalą, o panagrinėję paties Tacito ištrauką[2], Jordano[3] ir Naruševičiaus[4] požiūrį, dar labiau sustiprinsime šią nuomonę. Galėjo būti, kad venedų slavams ikikrikščioniškosios eros amžiais ar kiek vėliau priklausė kuri nors Baltijos jūros pakrantė tarp Vyslos ir Dauguvos žiočių, iš kur jie buvo išstumti iš rytų slenkančių genčių; jų pėdsakas išliko Vindavos upės pavadinime; be to, Vinidų, Vinidarių pavardę dera laikyti lietuviškos kilmės.

89

Lietuvių tauta arba visiškai negimininga slavams, arba turi labai tolimus ryšius, nes šias tautas sieja tik politiniai saitai. Šafaržykas teigia, jog priešistoriniais laikais buvusi viena tauta, kuri, laikui bėgant, susidvejino[5]. *Kiti, pavyzdžiui, Solovjovas*[6], *aiškina atvirkščiai ir teigia, jog priešistoriniais laikais buvusios dvi skirtingos tautos, kurios istoriniais laikais susiliejo. Bet šie istorikai patys prisipažįsta, jog nežino priešistorinių epochų, todėl*

[1] *Išsamius įrodymus to, kad venedai iš tikrųjų buvo slavai ir tą vardą jiems suteikė kitos tautos, o ne jie patys taip save vadino, be to, Adelungas ir net Dobrovskis venedus klaidingai priskyrė prie vokiečių, pateikė Šafaržykas (Starożytności sławiańskie. § 7. Nr. 12)**.

[2] De morib. Germ. C. 24.

[3] C. 5.

[4] Minėtame veikale.

[5] *Starożyt. sław. § 19. S. 581.*

[6] *Otečestvenn. zapiski. T. LXI. S. 3***.

kiekvienas gali turėti savo asmeninių nuomonių. Mes, nors ir negalime pasigirti priešistorinių epochų žiniomis, vis dėlto, daugiau tirdami mūsų tautos tautiškumą, religiją, papročius, būdą, padavimus ir daiktus, visuomet šventus ir nuo senų senovės saugotus ypač Lietuvoje, kurios tauta labai prisirišusi prie to, kas sava, su tam tikru istoriniu įsitikinimu galime spėti, jog Šafaržykas teisesnis už Solovjovą. Šio veikalo tęsinys patvirtins mano nuomonę.

90

Mūsų kraštų senovės gentys. Papasakojome apie venedus, kuriuos daugiausia sudarė slavai. Dabar pakalbėsime apie kaimynines tautas, t. y. tas, kurios gali mus dominti. Ptolemėjas savo geografijos trečioje knygoje po venedų mini šias vidurio Sarmatijos juostą užimančias tautas: *Galindae*[1], *Bodini, Genini***, *Sudini, Caryones, Amaxobii vel Amaxobitae, Stavani, Sargatii, Sturnii, Vibiones, Nasci, Galindani, Acibi.* Gaila, kad senovės geografas išvardydamas neišsaugojo ar nemokėjo išsaugoti tai, kas padėtų surasti jų gyvenamąsias vietas. Toliau jis jau kalba apskritai apie visą Sarmatiją: „Sarmatijoje gyvena gausiausios venedų gentys prie Venedų įlankos (nurodo Baltijos jūros kryptį), o aukščiau dakai, peucinai ir basternai ir visą Meotijos pakrantę užimantys jazigai ir roksolanai, taip pat toliau į sausumos gilumą — hamaksobai ir alanai-skitai. Mažesnės Sarmatijos gentys gyvena prie Vyslos (tiksliau — jos žemupyje), venedų gitonai ir finai (gal norėjo pasakyti gotai ir svebai), paskui sulanai, žemiau jų frungudionai, toliau prie Vyslos ištakų avarinai, žemiau jų ambronai, toliau anartofraktai, už jų burgionai, arsietai, sabocai, toliau pengitai ir besai prie Karpatų kalnų. Iš jų visų arčiausiai prie venedų iš pietryčių yra galindai, sudinai ir stavanai net iki

[1] St. Peterburgo „Kodekse" skaitome *Galindani**.

alaunų. Prie jų buvo igilionai, kurių kaimynai buvo kostobokai". Pagaliau, papildydamas aprašymą, cituoju tą patį autorių: *Welti, Hossii* ir *Karbony,* — tai toliau į šiaurę prie Baltijos jūros gyvenusios gentys. Plinijus netrukus rašė: „Sako, kad sarmatai, venedai, skiriai ir hiriai gyvena net ligi Vyslos"[1]. Taip išdėsčius dalyką, ar sugebės kas nors nubraižyti šių tautų žemėlapį? Nei pasakojimo tvarkos, nei aiškių pavadinimų, nei nuorodos į bent vienos tautos tikrąją gyvenamąją vietą.

91

Tačiau, atsižvelgdami į didžiausią tikimybę, pasirinkime iš šio sąrašo kaimynines venedų tautas, nepriklausančias lietuvių kartoms. Toliausiai į pietryčius gyveno sturniai (turėtų būti *Stirnii*), kurių gyvenamųjų vietų pavadinimą išsaugojo, kaip teisingai pastebėjo Malte-Brunas[2], Styrės upė. O šiaurės rytų kryptimi gyveno vibionų, arba vitbionų, gentis, jų sostinė buvo senovės pilis prie Dauguvos *Witsby,* kur dabar yra Vitebskas, — apie tai Karamzinas rašo savo tyrimuose[3]. Neįmanoma nustatyti, kuriai giminei priklausė šios tautos; jos pasimeta sarmatų genčių sūkuryje. Tarp šių dviejų tautų bastėsi klajoklių amaksolių, arba sarmatų, ordos, neturėjusios kitokių būstų, o tik klajokliškas palapines, ištiestas ant vežimų. Tai buvo miškinė gyvulių augintojų gentis. Čia kažkur atsirado tauta *Asubi,* paskui *Cassubi,* dabartinių kašubų protėviai. Neabejotina, kad ji susiliejo su kažkokia slavų karta ir pateko į Vyslos žemupį, kur įsikūrė Pamaryje; ji ligi šiol turi neslaviškų, visai skirtingų bruožų. Visiškai nežinome, ar ši suslavėjusi gentis buvo tyrinėjama, bet darome išvadas, kad kašubų protėviai nebuvo skitai.

---

[1] Lib. IV. C. 13.
[2] Tableau de Pologne par Malte-Brun. Paris, 1807.
[3] Istor. Hosud. Ross. T. I.

Nei senovės, nei naujųjų laikų autorių veikaluose nerandame nieko, ką galėtume pasakyti apie *Genini** gentį. Galima tik daryti gana tikėtiną prielaidą, kuri remiasi Ptolemėjo aprašymų nubraižytais žemėlapiais ir pavadinimo panašumu su chionitais. Šie buvo Padneprės emporiumų graikų kolonistai, susigiminiavę su skitais ir gyvenę dešiniojoje Dnepro pakrantėje, kur yra Kijevas; kitapus Dnepro jų kaimynai buvo alanai. Turime istorinių padavimų, jog, kai persų karalius Saporas žiemojo kažkur prie Volgos vidurupio, imperatorius Julijonas, taip pat buvęs prie Dunojaus vidurupio, siuntė pas jį žygūnus, kurie kėlėsi per Dneprą chionitų kolonijos teritorijoje, o po to keliavo toliau per alanų kraštą. Tai pasakoja Amianas Marcelinas[1]. Prajus** vėlgi kalba apie tą patį, žiūrėdamas į Ptolemėjo raštuose nubraižytą žemėlapį. Naruševičius, taip pat naudojęs tuos šaltinius, nėmaž neabejoja, kad Ptolemėjo chunai, kurių kolonija turėjusi būti ten, kur yra Kijevas, yra ta pati graikų-skitų gentis kaip ir *Genini,* neva net atsikėlusi iš Chijo salos[2]. Tačiau žinoma, kad Dnepro pakrantėje buvo tvirtovė, vadinama *Chue, Chunnigard*; ji priklausė minėtai tautai. Galėjo būti, kad slavai, vėliau tapę šios tvirtovės šeimininkais, ėmė ją vadinti *Kue* arba *Kuje,* iš kur kilo *Kij, Kijev perewoz,* o iš čia pasakojimas apie tris brolius — Kijų, Ščeką ir Choryvą — susiliejo išvien su žiniomis apie senovės Kijevą. Nestoras irgi nusirašė visa tai. Esmė ta, kad Ptolemėjas mini ir chiotus, bet tokioje pavadinimų, daugiausia netvarkingai surašytų ir sukompiliuotų iš įvairių šaltinių, kuriuos naudojo šis geografas, daugybėje jam ne sykį atsitikdavo, kad, paėmęs du vienos tautos pavadinimus iš įvairių epochų ir autorių, pateikė juos atskirai ir padarė dvi tautas, kiek panašiai pavadinęs, nes ne visuomet buvo įmanoma patikrinti. Krikščioniško-

[1] Lib. XXXI.
[2] Hist. Nar. Pol. T. I. S. 123, 203.

sios eros pradžioje gyvenęs geografas Dionyzas iš Charakso brėžia tiesią dienovidžio liniją nuo Dnepro žiočių per Kijanėjų kraštus; ji eina netoli Pantikapo ir Aldesko upių versmių[1]. Iš tikrųjų tiesioji, nubrėžta nuo Dnepro žiočių iki Limano pro Nemuno versmes, eina netoli Kijevo, nors nuo dienovidžio nukrypsta keliolika laipsnių kairėn, bet, turint galvoje tuometinį žemėlapių braižymo būdą, visiškai galėjo būti palaikyta dienovidžiu.

93

Gitonai, kaip žinome, ribojosi Vyslos žemupyje su venedais, o finai visuomet gyveno Šiaurėje, už vakarinės Dauguvos. Bulanus pažįstame kaip slavus, turėjusius gyventi prie pat Vyslos vidurupio. Frungudionai, gal germanų gentis, turbūt gyveno netoli Vyslos, kairiojoje jos pakrantėje. Apie avarinus nieko negalime pasakyti. Ambronai yra obrinai, obžimai, be to, žinomi toli pietryčiuose; jais mes nesidomime. Taip pat ir anartofraktai, burgionai, arsietai, savarai, pengitai ir besai gyveno gal vieni šalia kitų. Tai buvo germanų gentys, kurios susisiekdavo kažkur pietryčiuose su venedų dykromis. Tačiau nežinoma jų kilmė, ir, rodos, jos neturi nieko bendro su mūsų tema. Apie kostobokus kalbėsime vėliau, skyriuje apie jotvingius, kurie gal laikomi ir jazigais. Peucinai, nežinomos kilmės tauta, gal beveik ir tie patys basternai, kurie šiuo pavadinimu priskirti ne vienai pietryčių genčiai, gyveno prie Dunojaus žiočių. Veltai, hosijai ir karbonai veikiau turėtų priklausyti finų kartoms; šie pavadinimai turėtų reikšti vieną, o ne kelias atskiras tautas; finų kartų žemėse nesunku ir šiandien aptikti senų vietovių, vadinamų panašiais vardais.

[1] Prisc. Perieg (303 sequ). Žinome, kad Pantikapas turėtų būti Pripetė, *Aldescus*, Nemunas ar kita didesnė upė, įtekanti į jo aukštupį.

* * *

VIII skyrius*

APIE POLOVIEČIUS

.....

94

Kruopštus tyrimas dalykų, susijusių su lietuvių tauta, dažnai veda mus į nuošales, pranokstančias mūsų veikalo ketinimus. Bet neįmanoma nekreipti dėmesio į tokius teiginius, kurie gali suteikti Šiaurės istorijai labai svarbių žinių. Laikydamiesi šios nuostatos, jau išnagrinėjome nemažai iš pažiūros svetimų dalykų ir dar pavarginsime mūsų skaitytojus, kalbėdami apie kai kurias mus labiau dominančias tautas, ypač poloviečius.

95

Pastabos. Mūsų mokslininkas, lietuvių istorijos tyrinėtojas Ksaveras Bogušas priskiria lietuvių genties tautoms iš kitur pažįstamus poloviečius[1], remdamasis tokiomis pat Kojalavičiaus prielaidomis[2]. Naruševičius pateikia žinių, kurios, rodos, taip pat remia šią nuomonę, kad poloviečiai buvę rusų kaimynai nuo saulės patekėjimo ir nusileidimo pusių[3]. Šie teiginiai įpareigoja mus patyrinėti istorinius faktus, kurie geriau paaiškintų tai ir atskleistų tikrą ar spėjamą giminystę, kurią mini mūsų pirmtakai.

---

[1] Rozprawa. S. 102—104. *Kromeris poloviečius vadina gotais (De situ, populis, moribus, magistratibus... P. 483). Ši nuomonė negali būti visai nepagrįsta. Gausi, rytinėje Europos dalyje išsisklaidžiusi gotų gentis galėjo susimaišyti su mongolais ir sukurti stiprią poloviečių tautą***.

[2] Hist. Lith. Pars. I. Lib. I. P. 23.

[3] Hist. Nar. Pol. T. I. S. 164, 165.

96

Jau pats poloviečių pavadinimo kildinimas ar iš lauko (*polie*), ar iš medžioklės (*polowanie*), ar iš grobio (*polow*) yra nei taiklus, nei tinkamai apgalvotas, nes niekad nei poloviečių stepės nebuvo vadintos laukais, nei medžioklė ar grobis nebuvo vartojami rusų dialektuose; jie vieni, turėdami reikalų su šių genčių žmonėmis bemaž nuo pat jų atsiradimo, suteikė joms šį slavišką pavadinimą, kurio visiškai nevartojo jokios kitos neslavų tautos[1]. Juo labiau kad poloviečiai nebuvo atskira tauta, bet buvo palikuonys ar dalis pečenegų, kurie, — o tai panašiausia į tiesą, — susiformavo iš likučių gimininingų hunų genčių, persikėlusių į kairiąją Dnestro pakrantę, išsisklaidžiusių po Atilos sūnų žlugimo. Nebūtina dėstyti žinomų istorinių dalykų apie pečenegus, nes tai nesusiję su mūsų tema. Pasakysime tik tiek, kad pečenegus, po hunų ir avarų įsikūrusius krašte, esančiame Dunojaus ir Dnepro tarpupyje, 915 metais pažino pietų rusai, ir nuo tada jie įvairiai figūravo jų istorijoje. 1121 metais juos galutinai ir visiškai nugalėjo graikų imperatorius Jonas Komninas, tad nuo šio laiko skaičiuojami pečenegų vardo smukimo metai[2].

97

Poloviečių pavadinimo ištakos. Vieną dalį šios tautos, kuri pirmiausia pradėjo juos slėgti, rusai pavadino poloviečiais. Pažiūrėkime į šio pavadinimo ištakas, remdamiesi savo žiniomis. Anot anuometinio istoriko Konstantino Purpurinio*, jie buvo pasidaliję į dvi puses (*polowy*), kurių kiekvieną sudarė keturios ordos; orda dalijosi į penkias apskritis, arba pavietus. Dešiniojoje Dnep-

[1] Poloviečiai patys save vadino *Kipczak*. Tai įrodo Karamzinas (t. II, priedas 112). Tad jų likučių turėtų būti pas Kapčiako totorius ir, ko gero, jie bus pasivadinę nuo Kapčiako krašto.

[2] *Pray*. Annal. Hungar. Pars. III. L. II. P. 386.

ro pakrantėje buvo keturios, kairiojoje — irgi keturios ordos, kurioms priklausė žemės nuo Doneco ligi Krymo. Viena žlugo, kaip jau rašėme, nuo graikų ir jų sąjungininkų ginklų, kita išsilaikė ir visuomet buvo bloga rusų kaimynė. Pečenegų pavadinimas buvo bendrinis arba taikomas visai tautai, t. y. abiem jos pusėms, gyvenančioms abipus Dnepro žemupio. Bet ta pusė, kuri gyveno kairiojoje šios upės pakrantėje, buvo pavadinta poloviečiais nuo pusės (*połowy,* arba *połowicy*). Neabejotinai slavišką pavadinimą, atitinkantį minėtų genčių padėtį, ne iškart priėmė net ir svetimšaliai, nes gerai jas pažinoję vengrai vadino šias gentis kumanais.

98

Poloviečių santykiai su rusais klostėsi nedraugiškai nuo 1055 metų, kai tuometinis poloviečių vadas Balušas atvirai kovojo su Rusia, bet netrukus po nesėkmingų kautynių sudarė paliaubas su kunigaikščiu Vsevolodu. Po šešerių metų antras vadas, vardu Sekalas, užpuolė rusų kraštus, nugalėjo Vsevolodą ir išsigabeno didžiulį grobį. Nuo tų laikų sėkmės paskatintos poloviečių ordos, visuomet būdamos stipresnės ir pridarydamos daug žalos, nesiliovė puldinėjusios pietinius Rusios kraštus. Ne sykį jie buvo smarkiai sutriuškinti, tačiau nebuvo taip palaužti, kad liautųsi kovoti. Tik 1101 metais Vladimiras Monomachas laimėjo didelę pergalę prieš poloviečius prie Sutenio. Dar kelis kartus smarkiai sumušti, galop po 1121 metais patirto iš graikų sutriuškinimo buvo priversti apie 1127 metus pasitraukti už Volgos. Ten jie, be abejonės, davė pradžią daugeliui ordų, vėliau pavadintų totoriais.

99

Tačiau, peržvelgę tų 72 metų rusų istorijos įvykius, kuriuose vyrauja poloviečiai, kaip ir ankstesnius susidūrimus su pečenegais, nepastebime jokio šių tautų sąlyčio su lietuviais, gyvenusiais į vakarus nuo Rusios, žodžiu,

visa pečenegų istorijos visuma neteikia nieko, iš ko galima būtų daryti išvadas apie kokius nors ryšius su lietuviais. Be to, iš gimininio-fizionominio tautų susiskirstymo negalima spręsti apie tokią giminystę. Vadinasi, reikia dar patyrinėti, ar neišsivedė pečenegai arba poloviečiai, įsiveržę kur nors į gyvenamąsias žemes, su savimi kokios lietuvių kolonijos gyventojų.

100

Geografija. Viena dešiniojoje Dnepro pakrantėje gyvenusi pečenegų orda *Charoboe* turėjo dalį Padneprės žemių tarp Dnepro ir Bugo aukštupio; jos sostinė, pasak Purpurinio, buvo *Belotzebo* miestas, o slaviškai Belaja Cerkovė[1]. Tad nuo X iki XII amžiaus antrojo dešimtmečio šiai ordai priklausė kraštas prie Rosės upės. Šiai pečenegų pusei galutinai žlugus, po 1121 metų *Charoboe* orda su savo tautos likučiais išsikėlė į kairiąją Dono žemupio pakrantę. Vėliau aptarsime ir tai, kad tame pačiame krašte prie Rosės nuo senų amžių gyveno ir lietuvių genties tautos, kurių likučiai, po hunų antpuolių arba gotų ir hunų neišvesti už Dnepro, turėjo gyventi toje pačioje vietoje iki X amžiaus, kol ten pasirodė pečenegai. Taigi nėra įrodymų paneigti prielaidai, jog *Charoboe* orda XII amžiuje išsivedė su savimi lietuvių genčių kolonistus, nuo seno gyvenusius prie Rosės upės.

101

Si nuomonė darosi vis panašesnė į tiesą, kai Kojalavičius[2], teigęs, kad poloviečiai turi lietuvių kalbą, nurodo istoriją, aprašančią pagalbą totorių vado Mamajaus, kuris sugriovė tų poloviečių-lietuvių sostinę, vadinamą *Beloserka*. Mamajus puldinėjo XIV amžiaus viduryje. Negi iki tų laikų poloviečių likučių dar buvo Ukrainos krašte,

[1] *Pray.* P. 325.
[2] Žr. aukščiau.

plytėjusiame prie Rosės ir turinčiame sostinę Belaja Cerkovę? Ar ši *Beloserka* yra tas pats miestas, kurį Purpurinis vadina *Belotzeba?* Tyrimai visiškai neatsako į šiuos klausimus teigiamai, nes nėra įrodymų, kad Mamajus buvo nužygiavęs į šią Ukrainos dalį. Be to, kyla ir dar kitų klausimų: ar *Charoboe* ordos pečenegai, prisijungę prie poloviečių ir atsikėlę į žemes kitapus Dono, neįkūrė ten miesto ir nepavadino jo taip pat panašiai *Belotzeba.* Iš ko atsirado *Beloserka?* Ar tai nebuvo tas pats miestas, kurį sugriovė Mamajus? Netikėtą atsakymą į šiuos klausimus pateiks kiti tyrinėjimai.

102

Poloviečiai-lietuviai. Esama įvairių tyrimų, prielaidų ir išvadų apie šį miestą; čia juos pateikti nėra prasmės, nes Karamzinas, ištyręs viską, galutinai ir su jam būdingu tikslumu įminė šią mįslę. Anot jo, minėtas miestas vadintas *Serkel, Biała wieża, Biała wieś, Bieloserkal,* o visa tai reiškia vieną ir tą patį: baltas namas, balta palapinė, turgus, užeiga, smuklė. Jis stovėjęs kairiojoje Dono pakrantėje, už dviejų dienų kelio plaukiant iš Medvedicos upės žiočių, būtent ten, kur Donas labiausiai priartėja prie Volgos, t. y. Dono kazokų Kačalskojės stanicoje[1].

103

Ksaveras Bogušas taip pat rašo: „Ir kitur esama liudijimų, kad tarp dykrose gyvenančių Belgorodo totorių girdėta panaši į lietuvių kalbą šneka"[2]. Čia jis daro nuorodą į veikalo A. N. S. G. 317 puslapį. Negalėdami patikrinti šio nežinomo autoriaus, neremiame ir neneigiame šios prielaidos. Tačiau apie tai rašoma Kurliandijos klebono Stendero* veikale, iš kurio pateikiame išverstą iš-

[1] *Karamzin.* Istor. Hos. Ross. T. 1. S. 154.
[2] Rozprawa. S. 103.

trauką: „Vienas aukšto laipsnio karininkas ir malonin-gas pažįstamas, kilęs iš mano buvusios parapijos, pasku-tinio turkų karo su rusų kariuomene metu lankėsi Ma-žojoje Tartarijoje ir, jo teisingumu neabejoju, suteikė man šių žinių: Belgorodo totoriai, gyvenantys stepėse prie Juodosios jūros Limano įlankos, į kurią įteka Dnepras, tarp Bugo ir Berečano upokšnio, šiapus Očakovo, visiš-kai skiriasi nuo kitų totorių tiek papročiais, tiek ir kalba, kuri labai panaši į latvių taip, kad lyviams ir kuršiams, jų pačių nuostabai, ji yra suprantama. Ar mūsų latviai kažkada išėjo iš tų užkampių, ar buvo ten nuvesti toto-rių antpuolių metu, — negaliu spręsti“[1]. Nei viena, nei antra, nes Gvaninis nedviprasmiškai teigia: „Ant uolos yra moliu apdrėbta pilis, kurią vadina *Kierkel,* arba *Bia-łohrod,* nuo to jie vadinasi Kerkelio, arba Belgorodo to-toriais“[2]. Tai geriausiai ir paaiškina, ir įtikina, jog tie Belgorodo totoriai buvo mūsų neseniai aprašytų polovie-čių-lietuvių likučiai. Jų dialektas buvo heruliškas, nes buvo artimas latviams; taip šiuos du dialektus atitinka-mai lygino Ksaveras Bogušas[3]. Jie taip pat kilę iš gy-ventojų senovės miesto Bialoserkalo, pastatyto prie Do-no *Belotzeby,* arba Baltosios cerkvės, jų senovinės sos-tinės prie Rosės, atminimui.

104

Galop dabar privalome pridurti dar vieną istorinę pa-stabą. Kai 1223 metais Čingischanas išsiuntė stiprų savo kariuomenės būrį, vadovaujamą vadų Bojaduro ir Čip-noviano, į vakarinę Kaspijos pakrantę užimti Šamachos ir Derbento miestų, atsitiko taip, kad pirmasis miestas pasidavė nesipriešindamas. Mongolų karvedžiai skubėjo užimti antrąjį ir todėl pasirinko tiesiausią kelią; bet pa-lydovai, kuriais jie pernelyg pasikliovė, įvedė juos į siau-

[1] *Stender Gotthard Friedrich.* Lettische Grammatik etc. Braun-schweig, 1761. 8-vo. S. 1, sequ.
[2] Sarmacya Europejska. 1611. X. VIII. Cz. 3. S. 27.
[3] Rozprawa. S. 112 (tablica).

rą klystkelį tarp kalnų. Staiga jie suvokė esą apsupti poloviečių ir alanų, šio krašto tautų: jiems tuomet priklausė šie miestai. Esant tokiai situacijai, apdairūs vadai susitarė su gimininga poloviečių tauta, kad šie paliktų jiems svetimą alanų giminę[1]. Iš to įsitikiname, jog poloviečiai buvo hunų arba mongolų palikuonys. Kartu ir savo veido bruožais jie visiškai skyrėsi nuo lietuvių, su kuriais ir Belgorodo totoriai, arba poloviečiai-lietuviai, nebuvo panašūs nei išvaizda, nei papročiais ir kalba, skyrėsi nuo tikrų poloviečių, kurie negalėjo kitaip užklysti į tas šalis, o nebent tik taip, kaip mes jau minėjome.

* * *

IX skyrius

APIE JOTVINGIUS

. . . . . .

105

Jotvingių tyrimai. *Jazygi, Jadźwingi, Jatwezy* — tokiais vardais vadinama tauta, kuriai skiriama vieta Lietuvos istorijoje dėl kaimynystės ir politinių santykių, netgi, pasak kai kurių istorikų, gimininguma. Todėl atlikome tam tikrų istorinių jų tyrimų.

106

Herodotas sako, jog jazigai gyveno anapus, t. y. kairiajame Dunojaus žemupio krante[2]. Jie žinomi kaip rinktiniai lankininkai. Strabonas mano, jog jų gyvenimo pa-

---

[1] *Karamzin.* Istor. Hos. Ross. T. III. S. 233, 234.

[2] *Trans Istrum regio est castra inhabitata, ut aiunt, a Ziginis (Jazigis) qui ueste eudem, qua Medi, utuntur. (Anapus Istros yra tvirtovė, kur, sakoma, gyvena jazigai, dėvintys tokį pat apdarą kaip ir medai.) (Cap. XV. P. 457). Buvo teigiama, jog čia kalbama apie čigonus, tačiau šiandien to daryti jau nebegalima, nes jų istorija gerai žinoma*.*

grindą sudarė žemdirbystė, be to, randa jų kolonijų į šiaurę nuo tyrogetų, t. y. Ukrainoje, dešiniojoje Dnepro pakrantėje. Plinijus teigia, kad jazigai gyveno prie Tisos upės. Tą pat sako ir Tacitas, nors jis anaiptol nepriskiria jų prie ramių žemdirbių, bet atvirkščiai — laiko juos karinga gentimi, turinčia rinktinę raitąją armiją. Jis nurodo, kad jie kariavo su svevų karaliaus Vanijaus Vanino vėliavomis, o pilietinio karo tarp Vespasiano ir Vitelijaus metu kovėsi romėnų gretose. Ptolemėjas sako, kad jie klaidžioja įvairiose vietose nuo Azovo jūros net iki Tisos ir Tatrų kalnų, gal todėl ir vadinami *Metanastes,* t. y. klajokliais.

107

Senovės geografijoje yra dar viena smulkmena, kuri kitaip nušviečia tautą, apie kurią kalbame. Ptolemėjas, vardydamas mūsų šiaurinėse šalyse gyvenusias gentis ir tautas, šalia igilionų, kostobokų, kurių valdos turėtų būti Polesėje prie Bugo, būtent ten, kur mūsų istorijos pradžioje buvęs jotvingių kraštas. Jei senovės geografas sėmėsi žinių, kaip dera manyti, iš tyro šaltinio, iš jam slavų pateiktų padavimų, be to, slaviškų pavadinimų, kurie slavų kalba reiškia daugiadievius, *Czestobohi.* Gal todėl, kad jotvingiai laikėsi lietuvių, kurie garbino nesuskaičiuojamą daugybę dievų, religinių tradicijų; slavai šia prasme taip nedarė, nes, nors slavų mitologijoje buvo nemažai dievų, jiems lenkėsi ne visos gentys. Naruševičius, rašydamas apie šią tautą, rėmėsi Kapitolinu ir aiškiai vadino jas *Cestobochy*[1]. Pasak jo, jiems priklausė lenkiški kraštai prie Bugo, jie kovojo su romėnais markomanų lygoje greta roksolanų, alanų ir peucinų. Tačiau pirmiausia jie gyveno Uždnestrėje[2], kaip tik ten, kur Ovi-

[1] Hist. Nar. Pol. T. 1. S. 123.
[2] *Ammian. Marcel.* P. 392.

dijus pažino jazigus. Šios priežastys skatina mus tvirtinti, jog čestobohai ir jotvingiai buvo vienos ir tos pačios gentys.

108

Kas jie buvo. Iš tų senovės istorikų pateiktų žinių paaiškėja, ta tiesa, jog jotvingiai buvo *sarmatų** kilmės gentis, pirmiausia žemdirbiai, o tik vėliau pasirinko klajoklinį ir karingą gyvenimo būdą. *Maždaug tuo metu, kai Ovidijus buvo tremtyje, jie jau klajojo tarp Dnestro ir Dunojaus prie Juodosios jūros. Paskui pamažu, valdant imperatoriui Klaudijui, apie 50 metus po Kristaus gimimo, užėmė žemupius, kuriais vingiavo Tisos upė, ir nugalėjo tenykščius gyventojus slavus, užimdami daug jų miestų. Vėliau jie prašė padėti kaimynines germanų tautas — viklofalus ir kvadus, kad šie padėtų nugalėti užkariautojus*[1]. *Jie buvo vadinami Jazyges Metenastae tikriausiai dėl to, kad būtų galima atskirti juos nuo tų gentainių, kurie nukeliavo toliau į Vakarus net iki pat Bugo. Vis dėlto paprastai juos vadino Sarmatae Limigantes ir skirstė dar į Servi bei Liberi. Pirmiesiems priklausė jazigai, susimaišę su nukariautais slavais, o antriesiems — aukštesnioji jazigų klasė, nesimaišiusi su užkariauta tauta. Pats seniausias ir tikrai istorinis pėdsakas, bylojantis, jog jazigai egzistavo dar prieš Kristų, yra istorinis paminklas, dabar saugomas Imperatoriškajame Senienų kabinete Vienoje; jį mini Šafaržykas*[2]. *Tai auksinė taurė, kuri kartu su kitomis brangenybėmis 1799 metais buvo rasta Torontalo komitate, netoli Šv. Mikalojaus miesto, kasant vynuogyną pono Nako dvare. Ten yra toks užrašas:*

ΒΟΥΔΔ. ΖΟΑΠΑΝ. ΤΕΣΕ. ΔΥΓΕ.
ΤΟΙΓΗ. ΒΟΥ. ΤΑΟΥΑ. ΖΩΑΠΑΝ.
ΤΑΓΡΟΓΗΤΖΙΓΗ. ΤΑΙΣΗ.

[1] *Ammian. Marcel. XVII. 12, 13; Szafarżyk, Starożytn. sław. T. 1. § 16. Nr. 6.*
[2] *Szafarżyk. Starożytn. sław. T. 1. Cz. 2. S. 344.*

Ponas Tadas Volianskis, lietuvių kalbos mokovas, jį aiškina taip: „Manau, jog pirmasis žodis BOYΔΔ, wuld, wulda, yra šiandieninis walda, t. y. valdyk, viešpatauk, karaliauk; panašus į vokišką walte. Žodis po vardo Zupanie — TECH reiškia tješe, t. y. teisėtai, teisingai, paprastai. Ketvirtas žodis ΔΥΓΕ reiškia daugie, daug, daugiu, daugio, daugiel, daugiaus; lenkų kalboje wielce arba długo. Antroje eilutėje pirmas žodis TOIΓH, tojge, reiškia šiandien taigi, lenkiškai a zatem, więc. Antras žodis BOY — bus, buk, lenkiškai będziesz, bądź. Trečias žodis TAOYA, taul, t. y. tagul, lenkiškai niechaj. Ketvirtas žodis yra pakartotas: Zupan. Paskutinėje eilutėje yra Tagro — Jazigai ir TAICH, tajše, reiškia padarė (fecerunt, fecere). Taigi šis užrašas šiandien lietuviškai, lenkiškai, lotyniškai ir vokiškai skaitomas taip:

Walda, Zupan, tješe daugie;
Taygi tegul bus Zupan.
Tagrogetzygie tajše.

Rządź, Zupanie, prawnie, długo;
Takim bądź Zupanie.
Tagro-Jadżwingi zrobili.

Regas, princeps, recte diu;
Talis princeps esto.
Tagro-Jazygae fecerunt.

Walte, Zupan, gerecht und lang;
Solch ein Zupan sei.
Dies machten die Tagro-Jazygen.

Ptolemėjas II Kristaus eros amžiuje mini tavių tautą, gyvenusią galų kaimynystėje, prie Dnestro.

Ponas Hameris dar prieš poną Volianskį mėgino šifruoti tą visiškai senovės tyrinėtojams nesuprantamą užrašą. Jis perskaitė tik trečios eilutės pirmą žodį. Jo nuomone, tas užrašas turi būti priskirtas dakų-jazigų tautai, kurią minėjo Dionas Kasijus, ir taip datuojamas am-

žiumi vėliau už Ptolemėją. Dionas tą tautą galėjo gerai pažinti gyvendamas Dalmatijoje ir Panonijoje; jis net buvo įsikūręs tose pačiose Padnestrio gyvenvietėse. Taigi iki III mūsų eros amžiaus pabaigos jazigai dar gyveno Rytuose. Tuo tarpu vėliau, po Diono klestėjimo metų, apie juos jau niekas nebekalba. Tikriausiai III amžiaus pabaigoje jie persikėlė į Vakarus, į Palenkės girias. Jordanas, vardydamas įvairių genčių tautas, kurias valdė gotai Germanariko valdymo laikais, gyvenusias nuo Juodosios iki Baltijos jūros, o iš pietų atskirtas Dnestro, Bugo ir Palenkės, iki pat prūsų žemių nemini jotvingių, kurie turėjo gyventi šalia tos teritorijos ribų.

Užrašu, kuris paaiškina labai svarbų dalyką jotvingių istorijoje, negalime visiškai tikėti. Galima manyti, jog jie nežinojo jokio rašto. Aukso indą tikriausiai padarė kažkoks graikų auksakalys, kuris užrašė tai, kas pasakyta vietos kalba, savomis raidėmis, kurias galbūt suprato ir pats Zupanas, kadaise gyvenęs tarp graikų. Juk žinoma, jog barbarų tautos, kovodamos su graikais, turėjo įprotį imti į nelaisvę graikų meistrus, kurie pas juos dirbdavo tai, ko nesugebėjo jų tautiečiai. Galbūt, norėdami pagerbti savo valdovą, ir padovanojo jam tą taurę, kurią kažkoks graikas nukalė iš aukso, atimto iš jo paties tėvynainių.

*Bendrais bruožais jotvingių kilmę galėtume apibrėžti tokiais žodžiais: sarmatai arba kuri nors kita tauta, pasivadinusi jotvingiais, prieš daugelį amžių (galbūt hunų užkariavimų metu) turėjo susijungti su kažkokia lietuvių atšaka, be to, tokia galinga, jog ir pati sulietuvėjo; iš to susijungimo ir turėjo atsirasti jotvingiai, t. y. tos tautos atšaka, išsibarsčiusi tarp Polesės pelkių**. Juos neabejotinai išstūmė hunai maždaug apie 377 metus. Taip pat daromos teisingos išvados, jog jie nekariavo su hunų vėliavomis, bet atvirkščiai — priešinosi hunams, o pralaimėję turėjo keltis į tolimą kraštą, kur jų nepasiekė kerštingi tų barbarų ginklai. Tad labai panaši į tiesą Naruševičiaus nuomonė, kad jotvingiai nuo Tisos atėjo tiesiai į Polesę. Norint išvengti hunų pulkų, užtvindžiu-

sių visą kairiąją Dunojaus pakrantę, neužteko perkopti Karpatų kalnus, dar reikėjo ieškoti kitų tautų neužimtų vietų, kur galima buvo ramiai gyventi, nes kairiojoje Bugo pakrantėje, žemdirbystei tinkamose ir aukštėlesnėse lygumose, tais laikais jau gyveno daug slavų kartų. Laisvų žemių buvo dar tuščioje, pelkėtoje ir miškingoje Polesėje.

109

Tų įvykių senumą ir istorinį tikroviškumą patvirtina mūsų lenkų istorikas, ciluodamas Kadlubeką, kuris aprašė, kaip Maslavas kariavo su lenkų karalium Kazimieru; jo kariuomenėje jotvingiai kovojo šalia mozūrų ir prūsų. Tą patį sako ir Bogufalas*. Tie istorikai jotvingius lotyniškai vadina *Daci*, galbūt todėl, kad jie buvo atvykę iš Dakijos, o prūsų kariuomenę vadino *Gete,* nes neva jie buvę nuo Baltijos jūros ir iš gotų kraštų. Vadinasi, išplėtoję Naruševičiaus nuomonę, pateiksime dar vieną jo teiginį: jis aptinka senovės frankų istorijos rašytojo Jono Jurgio Ekarto** žinių apie vieną gentį, kurią sudaro miškų gyventojai *Sylvicolae*; ši gentis buvusi jazigai. Nepaisant to, jog šis istorikas daro klaidingas išvadas apie čekų kilmę iš jazigų, raštijoje liko jo iš kitų kronikų pasisemtas pėdsakas, kad iš tikrųjų nuo seno jazigai gyveno nuošaliose ir miškingose mūsų kraštų vietovėse. Tie Ekarto *Jazygae Sylvicolae,* be kita ko, visiškai sutampa su mūsų istorikų poleksėnais, o kartu neneigia, jog jie nuo seno gyvenę Polesėje. Bet Kromeris, jei skaitysime jo originalų leidinį, ketvirtoje knygoje labiau išplėtoja šią mintį. Jis teigia, kad, remdami mozūrų Maslavą, kovojo jotvingiai ir slovėnai, t. y. gentys, priklausiusios prūsų lygai. Jis laiko tuos jotvingius Ptolemėjo metanastais, kilusiais iš Jazigibano, t. y. jotvingių žemės, plytinčios Vengrijoje prie Tisos upės, nes jų likučių ten turėję būti net ligi autoriaus laikų.

110

Išvados apie pavadinimą. Apie jazigų pavadinimo ištakas mūsų tyrinėtojas Sarnickis mano, jog jis kilęs iš žodžio *Jarzmo,* „jungas", graikiškai *Zygon, Zyga,* nes skitų artojai mokėjo įkinkyti jaučius į jungą. Šią prielaidą patvirtina tai, kad jotvingių palikuonys arba veikiau šiandieniai jų žemės paveldėtojai, kairiojoje Bugo pakrantėje gyvenantys kaimiečiai, vadina *Jarmoły* nuo žodžio *Jarmo,* t. y. jungas[1]. Antra vertus, jei jazigų pavadinimą tiesiogiai kildintume iš slavų kalbos, jo ištakos yra žodyje *Jazycznik,* o tai reiškia pagonį, daugiadievį ir beveik tą patį, ką ir *Czestoboh.* Lietuviai juos vadino jatvėzais, arba juodvėžiais, t. y. juodais vėžiais, kaip ir Gardino kunigaikštystės arba už Pelesos esanti Rusia, galbūt todėl, kad vilkėjo juodus palaidinius.

111

Anot mūsų istorikų, nekyla abejonių, jog jotvingiai turėjo savo kalbą, visiškai nepanašią nei į rusų, nei į lenkų[2], taip pat *kiek*** kitokią negu lietuvių, nors būta kažkokio papročių ir įpročių giminingumo su lietuviais ir prūsais[3].

---

[1] Mūsų pačių stebėjimai 1818 metais prie Bugo. *O Gervazijaus apie 1211 metus buvo vadinama Jarmenses (Szafarzyk. Starożytności slaw. K. II. § 16. Nr. 7)**.

[2] *Naruszewicz.* Hist. Nar. Pol. T. IV. S. 82.

[3] *Długosz* (Leipcigo leidimas, 1711). L. III. P. 394. *Gens autem Jacwingorum natione, lingua, ritu, religione, et moribus, magnam habebat cum Lithuanis et Pruthenis, et Samogitis conformitatem, cultu idolorum et ipsa dedita.* (Jotvingių gentis savo kilme, kalba, būdu, tikėjimu ir papročiais buvo labai panaši į lietuvius, prūsus (prutėnus) ir žemaičius, be to, pati buvo ištikima dvasių garbinimui.) *Jau Kadlubekas gana aiškiai pasakė: „Pollexiani Gettharum seu Prussorum genus". (Poleksėnai, getų, arba prūsų, gentis.) (Lib. II. P. 19)***.

Vis dėlto jotvingių kildinimui iš jazigų reikia ir daugiau įrodymų. Tai galima padaryti tiriant šią tautą, kuri mus stebina savo originalumu ir savo didele giminyste su Lietuva (tuo galima įsitikinti patyrinėjus jų kalbos liekanas). Tai, ką tuo klausimu parašė lenkų istorikai Dlugošas ir Mechovita, t. y. paminklas, kurio užrašą iššifravo garbusis mūsų tautietis ponas Volianskis, skrupulingo praeities tyrinėtojo pono Jaroševičiaus nuomone, yra tiesa. Taigi daug kas liudija, jog jotvingiai ir jazigai priklauso vienai iš lietuvių genčių. Šiuo požiūriu sunku paaiškinti tik tą faktą, jog lietuviai, iškeliavę iš Rytų, įsikūrė prie Baltijos, o jazigai klajojo prie dešiniojo Dnepro kranto, o vėliau persikėlė į dešinįjį Dnestro krantą. Tačiau tautų kraustymosi amžiai dažniausiai yra beistoriai, ir juos galima apibūdinti tik darant prielaidas, panašias į tiesą. Mano nuomone, jau susiformavus grynai lietuviškai tautai dar Europos rytuose, viena tautos dalis buvo išstumta prie dešiniojo Dnepro kranto, ir jos pagrindu susiformavo jotvingiai, o didžioji lietuvių tautos dalis tik vėliau Dnepro žemupyje persikėlė į dešinįjį šios upės krantą ir pateko į hidraulinę Nemuno sistemą. Jazigai iš Padnestrės į Vakarus patraukė dar vėliau, bet ne visi kartu ir visai kitu keliu; atėję prie Bugo, jie apsigyveno Palenkėje. Tai, regis, panašiausia į tiesą. Tikriausiai gotai išstūmė jazigus už dešiniojo Dnestro kranto, o hunai didžiąją jų dalį — į Palenkę, nes tas kraštas niekuomet nebuvo nukariautas nei gotų, t. y. Germanariko, nei hunų. Palenkė nuo kitų (kraštų) atsiribojo miškų masyvais ir pelkėmis, buvo pats patogiausias prieglobstis tik ką atkeliavusiai tautai, kuri dėl savo silpnumo negalėjo net pagalvoti apie kitų tautų išstūmimą iš patogesnės teritorijos. Taigi maždaug apie V mūsų eros amžiaus vidurį jotvingiai turėjo įsikurti Palenkėje. Juolab jog nei anksčiau, nei vėliau negalima įžvelgti prie-

žasčių, kurios būtų įgalinusios juos ryžtis tokiai kelionei. O toje epochoje jie turėjo pakankamai laiko, kad galėtų įsikurti toje anuomet ramioje nuošalėje.*

113

Polesės žemės pavadinimo nereikia kildinti iš poleksėnais vadinamos tautos, nes ji pati gavo krašto, kuriame gyveno, vardą. Šio pavadinimo šaltinis yra miškas (*las*), miškinga, pamiškėse, už miškų esanti žemė. Dėl tokios padėties savo pavadinimus gavo įvairūs kraštai, arba būta įvairių Polesių: Voluinės prie Pinsko, Kulmo tarp Kulmo ir Brastos, Brastos prie Chomsko ir Drohičino, Kobrino apskrityje, vadinta Lietuvos Polesė, Mozūrijos Bugo žemupyje, kurios sostinė buvo netoli Briansko buvęs Drohičinas; Slonsko Polesė plytėjo netoli Slonsko miesto net iki Prūsijos ribų. Šios dvi sudarė tikrą jotvingių kraštą.

114

Istorinės pastabos. Jotvingių tauta, kiek galima spręsti iš istorinių šaltinių, buvo mažai civilizuota, gyveno valstiečių bendruomenėmis arba buvo susiskirsčiusi į valsčius arba ordas, kurių kiekvienai vadovavo kažkokie lyg karaliukai, sudarę tarpusavio sąjungas. Jotvingiai noriai puldinėdavo kaimyninius kraštus, atsitraukdami visuomet mokėjo panaudoti savo krašto gamtos gynybines sąlygas. Būdingas šios genties bruožas yra aistringa meilė tautiškumui, laisvei ir protėvių religijai; visa tai gindami, jie verčiau sutikdavo būti visiškai sunaikinti negu matyti save nugalėtus priešų.

115

Strijkovskis savo amžiuje dar girdėjo apie likučius išsklaidytų jotvingių[1], veikiausiai paimtų į nelaisvę ir apgyvendintų prie Lietuvos Naugarduko, Raigardo, Ins-

[1] *Stryjkowski.* S. 181.

terburgo, Kurše, Livonijoje, net Didžiojo Naugardo kraštuose, kur juos vadino igovėnais. Jie visi kalbėję savo atskira kalba, bet nežinoma kokia. Sarnickis teigia, jog jotvingių kalba buvusi sarmatų, panaši į slavų, o Kromeris mano, kad ji skyrėsi nuo slavų ir lietuvių kalbų. Taigi reikia pritarti Sarnickio nuomonei, nes tarp šiandien Briansko ir Drohičino apylinkėse žinomų lenkų, išsaugojusių kai kurių originalių bruožų, visiškai nebūdingų kitiems slavams, nepastebėjome jų kalboje nieko svetimo, ko neturėtų slavų kalba. Dėl to reikia daryti išvadą, kad senovės jotvingių kalba arba visiškai išnykusi, arba buvo panaši į slavų kalbas. Tiesa, Mechovita, Zigmanto I laikais gyvenęs istorikas, rašo girdėjęs jotvingių kalbą Polesėje, šalia Drohičino; jos nei jis, nei lietuvis, nei žemaitis negalėję suprasti. Mechovita taip kalba apie čigonus, žmones, kuriuos kai kada priskirdavo prie jotvingių.

116

Naruševičius iki XII amžiaus priskiria jotvingiams pernelyg plačias valdas, kurios plyti nuo Bugo iki Beržūnos, nuo Pripetės iki Narvos[1]. Iš pradžių ši tauta, nors gausi ir didelė, gyveno nelabai plačiai, nes ją supo pažįstamos kitų tautų gyvenamosios vietovės. Daugiausia jie vertėsi gyvulininkyste, ko gero, maisto prisidurdavo ir medžiodami, grūdų turėdavo pirktis iš kaimynų, o brangiųjų kailių, ypač kiaunių, Polesėje nestigo.

117

Dabar trumpai peržvelkime jotvingių likimus, kurie paaiškina mūsų nagrinėjamą dalyką ir kartu leidžia išvengti pasikartojimų. Vladimiras Didysis, su savo būriais traukdamas Lenkijos link, 983 metais užpuolė ir

[1] Hist. Nar. Pol. T. IV (przyp. 115).

užgrobė jotvingių žemes, ypač esančias arčiau Rusios, t. y. plytinčias prie Bugo. Boleslovas Narsusis, atsiėmęs prie Bugo esančią Rusią, o kartu ir dalį Polesės, arba Jotvingijos, Rusios duoklininkės, po 1018 metų prijungė tas žemes prie Lenkijos karalystės. Vėliau, kai po Mečislovo II mirties Lenkijoje prasidėjo anarchija, jotvingiai pakėlė galvą ir ėmė įkyrėti rusams. Tuo tarpu didysis kunigaikštis Jaroslavas 1038 metais surengė prieš juos žygį, gabendamas su savimi didžiules maisto atsargas, kolonistus ir tvirtovių statytojus. Šio žygio metu daug šių kraštų gyventojų buvo išvesta į Rusios gilumą, kiti buvo priversti apsigyventi nuolatos ir pastatyti Briansko, Drohičino, Melniko tvirtoves, įkurdinti jose įgulas tam, kad išlaikytų vietinių gyventojų paklusnumą ir apsaugotų šį kraštą nuo išorinių puolimų bei rusų kolonistų. Tačiau nėra jokių pėdsakų, kad tvirtoves būtų statę patys jotvingiai, *gyvenę miškingose vietovėse**, nežinoję kitų slėptuvių, kaip miškai ir pelkės. Po šios epochos daug jotvingių pasitraukė prie Narevo ir dar toliau prie Galindos ribų. Kai kurie iš jų įsikūrė tarp prūsų Sūduvos provincijoje, kur jų dar rado kryžiuočiai[1].

118

Vėliau dažniau matome jotvingių ryšius su lietuvių gentimis, su kuriomis jie nuo seno turėjo santykių, nes, gyvendami klajokliškai, turėjo daug naudos iš medžioklės. Be to, kai būdavo pašaukiami, dalyvaudavo karuose. Net ir turėdami Jaroslavo paskirtus rusų valdovus, kurie vėliau tapo lyg ir savarankiškais kunigaikštukais, įvairiai įkyrėjo kaimynams, ypač Drohičino kunigaikštukas siuntinėjo plėšikų gaujas, kurios neva be jo žinios puldinėjo Mozūriją ir Lenkiją[2].

---

[1] *Voigt.* Geschichte Preussens. B. I. S. 360. Pateikiami šios kaimynystės įrodymų šaltiniai.

[2] *Kadłubek.* L. III. C. 19.

Iš Lenkijos istorijos žinome, jog, kai Kazimieras II 1193 metais, siekdamas užkirsti kelią puldinėjimams, su kariuomene patraukė prieš rusų valdomus jotvingius, ypač prieš minėtą Drohičino kunigaikštuką, atsitiko taip, kad lenkai, su dideliais sunkumais prasiveržę iki Drohičino, apgulė tvirtovę, kuri pasidavė. Tas kunigaikštukas pasidavė į nelaisvę ir išsilygo sau palankių sąlygų. Kariuomenė žygiavo toliau, tris dienas traukė neišvažiuojamais keliais ir plačiomis dykromis, o ketvirtą dieną saulei patekant Plocko vyskupas, atlaikęs šv. Mišias, krikščioniškai parengė kariuomenę kautynėms su pagonimis. Bet jotvingiai vis slapstėsi miškuose, beveik iš jų nesirodydami; tad visa pergalė apsiribojo vien sunaikinant kai kurias gyvenamąsias vietoves ir ištuštėjusius miestelius. Tuo tarpu vienas kunigaikštukas, Kadlubeko[1] vadinamas Polekso vardu, — gal dėl perrašinėtojo klaidos iškraipyto Alekso vardo, — kaip nusižeminęs prašytojas atvyko pas karalių Kazimierą, prašė pasigailėti ir pažadėjo mokėti duoklę. Juo buvo visiškai patikėta ir priimta kapituliacija, paskirti įkaitai, kurių skaičių kunigaikštukas pats pasiūlė padidinti. Visiškai nurimę lenkai saugiai traukė atgal. Tuo tarpu jotvingiai įrengė ankštose vietose daug kliūčių, kurios užkirto kelius ne tik grįžti, bet ir apsirūpinti maistu. Jie nesirūpino savo įkaitų gyvybe, nes pagal jų religinius vaizdinius nebuvo laimingesnės mirties ir tikresnio kelio į pomirtinę laimę negu pasiaukojimas tėvynės vardan. Šis požiūris sutampa su lietuvių mitologija. Toks klastingas elgesys ir drąsūs puldinėjimai iš pasalų supykdė lenkus taip, kad, įveikę kliūtis, jie nesigailėjo nieko, degino viską ir žudė visus pasitaikiusius pakeliui. Šis žiaurumas vėl privertė jotvingių vyresnybę besąlygiškai nusižeminti. Kazimieras maloniai priėmė juos pačius ir parodė nuolankumą, pavertęs Polesę

[1] Ibidem.

visiems laikams lenkų valdomis[1]. *Vis dėlto šios aplinkybės nesutrukdė jotvingiams puldinėti slavų kraštus. Kunigaikštis Romanas Mstislavovičius, tais laikais valdęs dešiniajame Bugo krante, t. y. Kamenę[2], kuri buvo parankiausia jotvingiams puldinėti ir kuri, regis, labiausiai nuo jų kentėjo, 1196 metais nusprendė atkeršyti už savo tautos skriaudas ir surengė žygį. Tačiau jotvingiai, pamatę, jog negali deramai jų atremti, paliko savo būstus ir užsidarė pilyse. Taigi kunigaikščio Romano žygis baigėsi jotvingių kaimų sudeginimu ir grįžimu atgal.*

120

Santykiai su lietuviais. Laikui bėgant, matome jotvingius kartu su lietuviais puldinėjančius rusų kraštus. Matyti, jog lietuvių padedami jie išsivadavo iš svetimųjų priklausomybės ir savarankiškai, vadovaujami savo vadų arba kunigaikštukų, įvairiais laikais ir keliais veržėsi į Rusią, Lenkiją ir Mazoviją. Taip vadų rankose buvo sukaupta turtų, nes, Mazovijos kunigaikščiui Konradui valdant, kai sykį Uchanės grafas Gotardas, Lukošiaus sūnus, kautynėse suėmė septynis jotvingių kunigaikštukus, kiekvienas jų išsipirko sumokėdamas septynis šimtus gryno sidabro grivinų, *o tai yra šiandieninių lenkiškų auksinų po 22 tūkstančius 400 už kiekvieną*[3]. *Jotvingiai, nepaisydami iš mazoviečių ir prūsų patirtų nesėkmių, gyvendami slavų Brastos kaimynystėje, 1227 metais savo antpuolius išplėtė net iki Voluinės Vladimiro, kur buvo suimti du jotvingių vadai: Šutras Monoduničius ir Stegutas Zebrovičius. Tuo tarpu Voluinės kunigaikščiai Danielius ir Vasilka buvo priversti žygiuoti net iki jotvingių gyvenvie-*

[1] *Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 362—364. Iš geriausių šaltinių palyginimo.

[2] *Romano valdas prie Kamenės užkariavo Rostislavas Riurikovičius (Hipatijaus, arba Voluinės, metraštis (spausdintas). P. 149). Iš visko matyti, jog kalbama apie Kamenę, esančią greta Lietuvos Brastos*.*

[3] *Pagal pono Jeroševičiaus apskaičiavimus (Obraz Litwy. S. 202)**.*

čių. Dėl šios priežasties jotvingiai pasitraukė nuo Vladimiro. Įvyko mūšis. Šutras krito mūšio lauke nuo pačių kunigaikščių ginklo. Tuo tarpu Stegutas tikriausiai žuvo per antrąją ataką nuo kažkokio Šelvo rankos. Prasidėjus traukimuisi, Danielius pavijo jotvingių vadą Nebrą ir, ištraukęs jam iš rankų ietį, smarkiai sužeidė ir būtų jau pribaigęs, jeigu nebūtų reikėję padėti Vasilkai, kurį priešai spaudė iš visų pusių. Tad Danielius, palikęs Nebrą, grįžo atgal; tai padėjo pabėgti patiems žymiausiems jotvingiams[1]. *Kitais metais jotvingių grėsmė iškilo Rusiai, nes Voluinės kunigaikščiai, prieš iššygiuodami su kariauna į Lenkiją, savo sienų nuo pat Brastos apsaugą turėjo patikėti Pinsko kunigaikščiui Vladimirui*[2].

121

Mazovijos kunigaikštis Konradas XIII amžiaus pradžioje pasiekė Jotvingijoje didelių laimėjimų; dar prieš 1237 metus jam priklausė Drohičinas, nes tuo laiku jis perdavė šį miestą magistrui Henrikui ir jo vienuoliams, Dobrynės riteriams, kaip liudija privilegija, kurią vėliau pateiksime. Bugas jau tuomet buvo Mazovijos ir rusų žemių riba. *Vis dėlto prie Brastos turėjo būti gana svarbių jotvingių gyvenviečių, nes jas tikėjosi užpulti Pietų Rusios kunigaikščiai, kuriems vadovavo Danielius — klastingas, godus ir neramus žmogus. 1237 metais jis vedė savo būrius prieš jotvingius į Brastos apylinkes, bet itin dideli pavasario potvyniai užtvindė upių krantus, ir jo sumanymas nebuvo įgyvendintas*[3].

122

Nuo tų laikų matyti, kad jotvingiai pasitraukė nuo Bugo—Narevo bei Prūsijos ir Lietuvos sienų link. Taip pat prisidėdavo prie prūsų, kai šie sukildavo prieš kryžiuo-

[1] *Hipatijaus (Voluinės) metraštis (spausdintas). P. 167*.*
[2] *Ten pat. P. 168.*
[3] *Voluinės (Hipatijaus) metraštis (spausdintas). P. 175**.*

čius; jie kovodavo ir su vėliavomis Pamario kunigaikščio Sventopelko, kai šis kovėsi su prūsais prieš kryžiuočius. Tai jie, klajodami tarp Mazovijos, Prūsijos ir Lietuvos net ligi Drevantos pelkių, lengvino kariaujančių su vokiečiais lietuvių ryšius su Pamariu ir Prūsija. Tai vyko su tam tikromis pertraukomis 1242—1253 metais[1]. *Ne viskam galime tvirtai pritaikyti tai, ką dabar pateikėme, nes turime žinių apie didelį ir galingą jotvingių žygį į Pietų Rusią. Jie tikriausiai ketino pasinaudoti anuometiniais to krašto sunkumais: mongolai nuolat puldinėjo, o kunigaikščiai vaidijosi tarpusavyje. 1247 metais jotvingiai pasiekė net Holmą prie Ochodzos ir Busavnos; anuomet tai buvo garsūs valsčiai, ir tas kraštas buvo labai nuniokotas. Kunigaikštis Vasilka, iššygiavęs iš Voluinės Vladimiro, jau trečią dieną pasivijo juos prie pat Drohičino (dabar Kobrino apskritis). Prie pat šio miesto sienų įvyko kruvinas mūšis, kuriame Vasilka iškovojo puikią pergalę, nukovęs mūšyje keturiasdešimt jotvingių kunigaikštukų. Daug kitų Vasilka paėmė į nelaisvę ir pasiuntė į Haličą savo broliui; visi tuo labai džiaugėsi*[2].

123

Kai 1253 metų pradžioje susiklostė draugiški Pamario kunigaikščių ir kryžiuočių santykiai, kurie laidavo jiems saugumą nuo Vyslos pusės, jie tuojau pat ėmė stengtis užkariauti Prūsiją. Ypač vokiečių godumą skatino turtinga Sembos provincija, bet šie atkaklūs bandymai ją užkariauti nepavyko. Iš kaimyninių provincijų jiems grėsė toks pavojus, kad, norint lengviau užimti Sembą, pirmiausia reikėjo užimti kitą Bartos dalį, užkariauti Galindą, sutramdyti jotvingius ir nutraukti jų ryšius su Panemunės kraštais. Buvo baiminamasi didžiausio pralaimėjimo, jei šios provincijos ir gentys, sudariusios tarpusavio sąjungą, kartu, bendromis jėgomis užpultų Kryžiuočių or-

[1] *Henning.* Comment. de reb. Jazygum; *Voigt.* Gesch. Preuss. B. II. S. 428, sequ.

[2] *Voluinės (Hipatijaus) metraštis (spausdintas). P. 182*.*

diną. Be to, 1253 metų kryžiuočių kampanijos tikslas buvo pirmiausia nusiaubti Bartą ir Galindą. Tai lėmė, kad galindai ir jotvingiai drauge perėjo lenkų kunigaikščių, Krokuvos Boleslovo ir Kujavijos Kazimiero, protekcijon, o jie išsiuntė pranešimus apie tai popiežiui. Iš to atsirado 1253 metų bulė, kuri leido kunigaikščiams priimti saugoti ir globoti pagonių gentis, jei jos geranoriškai ir be mažiausios prievartos priims krikščionių tikėjimą; šioje bulėje buvo sąlyga, kad teisė atversti užsispyrusius pagonis su kalavijais priklauso vokiečių ordino riteriams, lenkų kunigaikščiai neturi į tai įsipainioti nei išplėtoti savo valdžią žemėse, kurios įėjo į naujų diecezijų ribas; be kita ko, popiežius garantavo kunigaikščiams valdžią savanoriškai pasiduodančiose žemėse ir gentyse nuo bet kokių tolesnių kryžiuočių pretenzijų[1].

124

Tokiu popiežiaus nutarimu remdamasis, Kujavijos kunigaikštis sudarė krikščionišką Jotvingių provinciją. Net būta projekto įsteigti dvi vyskupijas: Varšuvos ir Gardino;

[1] Štai ištrauka iš šios įdomios bulės (apud *Raynaldi*. Anno 1253. N. 25): *Ad propagandam vero in septentrione religionem Cracoviensi Duci, et ducis Lanchitiae et Cujaviae filiis concessit, ut terras, que ethnicis parebant, armis compararent, suaeque adjungerent ditioni, modo nullius dioecesis terminis continerentur.* (Taigi, norėdamas išplatinti tikėjimą Šiaurėje, jis (popiežius) Krokuvos kunigaikščiui ir kunigaikščio broliams Lanchitijoje bei Kujavijoje prisakė, kad nebandytų žemių, kurias valdė pagonys, užimti ginklais ir pavergti, be to, nemėgintų nieko diecezijoje išlaikyti sau.) Toliau sako kunigaikščiui Kazimierui: *Concedimus ut dictae terrae (Polesia et Galindia) sub tua possis protectione recipere, ac dominio retinere, si sponte propter hoc velint fidem Christi recipere per baptismum.* O sąlyga pridurta tokia: *Ne obstante quod fratribus domus Theuton, tota terra Prussiae, quam gladio sibi subiungere poterant, dicitur esse ab Apostolica sede concessa, cum sponte non coacti gladio velint ipsi pagani, ut dictum est, ad fidem Christiani nominis convolare.* (Sutinkame, kad minėtas žemes (Polesiją ir Galindiją) gali perimti savo globon ir padaryti dominija, jeigu jie savo valia norėtų Kristaus tikėjimą priimti per krikštą. Pateikta tokia sąlyga: Netrukdyti dėl to, kad broliams teutonams visa Prūsijos žemė, kurią jie gali kalaviju pavergti, yra pažadėta Apaštališkojo sosto leidimu, tuomet, kai laisva valia, nepriversti kalaviju nepanorėtų patys pagonys, kaip yra pasakyta, į krikščionių vardo tikėjimą suskubti.)

pirma turėjo vadintis lenkiškai, o antra — rusiškai. Ši vyskupija turėjo apimti Rusią, plytinčią kairiojoje Pelesos pakrantėje ir Gardino link, kur dominikonai jau nuo seno turėjo savo misijas, o Rytų apeigų krikščioniškasis tikėjimas buvo gana paplitęs. To įrodymų matome popiežiaus bulėje[1], išleistoje dėl Prūsijos ir Livonijos arkivyskupo Alberto kivirčo su kryžiuočiais ir sutaikančioje abi šalis. Be kitų dalykų, joje apibrėžta arkivyskupo jurisdikcija Ezelio, Dorpato, Virlando (Revelio), Kuršo, Kulmo, Varmės, Pamedės, Sembos, Rusios (Gardino), Varšuvos (Lenkijos) vyskupijose. Tad Jotvingijos valdžia, rodos, turėjo būti sutelkta lenkų kunigaikščių rankose.

125

Santykiai su kryžiuočiais. Kryžiuočiai savo ruožtu nesiliovė naikinę prūsų Bartos ir Galindos provincijų, iš kurių būriai pagonių bėglių, tarp kurių buvo ir jotvingių, traukėsi prie Narevo ir į Polesę, jau priklausančią Kujavijos kunigaikščiui; čia sėkmingai plėtėsi krikščionybė. Bet veržlūs kryžiuočiai, nepaisydami jokių valdžių ir teisių, iškapodavo jotvingius ir galindus, nuviję juos į Polesę. Kai didysis kryžiuočių magistras dėl skundų Romai neatsižvelgė į atsiųstą popiežiaus perspėjimą, nurodydamas savo apeliaciją į anksčiau, t. y. 1253 metais, išleistą popiežiaus Inocento bulę, apaštališkasis legatas abatas Opicas atskyrė jį nuo bažnyčios[2].

126

Didysis magistras Popo Osterna, Kujavijos ir Lebos vyskupams tarpininkaujant, buvo priverstas sudaryti su-

[1] Regestr. Alexandri IV. An. I. Epist. 291. P. 43 (apud *Reynaldi*). Taip pat Karaliaučiaus Slaptajame archyve, Nuorašų knygoje Nr. 334 (Dat. Neapoli II. Calend. April. Indict. III, An MCCLV. Pontif. Domini Alexan. IV, An. III, su prierašais ir pastabomis).

[2] Šio atskyrimo aktas yra Karaliaučiaus Slaptajame archyve (stalčius I. Nr. 4). Atspausdintas pas Heningą (Comment. de reb. Jazyg. P. 40—41).

tartį su kunigaikščiu Kazimieru. Kryžiuočiai grąžino pusę nuo seno užgrobtų Liubavo žemių ir padarė kitų nuolaidų, o kunigaikštis Kazimieras savo ruožtu atsisakė popiežiaus jam suteiktų teisių į Galindos ir Jotvingijos žemes. Be to, patvirtino savo tėvo Konrado kryžiuočiams padarytus užrašymus.

127

Taip žlugo tuometiniai lenkų kunigaikščių ketinimai išplėsti savo sienas iki Nemuno vidurupio. Kryžiuočiai savo ruožtu susidūrė su kitomis aplinkybėmis, kurios sutrukdė jiems įtvirtinti savo valdžią Polesėje. Taigi jotvingiai buvo palikti be aiškios svetimos galybės įtakos, tačiau neilgam.

128

Santykiai su Rusia. Galičo kunigaikštis Danielius, nutaikęs patogų metą, nutarė užimti Polesę. Tada, 1256 metais, paruošęs puikią kariuomenę, persikėlė per Bugą,

---

[1] Kunigaikščio Kazimiero sandėrio originalas yra Karaliaučiaus Slaptajame archyve (stalčius LVIII. Nr. 6). Kryžiuočių kunigaikščiui duotą sandėrį išleido Dogelis* (*Cod. Dipl.* T. IV. N. XXVI. P. 25). Taip pat: Act. Boruss. Lib. III. P. 138. Pas Bačką (Lib. I. P. 395)**. Kunigaikštis savo ruožtu pareiškia: *Nos etiam dicto Magistro et fratribus promisimus omnia adimplere, ad que per privilegia patris nostri bona memoria vel nostra sumus obligati. Insuper promittimus, quod nulli volenti impugnare, vel terram ipsorum impedire nec per Nos ne per nostros impendemus auxilium, consilium vel favorem, quod etiam Magister et fratres ante dicti, nobis bona fide promiserunt. Preterea nos omni jure accioni seu commodo quod nobis ex donatione domini Pape super terris Pelexia et Galenz competebat renunciamus, Magister etiam et fratres sue appellacioni renunciaverunt.* (Taip pat mes minėtam magistrui ir broliams pažadėjome padaryti viską, dėl ko esame įpareigoti mūsų šviesios atminties tėvo ir mūsų pačių privilegijos. Be to, pažadame, kad kiekvienam norinčiam kovoti arba pačių žemę padaryti neprieinamą nei mes, nei mūsų žmonės neteiksime pagalbos, patarimo ar malonės, kaip ir magistras, ir aukščiau paminėti broliai mums gera valia pažadėjo. Taip pat mes atsisakome visos veikimo teisės arba privilegijos, kuri mums priklausė iš viešpaties Popiežiaus dovanojimo Polesės ir Galindos žemėse, taip pat ir magistras su broliais atsisakė savo skundo.)

užgrobė kai kurias įtvirtintas pilis. Gal jis dar užtiko Drohičine Dobrynės riterių likučių, kuriuos ten neseniai buvo perkėlęs Mazovijos kunigaikštis Konradas su jų magistru Henriku iš Žigocino (jis mirė 1248 metais[1]), nors neaišku, ar Drohičinas buvo paimtas ar ne. Net atrodo, kad ši Polesės dalis liko neatskirta Mazovijos dalimi.

129

Toliau tebesitęsiant rusų užkariavimams, jotvingiai, kaip buvo įpratę, pasislėpė neįžengiamose giriose, išeidavo iš jų, užpuldavo, kiek galėdami kenkdavo ir vėl dingdavo. Dėl to kunigaikštis Danielius negalėjo pasiekti nieko apčiuopiamo, tiktai perėjo visą Polesę ir sunaikino užtiktus gyvenamuosius būstus arba veikiau miško palapines arba užgrobė, kur pavyko, gyvulių bandas. Galop po didelių vargų ir žygių kai kurias, gal apsuptas ir prie pelkių prispaustas ordas privertė šiek tiek nusileisti ir mokėti duoklę. Rusai laimėjo tik tiek, kad savo ginklais nubaidė jotvingius toli nuo savo sienų, daugybė jų susitelkė prie Bugo.

130

Be abejonės, po to, kai dešiniojoje Bugo pakrantėje įtvirtintose vietose stovėjo rusų įgulos ir iš savo pusės pradėjo spausti kryžiuočiai, jotvingiai vėl pasidavė Kujavijos kunigaikščio Kazimiero globai, nes tais pačiais 1256 metais šis kunigaikštis gavo popiežiaus bulę, kuri leido priimti globon ir apsaugon pagoniškas gentis, gera valia pageidavusias krikštytis, ypač jotvingius[2]. *Voluinės kronikoje*[3] *apie 1251 metus (tikriausiai 1256. — T. N.) kal-*

[1] To įrodymų bus pateikta toliau.

[2] Apud *Reynold.* An. 1256. N. 14. Bulės data: *Anagnie Idus Julii, an. II.* Ten jie vadinami *Jentuosi (Jentvesi).*

[3] *Voluinės kronika. P. 185—187*.*

bama apie Danieliaus žygį prieš jotvingius. Ziemovitas valdė Mazoviją. Pas jį atvyko Danielius ir Vasilka, kalbėdami: „Esi su mumis sąjungoje, todėl kartu užpulkime jotvingius". Be to, pagalbą atsiuntė taip pat ir Boleslovas (Gėdingasis). Iš pradžių susirinko Drohičine, o po to, perėję pelkes, įsiveržė į jotvingių žemę. Lenkai neiškentę padegė pirmą pasitaikiusį kaimą; pasielgė blogai, nes dėl šio gaisro krašte iškart prasidėjo sujudimas. Už tai Danielius ir Vasilka supyko ant lenkų. Taip buvo pradėtas mūšis, kuris visą dieną užpuolikams buvo labai sėkmingas. Vakarop atvyko pasiuntiniai, vadovaujami tokio Nebiasto, kuris visos jotvingių tautos vardu prašė Danieliaus, kad šis taikiai išeitų iš jų žemės ir atsisakytų bendradarbiauti su lenkais. Danielius nesutiko. Naktį jotvingiai užpuolė tik lenkus, o rusinų — ne. Priešinamasi buvo atkakliai, žiauriai, nuodėguliai krito kaip žaibai. Lenkai buvo stipriai užspausti, todėl Ziemovitas nuvyko pas rusų kunigaikščius, prašydamas, kad jam atsiųstų šaulių. Bet šie, pykdami dėl ankstesnio įvykio, negreitai įvykdė tą reikalavimą. Kai jie atskubėjo, stovyklavietės įtvirtinimai buvo jau beveik sunaikinti ir vyrai kovėsi stati. Atvykę šauliai suluošino daug priešų, daug nušovė strėlėmis ir atstūmė nuo stovyklavietės įtvirtinimų. Ramybės nebuvo visą naktį. Kitą rytą jotvingiai padegė savo vežimus (t. y. taborus), o patys ir pėsti, ir važiuoti išsislapstė savo miškuose. Visa tai įvyko sekmadienį. Kunigaikštis Danielius iššygiavo su Boleslovo būrio lenkais ir gerokai atsitraukė. Vasilka pasiliko su Ziemovitu, o Lozorius lūkuriavo rezerve su poloviečiais. Pastaruosius jotvingiai smarkiai puolė ir atėmė vado vėliavą. Kai šis rezervas atvyko į Vasilkos ir Ziemovito kariuomenę, įvyko žiaurus mūšis: iš abiejų pusių krito daug karių, bet Vasilka ir Ziemovitas narsiai kovėsi, kaip ir Andrius, rūmų urėdas, nors ir ligotas, bet narsus žmogus. Jis pasileido zovada tarp priešo gretų, paleido iš rankų ietį ir vos nebuvo nukautas. Vasilka pasiuntė pasiuntinius pas savo brolį, pranešdamas, kad vyksta didelis mūšis, ir prašydamas, kad jiems atskubėtų į pagalbą. Taigi, Danieliui apsigręžus, priešas išsilakstė po

mišką, bet vis dėlto neteko daug karių, o Fiodoras Dmitrijevičius, narsiai puolęs, buvo sužeistas ir mirė prie Narevo upės. Jaščioldas tuomet pasakė: „Ar nebūtų geriau mums nulipti nuo žirgų? Jeigu Jūs, Kunigaikšti, gailitės mūsų, tai teks pasigailėti ir savo šlovės, kurią mes esame pasirengę palaikyti savo krauju". Taip ir įvyko: Danielius įsakė savo riteriams paskubėti. Tai matydami, jotvingiai išsigando, nes įsitikino rusų ir lenkų galia. Kariuomenės būriai slinko per jų kraštą kariaudami ir plėšikaudami. Kai jie persikėlė per Olhos upę, norėjo užimtose žemėse pasiskirstyti pareigomis, bet Danielius tarė: „Vyrai, riteriai! Nejaugi nežinote, kad krikščionio jėga — atvirame lauke, o pagonies — pasaloje; tai priklauso nuo būdo, kuriuo kariaujama". Po to jie persikėlė per Žaką, Жаку, ir, pakeliui plėšikaudami, priėjo atvirą lauką, kur įkūrė savo stovyklą. Bet ir čia jotvingiai juos puolė. Taigi rusinai ir lenkai su jais kovojo, ir nemažai jotvingių kunigaikščių žuvo. Jotvingiai buvo atstumti net iki Olhos upės. Čia mūšis ir baigėsi. Kitą rytą pastebėta, jog kai kurie priešų vadai, nežinodami čionykščių vietų, pasiklydo. Tarp jų du apsiginklavę šarvais buvo nukauti, o trečiasis sugautas ir atvestas pas kunigaikštį Danielių. Kunigaikštis jam ištiesė ranką ir pažadėjo dovanoti gyvybę, jeigu šis sutiks būti vedliu. Pastarasis pasiūlymą priėmė ir nuvedė net iki Likos upės. Kitą dieną priešams buvo atsiųsta pagalba — prūsai ir bartai. Vadas visiems riteriams įsakė išeiti iš stovyklos visiškai apsiginklavus: skydai spindėjo kaip žvaigždės, o šalmai — kaip tekančios saulės spinduliai, ietys žibėjo tankiai kaip lendrūnas, o iš šonų žygiavo šauliai su lankais, paruoštais smūgiui. Pats Danielius, ant žirgo įsodamas, tvarkė kariuomenės gretas. Po to jis pasiuntė pasiuntinius, kad prūsų ir jotvingių paklaustų: „Ar sugebėtų virstantį medį suvarpyti strėlėmis, t. y. ar galėtų jie kariauti su šia kariuomene?". Tai matydami, prūsai sugrįžo ten, iš kur buvo atėję. Tuomet kunigaikštis Danielius nuėjo prie Viznos ir persikėlė per Narevo upę. Taip

pat iš nelaisvės išvadavo daug krikščionių ir, iškilmingai padėkojęs Dievui už pagalbą šiame kare, šlovingai grįžo į savo žemelę, sekdamas pėdomis savo tėvo, didžiojo Romano, kurio pagonys bijojo kaip liūto, o poloviečiai jo vardu gąsdindavo savo vaikus.

131

Dėl šios priežasties vėl įniršę kryžiuočiai, įsivaizduodami Polesę nuo seno esant senovės Prūsijos provinciją ir manydami visuomet buvę jos valdovai, taip pat kad sudarytą sutartį su Kujavijos kunigaikščiu jis pats sulaužęs, nors patys jos nėmaž nevykdė, nes, pažadėję grąžinti kunigaikščiui pusę Liubavo žemės, pažado neištesėjo, labai įnirtingai įsiveržė į Polesę, persikėlė per Narevo upę, visur sėdami mirtį ir niokodami. Jotvingiai mikliai išsislapstė savo miškuose arba traukėsi Vyslos link pas kunigaikštį Kazimierą ir būriais krikštijosi[1].

132

Tuo tarpu susiklostė kitos aplinkybės, pranašavusios kryžiuočiams gana nepalankią ateitį. Ypatingoji šių vienuolių dūma visuomet diegė panieką kunigaikščiams ir ponams, kurie nepriklausė vokiečių tautai, todėl jų kaimynai niekada nebuvo ištikimi bičiuliai. Šiuo laiku vėl ima puldinėti totoriai; tai palietė Lenkiją ir gal Polesę nuo Bugo, be to, didėjanti Lietuvos galybė, žemaičių remiamų prūsų maištingumas, neramumai Kurše ir prie Uždauguvės Latvijos, stebinantis žemaičių vadų karingumas, pagaliau Vokietijoje didėjęs nepalankumas kryžiaus karams vertė susimąstyti apie ateitį kryžiuočių, kuriuos Prūsijoje valdyti pradėjo Hartmundas Grumbachas.

[1] Iš Foigto tyrinėjimų (Gesch. Preuss. B. III. S. 113, 114).

Jis buvo ūmus, griežtas ir piktas, tačiau kartu toliaregiškas ir išmintingas žmogus. Jo pirmas rūpestis — baigti puldinėti iš Jotvingijos ir pelnyti slavų kunigaikščių palankumą. Dėl to jis pradėjo derėtis su Kujavijos Kazimieru, pagaliau po ilgo delsimo sudarė taikos sutartį su Mazovijos Ziemovitu. Sutartyje buvo rašoma, kad kryžiuočiai atiduoda šeštadalį jotvingių krašto, o kunigaikštis savo ruožtu įsipareigoja paremti Ordiną prieš krikščionybės priešus. Jei šie priešai pultų Mazovijos kraštus, riteriai taip pat privalo pagelbėti. Tuo atveju, jei iš svetimos šalies būtų surengtas koks priešiškas žygis į Jotvingijos kraštą, jos gynyba turi būti bendras Ordino ir kunigaikščio reikalas, o jei kuri nors pakrikštyta gentis sukiltų prieš kryžiuočius, kunigaikštis turi skubėti jiems į pagalbą. Ši sutartis buvo pasirašyta Trošine 1260 metų birželio 15 dieną[1].

133

Nuosmukis. Kryžiuočių ir gal totorių iš Galicijos pusės puolimų įbauginti ir neseniai Mazovijos Ziemovito sudarytos taikos sutarties su kryžiuočiais atgrasinti jotvingiai pasitraukė prie Bebro upės ir Bugo žemupio, iš kur, padvigubinę savo jėgas, puldinėdavo kitapus Vyslos ir darė daug žalos Lenkijai ir Mazovijai. Pagaliau, atsižvelgęs į visuotinius nusiskundimus, Boleslovas Gėdingasis 1264 metais, surinkęs bajorus iš visos Lenkijos, ryžosi galutinai išsivaduoti iš tų grobikų kaimynų. Jis su didžiule kariuomene prie Zavichosto persikėlė per Vyslą ir įsiveržė į patį Polesės vidurį, kažkur tarp Bugo ir Narevo suspaudęs jotvingius, birželio 23 dieną visiškai juos sutriuškino. Skerdynės buvo dar siaubingesnės, nes, puolę į neviltį, jotvingiai rinkosi verčiau mirtį ir pomirtinį gyvenimą,

[1] Originalas Karaliaučiaus Slaptajame archyve. Stalčius LVII. Nr. 15; pas Heningą: Com. de reb. Jaz. P. 45.

kurio laime labai tikėjo, negu gėdingas grandines. Jų vadas *Konath* ar *Komnat*, Komotas, krito su ginklu rankose, o drauge su juo visi žymesni ponai. Lenkų grobiu tapo asmenys, negalėję pakelti ginklo; jų mirtis pasigailėjo prieš jų valią. Visi jie buvo pakrikštyti ir kartu su gyvulių bandomis ir grobiu išvesti už Vyslos.

134

Tie, kurie iš jotvingių dar išliko po šio liūdno įvykio, klajojo be jokių ryšių su kitais kraštiečiais, be valdžios, vyresnybės likęs kraštas buvo panašus į nykią dykrą. Tačiau dar nemažai įbaugintų, be vadų likusių gyventojų buvo susitelkę prie Lietuvos Rusios sienų. Tokia kaimynystė, ko gero, buvo ne iš maloniųjų. Siekdamas padaryti tam galą, Lietuvos didysis kunigaikštis Narimantas apie 1268 metus įsiveržė su kariuomene į jotvingių Polesę ir privertė gyventojus priimti jo paskirtą valdovą. Juo tapo tikras Narimanto brolis Traidenis, kuris buvo Jotvingijos ir Dainavos kunigaikštis su priklausomybės nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir tam tikros duoklės mokėjimo pareiga. Šis kunigaikštis pastatė Raigardo pilį, vedė Mazovijos kunigaikštytę, kuri pagimdė jam garsų lietuvių istorijoje Romuntą. Be to, jis nuolat rengė plėšikiškus žygius į Lenkiją, Rusią ir Mazoviją, buvo griežtas ir žiaurus valdovas, tironiškai elgėsi su valdiniais ir užkariautais žmonėmis[1]. Jo viešpatavimas jotvingiams baigėsi mirtimi 1281 metais.

135

Vis dėlto nelaimės neaplenkė šios, regis, jau išnykti pasmerktos tautos. 1276 metais kipčiakų hanas Mengu-Timuras surengė žygį prieš jazigus, jotvingių tautą, kuri

[1] Lietuvos kronika (rankraštis). P. 20—22.

gyveno tarp Dnepro ir Pinsko pelkių. Tam žygiui vadovavo Oramas, hano sūnėnas ir Krymo valdovas. Jam padėjo Kijevo rusinai. Visas kraštas buvo nusiaubtas, o kartu ir sostinė Dovydogradas, esantis prie Pripetės. Gyventojai beveik visi buvo iššudyti, o jaunimas paimtas į nelaisvę. Rusinai, kuriuos Oramas atsivedė, buvo apdovanoti[1]. *Be to, Traidenis vakarinėje Jotvingijoje* paliko visos tautos pražūties užuomazgą, nes savo užpuolimais galutinai įerzino lenkus, kurie, Lešeko Juodojo vadovaujami, 1282 metais prie Narevo įvykdė tai, ką jotvingiams skyrė nelaiminga lemtis: jie visi buvo užklupti prie garsėjusios daugeliu kraujo praliejimų Ostrolenkos. Tačiau jotvingiai paniekino nelaisvę ir leidosi visi iškapojami.

136

Nuo tada Polesės kraštas, virtęs plačiomis kapinėmis ir nykia dykra, iš tikrųjų nekėlė jokios baimės savo kaimynams. Jis buvo apgyvendinamas lėtai ir labai nežymiai, nes ir šimtui metų praėjus, kryžiuočių istorijos rašė, kad buvo labai mažai gyvenamas. Nuo Bugo ir lietuvių Rusios pusės kūrėsi rusinai, nuo Mazovijos — mazoviečiai. Lietuva ir Mazovija pasidalijo šį kraštą, kažkokia jo dalis priklausė ir *Raudonajai Rusiai***.

137

Jotvingių likučiai. Jotvingių gyventojų likučiai arba išsikėlė, arba dar laikėsi vietoj prūsų Sūduvos provincijoje. Bet ir ten juos pasiekė nepermaldaujamos lemties ranka. Ten 1283 metais kryžiuočiai, padedami čekų kryžeivių, juos visus iššudė; su pagonis naikinančio išganingojo

[1] *Arkivyskupas Sestšencevičius (Histoire de la Tauride. P. 343)**.

kryžiaus vardu jie medžiojo juos po miškus ir neišbrendamas pelkes tarsi laukinius žvėris. Kruvina šio Ordino politika numatė padaryti Sūduvą visiškai negyvenamą, tad jos gyventojai buvo arba iškapoti, arba išgabenti į kitas Prūsijos dalis. Galbūt jie ir buvo likučiai išvestų jotvingių, kurių palikuonis Strijkovskis pastebėdavo prie Raigardo ir Insterburgo Prūsijoje. Tačiau negalime sutikti su mokslininku Heningu, kuris daro prielaidą, kad visi sūduviai yra buvę jotvingiai, nes kitur esama neginčijamų įrodymų, kad buvusi prūsų-lietuvių gentis, kuri vadinosi sudinais ir buvo visiškai ne jotvingių kilmės. Tačiau ne tas Skomantas, kurį lenkų istorikai vadina Komotu, vadovavęs 1264 metų birželio 23 dienos mūšyje ir, anot jų, žuvęs, turėjo vadovauti prūsų sukilimui, o 1282 ar 1283 metais grįžęs iš Lietuvos, kur buvo pabėgęs, apsikrikštijo ir pagaliau davė savo vardą vienam ežerui, esančiam netoli Ario miesto. Veikiau reikėtų daryti išvadą, jog buvę keli šios Skomantų giminės kariūnai[1]. *Mechovita maišo jotvingių ir lietuvių kilmę. Vis dėlto jis sako, kad dar jo laikais apie Drohičiną buvo kalbama jotvingių kalba ir lietuviai negalėdavo nė žodžio suprasti.*

Kromeriui[2] *buvo žinomi jotvingių likučiai (reliquiae), savo kalba visiškai besiskiriantys nuo slavų ir lietuvių. Ar tai ne tikros pasakos?*

138

Būtų gerai, jei kas iš linkusių į gimtosios istorijos tyrinėjimą imtųsi nagrinėti paminklus jotvingių tautos, kuri nepražuvo taip visiškai, kaip galima įsivaizduoti. Tai įrodo vietovardžiai, padavimai, užrašai arba tarp dabartinių senovės Jotvingijos gyventojų išlikę pėdsakai. Man pa-

[1] Comment. de reb. Jazyg. P. 85.
[2] *T. IV. P. 51*.*

čiam žinomi Lydos apskrityje du kaimai, esantys tarp Sčiučino ir Kamenkos, kurių vienas vadinasi *Jatwesk Polski*, antras — *Jatwesk Ruski*; pirmame yra Romos katalikų lotynų apeigų bažnytėlė, o antrame — unitų tikėjimo rusų cerkvelė. Volkovysko apskrityje, per mylią nuo grafo Tiškevičiaus Svisločės, yra Radovickių kaimas *Jatwiesk*. Tai aiškūs dviejų skirtingų religijų kolonistų, atvestų iš Jotvingijos, pėdsakai. Taip pat pavyko rasti prie Skidliaus cerkvės 1553 metų užrašą, liudijantį, kad šioje cerkvėje tuo metu buvo krikštijami Jotvingijos pagonys[1]. *Turime akivaizdų įrodymą, jog jazigai dar XV amžiuje gyveno Vengrijoje arba gretimuose kraštuose. Juk žinoma, kad 1402 ir 1403 metais Čekijoje, o 1404 metais Moravijoje Vengrijos karaliaus Zigmanto Liuksemburgiečio kariai kartu su kumanais linksminosi*[2].

139

Pastabos. Taip pat ir 1818 metais, važiuodamas per Mazovijos Polesę, atlikau kai kuriuos tyrimus. Buvau šiame krašte, nors trumpai ir tokiu laiku, kuris nebuvo palankus platesniam tyrinėjimui, todėl turėjau apsiriboti tik trumpa apžvalga. Pasakysiu apie Briansko ir Drohičino apylinkes. Tenykščiai kaimiečiai yra originalūs slavai, atsikėlę iš Rusios kitapus Bugo, o tai įrodo jų kalba, įpročiai ir papročiai. Bet vietinius gyventojus jie pralenkia dvasine kultūra, amatais ir gražesniu kūno sudėjimu. Šiuo atžvilgiu jie netgi gerokai pranoksta lietuvius polesiečius. *Istoriniai tyrinėjimai byloja, jog Vladislovas Lokietka, ap-*

[1] Leidinyje „Tygodnik Wileński" (1817. T. IV. P. 59—64, 78—80) buvo išspausdintas mano jotvingių tyrinėjimas; čia kalbama apie šį užrašą ir kitas išvadas, kurias šiandien, geriau susipažinęs su šiuo dalyku, praleidžiu*.

[2] *Aschbach J. Geschichte Kaiser Sigismund's. T. I. S. 183, 186, 200. Apie jotvingių veido bruožus liko apčiuopiamų pėdsakų Polesėje. Jie turėtų būti antipatiški, nes ten yra paplitęs toks posakis: jeigu sutinka bjauraus veido žmogų, be to, vilkintį apdriskusius ir nešvarius rūbus, tai sakoma: „Atrodo kaip jotvingis" (Biblioteka Warszawska. R. 1842. T. IV)*****.

vesdinęs savo sūnų Kazimierą su Aldona Gediminaite, gavo ne tik kraitį — privalėjo paleisti daug slavų belaisvių, kuriuos, kaip rašo metraštininkai, įkurdino Jotvingijoje; tai ir davė pradžią tenykščiams gyventojams, susimaišiusiems su mazoviečiais, lenkais ir raudonaisiais rusais[1]. Žodžiu, jų gyslose dar teka dalis kitos, gal neslavų genties kraujo. Ypač nuo kitų slavių skiriasi moterys ne tik veidais, bet ir judesių grakštumu ir drabužiais. Nei mazovietėms, nei lenkėms, nei rusėms, nei lietuvėms ar kitoms europietėms moterims nebūdingi tie bruožai, kurie puošia dailias senovės jotvingių dukras, kažkada gal ištekintas už slavų jaunuolių. Ši Mechovitos padavimuose esanti prielaida pasitvirtina iš pirmo žvilgsnio. Reikia pačiam pamatyti, kaip gražų šventinį vasaros rytą daili, jauna polesietė eina į bažnyčią, reikia regėti iš arti jos drabužius, judesius, figūrą, šypseną ir nepaprastai gražius dantis, ir tuomet žinovo akims atsiveria tikras azijinis grožis. Iš kur tas mokėjimas daryti margus kilimėlius, padabintus gražiomis, ryškiomis, taip skoningai parinktomis spalvomis, kurios atitinka azijinį stilių? Man daug kartų sakė, aš pats skaičiau kelionių aprašymuose, kad kažką panašaus darydavo ir Kaukazo kalniečiai. Tačiau vis vien neprarandame noro ir vilčių padaryti naujų atradimų, kurie dar geriau atskleistų nelaimingos jotvingių tautos praeitį. Jei šis raštas kada nors pasieks Ilmenio ir Lovatės krantus, kur turėtų būti Strijkovskio rastų įgovėnų likučių, gal atsiras koks vietinis mokslininkas, kuris padės Šiaurės Europos istorijai ir patyrinės tuos žmones, neabejotinai atvestus į tuos kraštus kokio nors rusų vado, kurio pergalingi ginklai blizgėjo Bugo pakrantėse.

[1] *Snopek. Pismo zbiorowe. Warszawa, 1845. T. II. S. 355—356. Pono Vuičickio straipsnis*.*

LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJA

Ketvirtoji knyga

LIETUVIŲ TAUTOS SENOVĖS ISTORIJOS TYRINĖJIMAS

* * *

I skyrius

GEOGNOSTINĖS PASTABOS APIE LIETUVIŲ TAUTOS GYVENAMĄSIAS ŽEMES

.....

140

Fizinės-geografinės pastabos. Neįmanoma deramai ištyrinėti jokios tautos istorijos nepanagrinėjus fizinių savybių žemių, kur gyveno tos tautos, o juo labiau kai jos politinis gyvenimas be paliovos vyko toje žemėje, kol tauta, užsiėmusi žemdirbyste, augte suaugo su ja. Kita vertus, jos sandara ir gamta daro nemažą įtaką jos derlingumui, klimatui ir suteikia daugiau ar mažiau palankias žmogaus sveikatai sąlygas, o kartu formuoja jo temperamentą, įvairius tautinio charakterio bruožus. Taip pat

svarbu geognostiniu atžvilgiu pažinti žemę ir jos svarbesnes sudėtines dalis pirma, negu pradėsime nagrinėti jos istoriją.

141

Žemės, kuriose lemtis apgyvendino lietuvių gentį, šiandien žinomos Prūsų, Lietuvos, Žemaitijos, Kuršo, Inflliantų vardu, yra banguotų kalvų ir upių vagų išraižyta lyguma; aukščiausias paviršiaus taškas neviršija šimto su trupučiu lietuviškų arba taip pat paryžietiškų pėdų. Šventyčio ežeras, per kurį eina Oginskio kanalas, yra perpus žemiau tarp šio taško ir Baltijos jūros lygio. Visiškai nėra jokių uolėtų kalnų, jokių ištisinių uolienos sluoksnių net ir giliausiose didžiųjų upių išgraužtose vagose ar ten, kur galima prisikasti. Tai ištisų sąnašų, įvairių sluoksnių, tarp kurių vyrauja molis, slūgsančios juostos arba neaprėpiama žemės rutulio įgauba, pripildyta birios masės, sumišusios su vandenimis, daugybės įvairių uolienų, gabalais apdilusių, sutraiškytų ir sumaltų į įvairaus dydžio riedulius, ypač pirmos formacijos granito riedulių, kurių randama pačiame žemės paviršiuje; jų dydžiai esti nuo 200 kubinių pėdų[1] net ligi žirnio didumo. Šie luitai guli susimaišę su biria žeme beveik visur vienodu santykiu, nepaisant jų santykinio svorio ar masės; visi jie nuo trinties ir vilkimo apdilę, o tie, kurių briaunos aštrios, susiformavo jau vėliau.

142

Pirmų žemių samplovų sluoksnių kryptys eina žemyn į rytus. Vėlesnių samplovų sluoksniai krypsta upių tėkmės kryptimi, paprastai iš rytų į vakarus. Pirma samplova laikome pirmykštį mūsų žemės formavimąsi, t. y. kai ji

[1] Už Lydos, Dombrovicko seniūnijos žemėse, yra didžiulis granito luitas, kurio apimtis gali siekti apie 400 kubinių pėdų.

iškilo iš jūros dugno, o vėlesnėmis samplovomis vadiname žemės sąnašas, susikaupusias paviršiaus įdubose; jas įvairiais laikais sukaupė ištvinę vandenys arba upių vagomis suplukdytas smėlis. Tokios samplovos pavyzdžiai yra žemės paviršiai, visiškai neturintys akmenų arba turintys tik smulkius jų likučius, nes vėlesnės sankaupos nebuvo nei tokios gausios, nei tokios kilmės kaip pirmos. Ten, kur vyrauja daugybė tų akmenų, dėl įvairių priežasčių biri žemė buvo išplauta. Netgi sluoksniai klostosi panašiai kaip ir žemės atmainų nusėdimas: sunkesnės slūgso žemai, virš jų yra lengvesnės arba smulkesnės, o augalinė dirva viršuje, — tai tarsi atkartoja drumzlių nuosėdas vandenyje. Pirmos formacijos sluoksniai, atvirkščiai, nepaiso tokios tvarkos; sunkesni gula virš lengvesnių arba, atvirkščiai, netvarkingai, įvairiomis rūšimis, slūgso masėmis, kurių visiškai neįmanoma apibūdinti nei dydžiu, nei nuolydžiu, nei sudėtimi, žodžiu, taip, kaip jas sumetė atsitiktinumas ir aplinkybės. Tačiau jos yra visuomet susimaišiusios su akmenų skeveldromis, nuskeltomis nuo įvairių atmainų uolų, ir visuomet aiškios rūšies. Jie visur tokie, kad, vienoje lietuvių žemės vietoje sistemingai pažinę akmenis, kitoje nieko naujo neatrasime. Tik ten, kur esama gilesnių žemės išgraužų arba iš kur buvo išnešta daugiau birios žemės, randama didesnė akmenų įvairovė.

143

Kad galėtume įsivaizduoti tą pirmą mūsų sausumos formavimosi priežastį, turime pasitelkti naujų žinių, prielaidų ir išvadų, kurios pateisintų arba tam tikru būdu leistų pagrįsti žinomus pastebėjimus ir fenomenus. Žemė sutrinta, permalta, sumaišyta, vandens išskalauta, akmenys suapvalinti, nugludinti, vėl sutraiškyti ir vėl apvalinti, iš jų smulkiausių trupinių susidarė smėlis. Šiuose luitiuose aiškiai matosi sluoksniai arba rievės, ir net didžiausio tankumo akmuo, trenkus kūju, lengviau skyla savo sluoksnio kryptimi negu atvirkščiai. Tad tai yra dalys

uolų, kurios kažkada sudarė pirmykštės pasaulio formacijos mases, kai pirmiausia buvusi skysta materija paskui susikristalizavo į kietą kūną. Taip pat jos negalėjo būti paveiktos jėgos tol, kol nebuvo atplėštos nuo masės arba suskaldytos į įvairių įvairiausius gabalus, kurių didžiausi nepranoko mūsų didžiausių akmenų, t. y. 200 kubinių pėdų. Iš jų smulkiausių trupinių susidarė biri žemė, t. y. žvyras ir smėlis. Net molis buvo sumuštas ir sumaišytas, nors ir ne visur, o tik kai kur, ypač ten, kur jo sluoksnis storas arba kur dunkso krosninis, nes ir molyje randama tokių pačių akmenų, dažnai išskaidytų rūgščių, kurios buvo molio sudėtyje. Kuo švelnesnis ir riebesnis molis, tuo mažiau jis turi akmens priemaišų. Ar todėl, kad su skysčiu iš nuosėdų pasišalino smulkios, į molį įėjusios silicio dioksido dalelės, ar todėl, kad molis formavęsis kitaip negu kitos žemės. Antra prielaida labiau įtikėtina negu pirma, nes tokiu atveju nusistovėjimo vietoje apačioje turėtų būti stambesnių frakcijų nuosėdų sluoksnis, kurio nepastebime po keramikiniu ir pypkiniu moliu. Visi mūsų krašto akmenys, gulintys savo pirmykštėje padėtyje, pavyzdžiui, didžiuliai žemės paviršiuje arba randami žemės gelmėse, — jų neišjudino potvyniai ar kitokios vėlesnės priežastys, — savo didžiausia plokštuma, kuri sudaro pagrindą ir jo masės svorio centro atramą, slūgso žemyn, beveik visiškai horizontaliai arba šiek tiek pasvirę į rytus. Šie mano paties daug kartų atlikti stebėjimai, iškeliant iš žemių daugelį lauko riedulių statyboms arba šiaip įvairiai kasant žemę, įtikino mane, jog ši taisyklė galioja juo tiksliau, kuo didesnė yra akmens masė, visiškai neatsižvelgiant į natūralių akmens sluoksnių kryptį.

144

Ar visa tai, ką ligi šiol pasakėme, galėtų įvykti ar būtų įmanoma įsivaizduoti kitą priežastį, o ne visos birios mūsų žemės masės su jos įvairiais dariniais nukritimą iš aukštesnės erdvės? O to, kad buvo didžiulė arba

sukurinė masės nuotrupų tarpusavio trintis ir viduje buvę šlapia, nebūtina įrodinėti, pakanka vien pažvelgti į mūsų žemę sudarančias medžiagas. Taip pat ir mūsų formacijos pirmos samplovos sluoksnių įvairovė įtikina, kad griūtis buvo ne vieną sykį, bet su pertraukomis, t. y. pasibaigus vienai, prasidėdavo antra ir taip toliau; net jei galėtume pažinti mūsų žemės sluoksnius ligi uolų, ant kurių slūgso žemė, galima būtų suskaičiuoti sluoksnių ir griūčių skaičių. Kietų kūnų suplaktas vanduo kunkuliavo, virė šaltai, nes ant mūsų randamų akmenų nėra ugnies poveikio pėdsakų. Vėliau kunkuliavimas liaudavosi, vanduo labai greit išbėgdavo neleisdamas kitiems kūnams nusėsti sluoksniais pagal rūšies svorį; vėl pradėdavo kunkuliuoti suplaktas vanduo ir vėl jis nuslūgdavo, galbūt prasisunkdamas žemyn lyg per koštuvą; tai vyko tiek kartų, kiek yra pirmos formacijos sluoksnių. Mūsų žemės gelmėse randama daugelio buvusio pasaulio organizmų ir būtybių liekanų[1]. Vulkaninės kilmės pėdsakai pasitaiko labai retai, beveik tik molyje.

145

Iš tiesų gamtininkai, tyrinėdami mūsų žemę ir jos sudėtines dalis ir lygindami ją su kitų pasaulio šalių žeme, nustatė, kad visi mūsų akmenys yra tokie kaip Šiaurės Europos, ypač kaip Norvegijos uolos, tačiau visiškai skiriasi nuo kitų, net ir gerokai arčiau mūsų esančių uolų. O apskritai mus nuo visų granito uolų, prie kurių galima priskirti ir mūsų akmenis, skiria jūra, todėl jų neatnešė į mūsų kraštus vandens srautai, nebent tik tuo atveju, jei Baltijos jūra su visomis savo įlankomis tuomet buvo sausuma ir susiformavo vėliau, visoje jos teritorijoje įdubus paviršiui. Iš tikrųjų galima daryti tokią prielaidą, ir ji būtų gana įtikėtina; bet kaip galima įsivaizduoti jėgą ir priežastį, kurios privertė besiveržiančius su žemėmis ir

[1] Opisanie statystyczne miasta Wilna. Przez Michała Balińskiego. Wilno, 1835. S. 6—9*.

didžiuliais akmenimis susimaišiusius vandenis užgriūti taip toli esančias vietas, dar ir ne sykį, ir ne du? Šis fenomenas negalėjo kilti dėl vulkanų ar kitų išsiveržimų, kurių buvimą pas mus aiškiau ir dažniau turėtų patvirtinti vulkaninės medžiagos, negu turime jų pėdsakų.

146

Planetų žuvimas. Geriausiai šį ypatingą fenomeną paaiškina vokiečių astronomas ponas Radlofas[1]. Anot jo, gana tolimais amžiais susidūrė dvi palyginti didelės planetos, vadinamos Hespera ir Fajetonu; jų skeveldros iš dalies nukrito žemėn ir sukėlė joje fizines revoliucijas, kurios sunaikino žemynus ir sukėlė potvynius. Pasak kitos ir panašios į šią prielaidos, prie žemės buvęs antras mėnulis, arba palydovas, kuris buvo sunaikintas ir sprogo. Sprogus šios planetos kalnams, kilo suirutė ir chaosas, trynėsi ir krito į Žemės rutulį materijos masė kartu su vandenimis. Krisdami jie pataikė į mūsų krašto vietoje plytėjusios jūros įdubą, užpylė jos gelmes ir suformavo žemynus, kurių sampiluose randama liekanų organinių būtybių, egzistavusių toje planetoje; mes laikome jas priklausančiomis senajam pasauliui. Mūsų akmenų panašumas į Norvegų uolas gali būti atsitiktinis dėl to, kad buvusios planetos uolos buvo panašios į anas. *Kad ir kaip ten būtų buvę, nors kiekvienas pats turi spręsti tai, kas buvo pasakyta, negalime nuginčyti, jog iš fizinių revoliucijų, kurias mūsų žemė ne vieną kartą patyrė, ypač išsiskyrė viena: tuomet labai nukentėjo uolienos ir jos buvo nepaprastai suskaldytos. Tai byloja jų struktūra ir išsibarstymas po visą planetą. Ši katastrofa išliko senovės padavimuose, ji žinoma ir iš graikų mitų, t. y. milžinų kova su Nėjumi. Anot legendos, tuo metu uolos skilo į uolas, kalnai griuvo ant kalnų. Kai kurie kalnai būdavo*

[1] Zertrümmerung der großen Planeten Hesperus und Phäethon, und die darauf erfolgte Zerstörung und Überflühtungen auf der Erde. Berlin, 1823.

išmetami aukštyn į orą ir nusviedžiami labai toli; jie arba suskildavo į skeveldras, arba nuskriedavo į tolimiausius kraštus[1].

147

Po šių atsitikimų aukščiau naujo jūros lygio iškilusiose daubose sulaikyti vandenys prasiskynė sau kelius ir ėmė sruventi iš rytų į vakarus, sudarydami įvairius savo vandens baseinus ar didesnes upes. Iš čia atsirado nelygumai ir didžiulės smėlio sąnašos, o potvyniai ir didesnės vandens tėkmės savo ruožtu įvairiai suardė pirmus ir antrus sampilus. Taip įsivaizduojame mūsų žemyno susiformavimą.

148

Planetų ar Žemės palydovų žuvimo fenomeną, kuris padeda suvokti daugelį senojo pasaulio paminklų, išlikusių tolimųjų amžių atmintyje ir pasiekusių mus per padavimus ir sakmes, aiškina naujųjų laikų astronomas ponas Radlofas veikale, kurį rekomenduojame mūsų skaitytojams, norintiems geriau įsitikinti. Čia dar kartą pakartosime aukščiau minėtą pastabą (§ 25, 26) apie kai kuriuos vietinius pokyčius, kuriuos sukėlė dideli potvyniai ar ilgalaikiai smarkūs šiaurės vėjai. Šie pokyčiai labiausiai paveikė Baltijos jūros pakrantes tarp Vyslos ir Dauguvos žiočių; žemės gelmių sluoksniai, linkę į vulkaninius judesius, taip pat įrodo, kad kitados Prūsijoje vyko žemės drebėjimai[2]. Kalbant apie mūsų žemės formavimąsi, ne-

[1] *Vienas milžinas, suspaudęs savo rankoje Atos kalną, nusviedė jį iš Trakijos į Makedoniją (Noel Fr. Dictionnaire de la fable. Straipsnis „Athos")*.

[2] Senoje prūsų vyskupo Kristijono kronikoje turėtų būti žinių, jog netoli prūsų Romovės buvęs sieros šaltinis, nuo kurio buvo galima uždegti degų daiktą (*Kotzebue*. Preuss. ält. Geschichte. B. I. S. 261).

galima nutylėti žinių apie gintarą, kurį reikia būtinai prisiminti. Tai mes darome labai mielai, nes tuoj reikės kalbėti apie senovės autorių užrašytas geografines žinias, kurias lėmė šis produktas.

149

Apie gintarą. Gintaras lenkiškai vadinamas *bursztyn*; jo pavadinimas pasiskolintas iš vokiečių kalbos *börnstein*, galbūt iš žodžio *boernen*, kuris reiškia „degti", t. y. degus akmuo. Visuose lietuvių kalbos dialektuose vadinamas *Gentoras*; šio pavadinimo šaltinis, kaip spėja daugelis filologų, turėtų būti bendras su lotyniško žodžiu *Gigno* arba būdvardžiu *Genitus*, neva gimęs iš žemės. Rusiškas žodis *Hentar* pasiskolintas iš lietuvių. Lotyniškai ir graikiškai *Electrum*, ηλεκτρον[1], romėnai plačiau vadino *Succinum*, t. y. vardu, kilusiu iš prielaidos, jog jis susidarė iš medžio sakų. Plinijus sako[2], jog germanai vadinę jį *Glessum*. Šis vardažodis kilęs iš žodžio *Gluss*, gal priklausiusio kalbai motinai, kuria kalbėjo tūkstančių įvairių tautų protėviai; jis turėjo reikšti spindintį, tam tikro skaidrumo daiktą. Iš čia kilo lotyniškas *Glacies*, ledas, vokiškas *Glass, Glantz* „stiklas", „blizgesys", slaviškas *Glaz* „akis" ir daug panašių, bet geriausiai ir ryškiausiai šio žodžio

---

[1] Elektroną senovėje laikė brangiuoju metalu; jį prisimena Homeras (Odisėja IV, 73; XV, 459; *Hesiod.* Scut. Hercul. 142). Jis turėjęs būti išskirtas iš aukso ir sidabro kreidingų dalių, žibėjęs labiau už sidabrą ir buvęs atsparesnis kalimui. Vėliau šio metalo panaudojimas buvo pamirštas. Po Augusto amžiaus jo vietą užėmė penktadalio sidabro ir tam tikro aukso kiekio mišinys (*Plin.* Lib. XXXIII. C. 40; IX. C. 65; *Pausan.* V. T. II. P. 52, edit. Siebelis; *Virg.* Aen. VIII, 402, 624; *Isid.* Hisp. Origines. XVI, 23). Kabinetuose esama šio metalo numizmatų. *Skitai gintarą turėdavo gauti keliu, ėjusiu palei Baltijos jūrą upe, kuri į ją įteka. Mokslininkai klydo manydami, jog tai galėjo būti Prieglius arba Vakarų Dauguva. Čia tinkamiausias būtų Nemunas, nes labiausiai susijęs su Pripete. Skitai gintarą vadino sacrium. Šio žodžio galūnė sugraikinta. Šleceris skaito satrium ir tą žodį prilygina lietuviškam lihtars. Tikriausiai jį labiausiai reikėtų lyginti su skitų kalbos žodžiais**.

[2] Lib. XXXVII. C. 13.

prototipą atitinkanti prasmė išliko Pirėnų baskų ir Žemutinės Bretanės kalbose[1]. Lietuvių kalboje jis išliko žodyje *Stiklas,* kuris susideda iš *s, si, sti,* o tai išreiškia lotynų *reciprocum se,* sanskrito *sieu*[2], lenkų *się*; be to, lietuviškas žodis *Stiklas* reiškia spindintį daiktą, žodyje glūdi *Glass* pradas.

150

Kocebus teisingai vadina gintarą saulės akmeniu, senovėje žinomu vardu[3], taip pat tikra gamtos mįsle, kurią gaubia sunkiai atskleidžiamos uždangos[4]. Tačiau senovėje, jei atmesime tokias pasakas ir spėliones, pavyzdžiui, kad jis susidaro iš lūšies šlapimo, gintaru verkė Muleagrido paukščiai arba hiperborėjų Apolonas, būta apie jį gana tikslių žinių. Bet poetinis pasakojimas apie tuopomis paverstus heliadus, iš kurių akių srūva gintaro lašai, artėja prie tiesos. Vėlesni senovės gamtos tyrinėtojai žinojo, kad tai medžių sakai. Jie darė prielaidas, kad kažkokiose tenykštės jūros salose augo medžiai, iš kurių vasaros karščių metu šie sakai sunkėsi; jie pateko į jūrą ir sukietėjo. Savo aprašymuose jie nenurodė tos vietos, kur ši medžiaga turi gimti; Plinijus stengėsi nuodugniau išstudijuoti šį dalyką. Jis rašė: „Gintaro iškasenų gaunama dviejose Skitijos vietose; jis esti baltos ir vaškinės spalvos, iš tikrųjų vadinamas *electrum.* Kitoje vietoje randamas geltonas gintaras, kuris laikomas prastesniu. O Ksenokratas teigė, kad vadinamas ne tik *succianum,* kaip Italijoje, bet ir *Thyum*[5], be to, skitai laiko jį šventenybe,

---

[1] *La Tour d'Auvergne.* Origines Gauloises; *Bottidoux.* Des Celtes anterieurment aux tems historiques. Paris, 1817; *Bidassouet.* Histoire des Cantabres. Paris, 1825.

[2] Profesoriaus Boleno traktatas apie senovės prūsų kalbą (*Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 721).

[3] Kilęs iš senovės saulės pavadinimo *Elector* (*Plin.* Lib. XXXVII. C. 2. P. 435. Edit. Colonie).

[4] Preussens älter. Gesch. B. I. S. 10, 31.

[5] *Thyum* — medžių sakai, iš kurių gaunami smilkalai.

nes pas juos randamas[1]". Šis autorius, kruopščiausiai rinkęs įvairias žinias iš retų raštų, pats lankėsi prie Elbės, vadovaudamas romėnų kariuomenei, be to, buvo visiškai atsidavęs gamtos tyrinėjimui ir neabejotinai turėjo progos susipažinti su to meto mokslininkų požiūriais bei suformuoti savo nuomonę; anot jo, tai yra nežinomo medžio sakai.

151

Naujųjų laikų gamtos tyrinėtojai ligi šiol nesutarė dėl gintaro prigimties ir kilmės. Iš įvairių prielaidų įtikinamiausia atrodytų ta, kad ši medžiaga sunkiasi iš jūros dugne esančių uolų kaip gamtinė derva, kuri vėliau kietėja vandenyje; tai įrodinėja įvairūs stebėjimai, kurių pateikimas užimtų pernelyg daug vietos. Bet visa tai paverčia niekais vienas klausimas: iš kur patenka tie gintare randami daiktai ir vabzdžiai? Smėlio, akmenukų, vandens lašų, samanų, lapų, eglės spyglių, musių, bičių, uodų, įvairių kirmėlaičių jūroje pasitaiko labai retai. Kai kurie vabzdžiai ramiai susitaikė su savo likimu, kiti iš baimės mėgino gelbėtis ir, įbridę į klampią masę, taip ir sustingo, be to, pasitaiko klampaus skysčio užkluptų poravimosi momentu vabzdžių. Šie stebėjimai paskatino ieškoti prielaidų ir cheminių įrodymų, jog tai buvęs per amžius į ištrūnijusius medžius suneštas medus, vėliau vandens srautų nuplukdytas į jūrą. Šį teiginį vėlgi sugriauna tai, kad niekada gintare nebuvo rasta jokių vaško pėdsakų,

[1] *...Fossile esse et in Scythia erui duobus locis: candidum atque cerei coloris, quod vocaretur electrum: in alio loco fulvum, quod appellaretur sucalternium... Xenocrates, non succinum, tantum in Italia; verum etiam thyeum vocari, a Scythis vero sacrium, quoniam et ibi nascatur* (*Plin.* Lib. XXXVII. C. 2). (.../Gintaras/ Skitijoje gaunamas kasant jį dviejose vietose: baltas ir vaško spalvos, kurį vadina gintaru, o kitur — tamsiai geltonas, kurį laiko antrarūšiu... Ksenokratas manė, kad ne tiktai *succinum* (gintaras), kaip Italijoje, bet dar ir *thyeum* (*tyja* — kvepiančios medienos medis, lot. *citrus*. — *Vert. past.*) buvo vadinamas taip, kadangi jis iš tikrųjų skitams yra šventesnis, nes ten jis ir gimsta.)

kurių tikrai turėtų būti, jei jis būtų susidaręs iš medaus. Vadinasi, reikia sutikti su senovės autorių nuomone, jog tai — medžių sakai. Syvai, kurie kažkada sunkėsi iš ypatingos rūšies palmės, pradingusios senovės pasaulio revoliucijose arba augusios žuvusioje Fajetono planetoje ir su jos skeveldromis nukritusios žemėn, ypač dažnai randami prūsų Sembos pakrantėje. Ten, jūros pakrantėje, smėlėtose kalvose, kurias dengia lengvas smėlio su geležies dalelėmis sluoksnis, o po juo aptinkama juodžemio, susidariusio augalams irstant, randama milžiniškų medžių, kokių, pasak vieno gamtos tyrinėtojo, dabartinis pasaulis niekada nėra regėjęs; jų būta dažnai 80 pėdų ilgio, be šerdies, šakų, metinių augalo rievių, prisisunkusių sieros rūgšties, bet nesuakmenėjusių; prie jų net buvo aptinkama panašių į migdolus riešutinių vaisių. Tie medžiai, neteisingai laikomi medį mėgdžiojančiomis iškasenomis, yra gintaro sandėliai. Jūroje išilgai prūsų pakrančių slypi ištisos jų girios. Jūra dažnai išmeta gintarą, prikibusį prie supuvusių šių medžių skiedrų, ir kartu patvirtina Plinijaus užrašytą Kapadokijos karaliaus Archelajo pasakojimą, kad iš Indijos atvežama gintaro žaliavos, dar neatskirtos nuo medžių žievės[1].

152

Pavienių gintaro gabalų randama beveik visur: Lietuvoje, Lenkijoje, Silezijoje, Čekijoje, Halės žemės anglių kasyklose, taip pat Danijos pakrantėse, nemažai gabalų išmesdavo Švedijos ežeras Maeleras. *Kai kuriose Japonijos salose turėtų būti gintaro, nes tenykščiai gyventojai žino, iš ko jis atsiranda*[2]. *Mūsų laikais buvo rasti labai dideli gintaro gabalai. 1803 metais netoli Gdansko buvo rastas 13 svarų svorio gintaras, dabar saugomas*

[1] *Plin.* Lib. XXXVII. C. 3. P. 438. Senovės rašytojai dažnai laikė Indija kiekvieną užjūrio kraštą.

[2] *Thunberg. Podróż. T. IV. S. 402; išsamų straipsnį apie gintarą parašė ponas Juozapas Hačevskis (Muzeum Domowe. R., 1837).*

*Berlyno Karališkajame muziejuje. 1851 metais netoli Įsručio miesto pavasarinėje kelio provėžoje buvo rastas 2,5 svaro svorio, 7 colių ilgio, 5 colių pločio ir 4,5 colio skersmens gintaro gabalas**. Jo rūšių būta įvairių ir prastesnių. Vien Sembos pakrantėje esame turtingiausių kasyklų, ir jūra išmeta daugiausia tikro ir labiausiai blizgančio gintaro. Nemažai jo randama ir pakrantėse Vyslos ir Daugavos žiočių link, Lenkijoje prie Ostrolenkos, o tais laikais itin gražių gintaro egzempliorių rasta ir Narevo upės pakrantėse. Be to, iš dalies aptinkama šios medžiagos kitose Europos dalyse, Azijoje ir Afrikoje; anglas Saimsas, kaip teigiama, neseniai atradęs didelių gintaro klodų[1] Avos karalystėje.

153

Gero gintaro kietumas šipina geležį, jis gražiausiai blizga, jo skaidrumas, vidinis gyslotumas ir dažnai blizgančių žvynelių lūžiai daro jį vertingą; senovėje jis buvo prilyginamas brangakmeniams. Lengvumas ir žinomos cheminės savybės liepia priskirti jį sakų klasei; patrintas pritraukia lengvus kūnus, iš jo atsirado elektros pavadinimas ir davė pradžią supratimui apie elektrą. Pridėtas prie skaudamos žmogaus kūno dalies, jis skatina transpiraciją, smilkdamas išskiria maloniai kvepiančių, orą gryninančių dūmų, padeda gydyti reumato ligas. Seniau į daugelį vaistų būdavo dedama skysto gintaro medžiagų, eterinių aliejų, balzamų, kuriuos ir dabar labai vertina indai ir kinai; pas mus jis dedamas į lakus.

154

Gintaras žinomas labai seniai, jis visada buvo laikomas brangenybe. Egiptiečiai žinojo jį *Sacal* vardu[2]; Pli-

[1] *Kotzebue.* Preuss. ält. Gesch. B. I. S. 22.
[2] *Plin.* Lib. XXXVII. C. 2. P. 436.

nijus teigia[1], kad gintarą mini Eschilas, Filoksenas, Nikandras, Euripidas, Satyras[2]. Plinijus surinkęs liudijimų, kad gintaras vaidinęs svarbų vaidmenį senovės moterų puošyboje ir prabangoje. Herodotas, Talis, Aristotelis, Teofrastas*, o juo labiau Pitėjas Masilietis žinojo šį brangų produktą ir jo savybes, tyrinėjo jo gavybos vietas. Taip pat gintaras lėmė, kaip sakėme, seniausius geografinius tyrinėjimus pakrančių, kur gyveno lietuvių genties tautos.

* * *

II skyrius

SENOVĖS GEOGRAFINĖS ŽINIOS APIE LIETUVIŲ GYVENAMĄSIAS ŽEMES

.....

155

Tyrinėjimas ir stebėjimai. Priartinus mūsų tyrimus prie geografijos, pirmiausia reikia kreiptis patarimo į istorijos tėvą. Herodotas savo kelionės po Skitiją metu teiravosi apie gintaringas vietas; boristeniečiai, arba Padneprės graikų kolonistai, jam pasakoję, jog šis produktas pasiekiąs juos iš šiaurės vakaruose esančios jūros. Bet turbūt dėl kažkokio pirkliško pavydo jie tiksliai nenurodė nei vietos, iš kur jis gabenamas, nei kelio, kuriuo jį veždavo. Keliautojas tik sužinojo, kad jis renkamas prie Eridano upės, įtekančios į minėtą jūrą; Dionyzas iš Charakso vėlgi kalba apie gintarą, randamą ten, kur Aldeskos upė įteka į Šiaurės jūrą[3]. Kai kurie senovės tyrinėtojai šią upę laiko pasakų išmone, tačiau mes, spręsdami iš senovės

[1] Lib. XXXVII. C. 2. P. 435.
[2] *Hyginus.* Fab. 154. *Harum (Heliadium) lachrymae, ut Hesiodus indicat in electrum sunt duratae.*
[3] *Lelewel.* Badania Geogr. S. 359—362 (žemėlapis Nr. 43).

skandinavų Aldėjaborgo tvirtovės, buvusios Nemuno pakrantėje[1], o tai įrodysime vėliau, pavadinimo panašumo su išlikusiu lietuvių kalbos žodžiu *Aldeja*, eldija, reiškiančiu valtį, įsitikiname teisingumu Herodoto pasakojimo, iš kurio galima daryti išvadą, kad Nemuno upę borisleniečiai žinojo dabar minėtu pavadinimu; tai patvirtina pats jos artumas prie Sembos ir susijungimas beveik nepertraukiamu vandens keliu su Dnepro upės vandens baseinu. Įbaugintas borisleniečių pasakojimų apie Šiaurės kraštų nesvetingumą, atšiaurų klimatą ir nepaprastus meteoritinius fenomenus, Herodotas negalėjo to pats patikrinti. Tad šis garsus keliautojas ir objektyviausias rašytojas buvo priverstas atsisakyti tolesnės kelionės; jis turbūt buvo nukeliavęs ne toliau kaip iki dabartinio Kijevo. Galop jis taip baigia savo pasakojimą: „Apie toliausias Europos vietoves neturiu ką pasakyti. Net nemanau, kad ten būtų upė, vadinama Eridanu, įtekanti į Šiaurės jūrą, iš kur gaunama gintaro. Graikiškas Eridano pavadinimas rodo, kad jį bus išgalvojęs koks nors mūsų poetas. Aš, nors ir labai stengiausi, iš nieko negalėjau sužinoti, kokia yra toje Europos dalyje esančios jūros forma? Juk iš tolimų jos krantų pas mus atkeliauja alavas ir gintaras[2]“.

156

Iš tikrųjų graikų poetai pateikia mitinę sakmę apie gintarą. Anot jos, kartą saulės sūnus Fajetonas įsigeidė pasivažinėti po dangų tėvo arkliais, bet, nesuvaldęs dangaus kinkinio, sutrikdė dienos žvaigždės judėjimą, tai ir sukėlė žemėje baisius padarinius. Jį nukovė Jupiterio strėlė; jis nukrito iš dangaus ir nuskendo Vakaruose, Eridane. Jo seserys Heliados taip ilgai apraudojo brolio mirtį, kad

[1] Rusų senovės tyrinėtojai teigia, kad Aldėjaborgas susijęs su senąja Ladoga, nes Riurikas gyvenęs Adėjaborge. Bet mums atrodo, kad jis gyvenęs ir Nemuno žemupyje, o prie Ladogos gintaro nebuvo randama.

[2] *Herodot.* Lib. III.

dievai pavertė jas tuopomis, o jų ašaros virto gintaro lašais. Čia ir Cignas, žilas seneliukas, lygų[1] karalius ir didelis Fajetono bičiulis, iš sielvarto virto gulbinu ir, plaukiodamas po Eridano ežerą, niūniavo gražias priešmirtines giesmes.

157

Šio mito turinys sutampa su pono Radlofo požiūriu, kurį anksčiau (§ 145) pateikėme; šios žinios pateko iš padavimų į graikų poetų kūrinius. Dabar reikia tik pastudijuoti Eridano upę. Šis pavadinimas, kaip jau matėme (§ 154), kilęs iš graikų kalbos ir turi reikšti bet kokius vandenis, tekančius į rytus[2]. Iš tikrųjų žinome, jog graikai taip vadino dvi upes: viena sruveno Atikoje ir buvo Iliso intakas, antra yra italų upė, šiandien vadinama Padu. Senovės astronomai tuo pačiu vardu pavadino dangaus žvaigždynus. Eridano, susijusio su gintaru, būtina ieškoti gintaringuose kraštuose, t. y. senovės prūsų žemių kaimynystėje. Pats Plinijus, išdėstęs įvairias prielaidas, nurodo, kad Elektridų, arba Gintaringos, salos turėjusios būti Germanų jūros šiaurinėje dalyje, prie Eridano žiočių[3]. Mūsų amžiaus senovės tyrinėtojai šį upės, kurią senovės autoriai pavadino Eridanu, pavadinimą stengiasi pritaikyti kuriai nors į vakarinę jūrą įtekančiai upei; čia minimos Rodano, Reino, prie Gdansko į Vyslą įtekančios Radaunės, Vyslos[4], Priegliaus, Nemuno, Dauguvos upės, kurioms vienas ar kitas autorius pripažindavo Eridano pavadinimą. Tos mokslinės pastangos mums atrodo visiškai nerei-

[1] Lygai apskritai laikomi senovės amžių Baltijos jūros pietryčių pakrančių gyventojais (*Lelewel.* Bad. Geogr. S. 522).

[2] *Kotzebue.* Preussens ält. Gesch. B. I. S. 239.

[3] *Plin.* Lib. IV. C. 16. P. 168.

[4] *Vyslos upės pavadinimas yra slaviškos kilmės. Senoviniuose slavų kalbos paminkluose yra vardas Vseslavas, o įprastinėje šnekoje Vislavas (apie pastarąjį skaityti: Žurnal Minist. Narod. Prosvieš. 1839. Czerwiec. Od. VI. S. 62) arba Vislas, t. y. Wsiem, Wszystkiem. Lietuviai, paėmę tą būdvardį iš senosios slavų kalbos, sako Wisas. Taigi žodis Vysla reiškia viskuo garsi, garsėjanti*.*

kalingos, nes turime senovės padavimą, kuris kalba ką kita: Ovidijus Eridaną vadina didžiausia upe; Hesiodas mini, kad Eridanas buvęs Okeano ir Tetidės sūnus, kuris teka gilia ir šniokščiančia vaga; Vergilijus taip pat vadina jį didžiausia upe, upių karaliene, kuri turi dvi šakas; Dionyzas Perigetas* dar vaizdingiau vadina Eridaną gėlėtąja jūra. Visus šiuos padavimus sujungę į vieną, įsitikinsime, jog pirmiausia Baltijos jūra buvo žinoma Eridano vardu; klaidingos tų vietų geografijos žinios upėmis laikydavo net ir didesnius vandens telkinius; Homero kūriniuose aptinkame, kad Okeanas vadinamas upe, skalaujančia pasaulį. Be kita ko, Baltijos jūra siejama su Okeanu, ji laikoma pačia didžiausia upe arba gali būti vadinama upių karaliene, kuri turi dvi šakas, laikant Suomių ir Botnijos įlankas šakomis, turinčiomis gintaringus krantus.

158

Gintaro geidė labiau apsišvietusios senovės tautos, todėl ir argonautų, ir prekiavusių tautų išvykos buvo rengiamos tam, kad galėtų lengviau jo įsigyti. Kartaginiečiai visada įvairiai ir gyvai prekiavo su Vakarais. Jų laivai plaukdavo už Heraklio stulpų, kur buvo finikiečių kolonija Gadira, šiandien Kadis, tinkama laivams įplaukti; ten iš Viduržemio jūros užsukdavo laivai, plaukę į Šiaurę prekių, be to, būdavo keičiamasi prekėmis su atplaukusiais pakrančių, tolesnių Okeano vietovių gyventojais. Kiti plaukdavo iki Tarteso uosto, kuris buvo prie Bečio upės žiočių; čia būdavo įsigyjama brangiųjų metalų, galbūt alavo ir gintaro. Krašte, kurio sostinė buvo šis miestas, gyveno labiausiai klestėjusi prekyboje, sumani, turtinga, vaišinga senovės Ispanijos gentis. Ten atplaukdavo net drąsių šiaurinių jūrų keliautojų laivų, ypač estremidų; taip seni geografai vadina pakrančių gyventojus, įsikūrusius nuo šiandienio šv. Vincento kyšulio iki Vakarų Prancūzijos ir Pietų Anglijos krantų, nes šis jūros są-

siauris buvo vadinamas Estremida; šie žmonės atgabendavo į Tartesą alavo iš Anglijos ir gintaro, kurį tiekdavo turbūt iš Baltijos jūros gotų gentis.

159

Kartaginiečių atradimai. Plečiantis prekybai ir didėjant kartaginiečių galybei, nebuvo apsiribojama vien šia prekyba, keičiantis antrų ar trečių rankų pristatytomis šiaurinių kraštų brangenybėmis. Buvo nutarta patiems daryti atradimus tolimose Vakarų pasaulio pakrantėse. Dėl to apie 450 metus prieš Kristaus gimimą iš Kartaginos buvo išsiųsti už Heraklio stulpų du puikūs keliautojai: vienas jų, Hanonas, su daugybe laivų, prikrautų įvairiausių reikmenų, pasuko į pietus ir palei Afrikos krantus nuplaukė net iki Bajadoro kyšulio. Šio žygio mums nereikšmingas smulkmenas praleisime. Antras keliautojas, kurio pavardė Hamilkaras, su antru žygio būriu išvyko į šiaurę. Jis apsuko šv. Vincento kyšulį, apiplaukė Estremidų sąsiaurio vakarinę pakrantę ir jos šiaurinėje pusėje atrado Albiono ir šv. Jernos salas, arba Britaniją ir Airiją, neapsakomai turtingas švino ir alavo. Šiose salose gyveno labai gausios gentys, kurios vertėsi šių iškasenų gavyba, prekyba ir laivyba; jų valtys buvo pagamintos iš medžio žievės ir plaukiojo labai lengvai. Išstūmus iš žemyno pakrančių senovės lygus, šiuos kraštus užėmė užkariautojai keltai. Plaukioti šiuo sąsiauriu buvo nelengva, jūra buvo sekli, pakrantės prižėlusios meldų, pilna jūros pabaisų, oras šaltas, ūkanotas, diena nedaug šviesesnė už naktį. O dar šiauriau buvo gintaringos salos, ten tikrai turėjo būti žiotys Aldesko, arba Tanajo šiaurinės šakos, arba to paties Eridano, garsėjusio pasakiškumu, bet lig tol dar neištirto krašto[1]. Tik tiek galėjo pasakyti senovės geografas; kitas detales gaubė žiaurios kartaginiečių politikos paslaptis, nes jų

[1] *Strabo.* Geogr. Lib. III; *Sprengel.* Geschichte der Entdeckungen. S. 37; *Lelewel.* Pisma pomniejsze; Stosunki Kartagów z Grekami*.

jūreiviams ir kolonistams buvo įsakyta už Heraklio stulpų negailestingai skandinti visus svetimus laivus, kurie drįstų išplaukti į Okeaną[1].

160

Kai Aleksandro Makedoniečio užkariavimai lėmė politines permainas Azijoje, Tyras pradėjo priklausyti nuo svetimtaučių. Tuo metu Masilija pradėjo rungtyniauti su Kartagina; masiliečių laivai plaukdavo iki Tarteso tų pačių prekių kaip ir kartaginiečiai. Galop turtingi Masilijos pirkliai labai išplėtė savo įtaką šiaurinėse jūrose. Jie tikriausiai žinojo, kad jų varžovai ten jau seniai nuplaukdavo ir atgabendavo pelningų krovinių, kuriuos įsigydavo beveik veltui, t. y. už pigiausius blizgučius ir niekučius[2]. Norint palengvinti tokį žygį, kelionėn buvo išsiųstas įžymus Masilijos astronomas ir jūrų keliautojas Pitėjas. Jis, gerai nustatęs išvykimo vietos, t. y. Masilijos uosto, geografinę padėtį, išplaukė į Atlanto vandenyną. Tai įvyko praėjus 90 metų po Himilkaro kelionės, arba 340 metais prieš Kristaus gimimą. Šis keliautojas atvyko prie Britanijos salų ir išsilaipino pietryčių pusėje, prie Kariono kyšulio, 100 stadijų nuo žemyno atstumu[3]. Vėliau jis aplankė kažkurios salos dalį, išplaukė į šiaurę, prie Britanijos krantų darydamas astronominius stebėjimus, ir nuplaukė iki *Tule,* Tulos[4] salos, kurią pažymėjo 66 šiaurės platumos laipsnyje. Tai, be abejonės, buvo Islandija, kuri yra tarp šiaurės platumos 63,30 ir 66,44 laipsnių. Iš ten jis pasuko į pietus, įplaukė į Baltijos jūrą, atplaukė prie gintaringų

[1] *Strabo.* Lib. XVII. P. 802.

[2] Kasinėjant senovinius kapus Elbliongo apylinkėse ir kitur, tokių daiktų randama. Tų kartaginiečių ir masiliečių dirbinių pavyzdžių yra Karaliaučiuje, senienų saugykloje.

[3] *Diodor Sicul.* Rer. ant. V. C. 8.

[4] Pavadinimas *Tule,* rodos, išliko lietuvių kalbos žodyje *Tole,* arba *Tulaj,* kolonija. Pitėjas galėjo girdėti šį salos pavadinimą iš britų, kurių kalba buvusi kažkiek panaši į senovės Estijos gyventojų kalbą.

krantų ir aplankė gintaro kasyklas, kurios, be abejonės, greta alavo, buvo svarbiausias jo kelionės tikslas. Jis taip aprašė mus dominančius dalykus: „Šioje šaltoje zonoje žmonės dar nežino rinktinių rūšių vaisių, kai kurių naminių gyvulių; maistui vartoja soras bei kitų javų grūdus ir daržoves. Tie, kurie turi medaus ir grūdų, gamina iš jų gėrimus. Bet javus kulia dideliuose klojimuose, nes giedra ir ryški saulė esti retai; čia sukrauna ir javų pėdus, nes po atviru dangumi dėl lietaus ir giedros stokos stirtos lengvai supūtų[1]". Iš to galima įsitikinti, jog tuo metu Pitėjo lankytose pakrantėse gyveno neblogai civilizuota žemdirbių ir amatininkų tauta; pasižiūrėkime, kokie tai buvo žmonės. Plinijus paliko mums tokius šio keliautojo aprašymų papildymus: „Pakrantėje, kuri vadinasi Mentenomonu ir plyti per 6000 stadijų, gyvena germanų gutonų gentis. Per vieną plaukimo iš ten dieną yra Abalo sala, į kurią pavasario audrų bangos išmeta gintaro, sukietėjusio jūros produkto. Gyventojai naudoja jį vietoj malkų kurui arba parduoda kaimynams teutonams"[2]. Tos pačios kelionės metu Pitėjas atrado šiaurinės Tanajo upės žiotis[3].

161

Privalome apsvarstyti minėtus Masilijos keliautojo atradimus, nes apie juos prirašyta daug pastabų, prielaidų ir priekaištų. Plinijaus pavartoto lotyniško žodžio *Aestuarium* įvairus vertimas davė mokslininkams dingstį samprotauti, o tai atitolindavo juos nuo dalyko esmės ir vietos. Mes apsiribosime tuo, jog tai, kas yra Okeano įlanka ir, be to, panašiausia į tiesą, yra Baltijos jūra; jos ilgis

[1] *Strabo.* Geogr. Lib. IV. C. 3.
[2] *Lelewel.* Bad. Geogr. S. 215.
[3] *Pytheas Guttonibus Germaniae genti accoli aestuarium Oceani Mentenomon, nomine, spatio stadiorum sex millium: ab hoc diei navigatione insulam abesse Abalum: illo vere fluctibus advehi, et esse concretum maris purgamentum: incolas pro ligno ad ignem uti eo, proximisque Teutonis vendere (Plin.* Lib. XXXVII. C. 2. P. 436).

nuo pietinės pakrantės iki šiaurinės, įskaitant Botnijos įlanką, vos viršija 10 dienovidžio laipsnių; Pitėjas, remdamasis artimiausiais matavimais, skaičiuodavo laipsnį po 600 stadijų[1]. Vadinasi, šios jūros, laikytos Okeano įlanka, jo nurodytas dydis 6000 stadijų yra labai artimas dabartiniam Baltijos žemėlapiui. Bergždžias darbas būtų aiškintis reikšmę Mentenomono pavadinimo, kuris gal kilęs iš finikiečių-graikų kalbos arba atitikęs reikšmę kokių nors pastebėtų jūros savybių, arba paimtas iš pakrančių gyventojų ir iškraipytas rašant ar verčiant iš jų kalbos. Jis, be abejonės, buvęs prie žiočių Nemuno, kuris senovėje nenutrūkstama vaga plukdė savo vandenis į jūrą prie šiandieninio Memelio miesto, — tai sužinosime vėliau. Be kita ko, nežinome kitos upės, kurios padėtis būtų geriau atitikusi šiaurines Tanajo žiotis[2]. O kalbėdami apie Abalo salą, geriausi senovės tyrinėtojai, ir tai labiausiai įtikėtina, turi omeny šiandienę Sembą, kuri, būdama pusiasalis, dėl savo krantų, kurie aiškiai skyrėsi nuo šiandienių, išties galėjo būti palaikyta sala: iš vienos pusės žiotys Priegliaus, įtekančio į gerokai sausumon įsirėžusią įlanką; iš kitos pusės Kuršių nerija, pertraukta ties Rasyte; pagaliau miškingos pakrantės galėjo lengvai suklaidinti jūros keliautoją, aprašinėjusį šią krašto dalį. Pitėjas turbūt priplaukė prie kranto ties Nogato žiotimis, nes vėliau ten dideliu laivu buvo atplaukęs Vulfstanas, — apie jį kalbėsime vėliau, — pasiekė Druso miestą, be to, iš ten išilgai krantų vieną ar porą dienų galėjo plaukti iki Sembos. Čia suprantame, kad tarp Nogato žiočių ir Sembos vidurio senovėje buvo gana toli į jūrą išsikišusi sausumos juosta, vadinta Vitlandija; ji iš dalies egzistavo XIII amžiaus pradžioje[3]. Jeigu Pitėjas atplaukė prie Tanajo žiočių,

[1] *Pytheas apud Strabo.* Lib. II. C. 4.

[2] Apie šią upę, senų senovėje jungusią Juodąją ir Baltijos jūras, jau ne sykį kalbėjome. Čia dar prisiminkime, jog Tanajo vardu pirmiausia buvo vadinama upė, įtekanti į Meotidę Šiaurės krašte (*Ritter.* Vorhalle eur. Völk. S. 152, 153). Ta upe labai lengvai galėjo būti laikomas Dnepras.

[3] Žr. papildymą Nr. III.

t. y. prie šiandienio Memelio miesto, iki minėtos salos, atsižvelgiant į anų laikų plaukiojimo būdą, galėjo būti maždaug vienos dienos atstumas. Pagaliau kurui kaip malkas vartojamą gintarą, kurio senovės Sembos gyventojams netrūko, galima suprasti kaip iškasamas palmes, iš kurių kažkada sunkėsi gintaras, apie tai kalbėjome anksčiau; jų gal nemažai buvo išgaunama iš pakrančių smėlio sluoksnio arba jų išmesdavo jūra.

162

Pasak autorių, gintaringos pakrantės buvo pažįstamos dėl masiliečių prekybos, ypač alavu ir gintaru, išsiplėtusios ir suklestėjusios IV amžiuje prieš Kristaus gimimą[1]. Senovės tyrinėtojai netgi padarė gana taiklių prielaidų, jog finikiečių, o gal ir masiliečių pirkliai turėję savo prekyvietes, arba emporiumus, Prūsijoje; iš jų viena buvusi Helados pusiasalyje, *Scurgon*[2] ramovėje, o antra — Kulme prie Vyslos[3]. Tačiau šie mokslininkų spėjimai, nesant aiškių įrodymų, turi likti prielaidomis, kad tose vietose buvusios pilaitės prekėms saugoti, kurias pastatė kažkokie senovės Baltijos jūros pirkliai. *Naujausi atradimai akivaizdžiai patvirtina šią tiesą. Man pačiam, kasinėjant senovines kapavietes, esančias labai seniems laikams priklausančiose vietovėse, teko rasti varinių auskarų, grandinėlių, taip pat geležies dirbinių. Šie nelabai galėjo paaiškinti savo ankstesnę paskirtį, kadangi buvo visiškai surūdiję. Galima tik spėti, jog tai buvo peiliai, skustuvai (greta vieno iš jų radau ir akmeninį galąstuvą*[4]*) arba amatininkų įrankiai, kuriuos kartu su jų savininkais guldydavo į kapą. Mirusiojo rankos visuomet būdavo prispaustos prie šonų, todėl šiuos geležies dirbinius rasdavau prie*

[1] *Diodor.* Sicul. Lib. V. C. 8.
[2] *Uphagan.* Parergu historica. P. 186, sequ.
[3] *Joh. v. Müller.* Schweizer. Gesch. B. I. S. 313.
[4] *Švedijoje ir Pietų Vokietijoje labai dažnai kapavietėse randami tokie galąstuvai (Rudbeck. Atlantica. T. I. XXIV).*

dešiniojo peties, kiek aukščiau alkūnės. Kai kuriose laidojimo vietose pasitaikė karoliukų, gana didelių, apie 1/4 colio skersmens, dailiai pagamintų iš stiklo, be to, labai gražių spalvų. Tai akivaizdūs Vidužemio jūros pakrantės amatininkų dirbiniai. Nuo pernelyg ilgo buvimo žemėje jie labai nukentėjo, todėl vos pavyko surankioti jų nuolaužas. 1826 metais Ukmergės apskrities Antakriaunio dvare, priklausančiame ponui Romanovskiui, prie ežero, tiesiant naują kelią, buvo atkastas senovinis pilkapis, kuriame rastas skeletas, ant kurio abiejų rankų buvo užmauta po penkias varines apyrankes, ant piršto — žiedas, pagamintas iš tokio pat metalo ir susuktas spirale iš gana plačios skardelės (apie 1 linijos pločio, 10 ir 3/4 colio ilgio), o pakaklėje labai meistriškai padaryta sagtis, skirta marškinių apykaklei susegti. Galvą puošė grandinėlė, suverta iš vielinių rutuliukų (poromis), keleto uolekčių ilgio. Ji buvo įsirėžusi į kaukolę taip, jog liko net plaukų ir odos pėdsakų. Šiuos daiktus ir penkias apyrankes saugau savo senienų rinkinyje. Ypač vertos dėmesio apyrankės. Kiekvienos iš jų (ištiesintos) ilgis būtų 6 ir 3/4 colio, bet plotis nevienodas (vienos 6, kitos 4 ir 1/2, trečios 4, ketvirtos ir penktos 3 linijos). Visų tų įvijų galuose pavaizduotos žalčio galvelės su kiek atsikišusiomis ausytėmis — tarytum kokie žalčių odos žvynai. Bet visų įdomiausia yra tai, jog dviejose iš jų yra įrėžtos raidės, visiškai identiškos finikietiškoms, kurios mums žinomos iš knygų, pasakojančių apie senovinį finikiečių raštą. Ant vienos užrašyta „ ", tai tarsi atitinka mūsų raidę „S", toliau, skaitant iš kairės į dešinę, ženklas „ ", atitinkantis mūsų raidę „U", po to trečias „E", primenantis raidę „H", tuomet „ ", atitinkantis raidę „R", ir galų gale „ ", atitinkantis mūsų raidę „I". Antroje yra taip pat giliai įrėžtos raidės, be jokios abejonės, finikietiškos. Skaitant iš viršaus į apačią: ženklas „ " atitiktų mūsų raidę „A", antras „ " — raidę „H"; trečias neaiškus, bet primena ženklą „ ", atitinkantį mūsų „SZ", t. y. hebrajišką „ ", „SZA". Metalo spalva panaši į Korinto vario, t. y. senovės bronzos, spalvą; ji randama daugumoje senovinių metalinių daik-

tų; tai labai lankstus, minkštas, gelsvai balzganos spalvos metalas. Šie daiktai turėtų priklausyti senovės finikiečiams arba kartaginiečiams[1].

163

Po šios Pitėjo kelionės praėjo beveik du amžiai, ir jokių žinių apie tą laiką neturime. Žuvo senovės raštas, ypač kartaginiečių ir masiliečių; iš pastarųjų matome, kad kartaginiečių geografijos žinios be paliovos tobulėjo. Gyvenęs 280 metais prieš Kristaus gimimą Timėjas iš Tauromenijos** tarp kitų geografijos dalykų mini ir mūsų žemę. Jis daugiausia patvirtina Pitėjo surinktas žinias, o kai kurias jų paaiškina dar smulkiau. Upė, įtekanti į jūrą, kurią jis laikė šiaurinėmis Tanajo žiotimis, neva ištekančiomis iš Rifėjų kalnų***, išsišakojanti į dvi vagas; viena iš jų tekėjo į Juodąją jūrą, o antra — į Baltijos jūrą, vadinama *Cronium*. Toliau Timėjas, taisydamas tą prielaidą, aiškina, jog šiaurinis Tanajas, plaukiantis į *Cronium*, yra visiškai kita upė, kurios aukštupis tik labiau prisiartina prie pietinio taip, kad Jasonas su argonautais lengvai galėjo nuvilkti savo laivą iš vienos upės į kitą. Esama didelių nesutarimų dėl Tanajo pavadinimų: vieni šią upę vadina *Jaxartes*, kiti — *Silyn*[2], be to, teigiama, kad vėliausiai šį pavadinimą turėjo upė, skirianti Europą nuo Azijos[3]. Taigi nelabai seniai Tanajo vardas nusistovėjo ir reiškia šiandienio Dono pavadinimą. Čia pasitvirtina ir mokslininko, senovės tyrinėtojo pono Riterio nuomonė, jog Homeras sakęs daugiau tiesos negu vėlesni rašytojai[4]; Aldeskas ir Pantikapas aprašo tą dviejų jūrų susisiekimo vandens sistemą, kurią vėliau gyvenę autoriai aiškino kaip

[1] *Šiuos daiktus man padovanojo Juozapas Pomarnackis, Subačių seniūnas; jis atsiuntė ir šio atradimo aprašymą (Bratnava. 1839.XI. 10)*.

[2] Lib. VI. C. 16.

[3] Lib. IV. C. 12.

[4] Vorhalle europ. Völk. S. 151.

išsišakojusį Tanają. Taip pat pamename, kad senovės geografai Europą laikė sala, buvo daromos prielaidos, jog iš šiaurinės Juodosios jūros dalies galima vandeniu susisiekti net su Baltijos jūra. Šis susisiekimas turėjo vadintis Tanaju. Štai kodėl šis pavadinimas buvo priskirtas Dono upei, buvusiai Europos riba.

164

Dar negalima nepaminėti pastabų apie pavadinimą *Cronium*. Seniausi padavimai sako, jog galingas Šiaurės Vakarų kraštų valdovas *Cronos*, laiko karalius, arba Titanas, garbinamas kaip laiko simbolis, kurį vadino ir Saturnu, gyvenęs šiauriniuose Okeano kraštuose. Dėl to šitaip buvo vadinama šiaurinė jūra, ypač Baltija. Mes iš tyrimų, esančių šio veikalo pirmame tome, žinome, kad šis mitas buvo populiarus ir lietuvių žemėje ir geografiškai taikomas Nemunui, — tokias prielaidas darė daugelis senovės istorikų. Tačiau autorius, rašęs Prūsijos istoriją, taip pavadino Priegliaus upę[1]. Šio labai tikslaus istoriko ir garbingo senovės krašto tyrinėtojo nuomonė verstų mus suabejoti šiomis išvadomis, jei tas pats rašytojas[2] neteigtų, jog Ptolemėjo *Guttalus* iš tikrųjų yra Priegliaus upė. Šį dirbtinį pavadinimą paneigia Plinijaus Germanijos aprašymas, kur išvardytos šio krašto upės, įtekančios į jūrą, yra septynios, įskaitant ir Vyslą: *Mosa, Rhenus, Amisius* (Emsas), *Visurgis* (Vėzeris), *Albis* (Elbė); tik Oderiui tenka pavadinimas *Guttalus*, nes šios labai didelės upės Plinijus nebūtų praleidęs[3]. Solinas, vardydamas tas pačias upes, pateikia jas taip: *Albis, Guttalus, Vistula*[4], tad tarp Elbės ir Vyslos, tikroje Oderio vietoje. Dar daugiau, autorius teigia, jog, pamiršus pavadinimą *Guttalus*, upę pradėjo vadinti Kronu todėl, kad dievas Kronas rijęs vaikus,

[1] *Voigt.* Gesch. Preussens. B. I. S. 78.
[2] Ibid. P. 43.
[3] Lib. IV. C. 14.
[4] *Solinus.* Polyhistor. C. 23, geogr.

o Prieglius kilęs iš panašaus latvių kalbos žodžio *Praggars*, kuris reiškia rijiką, nes šioje upėje nuskendusi žavi moteris, vardu Priegola. Todėl šie sukaupti įrodymai turi būtinai reikšti: pirmiausia, *Guttalus*, be abejo, reiškia Oderį, antra, Kronas yra neabejotinai senesnis pavadinimas už *Guttalus*, trečia, Priegliaus pradas ir skambesys yra visiškai kitokie negu pateikto latvių kalbos žodžio, nes raidė į raidę taip pat skambantis žodis *Pregelis*, arba *Pregilis*, lietuviškai reiškia labai gilų[1].

165

Senųjų amžių atradimai. Diodoras Sicilietis, gyvenęs paskutiniais metais prieš krikščioniškosios eros pradžią, kaupdamas senovinius geografinius aprašymus ir papildydamas naujesnėmis pastabomis, rašė: „Priešais Skitiją, aukščiau Galijos, yra sala, kurią vadina Bazilija; į ją jūros bangos išmeta daug gintaro, kurio niekur kitur pasaulyje nėra". Toliau jis pasakoja apie Fajetoną ir pateikia Herodoto nuomonę apie Eridano upę: „Bet kai visi tie, kurie pasakojo šį pasakojimą, atsitraukė toli nuo tiesos, o tolesnių amžių įtaka paaiškino šį atsitikimą, veikiau dera pasikliauti tikra istorija. Gintarą šioje saloje, apie kurią kalbame, renka vietos gyventojai ir gabena į netoli esantį žemyną, iš kur jis patenka net į čionykštes vietoves"[2]. Visa tai išdėstęs, Plinijus dar priduria: „Tikras dalykas, kad gintaro randama šiaurinėse salose, o vokiečiai jį vadina *Glessum*; dėl to mūsų kareiviai vieną salą pavadino Glesarija". Šios žinios sutampa su tuometiniais geografijos vaizdiniais ir žemėlapiais. Romėnai pirmiausia pažindavo vienas Juodosios jūros pusės pakrantes, vėliau — kitas, esančias prie Okeano ir Baltijos jūros, tačiau viduryje gana ilgą laiką buvo visiškai nepažintas pa-

[1] Reikia prisiminti, kad Priegliaus seniausias pavadinimas buvęs *Lipe* ar *Lipz*, — apie tai kalbėsime vėliau. Šis pavadinimas turėtų reikšti tą patį, ką *Lupia* vadina Mela (L. III. C. 3. P. 571). Senovės prūsai dar vadino *Skare* (*Hartknoch*. S. 7).

[2] *Plin.* Lib. XXXVII. C. 3.

saulis. Būdavo aptinkamos didelių upių žiotys, būdavo keliaujama jomis aukštyn, bet visa tai nesuteikdavo pakankamai medžiagos nupiešti Šiaurės Europos žemėlapį, atitinkantį tikrąjį vaizdą. Pirmieji geografijos žemėlapiai pernelyg priartindavo Vakarų jūras prie Juodosios jūros, iš to išeidavo, kad Galija buvo vos ne prie vieno dienovidžio su Skitija, o Baltijos jūra įsiterpdavo tarp jų. Iš to Bazilija, arba šiandienė Semba, buvo vaizduojama čia pat, virš Galijos. Tai, ką čia pateikėme, įrodė ir parašė Diodoro amžininkas Strabonas: „Visas žemynas, esąs už Elbės upės, aukštyn net iki didelės jūros yra dar visiškai nežinomas, nes romėnai niekad nenuplaukė toliau Elbės ir niekas dar neapvažiavo sausuma tų tolimų plotų“[1]. Kitur jis visiškai pasitiki Pitėjo aprašymais[2].

166

Apie senovės gintaringo krašto pavadinimus ir padėtį esama daug nuomonių todėl, kad jis iš tiesų pradingo, o gal dėl to, kad senovės autoriai ne itin gerai žinojo pavadinimus. Aukščiau aiškinome, jog Pitėjo Abalas geriausiai atitinka Sembą. Tas pats keliautojas dar vadino ją *Basilia*, Timėjas ją vadino *Raunonia* arba *Basilia*. Ksenofontas Lampsakietis žino žemę, arba neišmatuojamo dydžio salą, esančią trijų dienų kelio atstumu nuo Skitijos, ir vadina ją Baltija[3], t. y. tą pačią, kurią anksčiau minėti autoriai vadino *Basilia*. Mitridatas Eupatoras* ją dar vadina *Oserícta*. Senovės tyrinėtojai ne tik įvairiai vadino tą pačią žemę, Sembą, bet dar ir bandė rasti tų pavadinimų kilmę ir reikšmę. Tai darydami, kaip paprastai būna neįmanomų dalykų srityje, ir visai nusikalbėdavo. Pats prūsų

[1] *Strabo*. Geogr. Lib. IV. C. 5; VII. C. 3.
[2] Ibid. Lib. VII. C. 2.
[3] *Plin.* Lib. IV. C. 13; *Xenophon Lampsacenus a littore Scytarum tridui navigatione, insulam esse immensae magnitudinis, Baltiam tradit. Eandem Pytheas Basileam nominat.* (Ksenofontas Lampsakietis pasakoja, kad po trijų dienų kelionės jūra nuo skitų kranto yra labai didelė Baltijos sala. Pitėjas ją vadina Bazilėja.)

istorikas ponas Foigtas suklydo, kildindamas vietovardį *Raunonia* iš Romovės, prie ko pavyko prikergti Abalą; *Osericta* ir *Bazilia*, pasak jo, atsirado iš *Rikajoth*. Šios išvados atrodytų įtikinamos, jei galima būtų įrodyti, kad Pitėjo laikais, 340 metais, ir Timėjo laikais, 280 metais prieš Kristaus gimimą, ten gyveno lietuvių tauta, nes tik jos religiniuose tikėjimuose yra Romovė ir *Rikajoth*, o gotai, tų gintaringų žemių gyventojai ar savininkai, nežinojo šventųjų vietų tokiais vardais. Yra, mums atrodo, ir laiklesnių išvadų, kurių negalima pamiršti. Mūsų dėmesio verta labai didelė ir toliau nuo Skitijos krantų nutolusi, bet ta pati Ksenofonto Baltija. Baltija turėtų būti kildinama iš kažin ko balto, nes kaimyninė Semba, kuri vadinasi Vitlandija, senovės vokiečių kalba reiškia baltą žemę[1]; to iš senų šios žemės gyventojų kalbos pasiskolinto žodžių junginio paminklas yra lietuvių išsaugotas žodis *Baltas*. Šiai Baltijai senovės geografas priskiria didelius plotus, kurie apėmė Baziliją, arba Sembą, Vitlandiją ir dar kitas kaimynines pakrantes. Prisiminkime, kad gotams gimininga keltai turėjo žodį *Balt*, reiškusį vandens telkinį[2]. Panašiai galima kildinti iš gotų kalbos žodį *Abalus* iš *Avel* ar *Abvel*, t. y. obuolys; *Abvel-Land* galėjo duoti svetimšaliui dingstį užrašyti *Abalus*. Ypač todėl, kad ir šį žodį „obuolys“, *Abuolis*, išsaugojo lietuviai savo kalboje. Autorius, kuris aiškina tokią kilmę, įrodinėja, kad šios pakrantės nuo seno garsėjo obelų sodais, nuo tų laikų žinomos pavadinimu *Danziger Aphel rothkantig*[3]. Beveik taip pat galima paaiškinti pavadinimą *Osericta*, jei laikysime jį iškreiptu gotišku žodžiu *Oestrik, Oesterreich, Austravia*, t. y. Rytų krantas, taip pat *Austerwey*, Rytų kelias; iš čia kilęs ir Estijos vardas. Šio pavadinimo reikšmė siejasi ir su graikišku *Basilia* „karališkoji“, nes gotai visuomet turėjo karalius, kuriuos vadino *Ricks, Reiks*.

[1] *Adelung*. Älteste Geschichte der Deutschen. S. 88.
[2] *Malte-Brun*. Vocabulaire de mots génériques. Diction. Geogr. de Vosgien. Edit. 1831.
[3] *Uphagen*. Parerga Hist. P. 482, 483.

Šios senovės tyrinėtojų išvados, sutampančios su tikrove, ir Pitėjo žinios apie ten gyvenančius žmones yra labai tvirtos ir neleidžia jomis abejoti.

167

Gintaras, alavas ir brangūs kailiai Pietų ir Rytų gyventojams buvo labai reikalingos prekės, todėl keliai, kuriais gabeno šias prekes, buvo rasti labai seniai ir dažnai naudojami. Pats seniausias kelias ėjo per Aldeską ir Pantikapą į Dneprą, kur pirkliavo boristeniečiai. Apie tai žinių pateikia Herodotas, galbūt iš senų pavadinimų žinojęs apie argonautų žygį tuo keliu į šiaurinį Okeaną. Esama prielaidų, jog kažkada ir Vakarų Dauguva ėjo panašus prekybos kelias, bet pereiti iš Dauguvos į Dneprą buvę daug sunkiau[1]. Beje, vėliau nustatyta, kad vietinės prekės niekad nebuvo gabenamos šia upe aukštyn, bet tik jūros link.

168

Gal senų seniausiais laikais skandinavai kitu keliu iš Baltijos jūros patekdavo į Nevos upę ir Ladogos ežerą, o iš ten — pas Pailmenės slavus, kurie iš Britanijos ir Estijos atgabentas prekes sugebėdavo pergabenti į pietus Volgos, Dono ir Dnepro upėmis. Nėra jokių prieštaravimų dėl šio kelio egzistavimo, atvirkščiai, yra išlikusių jo pėdsakų[2].

169

Iš to, ką išdėstėme šiame skyriuje, matyti, kad finikiečiai labai seniai turėjo prekybinį jūros kelią, kuriuo pasiekdavo gintaringas pakrantes arba netolimą jo sandėlia-

[1] Nuo seniausių laikų sausumos kelius tarp dviejų prieplaukų slavai vadino *Wołok*. Tokių pavadinimų Rusijoje ligi šiol esama nemažai.

[2] *Kotzebue*. Altere Preuss. Gesch. B. I. S. 25.

vimo vietą, kur buvęs patogus ir visais atžvilgiais svetimšaliams saugus uostas; juo buvęs senovės Druso miestas, esantis netoli dabartinio Elbliongo. Tuo keliu prekes gabeno ir masiliečiai. Nėra nė mažiausių abejonių, jog germanų tautų valtys išplaukdavo toliau Zundo ir nugabendavo savo prekių į Okeano pakrančių miestus (§ 157). Tacitas, užsiminęs apie sveonus, pateikia žinių, kad jie turėjo daug didelių laivų[1]. Šiaurės sagose daug žinių apie jūrų keliautojus, nuo senų amžių garsėjusius savo drąsiais žygiais. Taip mūsų kraštų prekės lengvai patekdavo arba į Tartesą, arba prie Galijos krantų, o per Galiją arkliais 30 dienų būdavo gabenamos į Masiliją[2]. Gal šis kelias, kaip galima numanyti, buvo patogesnis už jūros kelią, kuris ėjo pro šv. Vincento kyšulį ir Heraklio stulpus.

170

Prūsų istoriko[3] aprašytas sausumos kelias buvo toks: jis prasidėjo nuo Pabaltijo teutonų krašto prie *Ascaulis*, t. y. dabar Oselskas netoli Brombergo, iš Pavyslės ėjo į lygų kraštą pro vietovę, vadinamą *Setidawa*, t. y. Cidova netoli Gnezno, iš ten per *Calissia*, Kališą, rytų link į *Arsenium*, Maženiną, Seradzo apylinkėse, toliau palei Vartą per būrų valdas į *Carthodunum*, t. y. Krokuvą[4]. Čia kelias driekėsi per Vyslą į sidonų ir bastarnų žemes net iki vietos, vadinamos *Asanea*, t. y. Senojo Sondčo, o čia prekybos kelias suko nuo *Asanca* į *Setuja*, Gzychą, toliau upės *Waag* kryptimi per *Sigone*, Šintovą, net iki *Calemantia*, Čomolijano, iš ten į *Carnuntum*, žinomą romėnų karinę poziciją prie Dunojaus. Pagaliau ten šiaurinės prekės iš barbarų rankų patekdavo pas romėnus[5]. Romėnai gerai ži-

[1] *Tacitus*. Germ. C. 44.
[2] *Lelewel*. Stosunki handlowe Kartagów z Grekami. S. 49.
[3] *Voigt*. Gesch. Preuss. B. I. S. 81, sequ.
[4] *Reichard*. Charte Germ. Magn. S. 306.
[5] Nužymėti šį prekybos kelią padėjo: *Kraus*. Archiv für alte Geographie. Heft III; Didysis Vokietijos žemėlapis, kur vadovas buvo Reichardas. Prie šių aprašymų išdėstyta neabejotinų įrodymų.

nojo šį kelią, nors jie patys retai juo keliavo, tik Karnunte gaudavo prekių iš antrų rankų. Kelio ilgis sutampa su Plinijaus skaičiavimais[1] — 600 romėnų miliarijų, o tai lygu 120—125 vokiečių mylioms. Tokį pat nuotolį nuo Vyslos žiočių į Panoniją suskaičiuoja ir Ptolemėjas. O kad prekybos kelias nekliudomas galėjo eiti per karingų ir grobikiškų germanų genčių žemes, galima paaiškinti senovės religijos pašventintais svetingumo papročiais ar tam tikrais šiuo pagrindu sudarytais susitarimais.

* * *

III skyrius

SENOVĖS ŽINIŲ TĘSINYS

. . . . . .

171

Sausumos atradimai. Iš imperatoriaus Augusto valdymo Romos valstybėje epochos išliko geografijos—istorijos paminklas, susijęs su mūsų tema. Hartknochas savo prūsų istorijos 20 puslapyje rašo, jog pirmasis Kulmo, arba Prūsijos, vyskupas Kristijonas, autorius kronikos, kuri buvo laikoma pradingusia, apie senovės Prūsiją, — ją cituoja ir mūsų kronikininkai Grunau, Henenbergeris, Vaiselijus ir Lukas Davidas, — pasakoja Bitinijos keliautojo Divonio, neva 17 metais prieš Kristaus gimimą apsilankiusio krašte, vėliau pavadintame Prūsija, stebėjimus. Mes panaudosime Hartknocho aprašytus padavimus, pridurdami ir Luko Davido kronikos teiginius, kurių nežinojo anas au-

[1] Lib. XXXVII. C. 2. *D C fere M. passum, a Carnunto Pannoniae abest littus Germaniae, ex quo invehitur (succinum) per cognitum nuper.* (Maždaug 600 romėniškų mylių nuo Karnunto Panonijoje yra nutolusi Germanijos pakrantė, iš kur gabenamas (gintaras) per ką tik minėtą [miestą].)

torius, bet turėjo po ranka vyskupo Kristijono kroniką. Saluros miesto Bitinijoje astronomai, panorę ištirti, ar gali gyventi žmonės septintojo dangaus rato pabaigoje, — čia yra nepaprastai šaltas aštuntasis ratas, — išsiuntė keliautojus tai patikrinti. Šie perėjo plačius Tartarijos kraštus, vėliau didelę slavų Roksolanijos valstybę ir per venedų bei alanų žemes pateko į Livoniją. Iš to krašto, dar gana toli nukeliavę vandens keliu, atsidūrė plačioje ir tuščioje žemėje, kuri neturėjo jokio nuolatinio pavadinimo, nes ją vadino tai *Sargatia* arba *Sargaga*, tai *Gelida* arba *Vatinia* ir dar kitaip. Jie keliavo per ją skersai ir išilgai, bet nenesugebėjo su niekuo susikalbėti, galop sutiko kelis iš Sarmatijos atvykusius venedus, kurių kalbą galėjo šiek tiek suprasti. Venedai tą kraštą vadino *Ulmigeria*, o tenykščius žmones — *Ulmigeri*. Tad jų padedami tęsė savo tyrinėjimus. Tas kraštas buvo visiškai laukinis, jame nebuvo nei miestų, nei kaimų, nei jokių tvirtai surėstų namų. Žmonės buvo laukiniai ir barbariški, bet kartu švelnūs, taikūs ir svetingi. Jie gyveno prie vandens, medžių pavėsyje, iš nendrių nupintose ir moliu apdrėbtose lūšnose. Iš panašių medžiagų buvo ir jų drabužiai, jie nežinojo jokios laivybos, nedirbo žemės, mito žuvimi, išskyrus vandenį, nevartojo jokių gėrimų. Žemė turtinga vandens telkinių, ežerų ir upių, be to, labai miškinga. Jie garbino Saulę ir Mėnulį. Raštas jiems nežinomas dalykas, be to, jie nesuprato, kaip parašytomis raidėmis galima persiųsti savo mintis net į tolimiausius kraštus, o dienas ir mėnulio apsisukimus skaičiavo įpindami į krepšį pagaliukus arba užmegzdami mazgus ant virvelės. Savo karaliukui, vardu *Masos*, kaip duoklę atneša gražiausius savo vaikus. Tas karalius gyvena kitoje stovykloje ir ten augina tuos vaikus. Jie leidžia laiką tuščiai dykinėdami, o žiemą beveik ištisai miega. Vyrai turi po tris žmonas, bendrauja su jomis kada ir kur nori nesigėdydami pašalinių, nes tokiuose dalykuose jie neturi gėdos, bendrauja su žmonomis bendrai ir pakaitomis; ten, kur yra vyras, turi būti ir žmona, ir, nors daug turi moterų, vaikų augina mažai.

Bitinijos keliautojai turėjo daug laiko visa tai sužinoti, nes juos tame krašte užklupo labai sunki žiema; čia jiems reikėjo žiemoti. Kai atėjo vasara, visi susirgo ir išmirė, išskyrus vieną, vardu Divonis[1]. Jis pateko į slavų miestą

[1] *Apie keliautoją Divonį ponas Tadas Volianskis paliko mums tokius aprašymus: „Tai, ką vyskupas Kristijonas perpasakoja iš Plocko kanauninko Jaroslavo kronikos apie Bitinijos keliauninką Diwonas, bent jau aš nemanau esant pasaka. Visų pirma apie vardą. Hartknochas jį vadina Divanes, in genetivo: Divanis. Foigtas (t. 1, p. 32) vadina jį Divones, o 623 puslapyje — kitaip, t. y. Diwones, Diwonis, Dywones. Grunaŭ (mano rankraštyje II traktato I skyrius) vieną kartą jį įvardija Dywoynis, o kitą kartą — Dywonys, kitur Dybonis, o dar kitur Dywonys, paskutinį kartą Dywonis. Iš to galima padaryti išvadą, jog šis vardas, t. y. Divonis, jeigu nėra graikiškas žodis Dionysios, Dionys, — tai yra tikrai lietuviškas žodis, išverstas iš lotyniško Theodorus, arba Theodotus; Teodoras Augusto laikais buvo išsiųstas į Siaurės kraštus, iki pat Baltijos jūros, kad atliktų geografinius tyrimus ir išmatuotų žemes. Juk visi slavai graikų ir romėnų vardus — Theodorus, Theophilus, Theodatus, Deogratus etc. — vertė į savo kalbą taip: Bogumilas, Boguchvalas, Bogislavas ir t. t. Panašiai ir lietuviai Teodotą išvertė savaip — Diewonis (Diewas — Deus).*

*Tegu man bus leista atkreipti dėmesį dar į vieną aplinkybę. Zinoma, kad imperatoriaus Augusto laikais Ovidijus Nazonas, garsus tremtinys, iki pat mirties gyveno mūsų kraštuose. Išmokęs slavų, o galbūt ir lietuvių kalbą, giedojo jomis saldžias eiles, — apie tai jis rašo savo elegijose. Nekalbėsiu jau apie tai, jog, remiantis panašumu, galbūt Ovidijuje slypi tas ir šiandien slavų tautose menamas faktas apie dainių Bojaną, arba Vojaną. Priminsiu tik, jog Ovidijus, garsus vyras, senatorius, išsilavinęs ir turtingas, be to, savo malonumui išmokęs to krašto kalbą, galėjo apkeliauti Šiaurės kraštus ir palikti Plocke savo užrašus — arba lotyniškus, arba slaviškus, kurie, pagoniškų šventyklų žynių saugomi, įvedus krikščionybę, galėjo patekti į Katedros archyvą, iš kur juos kanauninkas Jaroslavas atidavė vyskupui Kristijonui. Negalime taip pat atmesti galimybės, jog Ovidijus, tiek metų gyvendamas tarp slavų, kur buvo paplitusi daugpatystė ir kur vergės gimdydavo vaikus; taigi Ovidijus, gyvendamas ten ir turėdamas tarnaičių, galėjo susilaukti sūnaus ir jį išsiauklėti savo dvasia. Jeigu tas sūnus vėliau, pasinaudojęs gautomis žiniomis, apkeliavo Pabaltijo kraštus ir aprašė ten surinktas žinias, jeigu jis, kaip ir dera, buvo vadinamas syn Ovid ir tas vardas, kaip tuomet slavams buvo įprasta, buvo rašomas iš dešinės į kairę, tai to keliautojo vardas buvo Divonys, o skaitant atvirkščiai, būtų Syn—Ovid. Nors šio gramatinio atitikmens pernelyg neišpučiu, vis dėlto manau, jog tas Diwonis iš tikrųjų buvo į šiuos kraštus Augusto siųstas Teodoras, o jo užrašų fragmentą, kurį mums išsaugojo Kristijonas, mes turime nepaprastai gerbti, nes tai prūsams ir lietuviams buvo antrasis Tacitas!**

Plocką, kur netrukus mirė. Tačiau Tidemanas rašo, kad jis laimingai sugrįžęs į Bitiniją[1]. Šio Divonio kelionės aprašymas išliko rankraštyje, kuris atiteko Plocko katedros klebonui Jaroslavui ar veikiau buvo vyskupo Kristijono rastas šio Jaroslavo parašytoje kronikoje. Tai turėjusi būti knyga, parašyta slavų kalba, bet graikiškomis raidėmis[2]. Kulmo vyskupas su jam būdingu kuklumu ir teisingumu įrašė į savo kroniką ištrauką iš Plocko kronikininko raštų[3]. Visos svarbiausios šio veikalo detalės turi geriausių šiaurinių kraštų tyrinėtojų išvadas[4]. Tik buvo manoma, kad už Divonio vardo slypi kažkoks romėnų astronomas, kuris buvo įpareigotas išmatuoti šiaurinę Europą; šie Julijaus Cezario pradėti matavimai vyko be paliovos net iki dešimtojo Augusto Oktaviano konsulato, t. y. iki 24 metų prieš Kristaus gimimą. Tiems topografams vadovavo kažkoks Teodoras, Teodatas ar Tironas[5].

---

[1] Kronikos rankraštis. P. 4; *Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 32.

[2] *Lucas David.* B. I. S. 10. Jo pavadinimas — *Liber originis et furiarum gentis Brutorum.*

[3] Apie tikrą egzistavimą vyskupo Kristijono kronikos, kuri vadinosi *Liber filiorum Belial, cum suis superstitionibus Brutiae factionis incipit cum molestia cordis* ir kurios pradžią sudarė Jaroslavo kronika, o vėliau autoriaus pastabos, nėra abejonių, atsižvelgiant į tai, ką šia tema parašė ponas Foigtas (Gesch. Preuss. B. I. S. 617).

[4] *Baieri* opuscula. P. 430; *Kotzebue.* Preuss ältere Gesch. B. I. S. 35, 36; *Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 32.

[5] *Plinius.* Lib. III. C. 3; *Muratori.* Script. rer. Ital. T. VIII. P. 474; *Kruse.* Archiv. für alte Geogr. Heft II. S. 85; *Baieri* opuscula. S. 430. Jis sako: *Multa in Chronicis nostris de quodam astronomorum in has terras ingressu memorantur, quae quia veterum auctorum neminem prodidisse constabat, nostri inter fabulas referebant. Invenio autem eius originem narrationis apud Acthicum. „Julius, inquit Caesar, cum consulatus sui fasces erigeret, ex S. C. censuit omnem orbem iam Romani nominis admetiri per prudentissimos viros et omni Philosophiae munere decoratos. A consulatu Julii Cesaris et M. Antonii usque in consulatum Augusti desimum annis XXIX, mensibus VII, diebus X. a Theodoro septentionalis pars dimensa est.“ Hic est adeo ille, quem nostri aliqui Tironem, alii, ex quorum numero Lucas David est, Divonem nuncu passent. Acticus (in praefat. ad Geogr.)* taip pat vadina šį astronomą Teodotu. (Jis pasakoja, kad daugelis dalykų mūsų kronikose primena vieno iš astronomų atvykimą į šiuos kraštus; nė vienas senovės autorius nė neabejojo tai skelbdamas, o mūsų laikų autoriai priskyrė prie pasakų. Beigi aptikau to pasakojimo pradžią pas Aktiką (Aktiko raštuose): „Julijus Cezaris pasakė, kad, kai jo konsulatas pasiekė valdžią, iš senato jis paskyrė išmin-

173

Mūsų nuomone, nereikia abejoti, kad kraštuose, kur vėliau įsikūrė lietuviai, gyveno kažkokia pirmykštė šios žemės tauta, pasilikusi ankstyvojoje pirmykštėje stadijoje; galbūt ją vadino ulmigerais dėl to, kad vėliau, kronikininkų Kristijono arba Jaroslavo amžiuje, buvo aptikti Ulmigerija vadintame krašte; ji pati arba neturėjo jokio tikro pavadinimo, arba vadinosi kaip nors kitaip. Galbūt tai buvo mazai, mazosai, t. y. pirmykščiai Mazovijos gyventojai iki slavų atsikėlimo, o vėliau jų išstumti į dykras prie Osos ir Drevantos, kur vėliau buvo Ulmigerija. Ten juos pažino Divonis; juos valdė kažkoks Mazovijos slavų karaliukas ar viršininkas, vadinamas Masosu, kuriam jie mokėjo duoklę vaikais. Jaroslavas ir Kristijonas gyveno tais laikais, kai naujųjų amžių atradimai tautų, gyvenusių tokiame kaip ulmigerai civilizacijos lygyje, dar nebuvo žinomi, vadinasi, jei jie būtų ketinę aprašyti išgalvotus dalykus, jie nebūtų turėję pavyzdžio ir nebūtų galėję nupiešti tokio tikroviško gamtos vaikų vaizdo. Iš to išplaukia, kad jie rėmėsi tikrove, kuri visur ir visada yra vienoda.

174

Romėnų atradimai. Nežinomų Europos kraštų atradimai domino senovės žmones labiau, negu tai galime įsivaizduoti iš išlikusių raštų. Romos senatas ir pirklių miestai įvairiai stengėsi gausinti šias žinias, rengdavo žygius, siuntinėdavo pavienius keliautojus. Tačiau galėjo būti, jog valdžios politika ar pirklių pavydas tapo kliūtimi, kad šie atradimai nebūtų plačiai žinomi. Tam pavyzdžiu gali būti toks atsitikimas: romėnai, sužinoję, kad pūnų laivai už

---

tingiausius vyrus, kurie apvainikuoti įvairiais filosofijos vardais, išmatuoti visą pasaulį jau Romos vardu. Nuo Julijaus Cezario ir M. Antonijaus konsulato iki pat dešimto Augusto konsulato 39 metų liepos 10 dieną Teodoras išmatavo šiaurinę dalį. Šitas iš tikrųjų yra tas pats, kurį vieni iš mūsų Tironu, kiti, tarp jų yra ir Lukas Davidas, Divoniu ir nūnai laiko.)

Heraklio stulpų keliauja į šiaurines jūras ir iš ten atveža turtingų prekių, išsiuntė vieną savo jūrų keliautoją pasekti plaukusį į tuos kraštus pūnų laivą. Kai kartaginietis pamatė plaukusį iš paskos romėnų laivą ir, nenorėjęs parodyti jam kelio, įviliojo jį į pavojingas vietas, jis pats prarado savo laivą ir pražudė savo seklį, tačiau buvo už tai saviškių dosniai apdovanotas[1].

175

Ilgo imperatoriaus Augusto valdymo metais geografijos tyrinėjimas padarė geroką pažangą: šis Romos valdovas pats rašė traktatus apie geografiją, iš visur rinko žinias, pasitelkė matematikus[2]. Taigi nėra abejonių, kad valstybės valdžia turėjo tam tikrų tikslių žinių apie jūras ir kraštus, esančius į šiaurę nuo Elbės. Tuo tarpu mokslininkams šios žinios veikiausiai buvo neprieinamos. Antrajame krikščioniškosios eros amžiuje Dionyzas iš Charakso dar nemokėjo deramai pažymėti Aldesko ir Pantikapo upių tėkmės. Jis sakė, kad jų versmės nežinomos, gal ištekančios iš Rifėjų kalnų, be to, jis teigė, kad antra šiauresnė už pirmą, o jų vandenys susisiekia su Baltijos jūra. Į šiaurę Europa yra susiaurėjusi. Šie pasakiški, t. y. Rifėjų, kalnai skyrė į rytus tekančius Volgos, Dono, Dnepro vandens baseinus nuo Dauguvos, Nemuno, Vyslos ir kitų upių, bėgančių į vakarus[3]. Tačiau senovės autoriai paliko ir iš dalies teisingų aprašymų. Plinijus, vadindamas gintaringą salą *Glessaria*, leido nedviprasmiškai suprasti, kad romėnų kariai žinojo šią žemę ir, ko gero, pelnėsi iš jos grobių[4]. Kiek vyresnis už Plinijų istorikas Mela Pomponijus apie Baltijos jūrą kalba ne itin aiškiai, bet rodo puikias žinias šaltinių, kuriuos panaudojo savo

[1] *Strabo.* Lib. III. P. 175.
[2] *Lelewel.* Badan. star. we względ. Geogr. X. III. § 100 etc.
[3] Prisc. Perieg. Avien. Descr. Orb. Eusth. ad Dyon. Perieg. Šis Dionyzas rašė geografiją eilėmis.
[4] *Plin.* Lib. IV. C. 12. *Glessaria, a succino militiae appellata, a barbaris Austrania, praeterque Actania.*

trumpesniems aprašymams. Jis teigia: „Aukščiau Elbės žiočių yra didelė Kodano įlanka, kur gausu didelių ir mažų salų. Jūrą slegia daugybė kranto nelygumų, nėra jokios erdvės nei panašumo į jūrą, bet veikiau į tekančio vandens užtakį; ji atrodo tarsi plati ir išsišakojusi upė, kurios vagos užgriozdintos įvairių išblaškytų ir įvairių formų įlinkius sudarančių salų[1]. Čia kalbama apie tą Baltijos jūros dalį, kuri prasideda į vakarus nuo Oderio žiočių ir tęsiasi ligi Fėmarno salos, prie kurios seniau buvę daugiau negu dabar pakrantės salelių ir seklumų. Po to tas pats geografas vardija tos pačios jūros, kurią vadina *Sinus Codanus*, salas, kurių didžiausią vadina *Codanonia*[2]; vieni tyrinėtojai ją laiko Skandinavija[3], o kiti supranta kaip Zelandiją[4]. Be to, sako: „Bet tarp esančių priešais Sarmatiją salų dėl jūros potvynių ir atoslūgių kartais atsiranda sausumos, o kartais jas skiria vanduo, todėl kartais jos atrodo kaip salos, o kartais — kaip nenutrūkstamas žemynas". Negi Baltijos jūroje senovėje būta jūros potvynių ir atoslūgių? Veikiausiai autorius kalba apie prie jūros ar didelės upės žiotyse esančius slėnius, kurie iš dalies būdavo užliejami. Gal jis kalba apie Gdansko Žulavas. Jis rašo: „Ten gyvena *oonai* (kiaušinėdžiai), kurie minta vandens paukščių kiaušiniais ir avižomis". Tai tiesa, nes ir dabar Suomijos ir Lapijos jūros pakrančių gyventojai taip apsirūpina maistu. „Yra dar hipopodų su arklių kojomis ir satmalių su neapsakomai didelėmis ausimis, kuriomis gali apsigobti visą savo kūną, ir jiems nebereikia jokių drabužių; beje, tai gali būti pasakos, bet taip rašo autoriai, verti pasitikėjimo"[5]. Tai — pasakojimai keliautojų, kurių vaizduotė, kaip pasitaikydavo ir mūsų amžiais, tinkamai nepažintus dalykus nepaprastai padidindavo. Gal koks romėnų jūrų keliautojas iš laivo išvydo pakrante vaikštinėjančius žmones aptemptomis šiaurinio

[1] *Pomponius Mela.* Lib. III. C. 3. P. 571, 572. Edit. Lugd, 1560.
[2] Ibid. C. VI. P. 580.
[3] *Reichard.* Supr. cit.
[4] *Schlötzer.* Nordische Geschichte. S. 65.
[5] *Pomponius Mela.* I. s. c.

elnio arba briedžio kailio kelnėmis ir išverstomis išorėn plaukuota puse, kokias ir dabar mūvi lapių tautos žvejai prie Lediniuotojo vandenyno. Todėl jam atrodė, kad jų, kaip romėnų piešinių Satyrų, kojos dėl plaukuotumo panašios į arklių, — štai tau ir hipopodai. O gal pasitaikė iš tolo regėti žmogų su didele kailine kepure ilgomis ausinėmis, tįsančiomis ligi žemės, kuriomis jis galėjo apsimuturiuoti; tokios ir dabar dėvimos Rusijos valstybės šiauriniuose kraštuose. Čia ir gimė Melas pasaka apie ilgaausius žmones *Satmali*, Plinijaus vadintus *Panotii*[1].

176

Krikščioniškosios eros 54 ar 55 metais imperatorius Neronas, norėjęs parodyti Romai ypač prašmatnų reginį, sumanė atgabenti daug gintaro iš tų vietų, kur jis gaunamas. Dėl to iš Karnunto gyvenvietės prie Dunojaus buvo išsiųstas kilmingas romėnas. Ilgai keliavęs mūsų nurodytu keliu per įvairių genčių žemes, jis nuvyko ten, kur gintaras perkamas iš pirmų rankų. Daugiau smulkmenų apie šią kelionę nėra, išskyrus tai, kad po metų jis sugrįžo į Romą. Pasaulio sostinę didžiai nustebino neregėta prabanga, kai grumtynėse ant žvėrių užnerti tinklai, kovotojų ginklai, neštuvai žuvusiems išnešti, žodžiu, visi reginio metu naudoti reikmenys spindėjo gintaru. Tarp daugelio retų egzempliorių matytas vienas gintaro gabalas, svėręs 13 romėniškų svarų, arba apie pusę dešimties mūsų svarų[2]. Solinas pabrėžia šią detalę, sakydamas, kad tas gintaras buvęs tenykščio karaliaus dovanotas ir svėręs 13

[1] *Plin.* Lib. IV. C. 12.

[2] *Vidit enim eques Romanus missus ad id comparandum a Juliano curante gladiatorium munus Neronis principis, qui haec commercis (prekybos kelio pozicijos) et littora peragravit, tanta copia invecta, ut retia arcendis feris podium protegentia succinis nodarentur, arma vero et libitina totusque unius diei apparatus esset e succino. Maximum pondus is glebae attulit xjjj librarum (Plin.* Lib. XXXVII. C. 3).

tukst. svarų[1]. Šis didelis gintaro kiekis nėra perdėtas, nes senovėje jo daugybė galėjo pranokti bet kokią šiandienę fantaziją. Ponas Foigtas, patvirtindamas tą patį, nurodo pavyzdį iš prūsų apskaitos knygų, kad 1770 metais Semboje surinkta daugiau kaip 411 laivo statinių, arba 65 760 svarų karališko svorio, gintaro[2]. Bet neaišku, ar tas romėnų riteris buvęs pačiose kasyklose, ar rašytojai tik teigia, kad tai įvykę Germanijoje arba kairiojoje Vyslos pakrantėje; ten galėjęs valdyti koks nors gotų, prekiavusių tiesiai iš kasyklų gaunamu gintaru, karalius.

177

Tie Pabaltijo kraštai buvo turtingi ne tik gintaro, bet ir įvairių gyvenimui būtinų reikmenų, medaus, žuvies, žvėrienos ir t. t. Būta čia ypač retų ir stambių stumbrų, laukinių jaučių, briedžių, elnių, lokių, stirnų, danielių. Romėnai juos vertino, gabendavo savo reginiams ir gal net gyvus. Ūdros, bebrai, lūšys, lokiai, lapės, hermelinai, kiaunės, juodieji vilkai buvo vertinami už brangius kailius. Kai kurie žvėrys dar dauginasi, kiti dabar labai reti arba visiškai išnyko. Net ir daug mūsų krašto paukščių rūšių išnyko, net Amerikoje aptinkama paukščių, kurie seniau suko lizdus Prūsijoje[3]; prūsų ir lietuvių sakalai garsėjo senovės medžioklėse. Pajūrio kraštai buvo turtingi maisto produktų, be to, jų ir parduodavo. Nardė daug ruonių, vandenyje taškėsi delfinai, buvo sugaunama nemažai įvairios žuvies ir silkių. Prūsijoje buvo druskingų šaltinių. Pajūrio kalnuose buvo randama sieros, vario ir šiek tiek sidabro.

---

[1] *Munere Neronis principis apparatus omnis absque succino inornatus est, quum per idem tempus xjjj millia librorum Rex Germaniae dono ei misit (Solinus.* C. 33).

[2] *Voigt.* Geschichte Preussens. B. I.

[3] *Kotzebue.* Preuss ält. Gesch. B. I. S. 29.

178

Apie upes. Senesniais laikais upės buvo siauresnės, bet vandeningesnės ir nepalyginti gilesnės. Laikui bėgant, jos išgraužė vagas, paplatėjo ir nuseko, iškirtus miškus, pradingo daug mažų versmių ir upeliukų, todėl upėse sumažėjo tekančio vandens kiekis. Apie tai, kad seniau dideli jūros laivai atplaukdavo Vysla iki Torūnės, Hartknochas pateikia neginčijamų įrodymų[1]. Taip pat ir ežerų buvo nepalyginti daugiau, negu jų yra šiandien; jų buvimo vietas rodo įdubos ir senežeriai, kažkada buvusių ežerų daubos.

179

Apie jūrą. Dabar patyrinėkime Baltijos jūrą. Senovės autoriai vadino ją taip įvairiai, jog nėra Žemėje kitos, kuriai būtų suteikta tiek įvairiausių vardų. Hekatėjas vadino ją *Amalchium*, o tai tenykščių genčių kalba turėjo reikšti sukrešėjusią, užšąlančią jūrą, į kurią įteka per visą Skitiją sruvenanti *Puropamiso* upė. Kuriai upei reikia priskirti šį pavadinimą, išsiaiškinti nepavyko. Filemonas vadino ją kimbrišku vardu *Morimarusa,* — tai reiškė negyvąją jūrą, ir šis pavadinimas buvo taikomas jūrai net iki *Rubeas* kyšulio, o toliau ji buvo vadinama *Cronium*[2]. Šis kimbrišku laikomas pavadinimas atitinkama minėto pavadinimo reikšme skamba slaviškai. Kyšulys *Rubeas* ligi šiol neidentifikuotas; mums atrodo, kad jis turėjęs būti ten, kur šiandien yra pajūrio kalnas *Rüchshofen*, į šiaurės vakarus nuo Pucko, nes tose apylinkėse, į pietus nuo Žarnovicų ežero ir netoli Pamario ribų, yra didelis senovės valsčius, šiandien vadinamas *Rüben*, greta yra Robošky kaimas, o netoli kitas, priklausąs jau Pomeranijai, Rubenkų. Tad į šiaurę nuo Pucko jūra buvo vadinama *Cronium*. Mela ją vadina *Sinus Codanus,* bet šis pavadi-

[1] *Hartknoch.* Alt. u. neu. Preuss. S. 6—7.
[2] *Plin.* Lib. IV. C. 13. P. 165.

nimas, rodos, sietinas su ta jūros dalimi, kuri plytėjo į vakarus ir pietus nuo *Rubeas* kyšulio. Senovės ir vėlesnių laikų rašytojai vartojo šiuos pavadinimus: *Oceanus, Mare Scythicum, Sarmaticum, Barbarum, Svevicum, Pigrum, Germanicum, Gothicum, Salsum, Sinus Germanus, Wariażskoje More*[1] (Abulfedas ir Nestororas). Taip pat įvairiai buvo vadinamos ir įlankos: Plinijus Rygos įlanką vadina *Sinus Clylipenus*, kurios gale yra sala *Latris*, šiandien Ezelis[2]. Kitos mums mažiau rūpi, todėl ir praleidžiame.

180

Išliko gal pats tinkamiausias Baltijos pavadinimas, nes pirmiausia atsirado iš prie jos įsigalėjusios tautos vardo. Senovės skandinavų, gal seniausių šios jūros šeimininkų, kalba *Balt* arba *Beet* reiškė vandens telkinį; iš jo Malte-Brunas kildina jūros pavadinimą[3]. Helmoldas išveda jį *iš Balteus*, „riterio diržo"[4]. Mes su šių žodžių reikšmėmis dar siejame baltumo požymį, nes toks jis išlikęs lietuvių kalboje. Tuo labiau kad jūros vadinimas Baltąja neprieštarauja senovės ir naujųjų laikų geografijai. Adomas Brėmenietis *Balticum* pavadinimą tapatina su šių kraštų pakrančių gyventojais (baltų), priklausančiais lietuvių genties tautoms[5]. Regis tą patį patvirtina ir Bajeris, šį dalyką tyrinėjęs išsamiau ir kruopščiau[6]. *Mes negalime*

---

[1] Istoryczeskij Magazyn. T. IV. S. 161.

[2] *Plin.* C. I. P. 166.

[3] Supra citat. *Otono Freizingiškio kronikoje randame, jog Vakarų gotai turėjo garsią Balthorum giminę, antrą po Amalų, o žodis Bultha turėjo reikšti audax, narsus*.*

[4] *Helmold.* Lib. I. C. I. *Appellatur inde Balticus, eo quod in modum baltei, longo tractu per Scythicas regiones tenditur, usque in Graeciam (sc. Russiam).* (Dėl to vadinama *Balticus*, nes ji, panašiai kaip diržas (*balteus*, diržas, juosta ginklui prisirišti. — *Vert. past.*), ilga juosta driekiasi per skitų regionus iki pat Graikijos (t. y. Rusijos).)

[5] De Situ Daniae. P. 143.

[6] Conjectura de nomine Baltici maris. Comment. Acad. Petrop. T. V. P. 359.

ginčytis, jog kai kurie senovės pavadinimai, pavyzdžiui, Cronus, Baltia ir t. t., gali būti tiesiog išvesti iš lietuvių kalbos, bet tai jokiu būdu nereiškia, jog jau Pitėjo laikais lietuvių tauta gyveno šiuose kraštuose. Visai kita tauta, pirmykštė tų kraštų gyventoja (jos buvimu neabejojame), galėjo vartoti savo kalboje tokių pačių žodžių, o vėliau juos perduoti čia atvykusiems lietuviams, su kuriais turėjo susijungti.*

181

Dabar būtina tik patyrinėti Baltijos jūros krantų būklę ir padėtį. Apskritai šios jūros krantai tarp Vyslos ir Dauguvos žiočių iki XIII amžiaus antrosios pusės labai daugelyje vietų atrodė visiškai kitaip. Tai rodo ne tiktai kelios šio veikalo pastabos, bet esama rašytinių paminklų kryžiuočių archyvuose, taip pat įtikina ir hidrografinė pažintis su krantais ir patvirtina įvairiose Lietuvos vietose išlikę padavimai. Nuo Dauguvos žiočių iki kyšulio *Domes Ness* jūra pasiglemžė daug sausumos, ypač tarp šio kyšulio ir Engūrės ežero, todėl Rygos įlanką sudaręs kyšulys išsikišo labiau į jūrą šiaurės link ir pasisuko į Ezelio salos pusę, o prie ežero, kuris, kaip matyti, vandenimis susisiekė su jūra, didėjo kranto įgauba. Šią mintį perša ankstesnė citata iš Plinijaus, be to, patvirtina ir pati vietovė. Nėra pagrindo manyti, kad nuo Ventos žiočių iki Dangės žiočių būta nemažų kranto linijos pokyčių. Visa ši pakrantė senovėje buvo nepalyginti gilesnė ir turėjo daugiau vietų, tinkamų laivams įplaukti, o tam yra gana nesenų liudijimų.

Yra žinoma, jog Palanga, Šventoji ir kt. Žemaitijai priklausantys miesteliai dar Vazų valdymo Lenkijoje laikais buvo uostamiesčiai, ypač šie du dabar mūsų minėti. Vėliau metai iš metų jūra vis seklėjo, vis labiau ir labiau iš jos plotų veržėsi smėlis, užlygindamas jūros gelmes, iš kurių seniau ji išmesdavo daugiau gintaro.

182

Fiziniai pokyčiai. Labai svarbių hidrografinių pokyčių nuo Palangos iki Sembos pakrančių įvyko rašytinės istorijos amžiais. Iš įvairių Karaliaučiaus Slaptajame archyve esančių transakcijų ponas Foigtas[1] teigia, jog viena dešinioji Nemuno deltos šaka nuo Rusnės suko į šiaurę, iš dešiniosios pakrantės įtekėjo Minija, po to jungėsi su Dange, kurios žiotyse stovėjo sena lietuvių tvirtovė Klaipėda, Klejpeda[2], ir galop vienomis plačiomis žiotimis įsiliejo į jūrą toje pačioje vietoje, kur šiandien yra Kuršių marių žiotys. Prie šio tvirtinimo reikia pridurti, jog Ptolemėjas nurodo Krono upės, kuri yra Nemunas, žiotis *sub elevatione Poli 56 graduum et longitudine 50 graduum.* Tai geriausiai atitinka šiandien Kuršių marių žiotis į jūrą. Be to, mūsų Nemuno aukštupyje, kur nuo neatmenamų laikų klestėjo laivyba, yra padavimų, pasakojančių, kad Nemunas senovėje turėjo visiškai kitas negu šiandien žiotis[3]. Memelio tvirtovę ant senųjų amžių Klaipėdos griuvėsių Livonijos didysis magistras Eberhardas Zeinas pastatė 1242 metais; toje epochoje dar egzistavo tos šiaurinės Nemuno žiotys, kurias krašto gyventojai vadino *Memila.* Žinios apie tai kryžiuočių transakcijose išliko tokios aiškios, kad reikia jas tik patvirtinti apžiūrėjus tų kraštų vietoves ir pakrantes.

183

Aš pats, dirbdamas inžinieriumi prie hidraulinių darbų Nemuno upėje (jie pradėti 1804 metais), sudarius Aukščiausią Rusijos ir Prūsijos konvenciją vadovaujant

---

[1] Gesch. Preuss. B. III. S. 67 (prierašas Nr. 4).

[2] Iš šio pavadinimo ir kryžiuočių laikų padavimų darome išvadą, jog Klaipėda senovėje buvo žemaičių tvirtovė, saugojusi Nemuno žiotis, o vėliau apleista ar užgrobta kryžiuočių, kurie pavadinime išsaugojo prie jos mūrų plaukiančio Nemuno vardą.

[3] Minėta vieno verto pasitikėjimo asmens informacija paimta iš škiperių pasakojimo Naugarduko valsčiuje. Dusburgas (parte III. C. 2) aiškiai sako, kad Memelis į jūrą įtekėjo prie Memelburgo.

abiejų valstybių komisijai, kurios viršininkas buvo žymus hidraulikas J. A. Eitelveinas, turėjau galimybę pažinti šios didelės upės vietoves nuo versmių iki žiočių ir šiandien turiu po ranka reikalingą medžiagą*. Mano nuomone, Rusnės upė, arba dešinioji Nemuno vaga, nuo Rusnės salos, kur yra to paties pavadinimo teritorinis vienetas, suko į dešinę net ligi Šyšos kaimo, kur į Rusnę įteka to paties pavadinimo upelis. Iš ten ji plaukė šiaurės vakarų kryptimi vaga, vadinama Atmata, kurią ir dabar žvejai, kitaip negu kitas šios didelės upės dalis ir šakas, vadina *Memilus, Memilas, Memel* arba *Atmat,* Atmata. Šis pavadinimas tenykščių keliautojų leksikoje turi reikšti posūkį dešinėn. Plaukiant šia kryptimi, senovinė Nemuno vaga iš dešiniosios pakrantės priėmė Tenenio upę, kuri ten, kur šiandien įteka į Miniją, tekėjo tos pačios Minijos vaga, o prie Jaciškių kaimo suko kairėn į slėnį, išgraužtą upelio, šiandien tekančio į Krokų Lankos ežerą ir įtekančio į jį prie Ragulų kaimo; ji įsiliedavo į daubą šiandien tyvuliuojančio ežero, kurio seniau galbūt ir nebuvo; upė Tenenys, kitoje vietoje apėjusi jo slėnį pietų kryptimi, įsiliedavo į Memelio upę ten, kur ežero vandenys šiandien susisiekia su Atmatos vaga, iš kur prasideda ir ten susidariusi atšaka, vadinama Siaura. Čia, kairėje šios atšakos pusėje, tarp Palaingės perplaukos, yra nedidelė aukštuma ir dvi salelės į Ventės rago kyšulio pusę; iš to matyti, kad nuo tuomet neegzistavusių Palaingės ir Ulmo šakų žiočių iš rytų į vakarus driekėsi ir, aplenkęs minėtą kyšulį, suko į neriją nenutrūkstamas kyšulys. Aukštuma prie Ventės kaimo, nors ji galėjo būti gana siaura (apie 200 lietuviškų rykščių), rodo seniau buvusios kalvos kryptį; nuo šios vietos ji pasisuka į šiaurę, be to, šiandien net esama jos pėdsakų seklumose, kurios tebesitęsia ta pačia kryptimi Kuršių marių dugnu. Taip dalis nerijos, nuo Kirbstės kalvos net iki Memelio, susisiekė su sausuma žemės juosta, kurios plotis buvo nuo Agilos iki Karvaičių Neringoje, o šiaurinis marių krantas senovėje driekėsi nuo Karvaičių iki Akmenės, skersai šiandienių marių. Į pagrindinę Nemuno, arba senovės Memelio, vagą iš deši-

niojo kranto žemiau Tenenio upės žiočių įsiliedavo Veiviržo upė, kuri seniau nuo tos vietos, kur šiandien įteka į Miniją prie Skiros kaimo, tekėdavo dešinėn tarp Kikšių ir Kulviškių kaimų į slėnį, kurį kerta šiandienis įtekantis į marias Druojos upelis prie Dravojėnų kaimo; šis upelis ir rodo senvagę Veiviržo upės, kažkada turėjusios dešinįjį intaką Klišės upelį ir susiliejusios su į vakarus plaukusiu Memeliu. Tokioje hidrografinėje padėtyje savo žemupyje visiškai kitokią vagą turėjo Minijos upė; apie tai rašoma ir vienoje transakcijoje[1]. Vietoje pasižvalgius matyti aiškių pėdsakų, kad Agluonos upelis netoli Butvydų suko dešinėn, upokšniu plaukė į Tenenio upę ir tik kairiuoju krantu jungėsi su Teneniu, įplaukdamas į jį prie Skėrių. Ir Minija prie Dituvos kaimo suko dešinėn, Sudnagų kaimo link, ir upokšnio vaga plaukė į pietus nuo Stariškių kaimo. Tad čia buvusios senų senovės Minijos žiotys į Memelį. *Turime dokumentinių čia išdėstytų faktų įrodymų: 1) sutartis tarp Livonijos riterių ir Kuršo vyskupo Henriko dėl Memelio pilies statybos išlaidų, dėl kai kurių sklypų pačiame mieste ir dėl kai kurių žemės sklypų, kurie buvo arba tušti, arba dar neišdalyti*[2]*; 2) sutartis to paties vyskupo ir Livonijos magistro Eberhardo Zeino dėl pilių statybos Kurše ir dėl pinigų kalimo Memelyje*[3]*. Iš čia paaiškėja, jog Memelio tvirtovė bei pats miestas buvo pradėta statyti 1252 metais. Remdamiesi sutartimi, Livonijos kryžiuočiai, magistraujant Eberhardui Zeinui, prie Memelio (Nemuno) ir Dangės upių santakos už pajamas, kurias gavo iš Ceclis, Negouvue, Pilsaten ir Dovzare kaimų, netoli Razze ir Bastha (Lammethin dar buvo neužkariautas) penkerius metus turės vyskupui atiduoti tik trečdalį pajamų. Vis*

[1] Joje kalbama apie Garsden miestą prie Minijos: *Garde ad manum sinistram et excepta silva, quae ab eadem via, (ad Sarde) se ad latus dextrum extendit usque ad locum ubi Menia et Memela confluunt...* (Voigt. 1. c. 1253) (Gargždai [stovi] po kaire ranka, apsupti miškų, kurie nuo to paties kelio (nuo Žardės) persikelia į dešinįjį krantą ir nusidriekia iki pat tos vietos, kur Minija ir Nemunas susilieja...).

[2] *1252 metų liepos 29 diena (Codex dipl. Pruss. B. I. N. XCI. P. 87—88).*

[3] *1253 metų spalio 18 diena (ten pat).*

dėlto pirmaisiais metais, rašoma dokumente, Memelio pilis bus statoma bendromis lėšomis, kad galėtų apsaugoti miestą. Ją pastačius, trečdalis pilies turės priklausyti vyskupui. Miestą, t. y. papilį, kryžiuočiai kartu su vyskupu, užbaigę pilies statybą, per dvejus metus pastatys. Be to, ten buvo palikta vieta bažnyčios statybai ir kanauninkų namams (kur vyskupas pageidaus), o kitą vietą, t. y. turgavietę, kryžiuočiai pasistatys atskirai. Kryžiuočiams turės priklausyti kitos dvi miesto dalys, o vyskupui — trečia jo dalis ir būtinai su visomis teisėmis ir visa jurisdikcija. Tas padalijimas buvęs tik Memelyje, Memelburgk, kur bus pastatyta pinigų kalykla; 3) šis dokumentas dar įdomesnis, nes čia rašoma apie topografinę padėtį — sutartį tarp Kuršo vyskupo Henriko ir Kryžiuočių ordino dėl Memelio varpinės statybos ir dėl rūmų, esančių prie miesto[1]. *Ji rodo, jog Memelio tvirtovė buvo pastatyta jau 1253 metais. Trečia jos dalis, nuo Dangės pusės, atiteko vyskupui, o dvi dalys, nuo Memelio upės, — ordinui; tačiau buvo viena sąlyga, t. y. sakoma, jog bus leista iš vyskupui priklausančios pusės prieiti prie Memelio. Tiltais, nutiestais per Dangę, galės važiuoti ir eiti visi, o apie tiltus per Memelį nieko nesakoma, nes anuomet priešingame upės krante turėjusi būti dykvietė. Vieta, numatyta bažnyčios statybai, buvo netinkama, nes vyskupo papilys buvo išsidėstęs žemumoje. Dėl to vyskupas pasirinko kitą vietą prie pačios Memelio ir Dangės upių santakos, iš jūros pusės, t. y. tokią vietą, kuri vyskupui ir priklausė. Miesto riba turėjo būti prie apkasų, kur prieš daugelį metų prie Nemuno stovėjo pilis, prie Memėlio ir Dangės upės santakos, iki pat apkasų, kuriuos buvo supylę lietuviai ir sambiai, gindami senąją pilį. Visa tai leidžia laisvai daryti tokius pakeitimus. Miesto ganyklos prasidėjo nuo Dangės ir Memelio krantų ir Nemuno aukštupiu kilo iki Sardės upelio, iki pat miško, o po to aukštyn iki pat Dangės, kur įteka į ją upelis, iš ten pro išdžiūvusį medį, styrantį netoli Mutino, iki pat nedidelės kūdros, o iš ten iki pat kopų prie*

[1] *1253 metų vasario 8 diena (Codex dipl. Pruss. B. I. N. XCIII. P. 89—91).*

jūros; po to jūros pakrante iki Nemuno žiočių ir upe aukštyn iki pat miesto ribų (dabar nebeliko nė pėdsako nei to Sardės upelio, nei Mutino vietovardžio, nei tos kūdros, o ir pačios Nemuno žiotys, gerokai atitolusios nuo santakos su Dange, išnyko); 4) popiežiaus Inocento IV bulė apie saugojimą ir pakrikštijimą pastatytos Memelio tvirtovės[1]. *Ten rašoma, jog Nemunu tiesiog iš jūros pagonims būdavo atgabenama druska, ginklai ir kiti daiktai, ir Memelio pilies uždavinys buvo tam sutrukdyti, todėl ji turėjo būti ypač ginama nuo lietuvių puldinėjimų; 5) Varmijos ir Kulmo vyskupų sprendimas padalyti Sambiją jiems ir Kryžiuočių ordinui*[2]. *Jis akivaizdžiai byloja, jog tarp Nemuno ir Priegliaus žiočių, jūroje, buvo dvi salos, vadintos Nergia ir Nestlant. Pirmosios liekanų dabar yra vadinamojoje Kuršių nerijoje, o antrosios liekanos — tos pačios nerijos pietinė dalis, prasidedanti nuo Rasytės, kur Rusnė įteka į jūrą; 6) svarbus topografinis šaltinis yra Sambijos pasidalijimo tarp Sambijos vyskupo ir kryžiuočių sutartis*[3], *kur kalbama apie gana gausiai apgyvendintą Nerge salą. Akivaizdu, jog ji buvo daug toliau į vakarus nuo šiandienio nerijos kranto. Didžiulės smėlio kopos, vadinamos Süden Platz ir Norden Platz, esančios prie Memelio, nusitęsiančios toli palei jūrą, yra akivaizdus užlietos sausumos pėdsakas*.*

O jos vagos žemiau Dituvos net iki Voveriškių kaimo visiškai nebuvo, nuo šios vietos slėnį padarė nuo Rundiškių plaukęs upokšnis, susiliejęs su Agluonos upeliu.

184

Tik tokiu būdu galima paaiškinti senovės Memelio, kaip dešinės Nemuno vagos šakos, vandens baseino kryptį. Jai pradingus arba pertraukus dalį sausumos tarp Ventės ir Karvaičių, kai vanduo ėmė plaukti Memelio tėkmės

[1] *1254 metų rugpjūčio 23 diena (ten pat. N. XCVIII. P. 95—96).*
[2] *1258 metų kovo 15 diena (ten pat. N. CXV. P. 112—113).*
[3] *1258 metų kovo 8 diena (ten pat. N. CXVI. P. 113—116).*

link, susidarė šiandien esanti Kuršių marių dalis nuo Ventės Rago iki Klaipėdos. O kokios priežastys lėmė šį pasikeitimą, sunku pasakyti. Ko gero, dėl staigaus drebėjimo, nugrimzdus požemio uoloms ar po jomis buvusioms katakomboms, staiga nusileido visa žemės masė nuo Klaipėdos iki Karvaičių. Tuo, kad apie šį įvykį neužsimena prūsų kronikos, nereikėtų stebėtis, nes ta senovės Skalvos dalis, kryžiuočių, o vėliau žemaičių žiauriai nusiaubta, XIII amžiaus antrojoje pusėje buvo visiškai tuščia ir beveik negyvenama, neturėjo jokių santykių su Prūsija, o Memelio tvirtovė priklausė Livonijos riteriams, kurie ją to paties amžiaus paskutiniame ketvirtadalyje beveik pamiršo.

185

Norint nuvesti Memelį iš Krokų Lankos ežero iki Klaipėdos tiesiai į šiaurę per pelkes ir slėnius net iki Šmalco upelio, kaip kai kas teigė, ši vaga turėtų plaukti įkalnėn, priešinga Minijos upės tėkmei ir jos baseinui kryptimi, kuri rodo paviršiaus nuolydį iš šiaurės į pietus. Visa tai verčia manyti, jog dešinysis Memelio krantas iki savo įdubimo buvo gana aukštas su siaura kalva, kurios skardį ardė upė.

186

Pasisukus į pietus, galima pastebėti, jog tarp šiandienių Rusnės Siauro ir Skirvytės šakų nebuvo smulkių upelių, išskyrus vieną, kuris ligi šiol vadinasi Rusnė, arba Rusnytė. Jis galėjo išsišakoti į dvi šakas arba sudaryti Vorusnės senvagę, kuri taip pat yra labai sena. Bet tie upeliai nepasiekdavo Kuršių marių; tik plaukdami į vakarus, o paskui į šiaurę, jie vėl įsiliedavo į pagrindinę vagą, arba Memelį. Akmingės upelis, tekėjęs į senovės Kuršių marias, vingiavo papėdėje aukštumos, kuri driekėsi

nuo Šakūnų kaimo iki Karvaičių ir turėjo nuolydį į dvi puses: vieną į pietus senų Kuršių marių link, kitą į šiaurę prie Memelio. O Rusnės vaga nuo Nemuno išsišakojimo prie Šancinės ligi šiaurinės vagos, arba senojo Memelio, pradžios išsaugojo Rusnės pavadinimą, kuris išlikęs ir dabar. Tik Rusnaitės upelis išsaugojo dalį to pavadinimo ir reiškia mažą Rusnę.

187

Be to, dar dera pridurti ir tai, jog nerijoje, prie Rasytės kaimo, buvo prataka iš marių į jūrą arba išplova kažkur šiauriau šio kaimo; ja marių vandenys, papildomi iš kairiosios Nemuno vagos, vadinamos Gilija, į kurią suplaukdavo ir tiesiai į marias įsiliedavo daug kitų upelių, tekėdavo į jūrą tuomet, kai persipildydavo jų baseinas. Tad gamtinė revoliucija padarė žemesnius senovės Memelio krantus ir tuo pat metu pertvėrė išplovą prie Rasytės, patvinę marių vandenys užliejo naujus plotus nuo Karvaičių ligi Klaipėdos, o suskilusi į daugelį šakų Rusnės upė liko žemiau Rusnės salos (žr. žemėlapį). *Šiose vietose Baltijos jūros dvasia nesikeičia dėl visiškai nepaaiškinamų priežasčių. Taip kartą visai neseniai, 1850 metais, buvo pastebėta, jog farvateris, vedantis į Memelio uostą ir anksčiau vingiavęs, t. y. krypdavęs tai į dešinę, tai į kairę pusę (11—12 pėdų gylyje), staiga pavirto paprastu, galinčiu trumpiausiu keliu nuvesti į uostą, kurio gylis 14—15 pėdų*[1].

188

Sembos pakrantės prieš daugelį šimtmečių turėjo visiškai kitokius kontūrus; visas šis pusiasalis buvo labiau išsikišęs į jūrą, tad, kai išplova ties Rasyte buvo plati,

[1] *Rigaische Zeitung. 1850. Nr. 171*.*

žiūrint nuo jūros, jis atrodė kaip sala. Ligi šiol nesiliaujantį Sembos sausumos mažėjimą patvirtina Foigto pateikti Pisanskio liudijimai[1]; jis savo nuomonę grindžia rašytinėmis žiniomis, kad nuo jūros kranto iki šv. Vaitiekaus bažnytėlės, pastatytos XIII amžiaus pabaigoje, buvo apie vieną mylią, o šio autoriaus laikais, t. y. įpusėjus XVII amžiui, jūros krantas taip priartėjo prie šios, jau griuvėsiais virtusios bažnytėlės, kad atstumas buvo ne didesnis kaip ketvirtis mylios. Šiandien tų griuvėsių likučius galima pamatyti beveik pačioje jūros pakrantėje, į kairę nuo kelio, einančio iš Laukstetų į Litausdorfo kaimą. 1669 metais didžiulė audra visiškai išgriovė šio pastato sienas.

189

Ne mažiau įdomios yra pono Foigto studijos apie pradingusią, jūrai užliejus, Vitlandijos žemę, taip pat po tos pačios gamtinės revoliucijos, kuri Memelio vagą pavertė marių dalimi. Tai buvęs tankiai gyvenamas, gana platus kraštas, kur driekėsi nemažai kaimų, Liubeko pirklių pastatytas uostas, vadinamas Lipsa, ir daug kitų; apie tai rašo šis istorikas savo veikale[2], o kiti istorikai apie tai neužsimena nė žodžiu.

---

[1] *Extant Documenta, quae templum D. Adalberto olim dicatum, cujus ad hoc rudera in littore supersunt... ad milliaris distantiam a mari fuisse remotum...* Foigtas (Gesch. Preuss. B. I. S. 678) teigia, jog, anot vietinių padavimų, negalima abejoti, kad ši bažnytėlė galėjusi būti pastatyta XIII amžiaus pabaigoje, bet ne vėliau, kai Sembą užkariavo čekų karalius Otokaras; to paties amžiaus antrosios pusės pradžioje buvusi medinė bažnytėlė, o 1422 metais, antrą ar trečią kartą sunaikinus vis atstatomus medinius pastatus, pradėta statyti mūrinę (*Voigt.* S. 663—666). Ši išvada atitinka senus padavimus ir prūsų istoriko tyrimo išvadas.

[2] *Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 677.

* * *

IV skyrius

LIETUVIŲ TAUTOS PROTĖVIŲ KILMĖ

.....

190

Bendros pastabos. Vienoje vietoje sukaupėme prisiminimus apie senovės Europos tautas, kurios gali atkreipti tėvynės istorijos tyrinėtojo dėmesį, tik šioje knygoje ir jos ankstesniuose skyriuose pasakojome, ką galima žinoti apie gimtosios žemės būklę iki tos epochos, kai čia atėjo mūsų protėviai ir įsikūrė šioje šventoje žemėje. Dabar pradėsime nagrinėti lietuvių tautos versmes, arba ieškosime vardo ir šlovės tautos, kuri davė mums pradžią. Iš tikrųjų mūsų pirmtakai, kiek išgalėdami, neapleido šio darbo, bet, grįsdami savo išvadas menkais pagrindais, paliko dar daug spręstinų dalykų. Labai sena ir geresnių istorikų pripažįstama nuomonė, kad lietuviai savo protėvių turi ieškoti tarp alanų. Tad mes skyrėme daug dėmesio, kad pažintume alanus; skaitytojas jau susipažino su surinktomis žiniomis apie tas gentis, kurias čia dar papildysime; tačiau suprantame, jog jis kartu su mumis įsitikins šios nuomonės klaidingumu.

191

Iš tiesų negalima neigti, kad alanai turėjo didelę ir svarią įtaką kai kurioms lietuvių genties tautoms; bet jos jau seniai gyveno savo šiandienėje žemėje iki tų laikų, kai alanai pasirodė Europoje ir po kažkiek metų tapo jų kaimynais. Istorija gana aiškiai liudija, kad alanai buvo Ptolemėjo Stavanijos ir Galindijos kaimynai, vadinasi, stavanai ir galindai, kuriuos laikome lietuvių genties tautomis, gyveno savo vietose iki anų atvykimo jų kaimynys-

tėn. Vėlgi žinome, jog alanai savo gyvenimo reikmes visuomet tenkino augindami gyvulius ir klajodami nuo tada, kai juos pažino dešiniojoje Dono pakrantėje, be to, jie buvo plėšikiškos ir agresyvios gentys; tad nėra pagrindo neigti, jog jie galėjo nukeliauti iki Vyslos, Nemuno arba Dauguvos krantų. Atvirkščiai, galima sutikti, kad jie atklydo iki Baltijos jūros pakrančių tais laikais, kai Erazmas Stela nori kildinti lietuvių susiformavimą iš alanų ordos, t. y. IV krikščioniškosios eros amžiuje[1]. Taip pat mes neneigsime šio autoriaus nuomonės, kad buvusi lietuvių-alanų tauta, vadinama litalanais, kuri visiškai galėjo susidaryti iš lietuvių ir alanų mišinio. Sutiksime net ir su Strijkovskiu, jog egzistavę korolanai, arba kuršių-alanų gentis[2]. *Tai, regis, galima įrodyti tuo, jog estai, gyvenantys prie Peipaus ežero, dar ir šiandien lietuvius vadina Litalain ir šiuo žodžiu supranta Lietuvos dalį, kuri dabar sudaro Ukmergės apskritį**. Bet iš viso to negalima daryti jokios kitos išvados, o tik tą, kurią jau minėjome, būtent jog lietuvių ir kuršių jų dabartinėse žemėse gyventa anksčiau, negu atvykėliai alanai davė pradžią šių lydinių susidarymui. Juk šiandien negalima nieko įrodyti, kad lietuvius ir alanus siejo giminingumas. Žinomi šios tautos likučiai, Kaukazo kalnų gyventojai osetinai, ištirti mokslininko, senovės istoriko pono Klaproto, kuris veikale „Asia Polyglotta"** pateikia osetinų kalbos žodyną, kuriame nerandame nieko, ką galima būtų vadinti panašumu į lietuvių kalbą, išskyrus kelis žodžius, bendrus tūkstančiams kitų kalbų, atėjusių iš kalbų motinos.

192

Pirmame šio veikalo tome mes stengėmės pateikti išsamų lietuvių tautos senovės paminklų vaizdą, iš kurio kiekvienas skaitytojas galėjo įsitikinti, kas kažkada buvo ši senovinė tauta ir ar dera vadinti ją laukine orda miškų gyventojų, atsiskyrusių nuo nežinomos barbarų minios,

[1] Lib. II.
[2] X. II. S. 28.

ką drąsiai teigė nemažai istorikų, nors iš tiesų tik tie, kurie paviršutiniškai minėjo Lietuvos istoriją. Tačiau nei Henrikas Latvis, nei Dusburgas, nei Grunau, nei vėlesni istorikai, nuodugniai nagrinėję kurios nors lietuvių genties dalykus, nepastebėjo jokių tamsumo pėdsakų: atvirkščiai, kiekvienas pripažįsta ir norom nenorom dažnai rašo, jog tai buvo draugiškumo ir religinių ryšių į vieną didelę tautą sujungtos gentys, gyvenusios dideliuose plotuose, laisvi žemę dirbę, svetingi ir taikūs žmonės, puoselėję žmonių tarpusavio draugiškumo jausmus ir atlygio anapus kapo viltį; toji tokia gramatiška ir euforiška kalba, tie dievai, mielų įkvėpimų ir širdį jaudinantys ženklai, didieji nemirtingumo paveikslai, — visa tai liudija pirmykštę kilmę iš tautos, pasiekusios gana aukštą civilizacijos lygį ir kažkada gyvenusios apsišvietusio pasaulio kraštuose. Kaimyninių tautų antpuoliai, Baltijos jūros plėšikų godumas, pagaliau nežmoniškas vokiečių riterių noras grobti ir krikštyti nugramzdino į nelaimes, nuvijo į laukines dykras ir išmokė ieškoti maisto iš savo amato, tačiau tautos branduolys neprarado nei savo tautinių bruožų, nei savitumo, nei didelių dorybių, o tai visuomet statė juos greta pirmųjų Europos tautų, kai tik apvaizda duodavo jiems tikrų valdovų.

193

Tad verta bent trumpai panagrinėti, pateikti istorikų ir tyrinėtojų nuomonę apie tos tautos pradmenis. Mums ne paslaptis senovės tyrinėtojų gana pagrįstos nuomonės, kad gotai buvo giminingi alanams ir jie susigiminiuoti turėję labai tolimoje praeityje, asų arba Odino amžiuje, jog net neva roksolanai davę pradžią rusų variagams. Išsamesnis šių dalykų nagrinėjimas atitraukia mus nuo šio veikalo temos, apie alanus jau gana daug kalbėta, ir čia dar privalome pasakyti, jog viso to neneigsime, ir savo ruožtu, kad neliktų mūsų teiginių prieštaringumo, turime pažymėti, kad amžių ir tautų vaikystėje nemažai genčių išėjo iš vieno lopšio, o vėliau, išsiplėtusios ir pasklidusios

po įvairias pasaulio šalis, galėjo taip pasikeisti, jog nebeliko nieko bendro, išskyrus kilmės bruožus. Alanai buvo skitų blondinų gentis, jie davė pradžią roksolanams; gotai taip pat buvo blondinai, tad nieko nuostabaus, kad galima pastebėti gimininguma (§ 49). Būtent čia įžvelgė lietuvių kilmės iš alanų pagrindą ir Erazmas Stela, XVI amžiaus pradžioje gyvenęs autorius ir žinojęs apie prūsų kildinimą iš gotų; tai teigė dar Kulmo vyskupas Kristijonas, gyvenęs XIII amžiaus pirmojoje pusėje[1]. Gerai pažinojęs prūsus ir lietuvius ir įsitikinęs, jog jie negali turėti nieko bendro su keltų pradu, norėjo sutaikyti šią nuomonę, susiedamas kildinimą iš alanų su į šias šalis atėjusių hunų antplūdžiu. *Šiandien kai kas mano, jog lietuviai yra daugelio tautų mišinys. Tačiau nė vienas nepaaiškina, kokių tautų būtent. Negalima būtų priešstarauti tokiai tiesai, jog į lietuvių tautos sudėtį nebūtų įsiliejusios kokios nors gretimos tautos, nes Europoje nėra nė vienos tautos, kuri galėtų pasigirti esanti visiškai gryna, o to priežastis — didžiuliai ir dažni maišymaisi ir tautų kraustymasis. Taip pat negalima paneigti ir didelio lietuvių genties išsibarstymo dar priešistoriniais laikais, nes ir prie Reino, ir anapus jo yra ryškių litalanų pėdsakų. Vis dėlto nėra jokių abejonių, kad tautos padermė turėjo būti ir buvo budinų ir gelonų susiliejimas dar pirmykščiais laikais, ir ten, kur po šio susiliejimo toji gentis, išsikrausčiusi iš Rytų, apsigyveno, kur ji ir šiandien dar gyvena, t. y. tikrojoje Lietuvoje, Nemuno ir Neries žemupiuose, jos giminės, veido ir kalbos bruožai kiekvienam, kuris tą tautą gerai pažįsta, sako, kad ji negali būti daugybės Europos tautų mišinys**.*

194

Pastabos apie tyrinėjimą. Neketiname daryti lietuvių protėvių italais, tiesiai iš Italijos atkeliavusiais į šias šalis. Nors daug rašytojų ir lietuvių kronikų šaltinių[2] liudi-

[1] *Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. Beilage Nr. 1.
[2] Lietuvių rankraštinė Bychovco kronika. P. I.

ja tai, tačiau išsamiau išnagrinėtos aplinkybės nurodo kitą kelią. Tačiau neneigiame šios nuomonės visiškai, atvirkščiai, pasistengsime priminti ją šiame veikale, kalbėdami apie atitinkamas epochas, patvirtindami senų padavimų apie užjūrio atvykėlių tikėtinumą. Čia tik priminsime žodžius Lasickio, darbštaus seniausių liaudies padavimų rinkėjo, kuris, šalia pasakojimų apie kilmę iš italų, šiuos tautos tėvus atveda iš Rytų, t. y. nuo Juodosios jūros per rusų Ukrainą ir Podolę[1]. Ko gero, jis siekė suderinti senesnius padavimus apie protėvių atėjimą iš Rytų su vėlesniais, pasakojančiais apie italų atvykimą.

195

Čia neaiškinsime priežasčių, kodėl mes nepripažįstame lietuvių kildinimo iš gotų ar keltų, nes apie tai vėliau dar pakalbėsime. Taip pat nedera stengtis neigti naujas, gana neišlaikytas nuomones, pasak kurių lietuvių tauta esanti daugelio tautų, ypač germanų kilmės, lydinys, kuris susidarė maždaug IV ar V amžiuje Vyslos žemupyje ir buvo vadinamas vidivariais, vidais ar dar kitais vardais. Jau vien mūsų dalyko dėstymas iš esmės paneigia šią nuomo-

[1] *Tradunt veteres, majores Samogitarum Italos fuisse. Neronem Imperatorem de bellica expeditione cogitantem, illos etiam exsules Romanos, qui in Giaros sterili quandam insula habitabant evocari in militiam voluisse. Verum hos metu crudelitatis imperatoriae, conscensis eorom a quibus bis terve evocabantur navibus, ipsimet autem coesis, ad Pontum Euxinum appulisse, dehinc per saltus, ubi olim Romana venatio fuit, quique hodie magna ex parte excii jam, Russiae, Podoliae, Lituaniaeque cognomina habent, usque ad mare Balticum...* (Senieji [rašytojai] pasakoja, kad samagitų (jie patys save vadina žemaičiais) protėviai buvę italai. Imperatorius Neronas, ketindamas traukti į karo žygį, kvietęs į jį taip pat romėnų tremtinius, gyvenančius nederlingoje Giaro saloje. Tačiau šie, bijodami imperatoriaus žiaurumo, iššūdė kvietėjus, du ar tris kartus atplaukusius pas juos, o patys jų laivais nuplaukė į Juodąją jūrą. Iš čia jie per miškingas stepes (didelė tų miškų dalis šiandieną iškirsta, ir šios vietos vadinamos Rusija, Podolija ir Lietuva), kur kitados romėnai keliaudavo medžioti, prasiskverbė ligi Baltijos jūros...) *Joan. Lasicii Poloni.* De Diis Samog. In Respubl. Polon. Elzevir, 1627. P. 292*.

nę, jei kas bus linkęs jį deramai suprasti. Tuo labiau kad senovės tautos ne taip lengvai jungėsi ir susiliedavo, o juo labiau neįtikėtina, kad daugelis susilietų į vieną taip tvirtai ir pastoviai, jog susidarytų vieninga tauta, kuri tučtuojau pasklistų po didžiulį plotą nuo Vyslos iki Dauguvos, nuo Baltijos iki Neries. Nors gal nėra Europoje nė vienos tautos, kuri nebūtų dviejų arba trijų skirtingų tautų lydinys[1]. Toks susiliejimas niekada nebuvo trumpo laiko ar politinės santvarkos vaisius, bet istorinis faktas, kurį nulemdavo atsitiktinumas ir netikėtos aplinkybės, suformavusios naujas tautas ir skatinusios žmonių plitimą tuo metu, kai pirmykštės žmonių giminės dar buvo negausios, išskaidytos po tolimas vietoves ir kolonijas, kur jas nubloškė apvaizda.

196

Būtent šitaip ir su panašiomis aplinkybėmis susijusi, atrodo, lietuvių tautos, kaip lydinio dviejų senovės tautų, gelonų ir budinų, pradžia. Pirmieji buvo pelazgų-helenų, antrieji — indų-skitų kilmės. Nors šis teiginys gali pasirodyti naujas ir drąsus, bet esama stiprių jį remiančių įrodymų, kurių dėstymas užims nemažai šio veikalo puslapių. Anksčiau jau matėme, kas buvo gelonai ir budinai; tik paneigę mūsų pirmtakų nuomones apie lietuvių protėvių kilmę iš alanų, keltų, italų ir vidivarių, aptarsime įvairius paminklus ir padavimus, iš ko sudarysime mūsų teiginių pagrindą.

197

Jau iki mūsų pastebėta, kad lietuvių tautos lopšio ieškoti reikia po kitu dangumi ir kitoje, visiškai kitokioje ir tolimoje žemėje, nes jos kalboje aptinkame originalius pavadinimus daiktų, kurie visiškai nežinomi ir niekada

[1] *Colluvies nationum* — senas senovės tyrinėtojų pastebėtas padavimas.

nėra buvę jų šiandienėje tėvynėje, pavyzdžiui: *Lutas, Kupranugaris, Bezdejona, Auxus,* kvepiantys smilkalų sakai — *Kwepalay* ir daug kitų.

Lingvistiniai tautų kilmės tyrimai yra pirmas ir pats tikriausias kelias, kuriame nepasiklysi ir kuris nuveda į naujų atradimų kraštą, kur savo paslaptis atskleidžia visos kitos senienos. Sėkmingai išsivystęs ir vis labiau besiplėtojantis mirusių ir gyvų, senovės ir šių laikų kalbų pažinimas teikia tyrinėjantiems tautų kilmę ir pirmas užuomazgas neapsakomai gerų galimybių. Tad ir mums tebus leista pagal mūsų gabumus ir galimybes pasekti šiuos pėdsakus.

198

Pastebėjus tai, kad lietuviai per gelonus yra pelazgų vaikai ir gali turėti seniausių protėvių šioje senovinėje tautoje, reikia patyrinėti pelazgų kalbą. Turime XV amžiuje atsitiktinai atrastų šios kalbos paminklų. Čackis rašo: „1444 metais tarp Kartonos ir Gubio, arba, kaip kiti teigia, Gubio urve, buvo rastos dvi vario plokštės; dvi iš jų buvo parašytos pelazgų kalba, ir ten buvo rastas lotynų kalbos šaltinis... Esama visokeriopo panašumo, jog žemaičių kalboje yra pelazgų žodžių, kurie daro ją panašią į lotynų kalbą“[1]. Patikslinę tai Grutnerio „Lotynų senienų lobyne“[2], įsitikiname, jog lietuvių, kaip ir graikų bei lotynų, kalba tiesiai ateina iš trakų-pelazgų kalbos, nes yra į ją panaši. Be vokabuliarinio panašumo, sakinio sandara, balsio ilgumas ir daug kitų gramatinių taisyklių yra bendros visoms trims kalboms. Ponas Fateris nors ir nenoriai, nes kai kurie jo tautiečiai buvo įpratę, mėgę žeminti ir niekinti svetimas tautas, tačiau taip rašo apie lietuvių kalbos kilmę: „Nuoširdžiai prisipažįstu, jog viena iš lotynų kalbos ir jai giminingų dialektų painiava veda mus

[1] O prawach. T. 1. S. 50 (prierašas Nr. 271*).
[2] Thesaurus antiquitatum Romanarum inscriptionum. T. 1. P. 192; *Scipio Maffei.* Histor. Diplomat. P. 291.

atgal į laiką ir vietas, kur yra buvę graikų, lotynų, gotų ir šiaurinių kalbų dirbtuvė ar darbastalis"[1]. Jis turėjo omeny pelazgų tautą, o pastebėtą lietuvių kalbos bendrumą su sanskritu, apie ką jau kalbėjome ankstesnio tomo priešpaskutiniame priede, reikėtų laikyti dar vienu lietuvių protėvių giminystės su budinais įrodymu.

199

Nenutraukdami mūsų pastabų sekos, laikysime, jog laimingesnės aplinkybės leido graikams ir italams puikiau išlavinti tą patį religingumą, labiau išplėtoti švietimą, išpuošti tą pačią kalbą, tatai nėmaž netrukdo po daugelio amžių pripažinti jai gimininga kalbą tautos, nublokštos į rūsčias pasaulio šalis. Lenkijos mokslo amžiuje gyvenęs Mykolas Lietuvis stengėsi įrodyti lietuvių ir lotynų kalbų vienodumą[2]. Ilgai čia reikėtų dėstyti jo įrodymus, paremtus vien žodžių ir religinių apeigų panašumu, bet pasakysime tik tiek, jog šis autorius, puikiai mokėjęs abi kalbas, labiau įrodė jų kilmę iš vieno šaltinio negu jų tapatybę. O lyginant ją su graikų kalba, nustatyta nemažai stebinančių ne tik atskirų žodžių, bet ištisų frazių ir posakių panašumų. Smalsus tyrinėtojas ras tam dar išsamiau išnagrinėtų įrodymų ir pavyzdžių Hartknocho darbuose[3]. Lietuvių kalbos savybes, kurios būdingos graikų ir lotynų kalboms, atskleidė ir paaiškino puikus kalbų mokovas Ksaveras Bogušas.

200

Pasak šiandien daug kalbai nusipelniusių lingvistų, nėra abejonių, jog visos Europos ir gana daug Azijos tautų yra kilusios iš vienos giminės, kuri gyveno Vidu-

---

[1] *Vater.* Sprache der alten Preussen, etc. Braunschweig. Annalisten. Leipzig, 1821.

[2] Respublica Polon. P. 265. *Quaedam ad Litvaniam pertinentia; ex fragmentis Michalonis Lituani.*

[3] Alt. und neues Preussen. S. 97; De Lingva veterum Prussorum. Dissert. V. Selectae dissertationes. P. 78—108.

rinėje Azijoje, nes, lyginant jų kalbas, pastebėta, jog būta vienos kalbos, buvusios bendra jų motina. Senesnių šių kalbų paminklų užtinkame, tuo labiau pastebime jų tarpusavio ryšius ir artumą vienai pradžiai tiek, kad, jei sugebėtume sujungti kalbų išsišakojimą, pataikytume į motinos kalbos žodyną. Pelazgų kalba yra viena iš seniausių šakų, iš kurios išsivystė graikų, lotynų ir lietuvių kalbos. Šią giminystę geriausiai įrodo grynas lietuvių dialektas, išlikęs Lietuvos viduryje, kur net ir asmenvardžiai, tikros lietuviškos pavardės stulbinamai panašios į romėnų.

201

Kildinimas iš pelazgų. Pažvelgę tyrinėtojo žvilgsniu į lietuvių senovės paminklus, visur aptinkame pėdsakų ir padavimų apie tautos kilmę iš pelazgų[1]. Hartknochas[2] pateikia žinių, jog prie Baltijos jūros amžių amžiais buvo žinomi padavimai apie tenykščių genčių, ypač prūsų, ištakas. Tai nugirdęs kronikininkas Vitechindas[3], savo ruožtu norėjęs nuspalvinti šiuos padavimus tariamu istoriškumu, rašo apie makedonus, po Aleksandro Didžiojo mirties atvykusius į prūsų kraštus. Po jo keli kronikininkai teigė tą patį, visada remdamiesi vietiniais stebėjimais, kurie visada jiems patvirtindavo giminingumą su heleniškomis kartomis. Kiti, paremdami savo prielaidas kalbos panašumu, su didžiausiu pasitikėjimu įsikibo padavimų, kalbančių apie tokią kilmę. Kilęs iš Prūsijos Vilichijus, komentavęs Tacitą, labiausiai tikina, jog lietuviai yra kilę iš graikų, nes galėjo su jais susikalbėti jų kalba[4]. Tuos

[1] Rozprawa o począt. Nar. i jęz. Lit. Warszawa, 1808; Rocz. Tow. Warsz. P. N. T. VIII. Rok 1811.

[2] Alt. und neues Preuss. S. 58.

[3] Rerum Saxonicar. Lib. I, in. pr.

[4] Kalba apie kitapus Nemuno Prūsijos atžvilgiu gyvenančius žmones: *Sicut ipse usu comperi quoties ipsis graecissando locutus sum; ut qui patriae meae vicini sunt. Jodocus Willichius.* Comment. in Lib. Taciti. De Morib. Germ. Parte II. C. 14. P. 476 (Anno 1560). (Kaip iš tikrųjų pats praktiškai patyriau, kiek kartų su jais pačiais graikuodamas kalbėjau, be to, jie yra mano tėvynės kaimynai.)

graikiškumo pėdsakus patvirtina iš amžių glūdumos atėję garsūs lietuvių tautos padavimai apie protėvius pelazgus. Hartknochas pateikia XV amžiuje gyvenusio prūsų kilmės Frydriko Zamilio lotynų kalba parašytos poemos ištrauką, kur, sakydamas savo sūnums apie savo lietuvišką kilmę, be kita ko, jis mini protėvius pelazgus[1]. Dabar panagrinėkime naujesnius pėdsakus, liudijančius, kad šių protėvių vardas ne tik nebuvo svetimas Lietuvoje, bet ir įsiamžino įžymių žmonių, giminių asmenvardžiuose, upių, ežerų, gyvenviečių pavadinimuose. Dusburgas[2] primena vardą įžymaus žmogaus, kilusio iš kunigaikščio Pelužio giminės; anot vietinių tyrinėjimų, Lydos apskrityje būta ir kilmingos Pelužių, arba Pelusų, Pelasų, giminės; ten taip pat Pelesos upė ir to paties pavadinimo ežeras, į kurį ji įteka, be to, esama kaimų, senovinių gyvenviečių, yra senoji ir naujoji Pelesa, taip pat Palaškos, esančios toje pačioje apskrityje ir netoli šių vandens telkinių. Netoli šių vietų plytinti gana didelė sritis seniau buvo vadinama Peluzija. Apie tai dar kalbėsime vėliau. Visa tai perša paprastą mintį, jog lietuvių kartos neleido užgesti prisiminimams apie pirmą protėvių kilmę, išsaugojo retu ir tik senoms kartoms būdingu būdu, kuris mums, naujesnių amžių gyventojams, būtų menkiau suprantamas, jei nematytume beveik apčiuopiamų įrodymų. Pagaliau tas, kuris geidžia, tegu neigia, jog tautos, turėjusios visiškai kitokį negu mūsų civilizacijos lygį, galėjo amžių amžiais išsaugoti istorinius dalykus. Mes laikysimės savo nuomonės, nors ir reikėtų remtis tik pirmame šio veikalo tome išdėstytais dalykais; bet yra už mus mokytesnių lietuvių tautos senovės tyrinėtojų, pavyzdžiui, Kocebus, Foigtas ir kiti, kurie žinojo ir patvirtino istorinį teisingumą liaudies padavimų; juos skleidė žyniai kiekvieno aukojimo metu, kartojo per kiekvieną pamokslą, be to, juos garsino giesmės, pasakojimai ir vietovardžiai, iš dalies išlikę ligi šiol.

[1] Alt. und neu. Preuss. S. 444.
[2] Parte III. C. 232. P. 304.

Vien tik tyrinėjimo, vietinių stebėjimų ir jų palyginimų su rašytiniais liudijimais stoka vertė istorikus klysti; klaidos visuomet atsirasdavo iš paviršutiniško dalyko nagrinėjimo ir lemdavo nederamą kritiką ir istorinį pironizmą. Čia nekalbėsime apie senovės kronikininkų nepasvertas prielaidas ir kai kurių šiuolaikinių rašytojų sklandų nereikšmingų dalykų dėstymą. Bet esame priversti stebėtis, kodėl Dobrovskis* ir Gatereris klaidingai priskyrė lietuvius prie kažkokios finų-slavų kartos; net ir mūsų lenkų rašytojai neužčiuopė dalyko esmės. Tačiau senovės tyrinėtojai, kurie teikėsi įsigilinti į mitologiją ir lietuvių kalbą, visiškai sutinka su mūsų nuomone. Danų mokslininkas ponas Raskas**, rašęs 1817 metais, lietuvius kildina iš to paties kaip ir mes lizdo. Jis net mano, kad, kol ši tauta atkeliavo prie Baltijos jūros, ji viešėjo kažkur vidury slavų kraštų, iš kur pasisėmė slavų arba veikiau slavų-sarmatų žodžių; nepaisant to, lietuvių kalba pagal savo šaltinį yra kilusi iš kažkokios labai senos, iš Trakijos kilusios kalbos. Šią nuomonę galima labai lengvai suderinti su mūsų nuomone, jei atsižvelgsime, kad rytiniai gelonų ir budinų kaimynai, arba sarmatai, iš tikrųjų galėjo būti slavai, o tą ir įrodė mokslininkas Naruševičius[1]. Asmeniškai įsitikinęs, Šlėceris pripažįsta lietuvius kaip atskirą giminę, visiškai skirtingą nuo jų kaimynų. Bet kai jis stengiasi smulkiau aprašyti lietuvių giminę, vėl pakeičia nuomonę ir neįsigilinęs teisėjo tonu priskiria juos prie slavų. Galop pasiklysta iš savo mokslingumo ir savo klaidą atskleidžia tuo, kad vėl teigia, neva slavai yra kilę iš lietuvių, o letai, t. y. latviai, turėję būti jų pirmykštė gentis[2]. Ne į latvius, kurie yra lyvių-lietuvių šaka, bet į vidurio lietuvius, kurie patyrė mažiausiai tautiškumo pokyčių dėl svetimšalių įtakos, reikėjo atkreipti dėmesį Šlė-

[1] Histor. Nar. Pol. T. I. S. 618 ir etc.
[2] Allgemeine Nord-Geschichte. S. 318.

ceriui, nes tik jie galėjo išsaugoti senovinį tautiškumą su visais bruožais, galėjusiais atskleisti jų tautos kilmę. Tuomet šis mokytas vyras gal būtų apsiribojęs savo pirmu teiginiu, kuris kilo jam pirmiausia gilinantis į senovę; jis būtų sutikęs su mūsų nuomone, jog tai tauta, iš tikrųjų kilusi iš gelonų, kurie buvo trakų-pelazgų helenai (§ 62). Slavų kalbos priemaišos lietuvių kalboje yra labai nesenos, jose vyrauja baltarusių ir lenkų dialektai, pasiskolinti dėl vėlesnių amžių įtakos. Visi šie žodžiai, kaip mano Ksaveras Bogušas[1], yra nereikalingi, nes gerai mokantis savo kalbą lietuvis vos ne kiekvienam jų ras savo kalbos atitikmenį.

203

Jau turėtų pakakti ligi šiol pateiktų įrodymų apie lietuvių kilmę, tačiau smalsiems tyrinėtojams galime dar pasiūlyti tokių, kurie mūsų amžiuje laikomi svarbiais teiginiais. Pirmas susijęs su fizionominiais stebėjimais. Visi prūsų istorikai, pradedant Dusburgu, sutartinai girdami kalba apie gražų ir išsiskiriantį senovės prūsų ir lietuvių kūną. Pasak jų, jie buvo mėlynakiai, turėjo nei juodus, nei pernelyg šviesius, nei pernelyg rudus, tamsiai kaštoninius, lygius, nesigarbanojančius plaukus, vešlias, ilgas barzdas, baltą odą, rausvus skruostus, buvo aukšti, dailios figūros, stiprūs, raumeningi, gyvendavo iki šimto ir daugiau metų. Apsirengimu, šukuosenomis ir daugeliu veido bruožų aiškiai skyrėsi nuo germanų ir slavų, nes nesiskuto nei barzdų, nei galvų, nesikirpo trumpai plaukų. Ryškesni bruožai ir šiandien vyrauja tarp lietuvių valstiečių, ypač vidurio Lietuvos valsčiuose. Anksčiau, kalbėdami apie budinus ir gelonus, aprašėme jų giminės bruo-

[1] Rozprawa. S. 152 ir etc.

žus, o šie, kuriuos čia pateikėme, yra aiškus anų mišinys, arba skitų blondinų susimaišymo su helenų brunetais padarinys.

204

Antras bruožas susijęs su religija ir papročiais. Žinoma, kaip sunkiai priimdavo senovės žmonės svetimų religijų vaizdinius, kartais net ir didžiausi politinės būties pokyčiai nepajėgdavo priversti atsisakyti savo tikėjimo. Tad teisingai sako mūsų tyrinėtojas: „Trakai, keltai, germanai, nors ilgai turėjo ryšių su graikais ir romėnais, nepriėmė nei jų mitologijos, nei paveikslų, nei vėlesnių apeigų; visa, ką turėjo su jais bendro, buvo kilę iš pirmo, visiems bendro šaltinio. Skitai nubaudė mirtimi savo Anacharsį už tai, kad anas drįso įvesti kai kurias graikų apeigas“[1]. Jotvingiai už savo protėvių tikėjimą verčiau žūdavo; prūsai irgi žuvo kariaudami su kryžiuočiais dėl savo tautiškumo. Jei amžiaus dvelksmas nebūtų palietęs naujos lietuvių kartos, nė vieno jų nebūtų likę žemėje, jeigu būtų buvę pamėginta jėga išplėšti jų religiją. Kaip lietuvių gentys gavo savo religiją, kalbą ir papročius iš gelonų-budinų, taip ir išsaugojo viską iki XV amžiaus. Taip pat ir įpročiai, papročiai, prietarai, teisės ir kitos smulkmenos, apie kurias jau kalbėta ir apie kurias dar kalbėsime, įtikins skaitytoją mūsų teisumu. Mūsų pirmtakai nesiteikė įsigilinti į šiuos dalykus, todėl su jais visiškai nesutinkame. Bet neatidumas tiriant istorinius dalykus yra sunki ir vargu ar atleistina klaida. Ar galima išsakyti prielaidą, jog, grįžę iš Italijos VI amžiaus pradžioje, herulai atnešė lietuviams ir būties pradžią, ir lotynų kalbos žodžius, ir romėnų mitologiją? Sutikime, kad nieko nepasakyta apie žodžius, lietuvių kalbos sandarą ir pobūdį. Bet kokius dievus, kokią mitologiją davė? Garbingi istorikai pamiršo, kad Roma jau tris amžius buvo krikščioniška ir, be to, krikščioniška buvo visa imperija, kad

[1] *Surowiecki.* Śledzenie Począt. Narod. Sławiań. S. 78.

niekas Europoje negarbino Kapitolijaus Jupiterio, o romėniška pagonybe bjaurėjosi patys stabmeldžiai, jei tokių kur dar buvo užsilikę pietinėje Europoje, nes net ir romėnų, kaip išnaudotojų ir tautų naikintojų, vardas buvo neapkenčiamas. Odoakras buvo krikščionis, ir jo herulams buvo skelbiamas Kristaus mokslas, Teodorikas ir visi gotai — taip pat. Tad iš kur tie herulai galėjo prisirinkti tiek graikų, romėnų, indų dievų? Tie, kurie nežinojo nei pagoniškų Graikijos ar Romos, nei Indijos? Pagaliau kaip po Odoakro pralaimėjimo grįžtantys iš Italijos herulai galėjo duoti pradžią lietuvių tautai, jei patys buvo iš jų kilę, išėję iš tų pačių sodybų, kur ir šiandien gyvena jų ainiai? Bet tai nagrinėti dar ne laikas, vėliau kalbėsime apie herulus ir tvirčiau pagrįsime mūsų prielaidas. Ar, remiantis dviem senovės prūsų kronikininkais[1], galima buvo teigti, neva, senovės prūsai kilę iš vokiečių, kaip tai padarė paskutinis prūsų istorikas? Jis, kuris taip iškalbingai, kruopščiai ir tiksliai ištyrinėjo kitus istorijos aspektus. Jis negailėjo triūso nagrinėdamas mitologiją ir raštuose išlikusias lietuvių religijos smulkmenas, puikiai pažino ir nupiešė senovės Prūsijos žmones, lietuvių brolius ir gentainius. Nejau saviškių meilė užgožė tiesos meilę? Tikriausiai ne. Užuot kildinant tautos pradmenis iš pagrindinio ir bendrinio jos kamieno, ieškota dažnų santykių susigiminiavusios su gotais jos šakos kilmės[2]. Nors mums ir labai garbinga būtų dalytis su garbinga vokiečių tauta viena kilme, tačiau privalome eiti pasirinktu tiesos, vienintelio mūsų darbo devizo, keliu ir siekti jos su mūsų protėviams būdingu kuklumu.

[1] *Lucas David.* B. I. S. 12 ir etc.

[2] Nenorime kategoriškai neigti, kad įvairiose Prūsijos gyventojų kartose nebūta tokios germanų kraujomaišos, ypač arčiau Vyslos ir Baltijos jūros esančiose provincijose, kur negalima būtų patvirtinti tokios nuomonės. Tačiau nadruviai, kitaip negu vokiečiai, jau Pretorijaus amžiuje savo giminę ir tautybę vadino lietuviška ir kilusia iš Rytų (Schaubühne. B. XVIII. Kap. 1; B. II. Kap. 17).

* * *

V skyrius

GELONŲ-BUDINŲ PASITRAUKIMAS Į VAKARUS IR ĮSIKŪRIMAS

.....

205

Įžanginis žodis apie nagrinėjamus dalykus. Trečios knygos penktame skyriuje jau iškėlėme į istorijos areną dviejų — budinų ir gelonų — tautų tarpusavio ryšius, parodėme jų kilmės ištakas, ankstesniame šios knygos skyriuje kalbėjome apie lietuvių kilmę iš pelazgų, kurių palikuonimis pavadinome gelonus, susigiminiavusius ir susijungusius į vieną tautą su budinais. Taigi protėvius tautos, kurios istoriją nagrinėjame, toliau tyrinėti pradėsime nuo jų išėjimo iš Skitijos, buvusios prie Dono.

206

Kalbėdami apie didžiosios, arba karalių valdomos, Skitijos nykimą, minėjome tai lėmusias priežastis, kurios tarsi neturėjo įtakos gelonų-budinų tautai, nes nuo Dnestro plūdusios skitams priešiškos tautos neprasiskverbė į kairiosios Dnepro pakrantės gilumą. Taip pat ir sarmatų slinkimas nuo Dono žemupio Dnepro link negalėjo trikdyti ramybės tos tautos, kuri nuo seno gyveno su jais kaimynystėje; svarbiausi sarmatų žygiai buvo nukreipti tiesiai į Uždneprės šalį. Tik šiems persikėlus į dešiniąją Dnepro pakrantę, gelonų-budinų valdose revoliuciją sukėlė alanai, tauta, kurios kiekvieną žingsnį lydėjo karai ir niokojimai. Būtent ši tauta tuo metu pradėjo taip smarkiai

plėtoti savo galią kairiojoje Dnepro pakrantėje, jog III amžiaus prieš Kristaus gimimą pradžioje anie buvo priversti tapti jų vasalais[1].

207

Vėliau, laikui bėgant, iš istorinio netikrumo ūkanų dar išnirdavo kai kurių faktų, susijusių su mūsų tema. Mirus Aleksandrui Didžiajam, kai ėmė vis labiau silpti Makedonijos karalystės valdžios galybė, padažnėjo grobikiškų žygių įvairių agresyvių tautų, besiskverbiančių vis toliau į pietus, iki pat Dunojaus, o kai kuriose vietose — į dešiniąją jo pakrantę. Alanai traukė ten, tad gelonai-budinai liko kairiojoje Dnepro pakrantėje savarankiški, be slegiančios jų valdžios įtakos; netgi esama nedidelių dingsčių manyti, jog ir gelonų kariuomenė ėjusi grobio į Pietus. Gal tai davė pradžią romėnų žinioms apie gelonų žygį į getų dykras ir net į Rodopų kalnus arba į šiandienius Balkanus, kur buvo pažinti puikūs šios tautos lankininkai (§ 63). Visa tai įtikina, jog gelonai atskirai ir savarankiškai rengė tolimus žygius, o jų naudos suvilioti tęsė juos gana ilgus metus. Mes žinome iš Romos imperijos istorijos, kad 21 metais prieš Kristaus gimimą, kai Oktaviano Augusto valdomo ginklo šlovė sušvito Rytuose, partų karalius Fraatas grąžino anksčiau iš Kraso atimtus romėnų erelius, o Augusto posūnis Tiberijus, surengęs laimingą žygį į Armėniją, grąžino jos sostą Tigranui; kitas karvedys — Germanijos prokonsulas Lentulas — tais pačiais metais kažkur prie Dunojaus sumušė grobikiškus būrius gelonų, kariavusių nepriklausomai nei nuo alanų, nei nuo sarmatų. Vėliau romėnai sudarė su gelonais taikos sutartį, ir atsirado abipusė sąjunga, įpareigojusi ge-

[1] *Ammian Marcelin.* Lib. XXXI.

lonus-budinus likti ramius savo senose valdose, nerengti žygių į kraštus, kuriuos Roma laikė savais arba turinčiais priklausyti jos imperijai[1].

208

Priekaištų nagrinėjimas. Prieš pradedant toliau tyrinėti, ne pro šalį bus paneigti kai kuriuos priekaištus mūsų ką tik išdėstytiems faktams. Lelevelis[2] linkęs gelonus ir budinus pastatyti į išgalvotų tautų gretą, griežtai priekaištaudamas, kad senovės geografų kompiliatoriai net ligi XIX amžiaus nepastebėjo šio tariamo atradimo. Šis drąsus nuosprendis, paskelbtas daugelio veikalų išgarsinto istoriko, nusipelno atsakymo, nors šiaip jau jo nereikėtų dėl to, kad aptarta tiek daug šios temos dalykų. Mūsų senovės geografijos tyrinėtojas gal iš savo didelio mokslingumo, neužtikęs pakankamai išvardytų kai kurių senovės tautų gyvenamųjų vietovių, pyksta pats ant savęs ir piktžodžiauja prieš kompiliatorius, kam jie kartoja jų pavadinimus. Tuo tarpu jie, pasirinkę kuklesnę poziciją, ryžosi verčiau pelnyti žodis į žodį atkartojančių Mariną* ir Ptolemėją priekaištų negu vadinti pasakų išmone vardus tautų, kurių gyvenamųjų vietovių nepasisekė nustatyti. Neklystančiojo tonas istorijai nedaro garbės; ji mėgsta nagrinėti faktus ir girdėti įrodytas tiesas. Taip ir gelonus su budinais buvo teiktasi vienu plunksnos brūkštelėjimu priskirti prie pasakų skyriaus, nes senovės tyrinėtojai nustato vienu metu dvejopą jų padėtį, — tai galėjo lemti net ir Herodoto geografija. Tačiau šie įrodymai negali pateisinti mūsų tyrinėtojo nuomonės, nes jis, rašydamas neklystančiojo stiliumi, neatsižvelgė į juos. Priekaištas kompiliatoriams dėl neatidumo paaiškinamas ne dalyko, is-

[1] *Intraque praescriptum Gelonos*
Exiguis equitare campis.
(Tarp pažymėtų ribų gelonai
Jodinėja po skurdžius laukus.)
Horat. Lib. II. Ode 9. V. 23, 24. Vandenburgo leidimas. Paryžius, 1812. T. I, 248.

[2] Badan. we względzie Geogr. X. III. § 139.

torijos ir geografijos neišmanymu, o geografijos žemėlapių netobulumu ir tuo, kad nėra astronominio vietovės žymėjimo. Vieną sykį gelonai ir budinai žymimi žemėlapyje šalia sarmatų, t. y. dešiniojoje Dono pakrantėje, šios upės ir Doneco tarpupyje; ši padėtis atitinka tikrovę, sutampa su geriausių rašytojų, ypač Baturlino, kuriuo ir mes sekame, tyrinėjimų rezultatais (§ 58). Antrą kartą toje pačioje Herodoto epochoje nurodyta, kad gelonai ir budinai gyveno aukščiau neurų, t. y. į šiaurę ir šiek tiek į vakarus nuo neurų klajoklių vietovių. Iš to, remiantis Bajeriu[1], atsirado įsitikinimai, jog gelonų-budinų kraštas turėjęs būti Polesėje, senovės Kulmo žemėje ir Lietuvos Brastos vaivadijoje. Senovės amžių neurai, anot paties Herodoto, gyveno Dnepro vidurupio kairiojoje pakrantėje, o iš ten persikėlė į dešiniąją pakrantę todėl, kad jiems pradėjo įkyrėti neapsakoma daugybė žalčių; bet niekur nesakoma, kad jie visiškai išsikėlė iš kairiosios pakrantės. Taip pat neįmanoma kaip nors pažymėti kokias nors ribas neurų gyvenamo krašto, kaip nežinomų dykrų, kur nuklysdavo klajokliškos ir laukinės gentys. Dėl šių priežasčių, jei blogai nubraižytame žemėlapyje bus šiek tiek ištęstas į vakarus Doneco aukštupis, išeis, kad gelonų-budinų gyvenamosios vietos bus tuoj aukščiau neurų. Jei ir padarysime prielaidą, jog šis žemėlapis buvęs nubraižytas tikslingai, nėra tikro pagrindo abejoti, ar kažkur į pietvakarius nuo šiandienės Poltavos, kairiojoje Dnepro pakrantėje, nebūta neurų dykrų, o kartu ar nebuvusios jos į pietus nuo gelonų-budinų.

209

Sutaikę šiuos priekaištus su tikrove, dar kartą pažvelkime į gelonų-budinų gyvenamąsias vietas Ukrainoje, nes tai mums labai reikšminga. Išplėtus senų senovės budinų gyvenamąsias vietoves nuo Dono į vakarus taip, kad jų

[1] Dissert. de Situ Scyth. Comment. Acad. Petrop. T. 1.

viduryje atsiduria Oskolo upės slėnis, galima lengvai suprasti, kad gelonai gyveno šiandienėje Starobelsko apskrityje, arba prie Doneco ir Sulos aukštupių (§ 58). Būtent ten į Sulos upę įteka upė *Romna*, prie jos žiočių buvusi senovinė *Romno* tvirtovė, o šiandien slaviškai vadinamas Romno miestelis. Šis pavadinimas mums primena vardą lietuvių šventojo miesto *Romnowe*, Romuvos, arba lietuvių dievų šventovės, kurią, kad ir kur ji būtų, lietuvių genties kartos vadindavo tik taip ir turėjo įprotį jas šventinti tokioje vietoje prie dviejų upių, t. y. jų santakoje. Šis pavadinimas, praėjus daugeliui amžių ir sunykus senovės paminklams, ligi šiol išlikęs prie mažo upelio ir ant jo kranto esančioje gyvenvietėje, be abejo, gali pažadinti kuo atidžiausią senovės tyrinėtojo dėmesį ir paaiškinti jo smalsumą toliau ieškoti, ar šioje Ukrainos dalyje, kur ir žemės derlingiausios, yra gana nemažai miškų ir dosnios gamtos turtų tam, kad lengvesnis ir gražesnis būtų žmonių gyvenimas, nepasiseks aptikti senovės genčių paminklų. Viskas verste verčia daryti prielaidas, jog ten žmonių gyventa seniausiai. Dar nebuvo tokių tyrinėjimų, ieškojimų, ir juos tenka palikti ateičiai. Juk neabejotina, jog šiame krašte, kai jis priklausė gelonams-budinams, dar persų karaliaus Darijaus amžiuje žemdirbystė buvo aukšto lygio ir skatino graikus prekiauti grūdais Juodojoje jūroje. Apie 510 metus prieš Kristaus gimimą lakedamoniečiai palaikė prekybinius ryšius su Skitijos žemdirbių gyvenamosiomis vietovėmis, o šiek tiek anksčiau, 497 metais prieš Kristaus gimimą, kai pagrindinė Juodosios jūros prekybos sostinė ir daugelio prie Euksino buvusių kolonijų „motina“ Miletas ėmė nykti, grūdų pardavimas ne tik nesumažėjo, bet dėl Skitijos žemdirbių padidėjo, nes kitų Graikijos miestų pirkliai patys keliaudavo tiesiai į Olbiją ir toliau į šiaurę, į ten esančius uostus, net į isedonų kraštą, kur gelonai ir budinai Donu atplukdydavo savo grūdų. *Čia reikia pacituoti gerą senovės tyrinėtoją poną Tadą Volianskį, kuris, kritiškai ištyręs numizmatinius ir kitus šaltinius, man adresuotame laiške rašė: „Visiškai tikra yra tai, jog Lietuva tuo*

pačiu kaip ir dabar vardu jau buvo žinoma romėnams. Lietuviai, kaip ir kitų tautų šauniausi vyrai, arba stodavo į karo tarnybą pas anuometinius pasaulio valdovus, arba, atvirkščiai, kariaudavo su romėnais. Vis dėlto ir Arminas, germanų vadas, buvo auklėjamas romėnų; monetose ir kituose romėnų paminkluose dažnai randame polianų, moschų, panoniečių, galų, ispanų, karpų, kimbrų ir normanų, vadintų Septentriones, vardų. Julijus Cezaris[1] *pasakoja apie narsų lietuvių vadą, vardu Litavicus, kuris vadovavo galų ir keltų kariuomenei ir tuo metu gyveno Vakarų Karpatuose <...> Štai trys to narsaus lietuvio savo kariuomenei kaltų monetų (maždaug 50 metais prieš Kristaus gimimą) pavyzdžiai:*

Pirmoji sidabrinė moneta (žr. 3 iliustr. 10 pieš.). Pagrindinė pusė: kažkokios deivės arba karalienės su supintomis kasomis ir skeptru galva. Kita pusė: raitas lietuvis, laikantis vėliavą, kurioje iškaltas žvėris, panašus į šerną. Užrašas LITAV reiškia Litavicus[2].

Antroji moneta (žr. 3 iliustr. 11 pieš.). Pagrindinė pusė: papuošta moters galva, be kasų, o vietoj skeptro yra tik trys rutuliukai; už galvos raidė „c" (galbūt Carodunum, Cracovia??). Kita pusė: raitas lietuvis su vėliava, bet be žvėries. Užrašas — LITA[3].

Trečioji moneta (žr. 3 iliustr. 12 pieš.). Pagrindinė pusė: vyro galva, galbūt paties lietuvio vado, o už jos raidė „c". Kita pusė: ginkluotas lietuvių raitelis, dešinėje rankoje laikantis lanką, ant pečių kabo strėlinė su trimis strėlėmis. Užrašas — LITA. Ši moneta — tai įrodymas, jog raitelis nėra nei graikas, nei romėnas, nes lankas su strėlėmis buvo tik skitų, prie kurių buvo priskiriami ir lietuviai, ginklas; tuo tarpu graikai ir romėnai naudojo tik kalavijus, skydus ir ietis".

---

[1] *Commentarii bell. gall. Lib. VII. C. 37—38.*

[2] *Études numismatiques et archéologiques. Type gaulois ou celtique. Tab. VII. N. 7.*

[3] *Bouteroué Recherches curieuses des monoyes. Paris, 1666. P. 48.*

Baigiant dar reikėtų priminti ir tai, jog dėl tos priežasties, kad tagrai-jotvingiai (§ 108) kalbėjo lietuvių dialektu II m. e. amžiuje, akivaizdu, jog ir ta kalba, ir ta tauta turėjo gyvuoti jau gerokai anksčiau.*

210

Išsikėlimo priežastys. Vėliau gelonai ir budinai buvo priversti palikti šias gražias žemes ir turtus, perkeldami savo namų dievus į tolimųjų vakarų dar laukinius kraštus. Pasistengsime išdėstyti, kas paskatino tam ryžtis, nurodyti žygio kryptį ir keliavimo būdą, galop paminėsime vietas, kur apsistojo iškeliavusios gentys ir kur pagaliau įsikūrė nuolatos gyventi.

211

Maždaug apie 80 metus prieš Kristaus gimimą sarmatai kartu su kitomis Pavolgio tautomis taip pradėjo plūsti į dešiniosios Dono pakrantės Skitiją, jog tuos kraštus pradėta vadinti europine Sarmatija; tai ir turėjo būti svarbiausia priežastis, kuri privertė gelonus ir budinus palikti savo prie Dono buvusias valdas[1]. Būtent šios sarmatų-alanų revoliucijos lėmė didelius šios epochos pokyčius Europos rytuose. Vadinasi, gelonai negalėjo išsilaikyti savo senose vietose ilgiau kaip iki paskutinio prieš Kristaus gimimą šimtmečio paskutinio ketvirčio; 21 metais prieš mūsų eros pradžią matėme juos (§ 207) sudariusius su romėnais taikos sutartį. Tai buvo paskutinė epocha, kai aptinkame juos Rytuose. Lemtis pašaukė juos į tolimus Šiaurės Vakarų kraštus duoti pradžią lietuvių tautai. Raginami sarmatų puolimų, kėlusių visiško išnaikinimo pavojų, kuriam pasipriešinti nepajėgė, jie paliko derlingus Ukrainos kraštus ir iškeliavo vakarų link. Pasirinkę

[1] *Gatterer*. Comment. II. De Sarmatica pop. Lettic. origine; in Comment. Goeting. Vol. XI. P. 153.

tam tikrą kelią, traukė vis toliau, kol rado jų reikmes atitinkančių ir saugių nuo Rytų kraštų tautų antplūdžio žemių. Šio iškeliavimo datą galima nurodyti netrukus po 21 metų prieš Kristaus gimimą arba apie 10 metus, t. y. po 9 metų. Šis skaičiavimas sutampa su kitais tyrinėjimais, o ypač Danijos karaliaus Frotono I mūšio su rusais; jis įvyko maždaug 45 metais po Kristaus gimimo. Tik prieštarauja tam, ką pasakėme, tai, jog Mela, Plinijus ir Strabonas, o po jų ir kiti senovės geografai dar teigia, kad gelonai ir budinai gyveno prie Dono Skitijoje, kur jie buvo Herodoto ir Aleksandro Didžiojo laikais. Tačiau reikia prisiminti, kad šių geografų aprašymai neabejotinai atkartoja Herodotą ir jo graikiškus perrašinėtojus, kurie buvo nekritiški ir nežinojo tikros tų kraštų geografinės padėties. Juo labiau jų klaidingumu įsitikinsime toliau nagrinėdami mūsų temą, rasime tų pačių autorių visiškai kitoje žemėje ir kituose kraštuose apgyvendintų iš tų genčių kilusių palikuonių.

212

Kelionė. Sarmatai neabejotinai puolė iš rytų ir pietų, nes Padneprės Skitija jau buvo suskilusi; todėl nuo šios invazijos sprunkančioms tautoms neliko kito kelio kaip į vakarus, nes tuščia, laukinė ir nesvetinga Šiaurė negalėjo jų vilioti. Čia mes prašome mūsų skaitytojų kantrybės išklausyti tolesnių pasakojimų ir neskubėti kritiškai vertinti, kol patys neišnagrinės visų mūsų įrodymų, kiek padrikų, nes dar labiau vargintume kiekvieno kantrybę, jei juos vis kartotume. Net pasitelksime pagalbon spėjimų, paremtų kraštų topografijos žiniomis, idant labiau priartėtume prie tiesos.

213

Padarykime prielaidą, kad gelonai-budinai, spiriami būtinumo palikti Ukrainą, susirinko vakarinėje savo krašto dalyje, prie Sulos upės, kėlėsi per ją netoli Romnos

žiočių ir pajudėjo į vakarus. Jie lengvai atsidūrė prie Seimo upės, pagal kurios tėkmę, nusileidę žemyn, rado Desnos upę, o eidami pasroviui dešine puse, pateko prie Dnepro. Keliaudami Dnepro keliu šiek tiek aukštyn, šiandienio Lojovo, arba Lojovo Grodeko, apylinkėse turėjo užeiti pirmą brastą į dešiniąją pakrantę. Iš čia, tęsdami kelionę į vakarus, atėjo į kairįjį krantą Pripetės, senovėje laikytos vakarine Dnepro šaka[1], Pentikapo upe, kurios vandens baseinas jungėsi su Nemuno sistema (§ 21). Toliau, savo kelionėje nenutoldami nuo kairiojo Pripetės kranto, pateko prie Maročės ir Lunios žiočių. Šiose vietose keliaujanti tauta sustojo ir, kaip įtikėtina, kažkiek laiko gyveno ar paliko savo koloniją, kuri ten įsikūrė.

214

Tačiau prieš toliau aprašinėdami visos tautos kelionę, beveik pranokstančią įtikėtinumą, ir mes, pripratę prie šiandienio visuomeninio gyvenimo, sunkiai įsivaizduojame, ypač tai, kokie sunkumai tykojo jų miškų ir pelkių užklotose dykrose, per kurias reikėjo skverbtis su naminiais gyvuliais, vežimais, kur niekados žmogaus ranka nepraskynė jokio kelio, kur amžių amžiais susitvenkę vandenys sudarė didžiules apsemas. Tokioje žemėje didesnės upės buvo tarsi lengviau įveikiami keliai, jų vandenys išplukdydavo nuvirtusius medžius, nusausindavo krantus ir vedė prie dar didesnių plaukiančių arba stovinčių vandenų. Šie keliai buvo prieinami ir vasarą, ir žiemą: pirmuoju atveju pakako turėti šiokią tokią valtį, o antruoju — žiemos kinkinį, kad pasroviui arba tų vandens kelių kryptimi galima būtų keliauti, nes taip lengviausia patenkinti gyvenimo poreikius. Tokie natūraliai įsivaizduojami daugybės žmonių persikėlimai iš tikrųjų vykdavo labai seniai; tuo galima įsitikinti skaitant senovės amžių istorijas ir žiūrint į geografijos žemėlapius.

[1] *Boristenis occidentale latus*. Naruševičius apie tai skaitė senovės geografų veikaluose (Hist. Nar. Pol. T. I. S. 34).

215

Atvedėme keliavusią gelonų-budinų tautą į Sniatyno apylinkes, prie Maročės ir Lunios upių ne tik todėl, kad jų buvimo pėdsakų ten aptiko senovės tyrinėtojai Bajeris ir Naruševičius[1]. Labiausiai dėl to, kad ten randame tikrai lietuviškų upių pavadinimų, pasikartojančių Lietuvos žemėje: *Łunia* pakartoja Lunią, arba Lunają, įtekančią iš kairiojo kranto į Nemuną Gardino apskrityje; *Marocz*, Maročė, panaši į *Merecz*, Merkį, kuris srūva Trakų valsčiuje ir iš dešinės pusės įteka į Nemuną. Taip pat ir trečios tenykštės upės, į Lunią įtekančios Nočios, pavadinimas sutampa su pavadinimu dviejų upelių, plaukiančių per Lydos apskritį; vienas jų už Rodūnios įteka į Ditvą, antras — į Pelesą tarp Pravožos ir Dubičių. Norėdami geriau įrodyti šį teiginį, turime dar pasitelkti senovės geografijos autoritetą: Harduinas savo užrašuose apie Plinijų rašo apie mūsų jau gerai žinomą kelionės epochą, t. y. remdamasis savo autoriaus tekstu, mini gelonus ir budinus Lietuvoje. Naruševičius, lygindamas Herodoto ir Plinijaus istorijas, taip pat nurodo, kad šios gentys lankėsi Lietuvos Polesėje arba Sniatyno apylinkėse[2]. Vadinasi, galime tvirtinti, kad ant tų upių krantų gyveno tauta, davusi joms tuos vardus, kurie šiandien kartojasi dabartinėje tos pačios tautos tėvynėje. Tai, ką patvirtina senovės geografijos tyrimai, t. y. tautų persikėlimą, galima laikyti istoriniais įvykiais.

216

Įsikūrimas. Tačiau įvertinę prie minėtų upių esančias Polesės žemes, ne itin tinkančias žemdirbystei, nelabai viliojančias atėjusius iš derlingos Ukrainos, be to, galbūt ir Dnepro upę, prie kurios krantų žvangėjo ordų ginklai,

[1] *Baieri.* Dissert. de Situ Scythiae. Comment. Acad. Petrop. T. I; Hist. Nar. Pol. T. 1.

[2] Hist. Nar. Pol. T. 1. S. 15.

lengvai numanome priežastis, kurios paskatino keliauti toliau. Taigi iš ten jie aiškiausiu ir lengviausiu keliu patraukė į Nočios aukštupį net iki Ščiaros versmių. Ši upė prasideda Naugarduko apskrityje, netoli Liachovičių, iš apskrito ežero, plytinčio į taurę panašioje dauboje, tad turi natūralų slavišką pavadinimą (lenkiškai *z czary* — iš taurės). Jos dešinysis krantas net ligi tos vietos, kur įteka į Nemuną, sudarė patogų kelią. Savo ruožtu, jau patekus prie didelės į vakarus tekančios upės vandens baseino, galima buvo pasroviui lengvai toliau keliauti. Ilgai nedelsdami, jie perėjo smėlėtas Nemuno pakrantes, plytinčias žemiau Ščiaros žiočių, ir, tik persikėlę kitapus Zelvos upės[1] į jos kairįjį krantą, šiandien Jablonovo apylinkės, pateko į žemes, kurias pagal tuometinį derlingumą galima buvo šiek tiek lyginti su Ukrainos žemėmis. Čia atsivėrė vietovė, kur galima buvo saugiai įsikurti prie upės, plukdančios savo vandenis per gražias apylinkes; ji dar ir šiandien bėga per tankiausiai gyvenamas, gražiausias ir derlingiausias Volkovysko apskrities apylinkes. Ši upė pavadinta religiniu vardu *Ros*; jis ir ligi šiol dar išliko visiškai nepakitęs. Be šių įrodymų, turime ir senovės autorių paliktų, ir naujų laikų tyrimais patvirtintų paminklų. Dionyzas iš Charakso, imperatoriaus Oktaviano Augusto laikais aprašinėjęs pasaulį geografiškai, mini dvi upes: Pantikapą ir Aldeską; jos, susiliedamos į vieną, jungiasi su jūra, kurios pakrantėse yra gintaro. Tai, be abejonės, yra Pripetė ir Nemunas, nors kai kurie tyrinėtojai pirmąja laiko Vyslą, bet dėl antrosios visų nuomonės sutampa. Šis geografas pastarosios aukštupyje kuo aiškiausiai apgyvendina gelonų tautą[2]. Naruševičius taip pat patvirtina tai daugelyje savo darbų[3]. Pats Ptolemėjas, kuris šį sykį mini toje žemėje gyvenančią igelonų tautą,

[1] Zelva — lietuviškas pavadinimas — taip pat kartojasi ne vienoje vietoje. Mes nesigilinsime į upių pavadinimų etimologinį tyrimą, nes tai mus nuvestų toli nuo pageidaujamo trumpumo; tai paliekame lietuvių kalbos ir jos ištakų tyrinėtojams.

[2] *Lelewel*, Badan. Star. we względzie Geogr. S. 359, 362 (ir geografijos žemėlapis Nr. 43).

[3] Hist. Nar. Pol. T. I (žemėlapis P. 23).

nelaiko jų basternų tautų sudėtine dalimi; jis rašo, kad ji gyvena į pietryčius nuo anų, taip pat nesieja jos su tikrų venedų tautomis, buvusiomis vakaruose, bet palieka kaip atskirą gentį. Tą palį, bet kiek aiškiau minėjo Strabonas savo septintojoje knygoje. Taip mes taip pat nedvejodami pripažįstame tą istorinę tiesą, kad lietuvių tautos protėviai gyveno prie Rosės upės, tekančios per šiandienę Volkovysko apskritį. Jų gyvenviečių galėjo būti net iki IV amžiaus po Kristaus gimimo ar kiek vėliau, kol iš Nemuno aukštupio pusės pradėjo spausti slavų gentys.

217

Turime padaryti dar vieną ekskursą, kad galėtume deramai suprasti šiame veikale glūdintį aiškinimo būdą ir kartu pataikytume į kelią, kuris kiekvieną skaitytoją gali nuvesti ten, kur įmanoma patikrinti čia dėstomus dalykus. Daugelį metų tiriant krašto senienas, lankantis įvairiose lietuvių genties gyvenamosiose vietovėse, su stebinančiu vienodumu krinta į akis tokie reiškiniai: kur tik žemė yra palanki žemdirbystei, juoda, sausa, puri, žodžiu, derlinga, ten matyti, kad žmonės įsikūrė seniau, anksčiau iškirsti miškai ir daugiau dirbamos žemės, daug senų kapų, pilkapių, kelių, kapinių, daug apie seniai praėjusių žmonių kartų gyvenimą pasakojančių liekanų; sprendžiant iš jų veido bruožų, drabužių, kalbos, papročių, įpročių, žemės dirbimo būdo ir įvairių įrankių, čionykščiai gyventojai savo prigimtimi yra labiau sumišę su kitomis gentimis arba įvairių tautų žmonėmis. O ten, kur žemė savo gamtinėmis savybėmis nepalanki žemdirbystei, smėlėta, užtvindyta nenaudingų pelkių, apaugusi krūmais ir miškais, žmonių gyventa daug vėliau, mažiau ir senų genčių gyvenimo pėdsakų arba stinga paminklų, įrodančių šių gyvenviečių senumą, arba jie labai reti. Gyventojai labai mažai arba visiškai nesumišę su kitomis gentimis, išsaugojo aiškius veido ir įvairius kitus genties bruožus. Būtent tokiuose kraštuose radome daugiau negu tikėjomės

palankiausios dirvos lietuvių tautos praėjusiems amžiams arba senienoms, išlikusiems gyviems paminklams tyrinėti; prietarai, įpročiai, papročiai, namų manieros, kalba, naudojami įrankiai, drabužiai, padavimai, pasakojimai, šnekos, dainos, dialektiniai kalbų skirtumai ir viskas liudija lietuvių bruožų originalumą. Atsiskyrę dideliuose miškuose, tarp smėlio kalvų, neįžengiamų pelkių, tarp didelių ežerų kaimiečiai, kaip Merkinės seniūnijoje, yra tikri palikuonys senovės skalvių genties, kuri nuo seno apsigyveno dideliuose tikrosios Lietuvos plotuose. Čia jau nekalbu apie ištisas lietuvių gyvenamas apskritis, esančias lietuviams priklausančių žemių viduryje, kur išliko gryna kalba ir daug kitų tautiškumo bruožų. Ten kai kur, kaip ir kitoje Lietuvos dalyje, aptikdavau vietovių, kurioms būdingos jau aukščiau minėtos savybės. Be to, reikia atminti, kad visi gyvenviečių, laukų ir pievų pavadinimai kilę iš asmenvardžių arba dievų vardų, labai retai iš upėvardžių ir beveik niekada vardai nebuvo teikiami atsitiktinių reiškinių tame krašte, kuris nuo seno buvo lietuviškas ar iš pat pradžių gyvenamas lietuvių.

218

Vėl grįžkime prie pasakojimo apie lietuvių protėvių kelionę. Jie ne tik įkūrė gyvenvietę prie Volkovysko Rosės, bet Nemunu pasroviui pasistūmėjo prie jo žiočių. Ši didelė upė, labiau artėdama prie Baltijos jūros, atveria vis puikesnių visais atžvilgiais vietų. Tarp Gardino ir Kauno plyti turtingi stebuklingo grožio kraštovaizdžiai, čia prasideda ypač žavios, derlingos ir vaisingos pakrantės. Nemunas, susiliejęs su Nerimi, sruvena iš tikro didinga vaga per palankiausias žemdirbystei žemes net iki pat žemumų, prasidedančių už Tilžės. Nuo Kauno prasideda liepų girios, kurios kažkada užėmė didelius plotus, duodamos daug naudos iš bičių; atvykusius persikėlėlius, be abejo, viliojo turtingi žuvų vandenys, žvėrys ir kiti gamtos turtai. Tad vos tik pažinę šiuos mielus kraštus,

o tam nereikėjo daug laiko, neabejodami iškart ir apsigyveno. Taigi jau pastebime lietuvių tautos protėvius, turėjusius santykius su Venedų jūra. Senovės tyrinėtojai neabejoja, jog budinai įsiterpė tarp venedų ir slavų gyvenamųjų vietovių ir įsikūrė iš dalies taikiai, iš dalies gal išstumdami kitas gentis prie Nemuno, o vėliau ir Vyslos, Dauguvos, — tai nedvejodamas pasakoja Osolinskis[1]. Prie jūros skubančio Nemuno vaga atvedė iki žygio į vakarus pabaigos. Tad Nemuno žemupio pakrantes visų pirma dera laikyti pirmąja lietuvių tautos buveine šiame krašte, iš kur besiplėsdami lietuviai užėmė tolesnes šalis. Tunmanas savo tyrimais rodo, jog, kai lietuvių tautos tėvai atsikėlė prie Baltijos jūros ir ėmė prie jos plėstis, tuojau užėmė Sembą ir gintaro kasyklas[2]. Tačiau visų seniausia jų gyvenvietė turėtų būti prie Nemuno vagos dešinės dalies, ligi šiol vadinamos Ruse arba slaviškai Rusne, *Rušnia*.

* * *

VI skyrius

APIE RUSIĄ IR RUSUS*

.....

219

Mūsų teiginys, kad senovės Lietuvos Rusios kraštas egzistavo prie Nemuno žemupio, — panašiai vadinama šaka, arba turi lietuvišką religinį Rosės vardą, — kai kam gali pasirodyti nauja suregzta išmone, kuri mažai susijusi su nagrinėjamu dalyku. Todėl be įrodymų mums tenka

[1] Osolinskio pastabos apie Kadlubeko veikalą (vokiškas Lindės vertimas). P. 41.

[2] *Thunmann*. Untersuchungen über die Geschichte einiger nordischen Völker. S. 66.

pasikliauti autoritetu geriausių istorikų, kurių priešakyje, ypač kalbant šia tema, teisėtai yra Karamzinas*. Anot jų, neabejotinai buvo Rusia vadinamas kraštas, egzistavęs labai seniai, iki epochos, kai slavai pradėjo vadintis rusais. Iš jos buvo kilęs Riurikas su savo variagais, kurie dėl to buvo vadinami rus-variagais arba tiesiog rusais; tai buvo karinga skandinavų gentis, nuo seno valdžiusi taip pat ir rytines Baltijos jūros pakrantes.

220

Rosės pavadinimo kilmė. Nekartosime to, ką jau sakėme daugelyje šio veikalo vietų, — kad lietuvių tauta pasiskolino daugelį religijos dalykų iš indų budistų, o ypač apie upių šventinimą Rosės vardu; dabar priėjome tą mūsų veikalo vietą, kur kalbėsime apie svarbiausią šiuo vardu pavadintą upę, arba Nemuno žemupio dešiniąją šaką, kuri vadinama ir Rusia, nes prie jos yra ir kraštas, turintis Rusios vardą. Manydami, kad mūsų skaitytojai prisimena anksčiau šia tema sakytus dalykus (§ 55), ir norėdami geriau suprasti visą dalyką, turime papildomai aiškinti.

221

Šventajame Rašte, pas pranašą Ezechielį, mokslininkai aptinka žodį *Ross* ar *Russ*, kurį vieni laiko tam tikros tautos pavadinimu, kiti — asmenvardžiu, o dar kiti, kurių pusėje yra ir Karamzinas, supranta jį perkeltine *Głowa, Główność,* galvos, svarbiausio dalyko, prasme. Rytų rašytojai, remdamiesi Korano aiškinimais, linkę pritarti pirmam požiūriui. Sanskrite yra panašus ir panašią reikšmę turintis žodis[1]; jis nesvetimas ir lietuvių kalbai, kurioje

[1] Rapport entre la lanque sanscrite et la lanque russe par Frid. Adelung. S. Petersb., 1811.

sudaro daugelio žodžių šaknį[1]. Tiriant lietuvių kalbą, pavyko rasti tą patį žodį *Russ* vienoje dainelėje, kuri buvo užrašyta Raseinių apskrityje 1805 metais: dainininkas stengiasi pešti gyvenimo gimtojoje sodyboje laimę ir naudą, peikdamas tuos, kurie ją palieka[2]. Tai tarsi natūralus taip puikiai lenkiškai skambančios Trembeckio pasakėčios „Balandėliai" pakartojimas*. Ieškojau to, kuris man paaiškintų prasmę žodžio *Russ,* turėjusio iš pirmo žvilgsnio reikšti kaimą. Bet vėliau vienas lietuvių pamokslininkas iš Vilkiškių Prūsijoje geriau paaiškino, jog šis žodis į vokiečių kalbą verčiamas *Stammorth;* tai į lenkų kalbą pažodžiui neverčiama, tačiau atitinka tai, ką vadiname *Główna osada,* pagrindine gyvenviete, o dainelėje reiškia *Ojców dziedzina,* tėviškė. O žinant, kad Hrakso, arba Rosės, upė gavo pirmykštį pavadinimą iš kamieno skitų tautos (§ 55), kurios dalis buvo budinai, nesunkiai galima suvokti senovės tyrinėtojų nuomonę ir ką tik mūsų pasakytas mintis. Pirmykštė skitų tauta visiškai galėjo vadintis *Rus* ar, kaip to nori arabų rašytojai, *Ashabir-Ros*[3]. būdama visos tautos pagrindu ir pirmąja kolonija. Rytuose ir paplito šios reikšmės žodis, pažymintis šias dvi savybes.

222

Tai paminėję, pereikime prie rašytinių liudijimų, kurie įrodo, jog Nemuno žemupyje iš tikrųjų buvęs Rusia vadinamas kraštas. Muratoris išsaugojo donaciją apaštališkajam sostui; ją sudarė lenkų kunigaikštis, pasivadinęs *Misica.* Tai buvo Boleslovo Narsiojo tėvas Mečislovas, valdęs nuo 964 iki 999 metų. Šioje donacijoje, be kita ko,

[1] *K. Sirvydo žodynas.* P. 61 *Rustus,* rūstus, *Rustibe,* rūstybė, ir daug kitų.

[2] Štai eilės šia tema:
Su žmogu niekas niebus,
Kurs aplajda sawas russ.

[3] Sur les origines Russes, par *Hammer.* St. Petersbourg, 1827, P. 1.

minimas Prūsijos miestas *Russ* ir Rusios kraštas, priklausęs jai[1]. Kvedlinburgo kronika mini prieš 1009 metus rusus ir Rusią; ji buvusi toje pačioje vietoje arba Prūsijos šiaurėje[2]. Adomas Brėmenietis, minėdamas Prūsijos provincijas, kurias dėl nesuprantamų priežasčių vadina salomis, sako, jog Semba ribojasi su rusais, arba Rusios kraštu, kurio jis vis dėlto nepriskiria prie Prūsijos provincijų, nes tada tos žemės buvo Žemaitijos sudėtinė dalis[3]. Radevikas Freizengiškis*, aprašinėjęs XIII amžiaus Lenkijos sienas, mini Rusios problemą. Jis priskyrė Lenkijai visą Prūsiją net iki Baltijos jūros; kaimynystėje jis randa rusus, kuriuos netinkamai vadina rutėnais, t. y. rusinais[4]. Tie ir vėlesni kronikininkai žinojo šią lietuvių žemę, turėjusią Rusios vardą, kuris susimaišė su Nemuno aukštupio slaviškumu. Pats Dusburgas (nepaisant jo teksto šiame skyriuje apie Prūsijos sienas), regis, nurodo dvi atskiras jo amžiuje žinomas Rusias: vieną, per kurios vidurį plaukė Nemunas iki lietuvių žemių, ir antrą, kurią kirto išėjęs iš Lietuvos[5]. Jerošinas savo vokiškajame vertime, sutrumpindamas šią Dusburgo teksto vietą, rašo, jog pirmą Prūsijos sienos ribą sudaro Vysla, antrą — Nemunas, trečią — jūra, o ketvirtą — Rusios, Mazovijos ir Dobrynės žemės[6]. Hartknochas savo pastabose šią Dusburgo nurodytą vietą neteisingai liepia laikyti lietuvių Rusia arba Polese, nes Polesė ir Rusia yra ir nuo seno buvo visiškai atskiri kraštai; Prūsija niekados nesiribojo su Rusia, o ribojosi su Polese, kur gyveno jotvingiai ir jų giminės slonėnai nuo Šešupės pusės; sūduvių Lietuva driekėsi net iki Nemuno

[1] *...fine Pruzza... locum qui dicitur Russ, et fine Russiae.* Antiquitates Italicae medii sevi. T. V. P. 831.

[2] *Helmold.* Chronic. slav. L. I. C. 15 ir etc.

[3] *Tertia insula illa, quae Semland appellari solet, contigua Ruzzis... Adam Brem.* De situ Daniae. P. 147. (Trečioji sala ta, kurią paprastai vadina Semba ir kuri ribojasi (gretima) su rusais...)

[4] *Polonia habet ab occidente Oderam fluvium, ab oriente Istulam, ab septentrione Ruthenos et mare Scythicum.* De reb. gest. Friderici Imperatoris. Lib. I. (Lenkijos vakaruose teka Oderio upė, iš rytų pusės — Vysla, šiaurėje yra rutėnai ir Skitų jūra.)

[5] Parte III. C. 2. P. 68.

[6] Ibid. P. 71.

ir niekada negalėjo priklausyti Rusiai dėl didelio atstumo. Tačiau Dusburgas gerai pažinojo ir rusnėnus, arba Lietuvos rusus, nes juos mini kitur kaip sembų kaimynus ir gentainius[1].

223

Norėdami geriau įsitikinti, pažvelkime į topografinę Rusios padėtį, kurią nagrinėjau pats apsilankęs vietoje ir kuo tiksliausiai ištyrinėjęs. Jos ribos buvo šios: į vakarus Kuršių marios arba visa jų rytinė pakrantė; į šiaurę Žemaitija, arba senovės Jurija; į rytus skirių ir sudargų kraštai; į pietus Šalavija ir Nadruva, tikrosios Prūsijos provincijos. Šios ribos eina vandens telkiniais ir vietomis, kurias galima atskirti lingvistine prasme[2]. Šešupė nuo tos vietos, kur ji teka šiandien palei Prūsijos sieną, sudarė dalį rytinės ribos net iki Lazdebirų kaimo, esančio jos rytinėje pakrantėje; toliau pietų riba eina iš rytų į vakarus per Kalvelių girią, po to Įsruties upe nuo Klonių iki Kraupiškių kaimo, iš čia lygiagretės kryptimi iki Badupio, arba Osos, upės ir Šnekių girios, kur upė įteka į Argą, toliau žemyn Argos ir Lankros upėmis net iki pietinių arba kairiosios Nemuno vagos, vadinamos Nemunynu, kuris įteka į marias. Šios Rusios ribos nuo Prūsijos vietoje yra tokios aiškios ir jas žymi tiek smulkmenų, jog nėra jokių abejonių, kad ji kitados nebūtų skyrusi dviejų atskirų kraštų.

---

[1] Dusburgo amžiuje rusai dar gyveno Šalavijoje; 1295 metais jie atsiskyrė nuo kryžiuočių. Apie tai jis rašo: *sed dum commendator de Konnigsberg cum suo Exercitu rediret, ut dictum est. Sambitae et maxime Russici conspirationem fecerunt, ut omnes suos nobiles occiderent.. Dusburg.* Part. III. C. 255. P. 335. (Bet kol komtūras iš Karaliaučiaus su savo kariuomene grįžo atgal, kaip buvo įsakyta, sambitai (sambiai) ir labiausiai rusinai (rutėnai) surengė sąmokslą tam, kad visus savo didikus iššudytų...) Jis slavų rusus visada vadina *Rutheni.*

[2] Nadruvai priklausančios vietovės savo pavadinimais yra panašesnės į skandinaviškas, bent jau lietuviui nelengva suprasti jų prasmę; Rusioje jie lietuviškesni ir lengvai suprantami.

Rusios geografinė padėtis. Rusia, senovinė lietuvių žemė, tiek turi senovės amžių atminimų, jog yra verta atskiro aprašymo. Pirmiausia pakalbėsime apie upes, kurioms apskritai reikia skirti daugiau dėmesio, nes jų ir pakrančių vietovių pavadinimai teikia medžiagos, kuri veda nuo atradimų prie atradimų. Nemunas, tas senovės Aldeskas, vėliau vadintas ir Kronu, viena didžiausių upių šiaurinėje Europoje, prasideda ir aukštupyje plaukia per žemes, kur kitados gyveno sarmatų amaksiobų ordos, o vėliau įsikūrė slavai. Praplaukęs pro Gardiną, jis įteka į tikrosios Lietuvos kraštus ir jokia savo dalimi neriboja jų su svetimais. Prie šios upės yra daug senovės piliaviečių, pylimų, pilkapių, kapų ir reikšmingų šventųjų vietų, pašventintų daugelio praėjusių metų atminimų. Ypač vertas dėmesio jo žemupis, t. y. nuo Kauno iki Tilžės. Pusantros mylios už šio miesto aukštos pakrantės ima žemėti, vagos didingumas mažėja, o Nemunas ima vingiuoti per visiškai nedidelį nuolydį turinčią vietovę. Prie Šancinės jis pirmiausia dalijasi į dvi vagas; dešinioji vadinama mitiniu vardu *Russ*, dabar Rusnytė, Rusna, Rusnia pagal įvairų tarimą lietuvių, vokiečių ir slavų kalbomis. Ta klasikinė Nemuno šaka prie *Rus* ramovės, kuri yra senovinė piliavietė, nuplaukusi gražiomis apylinkėmis apie penkias mylias, suskyla į daugelį mažų vagų, arba protakų. Šio išsišakojimo vagos yra šios: kairėje į vakarus vingiuoja *Skirwith*, Skirvytės, vaga, tai reiškia Skirių užeiga (gal kitados skalavo skirių koloniją); savo ruožtu ji priima *Josse*, arba *Jesse*, įlanką, primenančią vieną dievo Perkūno slavišką vardą; toliau ji įteka į pelkėtą Kuršių marių įlanką, vadinama *Gillwite*, Gilvyte, t. y. neapsakomai gilią; šią įlanką žvejai vadina *Laing*, arba *Łangas*, langas, t. y. uosto prieplauka. Antroji vaga, iš Rusnės tiesiau einanti į vakarus, vadinasi *Warruss*, tokį pat pavadinimą turi ir prie jos esąs kaimas, senovinės kolonijos paminklas, tai reiškia Variagų Rusia. Tolesnės vagos ir jas jungiančios perplaukos vadinamos *Rusneit*,

Rumplin, Viddaus, Liszagis, Szlartszagis, Sztilbeg, Palaing, Memel arba *Atmath, Kamp, Parmaries, Pakalne, Seusedup, Bundulup, Saurum, Dumbel, Kurpswe.* XV amžiaus prūsų kronikininkas Henenbergeris nurodo dar daugiau šiandien jau neegzistuojančių šakų: *Akmenes, Szyrwinde, Alt-Russe, Neyupe, Theigsupe, Russe* arba *Holm, Kallamppe, Taszargis, Ulmis, Szloda.* Visi šie pavadinimai lietuvių kalboje turi prasmę ir teikia didelių galimybių etimologiniams tyrimams. Pagrindinė kairioji vaga, atsišakojusi prie Šancinės, vadinama *Gilge,* arba *Gilia,* tai reiškia gylį; žemiau, ties Būdveitų kaimu, ji išsišakoja į dvi vagas, dešinioji yra senoji Gilija, kuri labai vingiuota; jos tik prie Dreiškių kaimo vėl susilieja į vieną. Vėliau prie Krišanų kaimo vėl išsiskiria: dešinėn upė labai vingiuoja ir dalijasi į įvairius upelius, įlankėles, ežerėlius, galop susilieja su Tavos upe, kuri taip pat yra Gilijos šaka, ir įteka į Kuršių marias, dar padariusi Šubelės ir Vergelės šakas. Kairioji Gilija, priėmusi Lauknę ir Timbrą, gauna Nemunyno, tarsi vėl Nemuno vardą, kurį prarado žemiau Tilžės. Priešais jos žiotis buvo protaka per Kuršių neriją prie Rasytės, kuri vadinosi *Gausse.* O pačios marios senovėje buvo vadinamos *Rusna, Kurtoniszke Russe, Kurtono,* o nuo XV amžiaus turi šiandienį kryžiuočių suteiktą *Curisch-Haft,* Kuršių įlankos, vardą, kilusį iš kuršių kolonijos, buvusios jos vakariniame gale; ją įkūrė Kuršo kryžiuočiai.

225

Taip pat negalima nepaminėti kai kurių paaiškinimų, susijusių su senovės Rusios miestais. Toje vietoje, kur šiandien yra prūsų administracinis centras, vadinamas *Russ,* šiek tiek tolėliau į šiaurę, paupyje esama senovės miesto pėdsakų; iš tikrųjų jau mažai jų liko, bet pastabiam žvilgsniui tai primena tolimą senovę. Prie Rusnės, kiek žemiau Šancinės, dešinėje pakrantėje ir prie įlankos, yra

kaimas Sena Rusia, *Sienas-Russ;* ši vieta verta visokeriopo tyrinėtojo dėmesio, nes ten turėjusi būti pilis arba viena seniausių lietuvių kolonijų. Garsus senovės šiaurės miestas *Assagard,* apie kurį ir jo buvimo vietą parašyta tiek prieštaringų nuomonių, be abejo, buvęs Rusioje, kur nuolat gyveno skandinavai. Šis pavadinimas kilo iš skandinavų religijos ir reiškė vietą, kurioje buvo mitinių tos liaudies pusdievių ir senovės didvyrių, vadinamų asais, kurių protėviai kartu su Odinu atėjo nuo Azovo jūros. Rusioje yra dvi upės, primenančios minėtą pavadinimą; viena jų vadinasi Aisė ir prasideda Raseinių apskrityje, kerta Prūsijos sieną, plaukia pro Poješėtų, Dvylių, Aspurvos, t. y. Asos purvo, kaimus, žemiau Šilėnų kaimo įteka į Veiviržo upę. Antroji šiandien vadinama Ašva; ji prasideda taip pat Raseinių apskrityje, plaukia pietų link, įteka į Veiviržą ties Loišės pasienio smukle. Šios upės pavadinimas reiškia viršutinę, bet jos žemupį žemiau Aisės ir Ašvos intakų tenykščiai gyventojai vadina *Asse.* Ji savo ruožtu įteka į Minijos upę, o prie jos žiočių yra kaimas, šiandien vadinamas Asgarais; čia neabejotinai buvo senovės Asgardas. Galbūt Minijos upė senovėje, kai ji įplaukdavo į Memelį (§ 182), labiau tiko laivybai. Dėl netikėtų kliūčių neturėjau galimybės aplankyti Asgarų kaimo, bet man pasakojo, kad ten esama kažkokių piliavietės liekanų, kurios patvirtina šią prielaidą, net randama kapų su skandinavų senovės iškasenomis. Beje, skandinavams priklausančių ir jų pastatytų Asgardų galėjo būti ir daugiau, — mes neketiname tam prieštarauti[1]. Net žinome, kad Livonijoje būta panašiai vadinto miesto[2]. Antras taip pat labai senas skandinavų miestas Rusioje vadinosi *Rotala;* čia gyvenęs karaliukas Tranonas, apie kurį netrukus papasakosime.

[1] Žr.: *Grölach D. D.* Versuch einer Geschichte Danzigs.

[2] *Castrum vero, quod Asscrad dicitur, cum omnibus suis attinentiis, eisdem militibus pertinebit integraliter.* (Popiežiaus komisarų, skirtų Livonijos kraštui padalyti riteriams ir Rygos vyskupui, dekretas) (*Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 676. Beilage Nr. VII).

z powodu trudności w tamtych wiekach, na łonie papierniczej wyrażenia należy ii rysunku. Szponami opatrzone nogi, mamy za orle, gdyż ten ptak był niejakoś uważany myślącymi za ucznia słońca i najbliższy ze wszystkich ziemskich stworzeń, na słońce się wznoszącego.

P do str. ~~26.~~ do str. 203.

P. Tad. Woliński udzielił nam rysunek numizmatu (fig. 1. Tab. XIII.) z takiem opisaniem „Duży złoty brakteat pół łota wagi w średnicy mający. Po pierwsze uwoonowane Pirolla, z lewej strony, przed nim wznosi się dym ofiarny. Wszakże wiadomo że temu bożkowi pierwiastkowemu ciągle lampę tającą palono. Napis łaciński mieszany z runami podrzucony: AFVMIEM [illegible] ja czytam: Afumiegem Pirollio Ellychnium t.j. Podkadzam Pirollowi na łonie lampowym, wyjęte z dzieła Trogilli Arnkiel. Hamburg 1703 T. III. p. 144. Wykopana na wyspie Fühnen. według świadectwa Tomasza Bartholina in libro 2. antiquit. C. 9 p. 461. Teraz w skarbcu Duńskim

badaczów starożytności słowiańskich.
wyraz Kontyna, a jest ona czyta-
tem w transaktach obyczajowych ~~[illegible]~~
po rusku u nas w Litwie pisanych, w
wieku XVI, Kontyna Korsombska. Jest
to skrzynia osobnem urządzeniem na
srebro złotowe, zazwyczaj dobrze okuta
i zamarowana zamkami. Skrzynia na
sprzęt drogi, uchronienie, schowanie mo-
nety, rzeczy najcenniejszych. Mogło więc
być, że przybytek Bogów nosił po-
nie u przodków naszych słowiańskich na-
zwanie. Taki wyraz niemający żad-
nego narzeczenia, byłby najprostszym

Z do str. 210.

w Tab. III fig 18.

Moneta znaleziona w r. 1841 w mogile pod Druskienikami świeżo odkrytej, na polu mogił piasku obsypanych, a których tu mnóstwo. Strona jedna wyobraża herb domu Gedymina Kolumny, strona druga mocno uszkodzona znać tylko miecz pionowie stojącego, który przechodzi przez jakąś figurę poprzeczną. Bardzo uszkodzona, cienka i tylko przez włożenie między dwie tabliczki szklanne dająca się zachować.

Medal Krumina spisał ze str. 65

AMSAL
AMUAL
czytać
Lauma

2.
11.
LITA
10.
LIT
12.
LITA
3.
1.
5.
4.
9.a
6.
7.
9.b
8.
.III XX.SUAVTIL.X.V.STIOW

KAWAS.

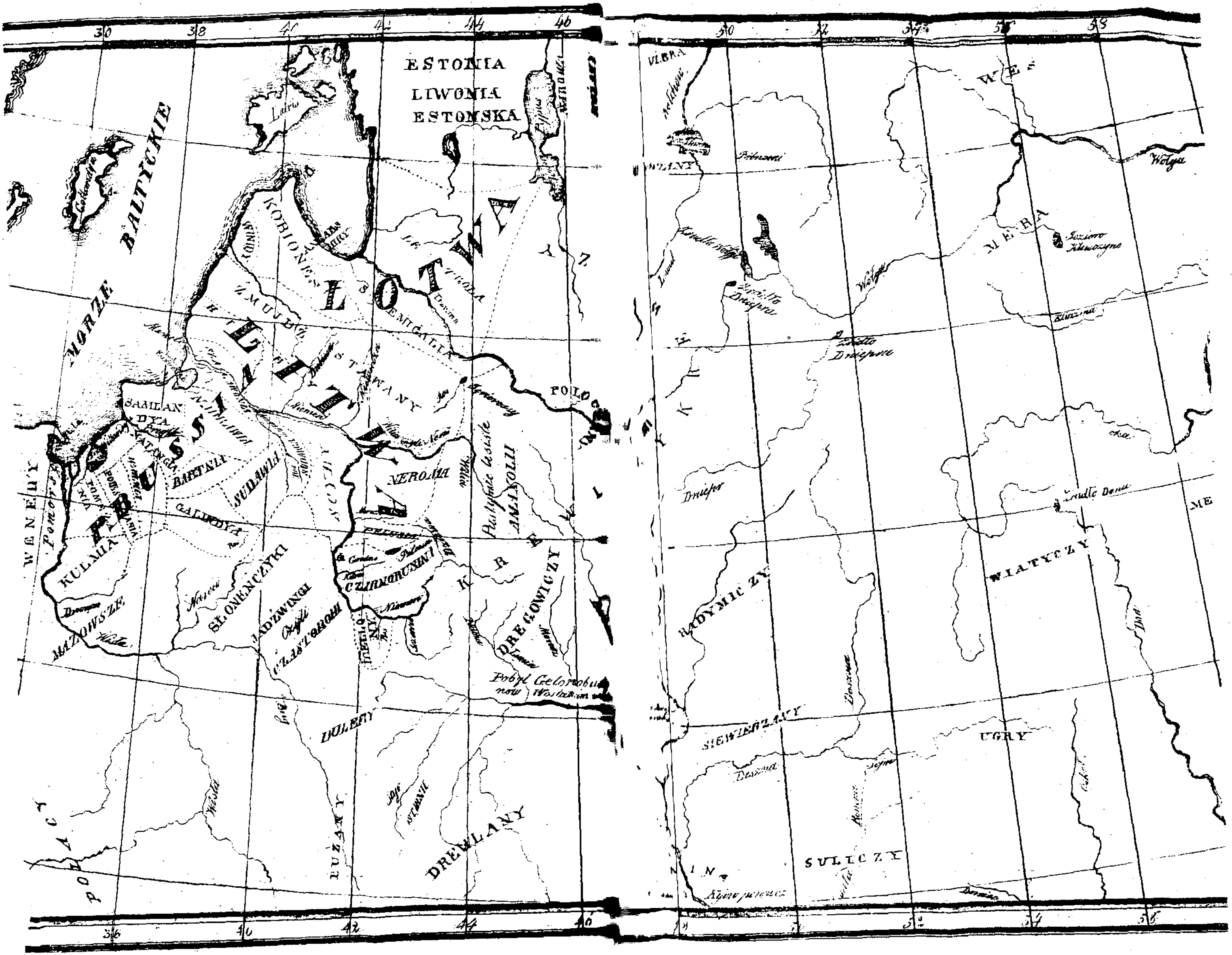

ESTONIA
LIWONIA
ESTONSKA
MORZE
BALTYCKIE
ŁOTWA
KORIONES
SEMIGALLIA
SAMLAN
DYA
BARTNIA
SUDAWIA
GALINDYA
KULMIA
MAZOWSZE
NEROMA
DREGOWICZY
DULEBY
DREWLANY
SIEWIERZANY
UGRY
SULICZY
WIATYCZY
MERA
Dniepr
Wołga
Pobyt Gelonobu
now

KARTA
ANTROPOFAGI
GERROS
NEURY
GELONY
ROLNICY
Scyty Alizony
SCYTY
Scyty Pasterze
SCYTIA
MAŁA
GETY
RODOPE
AGETY
ROXALANY
ROXANY
ALANY
SARMATY
GÓRY KAUKAZKIE
MARE
ENOS
KASPIA
Taurosciti
DARY
ERIDAN
CYBRY

BOK.

TYŁ.

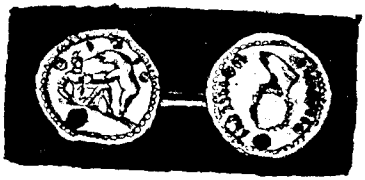

do str. 210.

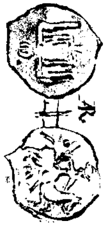

Moneta starożytna Litewska znaleziona pod Kownem, ~~oty~~ w znacznej ilości, ale wszystkie jednostajne, mniej więcej wypukłe. Na jednej stronie herb Gedyminowski Kolumny, pod którym jakaś litera niewyraźna. Na drugiej stronie S. Jerzy na koniu, smoka włócznią przebijający. — Za prawą ręką rycerza kropka jedna, może walor monety oznaczająca. ~~Ze takiej~~ cienkości jak marky do gry, srebro białe wysokiej próby. Znaczno że takowe pieniądze były w obiegu, gdyż są mocno wytarte. Strona z kolumnami trochę wypukła, z rycerzem wklęsła. Exemplarz zalbo…

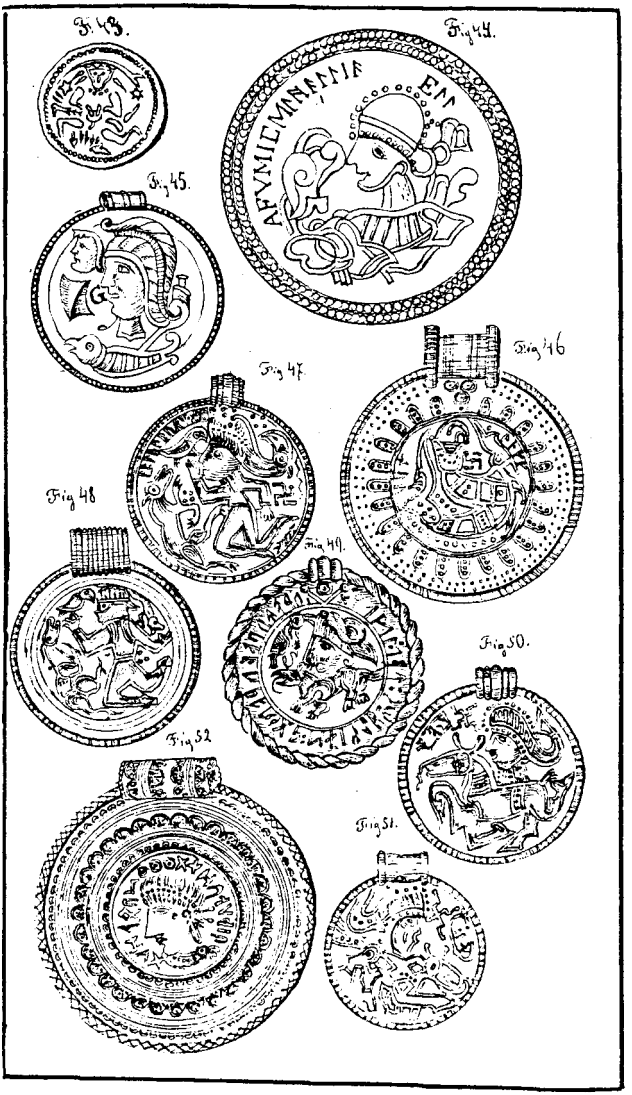
Fig 43.
Fig 44.
Fig 45.
Fig 46
Fig 47
Fig 48
Fig 49.
Fig 50.
Fig 51.
Fig 52

DZIEJE STAROŻYTNE

NARODU

LITEWSKIEGO

PRZEZ

TEODORA NARBUTTA.

TOM DRUGI.

ŚLEDZENIA POCZĄTKOW NARODU LITEWSKIEGO I POCZĄTKI JEGO DZIEJOW

Z TRZEMA KARTAMI JEOGRAFICZNEMI.

WILNO.

NAKŁADEM I DRUKIEM ANTONIEGO MARCINOWSKIEGO.

1837.

(+) do str. 326.

Na Żmujdzi niedaleko Taurogień ma być kopany kurhan, pod uroczyskiem Raisnki(?) gdyż ten grobowiec nazywają Raiszna(?) Kapis - z udzielenia pewnego Obywatela tamtejszej strony żyjącego.

(+) do str. 318. przypis (+)

~~Estonii zachodnie wybrzeże [illegible]~~
~~Wiemy że [illegible]~~ nazywa się ~~Rotelewiks [illegible]~~, znajduje się
~~[illegible]~~ ~~Kötel zwaną~~, a w łacińskich pismach ~~Rotalia, jednakże nie ma~~
tam ~~żadnego uroczyska miejscowego,~~
~~[illegible]~~

Wiemy że zachodnie wybrzeże Estonii nazywa ~~[illegible]~~ się Rotelewiks, od starożytnej miejscowości(?), na południe od Hapsalu niedaleko położonej; wspól- wspólnak(?) to za przedziałami już teraz wspól- tych stosunków z Litwą, ludów tamtych.

I° do str. 171. osobny §.

To pochodzenie Jadźwingów od Jazygów, potrzebujące wprawdzie dalszych sprawdzeń, przez zbadanie ludu pod ~~[illegible]~~ tem drugiem nazwaniem dotąd istniejącego, zastanawia nas swoją szczególnością, tem bliższego porównywania z Litwą, jako się ze wszystkiego mniemaniem(?) ich ~~[illegible]~~ wykazuje. Gdyż oprócz tego co polscy dziejopisowie Długosz i Miechowita powiedzieli

Ponas Strubė*, parašęs ilgą ir sunkią disertaciją apie tariamą rusų tautos kilmę[1], abejoja dėl kai kurių mūsų čia išdėstytų dalykų, beje, ir dėl Rotalos buvimo vietos. Vadinasi, privalome pasiteisinti dėl to priekaišto, kurį galima būtų mums padaryti. Įkarščio ir nuoširdaus noro, kaip jam atrodė, pasitarnauti rusų tautai pagautas autorius, kildindamas ją iš labai tolimos senovės, be to, manydamas, jog tik jis vienas išmano tolimą Šiaurės istoriją, tuo pat metu labai negražiai supainiojo dalykus. Anot jo, senovės rusai yra šiandienos rusų protėviai; šią savo prielaidą pagrindžia tuo, kad Saksas Gramatikas** bendrine sąvoka *Estiorum terrae* apėmęs kraštą, kur buvusi Rotala. Mūsų skaitytojams iš šio veikalo (§ 77—83) jau žinoma, ką reiškia šis pavadinimas ir kiek jis buvęs bendrinis. Tad nedera dėl to Rotalos stumti tiesiai prie šiandienės Estijos[2], bet pirmiausia reikia pabandyti rasti ją Vyslos ir Nemuno tarpupyje. Lietuvių kalba *Rotas,* arba *Ratas*, reiškia ratą, *Ratelis* — ratelį, *Ratalas* — apskritą, apvalų[3]. Latvių kalba *Rotha* ir jos vedinys *Rothals* taip pat reiškia beveik tą patį[4]. Senovės prūsų dialektu *Rothala* reiškė žaidynių vietą, cirką, kur rinkdavosi žiūrovai[5]. Hanenbergeris, sudarinėjęs senovės Prūsijos žemėlapį, žinojo šio miesto vietą, nes jis turėjo po ranka topografinius tyrimus ir kryžiuočių sukauptus kelionių aprašymus, kuriuos surinko keliaujantys vienuoliai, vaikščiodami po kraštą ir skelbdami šv. Evangeliją, arba įvairių plėšikų,

[1] Dissertation sur les anciens Russes. Autorius visiškai nežino geografijos smulkmenų, iš *Peltisch* padarė Polocką, kuris pavadinimą gavęs ne nuo *Peltisz,* bet nuo Polotos upės, o Rotalą perkelia kažkur į dešiniąją Dauguvos pakrantę.

[2] *Žinome, jog vakarinė Estijos pakrantė vadinama Rotelevik pagal pavadinimą senovinės vietovės Rhoetel, esančios į pietus nuo Upsalos. Vis dėlto tai jau nesusiję su lietuvių genties tautų istorija****.

[3] K. Sirvydo žodynas. P. 98.

[4] Lettische Grammatik. Lexic. S. 121.

[5] Senovės prūsų katekizmas, išleistas Karaliaučiuje 1545 m.

kuriuos siuntinėdavo į grobikiškus žygius į pagoniškus kraštus; šią vietą autorius Prūsijos kraštovaizdyje pažymėjo rutuliuku ir užrašė *Rattoven*[1]. Šis ženklas yra kairiojoje pakrantėje upės, kurios pavadinimas nenurodytas; ji teka rytų link ir priklauso Širvintos vandens baseinui, vadinasi, buvusi senovės Rusioje. Nepaisant piešinio, nukopijuoto nuo seno brėžinio, didelių netikslumų, jis davė tam tikrą orientyrą vietai, kur buvęs šis miestas, nustatyti. Negailėjau darbo ir išlaidų šioms vietoms aplankyti, dėl to padariau štai tokį atradimą. Prie Alksnapio upės, beveik toje pačioje Hanenbergerio pažymėtoje vietoje, yra Radšės kaimas, kurio didesnė dalis, esanti dešiniojoje upės pakrantėje, vadinasi būtent taip, o jo mažesnę dalį, esančią kairiojoje pakrantėje, — čia esama senos piliavietės pėdsakų, — tenykščiai gyventojai nuo seno vadina *Rottule*. Norint visa tai suderinti, reikia Hartknocho žemėlapyje tik pataisyti *Rattoven* į *Rottulen,* — klaida labai menka. O kitų ramovių vietų, primenančių senovinį šio krašto pavadinimą, yra nemažai: iš jų žinomesnis Rusos kaimas prie Dumbio upės, Ruslė prie Dangės upės; abu jie yra netoli Klaipėdos. Rasinių kaimas prie jūros, kur prasideda Kuršių nerija, Raseiniai, apskrities miestas Žemaitijoje, gal buvęs Rusioje, Rasytė, žvejų miestelis Kuršių nerijoje ir pan.[2]. Mums net atrodo, kad jei lietuvių žemėse buvo gausu įtvirtintų pilaičių, tai Rusia šia prasme pirmavo, nes joje randama daugelis herulų ir skandinavų karaliukų valdų; todėl švedų, danų, norvegų, islandų senovės istorijose minimi užjūrių ulmigerai, prūsai, rusai, kuršiai, lyviai, lietuviai. Tačiau dar nėra tvarkingų tų senų skandinavų padavimų leidinių, kad iš jų neabejodami galėtume pasisemti su mūsų tema susijusių smulkmenų.

---

[1] *Hartknoch.* Alt. und neues Preuss. (pagal Hanenbergerį raižytas senovės Prūsijos žemėlapis).

[2] Kurše, ypač Livonijoje, panašūs vietovardžiai irgi nėra retenybė ir yra gana aiškūs, pavyzdžiui, Rotala tarp Rygos ir Pernu, Ašegradas — asų miestas ir kiti, bet jie neprimena nieko daugiau, o tik tiek, kad lietuvių genties tautos buvo susigiminiavusios su skandinavais ir ten kažkada gyveno.

227

Skandinavai Rusioje. Tai buvo didžiulių paveldimų žemių plotų savininkai, lietuvių gyvenamųjų vietovių užkariautojai, vadinami rusais dėl to, kad vieni nuo labai senų laikų, o kiti vėliau apsigyveno Rusioje. Tai jų karinga ir sumani giminė vėlesniaisiais amžiais išgarsėjo rusų variagų vardu. Apie juos mes dar kalbėsime chronologine mūsų pasakojimo tvarka. Čia tik pateikiame anksčiau mūsų Surovieckio padarytą ir labai teisingą pastabą, jog senovės geografai šią variagų-lietuvių tautą žinojo gitonų vardu[1].

228

Istoriniai pastebėjimai. Laikui bėgant, Rusios kraštas patyrė įvairių pokyčių, galop kryžiuočių laikais tapo beveik visiška dykra, kuri daugelyje vietų tarp Prūsijos ir Žemaitijos buvo beveik neperžengiama taip, kad beveik ištisus du amžius nebuvo Lietuvos ir Prūsų valstybių tarpusavio sienos. Tik 1436 metais Lenkijos karalius Vladislovas Varnietis iš vienos ir kryžiuočių magistras Povilas Rusdorfas iš kitos pusės sudarė pasienio konvenciją, kuria visiems laikams buvo nustatyta minėtų valstybių siena, o Rusia buvo padalyta į dvi nelygias dalis[2]. Tačiau iki tos epochos didesnė Rusios dalis laikėsi Lietuvos ir išsaugojo savo giminės gyventojų *kartą**, kuri ramesniais laikais, patekusi į kryžiuočių priklausomybę, išvengė pražūties, ištikusios kitą tautos dalį. Ypač užkampyje tarp Nemuno ir Jūros upės žemupio, miškingose Smalininkų apylinkėse, smėlėtoje ir nedėkingoje žemėje ligi šiol gyvena senovės rusų-lietuvių giminė. Jų apranga turi ypa-

[1] ...penes *Vistulam sub Venedis Gythones, post Phynni... Ptolom.* Lib. III. C. 5, et Lib. VIII. cf; *Plin.* Lib. IV. C. 13; *Tacit.* Germ. (...Vyslos pusėje — po venedų gitonai, už [jų] finai...)

[2] Apud Jacob. Priluscium. Statut. Reg. Pol. Lib. V. C. 3. P. 744 (Privileg. Duc. Pruss. Fol. 8).

tingesnių bruožų, ypač puošnūs šventiniai merginų apdarai; pastebima ir daug kitų, tik jiems būdingų savybių, kurios atėjo iš senovės Skandinavijos.

229

Ne dėl tuščios garbės ar nepažintos savimeilės ieškojau senuosiuose pasaulio amžiuose lietuvių tautos ištakų. Tai, ką pavyko aptikti, dėstau kuo tiksliausiai, laikydamas savo pareiga įrodyti kiekvieną smulkmeną. Jei jos pasirodys absurdiškos, mielai atsisakysiu savo prielaidų. Tačiau vidinis įsitikinimas rodo, kad čia išdėstyti dalykai bus geriau atskleisti, jei vėlesni istorikai panorės sekti mūsų pėdomis, nes istorija yra medžiaga, kuriai reikalingas ilgas nagrinėjimas, ir kol ji bus visiškai baigta, būtinai turi pereiti per daugelį rankų. Vadinasi, pirmasis su neapdorota medžiaga dirbęs žmogus ir visas jo milžiniškas darbas dažniausiai būva pamirštas palyginti su vėlesnio darbuotojo efektyvaus darbo šviesa.

230

Mūsų Rusios tyrimo išvada yra ta, kad dešiniosios Nemuno žemupio šakos pakrantėse buvo pirmos lietuvių tautos gyvenvietės, atsiradusios bendruomeninėje santvarkoje. Gelonai-budinai, įsikūrę šiuose vaizdinguose kraštuose, turtinguose gyvenimui reikalingų gamtos turtų, neabejotinai labai ir greitai išplito. Tam padėjo jų žemės dirbimas, mokėjimas auginti gyvulius, laivuoti, ir visa, ką jie atsinešė nuo Dono, tapo įprasta draugiškumo tvarka. Netrukus užsimezgė santykiai su skandinavais. Tai jie, vadinami gotais, gyveno pajūryje nuo Oderio iki Vyslos, vadinosi giitonais arba variagais, prekiavo gintaru, žodžiu, buvo užėmę visas Baltijos pakrantes ir paskutiniame amžiuje prieš Kristaus gimimą bei Kristaus eros pradžioje buvo galinga, Danijos karalių valdoma tauta. Tad nėra prieštaravimų nuomonei, kad danai anksti pra-

dėjo įgyvendinti savo grobikiškus ar plėšikiškus sumanymus prieš Rusią. Senovės Danijos istorijoje randame žinių, jog karalius Frotonas I su stipriu laivynu nuplaukė prie rytinių Baltijos jūros pakrančių, ketindamas užpulti rusus. Kautynes laimėjo danai. Rusų karvedys, vardu Ranonas, žuvo mūšyje, o jo valdų sostinė Rotala perėjo Danijos karaliaus valdžion. Netrukus antrą kito Rusnės pono, vadinamo *Wespats*, Viešpačiu[1], sostinę užėmė tie patys priešai, pavadinę *Peltisz*, Peltišu ar gal Piltene vieną seniausių miestų šiame lietuviškų žemių krašte. Bet tam, kad visiškai užimtų Rusią, Frotonui dar reikėjo nugalėti turtingą tenykštį karaliuką, vardu Ganduvanas[2], su kuriuo susidoroti buvo ne taip lengva; jis sudarė su juo sąjungą ir vedė jo dukrą. Taip ir baigėsi tą sykį dviejų tautų tarpusavio karai[3]. Iš tiesų chronologai nesutaria tarpusavyje, kuriais metais pradėjo valdyti Frotonas I; tačiau iš chronologinių apskaičiavimų aišku, kad jis buvęs beveik Romos imperatoriaus Oktaviano Augusto amžininkas, tik kiek jaunesnis. Vadinasi, šis istorinis įvykis turėjęs būti I krikščioniškosios eros amžiaus pirmojoje pusėje.

231

Norvegų valdovas Halfadanas tame pačiame amžiuje kariavo esančiame į rytus užjūrio krašte su rusais vadinama tauta ir dvikovoje nukovė garsų tenykštį karalių, vardu Zigtrigas. Po šio atsitikimo jis taip pagarsėjo karingumu, kad kitas rusų karalius Eimuntas išleido už jo

[1] *Wespats* lietuvių kalba reiškia poną. Sirvydo žodyne (p. 240) rašoma tiksliau — visagalis ponas, nes pats žodis, jei jis vartojamas sujungtas su kitu, reiškia patvaldystę.

[2] Svetimšalių rašytojų iškraipytas vardas, tačiau atrodo, jog buvęs lietuviškos kilmės, nes turi šaknį *Gan*, iš kurios kilęs žodis *Ganau*, taip pat prieveiksmis *Gana*. *Duwanis, Diwonis* buvo dažni lietuviški asmenvardžiai.

[3] *Sax. Grammat.* Hist. Danica. Lib. II. P. 21; *Joan. Pontanus.* Rer. Danicar. hist. Fol. 16; *Torphaeus.* Hist. Norvegica; *Müller.* Dissert. de antiquit. Russiae.

savo dukrą, vardu Almveiga, ar Alfnija[1]. Maždaug to paties amžiaus pabaigoje švedų karalius Gotbrodas irgi sėkmingai kariavo Rusioje[2]. Gotbrodo įpėdinis Goteris žuvo kovodamas su Bojumi, Otino sūnumi, rusų karalienės Rindos vyru. Vienas suomių burtininkas išpranašavo šį liūdną atsitikimą, nes pats Bojas, sužeistas šiose kautynėse, mirė trečią dieną nuo žaizdų, o Rusios riteriai palaidojo jį itin pagarbiai. Supylė virš jo kapo didžiulį pilkapį, amžiną karingo Bojo šlovės paminklą[3]. Goterio sūnus ir jo įpėdiniai ilgai užtrukusius karus su rusais nutraukė baigiantis II krikščioniškosios eros amžiui[4].

232

Skandinavų didvyris, vadinamas Sturlaugu Darbščiuoju, kautynėse nužudė Ingvarą, gal rusnėnų kariūną, o vėliau jo dukrą Ingigerdą išleido už Flamoro ir jam kraičio davė apylinkes ir miestą Aldejaborgą, kuris buvo Rusios uostas. Būta įvairių spėjimų, kur buvęs šis miestas, net buvo įrodinėjama, jog tai turėjęs būti šiandienis Šliselburgas. Bet, atsižvelgiant į tai, ką jau ne sykį anksčiau kalbėjome apie Aldesko upę ir apie tą miestą (§ 155), nėra pagrindo abejoti, jog tai buvusi tvirtovė prie pagrindinių Nemuno žiočių ir beveik toje pačioje vietoje, kur vėliau lietuviai turėjo Klaipėdą, o kryžiuočiai įkūrė Memelburgą. Šis miestas senovėje buvęs labai garsus, nes jį paveldėjęs Flamoro įpėdinis Biartmaras savo galia nenusileido karaliams. Visi šie įvykiai susiję su II amžiaus pabaiga ar III amžiaus pradžia[5].

---

[1] *Torphaeus.* Hist. Norveg. I. P. 173.

[2] *Sax. Gramm.* P. 28.

[3] *Žemaitijoje, netoli Tauragės, turėtų būti pilkapis, vadinamas Baičiais, Boiszki, nes tą palaidojimą vadina Boiszna Kapis. Tai man pasakojo vienas tuose kraštuose dažnai besilankantis pilietis*.*

[4] Ibid. P. 44—46.

[5] *Torphaeus.* Hist. Norveg. I. P. 204—222.

Danijos karalius Frotonas III su galingu laivynu ir sausumos kariuomene rengė žygius į Baltijos jūros rytines pakrantes. Pirmiausia jis kariavo su slavais, kurių karvedys Strunikas[1] buvo nukautas. Pasak istorinių skaičiavimų, šios kautynės įvykusios danams išsilaipinus kažkur Suomių įlankoje, galbūt prie Narvos upės žiočių, anot kitų — prie Nevos žiočių, nes ten jau galėjo būti Šiaurės slavų pakrančių gyvenviečių, atkariautų iš suomių ir pralobusių iš žuvininkystės. Tas pats karalius, vėliau įsiveržęs giliau į Rytų kraštą, vedė kažkokio hunų ar chunų karaliaus dukrą. Tai, be abejonės, buvęs valdovas Chunigardijos, kurios sostinė buvo *Chue* miestas; jį slavai vėliau pavadino Kijevu. Apie tai jau kalbėta (§ 92). Šią karalaitę, nenorėjusią už jo tekėti, Frotonas paviliojęs stebuklingu gėrimu, bet netrukus ją palikęs. Įžeistas išdavikiškai pamestos karalienės tėvas susijungė su rusais ir paskelbė žentui karą, kuris baigėsi danų karaliaus pergale. Po to šio kariūno pyktis pakrypo prieš rusus; jis surinko laivyną, atplaukė prie Baltijos jūros rytinių pakrančių ir užpuolė rusus. Šie, susirinkę labai daug savo valčių, stojo į mūšį prie įėjimo į Rusnės įlanką. Danai, atplaukę su nedaugeliu didelių, gerai ginkluotų laivų, sunaikino visas rusų jūros pajėgas. Šis sutriuškinimas buvęs toks baisus, jog, kai nugalėtojai įplaukė į įlanką, jie buvo priversti beveik iš naujo grumtis su sudužusiomis valtimis ir plūduriuojančiais lavonais, kurie buvo tarsi užkloję visą įlanką. Toji įlanka gal buvo senovės Rusnia, šiandien Kuršių marios, turėjusi prie Rasytės susisiekimą su jūra. Pasakojimui apie šį neabejotinai seną įvykį būdingi istoriškumo bruožai, ir jis yra visiškai įtikėtinas. Šiose kautynėse žuvo visi rusų vadai, išskyrus Olimarą ir Dagą. Istorija netgi nedviprasmiškai nurodo šios didelės pergalės priežastį, o būtent dviejų minėtųjų ponų ir trečiojo, vadinamo Onevu, perėjimą į priešo pusę. Karalius Frotonas užėmė

[1] Šis vardas yra neabejotinai slaviškas ir reiškia dirbantį muzikos instrumentų stygas.

daug Rusios plotų, o anksčiau pavergtas įvairias žemes šiaurėje ir rytuose išdalijo valdyti ar suteikė kažkokių kitų teisių tvarkyti: Olimarui paskyrė Holmogardiją, galbūt dalį už Dauguvos buvusios Livonijos, priklausiusios Holmo tvirtovei, kur šiandien yra Kirchholmas; Daganui atiteko žemės, vadinamos Hestija, Semba ir gretimos prūsų provincijos; Onevui atidavė Konogardijos žemę, gal priklausiusią Kaunui, kuris buvo vadinamas *Konnogord, Kunigard,* t. y. Kuno miestas. Istorikas, rašęs jau praėjus šio Kauno įkūrėjo amžiui, neįsigilinęs į istorines detales, galėjo vadinti jam žinomais vardais šią ir anksčiau minėtas žemes pagal jų padėtį; tačiau Frotono III amžiuje tų pavadinimų dar nebuvo[1]. Taip pat skandinavų užkariavimai lietuvių žemėse buvo labai seni ir dideli. Tai patvirtina Nestoro pateiktos žinios, kad skandinavams priklausė daug kraštų ir tautų[2]. Torfėjas, chronologiškai vardijęs danų istorijos įvykius, palygintus su tiksliausiais skaičiavimais, Frotono III valdymą sieja su III krikščioniškosios eros amžiumi.

234

Islandų sakmėse, vadinamose šiaurinėmis sagomis, esama žinių apie įžymų rusų karalių, vadinamą Zugurlamu, kuris, anot Torfėjo chronologinių skaičiavimų, taip pat gyveno III amžiuje[3]. Iš to paties šaltinio žinoma, jog rusų genties valdovo ir didvyrio Heiraudo dukra Heiridė ištekėjo už norvego Augmundo; kartu ji gavo kraičio nemažą Rusios valdą. Odo, irgi norvegų riterio, žmona buvo rusnėnų karalienė Silkizifė; jis taip pat valdė savo žmonos gimtąją žemę. Tais laikais labiausiai garsėjo turtais ir visus rusnėnų ponus šlove ir karine galybe pranoko vienas valdovas, t. y. Grolaugas. Jo žmona buvo vardu Herberga, sūnus — Herlaugas, o dukra — Hergerda, gar-

[1] *Sax. Gramm.* P. 69—89, 96, 104, 105, 135.
[2] Biblioteka Rossyjskaja. C. I.
[3] *Torphaeus.* Hist. Norveg. P. 273, 420, 432.

sėjusi ypatingu grožiu ir išmintimi. Norvegas Heidrigas vedė šią reto grožio moterį ir gavo kraičio Vindliandiją, arba Vitlandą. Ko gero, čia kalbama apie buvusią prūsų provinciją Vitliandiją prie Priegliaus žiočių; ją mes jau ne sykį minėjome. Visi šie įvykiai siejami su III amžiumi.

235

Frotono III sūnus Fridleifas buvo auklėjamas Rusioje, pas motinos, karalaitės Chunigardijos, gimines; vieno iš giminaičių — rusnėnų karaliuko — padedamas, jis susigrąžino iš jo tėvo atimtą Danijos sostą[1].

236

Sklinda garsūs senoviniai skandinavų padavimai apie didvyrį Starkaterą, kuris buvo Sterverko sūnus ir vyresniojo Starkatero anūkas, ypatingos jėgos, narsumo ir karingumo žmogus. Jis buvo auklėjamas Danijos karaliaus Haroldo rūmuose kartu su karalaičiu Vikaru. Šis Šiaurės didvyris pirmaisiais V amžiaus metais, kai Letrą, t. y. Daniją, valdė karaliai Halfadonas ir Fridleifas, o po jų — Frotonas IV, daug kartų rengė žygius į tolimus kraštus. Karalius Frotonas, valdęs, pasak Torfėjo skaičiavimų, maždaug IV amžiaus viduryje, sužinojo, kad lietuvių genties tautos, gyvenančios rytinėse Baltijos jūros pakrantėse: rusai, kuršiai, žemgaliai, sembai, arba samlandiečiai, ir jų tolesni kaimynai sumanė atsisakyti priklausomybės Danijos karalystei. Jis išsiuntė riterį drauge su slavų kunigaikščiu Vinu, įpareigojęs grąžinti tuose kraštuose jo valdžią. Jie pirmiausia nuvyko į Rusią, o iš ten žygiavo į maištaujančius kraštus. Visur laukė puikios pergalės: kraštai arba pasiduodavo gera valia, arba būdavo pavergiami ginklu[2].

---

[1] *Sax. Gramm.* I, s. c.

[2] *Sax. Gramm.* I, s. c.; *Petri Olai.* Chron. Reg. Danor (apud Langebeck. Scr. rer. Danicar. T. I. P. 92).

237

Tuo tarpu atsitiko taip, kad Rusioje buvo didelis tironas ir žmogžudys Vizinas[1], gyvenęs ant įtvirtinto kalno, kuris vadinosi Anapiliu; iš čia jis puldinėdavo ir plėšdavo gretimas apylinkes, žudydavo visus, kurie tik drįsdavo bent kiek jam pasipriešinti. Jį vadindavo plėšriuoju slibinu[2], be to, jis turėjęs stiprią burtų galią, nes kiekvieną prieš jį pakeltą ginklą mokėjo vien žvilgsniu nugalėti. Taip pat buvo toks drąsus, kad grobdavo iš vyrų jaunas žmonas ir nuotakas iš tėvų namų. Pirkliavę Danijoje rusai guodėsi šia baisenybe. Narsusis Starkateras, tai sužinojęs, nuvažiavo į Rusią, iškvietė Viziną dvikovon ir nukovė jį, pasitelkęs gudrybę. Žinodamas, kad slibinas žvilgsniu užkerėdavo ginklą, jis liepė savo kalaviją apsiūti plona oda; taip burtininko akims nepasiekiamas ginklas padėjo jam, nes, pasikliaudamas savo burtais, slibinas nebuvo itin atsargus. Šio nenaudėlio sukaupti ant Anapilio kalno turtai atiteko Danijos karaliui ir padėjo rengiant karo žygius[3]. Tas pats Starkateras, privertęs rusnėnų karaliuką Floką sprukti iš savo rūmų, pasisavino jo nesuskaičiuojamus lobius, daugybę aukso ir sidabro[4].

238

Čia dera prisiminti ir įžymaus Šiaurės kraštų kariūno, Olandijos karaliaus Jarmeriko žygius. Jis jau seniau, dar jo tėvui karaliui Sivarui gyvenant, kai kariavo Pamaryje

[1] *Wizin,* Vizinas lietuvių kalba, Lydos apskrityje vartojamu dialektu, reiškia šliužą, bjaurų, šliaužiojantį padarą.

[2] Tadas Čackis (Martyno Galo ir Vincento Kadlubeko lenkų istorijos nagrinėjimuose. Prierašas Nr. 21); Lindė (Historisch-kritisch. Beitrag zur Slaw. Literat. S. 359) daro pastabą, kad lietuviai irgi turėjo padavimų apie tą patį riterio nugalėtą slibiną. Šis autorius turėjo dvi paprastų gyventojų dainas, vieną lietuvių, kitą žemaičių dialektu, atrastas Neliubovičiaus; iš jų jis įsitikino, jog lietuvių padavimai susiję su skandinaviškais.

[3] *Sax. Gramm,* I. s. c. Man pačiam pasisekė aptikti lietuvių pasakojimą apie vieną žmogžudį ir burtininką Antavilio vardu; jį nukovė kažkoks didvyris įvyniota į burę ietimi.

[4] Ibidem.

su slavais, buvo paimtas nelaisvėn, iš kur pabėgęs užpuolė švedų karalių Otarą ar Gotarą, kurį nugalėjo ir paėmė jo sostą. Tuomet ir danų karalius Helgė kariavo su slavais, kurie buvo užėmę nemažai salų. Pakviestas į pagalbą Jarmerikas mielai atskubėjo gal trokšdamas atkeršyti už savo nelaisvę ar norėdamas turėti naudos. Jis įsiveržė į slavų kraštą; venedų karalius Skalka buvo sumuštas ir krito mūšio lauke, o jo kraštas pateko į priešų rankas. Tačiau Jarmeriko įniršiui to nepakako. Jis įsakė pririšti 40 slavų belaisvių prie laukinių vilkų ir išvyti juos į mišką baisiai mirčiai. Pavergęs slavų kraštą ir pamanęs, jog įtvirtino jame savo valdžią, jis patraukė toliau, įsiveržė į Prūsiją, užgrobė Sembą, paskui Kuršą ir toliau į rytus plytinčius kraštus, žiauriai liedamas žmonių kraują ir be galo juos engdamas. Tuomet slavai, pasinaudodami Jarmeriko nebuvimu, iškapojo jo paliktų įgulų sargybas ir plėšdami bei naikindami įsiveržė į pačią Daniją. Valdovas skubiai grįžo iš savo avantiūristinių žygių, antrąsyk nugalėjo slavus ir taip negirdėtai žiauriai elgėsi su belaisviais, jog visiškai įbauginta liaudis vėl nusižemino. Kiek vėliau, kai Jarmerikas sunkiais karais vargino Pabaltijo rusus, juos sėkmingai rėmė pašauktas pagalbon Danijos karalius Halfanas[1].

239

Visi šie išdėstyti dalykai ir iš įvairių šaltinių surinkti įvykiai, rodos, gali įtikinti, kad lietuvių tauta politiškai egzistavo apvaizdos jiems skirtame Vakarų krašte. Be to, tai paaiškina tą istorinę tiesą, jog šią tautą skandinavai žinojo pirmiausia rusų vardu, o vėliau, jiems išplitus, kitaip įvairiai vadino provincijas arba vienos giminės gy-

[1] *Sax. Gramm.* P. 153, 156; *Petri Olai.* Chron. Reg. Dan. (apud Langebeck. T. I. P. 105); *Cheysmer.* Compend. Ibid. T. II. P. 337; *Depping.* T. I. P. 62; *Suhm.* Dänisch. Gesch. B. II; *Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 199.

venamus kraštus. Iš tikrųjų ligi šiol neišaiškinta, ar ilgai rusų pavadinimas kaip bendrinis buvo taikomas visai lietuvių giminei, net nereikia abejoti, kad vėliau jis apėmė tik tikrąją Rusią, kuri, kaip atskiras kraštas, minima VI amžiuje, o vėliau, laikui bėgant ir iš jos išėjus rusų variagams, apsigobia tamsos skraiste; pats pavadinimas dingsta kartu su tos provincijos politine būtimi taip, kad šios žemės ramovėse iki šiol vos beišliko nedaug jos atminimų.

* * *

VII skyrius

TAUTOS AUGIMAS IR GYVENAMŲJŲ VIETOVIŲ IŠPLITIMAS ARBA ATSKIRŲ SRIČIŲ SUSIDARYMAS

.....

240

Istorinių tiesų tyrimai. Eidami pasirinktu vienu keliu ir pagal galimybes tirdami istorines tiesas, net darydami žalos kalbos puošnumui ir tam patrauklumui, kuris kiekvienam pagražina istorinių veikalų skaitymą, esame priversti leistis į aiškinimus ir ekskursus dėl to, kad įrodytume mūsų prielaidas, susietume stebėjimus, atskleistume ir išnarpliotume iš kronikinių painiavų istorines tiesas, o kartu palengvintume apleistos lietuvių tautos istorijos tęsinį. Tų kliūčių dauguma jau pašalinta; mes žinome tautos ištakas, persikėlimą ir įsikūrimą. Šį skyrių skirkime augimui ir išplitimui tirti. Greitą gyventojų prieaugį ir

platų išplitimą pagrįstai dera paaiškinti tam tikrais draugiškumo santykiais, kuriuos gelonai-budinai atsinešė su savimi iš Rytų, be to, jų ūkiniu-valstietišku ir prekybiniu gyvenimo būdu, — tai pastebėjo dar Herodotas. Net galėjo būti, kad ši tauta, atvykusi į Vakarų kraštus, rado čia nuo seno gyvenusius žmones (§ 171) ir su jais susijungė arba nemažai jų persikėlė nuo Dono. Čia ypač buvo palanki Dievo apvaizda, kuri lėmė šį persikėlimą ir per tiek daug amžių padėjo išsaugoti savitumą lietuvių tautos, turinčios savo būtį, nors dėl įvairių politinių aplinkybių poveikio nė pėdsako žemėje neliko kažkada gyvavusių didžiausių pasaulio tautų, pačių seniausių ir galingiausių valstybių.

241

Skaudu girdėti net ir neseniai rašytas istorikų nuomones, jog lietuviai iki krikščionybės priėmimo buvę laukinė, barbariška ir plėšikiška tauta[1]. Ir ne dėl to, kad mumyse srūva lietuviškas kraujas, o mūsų veikalo tema yra Lietuvos istorija, bet todėl, kad ta istorija buvo netirta ir mažai žinota net svarbiausių Šiaurės senovės istorikų ir tyrinėtojų. Ši tauta, kuriai buvo lemta įtvirtinti amžinai trunkančią lietuvių tautos būtį, dar Skitijos klestėjimo epochoje atsirado iš dviejų tautų, atskirų žmonių giminės kartų susiliejimo, anaiptol ne laukinių, bet savo laiku labiausiai civilizuotų kartų, kurios egzistavo Rytuose vienoje vietoje net iki paskutinio amžiaus prieš Kristaus gimimą pabaigos ir todėl negalėjo tapti laukinės; tuo metu jų kaimynystėje kūrėsi civilizuotos Papontės valstybės, savo išsivystymu bevėik prilygstančios Graikijai, — tai įrodo prie Juodosios ir Azovo jūrų randamos senienos. O tai, ką ligi šiol sakėme ir dar turėsime pasakyti apie jų palikuonis, be abejo, pašalins šią išankstinę nuomonę. Dar iki XV amžiaus daugelį Europos tautų gaubė barba-

[1] Histoire de Pologne par Zieliński. Paris, 1830. T. 1. P. 166.

riškumo šešėlis, tačiau lietuvių tauta nebuvo pasinėrusi į gilesnę šio užtemimo prieblandą, juo labiau prieš VI amžių, kuriam skirti šie aprašymai.

242

Anksčiau jau rašėme tai, kodėl ši lietuvių žemė buvo vadinama Rusia; šis pavadinimas buvo žinomas tik vietinėms ir kaimyninėms tautoms, ypač skandinavams. Jie taip pat savo kalba vadino šias žemes bendriniais pavadinimais *Austurland, Austarreich, Austurweg,* o tai reiškia Rytų žemę, Rytų valstybę, Rytų kelią. Tam tikrą šios žemės dalį skandinavai vadino *Reithgothland*. Šis pavadinimas kildinamas[1] iš senovės germanų žodžio *Rieth, Ried, Reith*, ir reiškia žemą kraštą, miškingą žemumą. Šis kraštas tęsėsi nuo Nemuno žemupio dešiniosios pakrantės ligi Dauguvos žemupio. Tokios nuomonės yra visi senovės tyrinėtojai, išskyrus Depingą, kuris be jokių pagrįstų įrodymų priskiria jam čia ir Pavyslę[2]. Jame savo valdymą plėtė gotai, todėl kraštas ir buvo vadinamas Gotija su būdvardžiu, reiškiančiu krašto gamtos savybę. Pirmiausia šis pavadinimas buvo taikomas tiesiog Žemaitijai, o vėliau, didėjant skandinavų agresijai, pamažu perėjo į kairiąją Nemuno pakrantę Vyslos link, taip pat į kairiąją Vyslos pakrantę ir kitapus Oderio net ligi Vagrijos[3]. Bet ilgiausiai jis išsilaikė savo pirmykštėje vietoje, t. y. Žemaitijoje ir Kurše, kur atskiroje Kuršo provincijoje, kurią sudaro dvi apskritys: senoji ir naujoji, vadinama Rachdija, lig šiol išliko šio pavadinimo pėdsakas. Minėtose sagose Reidgotijos prisiminimai siejasi su seniausiais, arba mitiniais, skandinavų padavimais, nes pats Odinas turėjęs šiame krašte įkurti naująjį Asgardą. Tai patvirtina mūsų ankstesnį pasakojimą apie lietuvių žemėse buvusį miestą. Tuo tarpu senovės Pietų tautos lietuvių kraštą, kaip jau anksčiau sakėme, vadino *Estam.*

[1] *Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 197.
[2] Ibid. P. 198.
[3] *Snorro.* Yglinga Saga, Hervar Saga. Harfag Saga. Heimkringla Saga.

Apskritai, atsižvelgiant į krašto padavimus, tiek seniausių prūsų kronikininkų užrašytus, tiek ir senovės tyrinėtojų įvairiose vietose pastebėtus, galima pasakyti, kad lietuvių genties tautoms dar *gerokai** prieš VI amžių priklausė tos žemės, kurios ir šiandien priklauso jų valdoms. Šį teiginį patvirtins tolesni mūsų pasakojimai, o tuo tarpu aprašysime įvairių kartų užimamų žemių geografinę padėtį, pradėdami nuo bendro žymėjimo krašto, turėjusio tokias ribas: Baltijos jūra nuo Vyslos žiočių net iki Vakarų Dauguvos dešiniosios pakrantės, kur jūrą pasiekia Salacos apskritis, šios apskrities ribomis su Estija ir Pskovo gubernija, paskui skersai Dauguvą iki Kuršo sienos su Livonija, toliau Ukmergės apskrities riba net ligi ten, kur susisiekia Vilniaus ir Ašmenos apskričių sienos, Vilniaus apskrities riba ligi trijų: Vilniaus, Ašmenos ir Lydos apskričių ribų susikirtimo vietos, šį paskutinį kartą sena Lietuvos siena, tad Lietuvai lieka tik kelios senovėje priklausiusios Trakų apskričiai gretimos parapijos, taip pat ir Gardino apskrities. Toliau Užgirio krašto riba ligi sienos su Prūsija ir pagal šią sieną, išskiriant Dobrynės ir Michalovo žemes, net iki Vyslos, kur yra senasis Kulmas.

Norėdami įsivaizduoti, kaip Latvija išsivadavo iš Lietuvos valdžios, panagrinėkime šiuos tyrinėjimus.

Nekyla abejonių, jog priešistoriniais laikais egzistavo vilkų, Wilków, tauta, kurios vardas buvo įvairiai iškraipomas. Ji gyveno į vakarus nuo Beržūnos iki pat Baltijos jūros arba, atsiskyrusi nuo slavų giminės tautų, išplito krašte, kuris šiandien sudaro Borisovo ir Vileikos apskritis. Vėliau ji pasistūmėjo prie Neries žemupio ir dešiniuoju Nemuno krantu nuo Neries žiočių pasiekė Dubysą, per kurią persikėlusi turėjo po kurio laiko atsidurti Baltijos jūros pakrantėje, nes, priešingu atveju, nebūtų galėjusi taip lengvai patekti į Vakarų Europos kraštus. Taigi labai tikėtina, jog ji lietuvių žemes padalijo į dvi dalis nuo Neries Dubysos ir jūros link. Tai ir galėjo duoti pradžią

Latvijai, kuri buvo atskirta nuo viengenčių lietuvių ir prūsų. Be to, reikia manyti, jog šį bendrą tautų lizdą svetima gentis dalijo nemažą laiko tarpą, nes latvių tarmė labai ryškiai nutolo nuo gimtosios lietuvių kalbos; šis faktas nėra toks ryškus nei prūsų, nei herulų kalbose, nes tarp jų kontaktai nebuvo nutrūkę.

Visi senovės tyrinėtojai sutinka, jog vilkų tauta buvo slaviška gentis, be to, viena iš pačių seniausių, kuri mūsų eroje turėjo persikelti jūra į Oderio žemupį ir įsikurti abiejose upės pakrantėse ar net salose, esančiose prie jos įtekėjimo į jūrą. Jų gyvenviečių būta net Bretanės ir Anglijos pakrantėse. Aleksandrijos geografas aiškiai iš pat pradžių įvardijo ten gyvenusią veltų tautą (Welty, Welety-Lutyki). Eustachijus Tiškevičius rašė, jog priešistorinius laikus siekiantys vietovardžiai tęsiasi skersai per visą Lietuvą, t. y. nuo Beržūnos iki pat Neries žemupio[1].

Jau iš pat pradžių turime atkreipti dėmesį į tai, jog miestų, upių ir įvairių kitų geografinių vietovių pavadinimai amžiams bėgant ir įvairių tautų kalbose gali kisti, tačiau bet kuris žodis nėra vien ore sugautas garsas. Visų pirma jis atspindi to daikto reikšmę, todėl, norint išlaikyti natūralų skirtumą nuo kitų daiktų, būtinai reikia išsaugoti pirmykščius to žodžio bruožus. Taigi pavadinimas vilkai, Wilcy, atsirado ne iš lenkiško žodžio Wilk, žvėris, vilkas; jis lenkų kalboje susiformavo gana vėlai. Be to, jokiame lenkų kalbos žodyje raidė „o" (t. y. iš slaviško Wołk) nėra kitusi. Tarp tų lietuvių tautos ribų, kurias mes nustatėme kaip priešistorinę vilkų buvimo vietą, iš žodžio Wołk nėra kilęs joks senovinis vietovardis. Priešingai, kairiajame Nemuno krante randame Volkovyską, o tai reiškia Wołkow-isk, vilkų medžioklė, vilkų miestas; Vilkaviškis — iš Wilkas-jeszkot, taigi taip pat kaip ir Volkovyskas. Toje krašto srityje, kur svečiavosi tie slavai vilkai-liutikai (šis pavadinimas kilęs iš krivičių kalbos ir turi dvejopą reikšmę: narsus, drąsus, neįbauginamas, arba baisus, žiaurus, plėšrus ir t. t.), labai daug vilkų gyvenviečių pėdsakų išliko įvairiuose vietovardžiuose, kurie turi labai akivaizdų

[1] *Opisanie powiatu Borysowskiego.*

los tautos pavadinimą: upės Vilija, Vilnia. Pirmosios šaltinis yra aukštupyje, prie kaimo, turinčio panašų pavadinimą, ir visi ją taip ir vadina, netgi už Vilniaus. Jos žemupį lietuviai pavadino Nerimi, be to, šiandien taip ją vadina dauguma kaimiečių. Antroji mažesnė, kuri Vilniuje įteka į Nerį, lotyniškose privilegijose vadinama Velna arba Wilna. Panašių vietovardžių yra labai daug, jie išsibarstę po visą vilkų kraštą: kaimas Velatyčiai, Welatycze, arba Viliatyčiai, Wiliatycze, esantis kairiajame Beržūnos krante, Borisovo apskrity; miestas Vileika, kadaise Vilkmergės krašto sostinė — ta dalis turėjo vadintis Wilkomina, Wilkostam[1]. *Antroji vilkų krašto dalis turėjo būti Vilniaus sritis arba kunigaikštystė: Wilno, Wilna, Wilda. Čia turėjo gyventi net vilkų karaliai, taip pat rusų metraščiuose*[2] *vadinti vilkais. Dešiniajame Neries, taip pat ir dešiniajame Nemuno krante buvo Vilkijos, Wilkija, gyvenvietė. Toliau, už Dubysos, vilkų vietovardžiai išnyksta galbūt todėl, kad jie neilgai ten gyveno, o tik svečiavosi siaurame trikampyje prie Palangos, prie pat jūros, kur išliko gyvenvietė, vadinama Vilniškėmis, Wiliniszki, arba Vilkiškėmis, Wilikiszki*[3].

Jau II po Kristaus gimimo šimtmetyje vilkų tauta minima rašytinėse istorijose. Ji vaizduojama tokia, kokią mes ją matėme prie Oderio žiočių, Bretanės ir Anglijos salose. Daugelis istorikų įvairiai ir taip, kaip tardavo skandinavai, vokiečiai, anglai ar kiti užsieniečiai, vadino juos Weltae, Wilki, Wiltai, Wulti, Vult, Vultae, Weltabi, Weletabi, Wiltzi, Wilze, Wilsi, Vulsi, Walsi, Wulzi, Wilzi ir t. t.[4] *Ir čia niekur negalėtume įžvelgti žodžio Wolk, vilkas, kilmės, nes raidės „o" niekur nėra.*

Visa tai byloja, jog vilkų tauta buvo stipri, galinga ir gausi, nes valdė didelę žemės teritoriją ir vis skverbėsi

---

[1] *Ten pat.*

[2] *Latopisiec Woskresn. Cz. 1. S. 48.*

[3] *Zenono žemėlapyje. Šiandien turėtų vadintis kitaip, nes vėlesniuose žemėlapiuose neradau*.*

[4] *Szafarzyk. Starożytności slaw. S. 10. Nr. 10.*

tolyn į vakarus, prie Baltijos jūros. Tačiau tai įvyko ne iš karto, bet pamažu, priešistoriniais laikais ir truko labai ilgai. Vėliau, jau pirmaisiais mūsų eros amžiais, kai vilkai-liutikai išsirengė į jūros žygį ir pasiuntė savo įgulas prie Oderio ir kitur į vakarus, jie gerokai nusilpo savo užgrobtose žemėse ir buvo atstumti nuo sienos su Lietuva. Viena jų dalis nuo Neries pasislinko į rytus ir susiliejo su slavų gentimis, galbūt net sudarydama krivičių gentį, turinčią labai daug panašumų į lietuvius, ypač panašią religiją.*

244

Sritys, arba pagrindinės lietuvių krašto žemės. Šią teritoriją sudarė trys pagrindinės sritys: senovės Prūsija, tikroji Lietuva ir Latvija. Kažkokių politinių įvykių sutapimas lėmė pasidalijimą trijų tautos kartų, įsikūrusių tose trijose, gana tolimose srityse; jas siejo viena — tik gimtoji žemė. Iš čia atsirado trys atskiri dialektai: senovės prūsų, lietuvių ir latvių. Be kalbos panašumo, juos siejo religija ir visai tautai bendra teokratinė valdžia. Tad pakalbėkime apie kiekvieną sritį atskirai.

245

Tikrosios Prūsijos siena ėjo Vyslos žemupiu, Baltijos jūra ligi Nemunyno žiočių, paskui atsiribojo nuo Rusios siena, kurią parodėme anksčiau (§ 223), net iki Širvintos upės, vėliau žinoma siena su Mazovija, Michalovo ir Dobrynės žemėmis. Po kurio laiko kryžiuočiai pastūmė sieną ligi Nemuno žemupio, o po 1436 metų susidarė dabartinė siena su Žemaitija (§ 228). Kadangi Rusios tema mūsų jau pakankamai išnagrinėta, nelaikydami jos atskira provincija, žiūrėsime į Prūsiją, turinčią vėlesnes ribas, kurios labai nedaug skyrėsi nuo senovinių.

246

Iš raštų žinoma, kad seniausias šios srities pavadinimas buvęs *Owim*. Pirmiausia šią žinią randame Jordano darbuose[1], kai šis autorius pasakoja apie karaliaus Filimero žygį 161 metais į Rytų Europos kraštus; tuomet, persikėlę į dešiniąją Vyslos pakrantę, gotai pirmiausia pateko į kraštą, vadinamą *Owim*. Vėlesni istorijos tyrinėtojai įrodė, kad tas kraštas buvo šiandienė Prūsija. Tarp mokslininkų buvęs Hugo Grocijus[2]*, taip pat Pilypas Kliuveris[3]**, kuris rašo: „Žemė *Owim*, plytėjusi priešais gotus, yra ne kokia kita, o dabar vadinama Prūsija, pilna pelkių ir ežerų, sunki armijai keliauti ir daugelyje vietų visiškai neįžengiama; šią žemę net ir šiais laikais saksai vadina *Owim*“. Pagaliau ir pats Naruševičius, žinojęs tuos pačius ir, ko gero, dar ir kitus mums nežinomus įrodymus, visiškai rėmė šią nuomonę[4].

247

Tas pats Jordanas, puikiai išmanęs istoriją gotų, nuo neatmenamų laikų turėjusių glaudžių santykių su lietuvių žemėmis, tikriausiai žinojo jų geografinę padėtį ir pavadinimus, be to, jo žinios mums labai svarbios. Jis, pasakodamas apie vėlesnius įvykius po karaliaus Filimero valdymo, tarp Pavyslio gyvenamųjų vietovių, buvusių prie pat jūros, rašo: „Okeano pakrantėje, kur įteka trys Vyslos šakos, gyvena iš įvairių tautų susidarę vidivariai. Vyslos skalaujamoje saloje gyveno gepidai... Tačiau tą salą užėmę vidivarių žmonės... tie vidivariai yra iš įvairių tautų ir, susirinkę tarsi į vieną slėptuvę, sudaro tam tikrą

[1] De reb. Goth. C. 4.
[2] In praefat. ad Hist. Vandal.
[3] De antiqua Germania.
[4] Hist. Nar. Pol. T. 1. S. 77.

galybę"[1]. Iš to paaiškėja, kad tie vidivariai VI amžiuje, t. y. autoriaus laikais, buvo orda, panaši į Zaporožės kazokus, ir gyveno, kaip ir anie, saugioje bei gynybai tinkamoje slėptuvėje netoli derlingų ir turtingų kraštų, kuriuos galėjo lengvai puldinėti. Jie buvo tam tikras karinis vienetas, kurį sudarė įvairių tautų lydinys arba iš visur dėl įvairių avantiūrų subėgę žmonės, buvę vienoje sečėje ir turbūt vieno vado valdomi. Vadinasi, tai buvo didelė plėšikų gauja, kaip ir barbarų laikais, susidariusi taip kaip Dnepro žemupio kazokai, kurie egzistavo nuo praėjusio amžiaus pirmosios pusės. Panašūs amžiai ir aplinkybės gimdo panašias draugijas, kokių galima rasti labai senose mūsų istorijos epochose; žmonės visados ir visur tie patys žmonės. Ar galima tuo remiantis daryti prielaidą, kad Prūsija Jordano laikais vadinosi Vidivarija, kad šis tautų lydinys yra tikras ir vienintelis lietuvių protėvis? Juk žymus švedų senovės istorikas Tunmanas, susižavėjęs kažkokiu panašiu į šį vaizdu, kildina mus iš lizdo gaujos bėglių, įsikūrusių Vyslos šakų skalaujamoje saloje ir gyvenusių apie 550 metus. Tiesa, tokią pat pradžią turėjusi ir Roma, bet sunku sutikti su spėjimais svetimšalio, kuris tikriausiai neišmanė nei mūsų krašto, nei kalbos. Jo pateikti lingvistiniai įrodymai, lietuvio nuomone, ne-

[1] *Ad littus Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistula ebibitur, Vidivarii (alii legunt Vidioarii), resident ex diversis nationibus aggregati (Capite 5). Gepidae commanebant in insula Viselae amnis circumacta, quam pro patrio sermone dicebant Gepidos. Nunc eam, ut fertur, insulam gens Vividaria incolit, ipsis ad melioras terras manentibus... Qui Vividarii ex diversis nationibus ac si in unum asylum collecti sunt, et gentem fuisse noscuntur* (Cap. 17. De reb. Goth). (Prie Okeano kranto, kur įsilieja trimis žiotimis srūvanti Vysla, gyvena vidivariai (kiti sako vidioarai), kurie susidarė iš įvairių tautų (5 skyriuje). Gepidai liko Vyslos saloje, kurią gimtąja kalba vadina Gepidas. Dabar, kaip pasakojama, šioje saloje gyvena vividarių gentis, šeimininkams išsikėlus į geresnes žemes. Tie vividariai iš įvairių tautų susibūrė į vieną vietą, ir, kaip patys sako, atsirado gentis (17 skyriuje).) *Kiti skaito: Vidi varii resident (Pamiętnik Warszawski. 1817. Grudzień. T. IX. S. 468), ir jie tikriausiai teisūs, nes tie vidai galėjo būti vitingų protėviai, t. y. arba savo kilme, arba savo vardu galėjo būti tų Pabaltijo kazokų ainiai*.*

verti net paminėjimo[1]. Mūsų skaitytojai jau pakankamai įsitikinę, kad lietuvių kalba nėra kilusi iš vidivarių tautų kalbų, kad ji turi savo šaknis, taisykles ir gramatiką, — tai sakėme šio veikalo pirmame tome (žr. priešpaskutinį priedą). O tai, kad jos dialektuose esama įvairių kaimynų, tiksliau sakant, kaimyninių tautų: gotų, slavų, lyvių ir kitų, gal šiandien mums nežinomais vardais vadinamų tautų žodžių, rodo platūs lietuvių tautos ryšiai ir didelės valdos, kurios ribojasi su įvairiomis tautomis; tai atsitiktinių įtakų, prievartos, giminiavimosi padarinys. Tačiau tai yra nebūtinai dėl bendros kilmės, nes, padarius tokią prielaidą, reikėtų svaresnių įrodymų, o ne vien spėjimų ir klaidingų lingvistinių pavyzdžių. Ponas Foigtas plačiai nagrinėja tų vidivarių pavadinimą ir daro beveik tas pačias išvadas, kurias mes ką tik parašėme. Jis laiko juos apgyvendinta pasienyje policija, kuri privalėjo saugoti nuo išorinių puolimų iš Užvyslės estų, venedų, galindų, o daugiausia gotų, gyvenusių senovės Prūsijos jūros pakrantėse, vadinamose *Withen* arba *Widen*, t. y. vikingų arba jūrų plėšikų, kurie turėjo tokį patį gyvenimo būdą kaip kitados Padneprės kazokai[2].

248

Negalime neatsakyti į dar vieną gerbiamo švedų senovės tyrinėtojo prielaidą, neva finai taip pat buvę pirmykštės lietuvių tautos sudėtinė dalis, nes kažkur autorius

[1] Untersuchungen über die alte Gesch. einiger nordisch. Völker, etc.

[2] *Remiantis stebėjimais, kurie buvo padaryti kunigo Jordano memuaruose (Rubon. T. V. S. 241), buvo išspausdintas straipsnis, kur kalbama, jog Padauguvys, t. y. Infliantai, gimtąja kalba, latviškai, buvo vadinami Widdu-zemme, Vidurinysis kraštas. Pasak Stenderio žodyno (1761 metų leidimas. P. 178), Widdas reiškia pietus, pietų metą. Lietuviškai beveik lygiai taip pat. Kunigo Sirvydo žodyne (P. 351) yra žodis widuris. Taigi archetipas — Vidivaviorum. Galbūt tai priklausė kokiai nors tarpinei lietuvių ir variagų tautai, nes būtent tai byloja tas posakis*.*

aptiko kaimo pavadinimą *Kiligundus*[1], tokį patį kaip estų; tai jam davė dingstį daryti išvadą, kad latviai kilę iš suomių. Trumpiausiai į tai atsakome pateikdami Kuršo pamokslininko ir latvių gramatikos autoriaus Stenderio žodžius. Stenderis, neketindamas atsakyti į Tunmano prielaidą, bet tiesiog aprašydamas istorinius-topografinius šios tautos bruožus, rašo: „Latvių kalba yra nutolusi nuo šiaurinių kaimynų estų kalbos taip, kaip dangus ir žemė. Ir nors pačiame Kuršo viduryje yra dvi apskritys, kur kaimiečiai tarpusavy kalbasi estiškai, o su svetimšaliais — latviškai, bet tai niekados neturėjo jokios įtakos latvių kalbai, nes estai nesimaišė su latviais ir su jais nesituokė“[2]. Minėtos dvi apskritys — senoji ir naujoji, *Rahdija,* esančios Bauskės apylinkėse ir Angerapės pakrantėje. Būtent ten ligi šiol yra Kiligundų pavadinimas, minimas cituotame veikale. Šį žodį estiškai galėjo pateikti šią sutartį rašęs žmogus, galėjo taip pavadinti net ir patys tenykščiai gyventojai, nes galbūt jie yra estų palikuonys; tačiau šis noras įmaišyti juos į visos tautos šaknį yra neteisingas ir labai klaidingas. Kuršiai pirmosios apskrities gyventojus skiria nuo savo gentainių, vadindami *Kreewinen*, krevinėnais, turbūt todėl, kad kilę iš slavų-finų, o antruosius vadina tiesiog lyviais arba rehdingais (§ 83).

249

Bet grįžkime prie mūsų temos tęsinio. IV mūsų eros amžiaus pradžioje geografai tą pačią Vyslos ir Nemuno tarpupyje plytinčią sritį žinojo Arimfėjų žemės vardu. Amianas Marcelinas, baigęs rašyti Romos istoriją apie 378 metus, valdant imperatoriams Gracianui ir Valentinianui, prisimena arimfėjų tautą, gyvenusią toje pačioje vietoje, kur jie buvo alanų ir masagetų kaimynai, beje,

[1] Ibid. Origines Livoniae Sacrae et civilis (Silva Documentorum. P. 267, 268).

[2] *Stender.* Lettische Grammatik. Erste Ausgabe. 1761. S. 3. § 5.

vadindamas juos teisingais, vaišingais, švelnių papročių žmonėmis, visiškai tiksliai apibūdindamas senovės prūsus[1]. Remdamiesi tuo, ką sakėme anksčiau (§ 48), negalime prieštarauti, kad alanai galėjo klajoti netoli Prūsijos; kalbame tik apie masagetus, kuriuos seniau patys pastebėdavome aukščiau Padonės gelonų ir budinų krašto plytinčių dykrų šiaurėje. Tad arba ir jie persikėlė čia, į Vakarus, arba tai buvo masai, pirmykščiai tų kraštų žmonės, apie kuriuos kalbėjome anksčiau. Kodėl gi Amiano amžiuje Prūsijos gyventojai buvo vadinami arimfėjais? Į šį klausimą sunku atsakyti. Tik viena yra tikra, jog, anot Herodoto, *Arima* skitiškai reiškė skaitvardį „vienas"[2]. Tad ir tas skitiškas lietuvių tautos pavadinimas galėjęs būti kildinamas iš to, kad ji buvo dviejų tautų, gelonų ir budinų, junginys, atsiradęs dar Skitijos klestėjimo laikais, o pavadinimas galbūt atsineštas iš Rytų ir romėnams žinomas iš alanų bei masagetų pasakojimų; jie šią lygą žinojo dar rytuose.

250

Dar esama žinių, kad svetimi rašytojai šią sritį vadino Ulmigerija arba tiesiog *Girya*, Girija, *Girkia*, Girkija. Šį pavadinimą senovės tyrinėtojai aptiko senoviniame užraše, kurį rado Prūsijoje. Bajeris, savaip aiškinęs šį užrašą[3], bando dirbtinai įtikinti, kad turėjo būti *Grikija*, t. y. Graikija, nes rusus, išpažįstančius graikų apeigų krikščionybę, galima vadinti graikais; jie turėję kažkaip

[1] *Ergo in ipso hujus compagis exordio, ubi Riphaei deficiunt montes, habitant Arimphaei, justi homines placiditateque cogniti, quos amnes Chronius et Bisula preterfluunt. Amm. Marcel.* Lib. XXII. C. 8.

[2] *Herodotus.* Lib. IV. Pavyzdžiui: *Arimaspi* skitiškai reiškia vienakį, *Coclites.*

[3] *Baieri.* Geograph. Russiae et Script. Septentrion. in Comment. Acad. Petrop. T. X.

užklysti į Prūsiją, ir duoti dingstį šiam užrašui. Bet mes negalime sutikti su šia nuomone, nes daug ko negalima įrodyti; negalima perskaityti užrašo, neaiški jo radimo vieta, be to, nežinoma, ar ten buvę slavų rusai. Reikėtų atsisakyti šio aiškinimo, nes paminklas daug senesnis už pačią epochą. Gal net lengviau būtų paaiškinti šio žodžio kilmę iš lietuvių kalbos; jis turi prasmę be jokio raidžių iškraipymo: *Giryja*, girija, miškas, *Girkija*, girkija, miškingumas[1]. Be to, prisiminkime, kad senaisiais amžiais ir svetimšaliai vadindavo lietuvius *Geras*; lietuvių kalba turi tokį pat žodį, taip pat primena skitišką gerų kastą (§ 34), gyvenusią miškingose dykrose prie tautos kapų. Šį pavadinimą pateikia kronikininkas Jonas, gyvenęs apie 1359 metus[2]. Ulmigerijos pavadinimas yra sudurtinis, t. y. iš *Ulm* ir *Gerya*; pirmasis žodis buvo senovinės tvirtovės pavadinimas, kurią vėliau vokiečiai pavadino *Culm*, o lenkai — Kulmu. Šis Kulmo provincijos pavadinimas svetimšalių raštuose buvo taikomas ir visai Prūsijai, būtent priklausančiai kryžiuočiams, kurie valdyti pradėjo nuo Kulmo. Bajeris mano, kad šis pavadinimas buvo vartojamas gana seniai[3]. Bet ir vėlesni istorikai kryžiuočių Prūsiją vadino tuo pačiu vardu[4]. Dar kartais svetimšaliai rašytojai prie šių pavadinimų pridėdavo *Sembia*, arba *Semland*, arba tiesiog šiuo vienu pavadinimu, laikydami garsesnę provinciją visu kraštu, vadindavo visą Prūsiją[5]. Lenkų rašytojai iš pat pradžių prūsus lotyniška i vadindavo *Gethae*[6].

---

[1] Bogušo disertacija. P. 45; K. Sirvydo žodynas. P. 3 11. Čia dykra — *Solitudo, Giria.* Pagaliau tegu mokslininkai kaip išmanydami varžosi darydami etimologines išvadas, mes nelinkę šito daryti; tačiau vis dėlto *Giryja,* kraštas *Gerrhus* ir *Grykija,* jei ir nereiškia vieno krašto, tokį pavadinimą yra gavusi iš tos pačios tautos.

[2] *Geras, id est Lithuanos.* Chronic. Joanni. Editio Sommersbergi. T. I. P. 5.

[3] Loco cit.

[4] *Ant. Bonfinius.* Hist. Hungarica. Edit. Sambuci, 1568.

[5] Apud Langebeck. T. II, P. 156, 157, 158; T. III. P. 143.

[6] *Kadlubek.* Lib. II. Ep. 15. P. 60; *Boguphalus.* P. 26.

Prūsai arba Prūsija. Pirmą sykį raštuose žodį *Pruzzi,* taip pat ir *Pruzia* aptinkame šv. Vaitiekaus gyvenimo aprašyme; jo autorius buvo šventojo mokinys ir apaštalavimo Prūsijoje bičiulis, arkivyskupas Gaudencijus*, rašęs 997—1006 metais. Tai liudija, kad šis biografas žinojo tikrąjį krašto pavadinimą, nes pats asmeniškai ten buvo, kalėjo prūsų kalėjime, po šv. Vaitiekaus kankinimo gyveno Lenkijos Karalystės sostinėje ir karaliaus Boleslovo Narsiojo rūmuose. Tai yra aiškiausias įrodymas, jog tuo vardu ne tik patys gyventojai, bet ir kaimynai lenkai vadino visą kraštą, plytėjusį nuo Vyslos ligi Priegliaus ir toliau. Tai buvo jau penkis amžius gyvavusi respublika, kurią sudarė į vieną politinę-religinę sąjungą susivienijusios žinomos provincijos. Juk tarp visų lietuvių nebuvo jokios atskiros genties, kuri būtų vadinama Prūsija ir kurios vardas būtų siejamas su žeme ar kraštu, sudarančiu mūsų pirmą sritį. Veltui net ir ieškotume tų Ptolemėjo boruskų ar borusų kažkur prie Rifėjų kalnų, nes tokiu atveju įsiveltume į prieštaravimų sūkurį taip pat kaip tie, kuriems šovė į galvą padaryti tokias išvadas. Pirmiausia taip manė Erazmas Stela[1]**. Jo išvadą pripažino daugelis, ypač Leo[2]***, kuris net nurodo, kad borusai 523 ar 530 metais persikėlė iš šiaurės į dabartinę Prūsiją. Bet Kliuveris karštai tam prieštaravo ir sakė, jog pamišęs buvo tas, kuris sugalvojo tokias prūsų kilmės išvadas. Žinoma, tokiu atveju būtų neišvengiamai išlikęs pėdsakas kurios nors genties, šventos vietos arba pilies pavadinimo, kurį visuomet įsimintų kitos kartos, nes jis primintų jų protėvių vardą. Taip išliko žinių apie pelazgus, gelonus, budinus ir kitas pirmykštes tautas, o tai galėsime perskaityti kituose šio veikalo skyriuose; apie borusus visoje Lietuvos žemėje nėra nė pėdsako, be to, verta dėmesio prielaida

[1] De Boruss. Antiquitat. P. 11.
[2] *Leo.* Hist. Pruss. P. 2.

apie jų kilmę iš borėjų. Ši gentis, priskiriama prie mitinių pasakojimų, su savo karaliumi Borėju dėl šiokio tokio pavadinimo panašumo laikyta senovės prūsų protėviais, ypač todėl, kad žodis *Bor* skandinavų kalbomis turi reikšti giminę, kartą.

252

Prieš keliolika metų, rašydamas leidiniui „Tygodnik Wileński" pastabas dėl Muratorio pateiktų žinių apie karaliaus Boleslovo Narsiojo tėvo Mečislovo laikų Lenkijos sienas (tai jau minėjome § 222), aptikau Prūsijos pavadinimo aiškinimą, kurį reikia panagrinėti. Tam, kuris nori išmanyti lietuvių tautos kartų gyvenamųjų vietų geografiją, kuris išnagrinėjo mažesnių provincijų, upių, miestų ir t. t. pavadinimus ir pagaliau žino jų istoriją, negali neateiti ta pati mintis, laikoma pažinta ir taikliausia. Per daug nesigilindamas į praeitį, prūsų karalius Frydrikas Didysis pasakė: „Pavadinimas Borusija, iš kurio padarė Prūsijos vardą, reiškia prie Rusos *(Russy)* (*Bo* lenkiškai reiškia prie, netoli); Rusa yra Nemuno vaga, kurią vadina Memeliu"[1]. Šiai prielaidai reikia prikišti tai, jog maloningasis autorius pavartojo lotyniškai rašytą ir vėlesniais laikais sudarytą pavadinimą, kur vietoj *Po* buvo parašyta *Bo*[2]. Tačiau senovės tyrinėtojai turi dar ir antrą priekaištą: kaip ne itin reikšminga Nemuno vaga galėjo suteikti vardą visam kraštui? O be to, tikroji Prūsija niekur neprieina prie šios vagos, nes ir šiandien jos pakrantėse plytintis kraštas vadinamas prūsų Lietuva. Tai kur čia galima įžvelgti ryšį su Rusa? Į šį antrą priekaištą mūsų

[1] Memoires sur l'Histoire de Brandebourg. Berlin, 1782. P. 46.

[2] Šis sukeitimas priskiriamas kancleriui Ludevigui, kuris neva aptikęs kažkokiame rašte, priklausiusiame geografui Ptolemėjui, panašų į Prūsijos graikišką pavadinimą (pas Šlėcerį, Nestoro vertimas. P. 56). Bet labiausiai tikėtina, kad diplomatas šį sukeitimą padarė laisvai, nes *Borussorum Rex* skamba sklandžiau negu *Prussorum* arba *Porussorum*. Be to, ponas Foigtas *Borussorum* rado viename XIII amžiaus antrosios pusės dokumente; jis sugalvotas dėl sklandesnio skambėjimo.

skaitytojas jau pats ras tvirtą atsakymą, perskaitęs ankstesnį skyrių, ir pats įsitikins mūsų prielaidų pagrįstumu. Tačiau negalime neatsakyti į pirmą ir mūsų pačių padarytą priekaištą.

253

Akivaizdi tiesa, jog į vieną sąjungą arba respubliką susivienijusios provincijos gavo bendrinį pavadinimą. Kadangi šios respublikos teritorija ribojosi su tolimesnėmis vienos giminės gentimis prie Rusos, tai savaime atsirado jos pavadinimas *Pri Russya*; priešdėlis *Pri* yra bendras abiem kalboms: senovės prūsų[1] ir senovės lenkų. Tai atitinka krašto padėtį tikrąja žodžio prasme. Savo ruožtu abiejų kaimyninių tautų kalbose priešdėlis *Po* vietos tarme reiškė tą patį, ką ir *Pri*, dėl to galėjo būti vartojamas patogesnis tarimui *Po-Russya*, kaip ir prie jūros plytinti Pomeranija, Pamarys, esanti pasienyje Pomezanija, Pamedė, *Mežas* ir daug kitų ligi šiol žinomų ir panašiai kilusių Lenkijos, Prūsijos ir Lietuvos vietovardžių. Galop, iškritus balsiui „o“, dėl lengvesnio tarimo susidarė *Prussa* arba sklandžiau *Prussya*.

254

Tam, kad neliktų neišspręsta nieko, kas susiję su šia išvada, turime padaryti nedidelę pastabą apie gerbiamo prūsų istoriko pono Foigto požiūrį. Jis iš esmės sutinka su mūsų nuomone[2], bet mano, kad šis pavadinimas kilęs iš kaimynystės su Rusia, t. y. slaviškomis Lietuvos apskritimis. Tačiau ši prielaida žlunga, jei atkreipsime dėmesį, jog tikroji Lietuva, nors ją ir laikytų rusų slavų nugalėta, nebuvo vadinama Rusia, o arčiausiai Lietuvos

[1] Taip pat ir lietuvių kalba: *Pridegis, Priderinis* (K. Sirvydo žodynas. P. 26).

[2] Gesch Preuss. B. I. S. 305.

esantys slavai dar nebuvo slavų rusų užkariauti. Dėl to šv. Vaitiekaus epochoje, kai pavadinimas *Pruzza* jau buvo plačiai žinomas, jie negalėjo vadintis rusais, o ir ta Gardino slavija dar nebuvo Lietuvai priklausanti apskritis arba provincija. Atkreipę į tai dėmesį, paliekame savo skaitytojams galimybę daryti išvadas tuomet, kai bus žinomas šio veikalo tęsinys[1].

255

Tikrą Prūsiją, kuri ligi XIII amžiaus buvo visiškai savarankiška, sudarė dvylika provincijų, kuriose gyveno dvylika genčių, būtent: Kulmas, Pamedė, Pagudė, Varmija, Galinda, Natangija, Barta, Sūduva, Samlandija, arba Sambija, Nadruva, Salavija ir Sudargija. Pakalbėsime apie kiekvieną atskirai.

256

Prūsijos provincijos. Kulmas *(Kulmia)*. Ši provincija plytėjo prie Vyslos, arčiausiai ribojosi su slavų gentimis, o pavadinimą gavo iš senovinio miesto *Ulm*, kurį vokiškai pradėta vadinti *Culm*, lenkiškai — *Chełmno*; anot Pretorijaus tyrimų[2], šis pavadinimas turėjo reikšti kalvą,

---

[1] *Safaržykas, atmetęs tą išvadą (Starožytn. slaw. § 19. Nr. 5), teigia, jog prūsų protėviai buvo Ptolemėjo aprašyti frugundionai — tauta (o gal gentis), kurios mes nė nedrįstume priskirti prie lietuvių genties. Šio nepaprastai mokslingo tyrinėtojo (nelaimei, pernelyg dažnai besiremiančio nuojauta, — dėl to jo išvados dažnai klaidingos) įrodinėjimus verta čia išdėstyti bent jau tam, kad išsakytume ir savo nuomonę. Žodyje phrugundiones jis įžvelgia paslėptą prūsų, o ne vokiečių-burgundų (kaip kad buvo manyta iki tol) vardą. Tą žodį jis dalija į dvi dalis: Phru, jo manymu, yra Pru, o pridėjus raidę „s" — Prus, o dalį Gunde randa Estijos vietovardžiuose; ji reiškia šalį, pavietą, gentį. Taigi iš visur, net ir iš dažnai vartojamų žodžių gilumos traukdamas savo spėliones, labai lengvai daro išvadas, kurios įtikina ne kiekvieną. Visų pirma todėl, jog Ptolemėjo „φ", mūsų „f", rašo kaip „ph"; antra, lietuvių kalbos tarmėse nėra nė vieno žodžio, kuris prasidėtų „f" raide*.*

[2] Schaubühne. B. III. C. 4.

kaip latvių *Holm.* Senovėje ją kitaip vadino Ulmigerija (§ 250). Jos sienos ėjo šiaurėje Osos upe su Pamede, rytuose ir pietuose ribojosi su Mazovijai priklausančiomis Michalovo ir Dobrynės žemėmis, iš vakarų pusės Vysla skyrė nuo Kujavijos ir Pamario. Nuo seno čia gyvenę žmonės žuvo kariaudami su slavais arba pasitraukė į krašto gilumą; taigi rašytinių istorijos duomenų beveik nėra, vadinasi, nėra ir tikslių žinių.

257

Pamedė *(Pomežania)*. Pavadinimas kilęs iš lietuviško žodžio *Meže,* reiškiančio ribą, nes ji ribojosi šioje pusėje su svetimais kraštais. Čia buvo senovinės Grevožės, Probuto ir kitos pilys. Rytuose ji ribojosi su Pagude ir Hokerlandija, pietuose — su Kulmu, vakaruose Vysla skyrė nuo Pamario, o šiaurėje buvo Baltijos jūra. Čia gyvenę žmonės buvo karingi, kupini normaniškos dvasios; Pamedėje gyveno daug garbingų šeimų.

258

Pagudė (*Pojessania*). Pavadinimą gavo nuo *Jesse,* arba *Wesseke*, upės, prie kurios ir buvo jos žemės; šios srities sudėtinė dalis buvo Hokerlandija, arba hokrų kraštas, turėjęs taip vadintą gentį, o anot kitų, šis pavadinimas turėtų būti atsiradęs dėl vietovės kalvotumo. Pasak Pretorijaus, *Poiein ziemme* senovės prūsams turėjo reikšti galingos genties žemę[1]. Šioje provincijoje, prie to paties pavadinimo ežero, buvęs Truso prekybos miestas, dabar netoli šiandienio Elbliongo. Rytuose ji ribojosi su Varmija, pietuose — su Mazovija, kur buvo dvi tos pačios provincijos nepriklausomos Sasuvos ir Liubavos žemės, arba apskritys, vakaruose — su Kulmu ir Pamede,

[1] Ibidem.

šiaurėje jos žemes skalavo Baltijos jūra. Čia gyveno kelios prūsų kartos, šiaurėje susigiminiavusios su skandinavais; jos taip pat plėšikaudavo jūroje ir pirkliaudavo. Provincijos pietuose gyveno sausumos plėšikai, nuolat puldinėję Mazoviją.

259

Varmija *(Warmia)*. Pavadinimą galbūt davė gentys, kurios buvo vadinamos varinais; lietuvių kalba tai reiškia piemenį, t. y. nuo žodžio *Warikt,* varyti, ginti gyvulius, ganyti*. Tai viena gražiausių prūsų provincijų, esanti palankioje vietoje, tinkamoje gyvulininkystei. Jai priklausė ir pradingęs Vitlandijos kraštas, įtvirtinti Balgos, Purverės, šiandien Heilsbergo, Glotau ir kiti miestai. Rytuose ji ribojosi su Natangija ir Barta, pietuose — su Galinda ir Hokerlandija, vakaruose — su Hokerlandija ir Pagude, šiaurėje buvo Baltijos jūra. Šioje provincijoje gyvenę žmonės laikėsi švelnių papročių, buvo vieni iš labiausiai civilizuotų ir mažiausiai karingi. Derlingų kraštų ir turtų viliojami kryžiuočiai anksti juos išnaikino ir sugriovė daugelį praeities paminklų.

260

Galinda *(Galindya)*. Pavadinimą turi iš galindų genties; čia buvo nedaug tvirtovių, didesnę šio krašto dalį užėmė ežerai, pelkės ir miškai, saugodami jį ypač nuo Mazovijos. Tačiau ji, kryžiuočių nuomone, buvo tankiausiai gyvenama ir galbūt todėl, kad į šias nuošalias vietas persikėlė daug giminių iš provincijų, kurios buvo puolamos pirmiausia. Istorija teigia, kad ši provincija viena galėjusi duoti 60 000 tinkamų kautis karių. Rytuose ji ribojosi su Sūduva, pietuose — su Mazovija, vakaruose — su Hokerlandija ir Varmija, o šiaurėje — su Barta. Galinda buvo viena seniausių provincijų, kitados nepa-

lyginti plačiau driekėsi į Mazovijos ir Polesės pusę; ji nusipelnė detalių senovės geografų tyrinėjimų. Galindų gentys nuo seno buvo gausios ir karingos, plačiai žinomos, kai kurių žinių apie jas pateikėme šio veikalo pirmame tome, skyriuje „Pranašystės"; čia papasakosime apie kitus žinomus dalykus. Esama įvairių nuomonių apie pavadinimo kilmę; vieni teigia, jog jis atsirado iš žodžio *Galas*[1] neva todėl, kad žmonės gyvenę pabaigoje. Tačiau tai neatitinka lietuvių pavadinimų suteikimo tradicijų; gyventojų taip nevadindavo, o tik žemes arba miestus, pavyzdžiui, Latgala, Žiemgala, Ariogala, Betygala ir kt. Kiti autoriai, gal kiek arčiau tiesos, mėgina pavadinimą kildinti iš senovės prūsų žodžio *Galintwojt,* tai reiškė triukšmauti, niekšėti, nes šios gentys buvusios plėšikiškos ir agresyvios. Mūsų nuomone, šio žodžio kilmę veikiau reikėtų pagrįsti šių genčių pavadinimu, remtis žodžiu „galinduoti", t. y. elgtis kaip galindas. Bet teisingiausia palyginti su abejotinais ir dirbtiniais spėjimais, o gal turėtų būti prielaida šio pavadinimo kilmės iš gelonų, t. y. visos lietuvių tautos protėvių, kurie, persikraustę į šiuos kraštus, nors ir buvo susijungę su budinais, galėjo įamžinti pavadinimą savo palikuonių igelonų gentyje; apie jų koloniją jau rašėme (§ 216). Vėliau, laikui bėgant, slavams ar kitoms tautoms spaudžiant iš rytų, jie buvo priversti pasitraukti prie Narevo ir ten kartu su kitomis giminingomis gentimis davė pradžią mūsų aptariamai Galindai. Šias prielaidas įrodo senovinių ir naujesnių lietuviškų pavardžių nagrinėjimas: *Gelon*[2], *Rapagelonas*[3], *Jagelon, Jagełło, Jagełłowicz,* taip pat ir topografinis šventų upių tyrinėjimas, nes randame Rosės upę, įtekančią į Narevą iš dešiniosios pakrantės, kurią galindai turėjo pašventinti išsikėlę iš Volkovysko Rosės. Tai atrodo dar

[1] *Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 75 (prierašas Nr. 2).

[1] Žr. šio veikalo I tomą, straipsnį „Gelonas".

[2] Lietuvių giesmių autorius, gyvenęs XVI amžiaus pirmojoje pusėje (Dzieńnik Wileń. 1824. T. I. S. 381)*.

įtikinamiau, jei atsižvelgsime, kad IV amžiuje Vyslos ir Nemuno tarpupio kraštuose pasirodę alanai iš pat pradžių galėjo engti prie Volkovysko Rosės gyvenusius igelonus. Vėliau, VI amžiaus pradžioje, plačiai išplitę dešiniojoje Vyslos pakrantėje slavai, užėmę budinų kraštus (tai teigia ponas Suroveckis[1]), galėjo visiškai išstumti ir galindus iš Nemuno vidurupio net už Narevo, o po to nuvyti juos į čia mūsų aptariamos provincijos teritoriją.

261

Natangija (*Natangia*). Mokslininkai tyrinėtojai nesutaria dėl šio pavadinimo kilmės; manoma, kad tai reiškia užpakalinį, galinį kraštą, *Hinterland*, nes jis plyti už anksčiau aprašytų[2]. Panašiau į tikrovę tai, jog buvusi atskirą kartą sudaranti gentis, vadinama natangais. Rytuose ir pietuose ji ribojosi su Barta, vakaruose — su Varmija, o šiaurėje — su Sambija.

262

Barta (*Bartnia*). Pavadinimą davė čia gyvenusi gentis, vadinama *Bortikas*, tai reiškia vyrą, apsiginklavusį šoviniais šaulį. Vėlesniais laikais Lietuvoje taip vadino artileristus[3]. Tai kažkada buvo turtinga ir tankiai gyvenama provincija, turėjusi kelias labai galingas tvirtoves. Rytuose ji ribojosi su Sūduva, pietuose — su Galinda, vakaruose — su Varmija, o šiaurėje — su Natangija ir Nadruva.

---

[1] Śledzenie początków Narodów Sławiańskich. Warszawa, 1824.
[2] Luko Davido kronikos leidimo prierašai. Žr.: *Henning*. B. I. S. 158.
[3] *Czacki*. O prawach. T. I. S. 235.

Sūduva (*Sudawia*). Pavadinimas kilo iš sudinų genties[1]. Ši provincija buvo labai didelė, turtinga miškų, ežerų ir pelkių, turėjo nemažai gyventojų, paskutiniais savo nepriklausomybės metais galėjo turėti 6000 raitelių ir 8000 pėstininkų. Gyventojai aistringai gynė savo laisvę, dažnai maištavo; kryžiuočiai iškapojo beveik visus, o likusius, sugautus giriose, perkėlė į Sambiją. Taip pat daug sudinų persikėlė ir į Lietuvą. Sūduva turėjo gana daug įtvirtintų pilių, kur gyveno šioje provincijoje daugiausia buvusių savarankiškų valdovų. Kryžiuočiams valdant, ji tapo dykra, vos randama pėdsakų, kur ji buvusi; apie ją žinome tik iš Dusburgo paminėto jos valsčiaus, vadinamo *Kirsowia,* Kirsnava; jis buvęs tarp Olecko ir Raigardo[2]. Tačiau Ptolemėjas turi tam tikrų žinių apie šią, toje pačioje vietoje esančią provinciją, be to, neabejotina, kad nuo seno ten gyveno ir lietuvių[3]. Tas pats geografas taip pat žinojo vieną sudinų koloniją, buvusią germanų markomanų genties kaimynystėje, dabar Prahos apskritis (Čekija), prie Vltavos upės; tai galėjo būti iš prūsų Sūduvos kažkokia užklydusi genties dalis[4]. Ne kartą provincijoje prisiglausdavo nuo lenkų ir lietuvių ginklų bėgantys jotvingiai. Rytuose ji ribojosi su Sudarga, pietuose — su jotvingių Polese, vakaruose — su Galinda ir Barta, o šiaurėje — su Barta ir Nadruva.

---

[1] Kiti teigia, kad iš žodžio *Szudas,* išmatos, pelkės, nes seniau žemė ten buvusi labai pelkėta; bet išmanančiam kalbą ir papročius šis spėjimas yra visiškai nepriimtinas. O tai, kad buvusi sudinų gentis ar taip vadinta giminė, patvirtina Henenbergeris.

[2] *Dusburg.* Par. III. C. 213.

[3] *Ptolem.* Geogr. Lib. III. C. 5.

[4] *Reinhard.* Deutsche Geschichte. S. 145; *Kruse.* Carta Germaniae magnae.

264

Sambija (*Samlandya, Sembia*). Pavadinimas atsirado iš sameldingų ar semeldingų, t. y. ten gyvenusios gotų-lietuvių genties, be to, senovėje čia turėjo gyventi ir kimbrų gentis sambiai[1]. Sambija — ne itin didelis kraštas, anksčiau, kol jūra per visą pakrantės ilgį nepasiglemžė dalies sausumos, buvęs platesnis, nes, anot kai kurių stebėtojų, buvo atplėštas keliolikos kvadratinių mylių plotas[2]. Ji turėjo daugiausiai pasaulyje gintaro, gyventojai visados buvo patys turtingiausi. Provincija kovai su kryžiuočiais galėjo surinkti apie 40 000 pėstininkų ir tiek pat raitelių. Lietuvių protėviams atėjus į šiuos kraštus, Sambijoje įsikūrė daugiausia senovės budinus sudarantys gyventojai. Hugas Grocijus, tyręs budinų kolonijas Prūsijoje, cituoja vieną autorių, kurio nuodugnūs tyrimai paaiškina istorinę tiesą; tas autorius buvo Geropijus Bekanas[3]. Sambijoje buvo gynybinių miestų, puikių dievams garbinti skirtų šventųjų vietų, pastatytų turtingų dvarų ir dėl nepaliaujamų susidūrimų su pakrančių plėšikais gana daug laukinių, nepasitikinčių, tarpusavyje besivaidijančių gyventojų. Rytuose ši provincija ribojosi su Nadruva, pietuose — su Natangija, vakaruose ir šiaurėje jos žemes skalavo Baltijos jūra.

265

Nadruva (*Nadrawia*). Šis pavadinimas kilęs iš žodžio *Nadrau*, lietuviškai-prūsiškai turėjusio reikšti vidų[4]. Anot kitų, vietovardis atėjo iš taip senovės prūsų kalba vadintos nadruvių genties; tai turėjo reikšti „renku miško me-

---

[1] *Hartknoch.* Alt. u. n. Preuss. S. 36, 43, 50.

[2] Būtina atsižvelgti į tai, kad vietovardžiai *Samland* ir *Samaiten* bei genties *Samen* vardas senovės prūsų kronikose painiojamas. Iš to matyti, jog šie du kraštai turėjo vieną pavadinimo šaknį.

[3] *Hugo Grotius.* Prolegom. ad Hist. Longobard. Pauli Diaconi.

[4] *Nadra* lenkiškai reiškia antį, vietą už drabužio ligi juostos. Dažnai sakoma: „schował za nadrę", t. y. paslėpė į antį.

dų“[1]. Rytuose ji ribojosi su Sudargija, pietuose — su Barta, vakaruose — su Natangija ir Sambija, o šiaurėje — su Šalavija.

266

Šalavija (*Szalawonia*). Pavadinimas kilęs iš lietuviško žodžio *Szalin,* nes ji buvo laikoma toliausiai į šiaurę plytinčia žeme. Šalavija nebuvo tikra prūsų lygos provincija, nes jai priklausė Rusia. Tačiau, kai joje dar prieš bendrą prūsų tautos žlugimą įvyko politinių pokyčių, ten apsigyveno kryžiuočių, daugiausia iš Lietuvos atsikėlusių žmonių, dėl to ją ligi šiol vadina prūsų Lietuva. Jos sosto arba svarbesnė pilis buvo Šalava, be to, manoma, kad Tilžės apylinkėse. Ten, miškuose, yra akmeninių pastatų griuvėsių ir ant kalvų piliavietių, primenančių žilą šios žemės senovę. Ptolemėjas žinojo Šalavijos gyventojus slavinų vardu; iš to galima spręsti, kad Rusios egzistavimo laikais didelė dalis šios žemės II krikščioniškosios eros amžiuje buvo žinoma Skalvos arba Rusios vardu, kuriuo ją ir vadino svetimšaliai. Rytuose ji ribojosi su Sudargija, pietuose — su Nadruva, vakaruose — su Kuršių mariomis, o šiaurėje — su Žemaitija.

267

Sudargija (*Sudargia*). Pavadinimas kilęs iš lietuvių sudargų genties[2], kurios dauguma priklausė Rusiai ir todėl nebuvo įskaičiuojama į Prūsiją sudarančių provin-

[1] *Praetorius.* Schaubühne. B. III. C. 4.

[2] *Sudargijos krašto pavadinimas buvo vartojamas iki XV amžiaus. Tuo metu Sudi, terra Sudorum buvo suprantamas Užgirio traktas, kur buvo senoji sudargų žemė (žr.: Cromer. Index Archivi Cracoviensis. Nr. 541; ten yra tekstas taikos, kuri buvo pasirašyta su kryžiuočiais prie Melno ežero)**.

cijų skaičių. Jos gyventojus Ptolemėjas vadina sargatais, Jordanas — sadargarais[1]. Anot Hartknocho, sudargų ištiės būta, jų atminimas gyvas šios žemės padavimuose ir kai kuriuose vietovardžiuose[2]. Dar ir šiandien čia yra du piliavietėmis garsėjantys miesteliai, vadinami Sudargais: vienas Prūsijoje, prie Rausvės upės, antras — kairiojoje Nemuno pakrantėje, šiek tiek žemiau Jurbarko. Šiame senoviniame krašte taip pat yra Rosės upė, iki mūsų dienų išsaugojusi šį pavadinimą: ji prasideda į šiaurę nuo Liubavo miestelio, teka iš pietų šiaurės link ir įteka į Šešupę jos kairiojoje pakrantėje, kiek aukščiau Naumiesčio. Šią žemę, ligi šiol nepažymėtą senovės Prūsijos žemėlapiuose, turime kiek aiškiau apibrėžti remdamiesi mūsų pačių topografinių tyrimų duomenimis. Į vakarus nuo Piluponių kaimo iki Stalupėnų einanti linija toliau tęsiasi Rausvės upe net iki jos žiočių Širvintoje, iš ten dabartine prūsų siena net iki jos susikirtimo su Nemunu prie Smalininkų, iš Smalininkų Nemunu aukštyn net iki Dubysos žiočių, po to į rytus iki ten, kur Pilvė įteka į Šešupę, beveik tiesia linija, toliau aukštyn Šešupe net iki žydų Kalvarijos ir nuo Kalvarijos tiesiai iki Piluponių kaimo. Šis nedidelis plotas, priklausęs iš dalies Prūsijai ir iš dalies Lietuvai, buvo atskira žemė, kur gyveno viena lietuvių gentis. Mes ją priskiriame pirmai sričiai, nes buvusi šalia Rusios, arba Skalvos, ir gal įėjusi į jos ribas. *Dabar reikia atkreipti dėmesį į tai, jog XIII amžiuje prūsų provincijos žemių pavadinimai buvo įvairūs: Terra Culmensis, Lubovia, Says, Pomesania, Pozlok, Landesen, Sambia, Pogezania, Warmia, Natangia, Barthia*[3]. *Bet tai turėtų, ištyrinėti Prūsijos istorijos mokovai.*

---

[1] De reb. Goth. Lib. I.

[2] Alt. u. n. Preuss. Lib. I.

[3] *Popiežiaus Klemenso IV bulė, kuri patvirtino čekų karaliaus Otokaro ir kryžiuočių sutartį dėl pagoniškų žemių užkariavimo (1268. I.30 // Voigt J. Codex dipl. Pruss. B. I. N. CLV. P. 160—161)**.

* * *

VIII skyrius

ŠIAURINIŲ SRIČIŲ SUSIDARYMAS IR TOLESNIS TAUTOS AUGIMAS

.....

268

Lietuva (*Litwa*). Nemažas lietuvių giminės išplitimas I krikščioniškosios eros amžiuje davė pradžią kolonijoms, kurios sudarė antrą sritį, esančią nuo pirmosios toliau į šiaurę ir rytus. Šią antrą sritį pavadinome tikrąja Lietuva, nes šiuo vardu ji vadinama ir ligi šiol. Tačiau iš kur kilęs šis pavadinimas, dabar nepradėsime nagrinėti, kad nekartotume to, apie ką rašėme šio veikalo pirmo tomo straipsniuose „Lietuva" ir „Lietuvanis". Nerandame vertų dėmesio prieštaravimų dėl tautos pavadinimo kilmės iš tų dievybių vardų[1]. Taip pat nepaisome įvairių kitų netikusių spėjimų ir dirbtinumų, nevertų patekti į tautos istoriją. Iš tikrųjų neaišku, kada šis pavadinimas paplito. Senovė visados yra žila: jei įsigilinsime į pirmus Erazmo Stelos paragrafus, aiškiai liudijančius, jog jis rėmėsi prūsų vyskupo Kristijono kronika ir kitais senovės šaltiniais, kuriuose buvo prūsų tautinių senienų, patekusių į krikščioniškąsias žinias XIII amžiaus pradžioje ar dar anksčiau, jei atsisakysime netaiklių prielaidų apie tautos kilmę iš alanų, paimtų iš to autoriaus asmeninių spėjimų, paremtų tuo, kad istoriniai senovės šaltiniai mi-

[1] *Senovinis lotyniškas žodis litus, letus, latus (servus, colonus), taip pat senovinis frankų lit, saksų lat, senovės vokiečių laz turi panašumo į archetipą Lietuva, Litwa. Bet tai tėra tik svetimose kalbose įžvelgiama spėlionė, nesusijusi su tuo, kas yra mūsų (Szafarzyk. Moskwa, 1837. T. 1. Cz. 1. S. 92)*.*

ni litalanus, arba veikiau lietuvius-alanus, gyvenusius IV krikščioniškosios eros amžiuje, visuomet rasime argumentų, kad maždaug tais laikais tauta jau turėjo Lietuvos pavadinimą. Šio pavadinimo pėdsakų aptinkame taip pat ir V amžiuje. Naruševičius rašo: „Ar būta litianų *(Lithuani)*, tarnavusių su Atilos ženklais, jokių žinių nėra, nes tai visiškai nenustatyta. Paminėję, kad jų būta, istorikai visiškai nutyli, iš kur jie kilę"[1]. Tai galima paaiškinti taip: iš istorijos žinome, tai mes vėliau paaiškinsime, kad šalia hunų būta anaiptol ne vienos lietuvių genties, t. y. skirių, hirių ir kitokių, kurie visi tų laikų istorijose turėjo bendrinį litvanų vardą. Be to, istorikai, tai išgirdę, prisiminė, kad jų būta Atilos vadovaujamų genčių ir tautų mišinyje. Bet, kai smulkiame tautų sąvade šiam bendriniam pavadinimui neliko vietos, jis buvo tarsi pamirštas, tuo tarpu herulais vadinamų hirių sąvoka įgavo persvarą tarp kitų jiems giminingų genčių; jų pavadinimas, tapęs bendrinis visiems, užgožė tą, kuris liko tik gimtojoje žemėje ir ten gyvenusioms gentims. Iš mums žinomų originalių istorikų pirmasis, Lietuvą paminėjęs 860 metais ar kiek vėliau, buvo Nestoras; jis išvardijo rusų variagams priklausiusias gentis[2]. *Dytmaras, Merzeburgo vyskupas, pasakodamas apie Boleslovo Narsiojo karus, 1009 metais mini ir lietuvius**.*

---

[1] Hist. Nar. Pol. T. I. S. 128. *Senovės istorikai mano, jog egzistavo tauta, vadinama Lety, arba Lity (Ammian Marcell. L. XX. P. 8; Jordanas (p. 35) rašo Litiani). Toji tauta prieš pat Kristaus gimimą gyveno Galijoje ir savo kilme skyrėsi nuo kitų tenykščių tautų. Visi tikėtini faktai rodo, kad tai turėjo būti lietuvių padermės tauta, kuri į tuos kraštus atsinešė savo giminės vardą. Ši tauta Galijoje buvo nugalėta ir pavergta, be to, sudarė tarpinį luomą tarp laisvųjų žmonių ir tarnų (Szafarzyk. Star. sław. T. I. K. II. S. 12 (rus. vert.). P. 144—145). 110 prieraše kalbama, jog tai buvo į nelaisvę paimti lietuviai. Valdant gotų karaliui Germanarikui, tarp kitų tautų minima ir viena ypatinga, gyvenusi tarp aisčių tautų ir vadinama Lythas; tai yra akivaizdus lietuvių vardas. Julijaus Cezario laikais lietuvių vardas buvo gerai žinomas. Tai liudija numizmatiniai radiniai (Tadeusza Wolańskiego listy o starożytnościach sławiańskich. S. 21—22)*.*

[2] Biblioteka Ross. Cz. I. S. 16.

269

Šioje srityje nuo seniausių laikų gyveno gentys, kurias minėjo senovės geografai: stavanai, skiriai, hiriai, vinidai, arba žemaičiai, neromai, naskiai, igelonai. Kiekviena jų gyveno atskiroje žemėje, nors negalime aprašyti šių žemių ribų, tačiau, apskritai pažymėję jas žemėlapyje, pereisime prie detalaus kiekvienos genties aprašymo.

270

Lietuvos provincijos. Stavanus Ptolemėjas vadina *Stabani*[1]. Šis geografas mini juos toje vietoje ir tokia tvarka, jog nedaug reikia įžvalgumo, norint pažinti tikruosius lietuvius. Tačiau vokiečių senovės tyrinėtojai prirašė nemažai darbų, kurių daugelis tiesiog juokingi, o kiti visiškai nereikšmingi. Naujausias yra Reinchardo teigimas, paremtas pono Foigto[2]; pasak jo, Stavanija buvusi į pietus nuo Galindos ir Sūduvos ir priklausė Lenkijai, nes ten yra vietovardžių Štabinas, Staviškės. Tai bent etimologinių išvadų pagrindas! *Sztaba* (liejinys), *Staw* (tvenkinys) nors ir labai panašiai skamba, tačiau tai lenkiški žodžiai, ir, jei gerbiamieji istorikai būtų tai suvokę, jiems, be abejo, nereikėtų vargti ieškant lietuviams vietos svetimoje žemėje, kur jie niekados negyveno. Tačiau ir mūsų istorijos tyrinėtojai pripaistė niekų, kai norėjo duoti laisvę spėjimams, neįsigilinę į buvusius po ranka šaltinius. Būtent taip sako Lietuvos kronikininkas[3]: „Kairiojoje Neries pakrantėje plytėjusi Lietuva vadinosi

---

[1] Nors gali būti ir taip, nes graikiškai „B“ dažnai keičiasi į „V“, kaip ir lietuvių kalbos dialektuose.

[2] Gesch. Preuss. B. I. S. 70.

[3] Bychovco rankraštinė Lietuvos kronika. P. 4.

Listubania"*. Tai jis, ko gero, paėmė iš šaltinių, sutampančių su Ptolemėjo geografija. Bet, ketindamas iš to kildinti Lietuvą, ėmė kaitalioti raides ir priedus, prie Stabanijos pridūrė skiemenį *Li, a* pakeitė į *u,* o iš taip sujauktų garsų sudarė lotyniškus žodžius *Litus, Tuba.* Kadangi Panerių gentys pūtė dūdas ant Neries krantų, kunigaikščio Kerniaus valdymo metais atsirado dingstis suteikti visam kraštui ir giminei *Litvania* pavadinimą, kuris dėl paprastų žmonių iškreipto lotynų tarimo pavirto *Listubania.* Mes siekiame nurodyti tikrą, o ne liaudišką pavadinimo šaltinį: lietuvių kalboje yra žodis tėvas: *Tawas, Tabes, Tews, Tewas,* ir jis priklauso nuo tarimo įvairiais dialektais: senovės prūsų, herulų, latvių ir lietuvių[1]. Tomis pačiomis kalbomis posakis *Isz-Tawas* arba *Isz-Tabas* reiškia kilusį iš tėvo, tad *Isztawany,* ištavanai, arba sutrumpintai stavanai, stabanai, reiškė gentį, kilusią tiesiogiai iš gimtinės lizdo; tikrieji lietuviai, arba senovės Stavanijos gyventojai ligi šiol laikomi tokiais, kurie geriausiai išlaikė savo papročius, įpročius, gimininius bruožus ir jų dialekto originalumą. Apytikriai šio krašto ribas galima pažymėti taip: vakaruose Nemuno ir Dubysos upės ir Žemaitija, šiaurėje — Biržų girios ir Žiemgala, rytuose — linija nuo Braclavo iki Vileikos per dykras ir pelkes, už kurių klajojo amaksobiai, pietuose — Neries upė. Tokio dydžio kraštą rado ir kryžiuočiai; jų kronikininkai teigia, kad šiame krašte gyveno vien tikrieji lietuviai, turėję tam tikrus karaliukus su atskiromis žemių valdomis. Stavanų krašte taip pat matome Rosės upę, kuri yra viena iš įtekančių į Zarasų, *Jeziorossy,* ežerą, arba *Ezieras Rosse,* ežerą Rosų; ji teka iš pietų į šiaurę ir prasideda Zolvos, t. y. Zelvės, kaimo apylinkėse. *Kurše yra vietovė Stubben, kurios pavadinimas šiandien mena čia buvus stavanų, t. y. stabunų, gyvenvietę. Ši vietovė garsėja labai senoviniais palaidojimais**.

---

* Lietuviškame „Lietuvos metraščio" leidime (Vilnius, 1971. P. 45) šis žodis pateikiamas kaip *Litusbania (Vert. past.).*

[1] *Hartknoch.* Alt. u. n. Preuss. S. 93, sequ; *Bohusz.* Rozprawa. S. 108, sequ; šio veikalo pirmo tomo priešpaskutinis priedas.

Skiriai. Iš ko kilęs šis genties pavadinimas, labai sunku paaiškinti; tarkime, jog jis atsirado iš lietuviško žodžio *Skir,* arba *Cyr,* reiškiančio tam tikro medžio ataugą, kuri lyg kempinė pagauna skiltuvo ugnį ir sunkiai užgesinama. Taigi galėjo būti, kad karingos skirių genties pavadinimas kilęs iš šio labai degaus daikto. Galbūt ir lietuvių kalba jie vadinosi skiriais, nes esama panašiai skambančių senovės vietovardžių: Skirvytė, Skirai, Skirmeliškės[1]. Senovės tyrinėtojai, pradedant Plinijaus kompiliacijomis ir baigiant nuodugniai mąstančiu Uphagenu, pasiklysta tarp prielaidų apie skirių ir hirių gentis, net mokytasis ponas Foigtas patenka į keblią padėtį šia prasme ir daro visiškai netaiklias išvadas[2]. Pernelyg daug laiko reikėtų tam, kad paneigtume visas hipotezes, o antra vertus, tektų kartoti tai, ką jau rašėme arba ketiname vėliau parašyti. Skirių kraštas turėjo tokias ribas: iš šiaurės ir rytų jos ėjo Nemuno upe, pradedant nuo tos vietos,

---

[1] *Lydos apskrityje, Rodūnios parapijoje, buvo skirių gyvenvietė, įsikūrusi Bartėnų seniūnijoje. Vėliau sužinosime, kad ją įkūrė dar XIII amžiuje arba XIV amžiaus pradžioje ateiviai iš kitų Lietuvos žemės kraštų. Po kurio laiko tas kaimas išnyko, o jo žemės dabar sudaro atskirą užusienį, priklausantį Palaškų dvarui; jis vadinamas Skireikomis. Įdomiausia tai, kad netoli turėjo būti ir hirių gyvenvietė, nes kaimynystėje yra kaimas ir dvaras, vadinamas Girkі, t. y. iš rusiško Hirki. Pirmoji gyvenvietė pagal skirius buvo pavadinta Skireikomis, o antroji pagal hirius — Hirkomis (Jornand. Goths. C. 3). Jordanas to žodžio rašyboje randa klaidą ir taiso ją į Lethas. Kad ir kaip ten būtų, jis labai artimas mūsų teiginiui. D. Paškevičius, įrodydamas skirių buvimą mūsų žemėje ir jų priklausymą mūsų tautai, vardija gyvenvietes, kurios yra Žemaitijoje: Skirai, Skiry, Skireliai, Skirele, Skiručiai, Skirucie, Skiriškiai, Skiryszki, Skirvainiai, Skirowoynie, Skirgailiai, Skirgayle, Skiršiai, Skirsze, Skirbai, Skierby, Skerdynai, Skierdynie, Paskerdynai, Poskierdynie, Skirmantai, Skirmonty, Skirmantiškiai, Skirmontyszki, Skiržemė, Skirozіemie ir t. t. (Dzien. Warsz. 1829. Nr. 44. S. 21; apie skirius ir hirius žiūrėti Pretorijaus veikalą Orbis Gothic. P. 77—79)*.*

[2] *Vis dėlto šią tautą reikėtų priskirti prie pačių seniausių, nes dar 218—201 metais prieš Kristaus gimimą ji kartu su galais, skitais ir saudoratais puldinėjo Olbiją. Taigi tai buvo gelonų-budinų atšaka, kuri, regis buvo prisiglaudusi netoli Dnepro žemupio**.*

kur priėjo Sudargų ribą, t. y. priešais Dubysos žiotis, ėjo kairiąja pakrante aukštyn, — čia randama lietuvių kolonijų pėdsakų, — t. y. už Pravožos prie Gardino, pietuose Lietuvos sritys driekėsi nuo Polesės iki slonėnų, kuriuos Kadlubekas vadina soladimistais[1], o vakaruose ribojosi su Sudargija.

272

Hiriai. Savo kalba jie vadino save *Girej*, giriais, *Girelej*, gireliais, arba *Juhrej*, jūriais, *Juhrelej*, jūreliais. Tai buvo pirmykštė lietuvių gentis, gyvenusi tarp gelonų-budinų genčių, kai jos dar gyveno rytuose, nes Doneco upė, prie kurios jie turėję būti, nuo jų vardo vadinosi *Hirgis*. Vėliau panašus pavadinimas buvo suteiktas ir Lietuvos upei, kuri ligi šiol vadinasi Jūra ir prie kurios turėjo būti seniausia šios genties gyvenamoji vieta; ji prasideda Raseinių apskrityje, prie Streitlaukių kaimo, įteka iš dešinės į Nemuną. Netoli šios sruveno kita upė, seniau vadinama Mažąja Jūra, arba Jūrele, o šiandien — Mituva. Ji šitaip pavadinta todėl, kad nuo Lenkijos karaliaus Vladislovo Varniečio laikų, kaip sako vietos padavimai, prie jos kranto buvo įrengta muitinė (*Myto*). Ji įteka į Nemuną prie pat Jurbarko ir skalauja labai senos pilies griuvėsius prie pat miesto, buvusio jos kairiojoje pakrantėje. Man pavyko rasti ir monetą su įrašytu pavadinimu Jūrijos, arba šio krašto, kurio aprašymas buvo šio veikalo pirmame tome (p. 194). Taip pat yra daug lietuvių vietovardžių, primenančių šios genties vardą: Lazdagiriai, Jūrelė, Juranai, Jurancai, Gieruliai, Girdvainiai, Girkantai, Girkai ir t. t.[2]. Šios žemės sostinė, atro-

[1] Chron. Polon. Lib. IV. C. 19. P. 509 (Edit. Dobrom).

[2] *Dionizas Paškevičius, tyrinėdamas herulus ir hirius, vardija Žemaitijoje esančius vietovardžius, kurie rodo, jog ten kadaise gyveno toji lietuvių gentis. Be čia paminėtų, jis nurodo ir tokius: Girkantiškė, Girkontiszki, Girdiškė, Girdyszki, Girdučiai, Girducie, Girdutlau-*

do, turėjo būti senovės miestas Jurbarkas, nors jo įkūrimą Strijkovskis sieja su Borkaus laikais. Vadinasi, galėjo būti, jog šis lietuvių kunigaikštis, gyvenęs X amžiuje, atstatė senovės pilį Jurovą ir prie jo pavadinimo pridūrė savo vardą. Šios genties pavadinimo, kaip teigia geriausias šios kalbos mokovas Ksaveras Bogušas, šaknis yra grynai lietuviška[1], t. y. *Giras,* giria, *Giralis,* girelė. Lietuvių-prūsų dialekte dar yra žodis *Juhra,* jūra[2], be to, taip pat ir latvių kalba[3]. Pagaliau čia neįrodinėsime, kad iš hirių kilę herulai, ir nekartosime teiginių, kuriuos skaitytojas sužinos aprašytus šiame veikale[4]. Hirių kraštas apytikriai vakaruose ribojosi su Baltijos jūra, šiaurėje — su Žemaitija, rytuose — su Stavanija, o pietuose — su Nemuno upe.

---

kiai, Girdutławkie, Girėnai, Girany, Girdaičiai, Girdaycie, Giržadai, Girzody, Girkai, Girki, Girdziogala, Girdziegoła, Angiriai, Ongiry, Vadžgirys, Woydżgiry, Lapgiris, Lapgiry, Dungeriai, Dungiry, Juodgiriai, Iudgiry, Raudgiriai, Raudgiry, Užgiriai, Užgiry, Pagiriai, Pagiry, Girtakolė, Girtokol, Girkalnis, Girkalnie, Girkaliai, Girkale, Girininkai, Giriniki, Girmantiškės, Girmoncie, Giliogiris, Gilogiry, Eigirdai, Eygirdy, Eigirdžiai, Eygirdzie, Daugirdai, Dowgirdy, Negirbiai, Negirby, Skauzgiriai, Szkowsgirdy, Vozgirdai, Wazgirdy, Vizgirdai, Wizgirdy etc. Be to, reikėtų turėti omeny tai, jog lietuvių kalba nei raidės „h", nei „ch", nei „f" („ph") neturi. Todėl herulus reikėtų vadinti gerulais, Gerule; kai sakoma Herulis, tai skamba kaip Erulis (Dziennik Warszawski. 1829. Nr. 44. S. 31).*

[1] Rozprawa. S. 45.

[2] *Rhesa.* Dainos. S. 97. *Barsdoti wirai, wirai iż Juhru.*

[3] *Stender.* Lettische Gramm. S. 54.

[4] *Safaržykas dėl nesuvokiamų priežasčių mėgina įrodyti, jog mano ir mano pirmtakų aiškinimai apie skirius ir hirius, kaip herulų protėvius, nėra visiškai vaisingi. Mokytas skaitytojas, perskaitęs mūsų pateiktus palyginimus ir minėto autoriaus „Slavų senienas", pats nuspręs. Safaržykas būtinai nori laikytis vokiečių tyrinėtojų nuomonės, jog Ptolemėjo minimi skiriai ir hiriai visuomet buvo ir bus vokiečiai. Visas jo įrodymas pagrįstas tuo, jog herulai, patyrę nesėkmių Italijoje, patraukė į senąją savo tėvynę Tulą, kuri turėtų būti dabartinė Norvegija, nes ten buvo rastas kažkoks vietovardis Skiringasaal. Una hirundo non facit ver — viena kregždė — dar ne pavasaris. Jeigu, remiantis tuo pačiu Safaržyku, galindai, iš daugelio vietų išvyti, galėjo apsigyventi tolimose šalyse ir duoti naujoms gyvenvietėms savo pavadinimus, tai kodėl tai negalėjo įvykti Skandinavijoje skiriams? (Szafarzyk. Star. sław. T. I. § 15)**.*

273

Lietuvos vinidai, arba *Žmudž*[1], *Žomajten,* Žemaitija. Pasak mūsų aiškinimų apie venedus (III knygos VII skyrius), lietuviškas vietovardis Žemaitija, reiškiantis žemą kraštą, visiškai atitinka senovinį Venedijos krašto pavadinimą, nes ši lietuvių sritis driekėsi pajūryje. Taip pat ir Žemaitija nuo senų seniausių laikų plytėjo tarp Baltijos jūros, Latvijos ir Stavanijos, o per vidurį tekėjo Ventos upė, skalavusi lietuvių vinidų gyvenamąsias vietas.

274

Neroma — atskirai pažymėtas tikrosios Lietuvos kraštas. Jo pavadinimas, be abejonės, kilęs iš Neries upės, nes ir kronikos kairiojoje šios upės pakrantėje esančią Lietuvą, vadinamą Užneriu, laiko atskira ir vėliau apgyvendinta provincija[2]. Taip pat yra antra išvada apie šio pavadinimo kilmę iš lietuviško žodžio *Neromus,* neramus, ir priešingo būdvardžiui *Romus,* ramus[3]. Senovės geografai nemini šio, šiek tiek vėlesnio negu kitos provincijos pavadinimo, be to, ir lietuvių kronika teigia, kad lietuvių kolonijos kairiojoje Neries pakrantėje paplito tik X amžiuje. Tačiau Nestoras IX amžiuje žinojo šį taip vadintą kraštą, jo gyventojus, kuriuos jis priskirdavo prie rusų variagų[4]. Buvo rasta geografijos ištrauka, laikoma labai sena ir saugoma Milano bibliotekoje; ji turėjo būti X amžiuje parašyta kopija[5]. Joje išvardijamos Šiaurės Europos tautos ir jų gyvenamosios vietos. Ten tarp genčių, laikomų slaviškomis, vokiškomis ir suomiškomis, yra *Nerivani* vel *Neromani*; jie įsikūrė ir kitoje vietoje, vadinamoje *Bruzes.* Čia neabejotinai minimi neromai, arba

[1] Bychovco Lietuvos kronikos rankraštis. P. 4.
[2] Ten pat.
[3] K. Sirvydo žodynas. P. 28.
[4] Biblioteka Ross. Č. I. S. 16.
[5] Historie des peuples etc. par Buate. T. II. P. 145.

giminingi prūsams Neries pakrančių gyventojai. Ši provincija ribojosi maždaug taip: vakaruose — Merkio upė su Peluzija ir Nemunas su skiriais, šiaurėje — Neris su Slavanija, rytuose — su miškingomis dykromis, kurios skyrė senovės Minsko vaivadiją nuo tikrosios Lietuvos, o pietuose — su Peluzija.

275

Nasčiai, senovės lietuvių gentis, žinoma senovės geografams tik iš pavadinimo, o sužinoti daugiau apie ją bus gana įdomu. Ji gyveno Lietuvos žemėje, vadinamoje Peluzija. Jos teritorija ištyrinėta kuo tiksliausiai, nes esu čia gimęs bei čia gyvendamas labiausiai troškau ir turėjau daugiausia galimybių tyrinėti jos senovę. Nuo dešiniosios Nemuno pakrantės kiek aukščiau Ratnyčios upės žiočių ir toliau iki šiaurinio Kobelio ežero galo, po to nuo Lydos ir Gardino apskričių iki Berštų kaimo, nuo Berštų Katros upe aukštyn iki jos ištakų iš Dnupo ežero, paskui vaga, kuri jungia šį ežerą su Pelesos ežeru, į kurį įteka Pelesos upė, ir aukštyn ta pačia upe iki jos versmių pelkėse, kurios plyti iki dešiniojo Ditvos upės kranto, po to Ditvos upe aukštyn net iki jos versmių, netoli Versekos upės aukštupio kairiosios pusės, šia upe žemyn iki jos žiočių į Merkio upę ir žemyn Merkiu iki jo žiočių į Nemuną, ir pagaliau aukštyn Nemunu net iki ten, kur pradėjome žymėti šios provincijos ribas, netoli Pervalko miestelio — tai yra visa nasčių žemė. Iš kai kurių dokumentų, išlikusių šio krašto civilinių dokumentų saugykloje, turime žinių apie dalykus, kuriuos čia dėstome, ir būtent apie šią teritoriją, nuo seniausių laikų vadinamą Peluzija. Čia buvo trys chorunžijos, t. y. kariniai valsčiai: Merkio, Eišiškių ir Rodūnės; kiekviename iš jų stovėjo po įtvirtintą tvirtovę. Be to, vietos tyrinėjimai patvirtina šiuos rašytinius duomenis ir pateikia medžiagos naujiems tyrimams. Ši Lietuvos dalis prie Nemuno ir

todėl turėjusi ryšių su seniausia lietuvių kolonija prie Volkovysko Rosės; ją dažnai puldinėdavo iš rytų ir pietų besiveržiantys grobikai, be abejo, buvo apgyvendinta labai seniai. Ši kolonija beveik iš visų pusių apsupta girių ir neįžengiamų pelkių, o vidury turėjo labai tinkamų žemdirbystei žemių. Šioje teritorijoje esama pačių seniausių lietuvių žemių paminklų, bylojančių apie pastangas gintis nuo priešų, bei labai senų laikų religinių liekanų[1]. Bet labiausiai tyrinėtoją stebina dvi piliavietės, arba didžiuliai žemių pylimai: viena yra prie Hornostaiškų dvaro, visai šalia Eišiškių, o antra — apie pusę mylios nuo Rodūnios, greta Horodiščo kaimo; atstumas tarp jų tiesiai sudaro apie pusantros mylios. Tai milžiniški, apie šešiolikos pėdų aukščio, kvadratiniai žemių pylimai, kurių sienų ilgis sudaro maždaug šešis šimtus pėdų. Juos juosia platūs ir gilūs grioviai, vidinis paviršius gerokai žemesnis už išorinį, be to, nelygus ir turi rūsių, duobių bei šulinių pėdsakų. Gaila, kad jos visiškai apleistos ir apaugusios mišku, dėl ko prarado savo ankstesnį seniau puikų vaizdą, kol medžiai dar nebuvo tokie aukšti. Be to, yra vartų, puolimo angų su kažkokiais kontrpylimais pėdsakų. Nieko panašaus kur nors kitur nei Lietuvoje, nei Prūsijoje ar Livonijoje neteko matyti, nėra panašių tvirtovių tikrojoje Rusijoje ir Lenkijoje[2]. Visos senovės piliavietės yra arba gamtinės kalvos, kurioms suteikta forma kasant, arba lygioje vietoje supilti kauburiai, ant kurių stovėjo akmeninės ar medinės tvirtovės, pastatytos

[1] Žr. šio veikalo pirmo tomo skyrius „Šventyklos“ ir „Budintoja“.

[2] *Tie pylimai yra tikriausiai vieninteliai ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Šiaurės Europoje. Jų išsidėstymas ir atlikti kasinėjimai perša tokią išvadą: kažkokia tauta nukariavo tenykščius gyventojus ir, norėdama įsitvirtinti saugiose vietose ir galutinai sustiprinti savo valdžią, įsakė pastatyti, t. y. supilti, tuos didžiulius pylimus. Jie buvo supilti tarp pelkių ir balų, toli nuo vieškelių, kuriais galėjo ateiti priešai, todėl jie nepajėgė nei gerai apsaugoti kraštą, nei būti naudingi aplinkiniams gyventojams kaip prieglobstis nuo užpuolikų. Taigi labai senais laikais jie buvo tos žemės užkariautojų, bet visai ne rusinų buveinės. Vladimiro Didžiojo įpėdinių laikais tokie sustiprinimai, bet gerokai mažesni, buvo ir prie Nemuno, ir prie Neries**.

ant horizontalaus paviršiaus. Čia matome tobulą tvirtovių pylimų profilį pagal dabartinį fortifikacijos būdą, tik kiek didesnį; ant pylimų viršaus buvo daugiau kaip 20 pėdų pločio šaligatvis, ant kurio turėjo stovėti medinės sienos ar statinių tvora. Sakoma, jog Kryme ir prie Azovo jūros esama tokių pačių piliavičių, žinomų dar Herodotui; ir jo laikais jos buvo laikomos senų amžių paminklais. *Ukrainoje, Kijevo gubernijoje, yra labai senas panašus piliakalnis**. Jos yra atokiau nuo miestelių, tarp pelkių, kur negalėjo eiti joks judresnis kelias, atrodo, kad buvo specialiai pasirenkamos neprieinamos arba lengvai tokiomis paverčiamos vietos; kai kurie iškasti daiktai, vietos padavimai bei visa kita leidžia manyti, jog jos priklausė labai tolimoms epochoms, kai šios vietovės atrodė visiškai kitaip ir buvo gyvenamos visiškai kitos giminės genčių. Pro langą mano namuko, kur rašau šias eilutes, kasdien žvelgiu į prie Rodūnės stūksantį pylimą, esantį tiesiai vos per mylią, sudarantį didingą tolimos tvirtovės vaizdą; įsižiūrėdamas į šį retą praeities paminklą, kasdien jaučiu savo širdyje gimstančius jausmus, skatinančius ją ištirti, ir kasdien matau neįveikiamas kliūtis šiam sumanymui įgyvendinti. Kuo labiau gilinuosi į mano gimtosios žemės senovės pažinimą, tuo toliau ji traukiasi į praėjusių amžių gelmes ir tarsi stengiasi dingti iš mano akiračio. Kokia tai galinga, gausi, karinga ir civilizuota gentis, kokios aplinkybės atginė ją iš Rytų į šias nuošalias vietas, kaip dar savo saugumui ji supylė šią milžinišką žemės tvirtovę, sukrovė šias suplūkto, suslėgto smėlio ir molio mases į taisyklingai kvadratinę tvirtovę? Jos neįmanoma priskirti prie tvirtovių, pastatytų gynybai nuo šaunamųjų patrankų, nes jos turi keturkampę formą be jokios šoninės gynybos ir plokščias sienas, kokių visa Europa nežinojo iki parako išradimo; nors jos neturėjo šoninės gynybos, bet čia buvo kampuose arba ant pačių sienų bokštai, pastatyti tam tikru atstumu ir pavadavę šoninę gynybą. Taigi turėjo būti dar kitas, mums visiškai

nežinomas tokių pylimų tvirtinimo būdas. Atrodo, kad prieš griovį turėjęs būti medinis užtvaras, antras pačiame griovyje, trečias ant juosiančio pylimo, o ketvirtas jo *vidinio** šlaito apačioje. Taip įrengta tvirtovė galėjo labai ilgai priešintis net ir stipriausiam priešui. Panašumas į prie Ponto buvusias tvirtoves leidžia manyti ir tam tikra prasme įrodo mūsų prielaidą, jog gelonai-budinai dar pirmaisiais jų paplitimo vakaruose amžiais paliko čia koloniją tam tikros savo giminės genties, kuri, mačiusi senas tvirtoves prie Ponto, nepatingėjo čia pastatyti ir jų kopijas; be to, aptariamų piliavietių senovė turi būti susijusi su labai tolimomis epochomis arba su I krikščioniškosios eros amžiumi. Tai, be abejo, buvo gelonų gentis, pelūzų giminė, senovės pelazgų šaka (§ 201), senovės geografijai žinoma *Nascii,* taip juos vadino Ptolemėjas, vardu. Jie gyveno Peluzijos krašte ir taip iš tiesų buvo vadinami savo gyvenamojoje vietovėje, jei kaip įrodymą pripažinsime vardus dviejų to paties krašto upių, vadinamų Nočiomis, atitinkančių upę kairiojoje Pripetės pakrantėje ir į ją įtekančių, upę, apie kurią jau sakėme, jog gavo lietuvių protėvių vardą (§ 215). Genties pavadinimas, iškritus vienai raidei „s", galbūt klaidingai įrašytas į senovės autoriaus tekstą, visiškai sutampa ir skamba senų kilmingų lietuviškų giminių varduose; jų palikuonių esti ir dabar: *Nac, Nacko, Nacewicz, Nackowicz.*

276

Igelonai — senovinė gentis, priklausanti lietuvių giminei; iš jos, kaip jau anksčiau rašėme (§ 260), kilo galindai. Ją žinojo senovės geografai. Be to, igelonai nepriklausomai nuo kitų genčių galėjo turėti savo kraštą; Ptolemėjas rašo, kad jie gyveno į pietus nuo Stavanijos, greta čestobohų. Todėl, pasak mūsų pasakojimo apie Stavaniją (§ 270) ir čestobohus, arba jotvingius (III kny-

gos X skyrius), ši vietovė visiškai sutampa su kraštu, esančiu prie Rosės šiandienėje Volkovysko apskrityje. Anot pono Foigto, igelonų gyventa Prūsijoje, šalia galindų, beveik nuo Osterodės miestelio iki Lautenburgo ir Saldavos, net iki Lenkijos sienų; jis grindė savo išvadas, sakydamas, kad tose šalyse pasitaiko vietovardžių *Gilgenburg, Gilgenau, Elgenau,* o rašytiniuose dokumentuose esti *Gilgenfeld.* Argi mokantis lietuvių kalbą, nors ir yra vokiškų iškraipymų, neatpažins lietuviško žodžio *Gilge,* reiškiančio gylį, duburį, įdubą? Vadinasi, nepasitvirtina ir nusižiūrėtas šių vietų pavadinimų panašumas į igelonus. Taigi žinoma kiekvienam, kuris žino mūsų samprotavimus apie lietuvių giminės ištakas, jog igelonų vardas kilęs iš jų buvimo pas gelonus-budinus pavadinimo ir vietos.

277

Baigiant šios antros srities aprašymą, negalima nepaminėti jos padalijimo į dvi dalis; apie tai ne sykį reikės dar kalbėti, be to, norint suvokti senovės lietuvių kraštų geografiją, reikia aptarti šį padalijimą. Lietuva, arba antroji sritis, laikoma viena visuma, dalijosi į dvi puses: aukštesnę, vadinamą Aukštaitija, lotynų autorių *Austechia,* ir žemesnę, arba Žemaitiją. Šis padalijimas turėjo sieną, kuri tęsėsi dešiniąja Neries ir Nemuno pakrante nuo Nevėžio žiočių aukštyn šia upe net iki vakarinės Upytės apskrities sienos ir toliau net iki Kuršo. Tačiau į vakarus nuo šios ribos buvęs šiandienis Šiaulių kraštas, iš tikrųjų priklausantis Žemaitijai, dar buvo vadinamas vidurio Lietuva, o plytėjęs toliau į vakarus — tikrąja Žemaitija, arba Vinidų kraštu. Ponas Foigtas rado tam įrodymų Karaliaučiaus archyve[1]. Tas pats autorius pateikia didžiojo kunigaikščio Vytauto imperatoriui

[1] *Voigt.* Gesch. Preuss. B. V. S. 62; Grünzbuch. Lit. B. P. 124. Taip pat: Formularbuch. S. 62.

Zigmantui rašyto 1420 metais laiško ištrauką, kur jis aiškina Aukštaitijos pavadinimo arba geografinio Lietuvos padalijimo, apie kurį rašėme, reikšmę[1].

278

Latvija. Trečia lietuvių genties sritis, labiausiai nutolusi į šiaurę, vadinasi Latvija, o joje gyvenantys žmonės — latviai; savo dialektu savo žemę jie vadina *Latweżu Żemme,* o save — *Latwis,* taip pat kaip Lietuva ir lietuvis. Kilmė, kalba, religija, papročiai ir įpročiai buvo tokie pat, išskyrus stipriai išryškėjusius dialektinius kalbos skirtumus naujesnių kalbų atžvilgiu, ypač įsiterpus slavų kalbai bei kitoms nepažįstamoms, galbūt livoniškoms priemaišoms; tai kartu su būdingu latvių tautos bruožu, kuris reiškiasi greitakalbe ir pernelyg greitu minčių perteikimu, taip keičia lietuvių kalbą, kad, vos ją išgirdus, sunku suprasti. Tikrasis lietuvis kalba lėtai, pasverdamas žodžius, su pauzėmis ir atidžiausiai paiso balsių ilgumo. Latvis, atvirkščiai, greitai taria, trumpina žodžius, beria ištisus skiemenis ir visiškai neatsižvelgia į balsių ilgumą. Šleceris įrodė, kad latviai kilę iš skirių, kurių likučių jis rado Bauskės apylinkėse, Žiemgalos ku-

[1] *Terra Samaytarum est et semper fuit idem cum terra Littwanie, nam unum ydioma et uni homines, sed quia terra Samajtarum est terra inferior ad terram Littwanie, ideo Szomoyth vocatur, quod in Littwanico terra inferior interpretatur. Samayte Littwaniam apellant Auxstote, quod est terra superior respectu terra Samaytarum. Samayte quoque omnas se Littwanos ab intiquis temporibus et nunquam Samaytas appellabant et propter talem ydemptitatem in tytulo nostro nos de Samaycia non scribimus, quia totum unum est terra una et homines uni.* Karaliaučiaus slaptasis archyvas. Fol. C. P. 187. (Žemaičių žemė yra ir visados buvo viena ir ta pati kaip ir Lietuvos žemė, nes ta pati kalba ir tie patys žmonės, bet, kadangi žemaičių žemė yra žemiau negu Lietuvos žemė, todėl vadinama Žemaičiais; tai lietuviškai reiškia žemiau esanti žemė. Žemaičiai Lietuvą vadina Aukštaičiais, kadangi ji yra aukštesnė negu žemaičių žemė. Taip pat visi žemaičiai save nuo seniausių laikų ir dabar lietuviais ir žemaičiais vadina, dėl visiško tapatumo mūsų titule mes apie Žemaitiją nerašome, kadangi viena visuma yra ta pati žemė ir tie patys žmonės.)

nigaikštystėje[1]. Iš lingvistinių tyrimų paaškėja, jog latvių dialektas yra labai giminingas heruliškajam; tai galima pamatyti palyginus Viešpaties maldą abiem dialektais. Galbūt herulų, arba hirių, dialektas taip pat buvo labai artimas skirių dialektui, be to, jie buvo artimesni latvių kaimynai. Šios srities ribos buvo tokios: iš vakarų ji ribojosi su Baltijos jūra, iš šiaurės — su Estija, iš rytų — su krivičių slavais ir polockiečių žeme, iš pietų — su Lietuva. Šią sritį sudarė ir atskirose žemėse ar provincijose gyvenę kuršiai, arba kurliandai, žemgaliai, agazirai, latvių vinidai, latgalai, vokiečių neteisingai vadinami livonais.

279

Koryones[2], *Kuryones*, arba kuršiai lietuviškai, *Kurr zemme* patys vadina savo kraštą. Nestoras mini *Korś*, tinkamiau *Kurs*[3]. *Žiloje senovėje Kuršo žemėje gyveno kažkokia tauta, vadinama kuronais; jie savo gyvenvietes įkūrė gerokai už dabartinių šios žemės ribų. Tai patvirtina danų, švedų ir norvegų istorija — kad ir kokia pasakiška, t. y. neparemta reikiamais įrodymais, ji būtų, vis dėlto čia minimi karai su kuronais bei jų nukariavimai mūsų eros pačioje pradžioje. Taigi, kai lietuvių genties tautos apsigyveno tose po karų su skandinavais ištuštėjusiose žemėse, ta dalis, kurią vadiname Kuršu, Kuroniją, šį pavadinimą davė ir tai lietuvių tautai, kuri turėjo ten įsikurti ir pritapti*[4]. *Šio veikalo pirmame tome jau minėjome, kad tos šalies pavadinimas galėjo būti kilęs iš dievo Kurcho vardo. Šis faktas neprieštarauja ką tik iš-*

---

[1] Supra cit. P. 347—380.

[2] *Xaw. Bohusz.* Rozprawa. S. 60. Jis sako, kad *Koryonis* reiškia karį.

[3] Bibliot. Ross. Č. I. Manome, kad dėl perrašinėtojų klaidos vietoj *Korś* atsirado *Kurs*.

[4] *Monumenta Livoniae antiquae. B. III. L. I. Ten, remiantis senais metraščiais, rašoma, jog skandinavų užkariavimai Kurše prasidėjo keliolika šimtų metų prieš Kristaus erą.*

dėstytos nuomonės patvirtinimui, nes šį dievą lietuviai galėjo paveldėti kartu su žeme, kur tikrieji kuršiai (jų likučiai asimiliavosi su lietuviais) galėjo jį garbinti prieš jiems atvykstant.*

Ksaveras Bogušas[1] labai gerai pastebi, kad islandų sagose, kur pasakojama apie chorų, arba churų, tautą, reikia suprasti kuršius, kuriems senovėje priklausė daug daugiau žemių negu vėlesniais laikais ir dabar. *Iš tikrųjų dar prieš žemgalius (jie yra kuršių atšaka, susimaišiusi su lietuviais ir latviais) jie gyveno prie Dauguvos visoje Žemgaloje ir buvo vadinami koraksais, Korraxy. Dauguvai jie suteikė mitinį pavadinimą Rox, t. y. Ross. Taigi ši upė, kai kur tekėdama būtent per tos tautos žemę, buvo vadinama Korrax, t. y. Kuršių Rosė, Kurońska Ross*[2]. Jų teritorijoje buvo penki gynybiniai miestai, kurių vienas vadinosi Apulija. Hensenius daug vargo stengdamasis išsiaiškinti, koks miestas tai buvo; jam tai nepavyko. Taip pat Bogušas daro klaidingą prielaidą, kad tai turėjusi būti Palanga; mes viename iš artimiausių straipsnių, kalbėdami apie agazirus, įrodysime, kad jis buvo iš tikrųjų ir kurioje vietoje. Kuršiai visuomet buvo žemdirbiai ir kariai, nes, gyvendami pajūrio žemėse ir būdami turtingi, buvo priversti nuolat kariauti su skandinavais ir jiems giminingomis gentimis. Tikrąjį Kuršą šiandien sudaro Piltenės, Tukumo ir Goldingos valsčiai.

280

Zemgaliai, *Semigalczycy*. Šis pavadinimas kilęs iš lietuviško žodžio *Zeme-galas* todėl, kad čia buvusi paskutinė,

---

[1] *Xaw. Bohusz.* Rozprawa. S. 42.

[2] *Grafo Mykolo Borcho tyrinėjimai apie Dauguvą (Rubon. 1843. T. III. IV, arba atskiras, veikalas, pavadintas „Pora žodžių apie Dauguvą". Vilnius, 1843). Jis, nežinodamas mūsų išvadų, sako Roxa. Pavadinimas paimtas iš sarmatų, kurių kalba tai reiškia upę, tačiau šios kalbos niekas nemokėjo ir nemoka, išskyrus Tatiščevą, kuris daugybę sarmatų kalbos žodžių bjauriai pats sugalvojo**.*

galinė lietuvių žemė; kitapus Dauguvos gyveno slavai ir senovės lyviai. Gyventojų daugumą sudaro latviai kuršiai ir beveik yra tokie patys kaip ir kuršiai. Tačiau apie XIII amžių jie turėjo savo valdovą[1], ir todėl ši provincija visuomet buvo laikoma atskira kunigaikštyste, vadinama Žemgala. Jos teritoriją sudaro Mituvos (Jelgavos) ir Selburgo (Sėlpilio) valsčiai. *Šioje lietuvių žemės vietoje toliausiai į jūrą nusidriekusi sausuma, todėl ji buvo pavadinta žemės galu — Zeme-galo. Kartais, kai šiaurinės audros atpustydavo smėlio, jūros pakrančių formacijoje įvykdavo pakitimai. XIII—XIV a. pradžioje Žemgaloje buvo pats garsiausias Kuršo žemės uostas, kurį vokiečiai vadino Smegaller (buvo ir dar du, šiandien jau išnykę: Vinda, Windawen, ir Lyva, Libawa). Žiloje senovėje šis uostas galėjo būti šalies sostinė, iš kurios ir buvo kilęs tautos pavadinimas.*

Iš akivaizdžių Mituvos apskrities skirtumų nuo kitų šalies dalių reikėtų manyti, jog šiaurinėje dalyje gyveno doblėnai, Dobleny, rytinėje — mechotėnai, Mechoteny, vidurinėje — kuršiai, Kurszowy, o pietinėje — tervitėnai, Terwitenny. Iš tikrųjų tai buvo žemgalių gentys. Šelonės apskrity gyveno šeloniečių, Selonczycy, tauta — taip pat žemgaliai[2].

281

Latvijos dalys. Agazirai, *Agazziry.* Senovės tyrinėtojai šią gentį priskiria prie lietuvių. Jordanas rašo: „Prie Vyslos žiočių yra vidivarai, o už jų estai, su kuriais ribojasi agazirai; tai labai karinga gentis, nesėjanti javų, gyvenanti iš gyvulių auginimo ir medžioklės“[3]. Kadangi

[1] *Atmpek.* Reimkronik. S. 29.

[2] *Žr. žemėlapį Kruzės veikale „Necrolivonica“*.*

[3] *...quibus, (Estes) in austra adsedit gens Agazzirorum, fortissima, frugum ignara, quae pecoribus et venationibus victicat. Jornandes.* C. 5. (...nuo kurių [estų] į pietus gyvena agazirų gentis, labai narsi, nepažįstanti žemės vaisių [nesiverčianti žemdirbyste], gyvenanti iš gyvulių ir medžioklių.)

šis gyvenimo būdas skyrėsi nuo lietuviams įprastos žemdirbystės, mūsų senovės tyrinėtojai laiko juos visiškai svetima lietuviams gentimi[1]. Mes, užuot ieškoję tų tolimų persikėlimų, iš dalies pripažinkime Jordano tiesą, iš dalies atsižvelkime į jam būdingą netikslumą darant išvadas ne apie gotų gentis; be to, sutikime, kad lietuviai gyveno kiek kitaip negu visa gentis. Toliau nagrinėdami pamatome, kad agazirai buvo ta pati gentis kaip ir agatirai, kuriuos Amianas Marcelinas mini XXXI knygoje. Apie juos jis pateikia tokių iš senovės rašytojų surinktų žinių: jie gyveno ikikrikščioniškosios eros amžiais kairiojoje Dnepro pakrantėje, gelonų ir budinų kaimynystėje, vakaruose jie ribojosi su neurais arba ir su skitų-gerų kraštu, taip pat netoli gyveno masagetai, melanchlenai ir antropofagai. Vėliau juos pavergė alanai išvien su gelonais ir budinais. Laikui bėgant, kai pastarieji pajudėjo į Vakarus, ta pati revoliucija turėjo priversti ir agatirus išsikelti iš Uždneprės. Taip pat yra senovės geografo, žinomo kaip Ravenos geografas[2], IX amžiaus informacija, jog agatirai, arba kitaip agazirai ar angershirai, yra ta pati Amiano minima gentis, savaime suprantama, gerokai prieš autoriaus amžių įsikūrusi krašte, per kurį tekėjo dvi upės: *Lela-Upe* ir *Anger-Upe*. Žodis *Upe* lietuvių kalba ir jos dialektais reiškia upę[3]; vadinasi, šių upių būtina ieškoti lietuvių žemėje, kur gyveno lietuvių gentys. *Leela* yra latvių kalbos būdvardis, *Leela-Uppe* reiškia Didelę upę[4]. Tačiau, nepaisant latviško pavadinimo, ši upė, tiesą sakant, šiandien mums nežinoma, bet manome, jog tai turėjo būti kažkuri į Engūrės ežerą įtekanti upė. Ant jos krantų, gal prie žiočių, buvo miestas *Uppeleela*; iš čia svetimšaliai autoriai mini Apuliją. O *Anger* upės žinomos dvi: viena įteka į Ventą iš jos dešiniosios pakrantės, antra — į Engūrės ežerą. Taip pat ties pietiniu šio ežero sąsiauriu yra miestelis *Anger*, nusidrie-

[1] *Voigt.* Gesch. Preuss. B. I. S. 113.
[2] *Anonym.* Geograph. Ravenn. Lib. IV.
[3] *Žodis Upe* kilęs iš sanskrito *Ap*, srūvantis vanduo.
[4] *Stender.* Lett. Gramm. Lenic. S. 77, 169.

kęs prie kanalo, kuris ir dabar jungia ežerą su jūra. Turiu po ranka lotynų kalba parašytą rankraštį apie mūšį, įvykusį 1605 metų rugsėjo 27 dieną, kuriame yra tokia detalė: kai Kuršo kunigaikštis Ketleris atvyko pagelbėti Chodkevičiui, tarp Kuršo bajorų savanorių, išvardytų ten valsčiais, buvo ir 85 riteriai iš Angeširų apskrities[1]. Visa tai rodo, kad minėtų agazirų žemė buvusi prie Engūrės ežero, pavadinto jų vardu, o jie patys buvo lietuvių gentis ir, kaip rodo pavadinimas, šaka hirių kartos, kuri buvo tokia sena kaip ir jų kaimynystė Uždneprėje su gelonais ir budinais (§ 268). Tiesą sakant, senovės tyrinėtojai teigia, jog minėti agatirai gyveno *Marus*, arba *Maroszy*, upės aukštupyje[2]. Septynių miestų žemėje*, paskutiniame amžiuje prieš krikščioniškosios eros pradžią. Tuo remdamasis, Naruševičius savo Lenkijos istorijos pirmo tomo 7 puslapyje nurodė, kad agatirų kolonijų būta dešiniojoje šios upės pakrantėje. Tebus ir čia leista atkreipti dėmesį, kad pavadinimuose *Marus* ir *Marosz* yra dalelė *Rus* ir *Ross* — lietuviško šventos upės pavadinimo. O savo gyvenimą tolimame Septynių miestų krašte, kur jie buvo laiko audrų nublokšti, agatirai galėjo iškeisti į gyvenvietes tarp gimininingų kartų, kai nesiliaujančios sarmatų revoliucijos neleido jiems ilgiau ramiai gyventi prie Marošos. Šis persikėlimas, o tai visiškai įtikėtina, įvyko gana anksti, nes IX amžiuje jau randame klestintį miestą *Uppeleela*; apie tai bus rašoma vėliau, nagrinėjant atitinkamą epochą.

282

Latvių vinidai. Kuršo srityje ligi šiol galima matyti vinidų giminės gentį, kuri artimesnė latviams negu Že-

[1] *...item LXXXV militum nobilium de terra Angeshirrorum... Philippi Mittendorfii* MS. in 4to. P. 8 (...taip pat 85 kilmingi kariai [riteriai] iš angeširų žemės...).

[2] Šis pavadinimas primena *Marocz* ir *Merecz*, Merkinę; taigi juos, kaip ir anuos, galėjo suteikti lietuviai.

maitijos vinidams (apie juos jau kalbėjome § 269). Tačiau jų kalba labiau negu kitų latvių panaši į žemaičių dialektą. Jie ir dabar laiko garbe vadintis vindais, arba vendais, manydami, kad jų giminė kilmingesnė už kitų gentainių. Jie gyvena prie Vindavos, t. y. Ventos, upės žiočių. Senovės tyrinėtojai teigia, kad Vendenas Livonijoje yra jų kolonija, kurią senovės lyviai vadino *Kisia. Senovės tyrinėtojai, remdamiesi Ptolemėjum, juos dar vadina veltais, Veltae*.*

283

Latgala, Letgoła. Infliantų, arba Livonijos, Latvija buvo Dauguvos žemupyje, abiejose jos pakrantėse. Šis pavadinimas kilęs iš latviškų žodžių *Liatwin gals,* Lietuvos galas. Šios lietuvių tautos valdos yra iškovotos iš lyvių, todėl vadinamos Livonija labai seniai ir gerokai anksčiau negu IX amžiuje, nes rusų kronikos pačiais seniausiais laikais ten jau randa lietuvių giminės genčių. *Senovės tyrinėtojai Uždauguvį skirstė taip: kraštas Soletsa prie jūros, pats šiauriausias; pakrante nusitęsusi žemė iki Aa upės žiočių — Idumea; Valmieros apylinkėse — Tolowa; rytinėje dalyje — tikroji Latgala*[1].

284

Papildydami žinias apie šią trečią lietuvių tautos sritį, norėdami toliau kalbėti apie bendrą istoriją, pateikiame čia Stenderio ištrauką[2], įrodančią latvių genčių egzistavimą ir jų gyvenamąsias vietas: „Tikrieji latviai gyvena: 1) abiejose Kuršo ir Žemgalos kunigaikštystėse, taip pat Piltenės grafystėje; 2) toje Livonijos dalyje, kurią vadina Letlandija arba Latgala; 3) Lenkijos Livonijoje; 4)

[1] *Žemėlapis Kruzės veikale „Necrolivonica"**.*
[2] Lett. Gramm.

Lietuvoje prie Kuršo sienos, ypač dviejose liuteroniškose Žeimelio ir Biržų parapijose, kur pamaldos vyksta ne tik vokiečių, bet ir latvių kalbomis; 5) yra mažų kolonijų Prūsijoje prie Kuršių marių, kurios pavadintos jų vardu, nes tenykščiai žvejai buvo vadinami kuršiais".

* * *

IX skyrius

KAI KURIŲ LIETUVIŲ GENČIŲ GRĮŽIMAS Į RYTUS IR JŲ KOLONIJOS TAME KRAŠTE

.....

285

Ankstesniame skyriuje išnagrinėję lietuvių tautos genčių gyvenamąsias vietoves Vakarų žemėje, kuri tapo jų naująja tėvyne, ir įrodę kartų išplitimą, pradedame tyrinėti tolesnius jų likimus. Čia vėl susiduriame su dideliu rašytinės medžiagos stygiumi, kuris ne tik trukdo plačiai išdėstyti šią mūsų veikalo dalį, bet taip pat, kaip ir ankstesniuose skyriuose, turime pasitelkti tyrimus ir spėjimus, kuriuos siekdami įrodyti, būsime priversti daryti ekskursus ir bandyti mūsų skaitytojų kantrybę varginančiomis paieškomis, paversdami juos beveik mūsų bendradarbiais. Pagaliau nemažai neįrodytų dalykų tenka ir praleisti.

286

Grįžimo priežastys. Anksčiau minėjome (§ 70), kad krikščioniškosios eros 161 metais įvyko didelis gotų kraustymasis iš Vakarų į Rytus, į kairiojojo Dnepro pakrantėje

plytinčius kraštus. Šis persikėlimas paveikė ir daugelį visiškai negotų giminės genčių, kurios buvo išstumtos prievarta ar geranoriškai prikalbintos keliauti kartu. Nors įvairios iš Rytų atsikėlusios tautos, ypač lietuvių, ir apsigyveno Vakaruose, tačiau jos atminė savo seną tėvynę, laimingą gyvenimą šiltame krašte, derlingiausioje visos Europos žemėje. Tais laikais šis atminimas buvo nepalyginti ryškesnis negu dabar, nors jis ir šiandien neišblėso. Taigi nesunku buvo pažadinti genčių norą grįžti į Rytus, pasitaikius progai keliauti saugiai, vengiant plėšikų antplūdžių. Nors pirmas gotų persikėlimas iš kairiosios Vyslos pakrantės karaliui Filimerui vadovaujant vyko per Ovimo kraštą, arba Prūsiją, ir Spalių žemę, tačiau netrukus kiti gotų genčių žygiai tiesiai iš Skandinavijos galėjo būti nuo Nemuno žiočių prieš šios upės srovę, vadinasi, per lietuvių, ypač skirių, hirių ir sudargų kraštus, nes šios gentys, kaip liudija istorija, kartu su gotais gyveno Rytuose nuo pat jų pasirodymo šiuose kraštuose. Įrodydami, kad gotai iš Vakarų į Rytus kėlėsi ne vieną sykį ir šie judėjimai įvairiais laikais vis kartojosi, pateikime senovės autoriaus[1] teigimą, kad gotų vadas *Athaulph,* arba *Adoulph*, karaliui Alarikui valdant, atnaujindamas ankstesnius persikėlimus, atvedė per lietuvių žemes naujų pastiprinimų. Taip pat pasitvirtina mūsų prielaida, jog gotų karo kelias iš Skandinavijos į Rytus ėjo per Lietuvą.

287

Dabar panagrinėkime istorijose užfiksuotas aplinkybes, susijusias su lietuvių gentimis, joms drauge su gotais sugrįžus į Rytus. Skiriai nuolat rėmė gotus, kurie, gana ilgai pasisvečiavę kairiojoje Dnepro pakrantėje, tik 215 metais pasirodė su savo kariuomene šios upės žemutinės dalies dešiniojoje pakrantėje tarp romėnams nepri-

[1] *Olympiador.* P. 7, 8, 13.

klausiusių dakų; 245 metais gotai pradėjo grobuoniškus žygius į Romos imperijos kraštus ir miestus[1]. Būtent po šių laikų ir skiriai su sudargais pradėjo kurtis mažojoje Skitijoje, arba dešiniojoje Dnestro pakrantėje, ir žemutinėje Mezijoje, arba arčiau Dunojaus žemupio, vadovaujami, gotų pavyzdžiu, vado ar karaliuko, vardu Kandaksas[2]. Tai vyko jau tuo metu, kai, IV amžiaus pradžioje iki valiai prisiklajoję gotai, apsikrovę grobiu ir karų išvarginti, beveik be paliovos puldinėję imperijos žemes, ėmė mąstyti apie įsikūrimą vienoje vietoje. Šių karingų plėšikų būriai, savaime suprantama, negalėjo ilgai gyventi taikiai ir, kai kaimynystėje nebuvo ko plėšti, ėmė vaidytis ir kariauti tarpusavyje. Tas pats istorikas Jordanas, pasakodamas apie gotų kivirčus, pirmiausia mini skirius, iš pradžių taikiai gyvenusius su kitomis gotų gentimis; jie labiau linko į žemdirbystę ir namų verslus negu į kariavimą. Tačiau atsitiko taip, kad svebų karaliukai Hunimundas ir Alarikas, gotų plėšikiškų žygių bendrininkai, kažin kokio pavydo šiai pagrindinei tautai paskatinti, ėmė maištauti ir sukėlė pilietinį karą. Jie pirmiausia sukurstė skirius nusimesti gotų priespaudą kaip tik tuo metu, kai jau atvirai kovojo su jais susikivirčiję kvadai. Skiriai, dar turėję čia savo kėslų, sudarė sąjungą su sukilėliais ir išvien su jais puolė gotus. Bet Šiaurės didvyrių giminė, susilpnėjusi po Romos miestų puldinėjimų ir kautynių su legionais, pergalingai baigė šį baisų ir netikėtą karą, kuris galėjo tapti jiems visiška pražūtimi. Dėl šių įvykių skiriai patyrė didelį pralaimėjimą. Juo labiau kad kažkokios neapykantos gotams pakylėti, šiame žygyje jie mažiau saugojosi. Svebų karaliukai galop pamatė savo klaidą ir baimindamiesi, jog gotai, galutinai sutriuškinę skirius, gali įgauti tokį pranašumą, kad vos įsigeidę galės taip pat pasielgti ir su jais, ko visiškai pa-

[1] *Lelewel.* Dzieje starożytne. S. 253.

[2] *Sciri vero et Sadargarii cum duce suo Candax, Scythiam minorem et inferiorem Moesiam occupare. Jornandes.* Lib. III. (Taigi skiriai ir sudargai su savo valdovu Kandaksu užėmė mažesniąją Skitiją ir žemesniąją Meziją.)

grįstai galėjo laukti, griebėsi ginklo, užsitikrinę kažkokios sarmatų genties paramą. Šios vilties ir narsos, kurią suteikia kerštо troškimas, skatinami, skiriai skubėjo su savo vadais Eduka ir Volfu pagelbėti svebams. Ir vėl laimės žvaigždė lydėjo gotus, kurie niekais pavertė visus pasikėsinimus į jų valdžią. Ištikus šiai nelaimei, Eduka gelbėjo likučius savo žmonių, kurie, palikę savo gyvenamąsias vietas Mezijoje, kėlėsi į dešiniąją Dunojaus pakrantę ir pasidavė romėnų globai. Šis kraustymasis kartu su kitomis dėl šių politinių įvykių persekiojamomis gotų gentimis įvyko apie 355 metus. Atvykėliai gana ilgą laiką buvo imperijos Padunojaus sienų sargai, akylai ir sėkmingai gynę nuo gotų, kurie buvo ir jų pačių priešai.

288

Istorinės išvados. Sudargai, kuriuos istorikai vadina *Satargarii* ir *Sadargii,* buvo ištikimiausi skirių bičiuliai: visi drauge įsikūrė prie Dunojaus žemupio, kartu patyrė likimo smūgius, kuriuos labiau užtraukė klastingi svebų karaliukų patarimai negu jų pačių neapdairumas ar gotų priespaudos priežastys. Kadangi paskutinio žygio metu skirių stovykloje buvo du vadai — Eduka ir Volfas, tai pagrįstai galima daryti išvadą, kad pirmasis vadovavo skiriams, o antrasis — sudargams arba kad tarp abiejų vienos giminės genčių buvo sąjunga ir kiekviena iš jų turėjo savo vadą.

289

Vėliau dešiniojoje Dunojaus pakrantėje gyvenę skiriai ir sudargai kiek pagerino savo reikalus, padidinę karinę galią, galbūt atvykus tiesiai iš gimtosios žemės naujiems žmonėms. Tuo tarpu Dnepro ir Dunojaus tarpupyje plytinčiuose kraštuose prasidėjo itin reikšminga revoliucija, kurią sukėlė hunų antplūdis ir kuri lėmė Europoje daug

pokyčių. Bet, nenorėdami pažeisti mūsų pasakojimų chronologinės tvarkos, turime atkreipti dėmesį dar ir į trečią lietuvių gentį, iškeliavusią kartu su gotais į Rytus.

290

Istorijoje esama aiškių įrodymų, kad tarp gotų buvę ir hirių, tų pačių, apie kuriuos jau daug rašėme. Jordanas rašo, kad jie ėjo išvien su gotais, bet baigia pasakojimą kaip ir Prokopijus; kai girdime tų pačių istorikų pateiktas žinias apie skirius ir sudargus, apie hirius jau nematome jokių užuominų. Tačiau III amžiaus pabaigoje minimi herulai; tai gentis, laikoma ta pačia, kuri anksčiau buvo vadinama hiriais. Taigi privalome patyrinėti šios trečios lietuvių genties, grįžusios su gotais į Rytus, kelius.

291

Jei hiriai nuolat būtų buvę kartu su savo tautiečiais skiriais ir sudargais, lydėjusiais gotus į dešiniąją Dnestro pakrantę, istorikai, aprašinėdami jų karus su gotais, nebūtų nepaminėję ir jų. Tą ilgesnį kaip šimtmetis tylėjimą nuo hirių paminėjimo iki herulų pasirodymo lėmė tik viena priežastis, t. y. ta, kad ši gentis kažkur atsiliko nuo gotų, skirių, sudargų ir kitų sąjungą sudariusių tautų, besiveržusių prie Dunojaus, be to, nedalyvavo jokiuose jų žygiuose ir vidiniuose neramumuose. Juo labiau įsitikiname šios prielaidos istoriniu teisingumu, kai, pasitaikius progai, randame senovės lietuvių lankymosi pėdsakų toje Ukrainos dalyje, kur nei jų protėviai, nei vėlesni ainiai negalėjo gyventi.

292

Anksčiau (§ 100) jau minėjome, kad buvo lietuvių gentis, gyvenusi Ukrainoje, prie Rosės upės; jos palikuo-

nys virto atmaina poloviečių, gal dar ir dabar esančių Belgorodo apskrityje ir vadinamų totoriais. Čia kaip tik dera smulkiau panagrinėti šį dalyką. Pavyzdžiui, Padneprės Ukrainos Ladyžino miestas prie Bugo, kur iš kairiojo kranto įteka upė *Sup*. Einant palei šią upę aukštyn, yra kaimas Naujoji *Kuna* ir netoliese, prie upeliukščio, įtekančio iš dešiniojo kranto į Supą, Senoji *Kuna*. Paėjus kiek aukščiau, šios upės pakrantėje yra miestelis *Kalnis*, kitaip *Kalniki*, o dar aukščiau — miestelis *Elins*. Čia, kairiojoje Supo pakrantėje, greta Kučincų, *Kuczyńcami*, kaimo, prasideda upelis Mažoji Rosė, *Roś*, šiandien čiabuvių vadinama Roska. Netoli Supo versmių, prie Jasovo, *Jassowa*, kaimo, Zbaražo apylinkėse, visai greta Kolopusnės, *Kołopusne*, kaimo, prasideda upė *Roś*, arba *Ross*. Prie Rošovsko kaimo į ją iš dešiniojo kranto įteka Roska, sruvena per gana didelę Ukrainos dalį ir drauge su Supo upe sudaro į Dneprą plaukiančių upių vandens baseiną, priešingą atitekančioms į Bugą. Rosė teka šiaurės link net iki Belaja Cerkovės, iš kur pasuka į pietryčius. Neminime tolesnių vietovardžių, esančių prie šios upės aukštupio, tačiau negalime nutylėti topografinio pastebėjimo apie vieną šio krašto prie Rosės plotą, kur netoli vienas kito plyti vietovardžiai, stebinamai įdomūs Lietuvos reikalus nagrinėjančiam tyrinėtojui. Žemiau Belaja Cerkovės į Rosę iš dešinės įteka keli upeliukai: *Tuhańcza, Kamenka,* arba *Akmienka,* ir *Hłyboczek,* kitaip vadinamas *Gilka*. Šis labai nuošalus, miškingas ir nepavydėtinas užkampis išsaugojo beveik visus lietuviui suprantamus pavadinimus: didelis miškas *Staubun,* ten pat kaimai *Krewa, Kejdany, Koltus, Prussy* ir daug kitų. Tas, kuris bent kiek išmano lietuvių kalbą ir žino detalią Lietuvos geografiją arba dėmesingai skaitė mūsų veikalą iki šiol, pritars, kad visi šiame skyriuje kitu šriftu užrašyti vietovardžiai arba yra neabejotinai kilę iš lietuvių kalbos, arba kartojasi lietuvių žemėse. O mes garantuojame, kad vietiniai tyrinėjimai nuo Rosės aukštupio ligi Seniavos, *Sieniawy,* pateikia daugybę panašių pavadinimų. Pati Rosės upė, kaip gerai žinome, reiškia lie-

luvių religijos šventos upės pavadinimą. Ant jos kranto esantis senovinis miestas Seniava reiškia kaip tik tą patį ir kilęs iš žodžio *Sienas,* senovinis.

293

Šiame krašte prie Rosės gyveno skitai, vėliau gotai, o paskutiniame ikikrikščioniškajame amžiuje ten ilgai vyko sarmatų-alanų revoliucija. Gotams persikėlus į dešinįjį Dnestro krantą, tai žinoma iš gotų istorijos ir Bizantijos rašytojų kūrinių, nei gotų, nei dakų ten jau negalėjo būti; todėl žemė buvo neužimta, ir lietuvių tauta hiriai, ėję įkandin gotų, tikriausiai ten ir apsigyveno maždaug II krikščioniškosios eros amžiaus pabaigoje. Šią tiesą patvirtina ir vėlesnė šio krašto istorija. III amžiaus pabaigoje ar IV amžiaus pradžioje slavų tiveriečių gentys dėl kažkokių aplinkybių pokyčių persikėlė nuo Dnestro žemupio prie Dnepro ir pasistūmėjo palei šią upę aukštyn net iki Rosės žiočių kaip tik tada, kai jau dauguma hirių perėjo prie Dunojaus, galbūt norėdami sustiprinti pasilpusią skirių ir sudargų karinę galią. Vėliau toje Ukrainos dalyje apsigyveno tiveriečių ainiai polianai, kurie vertėsi žemdirbyste, buvo vaišingi ir troško draugiškų santykių su kitais. Jų gyvenamosios vietos plytėjo šiuose kraštuose ir Padneprėje net ligi Kijevo. Jie buvo ramūs, nuo nieko nepriklausė, išskyrus chazarus, kuriems už savo ramybę mokėjo nedidelę duoklę, net iki IX amžiaus antrosios pusės, kai besiplečiantys pietų slavų kraštuose rusų variagai užkariavo ir pavergė juos. Vėliau, pasirodžius pečenegams ir užėmus visą Ukrainą, X amžiuje, paspartėjo polianų smukimas prie Rosės, o dar likę Belaja Cerkovės apylinkėse hiriai virto poloviečių orda. Tai mes jau rašėme trečios knygos IX skyriuje. Kai didysis kunigaikštis Jaroslavas užkariavo Červenės slavus, o ypač po savo žygio į Lenkiją, — jo metu jis apiplėšė daug miestų ir tankiai gyvenamų valsčių, o

žmones 1031 metais išsivedė vergijon, — iš šių belaisvių arčiau Kijevo esančioje Ukrainoje steigė kolonijas, statė tvirtoves[1]. Tačiau jis negalėjo įkurti jokių kolonijų krašte, esančiame prie Rosės, nes ten gyveno pečenegai su orda, vadinama *Charoboe*. Tas pats Jaroslavas 1041 metais puolė ir Lietuvą, tačiau nėra žinių, kad jis būtų lietuvių belaisvius perkėlęs į Ukrainą, taip pat niekur negalima matyti ukrainiečių tautybės žmonių susimaišymo su lietuviais. Smukus pečenegams dešiniojoje Dnepro pakrantėje, nutautėję hiriai su tomis gentimis persikėlė į kairiąją šios upės pakrantę; jie įsiterpė tarp poloviečių ir kartu su jais buvo išstumti kitapus Dono, kur davė pradžią Belgorodo totoriams. Tai įvyko 1128 metais.

294

Išsiaiškinus visus šiuos dalykus, nereikia abejoti, kad hirių gyventa pakrantėse ukrainiečių Rosės, kurią pagal savo religinius papročius pašventino suteikdami jai šį mitinį vardą. Čia jie gyveno nuo III amžiaus pabaigos beveik iki XII amžiaus vidurio, kai, graikų imperatoriui Jonui Komninui 1121 metais nugalėjus pečenegus, išsikėlė į kairįjį Dnepro krantą pas poloviečius; taigi ten jie gyveno aštuonis šimtmečius, ir būtent tai nulėmė lietuvių genčių suteiktų vietovardžių ir upių pavadinimų pastovumą. Dar reikia atkreipti dėmesį į tai, kad, pasak mūsų istorijos supratimo, hiriai atėjo į Rytus iš lietuvių krašto, esančio Nemuno žemupio dešiniojoje pakrantėje, kur jie gyveno prie Jūros upės. Šis kraštas savo derlingumu ir kitomis gyventi palankiomis aplinkybėmis primena Parosės Ukrainą; tas, kuris lankėsi šiose abiejose šalyse, galėjo įžvelgti jų panašumą. Tad jei laimingas atsitiktinumas leido užklydusiems su gotais į Rytus

[1] *Karamzin.* Istor. Hosud. Ross. T. II. S. 25 (2-asis leidimas).

hiriams pasirinkti žemę, jie negalėjo nepasirinkti Rosės pakrančių, labai panašių į jų Panemunės Rusnės apylinkes.

295

Baigę šios kolonijos istoriją, vėl grįžtame prie istorijos pasakojimų chronologine tvarka. Mums labiausiai turėtų rūpėti likę Vakaruose lietuviai, bet, nelaimei, išskyrus padrikus įvykius, kuriuos pateikėme šios knygos šeštame skyriuje, dėl istorinių senienų stygiaus neturime nuoseklių žinių. Juk buvo kariaujama su skandinavais, gentys įvairiais būdais patirdavo tų užjūrio kaimynų įtaką, nes didėjo prekių apyvarta ir plėtėsi santykiai su Rytais dėl to, kad į tuos kraštus patraukė daugelis genčių. Lietuviai, gyvenę toliau nuo jūros, dalyvavo įvairiuose sarmatų maištuose, būdavo įtraukiami į juos net kaimyninių tautų, ne kartą kariavo ir su romėnais, ypač imperatorių Trojano, Decijaus, Galo, Hostiliano ir kitų laikais buvo germanų barbariškumo sąjungininkai. Esama neabejotinų įrodymų, nes, valdant imperatoriui Galui, apie 253 metus jungtiniai finų, galindų ir venedų būriai kariavo su imperatorium Valuzianu, pirmojo sūnum, kai šis kariavo su sarmatais; jį šlovino kaip vandalų, finų, galindų ir venedų nugalėtoją. Šito įrodymų aptikta ant atrastų auksinių ir sidabrinių medalių[1]. Šie numizmatiniai užrašai nemini gotų, nes kalbama apie kitą karą ir vadinamąją sąjungą, kilusią tiesiai iš Vakarų, o gotai su savo lyga jau buvo Rytuose[2]. Be to, lietuvių gentys iš dviejų pusių turėjo ryšių su romėnais, nes anksčiau rašėme, jog, atvykę iš gimtosios žemės ar nuo Rosės upės Ukrainos hirių pastiprinti, skiriai ir sudargai sudarė savo liaudies ginkluotą-

[1] *Vaillant.* Numismat. Imper. Roman. T. II. P. 337.

[2] Gibonas „Romos imperijos smukimo ir žlugimo istorijoje" mini tą karą 180 ir 230 metais*, Uphagenas (Parerga hist.) — 122 metais. Mūsų skaičiavimais, tai turėję būti 253 metais.

sias pajėgas, kurios vis stiprėjo ir pradėjo turėti tam tikrą įtaką. Kad ir kaip ten būtų, neabejotina, kad 259 metais Rytuose pradėjo figūruoti herulais vadinama gentis. Netrukus ji jau vaidino svarbų vaidmenį politinėje arenoje.

296

Hiriai — tie patys herulai. Kodėl hiriai, Rytuose susijungę su skiriais ir sudargais, pasivadino herulais? Kiekvienas, kuris moka lietuvių kalbą ir žino to įvykio aplinkybes, lengvai suvoks tai. *Hirulis*, sklandžiau *Herulis*, yra mažybinė žodžio *Hiras* forma, tarsi sakanti, kad tai pastarojo palikuonis. Atrodo, kad hiriai, perėję pas savo jau su gotais susikivirčijusiais gentainius, palyginti su tais, kurie iš savo gyvenamųjų vietovių Vakaruose iškeliavo anksčiau, ir, būdami nepalyginti mažiau gausūs, pasivadino mažaisiais hiriais, o galbūt būdami ainiai tų, kurie apsigyveno prie Ukrainos Rosės, taip pasivadino norėdami išsiskirti iš likusių Vakaruose. Istorija šį vardą mini gana anksti, nes herulai priskiriami prie vandalų, rugių ir turcilingų[1].

297

Panašu į tiesą tai, kad, atkeliavusi pas saviškius, herulų gentis įgavo persvarą ir pasistengė susitaikyti su gotais, nes nuo tų laikų lietuvių gentis vėl turėjo sudariusi su jais sąjungą. Tuo tarpu 259 metais pasklido žinia, kad imperatorius Valerianas įsivėlė į sunkų karą su persais; jo legionai patraukė į Aziją. Gotų pakurstyti herulai, surinkę savo jaunimą ir narsaus Malabato[2] vado-

[1] *Paulus Diaconus.* Lib. XII. P. 259.

[2] Malabato vardas yra lietuviškas; mitologijoje tokią formą turi dievo Alabačio vardas. Kiti istorikai vadina jį Naulobatu, *Naulobates*, bet toks vardas yra dar lietuviškesnis.

vaujami, *267 metais** užpuolė romėnų valdas. Iš pradžių jų ginklai įvarė gerokai baimės, bet imperatoriaus sūnus Galėnas sulaikė puolimą ir sutriuškino herulus. Tačiau ši nesėkmė neišgąsdino vado; jis puldinėjo net Graikiją, išgriovė Cziziką ir priėjo net iki Atėnų, galop tapo toks pavojingas, jog teko su juo sudaryti sąjungą ir nusipirkti taiką, paaukojus kažkokį pajūrio kraštą. Taip tapęs imperijos piliečiu, Malabatas gavo teisę užimti joje aukščiausias pareigas, nes netrukus imperatorius suteikė jam Romos konsulo titulą.

298

Netrukus po to, apie 269 metus, gotai, surinkę milžinišką apie 320 000 ginkluotų žmonių armiją, puolė imperiją, norėdami užkariauti visą valstybę. Imperatorius Aurelianas Klaudijus stojo į kovą, galop prie Naisos Dardanijoje lemtingame mūšyje įveikė ir išvijo šiuos grobikų būrius, visiškai juos sumušęs. Gotai patyrė didelių nuostolių, o imperatorius prie savo titulų pridėjo *Gotticus*. Tarp kitų tautų su *gotais*** buvo ir herulai.

299

Iš tikrųjų neturime galimybių pažymėti atiduoto herulams romėnų krašto, tačiau esame įsitikinę, kad jis plytėjo kairiojoje Dnepro žemupio pakrantėje, nes šios žemės priklausė romėnams dėl to, kad jie turėjo daug galerų jūroje. Herulai, gavę laisvai valdyti pajūrio koloniją, gal Malabatui patarus, ėmė verstis laivyba ir žemdirbyste. Tikriausiai jie per Dneprą užmezgė santykius su gentainiais, gyvenančiais prie Rosės, ir ėmė pelnytis iš savo darbštumo. Tačiau matyti, jog Malabatas neilgai gyveno šioje vietovėje, nes netrukus herulus apėmė kitos nuotaikos. Pažinę Bizantiją, jie stebėjosi jos sostinės turtais ir troško, godumo apakinti, ją užkariauti; taigi su-

rengė žygį prieš šį galingą miestą. Jis įvyko apie III amžiaus pabaigą, mirus imperatoriui Probui; tikslios datos istorikai nenurodo. Tačiau herulų laivyną sudarė trys šimtai ginkluotų jūros laivų, kuriuose buvo iš gimtosios žemės Vakaruose atvykę kariai. Šio žygio vado vardas irgi nežinomas, ir jį ištiko nesėkmė: buvo pralaimėta[1].

300

Šios gyvenamosios vietovės kaimynystėje gyveno gotai grutingai, tuo metu labai galinga gentis. Tad, kai herulai negalėjo vieni priešintis romėnų galerų antpuoliams, jie kreipdavosi į tuos kaimynus ir išliko jų padedami[2]. Visa tai lėmė gotų valdžios įtaką kitų kolonistų atžvilgiu. Dėl savo karingumo išpuikusiai herulų genčiai, pasipūtusiai ir nepratusiai varžyti savo polinkių, greitai pabodo ši svetima valdžia[3]. Jie įsivėlė į kruvinus susirėmimus su grutingais; iš to kilo konfliktas su visa gotų tauta. Tuo metu gotus valdė karalius Germanarikas, kilęs iš grutingų genties, karingas, sumanus, išmintingas, labiau už viską troškęs didelės valdžios. Šis karas su gotais prasidėjo 350 metais. Herulai sutelkė visų buvusių Rytuose lietuvių genčių pajėgas, pasikliaudami pagalba svebų, kurie šiam žygiui pritarė turėdami vien savo kėslų, ir, nors visada pavydėję gotų galybės, neįsivėlė į atvirus susidūrimus. Pagaliau įvyko lemtingos kautynės, gotų karalius laimėjo visišką pergalę, ir atsivėrė galimybės išplėsti valdžią visai lietuvių tautai. Herulai pasitraukė su savo būrių likučiais, išvesdami su savimi alanus, kurie juos rėmė šiame nelaimingai pasibaigusiame kare.

---

[1] *Syncellus* (Bizantijos rašytojų rinkinyje). T. V. P. 304.
[2] *Ammian Marcell.* L. XXVII. C. 5; Lib. XXXI. C. 3.
[3] *Gens quando velox, eo amplius superbissima. Jornandes.* C. 23. (Kadangi gentis apsukri, dėl to dar labiau išpuikusi.) *Herulis vix reperias, aut stolidiores, aut leviores alios. Procopius.* Lib. II. P. 259. (Herulai, kai tik pamatytum, — ir kvailesni, ir silpnesni už kitus.)

Germanarikas nuo Juodosios iki Baltijos jūros jau neturėjo jokių kliūčių, kurios galėtų sutrukdyti jo sumanymus. Taip apie IV amžiaus vidurį gotų valdžia paplito iki Baltijos jūros. Iš ankstesnio šios temos dėstymo žinome, kad tuo metu prie šios jūros gyveno venedai, slavai ir estai lietuviai arba visos šiuo bendriniu vardu vadinamos lietuvių genties tautos. Pirmųjų jau buvo labai daug, nors jie gal vėliau negu kiti apsigyveno prie Baltijos jūros. Taip pat, pasikliaudami galia savo ginkluotų žmonių, kurių labai daug galėjo išvesti į kovos lauką, mėgino priešintis galingo karaliaus žygiams; bet jis, pasiuntęs gausius ginkluotų žmonių būrius, pirmiausia išmintingais politiniais žygiais pelnė palankumą ir nuolankumą estų, beje, nepernelyg patenkintų galingų venedų kaimynystę, o vėliau lengvai įvedė savo valdžią. Nei Skitija, nei Germanija nebuvo šiam kariūnui neįveikiamos, visur gotų ginklai sėjo baimę[1]. Kadangi Germana-

[1] *Post Erulorum caedem, idem Ermanaricus in Venetos arma commovit, qui quamvis armis dispertiti, sed numerositate pollentes, primo resistere conabantur. Sed nihil valet multitudo in bello, praesertim ubi et multitudo armata advenerit; nam hi, ab initio expositionis vel catalogo gentis dicere soepimus (c. s.) ab una stirpe exorti, tria nunc nomina reddidere, id est, Veneti, Antes, Selavi: qui quamvis nunc ita facientibus peccatis nostris ubique desaeviunt, tamen tunc omnes Ermanarici imperiis servire. Aestiorum quoque similiter nationem, qui longissima ripa Oceani insident, idem ipse prudentiae virtute subegit, omnibusque Scythiae et Germaniae nationibus ac si propriis laboribus imperavit. Iornandes.* De reb. Goth. C. 23. (Po herulų iššudymo tas pats Germanarikas nukreipė ginklus į venedus, kurie, nors ir ginklų atskirti, bet gausūs ir daug galintys, iš pradžių mėgino priešintis. Bet niekam gausumas negali padėti kare, ypač kai artinasi gerai ginkluota gausybė. Šie, kaip aprašymo pradžioje arba genties kataloge pradėjome pasakoti, yra kilę iš vieno kamieno, turi dabar tris vardus, tai yra: venetai, antai, slavai, kurie ir dabar, mums nuodėmes darydami ir kad ir kur būdami, šėlsta; tuomet jie visi tarnavo Germanariko imperijai. Estų tautą, kuri ilgiausią Okeano pakrantę valdė, jis taip pat panašiai pats sumanumu ir drąsa pavergė; taigi visas Skitijos ir Germanijos tautas, visaip stengdamasis, valdė.)

rikas buvo kilęs iš grutingų kartos, reikia daryti prielaidą, jog ši gotų gentis plėtė savo valdžią rytuose tam, kad įveiktų herulų brolius — hirius — krašte, ir ten pastatė tvirtovę, ligi šiol žinomą Grutingos ar Grotingos, t. y. Kretingos, pavadinimu. Nežinome, kokią įtaką darė šie užkariavimai Vakaruose gyvenančioms lietuvių gentims, tačiau prūsų istorikai gerai spėja, kad ji jiems išėjo į naudą, nes pavergimas venedų, kurių kaimynystė juos slėgė, išvadavo lietuvių gentis nuo daugelio nepatogumų ir leido plėstis kairiojoje Priegliaus pakrantėje Vyslos link, laisvai pardavinėti savo prekes užjūrin bei plėtoti santykius su Rytais, nes nuo Baltijos iki Juodosios jūros be paliovos didėjo gotų valdžia[1].

302

Apie 362 metus istorijoje aptinkame žinių apie gelonų koloniją prie Meotidės krantų[2]. Tai jau negalėjo būti tie patys gelonai, apie kuriuos anksčiau rašė, nes, praėjus tiek amžių, ten savo kolonijų neišsaugojo nė viena senovės gentis. Vadinasi, tai turėjo būti lietuvių gentis, atvykusi padėti herulams iš Vakarų, galbūt tai buvo galindai, kurie, įsikūrę Malabato laikais romėnų perleistose herulams žemėse, buvo žinomi savo protėvių gelonų vardu. Tolesnis jų likimas nežinomas.

303

Herulai, visuomet ištikimi savo būdui, traukdamiesi su alanais prie Dunojaus, sudarė su jais glaudesnę sąjungą ir nutarė verčiau žūti arba pasitraukti į tolimiau-

[1] *Žr. IX priedą*.*

[2] *Ammian Marcellin.* Lib. XXII.

sius kraštus negu paklusti gotams. Germanarikas[1], ko gero, neišleido iš akių savo priešų, nes herulai ir alanai ryžosi geriau išsikelti iš Rytų kraštų negu priešintis gotams. Taigi jie sumanė drąsų žygį, ketindami užkariauti Europos pietvakarius. Dėl to perėjo per Panoniją ir pasuko į Galiją, bet 366 metais jie patyrė naują nesėkmę prie pat Reino, kur juos visiškai sumušė romėnai. Atstumti, nuolat persekiojami buvo priversti ieškoti prieglobsčio Gotų dykrose kairiojoje Dunojaus pakrantėje. Čia turbūt ir baigėsi jų sąjunga su alanais. Vėliau jie, be abejo, nebūtų išvengę pražūties ar gotų vergijos, jei nauja revoliucija, kurią į Europą atnešė hunai, nebūtų pakeitusi tuometinės situacijos.

* * *

X skyrius

HUNŲ ĮSIVERŽIMAS Į EUROPĄ, TOLESNI LIETUVIŲ GENTIES TAUTŲ LIKIMAI RYTUOSE IR PIETUOSE

.....

304

Jau gana įprasti tapo baisūs gotų antpuoliai ir užkariavimai; Rytų imperijos kraštai vargais negalais susitaikė su tuo. Net ir patys gotai, o labiausiai jų galingas valdovas, karalius Germanarikas, rodos, norėjo ramybės; kairiojoje Dunojaus pakrantėje būtų susidariusi galinga gotų valstybė tuomet, kai naujas ir ypatingas istorinis fenomenas ištiko nustebusią Europą.

[1] *Germanarikas valdė 339—376 metais*.*

IV krikščioniškosios eros amžiuje prasidėjo hunų revoliucijos, kurios atvijo į Europą tūkstančius žmonių ir išnaikino tūkstančius anksčiau čia gyvenusių, pavertė dykromis didžiulius kraštus, taip pat davė pradžią ir būtį jei ne visuomet pastovioms valstybėms, tai karingiems junginiams, kurie ilgam laikui sutrikdė Europos, Azijos ir Afrikos tautų politinius santykius. Turbūt hunai buvo kilę iš plokščiaveidžių žmonių giminės, Herodoto vadintos agripėjais; jų lopšys buvo Uralo kalnai. Klysta senovės tyrinėtojai, kurie, remdamiesi Priskumi, kildina juos iš skitų[1]. Neva Atilos rūmuose girdėtos giesmės buvusios skitiškos; tai neįrodo, kad hunai buvo skitų palikuonys, nes tie Šiaurės Azijos vaikai galėjo linksmintis ir dainuodami svetimšalių giesmes taip pat, kaip tai daro ir kiti. Antra vertus, Bizantijos rašytojai dažnai prie skitiškų genčių priskirdavo ir tokias, kurių kilmės bruožai nuo skitiškų skyrėsi kaip dangus ir žemė; o prie tokių, žinoma, priklauso hunai. Šiandien neabejojame, jog jie yra avarų, pečenegų, poloviečių, mongolų, totorių, baškirų, kalmukų ir kitų plokščiaveidžių genčių bei tautų protėviai. Ši tauta, išplitusi Šiaurės Azijoje jau paskutiniame amžiuje prieš Kristaus gimimą, pirmiausia puldinėdavo Kiniją; tie puldinėjimai privertė kinus atsitverti nuo jų ta milžiniška mūro siena, kuri yra pasaulio stebuklas. Tik IV amžiuje po Kristaus gimimo šios tartarų minios persirito per Uralą prie Volgos ir priartėjo prie Dono. 375 metais jie persikėlė per Doną, Donecą ir Dneprą, visur sunaikindami, iškapodami tuos, kurie jiems pasipriešindavo, o nuolankesnius išsivesdami ir taip stiprindami savo pajėgas.

---

[1] Tai cituoja Striteris (Memoria populorum. T. I. P. 513).

306

375 metai. Hunų įsiveržimas į Europą. Vadovaujami Balambero ar, kaip kiti rašo, Balamiro hunai įsiveržė į Europą. Šis valdovas, rėmęsis ypatinga politine sistema, mokėjo išlaikyti paklusnias įvairias ir dažnai visiškai priešiškas tautas, sutelkti jas po savo vėliavomis. Jų buvo labai daug, nes ir prie Volgos, Dono ir Dnepro žemupio kairiojoje pakrantėje gyveno arba klajojo daugelis genčių, kurių padaugėjo, kai gotai išstūmė jas už Dnepro. Jos visos padidino Balambero užpuolikų minias. Tarsi didžiulė banga jos persirito per Dneprą; neapsakoma baimė ėjo pirma jų. Gotai, kurie ligi tol buvo Europos baubas, baisiai išsigando. Jų karalius Germanarikas, šimto dešimties metų senis, įžymus karo vadas ir laimingas nugalėtojas, taip pabūgo tų barbarų, jog nusižudė nenorėdamas kare su jais prarasti savo įgytą šlovę. Jo įpėdinis Vinitaras jau buvo hunų vasalas. Taip dažnai didžiausia žemės galybė atsiduria ant savo kapo slenksčio. Šie Europos Sarmatijos valdovai, Rytų imperijos siaubas, iškart pasitraukė nuo hunų, spaudžiami Dnestro link, galop persikėlė kitapus Dnestro, kaip nuolankūs vasalai ieškodami prieglobsčio imperijoje.

307

Neįmanoma būtų nubrėžti hunų, kuriems Europoje buvo pernelyg ankšta, valdymo ribų; kur tik įsigeisdavo šios grobikų ordos, ypač po Aetijaus mirties, nueiti, ten ir buvo jų valdos[1]. Savaime suprantama, Germanariko

[1] *Mortuo Aëtio Attila nullum habens sibi compositum parem, impune Europam vastabat et utramque Imperii partem sibi habebat vectigalem. Procop.* De bello Vand. L. I. C. 4. P. 187. (Po Aetijaus mirties Atila, kadangi nebuvo nė vieno, kuris jam pačiam prilygtų, be pavojaus nusiaubė Europą ir abi Imperijos dalis privertė mokėti jam duoklę.)

valstybės žlugimas turėjo duoti teisę nugalėtojams valdyti buvusiam valdovui priklausiusias tautas, tarp kurių buvo ir lietuviai. Tikra tai, kad hunų valdovas apie savo vėliavas sutelkė gotams priklausiusias tautas, kurios visos turėjo rytuose jiems pavaldžių ir pasirengusių savo karinių būrių; vien todėl jis galėjo įsakinėti, nes jo rankose buvo savotiški įkaitai. Skiriai, herulai, sudargai, nuėjo su hunais, tai nekelia jokių abejonių. Iš to darome išvadą, kad ir lietuvių gentys, gyvenusios Pabaltijyje, priklausė nuo hunų valdžios. Dėl to Priskus, buvęs imperatoriaus pasiuntinys pas hunų karalių, duoda labai teisingą informaciją, girdėtą apie naujų užkariautojų valdžios mastą[1]. Anot jo, prie Baltijos jūros nebuvo tautos, kuri nepriklausytų nuo jų valdžios. Iš visų Sarmatijos kraštų visais laikais įvairiais keliais į hunų stovyklas plaukė duoklės ir prekės. Ir, savaime suprantama, taip turėjo būti norint pasotinti užkariautojų godumą ir patenkinti poreikius. Taigi hunų politika turėjo įvairių priemonių ir būdų grobti viską ir visur. Neturime apie tai pasakojančių detalių, nes Atilos stovykloje nebuvo istoriko; tačiau, remdamiesi tuo, ką randame Bizantijos rašytojų veikaluose, negalime abejoti.

308

Lietuvių genčių santykiai su hunais. Per kelerius metus hunų žemės išsiplėtė nuo Dnepro iki Dunojaus, nuo Baltijos iki Juodosios jūros: alanai, roksolanai, gepidai, godai, venedai, herulai, skiriai, sudargai ir t. t., žodžiu, visos gentys ir giminės, buvusios šiame plote, vykdė hunų vado įsakymus. Tolesnės pergalės ir šių genčių gaujos padaryti baisūs nusiaubimai Europos istorijoje yra gerai žinomi ir mums nelabai rūpi.

[1] *Priscus*. P. 35, sequ.

309

Po 377 metų, būtent jau Balamberui valdant, skiriai ir sudargai susijungė su herulais ir jų vadu; tas vadas buvo mums jau žinomas skirių vadas Eduka[1], apie kurį rašėme anksčiau (§ 287), kalbėdami apie 355 metus. Tai buvo būtent tas laikas, nuo kurio susivienijusias lietuvių gentis istorikai pradeda vadinti bendriniu vardu *Litiani;* tai jau minėjome anksčiau.

310

Nežinome, kokios aplinkybės susiklostė lietuvių gentims susivienijus, bet turbūt jos nebuvo itin reikšmingos, nes Bizantijos rašytojai jų beveik visai nemini, tik iš kai kurių užuominų daro išvadą, kad jos gyveno Dakijoje, kur turėjo verstis žemdirbyste. Tik 401 metais, kai Uldino vadovaujami hunai pasistūmėjo giliau į imperijos teritoriją, čia turėjo būti ir lietuvių būrių, kurie visada dalyvaudavo reikšmingesniuose žygiuose. Vėliau, kai imperijos rytuose po Alariko maišto prasidėjo kruvini susidūrimai, hunų valdžioje buvusios tautos: alanai, burgundai, silingai, svebai, kvadai, gepidai, saksai ir herulai pasitraukė į Panoniją, susijungė su vandalais ir iškeliavo Alpių link. Vėliau ši nesuskaičiuojama kariuomenė pasidalijo į dvi dalis: viena, kurioje buvo 200 000 karių, atėjo prie Florencijos mūrų, bet beveik visiškai pralaimėjo Stilichono vadovaujamiems romėnams. Antra dalis liko vietoje, laukdama progos, kuri atvertų kelią į Italiją. Tačiau, pirmai kariuomenės daliai pralaimėjus, ji nėjo pirmyn, o pasuko Galijos link ir 406 metų pabaigoje nekliudoma persikėlė per Reiną. Atrodo, kad herulų būta tik pirmame dalinyje, nes Galijoje apie juos nieko nekalbama.

[1] *Jornandes* et *Procopius.*

453 metai. Atilos mirtis. Apskritai hunai, kol juos valdė Balamberas ir jo įpėdinis Rugilis, po jo valdžia atiteko Atilai, dar nebuvo pernelyg pavojingi romėnų kaimynai[1]. Šis klajoklių valdovas įkūrė savo pagrindinę stovyklą tarp Karpatų, Dunojaus ir Tisos; iš ten jis siuntinėjo kariuomenę užkariauti arba sutramdyti iš priklausomybės besiveržiančių įvairių tautų; sudarinėjo su imperatoriais sutartis, primesdavo jiems visais atžvilgiais nepalankias sąlygas, o už jų tariamus pažeidimus baudė siaubdamas ir grobdamas pasienio provincijas; septyniasdešimt tankiai gyvenamų imperijos miestų pavirto pelenais. Teodosijus II sumanė klastingai nušalinti Atilą. Tuo pasipiktinęs barbaras įsakė viešai paskelbti, jog nuo tol laiko abu imperatorius savo belaisviais, o tuo tarpu laukė patogios progos užpulti Romą ar Konstantinopolį. Tam padėjo Valentiniano III sesuo Honorija, kuri, brolio įkalinta vienuolyne, slapta nusiuntė hunų karaliui savo sužieduotuvių žiedą. Taigi Atila pasinaudojo tuo: neva jam nebuvo leista vesti imperatoriaus sesers. 450 metais jis su savo kariuomene pajudėjo į vakarus. Šis kariūnas, nekliudomas ir greitai eidamas hunų, rugių, gepidų, turingių, frankų, herulų ir skirių priekyje, persikėlė per Reiną ir niokojo viską pakeliui net iki Orleano. Bet Aetius, narsus romėnų karvedys, surinkęs legionus ir sąjungininkus burgundus, alanus, sarmatus, saksonus ir visigotus, laimėjo viename mūšyje, kuris įvyko Katalonijos laukuose, pergalę prieš hunų karalių. Po šio pralaimėjimo Atila pasitraukė už Reino, bet nepamiršo savo ketinimų užpulti Italiją. Apiplėšti Romą atsisakė tik 452 metais gavęs išpirką. Pagaliau šis baisus pasauliui žmogus, kuris buvo tikra dievo rykštė, mirė 443 metais.

---

[1] *Atila gimė prie Volgos upės, kurią azijiečiai vadino Atel. Pagal ją ir buvo duotas Atilai vardas. Volgos žemupyje buvo rasta marmuro [plokštė] su graikišku užrašu ir kažkokiais ženklais. Būtent iš čia ir buvo paimta ši informacija (iš inžinerijos generolo majoro Felkercamo pasakojimų)**.

312

Lietuvių genčių likimas po Atilos mirties. Tuometiniai istorikai, vardydami įvairias Atilos valdomas gentis ir tautas, mini gelonus[1]. Tai buvo galindai, lietuvių gentis, gal kaip tik tie, apie kuriuos anksčiau rašėme (§ 302). Jie gyveno prie Azovo jūros gotų karaliaus Germanariko laikais, atėję iš Galindijos pagelbėti herulams, kuriuos, įsiveržę į Europą, hunai turėjo užgrobti pirmiausia. Jų buvo nedaug, nes trumpai gyvavę pradingsta tarp kitų tautų pavadinimų arba susilieja su brolišku herulų būriais.

313

Atilai mirus, jo valstybę išsidalijo trys jau suaugę sūnūs: Elagas, Dengizakas ir Ernakas, kiti rašo Hirnakas. Jie, užuot gyvenę santarvėje, netrukus pradėjo vieni su kitais kovoti dėl aukščiausios valdžios. Taip pat dingo vienybė ir įvairias tautas siejančios grandys, kiekvienas ėmė galvoti apie savo nepriklausomybę. Prasidėjo neramumai, kurie ir nulėmė visišką hunų galybės žlugimą. Pirmiausia šiuo atžvilgiu išsiskyrė gepidai, nušlavę 30 000 hunų ir išvien su Elaku užėmę Dakiją, savo anksčiau valdas, t. y. Valakiją, Multaniją, Transilvaniją ir dalį Panonijos, plytinčios prie Savos ir Dravos upių, vadinamos Savija, jų apylinkes, Peiso ežerą ir dabartinę Austriją. Iš dalies rugiai patraukė į Trakiją, iš dalies susijungė su herulais, kuriuos rėmė kitos giminingos gentys. Šių genčių lygos valdos driekėsi abipus Dunojaus vidurupio ir buvo romėnų vadinamos *Noricum Ripense*, dabar tai Bavarija[2].

---

[1] *Sidon.* ad Avit.; *Jornandes.* C. 50; *Eutrop.*, Laz.* Lib. 9.

[2] *Hensirius.* Germania Sacra. T. 1. P. 56; *Jornandes, Sigibertus Gemblacensis, Pray.*

314

Šitaip susiklosčius aplinkybėms, herulams tarsi buvo lemta įkurti naują valstybę Vidurio Europoje. Jų net padaugėjo atvykus tautiečiams tiesiai iš gimtų lietuvių žemių. Kaip tik tuo metu vyko didelis germanų genčių kraustymasis: vandalai, tiuringiai, gepidai, longobardai ir kai kurios skandinavų-gotų gentys iš Vyslos žemupio ir iš toliau į šiaurę esančių kraštų siūbtelėjo į pietus; tai jie išsivedė su savimi ir lietuvių kartas[1], kurios galbūt nenuėjo toliau kaip iki Dunojaus ir Noriko, o ten įsiliejo į herulų kolonijas. Tačiau lietuvių Europos pietuose laukė kitas likimas.

315

Dabar panagrinėkime tai, kaip sekėsi romėnams Vakarų valstybėje. Einanti savo politinio gyvenimo saulėlydžio link galinga Cezarių valstybė 457 metais, kai aukščiausias svebų samdytas karvedys Ricimeras, paėmęs valdžią į savo rankas, pademonstravo ypatingą silpnumą; tuo metu soste sėdėjo imperatorių vaizduojąs Avitas, kurį po Genseriko užpuolimo visigotai išrinko imperatoriumi. Jis, Ricimerui įsakius, atsisakė savo aukšto posto. Vietoj jo purpurais buvo padabintas Majorijanas, kuris būtų buvęs vienas garbingiausių monarchų, jei būtų valdęs ne tuo apverktinu žlugimo metu. Tuo tarpu iš Afrikos grasino vandalai; imperatorius nerado kito būdo pasipriešinti ir pakvietė naujus barbarų būrius. Su jais atvyko Orestas ir Eduka; pirmasis vadovavo mišriai germanų kariuomenei, antrasis atėjo iš Noriko su herulais ir jų sąjungininkais, t. y. rugiais ir turcilingais. Šie karvedžiai buvo labai įtakingi, o vėliau, hunų galy-

[1] *Jornandes, Procopius, Lazius.*

bei suirus, abu tapo nepriklausomais ir savarankiškais jiems pavaldžių karių vadais. Bet Majorijano ir Rytų imperatoriaus Leono žygiai į Afriką buvo nesėkmingi; romėnai patys vertė niekais savo monarchų darbus. Netrukus Ricimeras atsikratė Majorijano, o kartu neteko vieningos imperijos valdžios. Įvairiose šalyse atsirado įvairių imperatorių ir barbarų karaliukų. Imperatoriaus sosto griovėjas Ricimeras iškėlė imperijos, kurią jau sudarė beveik vien Italija, vadovu Severą ir šaukėsi pagalbos iš Konstantinopolio. Per šią sumaištį greitai keitėsi imperatoriai: Antemijus, Olibrijus, Gliceras, Nepas neilgai valdė; pagaliau Ricimero mirtis davė progą samdytai kariuomenei vadovavusiam Orestui į imperatoriaus sostą pasodinti savo dar jauną sūnų Romulą Momilijų Augustulą. Tai įvyko 475 metais.

316

Odoakras. Oresto valdymas niekuo nepagerino anuometinės padėties; lupikavimas, anarchija, visuomeninio ir privataus gyvenimo skurdas, fizinės nelaimės ir marai lėmė ir pačių sąjungininkų nepriteklius; visus užklupo badas. Taigi ir patys barbarai pradėjo ūkininkauti, troško dirbti žemę ir turėti ją kaip nuosavybę. Tačiau italų pavydas ir baimė, kad, tapę žemės savininkais, neįgautų dar didesnės įtakos, lėmė, kad tam buvo pasipriešinta. Taigi sąjungininkai pradėjo atvirai murmėti prieš savo vadą. Mažiausiai jam palankūs herulai kreipėsi į savo brolius, įsikūrusius Norike. Majorijano valdomos herulų lygos karvedžio Eduko sūnus Odoakras pasakė, jog, turėdamas tiek valdžios kiek Orestas, jis neleistų sąjungininkų kariuomenei gailėtis savo žygio į Italiją[1].

[1] Delle Rivoluzioni d'Italia, di Carlo Denina in Venezia. 1784. Lib. V. Cap. 1; ištraukos iš Tilemano, Muratorijaus ir kitų sudaro šios temos pagrindą.

317

Karingoms, nesvetingų italų pavydo ir Oresto griežtumo išgąsdintoms gentims nieko daugiau nereikėjo; 476 metų pradžioje visi alanai, turcilingai, gepidai, skiriai, herulai paskelbė Odoakrą savo vadu ir karaliumi. Šis naujasis vadas tuojau pat išskubėjo iš Panonijos, vesdamas gausius būrius. Orestas, nedrįsęs atvirai pasipriešinti mūšio lauke, užsidarė Pavijoje, kuri tuomet buvo laikoma Italijos sostine. Odoakro kariuomenės apgultas miestas netrukus buvo užimtas, apiplėštas ir sunaikintas; Orestas žuvo. Be pasipriešinimo užėmus Raveną, imperatorius Augustulas pateko nelaisvėn ir liko gyvas tik Odoakro didžiadvasiškumo dėka; jis atėmė tik imperatoriaus ženklus ir purpurus. Be to, jam davė įtvirtintą miestą, esanti netoli Neapolio, t. y. Lukulanumą, kuris atnešdavo šešis tūkstančius solidų, to meto piniginių vienetų, metinių pajamų.

318

Išsigandę italai nė nedrįso priešintis, visi iškart lenkėsi naujo valdovo galybei. Romos senatas patvirtino Romulo Augustulo, kuriam nuo galvos nukrito pirmojo Romulo karališkoji ir pirmojo Augusto įsteigtos karūnos, pašalinimą iš imperatoriaus posto. Tarsi pats likimas panoro, kad šis jaunuolis sujungtų anų įžymių Romos imperijos įkūrėjų vardus ir būtų paskutinis jų vadų ir titulų paveldėtojas. Savo kariuomenės paskelbtas karaliumi, Odoakras galėjo priimti titulus ir sosto papuošalus, bet iš kuklumo ar politinių sumetimų skatinamas, o gal vengdamas įžeisti senatą, neliepė vadinti save nei imperatoriumi, nei Italijos karaliumi. Tuo tarpu anksčiau Oresto nuverstas imperatorius Julijus Nepas, neturėjęs prieglaudos Dalmatijoje, tuojau po Odoakro pergalės atsiuntė iškilmingą sveikinimą ir paskyrė jį patricijumi, t. y. imperatoriaus vietininku. Rytų imperatorius Zenonas

atsiuntė pasiuntinius, kurie, linkėdami laimės, buvo slapta įpareigoti susipažinti su padėtimi Italijoje. Odoakras, kuriam buvo gerai žinoma Rytų imperatoriaus mintys ir ketinimai, nutarė, jog, atsižvelgiant į jo padėtį, dera parodyti tam tikrą paklusnumą Zenonui. Dėl to Romos senatas nusiuntė į Konstantinopolį pasiuntinius, pranešdamas, jog nereikia skelbti imperatorių Romoje, nes aukščiausio rango pareigūnas yra Rytų imperijoje; imperatorius gali drąsiai pasikliauti dora ir karingumu Odoakro kaip patricijaus, kuriam jis teikiasi patikėti valdžią italų diecezijoje. Su šia delegacija Odoakras nusiuntė savo pasiuntinius, kurie, demonstruodami nuolankumą, turėjo prašyti patvirtinti senato reikalavimus. Taip pat atvyko ir Nepo pasiuntiniai, kurie reikalavo, kad būtų patvirtintas jų imperatoriaus titulas. Tačiau, nepaisant viso to, Odoakras gavo tai, ko geidė, nors italai nelabai buvo linkę jį remti. Po trejų metų Dalmatijoje šį nominalinį monarchą nužudė atsiųsti Glicero, kurį jis seniau nuvertė nuo sosto ir paskyrė Salonos vyskupu, žmonės. Tuo metu Rytų rūmai nedviprasmiškai patvirtino Odoakrą Italijos vietininku, pavesdami jam visą valdžią ir Dalmatijoje, kurios imperatorius buvo miręs. Odoakras netrukus perleido šią provinciją visigotų karaliui Evarikui, norėdamas taip pelnyti jo palankumą, o kiek anksčiau jis užmezgė draugiškus santykius su galingu Afrikos vandalų karaliumi Genseriku, iš kurio tam tikromis sąlygomis gavo Siciliją. Užsitikrinęs kaimyninių valstybių vadovų Zenono, Evariko ir Genseriko, kurie galėjo jam pakenkti, palankumą, jis, dorybingo ministro romėno Liberijaus remiamas, sutelkė visą dėmesį į Italijos vidaus problemas; samdyta kariuomenė, kaip buvo žadėta, gavo trečdalį žemės valdų[1]. Galbūt seni žemės savininkai priėmė šį nurodymą ne visai geranoriškai, bet atvirai maištauti nedrįso pirmiausia dėl savo bejėgiškumo, o antra

[1] *Procop.* De bello Goth. L. I. C. 1.

vertus, jie nematė kito būdo įtikti kariuomenei. Išsaugoję tai, ką jiems paliko jų ponai, jie galėjo tikėtis saugumo, juo labiau kad ir šiaip nepajėgė vieni įdirbti visą žemę. Odoakras saugojo juos nuo nelaimių, atgaivino meną ir mokslus, nors pats buvo arijonas, rėmė katalikus. Jis valdė Italiją beveik 14 metų; istorikai neįžvelgia jame nieko barbariško, išskyrus vardą.

319

Prieš pradedami tolesnį istorinį pasakojimą apie herulus, turime keletą žodžių tarti apie jų karalių Odoakrą. Šis vardas iš tikrųjų kilęs iš lietuvių kalbos: *Oda,* arba *Odoa,* reiškia žvėries odą, apdorotą kaip kailį[1]. Skiemuo *cer,* arba *kras,* yra tam tikra šiai kalbai būdinga galūnė, paverčianti daiktavardį asmenvardžiu. Tiesa, apie šio didvyrio kilmę nėra aiškių istorinių liudijimų; vieni sako, kad jis buvo iš rugių genties, o tai visai neatitinka jo veiksmų šios tautos atžvilgiu. Ji beveik nuolat buvo jam nedraugiška ir neturėjo nieko bendro su lietuvių karta[2]. Taip pat rašoma, jog Odoakras buvo Edukos, arba Edukono, sūnus. Tokius vardus turėjo du vadai, susiję su mūsų istorijos tema; apie pirmąjį jau rašėme (§ 287), jog jis apie 355 metus vadovavo skiriams, o antrąjį ką tik minėjome (§ 315) prisimindami jo atvykimą į Italiją. Turbūt pirmasis buvo pernelyg senas tam, kad būtų tėvas Odoakro, kuris, tai žinoma iš Kasiodoro raštų, buvo nepalyginti jaunesnis už Valamiro sūnų — ostrogotų ka-

---

[1] K. Sirvydo žodynas. P. 339. *Senovės rašytojai, tokie kaip Prokopijus ir Jordanas, herulų vadų, t. y. karaliukų, vardus Faras, Filemut, Fanoteus, Fulkaris akivaizdžiai iškraipė neatpažįstamai, nes lietuvių kalboje, nė vienoje jos tarmėje, raidė „į" nėra žinoma. Lietuvis, nuo pat gimimo pripratęs prie savo kalbos, nemoka ištarti šio garso. Pavyzdžiui, žodį „falszywy" jis taria „palszywy"*.

[2] Rugiai buvo gotams giminiga germanų gentis. *Helmold.* P. 568.

ralių Teodoriką. Be to, atitinka tikrovę antrojo Edukos, kuris taip pat turėjo sūnų Onulfą, pripažinimas Odoakro tėvu. Be kita ko, Edukos vardas kilęs iš lietuviško skambėjimo, t. y. heruliškas[1]. Žinios apie Odoakro gyvenimą dėl istorikų nerūpestingumo pražuvo; neabejotina tik viena, kad jis iš jaunumės turėjo nepaprasto kariūno ir išmintingo žmogaus vardą, o jo kilmė leido užimti aukštesnius savo giminės postus.

320

Išliko tik viena detalė iš tų laikų, kai jis, jau paskelbtas herulų ir kitų sąjungininkų vadu, su pagalbine kariuomene patraukė iš Dunojaus vidurupio į Italiją, ketindamas kautis su Orestu; tai įvyko 475 ar 476 metais[2]. Čia pateiksime mūsų Lietuvos istorijos tyrinėtojo ištrauką: „Kai Odoakras su savo kariuomene žygiavo per Panoniją, sužinojęs apie vienuolio šv. Severino šventumą, iš smalsumo aplankė jį kartu su savo riteriais. Norėdamas įsitikinti, ar tikrai vienuolis žino viską apie praeitį, dabartį ir ateitį, jis apsivilko paprastus kailinius ir neatpažintas įžengė į šventojo vyro celę. Kadangi jis buvo aukštas, žemame kambarėlyje turėjo nulenkti galvą. Bet šventasis vyras iškart jį atpažino ir išpranašavo, jog anas taps karaliumi, o atsisveikindamas tarė: „Eik į Italiją šiandien vilkėdamas paprastus kailinius, o netrukus kitiems dalysi brangius apdarus ir dovanas“[3]. Odoakras, tapęs karaliumi, prisiminė šią pranašystę ir pažadėjo

[1] Šio vado vardas gali būti kildinamas iš latvių kalbos; jis dialekto atžvilgiu yra artimiausias herulų žodžiui *duhkt,* virti, griaudėti, kelti triukšmą (*Stender.* Lettische Gramm. S. 37). „E“ yra prieš-vardinis garsas, paverčiantis siekinį daiktavardžiu; taip *Eduhka* reiškia ūmų, aistringai bet kokio žygio besiimantį žmogų.

[2] *Eugip.* in Vita s. Severini apud Boland. 8 die Januarii.

[3] *Xaw. Bohusz.* Rozprawa. S. 49 (su mūsų pataisomis).

šventajam įvykdysiąs viską, ko tik jis paprašysiąs. Šventasis vyras paprašė laisvės kažkokiam Ambraziejui, ir Odoakras liepė tučtuojau nuimti jam grandines.

321

Nors šio valdovo valdžia buvo skirta vidinei tvarkai Italijoje įvesti ir išorinei taikai išsaugoti, tačiau ne kartą jam reikėjo rengti karo žygius.

Beveik tuo pat metu Norike kilo kažkokie neramumai, kurie ir atviliojo ten herulus. 477 metais jie sudegino garsią romėnų koloniją Juvavą prie Saurus upės — dabar tai Zalcburgas prie Zalcacho upės.

Taigi 478 metais reikėjo saksų priešakyje plaukti į Galiją, kur, jam išsilaipinus prie Ligeros žiočių, tenykštis karalius nusižemino ir sudarė sąjungą, kokios iš jo reikalavo Odoakras. 479 metais, jau užvaldęs Dalmatiją, keršydamas už imperatoriaus Nepo mirtį, jis patraukė prieš Glicerą. Šitaip nugalėdamas priešus ir siekdamas tikros gerovės savo valdiniams, jis nenugalėjo atkakliausio doros ir kilnumo priešo — pavydo.

322

Tuo metu ostrogotus[2] valdė Teodorikas, ne tik retų bruožų, bet ir gudrus, godus, sumanus žmogus, ištroškęs valdžios ir turtų. Dažnos pergalės ir kovingumas darė jį to amžiaus pirmuoju riteriu. Jis, sužinojęs apie Odoakro karo žygius ir dorybingumą, apimtas karo šlovės įkarščio, tuometiniu riteriškumo papročiu, apdovanojęs jį šarvais ir ginklais, paskelbė riterio sūnumi, prisiimdamas atitinkamų įsipareigojimų[3].

---

[1] *Eugip. Vita Sancto Severini*.*

[2] Ostrogotai reiškia Rytų gotus. *Oster* reiškia saulėtekį. Šį žodį žino ir lietuviai: *Ostrabrama* Vilniuje reiškia Rytų vartus, nors jie ir nėra rytų pusėje. *Ostrogatas* reiškia rytų galą.

[3] Šie dokumentai yra Kasiodoro laiškų rinkinyje.

323

Tokių santykių norėjo Odoakras, kuris nesiekė nieko kito, o tik stengėsi padidinti gerovę savo naujos valstybės, kur jis išsaugojo senus įstatymus, institucijas ir kitą civilinę tvarką. Norike likusius jo sąjungininkus pernelyg engė rugių karalius Febanas. Jis, engiamųjų paprašytas pagelbėti, išvyko pats ir nugalėjo rugius, kurių karalius žuvo kautynėse, o jo sūnus Frederikas išsigelbėjo pabėgdamas iš krašto. *Tai buvo 486 metais**. Bet, kai tik Odoakras grįžo į Italiją, Frederikas vėl pasirodė ir padidino savo tėvo valdžią. Nuolatiniai skundai ir apmaudas lėmė žygį Odoakro brolio Onulfo, kuris, vadovaves herulams, antrąkart privertė Frederiką pasitraukti iš krašto, šįsyk į Meziją, kur valdė Teodorikas; jie abu šiek tiek giminiavosi[1]. Po šios pergalės, norėdamas visiškai apsaugoti herulus ir senus Noriko gyventojus nuo visokios piktų ir nedraugiškų rugių įtakos, visų pasitenkinimui, perkėlė juos į Italiją. Bet rugiai, užuot buvę dėkingi už tai, kad vien jiems liko derlingas kraštas, supyko ant Odoakro, nes jis atėmė jų belaisvius ir turtą; jis stengėsi senus Noriko romėnų kolonistus ir kitus su jais nesigiminiavusius gyventojus paversti vergais. Ypač jie pavydėjo herulų sėkmės Italijoje.

324

Antra vertus, ir patys romėnai, visuomet pavydėję barbarams, nepalankiai ir nedėkingai vertino savo valdovo nutarimus; juos slėgė tie įstatymai, kuriuos imperatoriai buvo sutrypę, taip pat jų nepatenkino tai, kad reikėjo pasidalyti su sąjungininkų kariuomene žeme. Jie dar labiau apmaudavo dėl naujo perdalijimo, kurį sukėlė Noriko gyventojų perkėlimas į Italiją. Visa tai lėmė, jog romėnai slapta nuvyko pas Zenoną prašyti, kad jis

[1] *Ennodius*. In lib. dicto Theodorici reg. P. 298.

teiktųsi išvaduoti juos iš barbarų. Tuo pat metu ir Frederikas Teodoriko rūmuose nesiliovė prašęs pagalbos priešams herulams nugalėti.

325

Rytų imperatorius, silpstant jo galiai, blaškėsi pavydėdamas, sudarinėjo su Odoakru sutartis ir vėl pažeidinėjo paliaubas, ieškojo priežasčių susidūrimams ir vėl stengėsi jų išvengti. Galop jis slapta susitarė su Teodoriku, pasikliaudamas pažadais, o gal vildamasis sukelti barbarų valdovų tarpusavio karą; abiem šalims nusilpus, atsirastų proga pašalinti juos abu, be to, jis leido ostrogotams grobti ir Romą, ir Italiją. Nors Teodorikas gerai perprato ketinimus visuomet klastingo Zenono, kuris jau seniau, dar 479 metais, kurstė jį prieš Odoakrą, kai po Nepo mirties nenorėjo laikyti Italijoje jo įtakingo vietininko; tačiau tuomet Teodorikas nesileido sukurstomas. Bet dabartinėmis aplinkybėmis surengti Italijos žygį paskatino jį kiti dalykai, kuriuos įkvėpė asmeninis pavydas ir troškimas įgyti geresnį kraštą Italijoje, negu jam priklausė Mezijoje. Tariamomis žygio priežastimis tapo kerštas už padarytą rugiams skriaudą ir vykdymas įsakymų Zenono, kuris tuomet buvo laikomas imperatoriumi visos Romos valstybės, buvusios iki jos pasidalijimo į Rytų ir Vakarų imperijas; kartu jis turėjo teisę savo nuožiūra skirti vietininkus Italijoje ir nušalinti jam neįtinkančius.

326

Teodoriko žygyje dalyvavo gotų karaliaus pakviestos didelės minios žmonių, tarsi skubėjusių įsikurti palaimintame Italijos krašte; keliavo ne tik kariai su visa savo manta, šeimomis ir pastogėmis, bet ir įvairūs kolonistai. Paskui kariuomenę riedėjo specialiai padaryti dengti ve-

žimai, galėję būti būstais, mašinos ir malūnai su visa įranga. Žinoma, visa tai žygį, pradėtą viduržiemy, lėtino ir sudarė nemažai kliūčių greitam įsiveržimui į Italiją. Bet nei neišvažiuojami kalnų keliai, nei tą žiemą užklupę smarkūs šalčiai ir sniegas, nei pagaliau pakeliui patirtas gepidų, vėliau ir bulgarų priešinimasis nesukliudė prasiveržti net iki Italijos sienų.

327

Odoakras savo ruožtu taip pat negaišo laiko; jis sutelkė gausesnę, geriau negu užpuoliko ginkluotą kariuomenę ir patraukė jo pasitikti. Tuo tarpu Teodorikas, apsaugojęs užnugarį, — jis buvo mūšio lauke nukovęs gepidų karalių Trazilą ir įveikęs Bazos vadovaujamus bulgarus, — pasikvietęs pagalbon visigotus, kai šiek tiek užtruko jo žygis, surengė savo kariuomenių vadų pasitarimą dėl tolesnių veiksmų; tuo pat metu jis gavo žinią, jog Odoakras su visomis savo pajėgomis, atėjęs prie Sonzo upės netoli Akvilos, įsirengė stovyklą ir taip įsitvirtino vietovėje, tarsi laukdamas priešo. Gotų karalius iškart ten iškeliavo. Upė buvo gili, per ją buvo permestas gerai iš abiejų galų sutvirtintas tiltas, herulų kariuomenė buvo kovinga, gausi, vadovaujama savimi pasitikinčio karvedžio. Visa tai kėlė gotams geroką susirūpinimą, tačiau jie ėmė rengti savo stovyklą priešais tilto įtvirtinimus ir išdrįso grąsinti tik ją geriau įsirengę. Jei Odoakras nebūtų leidęs kelias dienas ilsėtis priešui, išvargintam gana skubaus žygio ir kaskart sulaukiančiam pastiprinimų, jei su pailsėjusia kariuomene ir turėdamas savo rankose tiltą būtų nedelsiant puolęs, būtų tikrai laimėjęs. Bet dėl kažkokios nesuprantamos klaidos jis ne tik leido gotams pailsėti, apsiprasti vietovėje, bet ir, pripažinęs jų pusei kažin kokią persvarą, skubiai paliko kuo puikiausiai įtvirtintą stovyklą ir pasislėpė Veronoje, o kartu gera valia prarado daugiau kaip pusę savo kariuomenės, kuri

išsilakstė. Šią paniką gotai suprato kaip gerą ženklą, suvokė, jog herulams bus nelengva pasipriešinti jiems mūšio lauke. Tad jie gana saugiai traukė toliau. Tuo tarpu Odoakras, skubiai surinkęs saviškius, tyliai ir taip netikėtai puolė naktį jų būrius, įrengusius stovyklą prie Ados upės, kad visus priblokšė, privertė bėgti ir būtų visiškai nugalėjęs, jei bebaimis Teodorikas, nebijodamas didžiausio pavojaus ir gal geriau už priešininką vadovavęs saviškiams, nebūtų sugrąžinęs sprunkančių ir narsiai pasipriešinęs. Čia švintant prasidėjo kruvinos kautynės; ilgai nebuvo aišku, kas laimės. Galop Teodorikas, savo gotų priešakyje surengęs naują ataką, nugalėjo herulus; Odoakras vos išsigelbėjo sprukdamas. Vienas seniausių jo karvedžių Tufa perėjo priešo pusėn. Čia, nesėkmės labiau įbaugintas negu sugniuždytas, jis pasuko į Romą, ketindamas ten įsitvirtinti. Bet nedėkinga Roma užvėrė savo vartus. Tuomet jis nusiaubė apylinkes ir, iškeliavęs į Raveną[1], užsidarė ten, savo rezidenciniame mieste. Po pergalės gotų karaliaus jėgos buvo gal taip nusilpusios, jog jis nedrįso persekioti savo priešą; jis tik užėmė Milaną ir Paviją, peržiemojo šiuose miestuose, ruošdamasis kitai kampanijai. Visa tai įvyko 489 metais.

328

493 metai. Odoakro mirtis. Pavasariui atėjus, fortūna pakrypo herulų pusėn. Teodoriko valdžia nepatenkintas Tufa su visa jam patikėta kariuomene paliko jį ir vėl perėjo pas Odoakrą. Taip pat ir rugių vadas Frederikas paliko gotus ir su saviškiais pasitraukė pas herulus. Teodorikas buvo apsuptas Pavijoje, Odoakrui nepalankiame mieste nuo tų laikų, kai ten buvo nugalėtas Orestas; po šio pralaimėjimo miestas sustiprėjo ir buvo atstatytas.

[1] *Jornandes.* Lib. I, II; *Procop.* De bello Goth. Lib. I; *Aretinus.* Lib. I.

Atrodė, kad su tokia gausybe žmonių uždarytas nepernelyg dideliame mieste bus priverstas pasiduoti dėl bado. Bet Teodoriką tuo metu lydėjo laimė: iš Galijos atvyko visigotų pastiprinimai, kurie išvadavo jį iš labai keblios padėties. Herulų karinomenės vadų tarpusavio kivirčai taip pat prisidėjo prie Teodoriko persvaros taip, kad Odoakras vėl buvo priverstas užsidaryti Ravenoje, o Teodorikas iš apgultojo pats tapo apgulėju. Tačiau pirmojo padėtis buvo geresnė negu antrojo Pavijoje. Ravena buvo erdvesnė ir viskuo geriau aprūpinta, turėjo gerą susisiekimą su jūra ir galėjo suteikti apsiaustiesiems nepalyginti palankesnes sąlygas. Jėgų teikė viltis sulaukti svetimšalių paramos, žadėtos imperatoriaus Zenono. Visos šios aplinkybės žadėjo kuo geriausias sąlygas susitaikyti su apgulėjais, kurių visi kariniai žygiai ir būdai buvo bevaisiai.

329

Iš tiesų buvo pasirašyta taika, bet jos sąlygos mums visiškai nežinomos. Tik žinoma tai, kad Teodorikas pažadėjo išsaugoti Odoakro gyvybę ir turtus, perleido jam net tam tikrą valdžios dalį Italijoje arba patikėjo jam tam tikras valdas. Odoakras patikėjo gotų karaliui savo sūnų Telaną. Bet jis, trokšdamas vienvaldystės ir kupinas juodo pavydo, nepasibjaurėjo netrukus po paliaubų sudarymo pažeisti svetingumo taisykles: jis savo rankomis nužudė jo rūmuose puotavusį Odoakrą. Netikėtai gotai Ravenoje ir jos apylinkėse puolė herulus, kurių gana daug iššudė. Šis baisus įvykis įvyko 493 metų kovo 5 dieną. Kai kurie istorikai, norėdami bent iš dalies sumažinti Teodoriko nusikaltimo dydį, stengiasi įterpti spėjimą, jog Odoakras kėsinęsis į jo gyvybę[1]. Tačiau nėra

[1] Cassiodori Chronicon, ad Theodoricum regem, in. Col. Ser. Bizant. P. 928.

jokių šią prielaidą paremiančių įrodymų, be to, galima pasmerkti ir gotų karalių, kuris, galėdamas būti teisėju, tapo budeliu[1].

330

Lietuvių genčių likimai po Odoakro mirties. Po Odoakro mirties dar ketverius metus truko susirėmimas priešiškų barbarų grupuočių Italijoje; čia įsimaišė dar ir nauji atvykėliai iš Pjemonto ir Galijos, ypač daug buvo burgundų. Lietuvių genčių likimai po kovo skerdynių Ravenoje buvo įvairūs. Didžiausia herulų dalis pasitraukė prie Dunojaus, kur ketino apsigyventi šalia rugių arba toje Noriko dalyje, kurią pavadino Rugilandija. Savo kaimynystėje jie rado longobardus ir ėmė savintis tam tikrą jų valdžią. Tai buvo germanų gentis, klajojusi ir dykinėjusi, be to, visiškai negausi, bet pernelyg karinga. Herulai su jiems būdingu pasipūtimu įžeidė nepriklausomus longobardus, linkusius paklusti savo valia, o ne prievarta. Herulų karalius ar veikiau po Odoakro valdęs vadas Rudolfas neapdairiai pradėjo kariauti su jo tautiečio vadovaujamais longobardais, kurie dar 493 metais juos visiškai sumušė. Tad herulams neliko nieko kito, kaip tik išsikraustyti iš šių žemių. Jie pasistūmėjo žemyn Dunojumi, ramiai perėjo gepidų kraštą ir pasidavė Rytų imperatoriaus globai. Jam tarnaudami, jie vis laukė patogios progos atkeršyti gotams už įvykdytą piktadarystę. Netrukus pasitaikė tokia galimybė, kai jie, Belizarijaus vadovaujami, pradėjo kariauti. Vėliau, kariaudami Narso gretose, ne sykį įnirtingai triuškino savo priešus, labai prisidėjo išvejant juos iš Italijos. Tai jau buvo karingų Vakarų imperijos užkariautojų vaikai ir anūkai. Jie

[1] *1854 metais Ravenoje buvo rastas senovinis herulų karaliaus kapas. Mieste buvo pastebėta, jog darbininkai pardavinėja aukso skardeles. Paaiškėjo, jog tai karaliaus ginkluotės liekanos. Keli tame kape rasti daiktai, be jokios abejonės, patvirtino šį spėjimą (Rigaische Zeitung. 1854. Nr. 140)*.*

po imperatoriaus Justiniano mirties, 553 metais, buvo perkelti iš Ligūrijos į Trakiją kartu su savo vadais Aliuta ir Filimundu; čia jie buvo pasmerkti nuolat kariauti su barbarais. Neilgai trukus, nebeliko jų nė pėdsako.

331

Tačiau ir kiti herulų, ar kilusių iš čia, ar iš senų Odoakro kolonistų Italijoje, būriai, kitais keliais paliekantys savo gyvenamąsias vietoves, tarnavo romėnams ir kituose valstybės kraštuose. Taigi 535 metais, kai samdyta svetimšalių kariuomenė Afrikoje sukėlė maištą, ją sudarė herulai, vandalai ir maurai. Taip pat ir Romai antrąkart pakliuvus į Totilos rankas, kai Justinianas surinko kariuomenę, greta longobardų ir persų buvo herulų. Ši kariuomenė buvo sutelkta Pado žemupyje 552 metais Narsui vadovaujant ir dalyvavo Taginos mūšyje; čia ir žuvo Totila. Nedaug herulų, gal išlikusių kažkur Rytų valstybės provincijose po to, kai prieš keturiasdešimt metų buvo išblaškyti, liko šiose vietose gyventi[1].

332

Tačiau reikšmingesnis už kitus herulų būrius buvo tas, kuris po patirto pralaimėjimo prieš longobardus atsiskyrė prie Dunojaus 493 metų pabaigoje ir skyrėsi nuo kito, kuris, tai jau rašėme anksčiau (§ 30), patraukė prie šios upės žemupio. Būrys, eidamas priešinga kryptimi, dar sykį susidūrė su kitu longobardų būriu, ketinusiu juos apiplėšti, ir jam pralaimėjo. Vėliau, 494 metais, persikėlę į Dunojaus aukštupio kairiąją pakrantę, rado sla-

[1] *Skaitytojui, kuris norėtų išsamiau sužinoti apie herulų istoriją, patartume paimti garbų veikalą, kuris vadinasi „Apie herulus, lietuvių giminaičius"*.*

vų gyvenamą kraštą; slavai juos, sakiusius, jog eina į Tulą[1], ramiai praleido. Šių slavų tuomet jau gyventa Elbės žemupio ir Oderio tarpupyje net iki Vyslos ir jos dešiniojoje pakrantėje. Vėliau papasakosime, kaip reikia suprasti tą Tulą, o čia tik priminsime, kad herulai, ko gero, ketino žygiuoti į Nemuno žemupį, nes tais laikais slavų dar nebuvo tarp Elbės ir Oderio aukštupių. Kraštai, plytintys už kairiosios Vyslos pakrantės, ištuštėjo išėjus germanų gentims ir prasidėjo nuo tų upių žemupių, o slavų gentys ėmė čia įsikurti iš tos pačios pusės. V amžiaus pabaigoje šiuose kraštuose jau plačiai driekėsi slavų gyvenamosios vietovės po vandalų ir longobardų revoliucijų, įvykusių IV amžiaus pabaigoje ir V amžiaus pradžioje; jos lėmė germanų išsikėlimą iš šių kraštų į Pietus[2]. Slavai visuomet buvo svetingi, daug jų kartų buvo taikių, vertėsi žemdirbyste, ypač tos, kurios gyveno arčiau Baltijos jūros ir kurių gyvenamosios vietos tęsėsi nuo Vyslos dešiniosios pakrantės iki Nemuno žemupio. Tad artimiausias ir saugiausias herulų kelias vingiavo į Šiaurę per Pamarį, Kujaviją ir Mazoviją į Prūsiją, iš kur buvo visai netoli iki herulų gimtosios Jūros upės krantų. Tai patvirtinančių įrodymų randame Ksavero Bogušo veikaluose[3]; iš jų sužinome, jog herulų keliauta į Reitgotiją. Šis pavadinimas, anot naujausių tyrimų, reiškia lietuvių genčių gyvenamus pamario kraštus[4], prie kurių priklausė ir Hirija (§ 240).

333

Iš tiesų nėra abejonių, kad gana didelė herulų dalis šio ar netrukus po jo įvykusio kito būrio žygio metu

---

[1] *Procop.* De bello Goth.; *Wolfgangus Lazius.* Lib. 20. Comment.; *Cluverius.* Geograph. P. 140.

[2] *Stritter.* Memor populor. T. II. P. 24, sequ; *Naruszewicz.* Hist. Nar. Pol. T. I. S. 224.

[3] Rozprawa. S. 51.

[4] *Voigt.* Geschichte Preussens. B. I. S. 197.

įsikūrė Elbės žemupyje, šiandienėje Meklenburgo žemėje. Ten jie išlipo ir VI amžiaus pirmojoje pusėje pasistūmėjo dešiniau iki Elbės vidurupio ir iš dalies net iki Oderio. Šis didelis kraštas kiek vėliau buvo vadinamas Vilkija; lietuvių kalba reiškia didelį. Vyskupas Enodijus liudija, jog herulai įsikūrė tarp saksų ir slavų amžiaus pabaigoje[1]. Jordanas mini, jog herulams atiteko germanų genčių paliktos ir slavų dar neužimtos žemės[2]. Yra ir vėlesnių istorikų tikslesnių teiginių šiuo atžvilgiu. Helmoldas ir Adomas Brėmenietis teigia, jog herulai pirmiausia apsistojo prie Hebolos, arba Havolos, upės; dėl to kai kurie kronikininkai priskiria juos prie slavų havolėnų. Bet šis pavadinimas aprėpė įvairias arti viena kitos taikiai gyvenusias arba tam tikrai lygai priklausiusias gentis, o ta Havolija plytėjo prie Havolos, Šprė ir dalies Elbės. Šiai sąjungai priklausė velinai, brėžanai, stodorėnai, herulai. Taip pat neabejotina, kad senovės valetabai ir lužitėnai, šiandienės Lužicos gyventojai, iš dalies buvo lietuvių kartos. Tačiau neaišku, ar jos ten gyveno nuo seno, kažkada užklydusios iš tikrosios Lietuvos sričių, ar gavo pradžią nuo iš Italijos atvykusių herulų? Tunmanas[3], Jonas Potockis[4], Lelevelis[5] tai žinojo, bet į šį klausimą neatsakė. Tą patį reikia pasakyti ir apie šio veikalo pirmame tome esantį straipsnį „Šventyklos". Tačiau, mūsų supratimu, lietuvių gentys Lužicoje turėjo įsikurti ne anksčiau kaip VII amžiuje, nes tuo metu herulai dar galėjo plėtotis, be to, suvienodėjo religinės apeigos visų lietuvių genčių, garbinusių savo dievus pagal tuos pačius simbolius, kurių liekanų rasta Lužicoje.

---

[1] Scriptor. rer. Brunsvicar. T. I. P. 28.
[2] De reb. Gothic. P. 103.
[3] Über Gottesdienstliche Altherthümer der Obotriten. S. 318, 321.
[4] Voyage dans la basse Saxe.
[5] Tygod. Wileń. 1816. T. II. S. 352—353*.

Būtina paminėti dar ir istorines pastabas dėl Vilkijos krašto. Veltui kai kurie istorijos tyrinėtojai šį pavadinimą kildina iš slavų žodžio *Wilk,* nes lotynų kronikose randamas šio krašto gyventojų pavadinimas *Vilci.* Iš tikrųjų nebuvo jokios vilkų genties, bet buvo herulų Vilkijos kraštas, Didžioji Herulija, dėl ko ir tenykščiai slavai, įsikūrę po herulų ir maždaug apie 580 metus išstūmę iš jos ankstesnius gyventojus, buvo vadinami vilkijais arba vilkais[1]. Be to, pačioje Lietuvoje yra panašiai vadinamų valsčių ir netgi ne vienoje vietoje; lietuvių geografijoje žinomi Vilkija, Vilkai, Vilkiškės. Vadinasi, kartos, vadinusios savo gyvenamąją vietovę Vilkija, galėjo arba iškeliauti iš Lietuvos, arba atvykti nuo Oderio į Lietuvą ir čia įamžinti savo kolonijų pavadinimus, kai jas po minėtų metų išstūmė slavai liutičiai, nuo kurių ir šiandien šis kraštas vadinamas Lužica[2]. Tačiau likę Meklenburge herulai, nors ir engiami vokiečių, savo kalboje ir papročiuose išsaugojo nemažai kilmės pėdsakų. Kraštas, kur jie gyveno, vadinosi *Verulija, Verlija,* t. y. iškraipytas Herulijos pavadinimas. Tai įrodo Ksaveras Bogušas[3]. Toje Meklenburgo dalyje ligi šiol turėtų būti kaimiečių, mokančių herulų kalbą. Galima būtų dar daug papasakoti apie Meklenburgo herulus, bet jų vėlesnė istorija mūsų nedomina; taigi apsiribosime tuo, ką pasakėme apie herulų ryšius su lietuvių žemėse gyvenusiomis gentimis. Tačiau išsamesnės žinios apie herulus nuo VI amžiaus bei vėlesni tyrimai suteiktų daug žinių ir apie slavus bei lietuvius.

---

[1] Anksčiau išvardyti autoriai.
[2] *Naruczewicz.* Hist. Nar. Pol. T. I. S. 530 etc.
[3] Rozprawa. S. 51—58.

* * *

„LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJOS“ ANTRO TOMO

PRIEDAI IR PAAIŠKINIMAI

.....

I priedas

Ištrauka iš Kocebaus
(Preussens ältere Geschichte. B. I. S. 238 sequ.)

Apie gintarą

Tai, kad gintaro aprašymas turi įeiti į mūsų kraštų istoriją, argumentuoja Šlėceris, rašydamas: „Jei nebūtų gintaro, Šiaurės istorija neabejotinai būtų 500 metų jaunesnė. Taip pat gintaro istorija yra pagrindinė dalis visuotinės, o ypač prūsų istorijos“.

„Odisėjos“ vietos, kur Homeras pasakoja apie jį žinomos, bet ne taip plačiai žinomos jo palikime, *Derelictis*[1], 623 metais, kur užsimenama, kad gintaro buvo mesta į Ajako laidotuvių laužo liepsnas. Gintaru inkrustuotas namų valdovės krėslas minimas Homerui priskirtame eilėraštyje „Eurusione“; Eridaną jis mini „Batrachomiomachijoje, o Heziodas — „Teogonijoje“ (V; 238).

[1] Taip vadinama ši poezija, nors tai ne Homero palikimas, bet Kvintas Kalaberas, graikų poetas, gyvenęs IV amžiaus po Kristaus gimimo pabaigoje, rašė poemą „Paralipomenon Homeri“, t. y. Homero papildymai (Pšibilskio išversta į lenkų kalbą)*.

Žodis *Sakal,* kuriuo gintarą vadino egiptiečiai, turėtų būti toks pat ir hebrajų kalboje. Siriečiai vadino *Harpax,* t. y. grobikas, galbūt dėl jo savybių traukti prie savęs. Senovės prūsai vadino *Gentor* pagal panašumą į *genitor, genitum terra,* žemės produktas, nes senovės prūsų ir lietuvių kalbos turi daug lotyniškų žodžių. Vokiečiai vadino jį *Boernstein,* degus akmuo, nuo senovės vokiečių žodžio *Boernen,* degti.

Nėra galo senovės padavimams apie gintaringą žemę; juos vardijant, pakanka paviršutiniškai paminėti, nes ir taip skiriama per daug dėmesio. Iš Dionyzo Perigeto ir jo aiškintojo Eustatijaus žinome, jog senovėje manyta, kad Euksino ir Kaspijos jūrų vandenys susisiekdavę, iš kur tekėdavę į Baltijos jūrą[1]. Fosas* išjuokia tokius pasakiškus Strabono pasakojimus, o kimbrus, arba himerus, laiko paprasta finikiečių išmone, neleidžia painioti Jasono kelionės su Šiaurės istorija; taip pat Šlėceris nesutinka laikyti istorijos nei Apolonijaus aprašymų**, nei Orfėjo argonautikos*** pagalbine medžiaga. O Jonas Ramas, priešingai, net ir Ulisą veda į šiaurinę jūrą, taip pat Hasė argonautus prie Baltijos pakrančių <...>.

Mes savo aprašymuose laikomės vidurio tarp visiško nepasitikėjimo senovės pasakojimais ir jų perdėto polinkio įrodyti teiginius, nes vėliau už Fosą ir Šlėcerį atlikti tyrimai visiškai prieštaravo jų drąsioms šios srities idėjoms.

---

[1] Šioje senovinėje prielaidoje turėtų glūdėti kažkoks senovės topografinis pastebėjimas, kurio esmę sudaro tiesa, kadangi Kaspijos jūra yra žemiau Juodosios, o Baltijos, ko gero, žemiau Kaspijos jūros. Jei tai būtų paprasčiausia kurio nors geografo išmonė, būtų pasakyta, kad Kaspijos jūra plaukė į Juodąją, o Juodoji — į Baltijos jūrą, kaip rodo jų išdėstymas žemėlapyje. Gali būti, kad vietoj Šiaurės okeano Dionyzas nurodė, tai randame kitų senovės geografų darbuose, Baltijos jūrą. Tokiu atveju slėnis, kur teka Volga ar kitos panašios krypties upės, jungė Kaspijos jūrą su šiaurine jūra, o Europa buvo sala. Tai atitinka ir kitur aptiktus senovės autorių požiūrius (*Lelewel.* Bad. staroż. we względzie Geogr.).

Man atrodo visiškai tikėtina, jog pati Baltijos jūra buvo vadinama Eridanu. Šis pavadinimas, o tai jau pastebėjo pats Herodotas, yra grynai graikiškas ir buvo gerai žinomas graikų geografijoje būtent dėl to, kad reiškė visokius į rytus plaukiančius vandenis. Be to, buvo Eridano upė prie Atėnų ir to paties pavadinimo žvaigždynas, įamžinantis Nilą, ir t. t. Todėl reikia ieškoti tikros šio pavadinimo reikšmės. Homeras mini jo pakrantę kaip vienos harpijos ganyklą, o Heziodas tik pamini šį pavadinimą. Pasak Eschilo veikalų, jis sruvena per Ispaniją. Kiti spėja, kad kalbama apie Italijos Padą, nes jo pakrančių gyventojos puošėsi gintaru. Galijos Rodano pavadinimo panašumas paskatino tapatinti jį su Eridanu ir įsakyti jam susilieti su Padu. Net ir Reinas buvo gavęs teisę vadintis gintaro upe. Kiti Rodano šaltinių ieško Rifėjų kalnuose. Vergilijus rašo, kad jis sruvena prie pragaro vartų, po lauro giraites, per kurias plaukia Eridanas, vaikštinėja palaimintųjų šešėliai. Strabonas rašo: „Jis visiškai išnyko“, o Diodoras Sicilietis priduria, jog tai, ką apie jį kalba, yra netiesa.

Į jo palyginimus su Radauna, Vysla, Priegliumi, Nemunu, Dauguva galima taip pat atsakyti tais pačiais Diodoro žodžiais. Kalbų mokovai įrodė, jog senovės graikai net ir okeaną vadino upe, Dionyzas Eridaną pavadina jūra, be to, Aristoteliui priskirti stebuklingi pasakojimai teigia, jog Fajetonas nukrito į jūrą, kai ši jūra, kaip sako Herodotas, iš tikrųjų įteka į šiaurinę jūrą ir yra tokia siaura, jog labiau panaši į upę ir yra net ne itin gili, nesrauni, kaip šiaurinė jūra, dėl to gali būti palaikyta upe. Rašyta, kad ant jos krantų iš tikrųjų randama gintaro ir vien tik ten surenkama jo tiek daug ir pan. Tačiau visgi reikia įveikti daug prieštaravimų, bet ši išmonė mažiausiai juos susieja. Sakau, jog man atrodo, kad kai tarpusavyje neranda bendros kalbos Šlėceris, Bajeris, Fosas, Manertas ir Šeningas, tai iš tikrųjų reikia kalbėti abejojant. Pono Hasės hipotezė apie žemėje buvusį gaisrą ir po jo įvykusi potvynį, o po to atsiradusią Baltijos jūrą ne anksčiau už Trojos karo laikotarpį verta to, kad

būtų perskaityta, bent dėl jos sąmojingo dėstymo ir mokslinio pagrindimo. Anot jo, visa senovės pasaulio istorija slypi mituose, nes pirmieji istorikai buvo poetai. Taip Lucianas Fajetoną laikė astronomu, kurį, tiriantį saulės judėjimą, nutrenkęs perkūnas, Sabinas manė jį buvus vėjavaikį jauną valdovą, kurį nubaudęs Dievas, o Bajeris įžvelgė jame prie Juodosios jūros buvusių kolonijų pirklį, kurio laivas, plaukdamas į gintaro kraštą, sudužo, ir jis nuskendo jūroje. Vėliau jis pakeitė savo nuomonę ir pasakos šaltiniu nurodė žemę ištikusią katastrofą. Ir Natali Kom (Natalis Comes) nuomone, Fajetotas atsiradęs po gaisro, kuris apėmė didesnę Europos dalį ir baigėsi potvyniu. Dėl panašaus gaisro prasmego Sodoma ir Gomora. Pavyzdžiai įrodo, jog gaisrai ir potvyniai vyksta vieni po kitų[1].

Hasė rašo, kad Ovidijus ketino vaizdingai papasakoti senovės istoriją. Jo Fajetonas (žemės gaisras) esąs tarp visko, kas pripažinta istoriškai, t. y. tarp Deukaliono potvynio ir Kadmo kelionės į Europą. Taip pat rašoma, kurias žemes, kalnus, upes ir šaltinius buvo apėmęs šis gaisras; vadinasi, jo teigimu, tai turėjo būti istorinis įvykis. Ovidijus aklai nesiremia nei Biblija, nei Heziodu, tačiau chronologiškai atspindi abu, o iš to išplaukia, kad jis turėjo naudoti gerą, šiandien jau neegzistuojantį šaltinį. Hasės apskaičiavimais, šis gaisras įvykęs ir gintaras susiformavęs maždaug 2000 metais prieš Kristaus gimimą. Verta dėmesio tai, jog apie tokį atsitikimą, o gal ir apie tą patį, kalba Mozė. Jis teigia, kad taip pat prasmenga miestai, atsiranda jūra (Negyvoji jūra), susidaro žemės derva ir persimaino moteris. Taip pat Mejerotas Baltijos jūrą, ją lygindamas su pasaulio amžiumi, laiko atsiradusią neseniai (žr. jo teiginius apie Pabaltijo žemių susidarymą). Deliukas aiškina (savo laiškuose apie fiziką), jog mūsų kraštai nėra seni.

Ši prielaida, kurią lengviau išjuokti negu paneigti priešingais įrodymais, ne vieną privertė gūžtelėti pečiais,

[1] Kadangi nei mūsų žemėje, nei jūros pakrantėse nėra gaisro pėdsakų ir mūsų akmenys nėra perdegę, ši prielaida nepasitvirtina.

ir juo labiau vėlesni stebėjimai leidžia laikyti jį mokytoju. Jis teigia, kad Šiaurės Europoje dar prieš tvaną buvusi laimingų hiperborėjų žemė. Gaila, kad jis neturėjo po ranka dingusių Hekatėjo 8 knygų apie hiperborėjus. Gomerus jis vadina himerais, Gogas ir Magogas, jo nuomone, yra senovės Skitija, pirmoje Mozės knygoje esantys *Bdelium* ir akmuo *Szoham* — tai elektra ir gintaras, o *Hevila* reiškia gintaro kraštą, nors, anot Šlėcerio, Michaelis įrodė, jog nei Mozė, nei Homeras neturėjo jokių žinių apie tolimesnę Šiaurę.

Iš Baltijos jūros, Hiperborėjų okeano, ištekėjo keturios rojaus upės, be to, ši jūra jungėsi su Kaspija ir Juodąja jūra, o tai rodo pėdsakai nuo Peterburgo iki Poltavos. Svajonė apie šį susijungimą, kaip gana taikliai spėja Krugas savo veikale apie rusų monetas, atsirado iš padavimo apie slavų keliones iš Variagų jūros į Dnepрą. Taigi prie Baltijos jūros buvo rojus, kur soduose po vešliais vaismedžiais gyveno hiperborėjai. Žodžiu, Europa buvo žmonių giminės lopšys, ir pasaulio apgyvendinimas prasidėjo iš šiaurinės Europos.

Pirmieji žmonės, pasak padavimo, gyveno kažkada šiltesnėje šiaurėje, kur, anot Biblijos, buvęs ir žemės rojus. Graikai kildina žmones ir dievus nuo šiaurinio hiperborėjų okeano; iš šiaurės į Graikiją atvyksta Apolonas ir Diana, o Ozyris į Egiptą; iš šiaurės į Lacijų ištremtas Saturnas. Net ir naujajame pasaulyje, kaip ir senajame, žmonės ateina iš Šiaurės, kaip ir tie, kurie pirmiausia apgyvendino Meksiką. Nuskendusi Atlantidės sala, kur, anot Egipto žynių padavimų, gyveno seniausi žmonės, buvo šiaurėje virš Europos. Ne tik islandų „Eda“, bet ir pati gamta patvirtina šią nuomonę. Iš kurgi tie dramblių skeletai? Iš kur atsirado gintaras? Medžiai, iš kurių jis sunkėsi, buvo gyvybės medžiai. Tad čia ir buvusi rojaus vieta, čia ir yra Elisiejus, kurį Homeras ketvirtoje „Odisėjos“ giesmėje nurodė buvus šiaurėje, čia dievų žemė su savo ambrozija, aukso žemė, laimės salos, hesperidžių sodai, makrobijų (ilgaamžių) ir hiperborėjų buveinė. Šie buvo kaimynai vieno seno karaliaus Borėjo,

kurio žmonės buvo vadinami borėjais; kadangi anie gyveno dar toliau, todėl juos ir vadino hiperborėjais. Pavadinimo šaknis yra *Borbor,* senovės vokiečių ir skandinavų žodis *Bor*, *Geboren*, iš čia švediškas ir skandinaviškas pavadinimas *Borusgoss,* vyresni, tėvai. Dabar reikia įspėti, ką gi tai reiškia? Boruskai yra seniausias prūsų pavadinimas, juos mini jau Ptolemėjas; taigi prūsai yra borėjai, boruskai, hiperborėjai, o tai tolygu tarsi žmonių giminės tėvams.

Mielai norėčiau suteikti prūsams šią garbę, bet, man atrodo, etimologinis pagrindas yra per menkas. Hiperborėjai, borėjai, boruskai, prūsai! Lygiai taip pat galima pasakyti anglosaksai, saksai, kinai, skitai. Lygiai taip pat Lipsijus juokais padarė *Ulyssingen* iš *Vliessingen,* o anglas be juokų — iš Homero Leukadžių uolų Albioną. Pirmtakų paistalai šių dienų istorijos kritikos požiūriu pateisina vėlesnius rašytojus. Pagal tas pačias taisykles Kur de Žebelen (Court de Gebelins) savo „Monde primitif" žodį *Peruka* kildino iš πυρος; Puantine de Sivrej (Poinsinet de Sivry. Origines de premières sociétés des peuples etc.) pirmuosius žmones po Tvano aptiko Pirėnuose, įžvelgęs šio pavadinimo pradžią žodyje πυρ, ugnis, o žemės rojų, arba *Paradis,* — Ispanijoje, prie Tago, visai šalia Sevilijos, nes ten yra vietovė Paradas. Nuo Ebro upės atkeliavo hebrajai, o rusai yra *roussis par le feu.* Bet jau pakanka šių svaičiojimų. Siūlau dar Hasės mažai žinomą ir dar mažiau nagrinėtą knygą, kuri, mano galva, akivaizdžiai parodo, kad, rezgant žinias iš žodžių nagrinėjimo, viskas tikrai įmanoma[1].

Senovės graikų rašytojai, pavyzdžiui, Agatemeras[2], manė esant žemę apvalią, o jos viduryje buvus Graikiją. Kuo jie daugiau gilinosi laikui bėgant, tuo labiau teikė

---

[1] Alphana vient d'equus, sans doute.
Mais vous avouerez aussi,
Que pour venir de là jusque ici,
Elle a baucoup perdu sur la route.

[2] Labiausiai tikėtina, jog šis rašytojas, Ptolemėjo epidomatorius, gyveno III krikščioniškosios eros amžiaus pradžioje.

žemei kiaušinio formą, bet visuomet ilgesnę negu platesnę. Tokios žemės formos įsivaizdavimo pavyzdys išliko mūsų šiandienės geografijos pavadinimuose „ilgis“ ir „plotis“. Europą ir Afriką kartu jie vadino Europa, o Šiaurės reikšmė buvo siejama anaiptol ne su šiauriniais kraštais.

Prie tų kliūčių, kurios trukdo keliautojams išsiaiškinti tokius vaizdinius, Šlėceris labai teisingai priskiria sunkumus, su kuriais, norėdami gauti tam tikrų žinių, keliautojai susiduria net ir labiausiai apsišvietusiuose kraštuose.

Padavimai, pasakojimai labai dažnai panašūs į pasakas. Reikia pačiam keliauti, rinkti pasakojimus įvairiuose užkampiuose, kad įsitikintum, kiek daug būtina iš jų atsijoti norint įrašyti į kritinę-istorinę užrašų knygutę.

Tuo remiantis galima suvokti, kaip mažai iš senovės autorių įmanoma gauti žinių apie Šiaurės kraštus, nes visos jų žinios rėmėsi tik pasakojimais. Graikai, ypač masiliečiai, tęsė finikiečių tyrimus, bet rašė eilėmis, pavyzdžiui, apie argonautų kelionę; romėnai, kaip nugalėtojai, pažengė toliau, tačiau apie kraštus, esančius už Elbės ir Arkados žiočių, nepaliko jokių rašytinių žinių[1].

Apie Pitėją manoma, jog jis keliavęs du kartus: pirmą sykį į Britaniją, antrą — į šiaurės rytus, kur atrado Baltijos salą. Fosas teigia, jog jis pasiekė tik Reiną ar toliausiai Elbės žiotis. Spėjama, kad šališkas jo aiškintojas Strabonas daug ką jam priskyrė svetimo. Dažnai jo, kaip venecijiečio Marko Polo, žinios apie Kiniją buvo ilgai išjuokiamos, tačiau vėlesnis keliautojas Barovas, lydėjęs anglų pasiuntinį Makartnį, jo teiginius paverčia šlovintais jėzuitų aprašymais. Pitėjas vadina gutonus germanų gentimi, tuo tarpu Tacitas tikina, jog šis pavadinimas pradėtas vartoti tik neseniai. Vadinasi, norint išgelbėti Pitėją, reikia daryti prielaidą, jog šį pavadinimą

[1] Reikia atkreipti dėmesį, jog pirklių pavydas ir valdžios politika daugelį atradimų laikė paslaptyje. Tai tekste jau minėta.

Plinijus bus pridūręs[1]. Priekaištaujama, kad, norint suskaičiuoti 6000 stadijų, reikia imti visą jūros ilgį. *Aestuarium,* pasak lotyniško Pitėjo vertimo, reiškia negilias, seklias vietas, kurios kartais būva apsemtos, o kartais — sausos; toks aprašymas iš tikrųjų tinka senovės Prūsijai. Sala, *kurią Plinijus vadina* Baltija, remdamasis visais Hardua rankraščiais ir stebėjimais, turėtų vadintis *Basilia.* Anot vienų, ji buvo vienos, anot kitų — trijų dienų kelionės nuo sausumos atstumu. Kiek čia nepatikimumo![2]

Fosas, visuomet neigęs Pitėjo lankymąsi Baltijos jūroje, Austraviją, arba Glesariją, nurodo esant fryzų sala Amelandu. Jam rūpėjo įrodyti, jog romėnų kariai rinkę gintarą, todėl jis teigė, jog jo buvo turtinga visa vakarinė Europos pakrantė.

Šeningas imasi visokio darbo, siekdamas gintaro išgavimo garbę priskirti Skandinavijai, nes tai didelis pusiasalis, *plytintis net iki Ledinuotosios jūros.* Jis esąs priešais Skitijos sausumą (Prūsiją, Livoniją) ir arčiausiai baltų, iš kur kilo Baltijos pavadinimas. Iš tikrųjų kai kurias sausumas galima laikyti buvusiomis salomis po to, kai iš ten pasitraukė jūra. Tačiau Kelsijus ir Dalinas pernelyg įsismagina skaičiuodami, kai įrodinėja, jog nuo Kristaus gimimo Baltijos jūra nuseko 13 sieksnių ir po keturių tūkstančių metų jos neliks nė pėdsako. Antra vertus, žinome, jog Eratostenas*, Aristotelis, Strabonas, Ovidijus kalba apie vandens lygio kritimą, pateikdami akivaizdžių įrodymų (palyginti su Pisanskio „Pastabomis apie Baltijos jūrą"). Seni venecijiečių žemėlapiai šiai jūrai skiria gerokai didesnį plotą, negu ji užima šiandien, be to, matoma daug pavyzdžių ir gretimose žemėse, kurios tarsi įrodo jos mažėjimą. Tačiau esama dar

[1] Tacitas kildina iš lotyniško žodžio *germanus,* gimtas. Taigi turėtų būti teisinga prielaida apie šio pavadinimo, apie kurį Pitėjas negalėjęs girdėti, pridūrimą. Bet dabartiniai mokslininkai kildina jį iš senovės germanų žodžio *Gera,* karas, *Germann,* kariautojas. Tuomet šis priekaištas nepagrįstas todėl, kad gentys paprastai vadina save pačios, o ne pagal svetimas kalbas.

[2] Mes tekste padarėme pastabų, pateisinančių šį tariamą senovės geografų nepatikimumą.

ir daugelio abejonių, kurias Pisanskis sąžiningai išvardija. Palyginus vienus įrodymus su kitais, atrodo, jog gintaringą prūsų pakrantę kažkada išties sudarė salos. Jei Šlėceris nebūtų įrodęs, kad Mela apie Baltijos jūrą nieko tikro nežinojo, o tai, ką skelbė apie Prūsiją, Livoniją, Rusią, išmanė tik iš nuogirdų, savo prielaidą pagrįsčiau Melos pasakojimais, jog priešais Sarmatiją plytinčios žemės buvo užliejamos, vadinasi, kartais galėjo būti laikomos salomis, o kartais buvo tarsi sausuma. Kadangi Baltijos jūroje potvynių ir atoslūgių nebūna, tai galėjo būti, jog Melos laikais vis dėlto buvęs staigus vandens lygio kritimas. Tačiau neketinu dabar įrodinėti šito nepatikimo dalyko, dėl kurio tiek amžių mokslininkai bergždžiai laužė galvas.

Mūsų tekste rašoma, jog tuos apsėmimus sukeldavo pavasario potvyniai. Dėl šito nereikia kvaršinti galvos, reikalingas tik vietos stebėjimas.

Prielaidos, pagrįstos apgaulingu pavadinimų panašumu, kai matau, jog net mokslininkai, kaip Šlėceris, nepaisydami jų dažnai pabrėžiamos neapykantos šiam metodui, patys susigundo ir jį naudoja, verčia mane ryžtingiau priekaištauti. Pavyzdžiui, negaliu įsivaizduoti, kokiais būdais žodyje *Montonomon* galima ieškoti kaimelio *Medenau,* ir dar teigti, kad to kaimelio ir visos aplinkinės žemės pavadinimas kilęs iš senovės prūsų žodžių *Menda niemi,* eglių kalva, arba kad Rifėjų kalnai todėl turi reikšti tą patį ką ir Verchotursko kalnai, nes ostiakų kalba *reep* reiškia kalną, arba kad finikiečių minėtų venedų vardu reikia suprasti indus, nes jie visas tolimas gentis vadinę indais, ir t. t.

Rinkdami žinias, visų pirma rėmėmės Hesnerio* ir Hartmano veikalais, be to, pastarojo senesniu ir geresniu leidimu. Hartmanas visiškai neigia gintaro egzistavimą Rytuose ir suvokia, kad juo laikyta ambra arba kastiniai sakai, kurie visiškai galėjo būti palaikyti gintaru. Bet kai pasitvirtins Avos žinios, pateiktos keliautojo Saimso (nepasitvirtino), tuomet bus paneigta pirmoji nuomonė. Reikia perskaityti jo kūrinius, kad įsitikintume, kaip jis meis-

triškai ir labai stengdamasis aiškina šių sakų, kuriuos jis priskiria prie brangakmenių, kilmę ir kaip mikliai savo sistema sujungia įvairius prieštaravimus. Anot jo, gintaras susidarė po žeme, taip pat jūros gelmėse esančiuose iškasamuose medžiuose, be to, kartais aptinkama jo žvėrių viduriuose, nes įvairūs gyvuliai, pavyzdžiui, avys, lengvai jį praryja. Taip pat krankliai ir varnos tiek jo prilesa, kad jo randama išmatose po medžiais, kur jie tupi. Jis neigia, jog egzistuoja klampus gintaras, kuriuo ligi tol buvo laikoma žemės derva, *Judenpech*. Be pakliuvusių į gintarą vabzdžių, jis matė dar ir ne vieną gamtos išdaigą: gintaras buvo su užrašais, arabiškomis ir hebrajiškomis raidėmis bei turėjo kitų bruožų, pavidalų, šakelių, debesėlių, griuvėsių.

Apie gintaro viduje esančius vandens lašus sakoma, jog jie didėja ir mažėja kintant mėnuliui, bet niekada neišdžiūva[1]. Gintaro gabalai, kuriuose esama didesnių gyvūnų, jo nuomone, yra netikri, nes senovėje jau mokėta daryti iš jo netikrą brangakmenį, pavyzdžiui, ametistą; be to, mokėta paversti jį skysčiu ir prireikus apipilti juo bet kokį gyvūną. Tačiau klasta atpažįstama dėl siūlės arba sudūrimo. Apie jo poveikį žmogaus organizmui byloja toks pavyzdys: vieną moterį ištikdavo kažkokie traukuliai, kai tik ji užsidėdavo ant kaklo gintaro karolius. Labiausiai jį primena skruzdėliniai gyvasakiai; geltonas ir baltas gintaras kvepia skirtingai. Smalsuoliams rekomenduojama paskaityti knygelę *„Ja. Wigandi Episcopi Pomesaniensis de Succino, alce et herbis in Prussia nascentibus libri"*, išleistą 1590 metais Jenoje; Bajeris ją norėjo įdėti į savo „Monumenta Prussica".

Tai, kad gintaras yra senojo pasaulio kūrinys, teigia gamtos tyrinėtojai Klaprotas ir Hagenas. Pastarojo dar neišleistame veikale chemiškai įrodyta, jog jis priklauso

[1] Man sykį sakė, kad, apdorojęs vištos kiaušinio dydžio gintaro gabalą, žmogus pamatė viduje žirnio dydžio vandens rutuliuką. Jis norėjo padaryti jį geriau matomą ir ketino priartinti; nuimant dalį apdorojamo paviršiaus, gabalas su trenksmu sprogo, o vanduo pavirto dūmeliu.

augalų pasauliui ir yra medžio sakai. Pasak Hasės išvados, gintaras atsirado ne po žemę ištikusios katastrofos, bet visai ramiai, esant švelnaus klimato sąlygoms. Tai rodo vabzdžiai, iš kurių pozų matyti, kad buvo užklupti staiga, bet palengva srūvančių sakų suvilioti tarsi įklimpo juose, kartais netgi poravimosi metu, tačiau dėl kažkokių priežasčių pateko po žemėmis. Hasė įrodinėja, jog jų tėvynė yra Prūsija, o Hagenas mano, kad ten pateko iš šalies.

Aš pats mačiau pas poną Hageną migdolus primenančius gintarinės palmės vaisius. Jis bergždžiai ieškojo šiandienėje gamtoje panašaus medžio su panašiais vaisiais. Iš tikrųjų įžymus botanikas Šprengelis iš Halės, remdamasis vaisiaus išvaizda, parašė man savo nuomonę: jis priskyrė gintarą prie *Phyllantus Emblica,* be to, pridūrė: „Aš galiu klysti. Senovės pasaulis paliko mums žemėje ir akmens anglyse augalų, kurių archetipų vos begalima pastebėti. Tad visiškai gali būti, jog šis prūsų vaisius susijęs su viena palme, kai netoli Paryžiaus ir Kolonijos buvo rasta įvairių palmių vaisių".

Tokia yra tikroji padėtis. Galima būtų stebėtis, jei karšto klimato medis *Phyllantus Emblica* būtų atsidūręs Prūsijoje, bet pakanka peržvelgti Gartnerio veikalą *„De fructibus et seminibus plantarum",* kad įsitikintume, jog minėtas vaisius neišaugo jokioje Emblikoje. Prie to dar reikia pridurti, kad šis medis užauga vos 40 pėdų aukščio, o prūsiška palmė buvo du kartus aukštesnė. Tik *Hevea Gujanensis,* anot gamtininkų aprašymų, išauga taip pat labai aukšta; jos vainikas menkas, kamienas visiškai bešakis, medis lengvas, retas, lankstus, labai panašūs į *Manioc,* vaisius tribriaunis, turi tris sėklų branduolius, valgomus migdolus, iš kurių gaunama alyva, vartojama vietoj riebalų. Jos sakai aromatingi, naudojami žvakėms ir deglams daryti. Tad čia rasta šiokia tokia giminystė, bet tik giminystė".

Man atrodo panašu į tiesą, kad kažkada gintaro palmė augusi Šiaurėje. Jau Biufonas teigia, kad žemė kažkada buvusi tarsi įkaitęs kūnas, kuris vėliau pradėjo aušš-

ti nuo polių. Todėl viskas prasidėjo nuo Šiaurės, nes prie pusiaujo dėl karščio niekas negalėjo augti. Tai taip pat sutampa su žymiojo tyrinėtojo pono Humbolto aiškinimais; jis teigia, kad tropikų augalija vešėjusi senovės Šiaurėje, kuri turėjo tuomet gana daug išsiskyrusios šilumos, kai kieta sausumos dalis atsiskyrė nuo skystos, o tai pirmiausia įvyko Šiaurėje: taip tropinė šiluma pagimdė augaliją ir gyvūniją. Iš tikrųjų tai truko neilgai, o tik tol, kol susikaupusi šiluma išsisklaidė ir po kitas oro juostas.

Apsiribokime spėlionėmis apie senovės kūrinį, kuris leidžia mums pažinti tik savo žaismo fragmentus.

* * *

II priedas

(To paties autoriaus. Ten pat. P. 302—308)

Klausimas, ar kriviičiai, gentis, padėjusi įkurti rusų valstybę, buvo pavaldūs Krivių Krivaičiui, yra svarbus. Mileris* savo darbe (Origines Russicae. P. 19) tai jau spėliojo ir galbūt buvo teisus. Čia pakalbėsime apie kai kurias detales, palikdami išvadas daryti skaitytojui. Be to, mes neįrodinėsime, nes Šlėceris pripažino juoko vertą dalyką, kad, minint kriviičius, galima būtų turėti omeny prūsų vyriausiąjį kunigą.

Penkios mažos gentys, gresiant pavojui susijungusios, įkūrė rusų valstybę ir išrinko savo vadą iš šeštos genties. Rusų kronikos įvairiai mini čiudus, slavus, merus, vesius ir kriviičius. Neminime autoriaus pastangų įrodyti, kad *wes* reiškė ne atskirą gentį, bet visus, nes šiandien jau įrodyta priešingai. Tačiau jo pastabos apie kriviičius vertos prisiminimo.

Kas gi buvo tie kriviičiai ir kur jie gyveno? Pats Šlėceris netiki pats savimi, jog galėjęs iš Nestoro aiškinti,

kokiai tautai jie priklauso. Trečios knygos 105 puslapyje jis priskiria juos prie slavų, be to, priduria: „Arba jie buvo latviai, kuriuos rusai ir dabar vadina *Kreewi* (žr. *Stender.* Lettische Gramm.), arba lietuviai. Taip manyti galima pagal jų krašto padėtį". Jei jo prielaida teisinga, o aš tuo tikiu, be to, buvo su Kriviu to paties tikėjimo, tokiu atveju labiau dera jų pavadinimą kildinti iš bendro vyriausiojo kunigo negu, kaip tai darė Tatiščevas, iš kažkokio sarmatų žodžio *Kriwe,* šaltinis. Be to, Šlėceris teisingai klausia, ką tai reiškia sarmatiškai. Etimologinio kildinimo nepripažįstu, tačiau krivičių pavadinimo kilimas iš Krivio, regis, atrodo visai natūralus.

Taigi aiškinama be dirbtinumo, jog Olegas nugalėjo su krivičiais, o ne krivičių Smolenską, nes iš daugelio tos genties šakų lengvai galėjo atsirasti viena, kuri, kaip ir Polocko, galėjo būti palankesnė rusams ir prisidėti prie Olego.

Be to, reikia pridurti nors ir nepilną, tačiau Nestoro išsaugotą jų gyvenimo paveikslą. Jie degindavo mirusiųjų palaikus ir jų pelenus surinkdavo į urnas, o laidotuvių metu rengdavo turnyrus. Visa tai išliko Prūsijoje. Jie nekalbėjo slaviškai, nes Nestoras nemini jų tarp slaviškų genčių; jų kalba buvo labiau gimininga slavų kalbai: Šlėceris šias dvi kalbas skelbia esant antro giminystės laipsnio. Dėl sąjungos su graikų imperatoriumi rusai prisiekė savo dievu Perūnu; vadinasi, jis buvo tas pats kaip ir prūsų Perkūnas. Tai, žinoma, vien panašumai, kuriuos pastebėjo dar Bachmeisteris. Be to, ir Pretorijus sako, jog prūsai ir rusai iš pradžių priklausė vienai genčiai; variagų vardą jis kildina iš grynai prūsiško žodžio *Warejs*[1], kuris dar jo laikais reiškė vyrą, prievarta renkantį duoklę. Kaip puikiai tai sutampa su Nestoro pasakojimu, jog 859 metais variagai paskyrė kailių duoklę, be kitų, ir krivičiams.

Visų šių teiginių, kaip man atrodo, pakanka įrodyti, jog ne vienai senovės prūsų kartai tenka garbė už tai,

[1] *Wareys,* iš lietuviško žodžio *Warikt,* visiškai nesiderina su *Warrejas.*

kad prisidėjo prie puikios rusų valstybės įkūrimo. Šios kartos galėjo atsiskirti Kriviui sutikus, o jis ir toliau liko jų dvasinis viršininkas ir gal net vylėsi per juos įsigyti visą naują valstybę. Norėdamas savo žygiui į Pietus pakviesti visus krivičius, Olegas pirmiausia turėjo kreiptis į patį Krivį; kol šis nuo savo medžio aukuro nepaskelbdavo dievų leidimo, tol gal nė vienas prūsas nepakeldavo savo vėzdo. Kai griaustinio atgarsiai išpranašaudavo sėkmę, tuo metu Olegas galėjo gauti pagalbą, kuri vargu ar buvo kitos tautos negu prūsų, nes tik jie iš vieno kaimo pasiųsdavo 500 ginkluotų karių arba vienoje savo provincijoje galėdavo surinkti 40 000 riterių.

Tiesą sakant, numanau, kad šios išvados gali būti palaikytos perdėtomis, bet man atrodo, kad tai patvirtino kruvina vokiečių riterių patirtis; nes jei vien tik vėzdais ginkluota, dažnai nugalėdama liaudis sugebėjo 53 metus kariauti su gausiomis kryžiuočių kariuomenėmis, kurios iš visų pusių kasmet užplūsdavo Europą ir buvo geriau ginkluotos, su tikėjimu Dievą kovojo fanatiškai atkakliai, priešinosi hidrai, kurios nukirstos galvos vėl ataugdavo, nors užpulti negalėjo kitaip atlyginti savo praradimų, o tik pasiųsti savo jaunimą. Neabejotinai tokia gentis turėjo būti labai gausi.

Šis tvirtinimas labiau už kitus įrodymus parodo vyskupo Kristijono žiniose išlikusią tiesą. Nesuskaičiuojami nedidelio krašto gyventojai leidžia numanyti, jog valstybė buvo gerai tvarkoma.

Slėceris paskelbė prielaidą (Nestor. Dritter Band. S. 84), jog Otaitos, Peru, Meksikos gyventojai iš dalies buvo žemesnio išsivystymo lygio todėl, kad nežinojo raitos medžioklės. Jis rašė: „Kaip išdidžiai atrodo prūsai tarp tolimos Šiaurės genčių, jau prieš 1000 metų nugalėdavę savo užpuolikus kavalerija“.

Abejoju, ar raitos medžioklės išmokė juos to meno, nes, gyvenant tarp miškų ir pelkių, sunku joti arkliais į

medžiokles[1]. Tačiau, mūsų nuomone, prūsai turėjo anksčiau atsistoti ant aukštesnės išsivystymo pakopos, nes jie buvo krivičiai ir, be to, jau nemažai amžių buvo įpratę įvairiai, net ir Pietuose su Olegu kariauti; jų valdžios vairą laikė įgudusi ranka.

Iš tiesų rusai neturėtų gėdytis tokios kilmės. Daugelį metų švietimas įvairiai keliauja per pasaulį, aplanko kiekvieną jo dalį, niekur ilgai neužtrunka, bet visur palieka savo palaimos pėdsakų, kurie palengva vėl nyksta kaip ir žemdirbio iškirstas miškas, kuris tam tikrą laiką apsėjamas javais, o po daugelio metų vėl virsta mišku, galop nepalikdamas nė pėdsako, kad šiame ūksmingame pavėsyje bei neįveikiamuose brūzgynuose kažkada augo žmogaus puoselėtas grūdas. Galbūt nėra pasaulyje nė sprindžio žemės, kur dabar, kažkada ar vėliau neklestėjo, neturėjo vešėti ar ateity nežydės aukštesnės formos. Nėra tautos, kuri trumpą savo klestėjimo laiką nebūtų išdidžiai žvelgusi į laukines dykras, kurias ką tik atrado ir iš kurių gal prieš daugelį metų kilo pirmoji jos galybės užuomazga. Europiečiai prieš 300 metų atrado Ameriką, įkūrė ten savo kolonijas ir sugadino. Niekas nežino, ar prieš daugelį tūkstančių metų tie patys amerikiečiai neatrado Europos ir ar taip pat išdidžiai, gailestingai nežvelgė į mūsų pakrantes kaip ispanai į jų žemę.

Kiekvienas žemės lopinėlis, mažiausia jos pėda, net ir ta žemė, kur švyti šv. Petro bažnyčia ir Napoleono muziejus, kažkada, ko gero, tautų, kurios tuo metu turėjo klestinčią civilizaciją, supratimu, buvo pasakiška Vidurio Afrikos dykuma.

Sunku būtų įrodyti, kad Prūsija kažkada buvo žemės rojaus arena, bet tai, kad ji pasiekė aukštesnį galybės lygį anksčiau negu plačiai manoma, įrodo nedaugelis tų istorijos liudijimų, kurie dar išliko ir mūsų laikais šių dienų vaikams ir atėjo iš žilos senovės tautų istorijos.

[1] Priešingai, Vulfstano kelionė tai patvirtina.

* * *

III priedas

Apie dingusį Vitlandijos kraštą

Ištrauka iš Foigto
(Gesch. Preuss. B. I. S. 677)

Tai, kad Aistmarės[1] gerokai išplėtė savo plotą, ypač į rytus, ir ten, kur šiandien tarp senos Balgos pilies ir Piliavos miesto viską dengia marių vandenys, ankstesniais laikais buvo gyvenama sausuma, jokiais požiūriais nėra naujas teiginys. Dar kronikininkas Lukas Davidas (t. II. P. 102) turėjo žinių, jog „magistro Hermano Balko laikais marių vandenys nebuvo taip arti kalvos prie Balgos kaip šiandien, bet žemiau šios aukštumos net ligi vandens plytėjo derlingi laukai, buvo gražių ir tankiai gyvenamų kaimų". Net ir jo laikais, t. y. XVI amžiaus viduryje, marios prie Balgos buvo visai negilios. Laivai negalėjo saugiai plaukioti šioje marių dalyje, nes labai trukdė uolos ir akmenys, kuriuos vanduo atskyrė nuo sausumos. Net tuomet buvo baiminamasi, kad marių vandenys sunaikins dar daugiau sausumos (ten pat. T. II. P. 108). Dar aiškiau šiuo atžvilgiu kalba Henenbergeris (Erklär. der Landtaf. S. 43): „Sakoma, kad pratąka buvo prie Laukstetės, o nuo Kamstigalo iki Balgos buvo beveik ištisa sausuma, vienur pertraukta tik mažos sąsmaukos, be to, tokios siauros, jog, jos vidury padėjus riedulį, galima būtų persikelti nė kojų nesušlapus. O dabar vandenys tyvuliuoja per penkių ketvirčių mylios plotį". Tuos pastebėjimus kartojo ir vėlesni mokslininkai. Pisanskis savo pastabose apie Baltijos jūrą (p. 45) mini tai pridurdamas, jog jūra vis toliau plauna vakarines ir šiaurines Sambijos pakrantes; tenykščiai gyventojai tikina girdėję iš savo tėvų, kad jūros bangos atplėšė tolimus

[1] Ši jūros įlanka senaisiais amžiais buvo vadinama *Hilibo*.

senovės plotus, kurie iš dalies buvo apaugę mišku, dėl ko susidarė įlankų ir įdubų. Bangos kartais išmeta į krantą sutręšusių medžių ir šakų, kurių kai kada randama jūros dugne. Vėliau Pisanskis rašo, jog vietovės, kurios, anot įtikėtinų žinių, buvo gana toli nuo jūros krantų, paskui pamažu prie jų priartėjo. Kaip pavyzdį jis nurodo šv. Vaitiekaus bažnytėlę, kuri, pasak jo, buvo pastatyta Sambijos vyskupo Jono I maždaug XIII amžiaus pabaigoje ir tuomet buvo per mylią nuo kranto. Šiuo klausimu jis cituoja buvusio profesoriaus Rapolto teiginį (Meditalio epistolaris de origine succini in littore sambiensi. P. 6), kur parašyta: *Exstant documenta, quae templum D. Adalberto olim dicatum, cujus adhuc rudera in littore supersunt, hodiernum peregrinantibus religiosis frequentata, ad miliaris distantiam a mari fuisse remotum, loquuntur.* O XVII amžiaus viduryje jūra ten priėjo taip arti, kad bažnytėlės griuvėsiai buvo tik ketvirčio mylios atstumu; šiandien šis atstumas sudaro vos porą šimtų žingsnių. Šį sausumos mažėjimą toje šalyje taip pat patvirtina Laukstetės 1667 metų inventorinė knyga (Pisański. S. 47), kur parašyta, „jog kasmet, veikiau kasdien jūra su savo krantais pasistūmėja vis toliau, užklodama smėliu dirvas, pievas, brūzgynus".

Visa, kas pasakyta apie tikrą krantą, tinka taip pat ir nerijai. Jau Šotas* (Prussia Christiana. P. 64) mini: *Addimus, quod ante septem secula Neringiam latiorem fuisse, hodiernae probant arenarum congestiones. In illa enim insula quotidie aliquid districtui frugifero sensim decrescere, incolae experiuntur.* O Pisanskis teigia (p. 46), kad nerijos smėlio kalvos ne žemėja, o atvirkščiai, aukštėja, nes vėjai suneša vis daugiau smėlio, taigi kai kuriose vietose jos esti iki šešių rykščių vertikalaus aukščio, o pati nerija kartkartėmis siaurėja, nes jūra pasiglemžia krantų plotus.

Tai tokie yra įrodymai apie dalies Sambijos, kurios jau nebėra, egzistavimą. Jie, kaip matėme, iš dalies rėmėsi išlikusiais ankstesniais pasakojimais, iš dalies — vietiniais stebėjimais, kurie, kartu paėmus, suteikdavo teigi-

niams didžiausią tikėtinumą. Tačiau dar nebandyta daryti išvadų remiantis seniausiais valstybiniais raštais ir kartu suteikti joms nepaneigiamą patikimumą. Iš dalies tai buvo pono Foigto studijos apie senovės Sambijos vitingus (Geschichte der Eidechsen Gesellschaft in Preussen. S. 206—208) teiginiai; tačiau ten nepakako vietos viską plačiai išdėstyti, ir tik vienas dokumentas su pradingusios žemės dydžio aprašymu sudarė svarbiausio įrodymo pagrindą. Čia plačiau panagrinėsime tuos teiginius.

Ligi šiol žinoma seniausia sutartis, primenanti dingusios Sambijos dalies egzistavimą senovėje; ji esanti 1246 metų Kocebaus darbe (t. 1. P. 418—420). Ten pažymėta krašto dalis, kurią Liūbeko gyventojai gavo kaip atlyginimą už suteiktą kryžiuočiams pagalbą užkariaujant sambius, o būtent Sambiją, Vitlandiją ir dalį Varmijos. Šioje sutartyje yra viena detalė, atskleidžianti visą esmę. Ten rašoma: *De libera civitate ipsis civibus edificanda, et deuibusdam terris scilicet tercia parte Sambie et Witlandie et quadam parte Warmie et quibusdam aliis, que predicti cives (i. e. Lubecenses) ex privilegio sibi collato a fratre H. de Wida tunc Magistro Prussie sibi (ne eis) deberi dicebant.* Visų pirma čia Vitlandija minima atskirai greta Sambijos. Šis skirtumas yra esminis dalykas; mes jį aptinkame jau 1224 metais popiežiaus Honorijaus III bulėje, kur greta *Samlandia* ypač pabrėžta *Witlandia* (*Gruber.* Orig. Livon. P. 265), ten vietoj (*Wirlandia* reikia skaityti *Witlandia*; tai jau teigė Tunmanas (Untersuchungen ettr. 5, 53). Taip pat apie skirtingas šalis rašo Alberichas savo 1228 metų kronikoje (*Leibnitz:* Access. Histor. P. 527; *Gruber.* I c. P. 171): *Erant autem hoc anno in iis partibus quinque tantummodo provinciae paganorum acquirendae, ista videlicet, de qua agitur Prucia, Curlandia, Lethonia, Witlandia et Sambria.* Tai jau įtikina mus, kad, be Sambijos, buvo ir kraštas, žinomas Vitlandijos vardu. Be to, ši senovės Vitlandija driekėsi rytine Vyslos pakrante.

Kitas svarbus klausimas, į kurį privalome atsakyti — kurgi reikia ieškoti tos Vitlandijos? Sprendžiant iš pavadinimų, galima sakyti, jog ji turėtų driektis tarp Sambijos ir Varmijos: *de tertia parte Sambiae et Witlandiae et quidem parte Warmiae.* Patyrinėjus žinių apie tai, kur galėjo būti pastatytas miestas ir uostas *Lipze,* nėra. Be to, neišliko ir nė vieno panašaus vietovės pavadinimo. Tik iš įvairių žinomų darbų galime sužinoti, kad Prieglius, tekėdamas į *Aistmares,* taip pat turėjo *Lipze* pavadinimą; taip jis paminėtas apie vyskupijų padalijimą pas Dusburgą (p. 478): *Tertiam quoque limitavimus, sicut claudit recens mare ab occidente ad flumen quod dicitur Pregora sive Lipsa* (Acta Borus. T. II. P. 613). Taigi Prieglius ir *Lipza* buvo viena ir ta pati upė, kurios žiotyse tais laikais buvo uostas, taip pat vadinęsis *Lipza.* Tad naujas steigiamas miestas turėjęs būti ten, kur Prieglius įteka į Aistmares.

Labiau priartėsime prie tikslo, kai pasitelksime kitą sutarties vietą. Tam, kad naujiems šio pajūrio miesto kolonistams būtų garantuotos pastovios valdos, teisėjų valia sutartyje minimos šios sąlygos: *Habebunt etiam cives sepedicti medietatem unius tercie partis Sambie, que fratres contingit, quam fratribus dividentibus elegerint ipsi cives et in Warmia mansas duo milia et quingentos a Lemptemburc contra Lipzam mensurandos in litore in une parte et in altera contra Natangiam donec in ipsa Warmia contique ipsorum mansorum numerus impleatur.* Norint deramai suprasti šią vietą, labai svarbu tiksliai nustatyti Lemptenburgo padėtį (ne *Cemptenbece,* kaip pasakė Kocebus); tiksliai tai padaryti sunku. Vienaime Varmijos vyskupo Anzelmo rašte (*Bačko.* T. 1. P. 289), neminint liudytojų, taip pat minimas Lemptenburgas, kai rašoma apie *Rudolfus in Lemptenburg plebanus.* Lindenbergas netoli Balgos, be to, priklausąs senovės Varmijai, čia nelabai dera; labiau atitinka vietovė Lencenbergas Brandenburgo apylinkėse (*Dusb.* P. III. C. 83); viena sena kronika šią vietovę vadina *Lentzinburg,* o Lukas Davi-

das (t. IV. P. 36) — *Lenzenburg,* nors šis Lenzenburgas yra ne Varmijoje, o jau Natangijoje.

Manant, kad tai labiausiai atitinka tikrovę, liubekiečiai taip pat turėjo gauti pusę trečdalio Sambijos krašto, kuris turėjo atitekti Ordinui. Be to, vienuoliai riteriai turėjo tą žemę padalyti perpus, o piliečiai privalėjo pasirinkti iš jų vieną dalį. Antra vertus, tie patys piliečiai turėjo gauti Varmijoje 2500 margų žemės; iš vienos pusės šis plotas turėjo būti atmatuotas nuo Lemptenburgo *Lipza* link ir palei jos krantą, o iš antros pusės — Natangijos link tiek toli, kol margų skaičius susidarys prie pat Varmijos. Bet toks matavimas pagal dabartinę vietovės padėtį yra neįmanomas. Pradėjus matuoti nuo Varmijos Priegliaus link, negalima rasti kryžiuočių skirtumo *contra Lipzam in litore in una parte,* taip pat *in altera parte contra Natangiam,* nes šiandien įmanoma tik viena kryptis *contra Natangiam,* nes visa, ką galima išmatuoti pradedant nuo Varmijos, priklauso Natangijai, o pakrantėje matavimui stinga žemės, kuri taip pat nepriklausytų Natangijai. Iš to paaiškėja, jog tai, kas, pradedant nuo Varmijos ar Lemptenburgo, gali būti matuojama, priklauso Natangijai, o pakrantėje nėra matuotinos žemės, kuri plytėtų *contra Natangiam* kryptimi ir skirtųsi nuo jos: 1) *Lipza,* arba Prieglius, įsiliedavo į Aistmares gerokai toliau į vakarus negu dabar; 2) tarp tų Priegliaus žiočių ir šiandienės Varmijos pakrantės turėjo būti sausuma, priklausiusi ne Natangijai, o Varmijai; 3) šią sausumą turėjo skalauti Aistmarės, nes turėjo būti matuojama Priegliaus link *in Littore.*

Kuris gi kraštas, buvęs tarp Varmijos, Natangijos ir Sambijos, galėjo priklausyti liubekiečiams? Savaime suprantama, galima pagrįstai manyti, kad liubekiečių reikalaujamas ir sutartyje paminėtas tarp Sambijos ir Varmijos plytėjęs, be to, vadintas Vitlandija, yra vienas ir tas pats kraštas. Tokiam teigimui esama priežasčių: pirmiausia, tuo metu iš tikrųjų buvo Vitlandija vadintas kraštas,

skyręsis nuo Sambijos, Natangijos ir Varmijos. Tai žinoma iš minėtos sutarties. Nes kur kitur galėjo plytėti tokia žemė, kuri nepriklauso trims minėtoms provincijoms, jei ne tarp tų pačių provincijų, t. y. ten, kur dabar banguoja Aistmarių vandenys? Antra vertus, Vitlandija turėjo ribotis su Sambija, o būtent šiandienės Sambijos pietinė pakrantė turėjo būti tos Vitlandijos dalis, be to, bent jau Laukstetės apylinkė turėjo jai priklausyti, o tos apylinkės, ypač Laukstetės miestelis, kitados vadinosi *Witlandsort,* t. y. lyg ir Vitlandijos siena. Tokio pavadinimo miestelį randame Dusburgo darbuose (p. III. D. 107), o apylinkes — daugelyje sutarčių. Aiškiausiai apie tai kalba Sambijos vyskupo Henriko sutartis, paminėta Dregerio* (p. 476; et in act. Boruss. T. III. P. 146), kuria jis savo žemės valdas, esančias Vitlandsorte, perleidžia už atlyginimą Ordinui, siekdamas suteikti jam galimybę pastatyti ten tvirtovę, kuri garantuotų įplaukiančių ir išplaukiančių laivų saugumą. Tuomet Ordinui jau priklausė dvi dalys, o vyskupo dalis, kuri buvo per maža pačiam pastatyti tvirtovę, irgi atiteko Ordinui. Tad, kol iškilo Vitlandsortas, vėliau pavadintas Laukstetės tvirtove, visa tenykštė apylinkė buvo vadinama Vitlandsortu, be to, gretima žemė negalėjo būti maža, nes buvo padalyta į tris dalis. Kai atradome vietą, kurios pavadinimas primena Vitlandijos sieną, neabejojome, kad ir pati žemė turėjo būti greta. Taip vadinamos žemės negalėjo plytėti Semboje, nes apie šią provinciją turime pakankamai žinių. Taigi jos reikia ieškoti prie dabartinės Sambijos pakrančių, o būtent ten, kur šiandien tarp Laukstelės ir Brandenburgo yra Aistmarės. Bet paties Vitlandsorto sausuma nesiekė jau 1246 metais, nes tų pačių metų sutartyje liubekiečiai taip pat gauna leidimą žvejoti vandenyse net iki Vitlandsorto: *ipsis etiam civibus usque Witlandesort piscari licebit.* Vadinasi, krantų kontūrai tuomet nesiekė vienuolių Laukstetės tvirtovės. Tai, kuria kryptimi jie ėjo, žinoma iš raštų apie ryškius tų pakrančių pokyčius, o jau

įlanka prie Laukstetės tuomet turėjo būti bent iš dalies, nes ten įplaukdavo ir išplaukdavo laivai, kurių saugumu ketino rūpintis Ordinas. Tačiau jos forma ir plotas, laikui bėgant, galėjo labai pakisti.

Vitlandijos egzistavimą tarp Sambijos, Natangijos ir Varmijos įrodo dar viena 1258 metų vicemagistro Gerardo Hircbergo sutartis, kurioje nurodyti Ordino ir Sambijos vyskupo žemės valdų plotai ir pasiskirstymas. Tos žemės, kurių net ligi minėtų metų abi šalys dar nebuvo pasidalijusios ir kurias reikėjo matuoti, buvo nerija ir Vitlandsorto žemės. Iš minėtos sutarties galima padaryti šias su mūsų nagrinėjamu dalyku susijusias išvadas: pirmiausia, vietovė *Velowe* (tikriausiai Piliava) tuomet, ko gero, dar buvo laikoma priklausančia nerijai, nes sąsmauka dar buvo prie Vitlandsorto arba Laukstetės; antra vertus, tuometinė nerija Piliavos apylinkėse buvo nepalyginti platesnė negu šiandien, vadinasi, sutartis paremia Pisanskio stebėjimus, jog nerija, laikui bėgant, gerokai susiaurėjo; trečia, jog čia sausumą, kuri buvo laikoma Sambijos dalimi, apsėmė jūros, Aistmarių vandenys ir judantys smėlynai; ketvirta, iš šios sutarties paaiškėja, jog nuo pietinės Sambijos pakrantės, kur buvo Vitlandsortas, ligi Balgos plytėjo neištisinė sausuma, nes, pradedant Balga, driekėsi Vitlandsorto žemė ten, kur šiandien banguoja tyri marių vandenys; penkta, matome, jog Balgos kryptimi priešpriešiais susiduriantys marių ir Priegliaus vandenys tarp Balgos ir Piliavos šen bei ten jau išdraskė sausumą ir pridarė salų, iš kurių viena ir gana didelė driekėsi ties Priegliaus žiotimis minėta kryptimi. Taip pat ir kita tos pačios datos transakcija patvirtina stebėjimus, jog Prieglius ten vis dar be paliovos formavo salas ir plėtė bei keitė savo vagą, nuolat ardydamas krantus. Visa tai įrodo, kad jau tuo metu tenykštė sausuma buvo įvairiai išskaidyta ir iš lėto artėjo prie savo galutinės pražūties; pagaliau, šešta, minėta sutartis rodo, jog šia kryptimi buvusios salos ir tenykštė sausuma 1258 metais dar buvo gyvenamos, ten buvę kaimų. Sutartis aiškiai juos

išvardija, t. y. minėtose salose buvo *Kaymen,* Kaimas, *Leythen,* Leitai, *Bonowe,* Bonovė, *Lynthowe,* Lintovė, *Sunegowe,* Sunegovė. Keista tai, jog šių kaimų pavadinimus aptinkame sausumoje, Natangijos bei Sambijos provincijose, pavyzdžiui: *Balga, Kaymen, Lehden, Bonau* ir kt., netgi visiškai galima būtų manyti, jog anų kaimų gyventojai, gresiant salų užtvindymui, persikėlė į sausumą ir ten įkūrė savo gyvenvietes, kurias pavadino tais pačiais vardais. Pagaliau iš šios sutarties reikia daryti prielaidą, jog čia paminėtas toje didelėje saloje buvęs miestas (*Civitas*) buvo ne koks nors kitas, o 1246 metais suprojektuotas liubekiečių miestas, kuris 1258 metais iš tikrųjų klestėjo, tačiau vėliau išnyko kartu su savo apylinkėmis.

Tiek daug žinių apie Vitlandijos žemės egzistavimą galima pasisemti iš šios sutarties. Prie to dar pridurkime kai kurias Karaliaučiuje mirusio profesoriaus Vredės padarytas pastabas:

1) Vandens užtvindytas atstumas tarp Kolhauzo, *Kohlholz,* ir Kamstigao sudaro apie 1900 ryškių, o per 9 pėdų gylio dauba šioje vietoje yra vidutiniškai 1100 rykščių pločio. Tai, kad tai nebuvo senų amžių ir nekintantis vandens telkinys tarp Brandenburgo, Žuvininkų ir Peiso, įrodo ne tik seniausia sąsmauka ties Laukstetu, bet ir atitinkama kyšulių prie Balgos ir Kamstigalo kalva. Juos dabar skiriantis platus tarpas yra iš dalies ižo, iš dalies bangų skalavimo, iš dalies audringų potvynių poveikio padarinys. Dėl audrų ir potvynių vanduo kartais pakyla nuo 8 iki 10 pėdų ir Priegliaus slėnį beveik iki Tepliavos paverčia ištisu ežeru. O kai vėjai nurimsta, tuomet vandenys vietoj įprasto 3—4 colių greičio slūgsta 3 pėdų greičiu ir pradeda ardyti krantus. Įsivaizduokime, kad šis vandens telkinys yra amžių amžius, ir lengvai suvoksime, kiek jis gali sugriauti per keletą amžių, netgi neįskaitant ypatingesnių meteoritinių fenomenų.

2) Šitaip įsivaizduodami praeitį, pasitelkę hidrografijos žemėlapį, pastebėsime, jog Priegliaus vaga anksčiau

ėjo nuo Kuršių nerijos apie 3500 rykščių į pietvakarius, paskui suko į šiaurę taip, kad įsiliedavo į jūrą, praėjusi pro Laukstetę arba Vitlandsortą, tarp Peisės ir Kamstigalo seklumų. Aukštumos prie Balgos ir Kamstigalo jungėsi sudarydamos Priegliaus ir Vyslos slėnių vandens baseinų takoskyrą, o pastarosios upės įduba pasiekdavo jūrą arba prie Piliavos, arba kiek į vakarus nuo jos. Laikui bėgant, šių upių tėkmės iš abiejų pusių ardė šį gūbrį, sudarė du stovinčio vandens telkinius, o jiems didėjant, pagaliau susiliejo; tai rašo Henenbergeris (Landtafel. S. 43). Toks yra įtikinamiausias, remiantis hidrografijos taisyklėmis sudarytas vaizdas, kaip senovės amžiais galėjo atsirasti šiandien ties Kamstigalu ir Kolhauzu susisiekiantys vandens telkiniai. Jei šiame plote kažkada būta salų arba netoliese išskaidytų salelių, jos negalėjo atsirasti kitaip, o tik pamažu atplėšiant potvynių užliejamą sausumą, nes apie vulkaninius procesus nėra ko nė kalbėti.

3) Be viso to, reikia atkreipti dėmesį į labai ryškias Aistmarių seklumas tarp Dempelkrugo, Kaporno ir Haberio upės, kur didžiausias gylis esti 9—10 pėdų. Čia seklumą, dar pailginta į šiaurę Demplės seklumos, vadinamos *Brandenburgerhaken,* ir nuo Kaporno iki Kuršių nerijos plytinčios seklumos, yra taip susiaurėjusi, jog visas šis beveik 2000 rykščių ilgio plotas žemiau dabartinių Priegliaus žiočių atrodo tarsi iš ankštų krantų išsiliejusi upė. Tad, atsižvelgiant į vietinę sausumos būklę ir šlapius laikus, susidaro prielaida, jog buvo metas, kai abipus šios Priegliaus vagos dviejų ar trijų pėdų gylyje esančios seklumos plytėjo virš vandens. Taigi kodėl neįsivaizdavus ir mintimis nepažvelgus į žilesnę senovę, kai plotas tarp Patersorto, Peisės ir Kaporno, be to, žemės tarp Kolhauzo ir Kamstigalo bei Žuvininkų seklumų negalėjo būti lėtai išplauta giluma, jei tai neginčijamai primena vienos priešais kitas esančios seklumos?

* * *

IV priedas

Senovės Prūsijos geografija

Ištrauka iš Foigto
(Gesch. Preuss. B. I. S. 476—510)

Nors aprašėme atskiras senovės Prūsijos provincijas, tačiau, kadangi puikus šios tautos istorijos išmanymas padeda geriau pažinti tautos istoriją, ne pro šalį bus pateikti čia geografinius, statistinius ir istorinius visų provincijų aprašymus, kai jas XIII amžiaus pradžioje rado kryžiuočiai, bent tam, kad supažindintume mūsų skaitytojus su tomis žiniomis, kurias surinko mokslininkas istorikas ponas Foigtas.

Kulmas

Šis kraštas tiesiogiai ribojosi su Mazovija, nuo kurios jį skyrė pasienio upė Drevanta. Jo vakarų sieną sudarė Vyslos upė, kuri ribojo jį pietvakariuose su Kujavija, o šiaurės vakaruose — su Pamariu, šiaurėje Osos upė skyrė jį nuo Pamedės. Be to, šių dviejų provincijų pasienyje plytėjo didžiulė giria, kuri skverbėsi į abiem provincijoms priklausančias žemes. Į rytus Kulmas tuomet tęsėsi tik ligi Drevantos krantų, kur ji nuo Noimarko ir Strasbūro sruvena į Goliubą. Čia taip pat buvo senų senovės siena, kuri Kulmo kraštą skyrė nuo senovės Prūsijos; taip anksčiau Noimarko upė, kaip liudija senos sutartys, tekėjo iš tikrosios Prūsijos, be to, ten ribojosi provincijų mažos Lubavos ir Sasavos žemės. Vėliau, plečiantis sienoms, abi šios žemės priklausė Kulmui, o jų teritorija driekėsi ligi Galindos. Nedidelė Sasavos žemė, kurios pradinė padėtis nežinoma, vakaruose susisiekė su Lubavos žeme, šiaurėje jos siena buvo ligi Drevantos ežero prie Osterodės, pie-

tuose — iki Romano ežero prie Gilgenburgo, o rytuose — iki Drevantos upės. Šios žemės sostinė buvo Saspilis — sasavių tvirtovė, kur tikriausiai buvo ir jos karaliuko buveinė. Taip pat ir Lubavos žemėje, o ypač Kulme, buvo apstu tvirtovių, kurių pristatė lenkai, saugodamiesi prūsų antpuolių. Buvo žinomi Kulmas, ko gero, nuo senų laikų jis buvo pagrindinis prekybinis miestas, *Grudene,* Grudziondzas, Kolnas, *Pin, Pien, Pina, Turno,* Torunė, *Ruch,* Ragava, *Ryzin, Gzynas* (?), Reisiai, *Osevicho,* Ožechovas, *Jabłonowo, Wilisas,* Vilsenas, toliau *Wabsko, Koprino, Głembokie, Ploch, Postolsko, Betz, Newir, Bobrowsko* ir t. t. Daugiausia tokių pilaičių buvo pastatyta rytinėje Kulmo dalyje, kaip tik tose vietose, kur prūsai buvo įpratę jas puldinėti. Ten taip pat randame tarp daugelio ežerų, kurie buvo tarsi šio krašto priedanga, nemažai pilaičių: *Wanzino*; Vondzinas prie Lembergo parapijos kaimo paežerėje, *Ostrowit,* parapijos kaimas į pietus nuo Bišofsverderio, *Kovalero, Kowalek* priešais Plovistą šiauriniame ežero pakraštyje. Beje, šiandien nelengva atrasti visas tvirtoves, kurias mini Dregerio skelbta sutartis (Nr. 58. Acta Borus. T. I. B. 52), visų pirma dėl to, kad blogai išrašytos, antra vertus, dėl to, kad jų vietoje nieko, kas primintų jų pavadinimus, neatstatyta. Kai kurios iš šių tvirtovių labai senos, susijusios su gotų laikais ir yra bendruomeninių santykių formavimosi šiame krašte amžininkės. Ypač seniai egzistavo Kulmas, *Chełmno,* senovinis Ulmas. Atėjus kryžiuočiams, visos šios tvirtovės ir pilys visame Kulme ir Lubavoje buvo visiškai sunaikintos, didesnė dalis krašto, nuniokoto nesiliaujančių mazoviečių karų su prūsais, priklausė Kulmo vyskupui, o kita dalis Mazovijos kunigaikščiui, nors ji buvo jam menkavertė.

Pamedė

Į šiaurę už Osos upės ir prie jos plytėjusios girios priklausė antrai Pamedės provincijai. Nuo šios girios Ostermejeris (Preuss. Tempe I. 1780. S. 641)* kildina tos

provincijos pavadinimą, reiškiantį *Medį, Medzio,* neva tai pagiryje gyvenančios gentys. Bet ši išvada nepaplito, nes buvo pernelyg dirbtinė. Iš šiaurės ją skalauja Aistmarės, iš vakarų — Vysla. Rytuose siena driekėsi net iki Elbingo upės, Drūsinės ežero, paskui tiesiai palei Sirgunės upę (arba Sorge) net iki Osos, taigi Christburgo ir Rizenburgo valsčiai dar priklausė šiai provincijai. Vadinasi ši provincija, nors ir užėmė mažesnį žemės plotą negu Kulmas, buvo gana didelė. Tačiau nemaža Pamedės dalis, ypač šiaurėje, slėniuose netoli Vyslos ir Nogato, dėl ežerų, pelkių ir užliejamų plotų buvo visiškai negyvenama arba iš dalies buvo mažiau apgyvendinta negu kitos provincijos.

Čia randame detalę, kuri pasikartoja kitose provincijose ir kuri galėtų labiau paaiškinti visos tautos istoriją, jei šaltiniai nebūtų taip sujaukti. Kiekviena provincija dalijosi į mažesnes dalis, atskirus valsčius, teritorijas, kaip jas buvo pratęs vadinti Dusburgas, kartais mažesnes, o kartais didesnes; jos paprastai vadinamos pagal pagrindines vietoves arba savo valdovų pilių vietovardžius. Beveik nėra abejonių, kad šias krašto dalis valdė įžymesni savininkai, vadinami bajorais, gyvenę tvirtovėse arba pilaitėse. Nuo seniausių laikų šios gentys priklausė tam tikrai kastai arba luomui, turėjusiam viršenybę kitiems; iš čia buvo renkami vadai ir įsakinėtojai. Kokiu gi kitu būdu galėjo suformuoti bajoriją tautos, nežinojusios jokių kitų pajamų, o tik gautas iš žemdirbystės, jei ne per dideles žemėvaldas? Vadinasi, krašto bajorai buvo turtingi žemvaldžiai, plačių valsčių ponai, atskirų apskričių savininkai. Jie, gyvenę savo pilaitėse, įsakinėjo skurdesnėms jų protekcijoje gyvenusioms klasėms, turėjo vergiškai klusnių valdinių, o patys buvo priklausomi nuo karaliukų, vadinamų *Rejkis, Kunigas,* kurie valdė provincijas.

Tokie kilmingų giminių ponai gyveno Pamedėje. Dusburgas iš jų mini tris: Pipiną, Masių ir Joną (p. III. C. 7, 140, 143). Ši provincija taip pat dalijosi į panašias ap-

skritis arba valsčius, iš kurių minima Aliamo apskritis, kur vėliau buvo įkurti puikūs Malborko ordino namai; Reisių, *Resien, Reysen,* apskritis buvo gyvenama genties, ypač pasižymėjusios karingumu, galbūt tai buvo narsių vidivarių ainiai, dar nepamiršę karingos savo tėvų dvasios; čia yra Rizenburgas, kur buvo daugybė ežerų, kurių dabar nė pėdsako neliko. Toliau yra *Prezla, Passaluk, Posolna, Lynguar, Loypicz, Komor* ir kitos apskritys. Taip pat šioje provincijoje būva pilaičių, iš dalies pastatytų apsisaugoti nuo priešų puolimų, o iš dalies — keliaujantiems ponams apsistoti. Belichovo pilis, kilmingojo Jono buveinė, buvo netoli Osos, *Bindigs-Bergo,* šiandienio Bialochovo, apylinkėse, šiaurinėje Osos pakrantėje, prie pat *Mokrau* kaimo. Ant Grevožos kalno, kur dabar stūkso Christburgo pilies griuvėsiai, stovėjo pilis, slėpusi netoliese buvusią šventą girią ir šventovę; šiandien tą šventą vietą primena *Heiligenwalde,* esanti į pietus nuo Christburgo. Netgi teigiama, kad Grevožos tvirtovėje gyvenęs vietinis Krivis.

Kitos tvirtovės buvo šalia Stumos, Postelino, *Postolin,* Reisių apskrityje prie Drūsinės ežero, šiandienio Vilenbergo kaimo apylinkėse, taip pat prie Vyslos. Iš to tvirtovių išsidėstymo jau galima daryti išvadą, jog rytinė ir šiaurinė Pamedės dalys buvo gerai apgyvendintos, o šiaurėje plytėjusios žemės šalia Malborko net iki Elbliongo, taip pat Nogato ir Vyslos tarpupis buvo labai mažai apgyvendinta arba čia apskritai nebuvo nuolatinių gyventojų. Tą patį įrodo ir vietovardžiai, kurie pietuose ir rytuose daugiausia yra senovės prūsų, o šiaurėje — beveik visi vokiečių kilmės. Vakaruose, kur šios provincijos siena ėjo Vysla, jai priklausė įvairios salos, kurias vėliau išardė vandens srautai. Tokia sala buvo Kvidzinas, *Quidino,* taip pat Zantiro, Berno ir kitos, ligi šiol egzistuojančios salos. Tais laikais Pamedėje nestigo didžiulių miškų; be anksčiau minėtos pasienio girios, buvo garsi Lovetės, *Loweten,* giria, kita — tarp Steno ir Malborko, nemažai didžiulių miškų plytėjo prie Drūsinės ežero.

Pagudė

Trečia — Pagudės — provincija vakaruose ribojosi su Pamede, nuo kurios ją skyrė Elbingo upė ir Drūsinės ežeras. Šiaurėje ją skalavo Aistmarės, rytuose — Pasargės, o pietuose — Veisikos upės, bent jau ji driekėsi ne toliau už tos upės ir jai priklausančios Holando kalvos. Iš to jau matyti, jog ji buvo viena mažiausių apylinkių. Pamaryje buvo ne tiek daug gyventojų, nes ten plytėjo didžiuliai miškai. Čia gyveno stiprūs ir karingi žmonės, ypač tokie gyveno pietinėse aukštumose arba kalvose, kur šios provincijos dalis buvo vadinama *Hokerland*. Kiti, remdamiesi Vaiselijumi, vadina ją *Hoggerland* pagal mitinio tenykščio kunigaikščio Hogo, kunigaikštytės Pogezanijos tėvo, vardą. Daugiausiai dėmesio vertas šios provincijos prekybinis miestas Trusas prie Drūsinės ežero, buvęs, ko gero, ten, kur vėliau buvo įkurtas Elbliongas. Tačiau su tuo miestu susiję dalykai išnyksta priešistorinėje praeityje, jog net nežinome, ar buvo šio senovinio miesto pėdsakų prieš įkuriant Elbliongą. Jei neturėtume Šiaurės keliautojo Vulfstano aprašymų, gal išvis nieko nežinotume apie šį miestą. Esama neabejotinų įrodymų apie tolimais amžiais šiose vietose gyvenusių žmonių, visuomet garsėjusių prekyba, turtingumą; kasinėjant netoli Elbliongo, aptikta labai dailių aukso, sidabro ir kitokių auksuotų metalų papuošalų, molio, vaško ir panašių į mozaiką, dažytų vėrinių, kurie sudaro įdomiausią dalį senovės paminklų, saugomų Karaliaučiaus Archyvo kabinete; kitur panašių beveik nepavykdavo rasti. Tai paminklai tų amžių, kai kartaginiečiai, o vėliau ir kiti jūrų keliautojai atklysdavo čia gintaro, kurį išsikeisdavo į savo gamybos blizgučius. Drūsinės, arba Druso, ežeras vadinamas šitaip nuo žodžio *Druskas,* druska, todėl, kad kitados jis susisiekdavo didesniais sąsiauriais su jūra; taigi jo vanduo buvo sūrus. Senovėje ežeras buvo nepalyginti didesnis ir užėmė didesnę šios provincijos dalį: į šiaurę jis tyvuliavo gerokai toliau — net iki dabartinio Elbliongo, šiandien esančio per mylią. Pietuose, Christ-

burgo link, jis tęsėsi irgi toliau. Buvo laikai, kai jo vandenys skalavo Baumgarto kaimą; dar 1290 metais pats Christburgas buvo prie pat ežero, o šiandien jis nutolęs net penkias mylias. Be to, jis buvo nepalyginti platesnis, nes vakarų pusėje plytėjo net iki Tirgarteno kaimo, o rytų — Holando kalvos priėjo netoli jo pakrančių; visa tai patvirtina rašytiniai duomenys ir vietiniai stebėjimai.

Ši provincija taip pat dalijosi į mažas apskritis, kurios, kaip ir Pamedėje, priklausė bajorų valdoms. Viena tokia apskritis į šiaurės rytus nuo Elbliongo vadinama Lanzanija; ligi šiol yra čia Lenzeno kaimas. Antra apskritis buvo Kodinėnų valdos; tad įvairios aukštumos, nuo senovės stovėjusios pilaitės galėjo priklausyti įvairiems savininkams. Čia irgi nestigo ponų, turėjusių savarankiškas valdas. Apie juos jau rašė keliautojas Vulfstanas; jų karta išliko ligi šiol. Senovinė Kiedinių tvirtovė, kur vėliau įsikūrė vienuolynas, kita stovėjo tarp Tolkmito ir Frauenburgo, ant Tolko kalno. Pietuose į viršų kilo Veklico tvirtovė, viena garsiausių Pagudėje. Be to, ir kitose vietose turėjo būti įtvirtinimų, skirtų krašto gynybai ir turtingesnių valdžiai stiprinti, bet jų pėdsakai visiškai išnyko; net nežinoma, kur mitinė kunigaikštytė Pogezanija skelbė savo pranašystes ir sprendimus.

Varmija

Ketvirta provincija — Varmija, taip vadinama nuo senų laikų. Vakaruose ji ribojosi su Pagude, nuo kurios ją skyrė Pasargės, arba Sargos, upė[1]. Jos šiaurėje tyvuliavo Aistmarės, vakaruose ji ribojosi su Natangija ir Barta, o į pietus driekėsi net iki Galindos. Apie jos rytų ir pietų ribas nėra vienos nuomonės, netgi negalima pasakyti ką nors tikra, nes vėlesnės ribos aiškiai skyrėsi nuo senovinių. Į šiaurės rytus Varmijos siena buvo nutįsusi taip, kad apėmė Balgos, arba Honedos, žemes ir dar to-

[1] Iš žodžio *Sargas*.

liau į šią pusę. Ten ją nuo Natangijos turėjo skirti kai kurie upeliai, galbūt pro Šoelius, *Schoelen*, Federau, *Fedderau*, ir Pomernę, *Pommern*, tekėję į marias. Iš čia Varmijos ir Natangijos siena ėjo tarp Kroicburgo ir Cintau miestų net ligi Alnos upės, kur baigėsi senoji Varmijos siena, o kitapus upės prasidėjo Barta. Dar mažiau žinomos pietinės Varmijos sienos su Galinda. Atrodo, jog vienas šios sienos punktas buvo prie Morungeno, kur ir šiandien yra Galindų kaimas. Vadinasi, Varmijai priklausantis krašto plotas buvo didelis, be to, ji turėjo daugiau dirbamos ir tankiau apgyvendintos žemės negu anksčiau minėtos provincijos. Nėra abejonių, kad ir ji dalijosi į plačius valsčius, nes ir čia gyveno bajorų šeimos, kurioms taip pat priklausė didelės valdos. Esama pėdsakų, jog Varmijos bajorų būta galingesnių ir turtingesnių negu kitų provincijų; galinga Glotinų šeima viena pajėgdavo duoti krašto gynybai nemažų būrių; tikriausiai ji valdė Gutštato apylinkes, esančias Alnos ir Pasargės tarpupyje, kur yra išlikęs Glotau kaimo pavadinimas. Be šių Glotavos ir Honedos tvirtovių, apie kitas nėra tikrų žinių.

Natangija

Penkta prūsų provincija, Natangija, šiaurėje ribojosi su Varmija. Vakaruose ir iš dalies šiaurėje buvo Aistmarės, iš kur siena ėjo kitapus Priegliaus net iki Alnos. Čia upė sudarė jos rytų ribą su Barta. Be to, ji plytėjo kiek į šiaurę nuo Balgos ir marių tarp Cintau ir Kroicburgo taip, kad į pietus nuo Kroicburgo buvęs Krukės, *Kruke*, kaimas dar priklausė Natangijai, o prie Šipenbeilo vėl ribojosi su Barta. Tačiau šios provincijos plotas buvo nedidelis, nors ji buvo laikoma gražiausia prūsų provincija, kur nuo žilos senovės gyveno tvirta, karinga ir darbšti gentis. Ji taip pat buvo padalyta į nedideles valdas, priklausiusias pavieniams ponams. Būtent ten, kur vėliau buvo pastatytas Kroicburgas, driekėsi Saldavos valda, priklausiusi vienam bajorui. Jis turėjo pilį ant kal-

vos, kur buvo pastatytas Kroicburgas; šis pavadinimas ligi šiol išliko Didžiosios ir Mažosios Saldavos kaimų pavadinime. Antra tokia Sklumeno valda buvo netoli Bartenšteino. Šalia Brandenburgo buvo Pakarvės valda, o toliau nuo Prūsos upės net iki Balgos tęsėsi garsi Honedos, arba *Honedau*, sritis. Kitų Natangijos įtvirtintų vietų pavadinimai neišliko. Bet Honedos srityje, netoli Prūsos upės, buvo tvirtovė prie Pervilties kaimo, į pietryčius nuo Brandenburgo, galbūt šios apskrities savininko rezidencija. Sena Bysleidos pilis netoli Bartenšteino, ko gero, priklausė Sklunijos apskrities savininkui. Šią vietą primena šiandien Beisleideno kaimas pakeliui iš Bartenšteino į Prūsų Ylavą.

Barta

Šešta — Bartos — provincija plytėjo į pietryčius nuo Natangijos, su kuria ji ribojosi Alnos upe. Į šiaurę siena driekėsi net iki Priegliaus, o į rytus — gal iki Angerapės ar bent iki Drengfurto apylinkių. Pietuose ji ėjo žemiau Rastenburgo net iki Galindos provincijos. Savo teritorija Barta buvo viena didžiausių provincijų, bet dalijosi į dvi dalis: Tikrąją Bartą ir Plikąją Bartą, kurios vėliau buvo suprantamos kaip Didžioji ir Mažoji Bartos. Pavadinimas *Plika Barte* lietuvių kalba reiškia laukų Bartą. Be to, Barta dalijosi į atskiras apskritis, arba valsčius. Toks visų pirma buvo *Wohensdorf, Wohnsdorf,* arba Vonsdorfas, į pietus nuo Alenburgo, Alnos ir Ometo tarpupyje. Atrodo, kad šis germanų vietovardis buvo žinomas dar pagoniškais laikais. Šioje teritorijoje buvo tvirtovės *Kopostete,* Kapsteta, *Ochtolitte,* Auktalitas, kur šiandien yra Auglitės kaimas, *Unsatrapis,* Unzatrapis arba Instraupis, dabar Insterburgas, tačiau jo padėtis labai nesutampa, Gundavos, *Gundau, pilis* ir šiandien žinoma kaip to paties pavadinimo kaimas, o Agetetas kažkur greta Engelau kaimo. Kitos tokios tvirtovės buvo ir kitose Bartos dalyse, nes šios provincijos gyventojai, vokiečių vadinti *Barter,* bartais, buvo ištvermingi ir narsūs savo

tvirtovių gynėjai, be to, karingi ir drąsūs mūšio lauke. Tačiau svarbiausia istorijai yra ta šios provincijos vieta, kur Gubros upė susilieja su Alna; dabar ten yra Šipapilio miestas. Jis jau anksčiau viliojo tyrinėtojus, ten apskritai buvo aptinkama nemažai dalykų, kurie galėjo patvirtinti prielaidą, jog ten kitados turėjo būti Romovės šventykla. Visa tai buvo grindžiama Romsdorfo ir Rykgarbeno kaimų pavadinimais; senovės prūsų kalba *Ryke* yra karalystė, *Garbe* — garbė, šlovė. Bet, greta to, ypač domimasi šia vieta dėl visiškai kitų aplinkybių. Ten, prie Gubros upės, viena šalia kitos stovėjo dvi pilys: viena *Weistote-Pil,* antra *Wallewona,* Valevona, vėliau pavadinta Vizenburgu; tie pilių pavadinimai, be abejonės, turėjo savo reikšmę ir paskirtį. *Weistote-Pil* reiškė prižiūrėtojo, viršininko, visos provincijos valdovo pilį, iš *Weizdeti* — prūsiškai stebėti, o *Pil* — tvirtovė, pylimas iš žodžio *pilti;* taip pat tai susiję su *Rykgarben* prasme. Pavadinimas Valevona ligi šiol išlikęs: taip vadinama žemės pylimas prie Šipapilio, Alnos paupyje. Anot kalbos mokovų aiškinimų, tokią pat prasmę turėjo pavadinimas *valdovo buveinė.* Šie pavadinimai rodo šios vietos svarbą senovėje, bet dar esti ir kitų pastebėjimų. Senos sutartys mini Šipapilio apylinkėse šventą girią, kuri, be abejo, buvo miškas, augęs į pietus nuo šio miško, Pretlaukių valdose, o dabar vadinama *Burgwald* ir primena pusiasalį, nes iš vienos pusės jį skalavo Gubros upė, o iš kitos buvo gilus senovėje iškastas kanalas, sklidinas vandens. Šalia šio miško stūkso supilta kita stati kalva, ant kurios ir turėjo stovėti *Weistote-Pil.* Visa tai leidžia padaryti teisingą išvadą, jog būtent šiose vietose buvo rezidencinės *Reiksa,* karaliuko ir krašto Krivio pilys, o kitos priklausė kitiems žymiems asmenims. Kaip šventoje girioje prie Romovės, Sambijoje, buvo šventos ugnies aukuras, kur kitados liepsnojo amžinoji ugnis, taip šičia vietovardžiai *Prantlak-Brantlak,* arba Brandlankės, primena šio aukuro vietą. Taigi čia gyveno Bartos karaliukas, čia buvo ir savo sprendimus skelbė vietinis Krivis. Net ir Šipapilio pavadinimas susijęs su šia reikšme. Senais laikais jį vadino

Šepenbiliu, *Scheppenbil*, ir Šefenbiliu, *Szeffenbil*, tad vokiečių kalba reikštų *Schoeppen*, arba *Schoeffen*, t. y. teisėjo būstą. Taip galima paaiškinti krašto gyventojų atkaklumą ginant šią vietą nuo Ordino (*Dusb.* P. III. C. 109—112).

Galinda

Galindos, septintos provincijos, pietuose buvo Barta, vakaruose jos siena prasidėjo prie Sasavos žemės, nuo Hohenšteino ir Noidenburgo, prie Alnos versmių ir ta pačia upe ribojosi su Varmija. Jos šiaurėje taip pat buvo Barta, vadinasi, siena driekėsi nuo Rezlio Rastenburgo link. Pietuose jos kaimynė buvo Mazovija, bet didesnė krašto dalis, šiandien priklausanti Lenkijos Karalystei, tuomet priklausė Galindai. Šios provincijos siena su Mazovija prasidėdavo ten, kur Vizna įteka į Bebrą, toliau ėjo ta pačia Vizna net iki Narvemedės miško, o iš ten — iki Vincentos upės, kur įteka į Pisą. Iš ten ji driekėsi palei Ribno, tuomet *Rubins*, ežerą, po to net iki Turoslio upės, seniau vadintos *Targawiten*. Be to, siena driekėsi per girią skersai Skvo, tuomet Ditvos, upe net iki Rozogos upės, seniau *Ruzogo*, paskui toliau vakarine puse per Omulevą, tuomet Luką, net iki Orzicos upės, kuri seniau buvo vadinama *Aretis*. Šie duomenys paimti iš knygos *in folio: Priwilegien des Stifts Samland* (p. 227) su užrašu: *Haec sunt antique granicie sive gades inter terram Galindin et Masoviam*. Ji buvo Karaliaučiaus Slaptajame archyve. Vadinasi, nemažai žemių nuo Radzilovo miestelio prie Viznos net iki Choželių miesto prie Orzico upės priklausė Galindai. Į rytus plytėjo neapibrėžta siena net iki kaimyninės Polesės žemės. Šiaurėje Galinda ribojosi su Sūduvos provincija, bet geriau nustatyti ribas per daug sunku. Atrodo, kad siena prasidėjo prie Spirdingo ežero ir tęsėsi iki Goldapės.

Tai paaiškina, kodėl tokios plačios provincijos gyventojai, jau nuo senų laikų žinomi geografams, krašto isto-

rijoje buvo laikomi gausiais ir galingais; jie buvo žinomi ir Aleksandrijoje. Antra vertus, sunku kur kitur rasti kraštą, kuriame būtų tiek daug ežerų ir upių, neaprėpiamų girių, aukštų kalvų ir gražių slėnių. Tokia padėtis ir pati gamta lėmė žmonėms turtingą gyvenimą iš medžioklės ir žvejybos; tad lengva suprasti, kodėl buvo apgyvendinta nedaug tinkamų žemdirbystei žemių (*Dusb.* P. III. C. 4), be to, tokio krašto gyventojams karai ir antpuoliai negalėjo padaryti didelių nuostolių. Galinda turėjo būti tankiausiai gyvenama ir labiausiai dirbama vakarinėje dalyje. Pilys padėjo apsiginti iš Mazovijos pusės, bet istorija nemini pilių pavadinimų, net nežinome, kur gyveno ta šventoji pranašė, kuri dėl savo reikšmės ir pranašysčių valdė ir tvarkė savo kraštą (*Domina, guae secundum ritum ipsorum sacra et Prophetissa reputabatur, ad cujus imperium hujus terrae facta singula regebantur*). Šio krašto kunigaikštis, kurį vėlesnis kronikininkas vadina Jesugubu, gyveno netoli *Loetzen*, vieno ežero viduryje (*Hanneberger.* Landtafel. S. 136.). Apie kitus valdovus nežinome nieko aiškaus, bet jų buvimas nekelia abejonių. Būtina atsižvelgti į tai, jog galindai prūsų karuose su kryžiuočiais iš pradžių nedalyvavo. Tik žlugus vidinėms provincijoms, kai bejėgiai politikai Mazovijos kunigaikščiai ketino užvaldyti Galindą, o jos gyventojai buvo linkę jiems pasiduoti, kryžiuočiai puolė galindus ir, atvedę žiaurių savo karių, sukurstė juos iškapoti beveik jau visiškai nesipriešinančius žmones. Taip Galindos paminklai buvo palaidoti šios nelaimingos genties kapuose.

Sūduva

Aštunta provincija — Sūduva — pietuose ribojosi su Galinda, Spirdingo[1] ežero pakrante, iš ten driekėsi iki Rei-

[1] Šio ežero pavadinimas turėtų būti kilęs iš galindų kalbos žodžio *Spirdas*, reiškiančio baubą, vaiduoklį. Taip pat jame yra *Spirdej Sala*, t. y. vaiduoklių sala, slaviškai *Czartovy* Ostrow, kurioje esą vaidenosi (*Hartk.* A. u. n. Preuss. B. I. S. 11).

no susisiekiančiais vandenimis, vadinamais *Talter-Gewasser*, ir per ežerus prie Johanisburgo. Rytuose ji ribojosi su Lietuva nuo Vincentos versmių, po to Lykos upe ir ežeru prie Raigardo, o į šiaurę su tebesitęsiančia siena tarp Olecko ir Bakalaževo net iki Remiko žemumos. Šiaurinė siena, rodos, buvo Pisos upė, atitekėjusi iš rytų į vakarus, kur ji skyrė Sūduvą nuo Šalavijos ir Nadruvos. Vadinasi, Sūduvą sudarė žemės, kur yra Olecko, Lykos, Biala, Ario, Reino ir Lėceno miesteliai. Čia taip pat būta senovinio suskirstymo į mažas apskritis, iš kurių minima *Kimenau*, Kimenava, su to paties pavadinimo pilimi; čia gyvenęs šio krašto ponas, vardu Jedetas. Antra apskritis vadinosi *Kirsau* ir buvo šiandienio Olecko apylinkėse, o kitos apskritys buvo vadinamos Merūniškiu, Pakima, Kresmena, Sėliais ir kt. Jos visos priklausė savarankiškiems savininkams, priklausiusiems bajorų giminei. Taip pat čia buvo nemažai turtingų didelių žemės valdų savininkų; vien Merūniškio apskrityje jų būta aštuoniolika (*Dusb.* P. III. C. 192). Pietinėje Sūduvos dalyje buvo daug ežerų ir pelkių, o šiaurinėje — neišbrendamų miškų; gausūs gyventojai čia rasdavo viską, ko reikėjo pragyvenimui, be medžioklės ir žūklės, jie vertėsi žemdirbyste ir gyvulininkyste.

Nadruva

Devinta prūsų provincija buvo Nadruva, kuri šiaurėje ribojosi su Sūduva, galbūt per Pisos upę. Kiek toliau į vakarus buvo Barta, o pietuose — provincija, kurią skyrė Prieglius ir Angerapė. Tačiau vėlesniais laikais aptinkama, jog Nadruvos valdos tęsėsi net iki Nordenburgo. Rytuose Nadruva ribojosi su Lietuva ir Žemaitija, bet anuomet nebuvo visiškai tikslios sienos dėl tarp jų plytėjusių dykrų; iš šiaurės sienos buvo tikresnės ir geriau nustatytos. Nuo Šalavijos ją skyrė Nemunas, nes tikrai žinome, kad jai priklausė Ragainės apylinkės; vakaruose nuo Sambijos skyrė Deimenos upė. Tokio ploto Nadruvos sienas iš trijų pusių skalavo trys upės, bet ji daugiau

driekėsi iš vakarų į rytus. Ją taip pat sudarė atskiri valdytojai, arba savininkų apskritys. Tokią matome *Katau,* Katavos, vietovėje, kur buvo Otolicheno, *Otholichien,* pilis. Antroji buvo Rechovas, arba *Rechau,* kur stovėjo kelios pilaitės, galbūt Vėluvos pusėje. Apskritai visoje provincijoje buvo pastatyta daug tvirtovių, kurias narsiai gynė gausios jų karinės įgulos. Pati Vėluva priklauso prie pilių, pastatytų pagoniškais laikais. Bet nepalyginti senesnė buvo Kampsvykių tvirtovė, pastatyta ant Namsviko kalvos netoli Insterburgo, kur galėjo patogiai įsikurti 2000 ginkluotų žmonių. Padavimas skelbia, jog kažkada čia gyveno Nadruvą valdęs kunigaikštis Kamisviškis; be to, šis kalnas su atkastais jame radiniais, kuriuos sudaro dalgiakirviai, žiedai, monetos, karūnos ir t. t., taip pat su pilkapiais, arba kurhanais, dar ir šiandien 15 pėdų gylio grioviais, yra šių žemių senovės paminklas. Tvirtovių valdovai buvo įtakingi krašto žmonės, nes ir čia aukštesnioji klasė valdė žemesniąją. Dėl vietovės savitumo Nadruva nuo kitų provincijų skyrėsi tuo, kad ji beveik neturėjo jokių ežerų, tačiau ji buvo turtinga miškų. Gana didelėje girioje, žinomoje Graudenų pavadinimu ir nusidriekusioje per visą šios provincijos rytinę dalį, buvo daugybė įvairiausių laukinių žvėrių.

Sambija

Į vakarus nuo Nadruvos plytėjo dešimta provincija — Sambija. Nedaug šiaurinių kraštų turėjo tokią reikšmę, siekiančią žilą senovę, ir beveik nė viena tokia tolima tauta ir žemė negarsėjo tokio lygio dirbiniais, t. y. gintaro dirbiniais. Ją labiausiai lankė iš toli atvykstantys keliautojai, daugelis pavydėjo jai gamtos dovanų; ji buvo įdomesnė ir reikšmingesnė dėl ją ištikusių senesniais pagoniškais laikais įvykių negu kitos provincijos. Pagaliau jokia kita provincija nepatyrė dėl to tiek įvairių įvykių ir pokyčių; tik Sambijos sienos visada buvo tos pačios: vakaruose Deimena skyrė ją nuo Nadruvos, pietuose Prieglius

ir Aistmarės — nuo Natangijos, šiaurėje ir rytuose ją skalavo jūra ir Kuršių marios. Tačiau senovės amžiais žemėlapiuose Sambija atrodė visiškai kitaip, ypač jos jūros pakrantės, kur ardančios ir naikinančios audringos jūros ir Aistmarių bangos padarė neįtikėtinų pokyčių. Mat tuomet, kai atėjo kryžiuočiai ir praėjo pirma dešimtis jų valdžios metų, rytinė marių dalis buvo visiškai kitokia negu vėlesniais laikais. Laukstetės ir Piliavos kryptimi Brandenburgo ir Balgos link, ten, kur šiandien marių vandenys toli įsiterpė į sausumą, tuomet, anot pačių patikimiausių šaltinių, dar buvo tikra sausuma, kur žmonės ganė bandas ir sėjo javus. Žemė buvo nuo Varmės ir Vakarinės Natangijos net iki Sambijos pietvakarinių pakrančių. Be to, nebuvo nė tos giliai įsirėžusios įlankos, kuri šiandien sudaro marias nuo Senos Piliavos net iki Žuvininkų, nei antros įlankos įgaubos į rytus Karaliaučiaus link. Priegliaus upė neįsiliedavo į Aistmares kaip dabar prie Holšteino, bet gerokai toliau vakaruose. Ten ji buvo vadinama *Lippe,* arba *Lipza,* prie jos žiočių buvo labai gražus uostas, turėjęs tokį patį pavadinimą. Šioje geografinėje žemių padėtyje pietinė Sambija tiesiog ribojosi su Natangija ir galbūt driekėsi net iki paskutinės šiaurinės Varmijos ribos. Šis audringų marių bangų paplautas, sudraskytas į gabalus ir pagaliau visiškai užtvindytas kraštas nepriklausė nė vienai minėtai provincijai, bet buvo dalis senovės Vitlandijos, kurios žemės kitados plytėjo toli į pietvakarius, o vėliau sumažėjo iki nedidelės šio krašto dalelės. Šis pavadinimas išliko iki dabartinių laikų, o dėl šios priežasties vakarinė siena toje pusėje, kur tas kraštas baigėsi prie Laukstetės, dar ilgai buvo vadinamas *Witlandsort*, t. y. Vitlandijos galu, senovės prūsų kalba *Baltu-gals.* Mes turėjome progą perskaityti vieno Žemaitijos piliečio rinkinyje rankraštinę kopiją lotyniškos sutarties, kuri buvo sudaryta prūsų magistro Henriko Veido ir Pamario kunigaikščio Sventopelko 1249 metais dėl Aistmarių pasidalijimo žūklei. Joje yra labai įdomios detalės: 1) *Frische Haff, alias recens mare,* neseniai atsiradusi jūra; 2) į užtvindytą Vitlandijos

kraštą, vadinamą *vulgo Balta, id est terra albescens,* atplaukia neaprėpiama daugybė žuvų ir silkių, vandens šviežumo suviliotos; 3) minima *Witlands Ort* ir paaiškinama: *vulgo Balta gals, finis albus.* Kopija iš Karaliaučiaus archyvo kopijos, *sub titulo Pommeraniae pertinentio,* yra be pradžios ir pabaigos. Argi tuo būdu negalima buvo patekti į Baltiją, Plinijaus vadinamą gintaringa sala, kuri Pitėjo laikais, jei atsižvelgsime į Vitlandijos ir Sambijos sausumos mažėjimo proporcijas, plytėjo maždaug tiek, kiek pastaroji buvo išsikišusi į jūrą toli už šiandienės nerijos, be to, ir gintaro čia galėjo būti ne mažiau kaip šiandien Sambijoje.

Laikui bėgant, čia marių vandenys visiškai pakeitė pakrančių vaizdą, taip pat dėl smarkių jūros štormų gerokai pakito ir vakarinė Sambijos pakrantė, nes anksčiau ji plytėjo gerokai toliau į jūros pusę, ten, kur šiandien nardo žuvys ir iš paslaptingų jūros gelmių išgaunama labai daug gintaro, — ten seniau buvo daugelį mylių besitęsianti sausuma.

Pažvelgę į tų laikų Sambijos vidaus būklę, pastebėsime didžiulių pokyčių, įvykusių per daugelį amžių: išdžiūvo daugybė ežerų, ir ten, kur kitados buvo didžiulės pelkės ir klampynės, šiandien banguoja gražus derlius. Didžiuliuose krašto plotuose augo miškai, kurie geriau negu dabar saugojo Prūsijos bitynų kraštą nuo smarkių vėjų. Būtent provincijos vakaruose plytėjo didelė šventa giria, kurios viduryje buvo dievų šventovė Romovė; šis miškas ošė beveik nuo pat šiaurinės pakrantės galo net iki prie Aistmarių esančių pakrantės žemių. Kiti miškų plotai driekėsi iš vakarų į rytus ir buvo turtingi žvėrių; Sambijos miškuose dar ligi šiol gyvena anų laikų palikuonis elnias. Ant šio krašto kalvų stovėjo pilys, bajorų giminės ponų buveinės. Ant Rinavos kalno buvo tokia Gailgarbio, arba Galgarbeno[1], pilis, kur, anot padavimų, savo rezidenciją įkūrė dar Vaidevučio sūnus Samas. Šios tvirtovės kalvoje, matomoje per daugelį mylių Sambijos ir

[1] *Garbe* lietuvių kalba reiškia kalną, šlovę, aukštumą, iškilimą.

Natangijoje, būdavo užkuriami karo laužai, kai prireikdavo įspėti žmones, kurie stodavo po garsių karvedžių vėliavomis, jei priešas išsilaipindavo pakrantėse. Galbūt žemės aplink Gailgarbį priklausė jo sosto pilyje gyvenusiam kunigaikščiui, be to, buvo vadinamos Rinavos apskritimi. Ir Medraboje buvo panaši pilis, priklausiusi bajorų Kandeimų giminei, kurios vardas vėliau pelnė krašto istorijoje didelę šlovę. Jie buvo Medenavos valsčiaus ponai (*Dusb.* P. III. C. 70). Kitos senovės bajorų giminės: Sipailų, Karijotų, Greibų, Sikėnų, Vaidotų ir kt. valdė Kvedenavos, Germavos, Rudavos, Valdavos, Kaimo, Pavundos, Tepliavos bei kitų valsčių tvirtoves. Surgubio tvirtovė, kur šiandien stovi Tepliava, ir pilis prie Ridavos nedviprasmiškai minima kartu su jose gyvenusiais bajorais. Surgubio tvirtovė stovėjo prie Tepliavos ant kalno, vadinto pilies arba auksinių kalnu, nes kažkada kryžiuočiai ten rado auksinių monetų. Taip pat savarankiškos buvo Žioka, Vargiai, Pabečiai ir Bečiai (*Dusb.* P. III. C. 102—103). Neabejojama, kad šios giminės valdė atsiradus Sambijoje tam tikriems politiniams pokyčiams. Turbūt šio krašto didikai buvo skandinavų kariai, avantiūristai ar veikiau jų vadų įpėdiniai, užvaldę kraštą, iššudę ginkluotus žmones, pasidaliję tarpusavyje žemes, likusius žmones paėmę į nelaisvę ir pavertę savo darbo jėga, o savo saugumui pastatę aukštesnėse vietose tvirtoves ir taip tapę krašto ponais. Šių užkariautojų palikuonys, valdę jų tėvams atitekusias žemes, mokėjo iš kartos į kartą deramai išsaugoti savo valdžią ir teisę į nuosavybę. Kaip savo valdų ponai ir turtingiausi krašto savininkai, jie vadinami bajorais ir, kaip anų skandinavų, vadinamų vikingais, vitingais, įpėdiniai, išsaugojo šį titulą, nors ir priėmė jiems priklausančių sembų tautybę. Šis aiškinimas labiausiai tikėtinas, nes viena bajorų kasta, buvusi tik Sambijoje ir vadinta *Withingen,* pelnė kryžiuočių malonę, pirmiausia parsidavė vokiečiams ir visuomet padėjo jiems žiauriai žudyti lietuvių tautą. Jie, išpažinę religiją ir perėmę krašto papročius, priklausė nuo gyvenusio Romovėje vyriausiojo žynio, neturėjo jokios kitos pasaulie-

tinės valdžios. Prireikus jie vadovavo ginkluotiems žmonėms, be to, iš jų buvo renkamas vyriausias karvedys, kuriuo pastaruoju laiku buvo vitingas Glaudė.

Šalavija

Vienuolikta Prūsijos provincija buvo Šalavija, *Schalauen.* Jos sienas pažymėti yra labai sunku. Kadangi senais pagonių laikais ji nebuvo žinoma šiuo pavadinimu, bet, kaip mano ponas Foigtas, buvęs kitas Lietuvos kraštas, t. y. Rusnė. Tik jai sunykus, galbūt paskutiniais pagonybės amžiais, atsirado šis pavadinimas, reiškiąs jos nuotolį nuo Prūsijos vidurio. Vis dėlto autorius pateikia šias jos spėjamas ribas. Pietuose per Nemuną ji ribojosi su Nadruva, vakaruose — su Kuršių mariomis, rytuose, ko gero, ji plytėjo iki Šventosios upės, o tai, kaip toli ji nusidriekė į šiaurę, dabar neįmanoma pažymėti, tačiau Memelio apskritis priklausė šiai provincijai. Ten ji šiaurėje ir rytuose ribojosi su Žemaitija ir iš dalies su Lietuva. Šioje provincijoje šen bei ten aptikta gynybinių įtvirtinimų vietų. Tokia tvirtovė buvusi ant kalvos netoli Ragainės, kur buvo pastatyta šitaip vadinama kryžiuočių pilis. Ten, netoli Šupenų kaimo, esama senovės skalvių pilies pėdsakų. Ragainė Hartknocho išleistame Dusburgo veikale klaidingai pavadinta *Ramige* (p. III. C. 178). Ponas Foigtas rado Berlyno rankraštyje vietovardį *Raganita*, ir tai žinomas pats tikriausias pavadinimas, nes jis kilęs iš mitinio vardo *Ragana.* Antra šalaviečių pilis, stovėjusi Lietuvos pasienyje, buvo vadinama Sarkais; čia gyveno galingas ir narsus karžygis Sarkis, galbūt tai šiandienė Šarkė, esanti netoli Šelėnų. Ne Šarkės, o Šarkučių kaimas, kiek pats žinau iš vietovės tyrimų, yra Lydos apskrityje, Nočios parapijoje netoli Kalesnykų; *Szarkutis* lietuvių kalba reiškia kiauliaskerdį, skerdiką. Garsiausia šios provincijos tvirtovė buvo Sasava, stovėjusi kažkokios upės pakrantėje, bet tai tiksliai nenustatyta. Pretorijus teigia, kad ji buvo prie Šyšos upės, kuri kita-

dos turėjo būti vadinama *Cyse* arba *Sussa*. Bet panašiau į tiesą tai, kad ji buvo tarp Eimenio ir Žąsupės upelių, į pietryčius nuo Kraupiškių kaimo, netoli Įsros upės, kur esama tvirtovės pėdsakų ant kalno prie Žąsupėnų kaimo; tai labiau primena šį pavadinimą, nors ši vieta, mūsų nuomone, priklauso Nadruvai. Pono Foigto tyrimas yra kiek klaidingas. Aš pats lankiausi čia, tad aprašau tiksliau: važiuojant iš Gumbinės medžiais apsodintu vieškeliu per Brakupėnus ir Maltviškės į Ragainę, per pusę prūsų mylios iki Maltviškių, iš Dubinų kaimo nesikeliant per Eimenio upelį, važiuojama kairiąja šio upelio pakrante ir tuojau prie Pilkalnio kaimo galima pastebėti seną piliavietę; nuo čia už kelių šimtų sieksnių yra Žąsupėnų kaimas, prie kurio nėra nieko, kas primintų tvirtovę. Bet kita piliavietė, kuri mums rūpi, ko gero, buvo ant vienos iš kalvų, esančių dešiniojoje Šešupės pakrantėje, kur turėtų būti tvirtovės pėdsakų. Salavija taip pat turėjo savo savarankiškų ponų, valdžiusių žmones ir kraštą; buvo minimi Surbantas, Svisdeta, Surdeta. Iš šių galingų žmonių buvo renkami vyriausieji vadai, kurių vienas buvo Stinigutas. Svarbesni reikalai buvo aptariami susirinkimuose vyresniųjų žmonių, kuriuos karo metu skirdavo atsižvelgdami į vasalų kiekį ir tinkamumą, taip pat paskirdavo skyrių vadus, kurie vadovavo būriams mūšio lauke.

* * *

V Priedas

Kai kurios pastabos apie Baltijos jūrą

Šiame veikale stengėmės surinkti ir išdėstyti visa tai, kas padeda pažinti lietuvių tautos proistorę, kurią norėjome atskleisti; manytume, jog jau sukaupėme pakankamai faktų ir, jais remdamiesi, atskleidėme ne vieną istorinę tiesą. Bet mes neketinome, remdamiesi viso mū-

sų darbo pagrindu, teigti ką nors nepagrįstai, daryti išvadas ir į istorijos plotmę įtraukti tai, kas nebuvo atskleista ir nuodugniai patikrinta. Dėl to pateikėme ištraukas iš geresnių pirmtakų veikalų, kuriuose skaitytojas rastų išsamesnių žinių nagrinėjamos temos atžvilgiu, negu jas galima buvo pateikti tekste. O šiame priede nurodysime kai kurias pastabas apie Baltijos jūros istoriją taip, kaip mes patys suvokiame.

Jau nėra abejonių, jog ši jūra, prie kurios lietuvių tautos protėviai įkūrė pirmąsias šių kraštų kolonijas, nėra Senojo pasaulio jūra arba ji atsirado dėl vėlesnių Žemės rutulio pokyčių. Geognostiniai stebėjimai, paimti iš senovės atradimų ir pažinimo pėdsakų, rodo, jog mūsų pasaulis, arba ta masė, plaukiojusi erdvėje aplink Saulę, pirmiausia buvo padengtas visiškai skysta materija, kuri vėliau, kristalizuodamasi sudarė įvairias kietų kūnų sandaras, arba pirmos formacijos uolas. Vėliau ir jos iš dalies tirpo ir vėl kristalizavosi palikdamos didesnę vandens masę. Pagaliau vandenų skalaujamose salelėse atsirado organinis pasaulis, pagimdęs vešlias ir milžiniškas būtybes, t. y. vien salų ir labai karšto klimato produktus. Šis klimatas pamažu vėso, iš lėto didėjo sausuma, tolydžio daugėjo organinių būtybių, kurių prigimties savybės po truputį tobulėjo ir daugėjo jų įvairiausių rūšių, ilgėjo didžioji gamtos grandinė.

Galop susiformavo dideli sausumos plotai, nesuskaičiuojamos augalijos rūšys, neištiriama daugybė gyvų būtybių, nustebęs pasaulis išvydo ir žmogų, šį gamtos karalių ir kartu jos vergą.

Pagaliau subrendo bendruomenė, žmonių padermė pasklido žemėje, bet jos dar laukė baisi katastrofa, kuri liepė manyti, jog pernelyg anksti išplito gyvasis pasaulis, jei išganinga globa, išgelbėjusi nuo pražūties, nebūtų įrodžiusi, jog turėjo būti statybininkas, kuriam buvo mielas jo rankų kūrinys. Nojaus, arba visuotinis, tvanas, be abejonės, labai pakeitė Žemės rutulį ir nulėmė daug kitų pokyčių.

Okeanas skalavo žemę, kurios krantų kontūrai, susiformavę po šios katastrofos ir dėl įvairių atsitikimų, laikui bėgant, neapsakomai kito, o mūsų jūra įvairiomis kryptimis buvo užliejusi daug daugiau kraštų. Galop dėl žemės gaisro ar kažkokio nepaprasto ir labai stipraus sprogimo, ar kokios kitos išorinės priežasties, kurią mes vargiai galime įsivaizduoti, ar gal, kaip mano ponas Radlofas, nukritus sudužusios planetos nuolaužoms, žodžiu, dėl to, kuo galima neabejoti, mūsų Lietuvos, Prūsijos, Žemaitijos, Kuršo ir Livonijos žemės yra užpiltos jūros vietoje, o mūsų Baltijos jūra yra neapsemtų Okeano gelmių liekana.

Padarę tokias prielaidas, galbūt sugebėsime suderinti iš pirmo žvilgsnio priešingas, bet iš esmės patikrintas nuomones apie šios jūros būklę; kažkada tai nagrinėjęs mokslininkas Pisanskis bylinėjosi su savo sąžine, nežinodamas, kam gi vis dėlto atiduoti pirmenybę.

Be to, svarbu atsakyti į klausimą, ar Baltijos jūra mažėja ar didėja, t. y. ar jos vandenys pasiglemžia vis didesnį sausumos plotą, ar atiduoda savo dugną sausumai?

Remdamiesi tuo, ką ligi šiol dėstėme šiame veikale, galime pritarti vienam ar antram teiginiui, nes dėl keisto uolių senovės Prūsijos tyrinėtojų pastabų sutapimo turime paremti mūsų nuomonę taip, kaip to geistume. Bet pelnytai atiduota derama pagarba rašytojui teikia daugiau garbės negu jo mokslingumo įrodymai ir subtilaus sąmojo požymiai. Be to, užuot smaginę mūsų skaitytojus patraukliai sumanytais pasakojimais, privalome ieškoti tiesos ir esmės.

Baltijos jūra atsirado tuomet, kai buvo užpilta didžiulė dalis Vakarų okeano ar jo didelės įlankos, apribotos Skandinavijos pusiasalio, Suomijos, Ingrijos, Estijos pakrančių, po to sausumos ploto lanko forma nuo Vakarų Dauguvos žiočių iki Oderio žiočių, šią apvalainę kraštinę vedant per žemes ir kraštus, kur randama pirmykščių uolienų. Ši linija, siekianti kairiąją Dnepro ir Vyslos pakrantę, jei ją pažymėtų žemėlapyje, būtų tikra, nes paro-

dytų mums tos okeano įlankos krantą, iš kurio aiškiai pamatytume Kaspijos arba Juodosios jūros susijungimą su Vakarine jūra. Tad, kai įlanka buvo užpilta, salos, kurių ten galėjo būti, pakito ir pražuvo su viskuo, kas jose buvo. O likusi neužpilta gelmių dalis sudarė įlanką, bet susiaurėjusią, raižytą ir labiau primenančią upę negu jūrą. Jei įlanka buvo vadinama *Cronium*, tai jau negalėjusi egzistuoti virto Eridanu, o *Cronium* pavadinimą geografai priskyrė dabartinei Nemuno upei, kuri tarsi kerta tos pačios įlankos slėnį iš rytų į vakarus. Nenuostabu, kad tokia jūra, kupina beformių kyšulių, priešingų stipriausių vėjų kryptims, su archipelagais salų, susidariusių iš sanpilinės žemės, ardė sausumas ir krantus, nes griovė netvarkingai žemės sangrūdų sukrautas užtvankas. Ji lygino savo dugną, štormų sušiaušti vandenys, vėl slūgdami ir įgaudami pusiausvyrą, darė neįsivaizduojamų sugriovimų. Taip jūros plotas vis didėjo, ir galima sakyti, jog jūra augo žemės sąskaita, žodžiu, jūra didėjo. Tad tie, kurie pastebėjo fizinių įvykių, lėmusių žemių prie Baltijos jūros dingimą, sakė tikrą tiesą, ir tie, kurie, kaip Mela, teigė, jog Baltijos jūra užgriozta pakrantės salų, kurios vieną sykį panašios į sausumą, o kitą — į archipelagą, sakė taip pat ne mažiau tiesos. Tad kam gi vargšui Melai kaltinti Šlėcerį meluojant; jis galbūt nesilankė prie Baltijos, neturėjo tikro supratimo apie Šiaurės kraštus, bet galėjo visa nurašyti iš gerų senovės šaltinių, kurie tai žinojo ir, kaip matyti, labai gerai suvokė.

Tačiau jūros ploto didėjimas kartu reiškė jos vandens lygio mažėjimą. Visų pirma todėl, kad plačiau išsilieję vandenys savaime seklėja. Antra vertus, anot visų stebėjimų, Šiaurės pusrutulio europinės dalies jūrų lygis kasmet pamažu žemėja, o dėl to nuolat anka ežerai, senka upės, išdžiūsta pelkės. Tad neklydo ir tie, kurie, savo nuomonę grįsdami stebėjimais, daro išvadą, kad Baltijos jūra senka.

Tai, ar šie dvilypiai Baltijos jūros vandens lygio pokyčiai, kaip kai kas teigia, tebesitęs ar, pasiekę tam tik-

rą lygį, pasuks kita linkme, nežinoma. Tikra tik tai, kad jie dar vyksta, bet gerokai lėčiau. Vadinasi, kitados jūra per tą patį laiką pasiglemždavo daugiau sausumos, ir jos lygis slūgdavo smarkiau nei šiandien. Tai patvirtins kiekvienas, kuris išmano šių vandenų hidrografiją.

* * *

VI Priedas

Apie Kijevo įkūrimą

Kai kur šiame veikale nagrinėjome aplinkybes, susijusias su įžymaus slavų miesto Kijevo įkūrimu. Šis įvykis slavų istorijai yra labai reikšmingas ir, jei galėtų būti tinkamai ištirtas, o tuo galima neabejoti, daug geriau paaiškintų lietuvių tautos istoriją, pateiktų daugelio istorinių įvykių, minimų šiame veikale, tikrumo liudijimų. Be to, reikia skirti keletą žodžių ir būdui, kuris padėtų aptikti Kijevo miesto istorijos ištakas.

Mūsų krašto senovės tyrinėtojai, nagrinėdami labai įvairius dalykus, nedaug dėmesio skyrė tam, apie ką rašome, gal todėl, kad jo praeitis skęsta tolimų amžių sutemose, kurias atskleisti maža vilčių. Be to, apskritai buvo liautasi tyrinėti miestų šaltinius, mūsų nuomone, labai svarbius Šiaurės tautų senovės istorijai. Iš tikrųjų slavai, išsibarstę po didžiulius Europos plotus, nors ir yra broliai pagal kalbą ir papročius, be to, mėgsta palaimintos praeities bendroje protėvių žemėje prisiminimus, neapdairiai prarado savo protėvių istoriją, prabylančią iš religinių politinių padavimų, kanklininkų giesmių ir tylių pasakojimų susibūrus šeimai. Priėmus krikščionybę, pražuvo senovės paminklai pirma, negu buvo susivokta užrašyti padavimus. Pats Nestoras, rusų istorijos tėvas, jau aptiko nedaug medžiagos savo aprašymams ir pajėgė užrašyti tik senų padavimų sutrumpintas liekanas. Net slavų genčių kraustymasis, kurį mes šiandien galime

aiškiau suvokti, nes jį praturtino įvairių Europos kraštų sukaupti istorijos rinkiniai, atrodė šiam istorikui jau beveik neįskaitomas slavų istorijos puslapis. Jis jau nemini vienos ar kitos ten bei šen gyvenusios broliškos genties. Bet tiveriečių atsikėlimas į Padneprę, jų išplitimas tarp brolišku genčių ir kiti šios slavų kamieno genties paminklai bus brangus slavų istorijos lobis kiekvienam, kuris sugebės jį panaudoti.

Kijevo miesto istorija ypatinga tuo, kad žinios, slypinčios kitapus tamsios praeities skraistės, vis dėlto įžvelgiamos ir tarsi teikia vilties, jog galima dar daug ką sužinoti.

Žemė, kur įsikūręs Kijevas, priklausė Skitijai; ji sudarė svarbesnę šiaurės vakarų krašto dalį, buvo derlinga, sveika, išraižyta įvairiomis kryptimis sruvenančių vandenų, turtinga įvairių gyvenimo gėrybių, kurias gamta teikė žmonėms. Artimiausi ir gausiausi šio krašto gyventojai buvo skiriai, kurie vertėsi žemdirbyste, nes čia buvo palankiausias klimatas ir geriausios sąlygos žemdirbystei, todėl ir Gerų kraštas, tas didingas skitų tautos kapinynas, buvo šalia šios tylios gyvenvietės[1].

Tokiomis aplinkybėmis dabartinio Kijevo žemė pirmiausia tapo skitų pastovia gyvenamąja vieta, nes ši vieta buvo pati tinkamiausia visame šios Dnepro pakrantės plote. Šiandien ji vadinama Pečeros kalva, kuri stūkso čia pat prie Dnepro, be užutėkių, graži ir patogi gynybai[2]. Tad negalime nė valandėlės abejoti, jog skitų žemdirbiai įkūrė čia vieną pagrindinių savo nuolatinių kolonijų, kur galbūt buvo svarbesnis jų žemdirbystės centras ir žymesnių žmonių buveinė. Tai turėjo įvykti anksčiau, negu persų karalius Darijus užpuolė Skitiją; tai atsitiko V amžiaus prieš Kristaus gimimą pradžioje. Vadinasi, čia gyventa jau iki IV amžiaus.

---

[1] *Šafaržykas savo slavų senienų tyrinėjimuose žemdirbius skitus mano buvus slavus, kuriuos kadaise nukariavo skitai**.

[2] Apie senovės Kijevo, kurio gynybinės sienos buvo aštuonių mylių ilgio, dydį, apie pastatus ir urvus plačiai rašė senovės literatai (*Zeller*. Neue Beschreibung des Könnigreichs Polen und Herzogtums Lithauen. 1663).

Be to, žinoma, jog skitų žemdirbiai, dirbę derlingiausias Europoje Ukrainos žemes, turėjo pakankamai grūdų. Jie neabejotinai turėjo ryšių su graikų kolonistais, gyvenusiais prie didesnių žiočių ir plaukusiais iš Skitijos į Juodąją jūrą; graikų pirkliai anksti pažino skitų žemdirbių gyvenvietę prie Dnepro. Ji stovėjo šiandienio Kijevo vietoje ir seniai buvo žinoma Karkinės pavadinimu.

Herodotas[1] savo geografiniuose aprašymuose, kurie, nelaimei, mus pasiekė daug trumpesni, pasakodamas apie Gerų kraštą ir upę, kur gyveno skitai kapų kasėjai, sako, jog ši upė, susiliejusi su kita, t. y. *Hippakaris*, įtekėjo į didelės Boristenio upės šaką, įlanką, vagą ar išsišakojimą, vadinamą Karkinitu; čia ir buvęs Karkinės miestas. Iš tiesų žinoma ir Plinijaus užrašyta geografinė medžiaga (Lib. IV. C. 12, 13), kur minima jūros įlanka *Carcine* ir to paties pavadinimo miestelis, esantis prie žiočių Boristenio ir Bugo, šio autoriaus vadinto *Bugus*[2]. Bet, kalbant apie Gero upę, o ypač apie kraštą, kur yra skitų kapinynas, negalima atmesti prielaidos, kad buvę ir kitų vietų su panašiais, anksčiau ar vėliau Plinijaus užrašytais pavadinimais; tuo atveju, jei šis žymus geografas nesuklydo remdamasis žiniomis, surinktomis iš pernelyg įvairių šaltinių, nes senovės Skitijos žemėlapių leidėjai nemokėjo rasti vietos jo *Carcinites*** įlankai ir to paties pavadinimo miestui. Vadinasi, Gero upė nutoltų nuo savo vietos tiek, kiek dangus nuo žemės.

Peržvelgėme visus mums žinomus išspausdintus tyrinėjimus apie Gero upę ir kraštą, be to, stebėjome patys vietoje, bet negalėjome sutikti su jokia išvada. Niekas iš gerai pažintų dalykų neatitinka labiau tikrovės už mūsų

---

[1] *Herodotas buvo kilęs iš Halikarnaso, dorėnų krašto. Jis gimė apie 484 metus, mirė apie 400 metus prieš Kristaus gimimą. Regis, Samo saloje jis pirkliavo. Mokytas, protingas vyras sugebėjo smalsumą derinti su sveiku protu, aplankė dalį Azijos, Afriką, Šiaurės Graikiją, pabuvo vakarinėse Juodosios jūros pakrantėse, gyveno Olbijoje ir tikriausiai apkeliavo Bugo bei Dnepro pakrantes. Tai turėjo būti apie 459 metus prieš Kristaus gimimą**.*

[2] *Ipse Buges a Coreto, Maeotis lacus sinu, petroso discluditur dorso. Plin.* Lib. IV. C. 12. P. 162. Edit. Colon, 1616.

sprendimą Gerų kraštą ar skitų kapinyną pažymėti ten, kur gali būti Rogačiovo miestas. Taip pat Gero ir Hipakyrio upes atpažįstame Desnoje ir Seime, kurie susilieję įtekėdavo į kairiąją Dnepro vagą, vadinamą Karkinitu, netoli šiandienio Kijevo.

Smulkiau panagrinėsime mūsų stebėjimus. 1810 metais kaip inžinierius, įpareigotas parinkti tinkamą tvirtovei vietą tarp Mogiliovo ir Kijevo, galėjau pakankamai sukaupti medžiagos, susijusios su mūsų aptariamu dalyku, kuris visuomet buvo mano mėgstamiausias užsiėmimas*. Iš to darau išvadą, jog Gerų kraštas plytėjo abiejose Dnepro pakrantėse, kur viename plote sukaupta gana daug pilkapių, panašių į šen bei ten išmėtytus kapinynus, šio krašto vidurys yra Rogačiovas, kurio apylinkėse esama gausiausių pilkapių rinkinių. Kairioji Dnepro pakrantė sudaro lygumą, arba platų pavasario potvynių užliejamą slėnį; šiame slėnyje tęsiasi juosta šiandien sąnašų perskirtos įdubos, kur pavasario potvynių vandenys sudaro vasarą išdžiūstančius ežerus. Tų įdubų juostos buvo dugnas Dnepro įlankų, kurios kitados, kai pagrindinės upės vandens lygis buvo gerokai aukštesnis, tekėdavo visais metų laikais. Plytėjo ilga įlanka, arba kairioji Dnepro šaka, nusidriekusi nuo Beržūnos iki Desnos žiočių, o priešais Kijevą, kairiojoje Dnepro pakrantėje, tyvuliavo įlankos ir įvairiai išmėtyti giliavandeniai ežerėliai[1]. Pagaliau Pripetė ten, kur ji dabar įteka į Padneprės slėnį, plaukė maždaug varsto atstumu savo slėniu lygiagrečiai su kairiąja Dnepro vaga ir sudarė jo dešiniąją, senų geografų vadinamą *Borysthenis occidentale latus* vagą, kuri įsiliejo priešais Desnos žiotis į kairiąją šaką ar kiek žemiau ir sudarė pagrindinę Dnepro vagą, žemiau Kijevo virstančią didele upe — tikruoju senovės Boristeniu. Vietiniai kairiosios Dnepro pakrantės prie Kijevo stebėjimai rodo, kad ten judėjo žemės dėl drebėjimo arba vidinės priežasties; tai turėjo sukelti didelius šių

[1] Iš Nestoro žinoma, kad Kijevo šlėnis seniau buvo užlietas vandens, Dnepras tekėjo kita kryptimi (*Karamzin.* T. 1. Nota 523).

paupio žemių pokyčius. Šiandien įprasta Dnepro vandens masė yra perpus mažesnė negu prieš daugelį amžių; šiai upei būdinga tai, kad ji pamažu neišsilieja į plotį kaip įtekančios į Baltijos jūrą upės, kurių normalus paviršius žemėja padidėjus pločiui. Ji teka beveik tokio paties pločio vaga kaip ir senovėje, tik jos šoninės vagos apneštos dumblu ir prarado kažkada aukščiau Kijevo buvusias šakas.

Vadinasi, įrodę Karkinito įlankos ir Karkinės miesto egzistavimo prie skitų žemdirbių gyvenamos Dnepro dalies tikėtinumą ir remdamiesi tuo, ką anksčiau išdėstėme, aptinkame ir jo ištakų įrodymų.

Savo ruožtu graikų boristeniečių prekybiniai santykiai su skitų žemdirbiais lėmė, jog pirmieji apsigyveno Karkinėje. Herodotas, keliaudamas po Skitiją, be abejo, turėjo lankytis šioje vietoje, nes, kaip matome iš jo aprašymų, jis bandė nustatyti kelią į šiaurę ir ketino tęsti savo kelionę į tą pusę. Jam labiausiai rūpėjo gauti žinių apie šiaurines jūras bei jų produktus, ypač alavą ir gintarą. Tik tenykščiai graikų boristeniečiai, prekiavę šiais gaminiais, atkeliaujančiais į Karkinę per Pantikapą iš Aldesko, galėjo paaiškinti jam minėtus dalykus. Jie taip pat pripaistė jį įbauginusių dalykų apie Šiaurę ir atėmė bet kokį norą tęsti kelionę. Jei jis būtų lankęsis tik Dnepro žemupyje esančiose tenykštėse graikų kolonijose, nebūtų taip įtikinamai aprašęs Gerų krašto ir kitų smulkmenų, susijusių su šiaurės vakarų Skitija. Taip manyti leidžia pats Herodoto aprašymų tvarkingumas ir juose slypintis tyrinėtojo genijus.

Čia gyvenę ir suvokę tolesnės prekybos plėtojimo naudą graikai, ko gero, sumanė įkurti patogią ir saugią tvirtovę, kurią pastatė šalia Karkinės; taip atsirado naujas naujo graikų miesto pavadinimas *Chue*. Šis pavadinimas Šiaurės tautų istorijoje žinomas greta Chuegardijos, Chunogardo.

Šie atradimai labiau padeda pateisinti nuomones, jog Ptolemėjo geninai iš tikrųjų buvo vadinamieji chueninai, gyvenę šiandienio Kijevo apylinkėse. Šie geninai galėjo

būti graikai boristeniečiai, kilę iš savo protėvių, atkeliavusių iš Kijanėjos, arba Chianėjos, krašto, pasak Ptolemėjo, plytėjusio Mažojoje Azijoje, priešais Bizantiją ir kiek šiauriau prie jūros sąsiaurio. Kiti mano, jog tai buvę chionitai, kilę iš Chijo salos.

Tačiau, žlugus Skitijai ir siūbtelėjus Vakarų Azijos gyventojams, visa ši gyvenvietė Dnepro vidurupyje turėjo sužlugti; *Chue* miestas buvo apleistas.

Vėliau, laikui bėgant, slavų gentys, vienos iš labiausiai civilizuotų, nes gyveno Dnestro žemupyje ir nuo seno turėjo ryšių su graikais, Juodosios jūros pakrančių kolonistais, vadinamais tiritais, vadintos *Antae*, o Nestoro pavadintos tiverais, tiverėnais, be to, gausios gyventojų skaičiumi, išplėtė savo gyvenvietes prie Dnepro, ypač jo vidurupyje; iš čia kilo įvairiai pavadintos slavų, polianų, suličių, severianų ir kitų gentys. Tie, kurie apsigyveno *Chue*, slaviškai vadinamo *Kuje*, miesto apylinkėse, vadinosi kujavais[1]. Iš tiesų truputį vėliau jie iškeliavo Vyslos žemupio link ir įsikūrė jos kairiojoje pakrantėje, dar ir šiandien žinomoje Kujavijoje, nepalikdami prie Dnepro net savo pavadinimo pėdsakų. Tačiau slavai ir toliau gyveno šiame mieste ir jo apylinkėse.

Netrukus prasidėjo trijų brolių slavų: Kijaus, Ščeko ir Choryvo miestų atnaujinimo epocha. Padavimas teigia, jog jie buvę įkūrėjai ar atnaujintojai Kijevo, be to, galėjo būti, jog pirmojo vardas buvo šiek tiek panašus į senovinį miesto pavadinimą; iš čia ir atsirado naujas *Kijev horod, Kijev perevoz na Dnepre* pavadinimas.

Šių trijų brolių vardai, kaip buvo spėjama, nėra kronikininkų išmonė, nes ir pas mus, Lietuvoje, esama senovinių bajorų šeimų, pateisinančių egzistavimą tokių asmenvardžių: Kijūtis, išvestinė pavardė iš Kijaus, reiškianti jo įpėdinystę, taip pat mūsų valstiečiai ir šiandien pratę Stepono, Jono, Juozapo įpėdinius vadinti Stepučiu, Jonučiu, Juozapučiu; Choryvas susijęs su Kareivų pavar-

[1] Arabų rašytojai Kijevo kraštą vadino *Kujėnais*. Žr. akademiko iš St. Peterburgo Frano veikalą „De Chazaris" (ištrauka iš Januto geografijos žodyno).

de; Ščeko atgarsį matome Stetkevičių arba Steckių giminėse. Tai netgi leidžia daryti prielaidą, jog minėti broliai galėjo priklausyti krivičių tautai ar kuriai kitai su lietuviais susigiminiavusiai slavų kartai.

Tokia surinkta pradinės Kijevo istorijos medžiaga, kuria remdamasis, išmanantis istoriją ir turintis noro galės po mūsų parašyti platesnę studiją, jei laikas, sveikata ir amžius neleis mums šito įgyvendinti.

* * *

VII Priedas

Apie pilkapius

Šis lietuvių tautos istoriją dominantis straipsnis buvo parašytas leidiniui „Tygodnik Wileński"[1], bet ir dabar čia verta pakartoti jį su tam tikromis pataisomis.

Pilkapiai — žemės kalvos, supiltos žmonių rankomis, rusinų vadinami *kurhany*. Ypač mus domina baltarusių pilkapiai, savo forma ir dydžiu besiskiriantys nuo ukrainietiškų, arba stepinių. Šie yra gana aukšti ir turi konuso formą arba labai panašūs į šieno kupetas; jie dažniausiai išbarstyti pavieniui šen bei ten, juose beveik visada randama ginklų ir turtingų riterių apdarų likučių. Tuo tarpu baltarusių yra kitokie. Horizontalus jų pjūvis yra šiek tiek suplotos elipsės formos, vertikalus skersinis pjūvis sudaro dalį apskritimo. Jų dydžiai įvairūs: didžiausi, kokių mačiau prie Senojo Bychovo, dešiniojoje Dnepro pakrantėje ir dešiniau nuo pašto kelio, einančio iš Mogiliovo į Bychovą, netoli dešiniojo kranto upelio, įtekančio į tvenkinį, kurio horizontalaus pjūvio prie pat žemės paviršiaus didesnės elipsės skersmuo sudaro 22 pėdas, o mažesnės — 12 pėdų, abiejų aukštis nuo vietovės lygio yra 12,5 pėdos, atstumas nuo vieno iki antro — 10 pėdų.

[1] Tygodnik Wileński. 1818. T. VI. Nr. 123. P. 161*.

Vidutinio dydžio pilkapių didesnis skersmuo siekia 8, o mažesnis — 4,5 pėdos, aukštis yra nuo 2 iki 5 pėdų. Mažiausių pilkapių didesnis skersmuo yra 3,5 pėdos, mažesnis — 1,5, o aukštis būva nuo 1,5 iki 2,5 lietuviškos ar paryžietiškos pėdos.

Tokių kalvų kartais randama išsibarsčiusių laukuose, netgi sausose pievose po dvi, kelias, o kai kur jų esti labai daug netvarkingai išmėtytų įvairiomis kryptimis ir įvairaus dydžio: daugiausia vidutinių, mažiau mažų, o didelių nedaug, daugiausia stūkso atskirai, nuošaliau nuo kitų ar poromis. Paprastai jos būva netoli gyvenviečių arba joms tinkamose vietose.

Nors pilkapių pasitaiko visoje Baltarusijoje, tačiau daugiausia jų esti Dnepro vidurupyje, ypač kiek aukščiau Šklovo iki Pripetės žiočių, kairiojoje pakrantėje jie plyti palei senas Rusijos sienas su Lietuvos valstybe, dešiniojoje driekiasi už Borisovo apskrities net iki tikrosios Lietuvos. Daugiausia pilkapių aptinkama Drutės ir Beržūnos upių žemupio uždarame plote, o kairiojoje Dnepro pakrantėje nuo Mogiliovo Sašos upės link ir netoli jos žiočių. Šio ploto centras yra Rogačiovo miestas, kurio apylinkėse plyti nesuskaičiuojama gausybė šių senojo amžiaus paminklų.

Lankydamasis tuose kraštuose, atkreipiau dėmesį į tas keistas žemės kalvas. Ištisą vasarą praleidau Rogačiove, matuodamas ir kontroliuodamas Uždneprės slėniuose įrengtas užtvankas, kurios padėdavo persikelti per šią upę pavasario potvynių metu. Dėl to turėjau galimybę jas patyrinėti. Liepiau kasinėti daugelį įvairaus dydžio ir įvairiose vietose esančių pilkapių; žemės buvo kasamos po jais ir šalia jų įvairiomis kryptimis bei įvairaus lygio. Labai atidžiai stebėjau jų ir greta jų esančio dirvožemio sluoksnius, taip pat ir iškastos žemės daleles; iš viso to padariau šias išvadas:

1. Žemė pilkapiams buvo sunešama iš kitur arba buvo kasama greta po paviršiniu juodžemio sluoksniu, nes dažnai pastebėdavau, jog senas pilkapio pagrindo juodžemio sluoksnis slūgso aukščiau, virš čia pat esančio da-

bartinio juodžemio sluoksnio; aplink pilkapius niekada nepastebėjau panašios į griovį daubos. Iš to matyti, kad žemė buvo imama aplinkui nuo paviršiaus ir po to buvo sulyginta su vietovės lygiu.

2. Pilkapių apačioje, po nelytėtu augaliniu žemės sluoksniu, nors jo juodumą pakeitė ilgas kalvos apačioje vykęs augalinių dalelių irimas, niekad neaptikau humuso pėdsakų. Iš to žinoma, kad pilkapius pildavo tiesiog ant žemės paviršiaus, nekasdami po jais jokių duobių.

3. Pilkapiams nenaudojo jokios kitos medžiagos, išskyrus netoliese iškastą žemę, nes niekur Baltarusijoje esančiuose pilkapiuose nerasta medžių, akmenų, plytų ar panašių daiktų pėdsakų.

4. Molyje, t. y. žemėje, kur ilgiausiai nesuyra organinės medžiagos, neradau jokių gyvulių kaulų ar metalų likučių, išskyrus viename pilkapyje aptiktą kažkokį suakmenėjusį, žmogaus dantį primenantį daiktą. Tik iš pasakojimų girdėjau, jog kitados buvo randama žmonių kaulų ir varinių pentinų, bet savo akimis jų nemačiau. Apskritai panašūs radiniai priklauso prie retenybių.

Pavyko surinkti šiuos tenykščių kaimo gyventojų išsaugotus vietos padavimus ir pasakojimus:

a) Pilkapiai visuomet buvo laikomi kapais.

b) Jie priklauso neatmenamos senovės epochai.

c) Tai paminklai kažkokios tautos, gyvenusios šioje žemėje iki slavų ir su jais kariavusios, arba tos, kurią slavai pavergė ginklu.

d) Rogačiovas, esąs trikampyje, kurį skalauja Dnepras ir Drutė, ant kalvos, laikomas seniausiu šio krašto miestu ir visų pripažįstamas šios buvusios pilkapių kasėjų genties sostine.

e) Vis dėlto pilkapius visuomet gaubė dabartinės mūsų kraštiečių kartos pagarba. Šiandien kaimiečiai nors nelaiko jų savo tautos protėvių kapais, tačiau iš pagarbos po jais besiilsinčios genties žmonių palaikams niekada nesiryžta paliesti jų nei noragu, nei kitais įrankiais, o juo labiau kasinėti, atvirkščiai, nors jie stūkso vidury laukų, tarp pastatų ir gerokai trukdo, jie jų neliečia.

f) Paprasti žmonės mano, kad juose esti lobių, bet antgamtinė jėga tiems, kurie kasinėja pilkapius, suteikia negirdėtų kančių arba pagreitina jų mirtį. Kaimiečiai, be to, net ir mano pionieriai drebančiomis rankomis imdavo kasinėti, o paskui laikė stebuklu tai, kad nieko neatsitiko nei jiems, nei man, kuriam teko visa atsakomybė už šią šventvagystę. O tai, kad nieko neradome, dar labiau stiprino jų nuomonę, jog lobiai nuo mano tyrimų slėpėsi į žemių gelmes. Nesunku buvo rasti kiekviename kaime dešimtį kaimiečių, kurie prisiekdami liudijo matę tarp mano įsakymu iškasinėtų pilkapių klaidžiojusias liepsnas ir šmėklas. Jie tvirtai laikosi savo įsitikinimų ir vaizdinių, ir šių keistenybių baimė yra vienas stipriausių veiksnių, padėjusių išsaugoti nežinomos praeities paminklus. Kai pažadėdavau didžiausią apdovanojimą tam, kuris atneštų man pilkapyje rastą monetą ar kokį kitą daiktą, visada buvau tikinamas, jog iš tikrųjų pasitaikydavo atvejų, kai būdavo randamos monetos. Tačiau tuos, kurie ką nors rasdavo, ištikdavo nelaimės, be to, tokių radinių saugojimas laikomas pavojingu dalyku, todėl nežinomas nė vienas, kuris būtų laikęs ką nors panašaus savo rankose.

Kai aš ten buvau, dar buvo gyvas Senojo Bychovo apskrities gydytojas ponas Heneris, labai apsišvietęs žmogus ir smalsus istorinių dalykų tyrinėtojas, išgyvenęs Baltarusijoje per keturiasdešimt metų. Jis pateikė man daug paaiškinimų apie šiuos dalykus, be to, rodė nuorašą trumpo išrašo iš kažkokios senos kronikos; XIV amžiuje rašytos slavų kalba Dombrovskio ar Dubrovskio; pirmoje jos dalyje, 31 puslapyje, yra pilkapių aprašymas. Šią kroniką ponas Heneris matė pas buvusį Baltarusijos valdovą grafą Černiševą; anksčiau ji priklausė Mogiliovo kunigams jėzuitams. Šio išrašo, rašyto rusiškomis raidėmis, yra toks pažodinis vertimas iš slavų dialekto, seniau vartoto Lietuvoje:

„Kai per prekybą ir tolimų kraštų lankymą suklestėjo graikų menai ir galybė, jie suvokė, kad Šiaurės Europos kraštai nebuvo jiems nenaudingi. Jie rado nuo neatmenamai senų laikų, dar prieš jų atradimą daug Dnepro pa-

krantėse gyvenančių žmonių, kurių visus turtus sudarė bitės ir miškų žvėrys, gausios bandos laukuose ir Dnepro žuvys, net ir auksas nežinomais Dievo keliais pateko į šių žmonių rankas. Nors tikrojo Dievo pažinimas jų dar nepasiekė, dieviško žodžio įsikūnijimas dar nepadarė pasaulio laimingo. Tačiau žmogus niekados negali gyventi be Dievo vaizdinio, niekur jokia laukinė tauta neapsiėjo be kokio nors jo supratimo. Tai kas gi čia nuostabu, jog neapsišvietęs keistai įsivaizdavo Dievą ir turėjo keistas apeigas? Tų tautų ir jų apeigų pėdsakų turi savo pirmykštėse vietose kaip matomų jų kapų paminklų bei senų gero ir švento atminimo žmonių padavimai. Prie Dnepro gyvenantys senovės skitai iki vėlyvųjų, bemaž mūsų laikų ten, kur gyvena, yra pagonys. Jie niekada nelaidodavo savo mirusiųjų žemėje, bet, kai tik kažkas mirdavo, išveždavo jį į laidojimo vietą; ten jie vienų palaikus sudegindavo, o kitų pamesdavo palikdami kiek išgalėdami šalia maisto ir gėrimų. Susirinkdavo žmonės, kurie suvalgydavo tai, ką rasdavo, o ant mirusiojo pelenų ar palaikų supildavo žemių pilkapį. Vadinasi, tas, kuris buvo turtingesnis ar gyvendamas turėjo daugiau bičiulių, sulaukdavo daugiau vaišių dalyvių, jie ilgiau pildavo jam kapą. Taip pat didvyriai, karaliai ir jų žmonos turėjo atskirus ir didelius pilkapius. O tas, kuris buvo piktas ir nusikalsdavo, negaudavo jokio pilkapio, ir jį surydavo žvėrys. Tai buvo karingi medžiokliai skitai"[1].

Herodotas rašo (IV knyga), kad prie Molocho vandenų arba, kaip mano kiti, kažkur aukščiau kairiojo Dnepro kranto matęs skitų kapų, o kiti, jo nuomone, turi būti kažkur šiauriau Gerų krašte, kur taip pat teka to paties pavadinimo upė; ten skitai nuo Dnepro žemupio atveža laidoti savo mirusiuosius galbūt dėl to, kad šis kraštas kažkada buvęs jų protėvių gyvenamoji vieta. Taigi baltarusių pilkapiai iš tikrųjų yra kapai Gerų krašto, skirto būti gausios skitų tautos kapinėmis, o gimininigi jiems

[1] Iš šio aprašymo skaitytojas supras, jog tai, ko gero, gali būti kieno nors pagražintas kokios nors kronikos pilkapių aprašymas, bet ne seno teksto vertimas.

gerai buvo tie senovės duobkasiai, kurie labai ilgai gyveno prie Dnepro vidurupio.

Įdomi ir labai reikalinga skitų istorija yra mažai žinoma, tačiau jos apimtį galima būtų gerokai praplėsti remiantis vietos tyrimais, kasinėjant ir darant geografinius palyginimus su Herodoto dar taip mažai žinomais aprašymais. Mokslininkai šaiposi iš jo kvadratinės Skitijos, bet niekas nesiteikė pakeliauti po visą jos žemę ir kaip reikiant iš tikrųjų patikrinti. Rašome geografines spėliones po spėlionių, o tie, kurie rašys po mūsų, turės teisę kurti naujas.

Mano dabartiniai vietos tyrinėjimai ir atsitiktinės kažkokios legendos ar kronikos, galbūt ne tokios senos, kaip manė grafas Černiševas, manau, verta dėmesio ir, be to, parems kai kuriuos šiame veikale išdėstytus dalykus, o gal paskatins ką nors, kuris turi daugiau nei aš galimybių atlikti nuodugnesnius tyrinėjimus. Tuos dalykus nuolat reginčios tenykščio gyventojo akys mažai paiso jų, o aš, atvirai prisipažinsiu, negalėjau be didelio jaudinimosi ir nuostabos vaikščioti po šią žemę, kupiną žilos senovės paminklų. Išlikę jie įveikė viską naikinančius metus ir garbingai pelnė taurios širdies valstiečio, savo senovės liudytojo pagarbą.

Taip buvo pasakyta apie baltarusių pilkapius. Informaciją apie ukrainiečių pilkapius skaitytojas ras veikale, kurį kruopščiai ir moksliškai parašė M. Grabovskis[1]. *Sis darbas tikriausiai yra vienas žymiausių ir dėl jame išdėstytų naujų faktų, ir dėl apimties. Antra vertus, beveik visoje Šiaurės Europoje tai šen, tai ten randami tokių kapaviečių pėdsakai. Kurše, Infliantuose ir Estijoje kasinėjimus vykdė ponas Kruzė*[2], *Lietuvos Rusioje, Borisovo apskrityje, kasinėjo Eustachijus Tiškevičius*[3]. *Visiškai gali būti, jog tokie paminklai Lietuvoje yra retenybė. Ponas Adomas Kirkoras kasinėjo Lydos apskrityje, prie Ogrodnikų kaimo, greta iždui priklausančio Ka-*

[1] *Ukraina Dawna i teraźniejsza. 1850. T. 1.*
[2] *Necrolivonica.*
[3] *Rzut oka na źródła archeologii krajowej. Wilno, 1842.*

niavų dvaro. Jis atkasė net septynis pilkapius. Ten buvo rasta gyvulių kaulų, kuriuos vos buvo galima atpažinti, be to, aptikta ypatingos sandaros pjautuvų, žąslų, tinkančių vidutinio dydžio arkliui, bei surūdijusių geležinių nuolaužų. Kitose mūsų krašto vietose buvo iškasta ir daugiau metalo dirbinių, bet tai dar leks aptarti kitą kartą. Vis dėlto senovės lietuvių kapaviečių ypatybe reikėtų laikyti įvairios formos ašarines, kurios gaminamos iš molio, gintaro ir stiklo. Stikliniame rutulėlyje net buvo rasta užlituotų ašarų. Antra vertus, negalima tiksliai nustatyti, ar tai buvo ašaros, ar kokios skystos dujos, — juolab kad ašaros per ilgą laiką galėjo virsti tokios sudėties dujomis. Vieną kartą, man matant, numetė ant grindinio tokį rutuliuką, kurio didžiąją dalį sudarė visiškai perregimas skystis. Jis sudužo į smulkius gabaliukus, o aplink pasklido tik reti garai. Ten, kur jis nukrito, mes nepastebėjome nė jokio drėgmės pėdsako, neužuodėme nė jokio kvapo. Tikriausiai, iškasus iš žemės, tasai rutuliuko viduje buvęs skystis dingsta — kaip ir mano lietuviškų senienų rinkinyje, nors stiklas ir nulakuotas. Taigi gali būti, jog, amžiams bėgant, ašarinėse esantis skystis žemėje įgauna tiek dujinio nepatvarumo, kad išgaruoja ir per stiklą.

Bronzinių daiktų, kurie buvo randami lietuviškuose kapuose, cheminė sudėtis nebuvo tiriama. Kiek man žinoma, veikale „Necrolivonica" yra nagrinėjama tenykščių bronzinių radinių sudėtis. Romėnų laikų bronzoje yra 96,17% vario, 0,5% cino, 3,33% cinko. Ši bronza vadinama blyškiąja, arba balzganąja. Jeigu lydinyje buvo 94,15% vario, 0,24% cino ir 5,0% cinko, tai tokia romėniška bronza buvo vadinama geltonąja. Graikai į savo bronzą dėdavo ciną be cinko. Iš čia peršasi išvada: jeigu nėra cinko, tai bus graikiškos sudėties bronza, vadinasi, pagaminta dar prieš imperatoriaus Augusto laikus. Bronza, kuri turi cinko, priklauso vėlesnei epochai, net IX ar X amžiui. Tuo remdamasis, ponas Kruzė daro išvadą apie kapaviečių amžių: 1) jeigu akmeniniai kirvukai, strėlių antgaliai, kaltukai yra randami prie gryno vario likučių, tai kapa-

vietė priklauso pačiai seniausiai epochai, kai dar nebuvo naudojama geležis; 2) jeigu greta varinių ir sidabrinių papuošalų randama ir geležinių dirbinių ar nedidelių daiktų, kurie gali būti priskiriami ginklams arba kokiems nors kitiems daiktams, — vadinasi, pilkapis priklauso vėlesnei epochai; 3) jeigu randamos rūbų, ginklų, žirgo puošybos liekanos, tai byloja apie pačią vėlyviausią epochą.*

* * *

VIII Priedas

Herodoto žinios apie Azovo jūros pakrantes ir jų gyventojus iki budinų[1]

Prirašyta daug įvairių spėlionių ir išvadų apie skitus ir jų kaimyninius kraštus, ir dar gali atsirasti naujų. Mūsų skaitytojai, remdamiesi šiomis trumpomis tyrinėtojų pastabomis, išsiaiškins visa tai geriau, negu pervertę gausius ir ištęstus kitų tyrinėtojų spėlionių vaisius, ir, ko gero, ras šiame tome išdėstytų istorinių tiesų įrodymų.

Ne tik Ponto pakrantė į pietus nuo Kaukazo kalnų, kur Vidurinės Azijos gentis vedė albanų Koros, armėnų ir kolchų Fasis, ko gero, buvo laikoma gamtiniais vieškeliais, bet greta jų Kolhų kraštas senovėje traukė helenų dėmesį, o kartu ir Ponto pakrantės ar stepių lygumos, plytinčios į šiaurę nuo Kaukazo, tas Azijos ir Europos genčių santykių kertinis akmuo. Būtent šias žemes, buvusias Skitų krašto slenksčiu, senovės autoriai daug kartų apdainavo ir aprašė. Čia plyti vešlios žolės turtingos Padonės pievos, supančios Dono žiotis į Azovo jūrą *(Palus Maetis)*, plačios apylinkės bei jo įlanka, va-

[1] Ištrauka iš Karolio Riterio (Die Vorhalle Europäischer Völkergeschichten. II. Abschn. I).

dinama Kimerų Bosporu, esanti priešais Tauridės pusiasalio rytinį kyšulį.

Atkreipkime dėmesį į juos tam, kad atskleistume seniausių žmonių giminės istorijos giminystės su anų amžių skitais, budinais ir gelonais pėdsakus, kurių mums paliko daugiausia helenų pasakojimai ir jų seniausios istorijos nuotrupos, t. y. kai kurios žinios apie barbariškas tautas, jau taip seniai panirusias į sutemas. Jos yra tokios painios, jog vos galima išdrįsti išnarplioti nuo amžių susikaupusią painiavą ir istorinę tikrovę užgulusias spėliones. Priemonės, kurios padės visa tai paaiškinti, yra pati gamta, tautų religija su savo įvairiomis apeigomis, kalbos likučiai, kaip žmonių išminties fragmentas, papročiai ir tais senais laikais egzistavęs gyvenimas bei kai kurių menų liekanos. Tai plačiau paaiškins dalykus, kurių kontūrus paliko Herodotas.

Reikėjo trisdešimt dienų, kad keliautojas iš Kolhų krašto prie Fasio pasiektų Meotų jūrą[1], apie kurią seniausių žinių randame Herodoto darbuose, nors graikai turi ir gerokai senesnes epochas siekiančių duomenų. Maždaug 500 metais prieš Kristaus gimimą klestėjo prekyba tarp helenų ir meotidų, nes tokį bendrinį pavadinimą turėjo Pameotidės gyventojai[2]. Herodoto aprašymuose yra nemažai neaiškių vietų, ir taip bus ilgai, kol tinkamai panagrinėsime jas dabartinių ir praėjusių laikų dvasia. Tai ir yra tikslas, kurio mes dar siekiame ir nuo kurio vis labiau tolsime, kol liausimės praėjusio pasaulio dalykus atkakliai ir su išankstine nuostata matuoti mūsų šiandienos masteliais. Kritikuodami Herodoto patiklumą, taisysime jo geografines klaidas ir tiesas, t. y. visuomet žvelgsime iš atitinkamos vėlesnių laikų pozicijos, mažų mažiausiai neatsižvelgdami į išorinį žodžių pavidalą, jų reikšmės ir minčių atitikimą. Padarykime prielaidą, jog kiekviena istorija, kiekvieno rašytojo gabumai vaizduoja patys save. Vadinasi, niekada gabumai negali būti ap-

[1] *Herodot.* T. I. P. 104. λίμνηρ τῆξ Μαιήτιδοξ.
[2] *Herodot.* T. IV. P. 12; *Strabo.* T. XI. C. I. P. 367.

gaulingi. Tačiau turime pripažinti, jog mūsų šiandien rašyta istorija nebūtinai atitinka griežtą labai seniai praėjusių laikų istorijos tiesą, nes vėlesnėse epochose politika ir kritika padarė pažangą; jos buvo nežinomos senesniais amžiais. Taigi naujų laikų gabumams nebūdingas praėjusių amžių tikėjimas, kuris buvo mokslinis, žmogiškas ir dieviškas taip, jog šiandien, žvelgdami į praeities veidrodį, suvokiame mūsų labai matematiškai ribotą žvilgsnį, kuris pastebi tik išorinius paviršius, vos įžiūri užtemdytus klonius, bet jokiu būdu negali nei jų išmatuoti, nei geriau pažinti. Būtent ši priežastis daro mus visiškai bejėgius spręsti apie tikrą reikšmę praėjusių laikų, jei jie patys savęs nepaaiškina; kalbant kitais žodžiais, galėtume būti pajėgūs istoriškumą padidinti filosofiškai arba kritiškai, nes kritika — filosofijos šaka.

Nei Homero, nei Herodoto žemėlapiai, kurie niekad nebuvo tikslūs astronominiai-geografiniai, bet apskritai mitologiniai, kosmografiniai, genealoginiai ir istoriniai, nesutampa su mūsų žemėlapiais, kuriems būdingos tikslios matematinės projekcijos. Dėl to derėtų šia prasme įvertinti skirtumą ir išnagrinėti jo priežastis tam, kad išvengtume nesusipratimų, kurių tokiu atveju pasitaiko gana daug. Tačiau nepadoru būtų iškart pripažinti, jog senovės istorikai visiškai neišmanė dalyko, nors jie gana dažnai klaidžiojo šiuo atveju ir po Ponto aprašymus, nes nei krašto piešinys, nei stadijų apskaičiavimai su mūsų nesutampa. Tai leidžia susidaryti bendrą požiūrį į kiekvieno senovės autoriaus geografinį išmanymą, o tai padėtų geriau suvokti jo amžių, nes kitaip, pamiršę šią sąlygą, iš tų klaidų prikursime dar naujų klaidų. Būtent šiame pasaulio krašte, prie šiaurinių Ponto pakrančių, šis įsitikinimas ypač sustiprėja ir parodo, kokios nepakankamos buvo graikų žinios apie tuos skitų kraštus, tuo tarpu žinios apie jų istoriją, padavimus, mokymus ir kraštiečių kilmę tolsta nuo klaidų juo mažiau, kuo toliau paminklai siekia ikihelenišką senovę, ir esti juo painesni, kuo arčiau siekia graikų papročių įsigalėjimo laikus. Graikai pamiršo nemažai savo ir svetimų tautų pra-

eities vaizdinių, kai labiau tobulėjo bendruomeninis gyvenimas. Panašiai buvo ir visoje Europoje, ir pas mus pastaraisiais amžiais, kai pirmykštė istorija buvo beveik visiškai nenagrinėjama ir nuėjo į užmarštį, kuri iš dalies trunka ir šiandien ir truks tol, kol nepradėsime tyrinėti pirmykščių genčių istorijos šaltinių; šiam darbui gali padėti šios Herodoto aprašymų nuotrupos.

Visų vadinamą Meotų jūrą, *Palus Maetis*, Herodotas vadina tiesiog *Mäetis*[1] arba dar *Mater,* Ponto Motina[2], o kartais didele *Maetis* pelke, *Mäetis* ežeru[3]. Šis pavadinimas vietoj seniau vartoto *Maeotis* yra tinkamiausias[4], nes tai buvo senovės perskaitymo būdas, nuo kurio, sprendžiant iš naujesnių leidimų, jau tolo nemažai graikų ir lotynų autorių[5]. Jų darbuose pirmykštis šio žodžio kildinimas išlieka nepakitęs, tačiau suvokiamas negerai. Šis istorikas prie įžymiausių Skitijos upių priskyrė Tanąjį, kuris išteka iš didelės pelkės arba ežero; atitekėdamas iš aukštesnės versmės, jis įteka į tolimiausią kampą antrojo ežero, t. y. didesnį *Mäetis*, kuris skiria sauromatus nuo karališkųjų skitų[6]. Būtent šis ežeras nedaug mažesnis už patį Pontą, į kurį įteka ši upė ties rytiniu Tauridės Chersonu per Bosporą, vadinamą Kimerais[7]. Į šį *Maetis* ežerą įteka daug per *Maetis* kraštą tekančių upių, iš jų keturios pakankamai didelės: *Hyrgis*, arba *Syrgis*[8], kuris susilieja su Tanaju, paskui ta pati upė, o toliau *Oaros* ir *Lykos*[9]. Siaurine šio ežero pakrante žygiavo didelė Darijaus kariuomenė, artėjusį prie Istro, kai jis puolė skitus, tačiau šie iš savo lygumų traukėsi į rytus ir galop persikėlė kitapus Tanajo, kur Darijus persekiojo juos per

---

[1] *Herodot.* T. IV. P. 86, 45. ἡ Μαιῆτις τε χαλέεται.
[2] Ibid. P. 86. χαίῆμήτηρ τοῦ Πουτου.
[3] Ibid. P. 57, 100, 101. εξ, μέζω ἔτι λίμυηυ χαλεομέυηυ Μαιῆτιυ
[4] Ibid. P. 45 (P. 300. Not. 52).
[5] *Vibius Saquester* (ed. Oberl). P. 278. Maiõtiu Maeotin.
[6] *Herodot.* T. IV. P. 57, 100, 86. ἐχ λίμυηζ ὁρμεῶμευος, e vasto palude profluens... ἐς μυχόυ τῆζ λίμυης, in recessu paludis... Σλύθαζ τέ τόυς βασιληίθς.
[7] Ibid. P. 12. ἔστι δέ Βόσποςνζ, Κιμμέριος χαλεόμευοζ.
[8] Ibid. P. 57. Ὗρυις, Σύρχιζ.
[9] Ibid. P. 123. Ὁ αρος, Λίχοζ.

sauromatų kraštą net iki budinų žemių[1]. Greta vidinio ežero kampo[2], kur prasideda sauromatų gyvenamosios vietos, penkiolika dienų kelio į šiaurę[3] plytėjo jų valdos, visiškai plikos žemės, kur toliau, kaip rašė Herodotas, prasidėjo tikras budinų kraštas; jame žaliavo tankūs įvairių medžių miškai. Toliau į šiaurę už jų vėl yra septynių dienų kelio dydžio dykuma (ἔρημος). Pasak tolesnių Herodoto pasakojimų[4], budinai yra didelė ir gausi tauta, jie turi mėlynas akis ir geltonai pilkšvus plaukus (γλαυκόν τε πᾶν ισχυρῶς ἐστε καὶ ποῤῥόν). Jų krašte stovi medinis miestas (πόλις ξυλίνη); šis miestas vadinamas *Gelonos* (Γελωνός), o jo gynybinės sienos (τεῖχος) kiekvienos kraštinės ilgis sudaro 30 stadijų; ji aukšta ir medinė, kaip ir jų bažnyčia. Ten yra helenų dievų bažnyčių, helenų papročiu tapytų dievų paveikslų (Ἑλληνιχῶς αεῖσχευασμένα αγάλμασι), altorių ir koplytėlių (χαι βωμοῖσι); visa tai išskobta iš medžio. Jie taip pat kas trejus metus švenčia Dioniso šventę ir rengia bakchanalijas (βακχεύ - σι). Kadangi gelonų protėviai yra helenai (Γελωνοι τοαρχαῖου Ἕλληνες), išvyti iš emporiumų, jie apsigyveno tarp budinų; jų kalba iš dalies panaši į skitų ir helenų kalbą. Gelonų gyvenimo būdas visiškai skiriasi nuo budinų[5], kurie yra autochtonai, kilnojasi iš vienos vietos į kitą ir minta *Phthiry* (ςθειροτραγέθσι), tai reiškia ne vabzdžius, o jaunus eglių kankorėžius (ζθεῖρες i. e. οἱ χαρποί τῶν πιτύων strobila)[6]. Gelonai dirba žemę ir valgo duoną (σιτοφάγοι), augina sodus, be to, nei savo išvaizda, nei odos spalva nepanašūs į budinus. Tačiau helenai gelonus vadina budinais, bet labai neteisingai. Jų visas kraštas turtingas įvairių tankių miškų, o pačiame tankiausiame miške tyvuliuoja didelis ežeras (λίμνη) ir pelkė (ἕλος), o

[1] Ibid. P. 122. ἐς τὴν χώρην τῶν Ββδίνων.
[2] Ibid. P. 21. ὅι ἐχ τοῦ μυχβ ἀρξάμενοι,
[3] Ibid. P. 108. πρὸς βορέαυ ἄνεμου.
[4] Ibid.
[5] Ibid. P. 109.
[6] Scholiast. ap. Tzetz. in Lycophron. Cassandr. v. 1383 ed. Sebast. P. 343. ef. Sibthorp. Graeca, in Walpole Mem. Lond. 1818. P. 236.

aplinkui želia nendrės. Čia veisiasi ūdros (ἐνύδριες; ἑνύδρης Aeolic. ap. Hesych. *lytra, lutra, lotra*) ir bebrai (κάστορες), Tibeto muskusiniai elniai (jie kvepia pelyte), Kosmo laikais Ceilono saloje, Indijoje vadinti (κάδτοςι)[1], ir kiti žvėrys, turintys keturkampius snukius; jų kailiais jie puošia savo kailinius (οισίρυας), o bebro tam tikrų liaukų išskyras (*Caoreum*) vartoja gimdai gydyti.

Net ir į šį gelonų ir budinų kraštą įsiveržė grobikiška Darijaus kariuomenė[2]. Kai persai traukė per skitų ir sauromatų kraštus, jie rado viską sunaikinta ir neturėjo ko niokoti. Atkeliavę į budinų kraštą, jie pamatė medinę tvirtovę (τῷ ξυλίνῳ τείχει), kurią sudegino, nes budinai (čia nerašo *gelonai*) ją paliko; miestas jau buvo visiškai tuščias. Tai padariusi, kariuomenė žygiavo pirmyn, vydama skitus per visą kraštą į dykumą, kurios ilgis buvo septynios dienos kelio; kitapus gyveno tisagetai (Θυσσαγέται). Toliau Herodotas pasakoja, kad, įžygiavęs į šią dykumą, Darijus (ιδσάμενος τοῦ δρόμθ) sustojo su savo kariuomene prie Oaro upės. Vėliau buvo pastatyti aštuoni dideli įtvirtinimai[3] (ὀκτώ τείχεα ἐτείχεε μεγάλα) maždaug 60 stadijų atstumu vienas nuo kito; jų griuvėsių dar buvo ir jo laikais (ἔτι ἐς ἐμὲ τά ἐρειπια δῶα ἦν). Persekiojami skitai aplenkė aukštupio kraštą ir vėl grįžo į Skitiją. Kai skitai staiga dingo ir jų niekur nebuvo matyti, Darijus paliko šiuos pusiau pastatytus įtvirtinimus ir pasuko į vakarus, nes manė, kad ten buvo visi skitai. Iš čia persų karalius pradėjo traukti atgal.

Lig šiol vadovavomės Herodoto pasakojimu, kuriame jie keliavo nuo *Maetis* ežero į žemyno gilumą; dabar grįžkime ten, kur jo vandenys jungiasi su Pontu, ir panagrinėkime tą truputį istorijos palikimo. *Maetis* ežero pakrantėje, kur gyveno laisvi skitai (τῳ Εκιθέων τῶν ἐλευθέρων), o būtent europinėje pusėje jo laikais plytėjo

[1] *Cosmas Indicopl* ap. Montfaucon N. C. Patr II. 335*
[2] *Herodot* T. IV. P 123.
[3] *Herodot* T IV P 124

Kremnų prekyvietė (Κρημνοί)[1], uolėta prieplauka[2], kurią gairino vėjai ir skalavo jūros bangos. Nuo čia, *Maetis* paežerės, net iki Tanajo ir žemyno gilumoje, Boristenio link net iki Gero upės jo laikais gyveno laisvi karališkieji skitai, kurie kitus skitus laikė savo valdiniais. Jų kraštas buvo vadinamas karališku (βασιλήϊα)[3]; jis driekėsi į pietus iki Taurikos (ἐς τήν Ταυρικήν), į rytus net iki kanalo (τάδρον), kurį kasė aklųjų sūnūs, ir čia, kaip buvo sakoma, kitados buvo Kimerų kraštas[4]. Dar tame skitų krašte yra Kimerų tvirtovė (Κιμμερια τειχεα), Kimerų uostas (πορθμηΐα Κιμμέρια), taip pat Kimerija vadinama viena šventa vieta (Κιμμέριηχόρη) ir Kimerų Bosporas. Šaltomis žiemomis čia užšąla jūra ir tas Kimerų Bosporas; tuomet per ledą būriais traukia skitai, gyvenantys kitapus kanalo, t. y. karališkieji; su savo vežimais jie darda pas sindus[5], nes kitapus buvo Sindikė, jūros uostas, iškur, anot paties Herodoto pasakojimo, į pietus iki Temiskyro prie Termodonto ir Mažosios Azijos buvo trys dienos ir trys naktys kelio plaukiant Pontu, kuris, pasak jūrininkų skaičiavimų, toje vietoje turėjęs būti plačiausias; įveikiant didžiausią jo ilgį nuo Fasio net iki žiočių (στόμα), į Trakų Bosporą reikėdavo plaukti devynias dienas ir aštuonias naktis.

Sios Herodoto išsaugotos žinios apie *Maetis* jūrą, atsižvelgiant į tai, kad jos yra seniausios iš visų turimų šios srities žinių, labai vertos pagarbos; visi vėlesnių autorių priedai padės paaiškinti ypač tai, kas labiausiai patraukia mūsų dėmesį. Tačiau pirmiausia panagrinėkime žodžio *Indy* rašymo būdą pagal jo padėtį Bosporo pakrantėje.

Pirmiausia turime panagrinėti žodžių *Indy, Indyka* rašybą vietoj naujesniais laikais visų pataisytų *Sindy, Sin-*

---

[1] *Herodot.* T. IV. P. 28 (ed. Wessel). P. 293. Not. 7. ἐς τούς Ινδούς. Codd. cuncti.

[2] Ibid. P. 20.

[3] Ibid. P. 101; *Hesychius* ed. Albert. P. 345—3.

[4] Ibid. P. 20.

[5] Ibid. P. 11. αὕτη λεγεται το παλαίον εἶναι Κιμμερίων.

dika. Ši pataisa prieštarauja visiems rankraščiams (*Codices*)[1], be to, yra tik paprasta prielaida, anot Veselnigo, gana drąsi, bet turinti tam tikrų šalininkų, nes daugelis vėlesnių rašytojų skaito ne *Indi*, o *Sindi*, grįsdami tai gramatiniais argumentais. Vis dėlto Steponas*, o vėliau ir Eustatijas[2] bei visi senovės scholastai vartoja 'Ινδικῆς[3], kaip ir vėlesni Bizantijos tyrinėtojai, net ir Hesichijas. Pateiktos šiai pataisai paremti geografinės prielaidos visiškai nebūtų vertos dėmesio, jeigu nebūtų labai paplitusi antra išvada, neva senovės autoriai visur painiojo geografinius vietovardžius; tai mokslininkui, senovės tyrinėtojui, kuris suvokia Herodoto padavimų vertę, visiškai neatrodo tikras dalykas.

Mokslininkas ponas Riteris, įrodęs pavadinimo *Indy*, indai arba indėnai teisingumą, cituoja savo ankstesnius veikalus apie senovės kolchus, saulės garbintojus, kurie gerokai anksčiau atėjo iš Indijos į kraštus, esančius prie Meotų, ir sudarė tautą, turėjusią tobulesnę bendruomeninę santvarką ir prekybos verslą. Iš to matyti, kad jie buvo budistai ir skelbė Budos mokymą tarp skitų kartų, kurių viena priėmė budinų pavadinimą.

Šis mokslininkas ir senovės tyrinėtojas kitur[4] parodė, jog keliu per Sartą ir Banianą iš Baktrijos prie Gihono arba Oksus upės beveik be paliovos vyko indų ir Rytų Azijos kolonistų persikėlimas net iki šių laikų ir visais praėjusiais viduramžiais net iki Amiano Marcelino, t. y. iki 362 metų. Be to, nedaugelio senovės rašytojų atsitiktinai išbarstytų žinių randama ir net V amžiuje prieš Kristaus gimimą; jos pasakoja apie albanus ir iberų Korą[5], kolchų Fasį ir Tanają, tą Herodoto *Indyka*.

O tai, kaip pasikeitė laikui bėgant ir dėl įvairių aplinkybių padėtis valdančių, niekados nenutraukiant Va-

---

[1] *Herodot*. T. IV. P. 28. ed. Wess. l. c. bei IV. 86. Not. v. Valckenaer. P. 321. Not. 79. ἐχ τῆς Ινδιχῆζ. Codd. cuncti.

[2] *Stephanus Byz* (ed. Berkel). P. 233. Not. 20.

[3] Scholiast. Nicandri ad loc. Aristotelis περί θαυμαζ. 125. ed. Beckm. P. 417. Not. Heyne.

[4] *Ritter K*. Erdkunde. II, § 43; 615—643.

[5] Ibid. II. 899, 891.

karų santykių su Rytų Azija, suprasti nelengva, nes mums stinga istorijos tęstinumo. Bet iš išlikusių jos nuotrupų aišku, jog visa tai, kas iš pradžių buvo tautinio tų senovės indų gyvenime ir tikėjimuose, kas tapo bendra vėliau jiems išplitus Europos šiaurės vakaruose ir išsivysčius tenykštėms bendruomeninėms ir politinėms santvarkoms, pamažu suskilo, išsišakojo ir labiau išryškėjo pas vienus negu pas kitus. Taip pat paaiškinama, jog persų, armėnų, mažų azijiečių, mileziečių, helenų bendruomeninės santvarkos, pakeisdamos senovės hieratines, darė tautoms labai įvairią įtaką: kartais jos buvo labai gerbiamos, kartais ignoruojamos, pagaliau pamirštamos arba išjuokiamos. Tuo tarpu pirmykščių pirmtakų nesugadintos teisės buvo ilgesnės ir pastovesnės; jos geriau ir ryškiau plito net iki armėnų Arakso, Baltijos jūros ir Vidurio Europos girių; jas nustelbė rūstūs laikai, liūdni politiniai pokyčiai, o galop — krikščionybė, kuri iš dalies sunaikino, o iš dalies toleravo tai, sąmoningai ar nesąmoningai priėmusi jas į savo sudėtį.

* * *

IX Priedas

Apie sarmatų pavadinimą ir amazones

. . . . . .

Jau nesigilinsime į išvadas apie sarmatų tautos kilmę, nes tam, norint tvirtai įtikinti išmanančius skaitytojus, reikėtų skirti atskirą traktatą, ypač šia tema, su kuria susiję tiek gausių spėjimų, labai tolimų, o kartais besiskiriančių ir nuo esmės. Tačiau čia pateiksime prisiminimus, kurie parodys pirmą neklaidingą mūsų žingsnį, t. y. šios tautos pavadinimo kilmę.

Daugelyje šių priedų, remdamiesi pono Riterio pastabomis, jau parodėme, jog Azovo jūra nuo seniausių laikų vadinama *Maetis* (Μαιῆτις) jūra. Ji buvo laikoma šaltiniu arba motina Juodosios jūros, be to, buvo mitinio garbinimo objektas. Jos rytinėse pakrantėse Kubanės ir Dono tarpupyje nuo senovės gyveno viena tauta, turėjusi *Meseti, Maeti, Mati* pavadinimą; ji priklausė sarmatų gentims. Jos pavadinimas atsirado pačiais seniausiais laikais[1], kai dar nebuvo graikų pirklių gyvenviečių[2]. Tuojau pat po Herodoto rašęs Skilaksas teigia, jog rytinėse Meotidės pakrantėse, prie pietinių Kubanės žiočių, gyveno maiotai (Μαιῶται), už jų buvo ginekokratumenai, t. y. moterų valdoma gentis (ἓ ὗνος γυναι κοκρατθμενορ) ir tik aukščiau, šiaurės link, net ligi Dono žiočių gyveno sarmatai (Σαυρομάται). Iš to matyti, kad tos trys gentys sudarė vieną junginį: iš jų seniausia, nes tikriausiai ji gyveno pirmykštėje gyvenamojoje vietoje, buvo pirmoji; apie antrąją negalima sakyti, kad ji buvo jiems svetima gentis.

Nepaisydami to, kad du pirmi šios genties pavadinimo skiemenys panašūs į graikų žodį Σαῦρος, reiškiantį driežą, galime manyti, jog jie iš tikrųjų buvo sarmatiški ir turėjo kažin kokią panašią reikšmę. Sauromatai buvo klajokliai. Todėl ši, jei taip galima sakyti, pravardė turėjo kilti iš jų judraus, besikeičiančio ir nepastovaus gyvenimo būdo, kaip ir šio smulkaus šliužo, kurį senovės pasaulio gentys vadino driežu: ir lietuvių kalboje yra žodis *Siauras*. Tad sauromatų vardą reikėtų versti į klaidžiojantys, klajokliai matai.

Šios tautos giminystę arba veikiau iš indų kolonistų atsiradusį mokslingumą ponas Riteris įrodė mūsų ne kartą cituotame ir kuo didžiausios pagarbos vertame veikale, nagrinėdamas žiliausią Europos senovę.

Prie pačių keisčiausių išvadų, nepaisant slaviško skambėjimo panašumo, labai artimo esmei, derėtų pri-

[1] Tai įrodo Riteris (Vorhalle eitr. Absch. III. Kap. S. 147—160).
[2] *Scylax Car.* Peripl. P. 31 (ed. Huds).

skirti ir amazonių pavadinimo kildinimą iš matų, nevà tai turėtų reikšti žmonos, arba matų žmonos. Panagrinėkime ją bent trumpai.

Nereikėtų abejoti, jog sarmatai, arba jų pirmykštė matų gentis, buvo viena šaka tos didelės blondinų kartos, gražiausios žmonių giminės. Mes negalime prieštarauti šiai giminystei, labai artimai abiem tautom. Tai įrodo viskas, kas išliko iš senovės laikų.

Tad, laikydami matus skitų karta, atsidursime arčiau Herodoto pasakojimų apie sarmatų kilmę, neva sarmatai, anot mūsų klajokliai matai, kilę iš Užmeotidės skitų santuokos su amazonėmis. Tokiu atveju šias karingas moteris derėtų vadinti matų žmonomis, arba *A-mat-žonki*, jei slavišką žodį su tam tikra išlyga galima suderinti su senovės slavų kalba.

Artėjame prie laikų, kai pažinta tikra slavų kilmės pradžia nuves mus iki skitų, o gal iki tos kartos, kurią pavadinome matais. Vadinasi, nesame toli tiesos.

Amazonės — tai rūšis moterų kazokijos, nuo pačių seniausių amžių garsėjusios tarp slavų genčių. Amazonės keistai elgėsi, nes nepripažino santuokos arba atsisakydavo karčių gyvenimo su kita lytimi rūpesčių, atsirandančių auginant vaikus. Taigi įtikėtina, jog iš senovės žmonių tvirtumo atsirado moterų kazokių bendrija, vadovaujama drąsios ir savo narsa pasikliovusios vadės. Gal pirmosios tokios organizacijos atsiradimą lėmė koks nors romantinis įvykis, o galbūt ir noras mėgdžioti vyrus; kad ir kaip ten būtų, panašu į tiesą tai, jog tos didvyrės ir buvo Zaporožės kazokės tikrąja to žodžio prasme. Jos turėjo atsikelti nuo Termodono upės ir gyventi skitų kaimynystėje, anot geografinių stebėjimų, arčiausiai matų. Vadinasi, iš tų kaimynų meilės ir atsirado klajoklių matų, arba sauromatų, gentis.

---

[1] *Tėvas, bat'ko,* motina, *mat',* vyras, *muž,* žmona, *žonka* — tai patys seniausi kalbos žodžiai, nes jais remiasi visuomenės ir jos įstatymų pažinimas. Todėl jie turėtų būti kilę iš to paties blondinų žmonių lopšio, be to, jie labai seniai buvo vartojami prie Meotidės.

* * *

X Priedas

Apie mūsų Žemės susiformavimą

. . . . . .

Žemės gyventojo niekas taip nestebina, taip nešokiruoja, kaip besisukančio neišmatuojamoje erdvėje Žemės rutulio pagrindo nuolatiniai drebėjimai ir sukrėtimai. Mokslininkai teigia, kad kažkoks nežinomas skystis sunaikino visa, kas jame buvo pastovu, o po to, staiga pakeitęs savo savybes, visą savo esmę, savo savitumą atidavė gamtos jėgų veikimui. Dėl šios priežasties uolų kristalai, kurie buvo susidarę įvairiose epochose, suformavo tokį neproporcingą ir taip nepageidautiną Žemės kiautą. Tas pirminis skystis buvo Saulės dalis, užsidegusi nuo gabalėlio Saulės ugninės atmosferos. Ugnis buvo tokia karšta, jog skystis ilgai kunkuliavo, o po to, ilgai vėsdamas, pakeitė ir savo savybes. Saulė yra gyvenamas dangaus kūnas, kur tikriausiai yra būtybių, sukurtų iš geresnio molio negu žemės žmonės — juk gamta niekuomet iš Kūrėjo rankų neima nieko, kas neturėtų tauraus tikslo, t. y. gyvenimo ir gyvenimo pažinimo. Todėl galima daryti prielaidą, jog tuomet, kai buvo sukurta Saulės masė, jos dalys atitrūko ir ėmė suktis erdvėje apie pirminį savo elementą (tai davė pradžią planetoms), be to, Saulės rutulys yra tuščiaviduris ugnies kamuolys, per kurio atmosferą bėgdami užsiliepsnojo ozono rutuliukai, sukūrę liepsnojantį skystį, apie kurį jau kalbėjome.

Štai ir visas spėjimas apie Žemės revoliucijos priežastis. Tol, kol formavosi, t. y. tvirtėjo, pirmosios formacijos kristalai, viršuje, tam tikrame gylyje, išsiskyrė ugnis, dujos ir garai, kurie su didžiule jėga ėmė traiškyti žemės kevalą. Taip atsirado ir didžiuliai sprogimai, ir sukietėjusios materijos lavinos, potvyniai, uolų trupėjimas, pustymas, viesulai, biraus žemės sluoksnio susiformavimas,

įvairūs plyšiai ir skylės, įdubimai — nesvarbu, koks būtų klodas.

Pažvelkime į mūsų Lietuvą, kurios sluoksnių formacijoje visų pirma į akis krinta įvairialypiai ir visiškai tai žemei nebūdingi akmenys, nes joje nėra nei panašios formacijos uolienų sluoksnių, nei kalnų.

Visame jos paviršiuje, taip pat ir gilumoje, iki pat paskutinių žemės sluoksnių, yra įvairialypių akmenų, be jokios tvarkos išbarstytų, turinčių apvalius arba aštrius kraštus; tai rodo, jog jie kadaise buvo atskilę nuo pirmykščių uolų. Tai — gneisas, granitas, sienitas, grinšteinas, porfyrai. Šios uolienos labiausiai paplitusios visoje Šiaurės Vakarų Europoje, nuo Baltijos jūros iki žemutinės Saksonijos, Vestfalijos, t. y. Harco kalnų, ir t. t. Taigi labai tikėtina, jog galima kalbėti apie tokią taisyklę: pastebimas didesnis jų kiekis pietų link, nuo pietinių pakrančių, nuo Suomijos įlankos ir nuo Bornholmo salos lygiagretės, kertančios Baltijos žemumą devintajame platumos laipsnyje, o ilgumos — nuo Abo iki Fero lygiagretės. Visa tai sudaro teritoriją, kuri vakaruose yra beveik 48° platumos, o rytuose — beveik 53° ilgumos.

Ne visur yra tokios didelės šių [akmenų] sangrūdos, ir tai reikia turėti omenyje. Taigi pietų kryptimi (Suomių įlankos atžvilgiu) yra mūsų Lietuva, už kurios ribų, einant toliau, Vyslos link, o nuo Vyslos — Karpatų link šis reiškinys pamažu mažėja. Vis dėlto yra tokių vietų, ypač Žemaitijoje, Užgiryje, t. y. kairiajame Nemuno vidurupio krante, o iš dalies ir Trakų apskrityje, kur niekur — nei žemės paviršiuje, nei žemės gilumoje — nerasime jokio akmens. Bet gretimuose, aplinkiniuose rajonuose visi laukai yra akmenų pribarstyti. Taigi kuo arčiau jūros, tuo aptinkami masyvesni granitai — nuo Revelio iki Narvos žiočių jūros pakrantės nusėtos didžiuliais tai šen, tai ten pasitaikančiais akmens luitais, išbarstytais be jokios tvarkos, tačiau kuo toliau į pietus, tuo jų mažiau. Ir Lietuvoje, manajame Šaurų kaime, radau luitą, kuris buvo apie 30 pėdų skersmens ir apie 20 paryžietiškų pėdų aukščio;

luito kraštai jau kiek apsitrynę. Kiti, kuriuos man teko regėti, yra nepalyginti mažesni.

Jau anksčiau išvardijome visas penkias pirmykštės uolų formacijos rūšis; jų nuolaužos labiausiai paplitusios. Visi tie akmens luitai yra labai sunkūs, sveria keletą ir daugiau pūdų, beveik visi — iš granito, tačiau nevienodos rūšies, įvairių formų, įvairių spalvų, kai kurie ne tokie masyvūs, turi gerokai nugludintus kraštus (kuo mažesnis, tuo labiau apsitrynęs). Be šių penkių rūšių, dar yra randama ragainis, titnaginis skalūnas, titnagas, porfyras, kvarcinė uoliena, kvarcinis smiltainis ir kalkės. Prie viso to dar reikėtų pridėti suakmenėjimus ir metalus. Vis dėlto visa, kas priklauso šiai iškasenų karalijai, yra kilę iš Skandinavijos, t. y. Suomijos kalnų, kurie visiškai skiriasi nuo Pietuose ir Rytuose stūksančių masyvų.

Visi akmens luitai — ir tokie, kurių masė neleido jiems būti išverstiems norago, t. y. nepajudinti iš savo pirmykštės vietos, ir patys didžiausi, — visi guli ant pagrindo, kuris atitinka jų svorio masės centrą, ir nesvarbu, ar jie yra ant žemės paviršiaus, ar pripustytos žemės gilumoje.

Ilgai nekalbėsime įrodinėdami, kad akmens audros kilo iš Skandinavijos, nes tai jau anksčiau įrodė geologai, ypač Hisingeris ir Getingeno universiteto profesorius Hausmanas, kurio straipsnis buvo išspausdintas „Dziennik Wileński" (1829. T. V). Sunku nustatyti tų sąnašų ribas neturint smulkių tų vietovių tyrinėjimų. Todėl apsiribosime vien bendro pobūdžio pastabomis, t. y. tik hipotezėmis, dėl kokių priežasčių ir kaip tai galėjo įvykti. Vieni mano, jog kažkokia žemės planeta, t. y. žemės palydovas, trenkėsi į tą šiaurės vakarų okeano dalį, kur dabar yra Norvegija, Švedija ir Suomija: šių šalių kalnai yra visiškai tokios pat prigimties. Taip ir susidarė toji sausuma, o toliau, į pietus nuo Baltijos krantų (vandenyno dalyje, kuri dar buvo neužberta), pakilo tik tų nuolaužų purslai, kurie buvo atnešti kartu su vandeniu; taip susidarė nauji, gilūs, kai kur vandens užtvindyti judančios žemės sluoksniai.

Visi sutinka su nuomone, jog, ištirpus ledynams, pas mus atplaukė ir tos Šiaurės uolų nuolaužos, — jas atplukdė vandenys, iš pradžių ritindami žeme nuo gimtųjų kalnų iki jūros, o po to — Baltijos dugnu. Vėliau pats vanduo jas išstūmė į krantą, kartais pakeldamas iki šimto ir kelių dešimčių pėdų aukščio virš jūros lygio, akmens luitus, kurie kartais sverdavo iki keleto milijonų pūdų[1].

Nęgaliu suvokti, jog legendinėje senovėje žinoma Fajetono katastrofa galėjo būti priminimas nukritimo kokios nedidelės planetos arba dar mažesnio, nepalyginti mažesnio už Mėnulį palydovo. Be jokios abejonės, galima padaryti prielaidą, jog dėl vidinės žemės jėgos, nepadedant jokiems vulkaniniams fenomenams, įvyko sprogimai, kurie į didelį aukštį išmetė pirmykščių uolų mases ir nusviedė jas iš šiaurės į pietus. Šios akmens krušos įrodymas — tai akmens sangrūdų išsidėstymas. Jų visuomet daugiau ir masyvesnių būva kalnų papėdėse, tose vietose, kur yra jų svorio centrą atitinkantis pagrindas. Taigi matyti, jog akmenys lengvai krito nuo kalnų paraboline metimo kryptimi. Šios uolienų nuolaužos ne visur vienodai nuklojo žemės paviršių: vienur jų daugybė, kitur visiškai mažai arba apskritai nėra, dar kitur — ištisos lysvės, tarytum akmenys būtų iš visų kampų sunešti į vieną krūvą. Štai, pavyzdžiui, Nemuno slenksčiuose matome daugybę akmenų, pradedant itališko riešuto dydžio ir baigiant milijono pūdų svorio, visuomet iš švediško granito, su nedidele kitų keturių rūšių priemaiša. Vadinasi, tai akivaizdžiai byloja, jog ši akmenų kruša būdavo daugiau ar mažiau tiršta, su didesniais ar mažesniais tarpais. Akmenys būdavo

---

[1] *Hipotezių yra daug, be to, jos viena už kitą fantastiškesnės: a) tuo metu, kai visa žemė buvo potvynio užtvindyta, Švedijos kalnai buvo sujudinti, ir vandens tėkmė atnešė tas nuolaužas; b) šie nugludinti akmenys yra nuolaužos kalnų virtinių, anksčiau plytėjusių šiose vietose; c) ugnikalniai ėmė veikti lygumose, kurios anksčiau buvo padengtos smėlio ir molio sluoksniu, ir išmetė iš žemės gelmių uolienų nuolaužas, kurios apklojo didžiules erdves; d) nugludintų uolienų atsirado todėl, kad kristalizavosi materija, kuri buvo tose vietose; e) dideli ir maži uolienų luitai perplaukė per Baltijos jūrą tada, kai ištirpo ledkalniai, ir Žemės revoliucijos metu buvo išbarstyti po įvairias lygumas.*

paprastai iš sienito arba granito, didesnio dydžio — šios uolienos pačios patvariausios ir labiausiai paplitusios kalnuose.

Viskas dėlto ne vien tik uolienų kruša krito į žemę; turėjo būti sujudinti arba išplauti iš Baltijos jūros ir judančios žemės sluoksniai, nes randama ir akmenų, užpustytų judančios žemės sluoksnių.

Taigi, kai savo jaunystės epochoje gamta formavo Žemės lukštą, galėjo atsitikti ir taip, jog vandenyje arba ore įvyko tam tikrų sukrėtimų, eksplozijų (visiškai ne vulkaninio pobūdžio, nes tokio padavimo pėdsakų nėra), tokių stiprių ir tokių staigių, jog sustingę uolienų luitai buvo suskaldyti į gabalus ir išmesti į nepaprastą aukštį, iš šiaurės į pietus; be to, dviejose juostose — Suomių įlankos ir Bornholmo salos lygiagretės kryptimi, t. y. kertantys plačią Baltijos jūros dalį.

Šiuose kraštuose, kur slūgso tos akmenų krūvos, nei ant žemės paviršiaus, nei jos gilumoje nerandama jokių prieštvaninių žvėrių kaulų liekanų nei kokių nors organinių suakmenėjimų — augalų ar gyvulių likučių (išskyrus jūrinius augalus) arba jų pasitaiko labai retai (pavyzdžiui, bazalto nuolaužos), tarytum atsitiktinai čia suvežtų. Taigi Žemės krušos revoliucija yra senesnė už tas katastrofas, kurios atnešė pražūtį anksčiau čia gyvenusioms būtybėms.*

PAAIŠKINIMAI

p. 23* — Epigrafas, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — MAB RS). F. 17. B. 244/2). Įklija parankiniame antro LTI tomo egzemplioriuje (toliau — PEĮ)). Orig.: „Prawda jest żelazną w historji koniecznością i nietrzeba mniewać, aby była kiedy szkodliwą. Stara gawenda".

p. 24* — Epigrafas, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. Be numeracijos). Orig.: „Wolność bez grozy, to bezrząd, / Groza bez wolności, to niewola. Moje przysłówko".

p. 29* — Šiame sakinyje T. Narbutas vartoja terminą „dzieje", o ne „historia". Apie šių žodžių prasmės skirtumus žr. straipsnį šio tomo pabaigoje (*Griškaitė R.* Keletas minčių jau pasirodžius pirmam „Lietuvių tautos istorijos" tomui. P. 430—431).

p.30* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė šio sakinio pabaigos: „tik nelaimei, dažniausiai davė ginklą į įniršusių kariūnų, siautulingų visa ko naikintojų rankas" (lecz nieszczęściu podającemu najczęściej oręż w ręce nieuznoszonych wojowników, niszczycielów zapamiętałych wszystkiego) (Parankinis egzempliorius (toliau — PE). P. 5).

p. 31* — T. Narbutas turėjo omenyje Augustino Rotundo (apie 1520—1582) darbą „Lietuvos kronika arba istorija“, kurį garsusis publicistas rašė jau gyvenimo pabaigoje.

p. 31** — Motiejaus Strijkovskio (Stryjkowski, Strykowski; apie 1547—1593) „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika“ (Kronika Polska, Litewska, Żmodzka y wszystkiey Rusi) buvo T. Narbuto asmeninėje Šaurų dvaro bibliotekoje (1782 metų leidimas) ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach // MAB RS. F. 18. B. 185. L. 12. Nr. 21).

p. 31*** — *Koialowicz Wiiuk Albert.* Historiae Lituanae. Pars I. Dantisci, 1650; Pars. II. Antverpiae, 1669.

p. 32* — Augusto Kocebaus (Kotzebue; 1761—1819) „Senosios Prūsijos istorija“ (Preussens ältere Geschichte. B. 1—3. Riga, 1808) buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 12. Nr. 42—45). Taip pat žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 16).

p. 32** — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 102).

p. 32*** — Antanas Hlebovičius (Hlebowicz; 1801—1847) 1821 metais išleido knygą apie kunigaikštį Vytautą (*Hlebowicz A.* Krótki rys życia Witolda w. x. litewskiego. Wilno, 1821); ją labai vertino ir S. Daukantas, ir I. Onacevičius. Pastarasis padarė itin didelę įtaką monografijos autoriui. A. Hlebovičiaus darbas buvo T. Narbuto asmeninėje bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 14. Nr. 110).

p. 32**** — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 27).

p. 34* — О происхождении, языке и литературе литовских народов. Статья, помещенная Петром

Кеппеном, магистром философии и членом разных учёных обществ, в 3-ей книжке, собираемых им материалов для истории просвещения в России. С. Петербург, 1827. Arba: O początku, języku i literaturze narodów Litewskich, przez Piotra Keppena; przekład Leona Rogalskiego // Dziennik Wileński. 1828. T. V. S. 3—30; 195—222.

p. 35* — *Surowiecki W.* O rzekach i spławach kraiów Xięstwa Warszawskiego i zlecenia JW. Lubieńskiego ministra sprawiedliwości. Warszawa, 1811. Cz. 1.

p. 37* — T. Narbutas turėjo omenyje Jurgį de Biufoną (de Buffon; 1707—1788), prancūzų gamtininką, Paryžiaus botanikos sodo direktorių. Pagrindinis jo veikalas „Gamtos istorija" (1749—1788, 36 tomai), kuriame jis teigė, jog egzistuoja augalijos ir gyvūnijos vienovė, kad rūšys, aplinkos sąlygų veikiamos, kinta. Be to, mokslininkas susistemino savo sukauptą geologijos medžiagą, nagrinėjo Žemės rutulio ir jo paviršiaus raidą, iškėlė hipotezę, pagal kurią Žemės rutulys susiformavo kaip saulės atplaiša.

p. 37** — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 61).

p. 37***— Išnaša, kurią T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 16).

p. 38* — Mela Pomponijus (Mela Pomponius), romėnų geografas, gyvenęs I mūsų eros amžiuje. Remdamasis Herodotu, Hiparku ir Eratostenu, parašė veikalą „Apie Žemės padėtį" (apie 43 m. e. m.). Jame buvo ir anuometinio pasaulio žemėlapis. Mela Pomponijus aprašė ir Viduržemio, ir Juodosios jūros pakrantes.

p. 38** — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 15).

p. 38*** — Kajus Julijus Solinas (Solinus; III m. e. a.), romėnų rašytojas, gramatikas, veikalo „Polyhistor" autorius. Pateikė daug geografinių žinių apie to meto visuomenes. Pirmasis veikalo leidimas pasirodė 1473 metais Venecijoje ir buvo pavadintas „De situ et mirabilibus orbis".

p. 38**** — Hekatėjas Miletietis (Hekataios Milėsios; apie 546—480 pr. m. e.), graikų logografas. Svarbiausias kūrinys — „Žemės apėjimas", paremtas jo kelionių įspūdžiais. Pirmojoje knygos dalyje Hekatėjas aprašė Europą, o antrojoje — Aziją. Manoma, jog „Žemės apėjime" buvo žemėlapis, kuriame logografas pavaizdavo oikumeną.

p. 39* — Jordanas (Jordanis, Jordanes; VI a.), gotų istorikas. Svarbiausias jo veikalas — sutrumpintas neišlikusios romėno Kasiodoro 12 tomų „Gotų istorijos" atpasakojimas. Jis papildytas Jordano stebėjimais ir pavadintas „Apie gotų kilmę ir veiklą" (De origine actuque getarum liber // *Procopius Caesarensis*. De rebus Gothorum, Persarum ac Vandalorum libri VII. Basileae, 1531. P. 593—641). Jordanas aprašė Juodosios jūros šiaurinės pakrantės gyventojus, pateikė duomenų apie didįjį tautų kraustymąsi, slavų gentis, taip pat mini aisčius.

p. 39** — Švedų mokslininkas, zoologas, botanikas, muzikas, tapytojas, Upsalos botanikos sodo įkūrėjas — Olafas Rudbekas (Rudbeck; 1630—1702). Garsiausias veikalas, parašytas švedų ir lotynų kalbomis — „Atlantida" (Atland eller Manheim, Atlantica sive Manheim, vera Japheti posterorum sedes et patria. Upsala. T. I—III (IV dalis neišliko); jame įrodinėja, jog Platono Atlantida — tai Švedija.

p. 39*** — Turimas omenyje Friderikas Kristijonas Augustas Hasė (Hasse; 1773—1848), vokiečių istorikas, Leipcigo universiteto profesorius. Parašė daugybę darbų iš pagalbinių istorijos mokslo disciplinų, taip pat biografinio pobūdžio monografijų.

p. 40* — T. Narbutas tikriausiai turi omenyje garsųjį Anglijos admirolą ir keliautoją Robertą Bleiką (Blake; 1599—1657).

p. 40** — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PE. P. 21).

p. 40** — Bartoldas Nibūras (Niebuhr; 1776—1831), danų kilmės vokiečių istorikas, veikalo „Romos istorija" autorius. Įvykiai aprašyti iki pirmojo Pūnų karo pabaigos (241 m. pr. m. e.).

p. 41* — T. Narbuto pataisa vietoj žodžių „savo laiku" (swego czasu) (PE. P. 22).

p. 42* — Herodoto (Hērodotos; tarp 490 ir 480 metų — apie 425 m. pr. m. e.). „Istorija" — vienas labiausiai cituojamų T. Narbuto antro LTI tomo veikalų. Istorikas, regis, rėmėsi 1608 metų Frankfurto leidimu (*Herodotus Halicarnasseus.* Historiarum libri IX. Francofurti, 1608).

p. 42** — Karolio Riterio (Ritter) veikalas buvo asmeninėje T. Narbuto bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 13. Nr. 97).

p. 43* — Skilakas (Skylaks) — graikų jūrininkas iš Kariando salos, persų karaliaus Darijaus I pavedimu VI a. p. m. e. pabaigoje atliko mokslinę kelionę nuo Indo iki Raudonosios jūros ir ją aprašė mūsų dienas nepasiekusiame veikale „Periplus" (Kelionė). Skilako kelionės aprašymu naudojosi Hekatėjas ir Herodotas.

p. 44* — Samuelis Bochartas (Bochart; 1599—1667), garsus reformatų bažnyčios pastorius, vienas

didžiausių savo meto eruditų, poliglotų. Svarbiausi jo veikalai — „Šventoji geografija" (Géographie sacrée) bei „Istorija gyvūnų, kurie minimi biblijoje" (Histoire naturelle des animaux dont il est fait mention dans la Bible).

p. 44** — Eustatijas (Eustathios), Tesalonikų metropolitas (mirė 1194 m.), parašęs komentarus Homero „Iliadai" ir „Odisėjai".

p. 46* — *Lelewel J.* Dzieje starożytne: Od początku czasów historycznych do drugiej połowy wieku szóstego ery chrześciańskiey. Wilno—Warszawa, 1818.

p. 47* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui vietoje žodžio: „žemiečiams" (ziomkóm) (PE. P. 33).

p. 48* — Turimas omenyje rašytojo, leidėjo Pranciškaus Bohomoleco (1720—1784) parengtas leidinys („Zbiór dziejopisów polskich", 1764—1768), kuriame, be M. Strijkovskio, buvo ir M. Belskio, M. Kromerio ir A. Gvaninio kronikos.

p. 48** — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 18).

p. 48*** — *Lelewel J.* Badania starożytności w względzie geografji. Wilno i Warszawa, 1818.

p. 48**** — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 34).

p. 49* — Plutarchas (Plutarchos; apie 46—apie 127 m.), istorikas, filosofas, veikalo „Paralelinės biografijos" (apie 105 ar 115) autorius; Strabonas (Strabō; 64 ar 63 m. pr. m. e.), graikų geografas, istorikas, „Istorijos" (47 knygos) ir „Geografijos" (17 knygų) autorius. Eforas (Ephoros), garsus graikų istorikas, Izokrato mokinys, didžiulio 30 tomų istorinio veikalo autorius. Jis pirmasis atskyrė mitologiją ir geo-

grafiją nuo grynos istorijos. Veikalai išliko tik fragmentuose. Buvo išleisti 1815 metais.

p. 49** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui vietoj „Cyrus-Kurba“ (PE. P. 36).

p. 50* — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 79).

p. 51* — Turimi omenyje švedų mokslininkai: Upsalos universiteto profesorius Olafas de Selsijus (Celsius; 1716—1794), daugybės Švedijos istorijos veikalų autorius, Homero ir Vergilijaus vertėjas bei Olafas Dalinas (1708—1763), Karališkosios akademijos narys, valstybės istoriografas, 4 tomų istorijos (Svea rikes historia) autorius.

p. 51** — *Lelewel J.* Wiadomość o narodach aż do wieku dziesiątego we wnętrzu Europy będących. [Warszawa], 1814.

p. 52* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, šiame sakinyje atsisakė žodžio „mūsų“ (naszego) (PE. P. 40).

p. 52** — T. Narbuto monografija, apžvelgianti čigonų tautos istoriją ir jos išplitimą Lietuvoje, buvo pirmas stambus spausdintas istoriko tyrinėjimas.

p. 53* — Diodoras Sicilietis (Diodōros Sikeliōtēs; apie 90—21 m. pr. m. e.), graikų istorikas, keturiasdešimties knygų veikalo „Istorinė biblioteka“ autorius. T. Narbutas tikriausiai naudojosi 1746 metų leidimu (*Diodorus Siculus.* Bibliothecae historicae libri qui supersunt. T. 1—2. Amsterdami, 1746).

p. 53** — *Bayer Theophile Siegfried.* De origine et priscis sedibus Scytharum // Commentarii Academiae scientiarum imperialis Petropolitanae. T. 1. Petropoli, 1728. P. 385—399.

p. 54* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. P. 48—49).

T. Narbuto cituojamas Jurgis Leopoldas Kiuvjė (Cuvier; 1769—1832) buvo vienas žymiausių savo meto zoologų, lyginamosios anatomijos specialistų, profesorius, Prancūzijos Mokslų Akademijos narys. XIX a. šeštajame dešimtmetyje vienas iš jo darbų buvo išverstas į lenkų kalbą (Historya nauk przyrodzonych podług ustnego wykładu ułożona i uzupełniona przez p. Madelen de St. Aży. T. I.—V. Warszawa, 1853—1855).

p. 54** — T. Narbutas, rengdamas naują leidimą, atsisakė žodžių: „tarp jų buvo viena kolonija, vadinama karališkąja“ (między nimi była osada jedna królewską zwana) ir papildė sakinį nauja pradžia (PE. P. 43).

p. 56* — T. Narbuto pataisa, rengiant antrąjį leidimą, vietoj „skitų ir nomadų“ (Scitów i Nomadów) (PE. P. 45).

p. 60* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 32—33). T. Narbutas papildymą parengė, remdamasis žymaus zoologo, profesoriaus Eduardo Eichvaldo (1795—1876) tyrinėjimais (Darius Hystaspis zieht nach der Gegend von Pinsk // Dorpater Jahrbuch. 1834. Nr. 1). Tekste minimas Ktesijus (Ktēsias, Ctesias) — tai dvidešimt trejų Persijos istorijos knygų („Persika“) autorius, pats pirmasis aprašęs ir senovės Indiją („Indika“).

p. 61* — *Justinus*. Historiarum libri XLIV. Halae et Berolini, 1815.

p. 61** — Arianas Flavijus (Arrianus), graikų istorikas, filosofas, Epikteto mokinys, ypač aktyvus apie 140 m. e. m. Parašė net septynis stambius veikalus, tarp kurių žymiausi „Aleksandro Didžiojo istorija“ ir „Taktika“.

p. 62* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 64—65).

Papildymas buvo padarytas, remiantis M. Višnevskio (žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale. Nr. 198) ir P. Šafaržyko tyrinėjimais (Sławiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. T. 1. S. 451—497).

p. 63* — Tai žymaus vokiečių istoriko Jono Kristupo Gatererio (Gatterer; 1727—1799) monografija.

p. 64* — *Surowiecki W.* Sledzenie początku narodów słowiańskich: Rozprawa czytana na publicznem posiedzeniu Królewsko-warszawskiego towarzystwa przyjaciól nauk, w dniu 24 stycznia r. 1824 ... umieszczona w Rocz. tegoż Towarzystwa. T. 17. Warszawa, 1824.

p. 64** — T. Narbuto pataisa, rengiant antrąjį leidimą, vietoj žodžių „kita tauta“ (inny naród) (PE. P. 57).

p. 64*** — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 64—65). Papildymas buvo padarytas, remiantis P. Šafaržyko tyrinėjimais (Sławiańskie storożytności P. J. Szafarzyka. T. 1. S. 473—477). T. Narbuto minima „Edda“ („Poetika“ arba „Oddi knyga“) — tai dviejų senovės islandiečių literatūrinių veikalų pavadinimas. Ankstyvesnis, poezinis veikalas yra „Saemundar—Edda“, o vėlesnis, prozinis — „Snorra—Edda“. „Eddos“ vardas tradiciškai taikomas pastarajam veikalui, nes pirmajam šis vardas buvo suteiktas tik XVII amžiuje. T. Narbuto bibliotekoje buvo ne viena monografija, nagrinėjanti senąją skandinavų literatūrą, tarp jų ir J. Lelevelio: Edda, czyli Księga religii dawnych Skandynawii mieszkanców. Wilno, 1807 // [*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 22. Nr. 481).

p. 64**** — T. Narbuto pataisa, rengiant antrąjį leidimą, vietoj žodžių „skitų gentimi“ (plemieniem Scytów) (PE. P. 57).

p. 64***** — *Stritter J.* Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxinum, paludem Malotidem, Caucasum, mare Caspium, et inde magis ad septemtriones incolentium, e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae // A Ioanne Gotthilf Strittero, gymnasii Acad. scientiarum imperialis Petropolitane conrectore. Petropili: imp. Acad. scientiarum, 1771.

p. 65* — Amianas Marcelinas (Ammianus Marcellinus); IV m. e. a.—390 m. e. m.), romėnų istorikas, 31 knygos veikalo „Imperatorių istorijos" autorius (išliko tik paskutinės 18). Amiano Marcelino Šiaurės Europos aprašymus savo veikaluose naudojo J. Lelevelis, ypač kritikuodamas A. Naruševičių.

p. 65** — Turimas omenyje Mozė iš Choreno (Moses Chorenensis; 407?—492?) ir jo veikalas: ... Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae libri III; Accedit ejusdem scriptoris Epitomae geographiae... // Armeniace ediderunt, latine verterunt, notis illustrarunt G. et. G. ... Whistoni ... London, 1736.

p. 65*** — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, paragrafą papildė naujais duomenimis (PEĮ. P. 64—65). Papildymas buvo padarytas, remiantis P. Šafaržyko tyrinėjimų medžiaga (Sławiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. T. 1. S. 451—497).

p. 66* — Autoriaus pataisa, rengiant spaudai antrąjį LTI leidimą, vietoj „su slavais" (ze Sławianami) (PE. P. 60).

p. 67* — Klaudianas (Claudianus; apie 375—po 404), romėnų poetas, kūrinių „Gotų karas", „Stilichono konsulatas", „Prozerpinos pagrobimas" autorius.

p. 67** — Jonas Magnus (Jöns Månson; 1488—1544) — paskutinis švedų katalikų arkivyskupas, popiežiaus legatas Švedijoje. Vėliau apsigyveno

Romoje, kur atsidėjo istoriniam darbui ir parašė veikalą (Historia de omnibus gothorum sueonumque regibus), kurio tikslas buvo sukritikuoti Sakso Gramatiko Švedijai mestus kaltinimus.

p. 68* — Turimas omenyje Bartolomėjaus d'Erbeloto (1625—1695) darbas: *Herbelot B.* Bibliotheque orientale... Paris, 1697.

p. 69[2]* — Turimas omenyje Džiovani Ramusio (1482—1557), italų mokslininkas ir politikas, ilgalaikis pasiuntinys įvairiuose Europos karališkuose dvaruose. Jo kelionių aprašymai (Delle navigazioni e viaggi; 1550—1559) yra vienas iš įdomiausių ano meto tokio pobūdžio kūrinių.

p. 69[3]**— Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 64—65). Papildymas buvo padarytas, remiantis P. Šafaržyko tyrinėjimais (Sławiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. T. 1. S. 460).

p. 69*** — Sakinys, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 64).

p. 69**** — T. Narbuto pataisa, rengiant antrąjį leidimą, vietoj „rytuose" (na wschodzie) (ten pat. P. 65).

p. 71* — T. Narbuto pataisa, rengiant antrąjį leidimą, vietoj „VIII skyriuje" (w Rozdziale VIII) (PE. P. 66).

p. 72* — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 8).

p. 72[3]**— Berosijus (Berosos, 3 a. pr. m. e.), Babilono žynys, kuris Sirijos karaliaus Antiocho I prašymu graikų kalba parašė Babilonijos istoriją.

p. 72***— Faktologinė medžiaga paimta iš A. Naruševičiaus „Lenkų tautos istorijos" pirmojo tomo (*Naruszewicz A.* Historya norodu Polskiego.

Wydanie nowe. T. I. Lipsk, 1836. S. 184—185).

p. 73* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. P. 64—65).

p. 73** — Turimas omenyje Juozapo fon Hamerio (Hammer-Purgstall; 1774—1856) tyrinėjimas.

p. 73*** — T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, didžiąją (I) išnašos teksto dalį perkėlė į § 55 (žr. papildymą šiai išnašai) (PE. P. 70).

p. 74* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, paragrafą papildė nauja išnaša. Papildymo atsiradimas susijęs su P. Šafaržyko tyrinėjimais ir hipotezėmis (Sławiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. T. I. § 10. S. 263—275).

p. 76* — T. Narbuto intarpas antrajam leidimui (PE. P. 74).

p. 76** — Turimas omenyje straipsnis: Wyprawa Daryusza, syna Hystaspa, króla Persów, przeciwko Scytom, roku 514 przed Chrystusem; przez Jenerała Buturlina (Z Journal de St-Petersbourg) (Tł. M. Roszkowski) // Dziennik Wileński. 1830. T. X. S. 83—96.

p. 77* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui vietoj „negalėjo būti“ (bydź nie mogła) (PE. P. 76).

p. 77** — T. Narbutas naudojo Vasilijaus Tatiščevo „Istoriją“ (История российская о самых древнейших времён неусыпными трудами через тридцать лет собранная и описанная покойным тайным советником и астраханским губернатором, Василиьем Никитичем Татищевым. М., 1768. Кн. I. Ч. 1—4) bei jo tyrinėjimus istorinės geografijos srityje.

p. 79* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, skyrių papildė nauju paragrafu (PEĮ. P. 80—81, 96—97). Paragrafas buvo parengtas, remiantis jau ne kartą minėta P. Šafaržyko tyrinėji-

mų medžiaga (Sławiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. T. 1. § 19. S. 580—607); lietuvių genties tautų kilmei nagrinėti čekų mokslininkas paskyrė visą savo veikalo paragrafą. T. Narbutas rėmėsi ir kito mokslininko, Juozapo Maksimilijono Osolinskio (1748—1826), tyrinėjimais, ne kartą skelbtais to meto periodikoje.

p. 81* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą dviem naujomis išnašomis (PEĮ. P. 32—33; 80—81). Papildymas buvo parengtas remiantis monografija: *Braunschweig J. D.* Umrisse einer allgemeinen Geschichte der Völker: Für Staats und Geschaftsmänner in Grundzügen. Leipzig, 1833. Veikalas buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 16. Nr. 225).

p. 82* — Sidonijus Apolinaras (Sidonius Apollinaris, Caiuss Sollius Modestus; apie 433—480), romėnų rašytojas. Jo uošvis Avitas 455—456 metais buvo Romos imperatorius.

p. 83* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė išnašą nauju tekstu (PEĮ. P. 96—97).

p. 84* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauja išnaša (ten pat).

p. 85* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, paragrafą papildė nauja išnaša (ten pat).

p. 86* — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 76).

p. 92* — Pitėjas Masilietis (Pytheas; IV a. pr. m. e.) — graikų geografas, keliautojas, astronomas. Kelionių knygoje „Apie okeaną“ pirmasis aprašė Britų salų ir Šiaurės Europos gamtą bei gyventojus. Veikalas neišliko. Jo fragmentų galima rasti Plinijaus, Diodaro, Strabono darbuose.

p. 93* — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 142).

p. 94* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, išnašą papildė nauja medžiaga (PE. P. 98).

p. 94** — *Eginharti* Vita Caroli Magni. Ed. cum adnotationibus et varietate lectionis a Gabriele Godolfredo Bredow. Helmstad, Fleckeisen, 1806.

p. 95* — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 81).

p. 95** — Vulfstano kelionę T. Narbutas detaliai aprašė trečiame LTI tome.

p. 96* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, paragrafą papildė nauju tekstu (PEĮ. P. 112—113). Papildymas buvo padarytas remiantis Fridriko Kruzės monografija (*Kruse Friedrich.* Erläuterung zu den Necrolivonicis zur festeren Begründung und Erweiterung mehrerer darin mitgetheilten, für die Geschichte der Ostseeprovinzen wichtigen Entdeckungen. Dorpat und Leipzig, 1845). Veikalas buvo Šaurų dvaro bibliotekoje (*/Narbutt T./* Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 21. Nr. 474).

p. 96** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui vietoj „tauta" (naród) (PE. P. 100).

p. 97* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, šiame sakinyje atsisakė žodžio „Lietuva" (liet. vert. — Lietuvoje) (Litwa) (PE. P. 102).

p. 97** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui vietoj žodžio „trys" (trzy) (ten pat).

p. 97*** — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, perrašė § 84 pradžią vietoj sakinių: „Tačiau senovės lyvių tauta užgęso iki XIII amžiaus, arba amžiaus, kai šis kraštas buvo pažintas; jokios kitos tautos, išskyrus latvius, ten nerasta, išskyrus vardą, kurį jiems davė vokiečiai, turėję apie šį kraštą geografinių žinių, išsaugotų nuo senovės ir įgytų jūrų kelionių metu ir prekiaujant. Patys latviai irgi niekur nesivadina livo-

nais, jų tas pats kraštas vadinamas Letgala (šis pavadinimas reiškia galinę Lietuvą, paskutinį Lietuvos kraštą), o tenykščiai gyventojai — *Latwiugols*. Jį pažįsta pats Nestoras, kurio rankraščiuose klaidingai įrašyta Sietgala. Belieka vietoje aiškintis, kokios tautos dalis buvo lyviai ir kur jie dingo (Zgasła jednak już narodowość storożytnych Liwów, przed wiekiem XIII, albo wiekiem, kiedy ten kraj poznano, żadnego innego narodu, prócz Łotwaków, tam nie znaleziono, mimo nazwania im dawanego przez Niemców, u których były wiadomości jeograficzne tych krojów, zdawna dochowane i nabyte przez żeglugę į związki handlowe. Sami Lotwacy nigdzie się nie nazywają Liwonami, u nich kraina, taż sama, nazywa się Letgoła (nazwanie to znaczy, Końcowa Litwa, ostateczna Litwy kraina), *Latwiugols* mieszkaniec tameczny. Zna go sam Nestor, w którego rękopismach omylnie wypisane się znajduje Sietgoła. Pozostaje do śledzeń miejsowych wykrycie, jakiegoby narodu częścią byli wzmienieni Liwowie i gdzie się podzieli) (PEĮ. P. 102—103). Pataisa buvo padaryta remiantis leidiniu: Monumenta Livoniae antiquae. Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und anderen schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's dienen. Bd. 3. *Brandis, Moritz.* Chronik, oder älteste Livländische, Geschichte, und Collectanae, oder die Ritter—Rechte des Fürstenthums Ehsten... T. 1—2. Riga, 1842. Kronika buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 21. Nr. 465).

p. 98* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė paskutinio paragrafo sakinio: „Jie turėtų būti

lygų, arba senovės germanų, palikuonys“ (Bydż oni musieli ludem Ligijskim, czyli starożytnych Germanów potomkami) (PE. P. 103).

p. 99* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, pakoregavo VII skyriaus pavadinimą, pridėdamas žodį „slavus“ (Sławianach) (PE. P. 104).

p. 99** — Konradas Peutingeris (1465—1547), Augsburgo miesto raštvedys, tyrinėjęs Vokietijos viduramžius. Jo dėka buvo išleistas Jordano ir Povilo Djakono kronikos. Bet labiausiai jo vardas žinomas dėl Romos imperijos žemėlapio (Tabula Peutingeriana), dabar saugomo Vienos nacionalinėje bibliotekoje. Žemėlapis buvo pagamintas imperatoriaus Augusto laikais ir skirtas karo tikslams; jame tiksliai pažymėti keliai, stotys, atstumai (dabar žinoma tik XII amžiaus šio žemėlapio kopija).

p. 102* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauja išnaša (PEĮ. P. 112—113). Tekstas parengtas remiantis P. Šafaržyko duomenimis (Sławiańskie starożytności P. J. Szafarzyka. T. 1. S. 121—127).

p. 102** — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, skyrių papildė nauju paragrafu (PEĮ. P. 112—113). Tekstas parengtas remiantis jau minėto P. Šafaržyko tyrinėjimais bei S. Solovjovo duomenimis.

p. 103* — Autoriaus pataisa antrajam leidimui vietoj „Gevini“ (PE. P. 109).

p. 103** — Tikriausiai turimas omenyje leidinys: Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографическою экспедициею Императорской академии наук. С.-Петербург, 1836. Leidinys buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 12. Nr. 11—14).

p. 105* — Žr. paaiškinimą p. 103**.

p. 105* — Turimas omenyje Jurgio Prajaus (Pray; 1723—1801) darbas: Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum... Wien, [1774].

p. 107* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, nutarė atsisakyti viso skyriaus „Apie slavus". Plačiau apie šio sprendimo genezę žr. įžanginį šio tomo straipsnį (P. 14—20). Suprantama, pakito kūrinio struktūra, skyrių ir paragrafų numeracija.

p. 107**— Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė išnašą nauju tekstu (PEĮ. P. 170—171). Papildymas buvo padarytas remiantis Martyno Kromerio (1512—1589) veikalu (Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica regni Polonici libri duo // Aut. Martino Cromero, coadiutore ac designato episcopo Varmiensi. Adiuncta est sacerdotis cuiusdam Poloni ad lectorem adomonitio de Silesiorum novis annalibus. Colonia, 1578). Knyga buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 18. Nr. 292).

p. 108* — Konstantinas VII Purpurinis (Kōnstantinos VII Porphyrogennētos; 905—959), Bizantijos imperatorius. Jo iniciatyva buvo leidžiami enciklopediniai kompiliaciniai rinkiniai.

p. 111* — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 5).

p. 113* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, perrašė § 106 pradžią vietoj sakinių: „Herodotas dar nieko neužsimena apie jazigų tautą. Ovidijus, buvęs tremtyje Dnestro žemupyje..." (Nic jeszcze Herodot o narodzie Jazygów nienamienia. Owidiusz, przebywając na wygnaniu nad dolnym Dniestrem...) (PEĮ. P. 166).

p. 115* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui vietoje „skitų“ (scytyjskiego) (PE. P. 167). Pataisa, be jokios abejonės, padaryta atsižvelgiant į P. Šafaržyko tyrinėjimus.

p. 117* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu vietoj sakinio: „Naujų laikų istorikai sutaria, jog jotvingių gyvenamoji vietovė prieš išsikėlimą prie Bugo buvusi Dunojaus ir Tisos tarpupyje“ (Dziejopisowie nowocześni zgadzają się na to, że Jadźwingów siedlisko było między Dunajem i Tyssą rzekami, przed przyjściem nad Bug) (PE. P. 168; PEĮ. P. 170—171; 186—187; 234—235). Tekstas buvo parengtas remiantis T. Volianskio tyrinėjimais (Tadeusza Wolańskiego listy o starożytnościach sławiańskich. Zbiór pierwszy. Gniezno, 1845. S. 22—23), taip pat jau minėta J. Hamerio monografija. Abu veikalai buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 22. Nr. 488; L. 12. Nr. 15).

p. 118* — Bogufalas II (m. 1253), Poznanės vyskupas, kuriam dauguma tyrinėtojų priskiria vadinamąją Didlenkės kroniką (*Boguphali II...* episcopi Posnaniensis Chronicon Poloniae cum continuatione... Varsavia, 1752).

p. 118**— *Eckart J. G. von.* Corpus historicum medii aevi... Leipzig, 1723. T. 1.

p. 119* — T. Narbutas, rengdamas naują leidimą, papildė išnašą nauju sakiniu (PEĮ. P. 170—171). Turimas omenyje Reimso vyskupo Gervazijaus (Gervasius; 1007—1067) veikalas: Gervasii Remorum archiepiscopi Epistola ad Alexandrum II papam // Apud Chesn. T. IV.

p. 119**— Autoriaus korektūra antrajam leidimui (PE. P. 171).

p. 119*** — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė išnašą nauju sakiniu (Ten pat). Papildymas buvo parengtas remiantis V. Kadlubeko kronika (žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale. Nr. 172).

p. 121* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė skyrių nauju paragrafu (PEĮ. P. 330—331).

p. 123* — T. Narbuto pataisa vietoj žodžių „klajoklių gentis“ (lud koczowniczy) (PE. P. 174).

p. 125* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauja medžiaga (PEĮ. P. 186—187). Papildymas parengtas remiantis leidiniu: Полное собрание русских летописей. Т. II. Ипатьевская летопись. Изд. Археографическою комиссиею, 1843. С. 1—227.

p. 125** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui vietoj žodžių: „kas yra daugiau 620 t. šiandieninių lenkiškų auksinų. Tai aniems laikams milžiniška suma“ (co przechodzi 620 000 dzisiejszych złotych polskich. Summa agromna na tamte wieke) (PE. P. 177—178).

p. 126* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu (PEĮ. P. 154—155).

p. 126** — T. Narbuto papildymas rengiant antrąjį leidimą (PEĮ. P. 170—171).

p. 127* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu (PEĮ. P. 218—219).

p. 130* — Čia cituojama įžymaus archeografo Motiejaus Dominiko Dogelio (1715—1760) šaltinių publikacija (Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae... Vilna, 1758, 1759, 1764).

p. 130** — *Baczko L.* Geschichte Preussens. Bd. 1. Königsberg, 1792.

p. 131* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu (PEĮ. P. 178—179).

p. 137* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauja medžiaga (PEĮ. P. 202—203). Papildymas buvo padarytas remiantis veikalu: *Siestrzencewicz de Bohusz Stanislav.* Histoire de la Tauride... Braunschweig, 1800.

p. 137** — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui vietoj žodžio „Galicijai" (do Galicyi) (PE. P. 189).

p. 138* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu (PEĮ. P. 298—299). Papildymas buvo parengtas remiantis M. Kromerio ir M. Mechovitos kronikų medžiaga (Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale. Nr. 144).

p. 139* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu (PEĮ. P. 299—300).

p. 139** — Autorius turi omenyje straipsnį: *Narbutt T.* Badanie starożytności Litewskich. O Jatwiezach // Tygodnik Wileński. 1817. T. IV. Nr. 83. S. 59—64; Nr. 84. S. 78—80.

p. 139*** — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu (PEĮ. P. 299—300). Papildymas buvo padarytas remiantis vokiečių istoriko, Bonos universiteto profesoriaus Juozapo Ašbacho (Aschbach; 1801—1882) tyrinėjimais, taip pat straipsniu: Wyjątek z rozprawy historycznej przez J. B. L. // Biblioteka Warszawska. 1842. T. IV. S. 280—314.

p. 140* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu (PEĮ. P. 218—219). Papildymas parengtas remiantis straipsniu: *Wójcicki K.* Charakterystyka Mazurów // Snopek Nadwiślański z płodów piśmiennictwa krajowego. Zebrali Marcin Ossoryja i Karol B. z Jarosławca. Warszawa, 1845.

p. 145* — Tai garsaus istoriko, publicisto „Tygodnik Wileński" redaktoriaus Mykolo Balinskio (1794—1864) monografija.

p. 147* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu (PEĮ. P. 202—203). Papildymas padarytas remiantis P. J.Nelio veikalu (Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale. Nr. 10).

p. 148* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė išnašą nauju tekstu (PEĮ. P. 218—219).

p. 152* — T. Narbuto papildymas antrajam leidimui (ten pat). Papildymas buvo padarytas remiantis švedų gamtininko, keliautojo ir mokslininko Karolio Petro Tunbergo (Thunberg; 1743—1828) veikalu, taip pat straipsniu: *Haczewski J.* O bursztynie // Muzeum domowe albo czytelnia wieczorna. Warszawa, 1837. S. 409—414.

p. 153* — Teofrastas (Theophrastos; apie 370—288 m. pr. m. e.; tikroji pavardė Tirtamas), graikų filosofas, mokslininkas botanikas, Aristotelio filosofijos sistemos šalininkas. Parašė apie 200 mokslinių veikalų, taip pat ir filosofijos istorijos darbų.

p. 155* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė tekstą nauja išnaša (PEĮ. P. 218—219).

p. 156* — Dionyzas Perigetas (Periegetes), graikų poetas iš Aleksandrijos. 124 m. e. m. kaip savo kelionių įspūdžius hegzametru aprašė pasaulį. Jame labai daug etnografinių ir istorinių žinių.

p. 157* — Turimi omenyje veikalai: *Lelewel J.* Pisma pomniejsze geograficzno-historyczne. Warszawa, 1814; *Lelewel J.* Odkrycia Karthagów i Greków na Oceanie Atlanckim, Warszawa, 1821.

p. 163* — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 234—235). Papildymas parengtas remiantis Juozapo Pomarnackio laišku (Bratnava. 1839.IV.24 (V. 6). J. Pomarnackis T. Narbutui // MAB RS. F. 18. T. B. 185. L. 150). Minėtos ašarinės ir kiti radiniai buvo saugomi Šaurų dvaro muziejuje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 2—5).

p. 163**— Timėjas (Timaios; apie 356—apie 260 pr. m. e.), graikų istorikas. Svarbiausias darbas — trisdešimt aštuonių ar keturiasdešimt trijų knygų veikalas „Istorija", nagrinėjantis Sicilijos praeitį.

p. 163*** — Taip antikiniai geografai vadino Uralo kalnus.

p. 166* — Mitridatas VI Eupatoras (Mithridatēs VI Eupatōr; 132—64 pr. m. e.), Ponto karalius, du kartus siuntęs kariuomenę į Krymą padėti Chersonesui gintis nuo skitų.

p. 172* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, tekstą papildė nauja išnaša (PEĮ. P. 250—251). Papildymas padarytas remiantis T. Volianskio monografija (Tadeusza Wolańskiego listy o starożytnościach sławiańskich. Zbiór pierwszy. S. 24).

p. 180* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, išnašą papildė nauju tekstu (PEĮ. P. 266—267). Turima omenyje didžiausio viduramžių kronikininko Otono Freizingiškio (po 1111—1115—1158) kronika (Chronica sive Historia de duabus civitatibus).

p. 181* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, paragrafą papildė nauja medžiaga (ten pat).

p. 183* — Šis faktas užfiksuotas visose T. Narbuto biografijose, taip pat ir paties istoriko autobiografijoje. Hidrauliniuose darbuose prie Nemu-

no T. Narbutas dalyvavo dvejus metus, t. y. 1804—1806 metais.

p. 186* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauja medžiaga (PEĮ. P. 266—267; 282—283).

p. 188¹* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 282—283).

p. 191* — Sakinys, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 266—267).

p. 191** — Turimas omenyje orientalistas ir keliautojas Henrikas Julijus Klaprotas (Klaproth; 1783—1835) ir jo veikalas „Asia Polyglotta" (Paryžius, 1823), kuriame buvo ir lingvistinis atlasas.

p. 193* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 314—315).

p. 194* — Vertimas parengtas remiantis leidiniu: *Jonas Lasickis.* Apie žemaičių dievus. Vilnius, 1969. P. 13. Parengė Juozas Jurginis.

p. 196* — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 43).

p. 200* — Turimas omenyje Juozapas Dobrovskis (Dobrovsky; 1753—1829), čekų filologas ir istorikas, pirmosios mokslinės čekų kalbos gramatikos ir čekų literatūros istorijos autorius.

p. 200** — Turimas omenyje danų kalbininkas Rasmusas Raskas (1787—1832), padėjęs versti jaunesniąją „Edą", be to, daugelio lingvistinių veikalų autorius.

p. 210* — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 298—299). Papildymas parengtas jau minėtos T. Volianskio monografijos pagrindu (Tadeusza Wolańskiego listy o starożytnościach sławiańskich. Zbiór pierwszy. S. 8). Žr. iliustraciją tomo gale.

p. 217* — Šį skyrių (orig. *O Russyi i o Russach*) T. Narbutas paskyrė vienai madingiausių to meto Šiaurės Europos, ypač Rusijos, istorikų nagrinėjamai problemai, t. y. Rusios vardo ir krašto kilmei. Rusia (*Rus, Ros, Ross, Rhos*), senovės rytų slavų ir jų valdžion patekusių neslavų tautelių ir jų gyvenamos žemės pavadinimas, buvo pradėtas naudoti nuo X amžiaus antrosios pusės ir ilgainiui įgijo įvairių prasmių. Vieni istorikai Rusios vardą manė esant skandinavų kilmės; *Ros, Rhos* iš pradžių vadino ginkluotus variagų (normanų) būrius. Kiti istorikai bandė ieškoti slaviškos Rusios vardo kilmės, nes jis ilgainiui imtas taikyti visiems rytų slavams. Taigi T. Narbuto poziciją šiuo klausimu būtų galima apibūdinti kaip trečią, gan originalų ir drastišką kelią.

p. 218** — Turimas omenyje žymus rusų istorikas Nikolajus Karamzinas (1766—1826), „Rusijos valstybės istorijos" autorius.

p. 219* — Turima omenyje S. Trembeckio (1730—1812) pasakėčia „Balandėliai" (Gołąbki) (Poezye Stanisława Trembeckiego. Wydanie czwarte poprawne i powiększone, z dodaniem objaśnień do „Zofijówki". Wilno, 1836. T. 1. S. 102—105).

p. 220* — Turimas omenyje veikalas: *Urstitius Christianus.* Germaniae historicorum illiustrium, quorum plerique ab Henriko IV Imperatore usque ad annum Chr. 1400. T. 1. Francofurdii. Apud. h. A. Wecheli, 1585. Part. VII. Radevici Ecclesiae Frisingensis canonici, de rebus gestis Friderici I Romanorum Imperatoris. P. 476—563. Knyga buvo asmeninėje T. Narbuto bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 17. Nr. 245).

p. 225* — Turimas omenyje Frideriko Henriko Strubės (Strube de Pyrmont Friedrich Heinrich; 1704—

apie 1790) darbas: Dissertation sur les anciens Russes // Imprimerie de Corps des Cadets nobles de terre, 1785.

p. 225** — Saksas Gramatikas (Saxo Grammaticus; apie 1140—50 — XIII a. pr.), danų metraštininkas, „Danų istorijos“ (Historiae danicae) autorius. Metraštyje panaudota daugybė senovės danų, islandų, norvegų sagų ir mitų.

p. 225*** — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 330—331).

p. 227* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui (orig.: pokolenie) (PE. P. 322).

p. 230* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 330—331).

p. 239* — Žodis, kuriuo T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (orig.: daleko) (PE. P. 341).

p. 241* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu (be numeracijos, ant atskiro lapo). Papildymas buvo parengtas remiantis leidiniu: Полное собрание русских летописей. Т. 7. Летопись по Воскресенскому списку. 1856. Tekste minimas Zenonas — tai tikriau-tikriausiai Zenonas iš Rodo, istorikas, gyvenęs II m. e. a., minėtas ir Polibijaus „Istorijoje“

p. 243* — Hugo Grocijus (Grotius; 1583—1645), olandų teisininkas, diplomatas, tarptautinės teisės mokslo kūrėjas.

p. 243** — Pilypas Kliuveris (Cluver, Cluvier, Cluverius; 1580—1623), geografas, archeologas. Ypač garsūs jo veikalai „Senovės Germanija“ (išsamus Tacito „Germanijos“ komentaras) ir „Visuotinė geografija“.

p. 244* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 346—347).

p. 245* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, reng-

damas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 346—347). Papildymas buvo parengtas remiantis G. F. Stenderio ir K. Sirvydo žodynais, taip pat straipsniu: Dalszy ciąg pamiętników Ks. Jordana. Fragment trzynasty // Rubon. Wilno, 1845. S. 169—252.

p. 249* — Gaudencijus (Gaudentius), tikriausiai čekų benediktinas (mirė 1006), pirmasis Gniezno arkivyskupas. 988 m. su šv. Vaitiekumi įstojo į Romos šv. Alesio vienuolyną. 993 m. lydėjo šv. Vaitiekų į misijas Prūsuose ir matė jo nukankinimą.

p. 249[1]* — Erazmas Stela (Erasmus Stella, tikr. Johan Stüler; ?—1521), vokiečių istorikas. Veikale „Apie Prūsijos senienas" (1510, 1518) nepagrįstai įrodinėjo, jog vokiečiai buvo seniausi Rytų Prūsijos gyventojai. Lietuvius kildino iš alanų.

p. 249[2]** — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 191).

p. 252* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 362—363). Tekstas, be jokios abejonės, atsirado jau po nekartą minėtos P. Šafaržyko publikacijos.

p. 254* — T. Narbutas LTI PE po šio sakinio parašė tokią pastabą: „Geriau būtų nuo *Warmas,* senovės prūsų kalba — uodas" (PE. P. 360).

p. 255* — Turimas omenyje straipsnis: Wiadomość o Literaturze Litewsko-Żmudzkiey, czyli zbiór rozmaitych dzieł Litewsko-Żmudzkich i Prusko-Litewskich (o których tylko dowiedzieć się można było) od naydawnieyszych czasów aż dotąd, już w druku, już też w rękopismie będących, z dołączeniem niektórych autorów, dających wiadomość naukową o tym języku,

porządkiem chronologicznym zebrana przez K. Niezabitowskiego Żmudzina // Dziennik Wileński. 1824. T. I. S. 381—388.

p. 259* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 378—379).

p. 260* — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 362—263).

p. 261* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 378—379). T. Narbutas naudojo ir rusiškąjį P. Šafaržyko veikalo leidimą: *Шафарик П. И.* Славянские древности. Пер. с ческ. И. Бодянского. Изд. М. Погодиным. Москва, 1837. Т. I.

p. 262* — Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 378—379; 362—363).

p. 262** — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 378—379). Turimas omenyje vokiečių istorikas Dytmaras (Tietmar, Tietmarus; 976—apie 1018—1024), penkių Saksonijos karalių valdymo kronikos autorius.

p. 264* — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 362—363).

p. 265* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 378—379). Papildymas parengtas remiantis D. Poškos straipsniu: *D. P.* Rozmyślanie wieśniaka rolnika o narodzie Litewskim i Żmudzkim, tudzież o jego języku // Dziennik Warszawski. 1829. T. V. Nr. 44. S. 19—45.

p. 265** — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 378—379).

p. 267* — Išnaša, kuria autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 394—395). Pa-

pildymas parengtas remiantis jau minėtu D. Poškos straipsniu.

p. 267**— Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 394—395).

p. 268* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, atsisakė sakinio: „Anot gana svarių kai kurių tėviškės problemų tyrinėtojų prielaidų, šio krašto teritorijoje gyveno litalanų gentis, minėta Erazmo Stelos, kuris, nelaimei, ne itin vykusiai sėmėsi žinių iš šaltinių su senais lietuviškais pavadinimais“ (Podług dość gruntownych domysłów niektórych badaczów rzeczy ojczystych, w obrębie tej krainy, mieszkał lud Litalany, wymieniony u Erazma Stelli, ze źródeł stare podania litewskie zawierających czerpiącego, na nieszczęście nie nadto szczęśliwie) (PE. P. 380).

p. 270* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 344—345).

p. 271* — Sakinys, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 383).

p. 272* — T. Narbuto pataisa antrajam leidimui vietoj žodžio „išorines“ (liet. vert. — išorinio) (orig.: zewnętrzną) (PE. P. 385).

p. 276* — Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, papildė paragrafą nauju tekstu vietoj sakinio: „Senovėje žinoma gentis, ligi šiol išsaugojusi savo pavadinimą, letų giminės, artimiausios žemaičiams, šaka. Pavadinimą šio veikalo pirmo tomo straipsnyje „Žemininkas“ kildinome iš dievo Kurko „(Lud znany w starożytności, dochowujący swe miano dotąd, gałaź szczepu Letyckiego, najbliższa Żmudzi. Pochodzenie nazwania tego wyprowadziliśmy od boga Kurko, w Tomie Pierwszym pisma niniejszego art. Ziemienikas) (PE. P. 390; PEĮ. P. 410—411).

p. 276** — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 410—411). Papildymas parengtas remiantis veikalu: *Borch M.* Dwa słowa o Dźwinie. Wilno, 1843. Tas pats tekstas buvo išspausdintas ir periodikoje (Rubon. 1843. T. III—IV).

p. 277* — Žr. paaiškinimus pirmam LTI tomui šios knygos gale (Nr. 128).

p. 279* — Kitaip Transilvanija.

p. 280* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 394—395). Papildymas padarytas pagal jau minėtą F. Kruzės monografiją. Sakinys, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 395).

p. 280** — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 410—411).

p. 289* — Eduardas Gibonas (Gibbon; 1737—1794) anglų istorikas. Svarbiausias darbas „Romos imperijos smukimo ir žlugimo istorija" (6 tomai, 1776—1788). Tai Romos ir Bizantijos imperijų politinė istorija nuo II a. pabaigos iki 1453 metų.

p. 291* — Intarpas tekste, kurį padarė T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 412).

p. 291** — Intarpas tekste, kurį padarė autorius, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 413).

p. 294* — Išnaša, kuria autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 417).

p. 295* — Išnaša, kuria autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 418).

p. 300* — Išnaša, kuria autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 442—443).

p. 301* — Eutropijas (Eutropius). IV a. romėnų istorikas, parašęs Romos istoriją nuo miesto įkūrimo iki Joviano mirties (364 m. e. a.). Jo istorija (Bre-

viarium ab urbe condita) kaip vadovėlis buvo naudojamas net viduramžiais.

p. 306* — Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 346—347).

p. 308* — Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 442—443).

p. 309* — Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. P. 441).

p. 314* — Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (įklijos lapo numeris nenurodytas).

p. 315* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 442—443). Turimas omenyje J. Jaroševičiaus tyrinėjimas: O Herulach, pobratymcach Litwinów. Wilno, 1840).

p. 317* — Turimas omenyje J. Lelevelio straipsnis: Postrzeżenia we względzie dziejów narodowych Polskich Lelewela. Winulska sławiańszczyzna z geografa Bawarskiego // Tygodnik Wileński. 1816. T. 1. S. 334—341; 349—359; 365—373; 381—387.

p. 319* — Turimas omenyje J. Pšibilskis (Przybylski; 1796—1819), klasikinės literatūros specialistas, Homero ir Kvinto giesmių vertėjas, poetas.

p. 320* — Johanas Fosas (Voß; 1751—1826), vokiečių rašytojas, Homero poemų vertėjas.

p. 320*[3] — Apolonijas Rodietis (Apollōnos Rhodios; apie 295 m. pr. m. e.—apie 215 pr. m. e.), graikų poetas ir mokslininkas. Nesutikdamas su savo mokytojo Kalimacho nuomone, jog homerinio stiliaus epas atgyvenęs, sukūrė didelį epą „Argonautika“. Joje senas mitas apie argonautų žygį papildytas geografijos ir etnografijos žiniomis, gamtos aprašymais.

p. 320*** — Orfėjas (Orpheus), graikų mitologijos personažas, Trakijos dainius, mūzos Kaliopės sūnus. Dalyvavo argonautų žygyje.

p. 326* — Eratostenas (Eratosthenės; apie 275—apie 194 m. pr. m. e.), senovės graikų mokslininkas. Parašė daug darbų iš astronomijos ir geografijos. Ypač žymus jo veikalas-dialogas „Geografika".

p. 327* — Tikriausiai turimi omenyje šveicarų gydytojo, gamtininko ir bibliografo Konrado Hesnerio (Gesner; 1516—1565) tyrinėjimai.

p. 330* — Gerardas Fridrikas Mileris (Müller; 1705—1783), istoriografas ir akademikas. 1749 metais Rusijos Mokslų Akademijos iškilmingame susirinkime pasakė kalbą, pavadintą „Rusų tautos ir vardo kilmė", kurią dauguma istorikų sutiko labai nepalankiai. Kalba (jau atspausdinta) buvo sunaikinta, bet 1768 metais vėl buvo išspausdinta (Origines Russicae // Allgemeine historische Bibliothek. T. IV).

p. 335* — Turimas omenyje žymaus bibliografo Andriaus Šoto (Schott; ?—1759) veikalas; Prussia Christiana sive de introductione religionis christiane in Prussia. 1738.

p. 339* — Turimas omenyje leidinys: Codex diplomaticus oder Uhrkunden so die Pommersch-Rugianisch und Caminsche auch andere benachbarte Lande angehen... Hrsg. von *Friderich von Dreger*. T. 1. Stettin, 1748.

p. 344* — Turimas omenyje Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Gotfrydo Ostermejerio (Ostermeyer; 1716—1800) veikalas „Mintys apie senuosius Prūsų žemės gyventojus" (Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen. 1780).

p. 365* — Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PĮ. P. 362—363).

p. 366* — Išnaša, kuria autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (ten pat).

p. 366**— T. Narbuto pataisa antrajam leidimui vietoj žodžio „Cursinites“ (PE. P. 540).

p. 367* — Šis faktas minimas visose T. Narbuto biografijose, taip pat ir istoriko autobiografijoje.

p. 370* — Turimas omenyje straipsnis: *Narbutt T.* Badanie starożytności litewskich // Tygodnik Wileński. 1818. T. VI. Nr. 123. S. 161—168.

p. 377* — Tekstas, kuriuo autorius papildė VII priedą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. P. 556—557). Papildymas parengtas remiantis jau minėtu F. Kruzės veikalu, taip pat monografijomis: *Grabowski M.* Ukraina dawna i teraźniejsza. T. 1. Kijów, 1850; *Tyszkiewicz E.* Opisanie powiatu Borysowskiego pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim. Wilno, 1847. Pastaroji knyga buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 23. Nr. 510).

p. 382* — Cosmas Indicopleustes, Egipto vienuolis, gyvenęs V m. e. a. pabaigoje. Iš pradžių buvo pirklys, todėl aplankė Etiopiją, Rytų šalis ir Indiją. Dėl šios priežasties jis buvo pramintas *Indico pleustes.* Atsisakė pasaulietinių džiaugsmų ir pasišventė atsiskyrėlio gyvenimui. Parašė daug veikalų, tarp kurių žymiausi „Pietų Afrikos kosmografija“ ir „Krikščioniškoji topografija“.

p. 384* — Steponas Bizantietis, graikų geografas ir gramatikas, gyvenęs V m. e. a. Parašė geografijos žodyną, pavadintą „Peripoleon“, iš kurio mūsų dienas pasiekė tik vienas straipsnis.

p. 392* — T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, papildė tomą nauju priedu (antro LTI tomo PE, ant atskirų lapų, be numeracijos).

PRIEDAI TEODORO NARBUTO „LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJOS“ PIRMAM TOMUI

DZIEJE STAROŻYTNE

NARODU

LITEWSKIEGO

PRZEZ

TEODORA NARBUTTA.

TOM PIERWSZY.

MYTOLOGIA LITEWSKA.

Y.

Z OŚMIĄ RYCINAMI.

WILNO.

NAKŁADEM I DRUKIEM A. MARCINOWSKIEGO.

1835.

bna do znajdzioncy przez Hartknocha. Czy druga sztuka czyli pokrywka była wydrążoną, lub nie? ani ten dziejopis nie spomina, ani moi wieśniacy objaśnić nie umieją. Rzadkość przecie w naszym kraju podobnych odkryć, każe wnosić o rzadkiém paleniu ciał umarłych, albo, że popioły zagrzebywano najczęściej w naczyniach z materyału, zgniciu podległego. W Wilnie popioły Xiążąt, jak wnoszą, muszą bydź zakopane w górze Zamkowey, od strony Wschodu słońca, i kiedy były w trwałych popielnicach, to muszą głęboko leżeć w górze.

Przy odkryciu przypadkowém jedney mogiły, w mojém sąsiedztwie, pod miasteczkiem Naczą, znaleziono siekierkę kamienną, z bardzo twardego kamienia zrobioną, czarniawego. Takie siekierki mam trzy, dwie całe, a jedna rozbita. (Obacz wyobrażenia na figurze (T. Tab. V.) Rozmiar jak prawie jednakowy, długości 3, szerokości w ostrzu 2 i ćwierci, miąższość przy dziurce jeden i ćwierć cali, dziurka z jednej strony 9, z drugiej 7 linij ma w średnicy, wnętrze jej do poloru wygładzone. Jedna cała i druga rozbita, znalezione na powierzchni ziemi, tak są gładko obrobione, jak w szlifierni; ta zaś, co w grobowcu, chropowatą ma powierzchnię, przez rozkład kamienia. Są to zabytki naydawnieyszych mieszkańców tej ziemi, którym żelaza użycie znajomém jeszcze nie było. W gabinecie mineralogicznym Akademii Wileńskiey, jest kilka siekierek z takiegoż ka-

KELETAS MINČIŲ JAU PASIRODŽIUS PIRMAM „LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJOS“ TOMUI LIETUVIŲ KALBA

Lai kas iš jūsų dabar patarimą geresnį suranda,
Ar kas jaunesnis, ar senas, aš vien pasidžiaugti
galėsiu
Homeras[1]

Sudėtinga vėl grįžti prie veikalo, kuris buvo išleistas jau prieš kelerius metus. Bet toks jau neįprastas Teodoro Narbuto „Lietuvių mitologijos“ likimas. Šių pastabų ir priedų atsiradimas — tai irgi patvirtinimas fakto, jog ta knyga užima ypatingą vietą LTI tomų virtinėje ir turi savo likimą. Dabar, pažvelgę iš daugiau nei šimto metų perspektyvos, būsime teisūs, pasakę, jog „Lietuvių mitologija“ istorikui atnešė ne tik entuziastingą tautiečių pritarimą, bet ir davė daugiausia mokslinės kritikos[2], o kartu — ir mažiausiai vidinio pasitenkinimo bei dvasinės ramybės. Galbūt dėl šios priežasties ši knyga turi ne vieną variantą ir ne vieną istoriją.

Drįstume teigti, jog nuožmi kritika, kuri apkartino paskutinius T. Narbuto metus ir kuri truko ilgus dešimtmečius, vedė prie pusiau tiesos sakymo, prie dalinės rekonstrukcijos ir iškreipto vaizdo. LTI labiau negu kurią kitą knygą mūsų istoriografijos atžvilgiu paveikė iner-

[1] Epigrafas, kuriuo T. Narbutas ketino papildyti „Lietuvių tautos istorijos“ (toliau — LTI) pirmo tomo antrąjį leidimą.

[2] Tai labai išsamiai savo įvadiniame straipsnyje išdėstė Norbertas Vėlius (*Vėlius N.* Teodoras Narbutas — lietuvių mitologijos tyrinėtojas // *Narbutas T.* Lietuvių tautos istorija. T. 1. V., 1992. P. 18—46).

cijos dėsnis; buvo pasiektas maksimalus subjektyvumo lygis nuo karštos adoracijos iki tiesiog beatodairiško neigimo. Tarp dviejų tokių polių gyveno ir pats istorikas. Iš čia ir tam tikra jo rezignacija, nenoras atsakyti į kaltinimus, sunkiai nuslepiama nuoskauda. Vidinius T. Narbuto išgyvenimus geriausiai atskleisti padėtų jo dienoraštis ar memuarai, — deja, išliko tik sunkiai įrodomas spėjimas, jog jie tikrai egzistavo. Ir vis dėlto kiek atidesnis žvilgsnis į tai, ką turime mūsų dienomis, leidžia atsisakyti mums primestų stereotipų. Kitaip tariant, tai suteikia galimybę daugiau kalbėti pačiam istorikui.

Sumanymas. „Aš nerašau lietuvių tautos istorijos <...>“ — tokia iš pirmo žvilgsnio šokiruojančia deklaracija T. Narbutas pradėjo laišką bičiuliui ir mokytojui Ignui Onacevičiui. Laiško originalas nepasiekė mūsų dienų, o iš juodraštinio varianto negalime jo tiksliai datuoti[1]. Ir vis dėlto laiško turinys leidžia nors apytiksliai tą laiką nustatyti. Tai turėtų būti metai po „Lietuvių mitologijos“ pasirodymo, t. y. laukiant LTI antro tomo — 1836 metai arba 1837 metų pradžia. Taigi skaitome: „Aš nerašau lietuvių tautos istorijos, nes neįstengčiau susidoroti su tokiu darbu; be kita ko, ir pats Livijus nesugebėtų jos parašyti — tokia ji šiandien, kai nuosmukį patyrė dalykai, galėję palaikyti jos šaunumą, yra neapdorota, tokius išbarstytus ir išblaškytus turi šaltinius. Mano uždavinys, kaip galima spręsti iš „Mitologijos“, yra atskleisti praeities įvykių esmę, pradedant tautos kilmės *ab ovo* (pabr. T. N. — *R. G.*), iki pat tų laikų, kai ji 1569 metais, valdant Žygim[antui] Aug[ustui], susijungė su Lenkija. Taigi šis įrodinėjimų, įvykių spėliojimų ir jų pagrindimo, sumanymų, pastabų ir šaltiniuose išskaitytų faktų rinkinys, kuris sudarys penkis arba šešis tomus, negali būti vadinamas istorija *(historia)*, o tik veikalais *(dzieje)*, t. y. turi turėti kuklesnį pavadinimą[2]. Vadina-

[1] Saurai? (Be datos). T. Narbutas I. Onacevičiui // Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — MAB RS). F. 18. B. 185. L. 265—266 (juodraštis).

[2] Ten pat. L. 265.

si, iš cituoto teksto galima spręsti, jog T. Narbutas labai aiškiai atribojo tai, kas šiandien mūsų ausiai skamba visiškai identiškai. Simonas Daukantas vadinamajame „Didžiajame lenkų-lietuvių kalbų žodyne“ žodį „dzieje“ aiškino kaip „wejkałaj“, „księga dziejów“ — „kniga wejkałû“, „dziejopis“ — „wejkaluraszytojas“ ir t. t. Beje, žodį „dziejopis“ („dziejopisarz“) prilygino žodžiui „latopisiec“, t. y. „meturaszitojas“[1]. Taigi, laikantis anuometinės terminijos, T. Narbuto LTI turėtų būti vadinama „Lietuvių tautos veikalais“, o pirmieji trys tomai — „Lietuvių tautos veikalais senovėje“ — beveik identiškai S. Daukanto tekstui „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“. T. Narbutas sąmoningai vengė žodžio „istorija“; jis nepretendavo į moksliškumą, suvokdamas save tik kaip aprašinėtoją, „meturaszitoją“, bet ne istoriką — net anuometiniu įsivaizdavimu. Vadinasi, bent iš pradžių jo uždavinys buvo labai kuklus. Suprasdamas, jog LTI nebus tobulas ir nekritikuotinas veikalas, o tik medžiaga būsimiems tyrinėtojams, T. Narbutas rašė: „Jame (LTI — *R. G.*) Šiaurės Europos tyrinėtojas sau ras labai didelę paslaugą. O kitas Lietuvos istorikas (jeigu tik Dievas tokiu apdovanos mūsų tautą) turės nueiti lengvesnį kelią; mūsų tautietis visuomet čia atras puikių mūsų protėvių veikalų, aiškiai ir teisingai išdėstytų. Toks yra mano ketinimas, o kaip jis pavyko — įvertins palikuonys“[2].

Antra vertus, kad ir koks kuklus būtų buvęs istoriko sumanymas, tam, kad galėtų pradėti jį įgyvendinti, reikėjo išeikvoti daug fizinių ir moralinių jėgų. Jis rašė: „Jau trisdešimt metų, kai jaučiu norą dirbti šį darbą; tarnavau inžinieriumi Rusijos [armijoje] ir, daug keliaudamas, versdamas ir rausdamas žemę (ne vieną kartą — ir savo gimtąją), ieškojau praeities pėdsakų. Rinkau knygas, jas nurašinėjau, rausiausi privačiuose ir viešuose archyvuo-

---

[1] *Daukantas S.* Raštai. Didysis lenkų—lietuvių kalbų žodynas. T. 1 (A—M). V., 1993. P. 175, 330.

[2] Šaurai? (Be datos). T. Narbutas I. Onacevičiui. L. 265.

se — kur tik galėjau, išmokau skaityti senus rusiškus, vokiškus, lotyniškus rankraščius, išmokau kalbas ir lietuvių kalbos dialektus, pririnkau įvairių ištraukų, užrašų, taip pat sulaukiau pagalbos iš tų tautiečių, kurie turėjo krašto senovės paminklų"[1]. Tame pačiame laiške I. Onacevičiui istorikas prisipažino, jog šią medžiagą jis ėmė tvarkyti maždaug prieš dešimtį metų, t. y. apie 1825—1827 metus. Vadinasi, trečiojo dešimtmečio pabaigoje T. Narbutas jau turėjo sukaupęs pakankamą kiekį šaltinių, kuriais remdamasis galėjo ryžtis rekonstruoti seniausią Lietuvos istoriją. Be to, ir anuometinė atmosfera buvo palanki tokiam sprendimui priimti. Bene geriausiai ją apibūdina 1829 metais „Dziennik Warszawski" išspausdintas Dionizo Poškos straipsnis „Keletas įžanginių žodžių bet kam, žadančiam rašyti Lietuvos ir Žemaičių istoriją"[2]. Jis parašytas metai prieš mirtį, todėl jį drįstume laikyti tam tikru literatūriniu testamentu. Straipsnio pavadinimas tarsi byloja, jog autoriui visų pirma rūpėjo duoti nurodymus ar patarimus visiems, kurie imsis rašyti lietuvių tautos istoriją. Tačiau, įsigilinus į rašinio turinį, aiškėja, jog problema daug didesnė: D. Poškai labiausiai rūpi, *kas* gi rašys tą istoriją. Taigi, straipsnio autoriaus nuomone, atėjo laikas, kad ją parašytų pats lietuvis, o ne rusas, ne vokietis ir ne lenkas, nes „<...> senieji autoriai, iš eilės vienas kitu sekdami ir iš kits kito nusirašinėdami lietuvių pagoniškas gimines ne iš įsitikinimų ar religinių principų, bet dėl prietarų, vos teikėsi laikyti žmonėmis ar to vardo vertais <...>"[3]. D. Poška piktinosi: „O vėlesnieji autoriai, lietuvių gimines šmeiždami ir paskviliais niekindami, nenoromis rašė apie Lietuvą ir jos giminaičius, o patys, būdami lenkai, norėjo ir Lietuvą matyti sarmatų giminių bėglių apgyventą, o todėl Lenkijai tariamai teisėtai priklausančią <...>. Ką

[1] Ten pat.

[2] *Zmudzin D.* P. Kilka słów przedwstępnych do kogabądź mającego zamiar pisać dzieje Litwy i Żmudzi // Dziennik Warszawski. 1829. T. V (Nr. 44). S. 17—19. Straipsnio vertimas į lietuvių kalbą spausdintas: *Poška D.* Raštai. V., 1959. P. 258—261.

[3] Ten pat. P. 259.

tad bekalbėti apie kitų šalių — vokiečių, rusų ir kt. — rašytojus, kurių tautoms lietuviai kariniais atsikeršijimais buvo įsipykę ir kurie, nepažindami mūsų istorijos, rašė tai, kas jiems patiko ar ką lenkų dvasininkų istorikų veikaluose buvo skaitę"[1]. Autoriaus įsitikinimu, dėl šių priežasčių lietuvių tautos istoriją gali parašyti „tiktai kuris nors civilis pilietis" ir tik jis turi galimybę objektyviai pavaizduoti tos tautos praeitį.

Sunku pasakyti, ar D. Poška, rašydamas šį straipsnį, turėjo omenyje kokį nors konkretų asmenį. Galbūt ir taip. Jam puikiai buvo žinomas tuometinis intelektualus Lietuvos elitas, ypač tie, kurie domėjosi krašto praeitimi. D. Poška turėjo galimybę su daugeliu iš jų asmeniškai bendrauti, vadinasi, ir žinoti jų planus. Manoma, kad tuo metu jau buvo parašyti S. Daukanto „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių". D. Poškai buvo žinomas šis veikalas, net spėjama, kad jis galėjo būti jo persirašytas[2]. Bet savo straipsnyje jis nemini S. Daukanto, tarytum pastangų parašyti lietuvių tautos istoriją iki pat 1829 metų ir nebuvo. Galbūt geriausiai šį faktą paaiškintų paties S. Daukanto „Darbų" pratarmės žodžiai: „<...> aš ne dėl mokytų vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų rašiau, kurios geba savo vaikams darbus jų bočių prabočių papasakoti, o be raštų daug kartų apsirinka"[3]. D. Poška, kalbėdamas apie poreikį rašyti lietuvių tautos istoriją, visų pirma turėjo omenyje „mokytus vyrus ir galvočius", istoriją, kuri papildytų Šiaurės Europos tyrinėjimus. Ir nors kalbos klausimas straipsnyje neakcentuojamas, D. Poška neabejojo, jog ją turi rašyti lietuvis arba žemaitis. Tokia būtų pagrindinė šio straipsnio, rašyto 1829 metais, t. y. T. Narbutui sisteminant jau sukauptą istorinę medžiagą, išvada. Kaip byloja antro LTI tomo parankinis egzemplioriu s, istorikas gerai žinojo šį rašinį, be to, ir kitus D. Poškos

[1] Ten pat. P. 259—260.

[2] Žr.: *Merkys V.* Simonas Daukantas. Antras papildytas leidimas. V., 1991. P. 41.

[3] *Daukantas S.* Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių // *Daukantas S.* Raštai. T. 1. V., 1976. P. 39.

darbus, juolab kad Saurų dvaro bibliotekoje buvo saugoma nemažai šio žemaičių literato rankraščių. Antra vertus, vargu ar būtume teisūs kalbėdami apie šį D. Poškos testamentą, kaip apie išskirtinį, programinį dokumentą, turėjusį ypatingą poveikį to meto šviesuomenei, besidominčiai Lietuvos praeitimi. Ir vis dėlto šis straipsnis rodo bendrą lygį, bendrą nuotaiką, gimstantį norą rašyti patiems, t. y. tokiu būdu išvengti klaidų, kurias sąmoningai ar nesąmoningai darė kiti.

Likimas susiklostė taip, jog tuo rašytoju, tuo „civiliu piliečiu" tapo T. Narbutas, kurio, kaip Lietuvos senienų tyrinėtojo, vardas spaudoje jau buvo žinomas nuo 1818 metų. Suprantama, kalbant apie T. Narbuto apsisprendimą rašyti lietuvių tautos istoriją, reikėtų turėti omenyje visą kompleksą veiksnių, visų pirma susijusių su jo biografijos detalėmis, — pradedant kilme ir baigiant 1808—1809 metų Rusijos-Švedijos karu. Bet tai jau būtų problema, verta atskiros studijos, kuri mus nukeltų į gerokai ankstesnius metus[1].

Idėjos įkūnijimas. Savaime suprantama, viena iš svarbiausių problemų, įgyvendinant tokį sumanymą, turėjo būti leidėjo paieškos. Juo tapo Antanas Marcinovskis (1781—1855) — žinomas Vilniaus literatas, redaktorius ir spaustuvės savininkas, vienas ryškiausių to meto intelektualų. Nesuklysime sakydami, jog būtent jam reikėtų priskirti dalį LTI šlovės, nors iš esmės šito didelio leidybinio sumanymo jam nepavyko iki galo įgyvendinti — taip ir nebuvo išspausdintas paskutinis, dešimtas tomas. Ši aplinkybė aptemdė gerus autoriaus ir leidėjo santykius, tačiau didesnių sunkumų su A. Marcinovskio spaustuve, leidžiant visus devynis tomus, T. Narbutas nebuvo patyręs. Vėliau, susidūręs su kitais Vilniaus leidėjais (ypač kai spausdino „Bychovco kroniką" ir „Mažesniuosius istorinius raštus"), įvertino LTI leidėjo privalumus.

[1] Kai kurios iš biografijos detalių buvo aptartos įžanginiame Vytauto Berenio straipsnyje (*Berenis V.* Teodoras Narbutas ir jo „Lietuvių tautos istorija" // *Narbutas T.* Lietuvių tautos istorija. T. 1. P. 7—17).

Belieka apgailestauti, jog mūsų dienų nepasiekė visi autoriaus ir leidėjo susirašinėjimo laiškai. Ir vis dėlto T. Narbuto dėka kai kurios jų dalykinio bendravimo detalės mums žinomos.

Istorikas, rengdamas spaudai antrąjį LTI pirmo tomo leidimą, parankiniame egzemplioriuje, prieš pat titulinį lapą, įklijavo tokią informaciją: „Sutartis su Marcinovskiu dėl viso veikalo išspausdinimo buvo sudaryta 1837 metų vasario 4 dieną ir įregistruota Vilniaus magistrate. Viso veikalo leidimą, atsižvelgiant į 1830 metų sausio 8 dienos įstatymą apie autorių teises, atidaviau leidėjo nuosavybėn. Pastarasis po to, kai bus gautas cenzūros sutikimas pardavinėti, privalo už kiekvieną tomą sumokėti 300 rublių sidabru honoraro. Taip pat iš karto po išspausdinimo dar turi duoti po 60 kiekvieno tomo egzempliorių“[1]. Vadinasi, sutartis su A. Marcinovskiu dėl viso veikalo išleidimo buvo sudaryta tik praėjus porai metų po pirmo tomo išspausdinimo. Tai rodo galutinį A. Marcinovskio apsisprendimą leisti visą LTI. Reikia manyti, jog žodžiu susitarta buvo anksčiau, o pirmo tomo populiarumas paskatino sudaryti ir oficialią sutartį. 1838 metais, kaip galima spręsti iš prenumeratorių sąrašo, paskelbto ketvirtame LTI tome, bei mūsų dienas pasiekusių prenumeratorių kortelių[2], buvo paskelbta ir vieša visų tomų prenumerata (veikalas kainavo 22 rublius 50 kapeikų).

Taigi nuo 1837 metų T. Narbutas galėjo toliau tęsti pradėtą darbą, jau turėdamas pagrįstą viltį, jog LTI bus išspausdinta. Ir ne tik išspausdinta, bet ir perkama: A. Marcinovskis pasirūpino ne tik leidyba, prenumerata, bet ir reklama. Išliko puikus šios leidėjo akcijos pavyzdys, vadinamasis „Pranešimas“[3]. Jis buvo rašytas tuomet, kai jau buvo išspausdinti visi aštuoni LTI tomai, tačiau T. Narbutas „Pranešimą“ įklijavo būtent pirmo to-

[1] *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu Litewskiego. Wilno, 1835. T. 1. MAB RS. F. 17—244/1 (nenumeruota įklija prieš titulinį lapą).
[2] Ten pat.
[3] *Marcinowski A.* Uwiadomienie. Dzieje narodu Litewskiego przez Teodora Narbutta // Ten pat. F. 17. B. 244/1 (įklija po 482 p.).

mo parankiniame egzemplioriuje (toliau PE — *R. G.*), kuris turėjo tapti pagrindu antrajam leidimui. Kodėl ne paskutiniame? Į šį klausimą būtų sunku atsakyti, tačiau galima ir tokia hipotezė, jog, T. Narbuto nuomone, būsimiems LTI skaitytojams ir tyrinėtojams bus įdomi ir jos leidimo bei platinimo istorija. „Pranešimas" tikriausiai buvo spausdintas „Kurjer Litewski", kurio redaktorius buvo A. Marcinovskis.

Kaip byloja reklaminio skelbimo tekstas, jo autorius nėra vien prekiautojas, kuriam svarbu tik įsiūlyti savo prekę. A. Marcinovskis buvo artimas T. Narbutui žmogus, literatas, puikiai supratęs LTI reikšmę. Leidėją, kaip žmogų ir kaip pilietį, žavėjo istoriko biografija, bylojanti apie jo atsidavimą ir rezignaciją — nepaisydamas tarnyboje prarastos sveikatos, jis „nemanė, jog ganėtinai atidavė skolą visuomenei". A. Marcinovskis LTI vadina „dovana visuomenei" ir sako, jog pirmą kartą Lietuvos istorijos tyrinėjimų srityje visa surinkta istorinė medžiaga buvo sujungta „į vieną visišką ir tvarkingą visumą", kuri stebina jau vien savo apimtimi. Leidėjas rašė: „Laukiant, kol pasirodys bešališka mokslingo išminčiaus nuomonė, galima pagrįstai, stebintis tokia ištverme, užtikrintai pasakyti: amžių amžiais buvo laukiama tokio veikalo ir amžių amžiais jis gyvuos. Taip, tiesa: tol, kol gyvieji turės poreikį pažinti pasaulio istoriją, o jų palikuonys — mokslą, tol Narbuto veikalas bus mokslinių diskusijų objektas, bus visų luomų piliečių pramoga, medžiagos istorikui lobynas, paminklų bei įrodymų, kurie buvo išgelbėti nuo pražūties, rinkinys, o Lietuvos gyventojams, beveik bet kuriame jos kampelyje, kad ir kaip jis ten vadintųsi, bus įdomybė, žadinanti smalsumą, akstinas, kuris verčia mąstyti ir patikrinti ten aprašomus įvykius; ne vienam [iš mūsų] — mielas buvusios šlovės ir reikšmingumo priminimas". „Pranešimo" autoriaus įsitikinimu, LTI ypač reikšminga yra dabar, nes „joje vaizduojami laikai ir įvykiai, regis, ypač domina visų rašančiųjų protą".

Tai buvo puikus pristatymas. Viskas, net pati LTI autoriaus biografija, žadėjo sėkmę. Sunku pasakyti, ko-

kia buvo reali leidėjo materialinė nauda, tačiau galima manyti (turint omenyje A. Marcinovskio biografiją, jo aspiracijas, o galbūt ir net tik ką cituotą tekstą), jog jam rūpėjo ne vien pelnas. Vilniaus universiteto absolventas, „Kurjer Litewski" redaktorius, Šubravcų draugijos sekretorius, senųjų aktų rinkėjas ir leidėjas, jis, kaip pastebėjo ir M. Stolzman, „nukrypo nuo XIX amžiuje dominavusio profesionalaus leidėjo tipo, kurio pagrindinis kriterijus, pasirenkant knygas spausdinimui, buvo jų akceptavimas iš klientų pusės, kas garantuodavo verslo pelningumą"[1]. Enciklopedinės žinios, šviesus protas, publicistiniai sugebėjimai, darbštumas — tai bruožai, kurie buvo būdingi praėjusio, XVIII amžiaus leidėjui. Taigi A. Marcinovskiui rūpėjo ne tik nauda — visi XIX amžiaus tyrinėtojai kaip pavyzdį pateikia faktą, jog būtent jo leidykloje buvo leidžiama LTI. Pats T. Narbutas, jau praėjus daugeliui metų po paskutinio tomo publikavimo, teigė, jog A. Marcinovskis jo „Istorija" pelnė ir naudą, ir šlovę. Jis buvo teisus: „Marcinovskis" ir „Narbuto leidėjas" tapo neatskiriamais epitetais.

Pirmoji reakcija. Oficialūs atgarsiai į T. Narbuto „Lietuvių mitologiją" pasirodė netrukus, t. y. tais pačiais 1835 ir kitais 1836 metais. Tai buvo dvi didelės recenzijos: pirmoji išspausdinta leidinyje „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe", antroji — oficioze „Tygodnik Petersburski". Pirmoji buvo anonimiška, o antroji priklausė Juozapo Ignoto Kraševskio plunksnai.

Bene pati reikšmingiausia, ypač didelės apimties (25 puslapių) buvo anoniminė 1835 metų recenzija[2]. Rašinio autorius tokią apimtį aiškino taip: „Šis veikalas atneša tokią pat garbę tiek autoriaus pilietiniam sumanymui, tiek ir leidėjui p[onui] Marcinovskiui; jis yra sugalvotas

[1] *Stolzman M.* Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832—1863). Olsztyn, 1987. S. 75.

[2] Dzieje starożytne narodu Litewskiego przez Teodora Narbutta. Tom I. Mitologija Litewska, z ośmią rycinami. Wilno, nakładem i drukiem A. Marcinowskiego. 1835, in 8vo stronic prócz regestru 482, wstępu stronic XV na dobrym białym popierze // Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. 1835. T. XII. S. 88—113.

turint tokį svarbų tikslą ir taip rūpi visiems tenykščiams provincijos gyventojams, jog mūsų leidinyje negalima apsiriboti tik sausa užuomina arba tik visapusiškomis liaupsėmis“[1]. Kaip ir įprasta kiekvienam tokio pobūdžio rašiniui, recenzentas iš pradžių nurodė teigiamąsias „Mitologijos“ puses: „Nors autorius ir ne vienas pats stojo Lietuvos istorijos tyrinėjimų srityje (kaip jis nori tvirtinti įžangos pradžioje), nes po Strijkovskio ir po Kojalavičiaus Naruševičiaus, Bogušas ir kiti jau yra gana ženkliai atnaujinę jos pėdsakus, vis dėlto jo nuopelnas visuomet bus labai didelis, nes jis į vieną vietą surinko apie Lietuvą tas žinias, kurios buvo išbarstytos po įvairias lenkų, rusų ir vokiečių kronikas, taip pat skambėjo įvairiuose to krašto padavimuose. Jau vien dėl šios priežasties jo darbas tapo reikšminga medžiaga, kad kada nors būtų parašyta **tikra** (pabr. mano — *R. G.*) Lietuvos istorija“[2]. Recenzento nuomone, T. Narbuto „Lietuvių mitologiją“ būtina skaityti jau vien todėl, kad „nežinoti to, kas vyko šioje žemėje, kurioje mes gyvename ir kuri mus maitina, yra gėdingas abejingumas, nederantis civilizuotam žmogui“[3]. Straipsnio autorius, sutikdamas su istoriko nuomone, jog mitologija yra raktas seniausiai tautų istorijai pažinti, toliau aptaria kritikuotinas LTI pirmo tomo vietas, kurios, be jokios abejonės, šioje recenzijoje nusveria teigiamąsias „Lietuvių mitologijos“ puses. Jo nuomone, svarbiausias veikalo trūkumas — šaltinių skurdumas, pagrindiniai T. Narbuto naudoti darbai tebuvę K. Sirvydo bei mitologiniai žodynai. Be to, neretai istorikas daro ir tokią „pasibaisėtiną“ klaidą, jog grožinį kūrinį traktuoja kaip istorinį šaltinį: čia kaip pavyzdį referentas nurodo F. Bernatovičiaus „Pajautą“. Rašinio autorius buvo nepatenkintas tuo, jog. T. Narbutas ne tik daug prifantazavo apie tikrai egzistavusius dievus, bet ir sukūrė daug naujų. Be to, jo nuomone, vienas knygos skyrius, t. y. „Apie dangaus kūnus“, parašytas vien tik dėl didesnės apim-

[1] Ten pat. P. 88.
[2] Ten pat. P. 89.
[3] Ten pat.

ties, o penktasis — „Apie paslaptis“ — visiškai nereikalingas. Recenzento įsitikinimu, „Lietuvių mitologija“ apskritai yra pernelyg didelės apimties veikalas. Antra vertus, suvokdamas istoriko pasirinkto tikslo sudėtingumą, anonimas rašė: „Autorius, norėdamas *ab ovo* nustatyti Lietuvos lizdą, privalo pereiti visą tos tautų migracijos, papasakotos kronikų pasakose, labirintą; pereiti laikydamas delne istorinės tiesos žibintą. Kokiam gi įžvalgiam reikia būti, kad neįklimptum į tą sraunų nuolatinių prielaidų ir hipotezių verpetą ir kad tas žibintas neužgestų dar tau nespėjus iš ten išsikapstyti?“[1]. Ir vis dėlto su neslepiama ironija recenzentas linkėjo T. Narbutui, kad „mus taip skubotai neperdarytų į graikus, kaip gerbiamasis Foigtas (be viso kito, dar ir istorikas) mus sugiminiavo su vokiečiais“[2]. Anoniminis autorius prikišo istorikui ir nepakankamą lenkų kalbos mokėjimą: nors veikalas iš esmės parašytas gana gera kalba, vis dėlto T. Narbutas nesugebėjo išvengti kai kurių keistų posakių, kuriuos recenzentas apibūdino kaip lituanizmus. Kritikuodamas be atvangos, jis užsipuolė ir, mūsų akimis žiūrint, didžiausią ne tik „Lietuvių mitologijos“, bet ir kitų LTI tomų privalumą — kontekstą, kaimyninių tautų istorijos aprašymą, t. y. foną, kuriame ryškėja ir lietuvių tautos istorija.

Recenzijos pabaigoje autorius pabrėžė, kad jis turėjo tikslą tik padėti autoriui, kad tokia kritika yra labai naudinga ir apskritai „Lietuvių mitologija“ yra skaitytina knyga, bet vis dėlto bendro nemalonaus įspūdžio tai jau nebegalėjo panaikinti. Rašinyje nors ir labai neryškiai, bet prasiveržė ir vienas rimčiausių kaltinimų, kuris (jeigu taip galima pasakyti) turi politinį atspalvį. Tas priekaištas išryškėjo nagrinėjant vieną svarbiausių — senosios lietuvių pasaulėžiūros kilmės — problemų. Anonimas be jokių užuolankų rašė: „Ko gi ieškoti pas graikus ir pas romėnus, kai, tiesiog lietuvių mitologines tradicijas palyginus su slavų mitologija, akivaizdu, jog, būtent į pas-

[1] Ten pat. P. 91.
[2] Ten pat.

tarąją nusižiūrėjus, Lietuvoje buvo sukurta daugiausia vaizdinių apie dievus ir visokias antgamtines būtybes![1] Tai T. Narbutui, kuris teigė visiškai atvirkščiai, buvo didžiulis akibrokštas. Galbūt šis daugiau niekuomet atvirai neišsakytas, bet, mūsų nuomone, esminis kaltinimas vėliau nulems ir tai, jog T. Narbutas, nepaisydamas didelių pastangų, nesugebės išleisti ne tik pakartotinį „Mitologijos" leidimą, bet ir jos rusiškąjį variantą?

„Wizerunki i Roztrząsania Naukowe", iš pradžių redaguotas Leono Rogalskio, o vėliau — Ignoto Šidlovskio, buvo vienas iš stambiausių ir solidžiausių to meto intelektualinės pakraipos leidinių. Recenzija, ir tokia nepalanki, buvo rimtas pavojaus ženklas. Reikia manyti, jog ji sukėlė labai neigiamas emocijas tiek LTI autoriui, tiek jos leidėjui. Tiesą sakant, rašinys galėjo būti nukreiptas ne tiek prieš T. Narbutą, kiek prieš A. Marcinovskį. T. Narbuto korespondencijoje ne kartą teko rasti užuominų, jog Juozapas Zavadskis buvo nepatenkintas ir įžeistas dėl to, kad autorius savo „Istoriją" atidavė ne jam, bet A. Marcinovskiui. O juk „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe" leido ir finansavo būtent Zavadskiai. Vis dėlto sunku tai tvirtinti, juolab kad istoriografijoje vyrauja nuomonė (taip pat labiau hipotetinė), jog A. Marcinovskis buvo J. Zavadskio proteguojamas ir, būtent jo padedamas, tapo garsiu Vilniaus leidėju.

Sunku identifikuoti ir recenzijos autorių. „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe" puslapiuose anonimiškumas buvo įprastas reiškinys. Šio leidinio, kuris buvo sumanytas kaip šubravcų tradicijų tęsėjas, autoriai buvo aštuoniolika buvusių Vilniaus universiteto profesorių, aštuoni su šia įstaiga nesusiję mokslininkai ir devyniolika literatų, kurių dauguma buvo to universiteto absolventai. Sunku tarp jų būtų pažinti recenzijos autorių. Vis dėlto straipsnio stilius, maniera, kandumas, dalyko išmanymas, profesionalumas labai primena kitą rašinį, tiksliau sakant, straipsnių ciklą „Laiškai nuo Kražantės krantų", kuris trejus

[1] Ten pat.

metus buvo spausdinamas „Gazeta Warszawska“ puslapiuose[1]. Šių „laiškų“ dauguma buvo skirta 1856 metais pasirodžiusių T. Narbuto „Mažesniųjų istorinių raštų“ kritikai[2]. Straipsnių, beje, ir anonimiškų, autorystė buvo išaiškinta — jie priskiriami istoriko, publicisto Mykolo Balinskio plunksnai. Vadinasi, jis galėjo būti ir anoniminės „Lietuvių mitologijos“ recenzijos autorius. Bet tai tik hipotezė, rašinys galėjo būti ir kolektyvinio darbo vaisius. Vis dėlto reikėtų manyti, kad „Lietuvių mitologijos“ recenzentas nebuvo vienas iš artimiausių T. Narbuto bičiulių. Kokių nors tiesioginių kontaktų su M. Balinskiu kol kas nepavyko apčiuopti, bent jie neatsispindi istoriko korespondencijoje. Taigi M. Balinskis, kaip žmogus, profesionaliai išmanantis tuos dalykus, ir „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe“ bendradarbis, galėtų būti ir minėtos recenzijos autorius. Norėtųsi tikėti, jog nei T. Narbutui, nei A. Marcinovskiui šio rašinio autorystė nebuvo paslaptis.

Antroji, jau įvardyta recenzija priklauso J. I. Kraševskiui[3]. Jau pirmose rašinio eilutėse „Lietuvių mitologija“ buvo apibūdinta kaip „kruopšti kompiliacija“, kurios autorius dėl pernelyg nekritiško požiūrio į šaltinius „negali vadintis istoriku“[4]. Toliau J. I. Kraševskis rašė: „Antra, dauguma šiame veikale aprašomų dalykų istorijai nepriklauso. Trečia (o tai yra įdomiausia ir naujoviškiausia), čia yra tiek mažai autentiškumo, jog vėlesnis istorikas, norėdamas pasinaudoti pono N[arbuto] darbu, ilgai dvejos, kol išdrįs iš ten ką nors paimti“[5]. Recenzentas, pagyręs „Mitologijos“ autoriaus nuoširdumą, vis dėlto manė, jog tai nesudaro preteksto tikėti vis-

[1] Listy z nad brzegów Krożenty // Gazeta Warszawska. 1856—1859 (list 1—X).

[2] *Teodora Narbutta* Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się. Wilno, 1856.

[3] *Kraszewski J. I.* Uwagi nad pismem... // Tygodnik Petersburski. 1836. Nr. 70. S. 429—430 (tas pats tekstas buvo spausdintas: Pamiętnik Naukowy. 1837. T. 2).

[4] Ten pat. P. 429.

[5] Ten pat.

kuo, ką jis sako:“ <...> tokioje tamsioje ir neaiškioje istorijoje tam, kad galėtum pelnyti pasitikėjimą, reikia turėti įrodymų, ir ne atsitiktinių, ne bet kokių, o išbandytų kritikos ugnyje, jau anksčiau aprašytų ir ne vienam, bet keletui autorių pripažinus juos autentiškais <...>“[1]. Visi kiti istorikui pateikti priekaištai visiškai sutapo su tais, kuriuos buvo išsakęs vilnietis anonimas. Galima spėti, jog būtent ši recenzija davė pradžią šaltiems T. Narbuto ir J. I. Kraševskio santykiams (nors, jeigu tikėsime pirmuoju, jie niekuomet nebuvo asmeniškai pažįstami). Ši nuostata ypač ryški istoriko laiškuose artimiausiems bičiuliams. Beje, T. Narbutas dėl J. I. Kraševskio istorinių darbų išsakė identiškų priekaištų.

Bet, prieš baigiant trumpą J. I. Kraševskio recenzijos pristatymą, norėtųsi atkreipti dėmesį į vieną detalę. Po rašiniu buvo išspausdintas „Tygodnik Petersburski“ redakcijos prierašas, kuris įdomus savo akivaizdžiu palankumu „Lietuvių mitologijos“ autoriui, t. y. disonuoja su prieš tai išsakyta nuostata. Ten buvo rašoma: „Nuoširdumas, patiklumas, sisteminimas — tai nėra jau tokios didelės ydos, jeigu istorikas tiksliai atpasakoja tai, ką buvo girdėjęs, ir neslepia nieko, kas galėtų būti naudinga vėlesniems tyrinėtojams, kai šie imsis nustatinėti čia girdėtų padavimų patikimumą“[2]. Šis prierašas — tai savotiška iliustracija, kuri irgi byloja, jog T. Narbuto „Lietuvių mitologija“ nutraukė tylą, „protus sujudino“, atsirado noras diskutuoti. Nuo šiol ji jau nebenuėjo nuo arenos, keldama dvilypę, kontraversišką sumaištį. Blaivių vertintojų, tokių kaip S. Daukantas ar I. Onacevičius, buvo nedaug. Suprantama, tai susiję su oficialia spauda, profesionalia kritika, kuri, deja, taip pat visapusiškai neatspindi LTI vertinimo diapazono. Nederėtų užmiršti ir kitą, neoficialią, t. y. visų skaitančių to meto piliečių reakciją. O ji, kaip jau buvo minėta, duoda visiškai kitokį vaizdą. Šios knygos poveikis ir jos sukeltas entuziazmas šiandien

[1] Ten pat. P. 430.
[2] Ten pat. P. 436.

kelia nuostabą. Tuo galima paaiškinti ir T. Narbuto ryžtą toliau tęsti pradėtą darbą. O čia dar ir nuolatiniai padrąsinantys, verčiantys susimąstyti I. Onacevičiaus laiškai. 1836 metų kovo 19 dieną jis rašė T. Narbutui: „Mažai yra Žemės rutulyje kraštų, panašių į Lietuvą, kur žmonės tokie abejingi ir taip nesirūpina savo krašto reikalais. Paprastas žydelis daugiau domisi savo tauta nei lietuviai. Kortos, romanai, garderobai — tokios yra jų dorybės. Vyrauja tuščias pasididžiavimas senoliais, o protėvių istorijai paprasčiausiai atsuko nugarą. Per 400 metų nė vienas lietuvis, išskyrus Kojalavičių, Mykolą Lietuvį ir Teodorą Narbutą, nepasirūpino krašto praeitimi. Iki šiolei apie Abisiniją, arabus, mongolus ir samojedus daugiau darbų parašyta nei apie Lietuvą. Tas pavyzdžio neturintis abejingumas bus amžina Lietuvos dėmė ir prisidės prie kadaise galingos ir didvyriškos tauos išnykimo“[1].

Naujos paieškos. T. Narbutas į oficialiąją kritiką beveik niekuomet neatsakinėjo, galbūt išskyrus tą bene vienintelį kartą, jau praėjus beveik dvidešimčiai metų po paskutinio LTI tomo pasirodymo, t. y. 1858 metais, kai „Teka Wileńska“ puslapiuose davė atkirtį Stanislovo Mikuckio kaltinimams[2]. Toks tylėjimas stebino istoriko bičiulius, tarp jų ir S. Daukantą. Sunku būtų išsamiai paaiškinti tokią T. Narbuto poziciją — tylėjimas tokiais atvejais nėra geriausia išeitis. Antra vertus, anoniminės recenzijos autorius buvo teisus sakydamas, jog kritika turi ir teigiamą pusę. Ir iš tikrųjų nuo pat 1835 metų T. Narbutas nuolat tobulino „Lietuvių mitologiją“, ir šio darbo rezultatas buvo keletas jos variantų.

Faktiškai šiandien galima kalbėti apie keturias „Lietuvių mitologijos“ atmainas: 1) 1835 metų „Mitologijos“ rankraščio santrauką, parengtą kaip atskira knygelė[3]; 2)

---

[1] Cit. iš.: *Sidlauskas A.* Istorija Vilniaus universitete XIX a. pirmojoje pusėje. V., 1986. P. 99.

[2] *Narbutt T.* Uwagi nad uwagami // Teka Wileńska. 1858. Nr. 3. S. 358—368.

[3] *Narbutt Teodor.* Dzieje starożytne narodu Litewskiego. Tom pierwszy. Mitologia Litewska z ośmiu rycinami. Wilno, 1835. Nakładem i drukiem A. Marcinowskiego. 49 L. // MAB RS. F. 9. B. 1046.

rusiškąjį variantą[1]; 3) šio tomo parankinį egzempliorių su išsamiais papildymais ir korektūromis, skirtomis antrajam LTI leidimui[2]; 4) vadinamąją „Naująją mitologiją", t. y. 1848 metais perrašytą pirmą LTI tomą[3]. Pirmojo varianto — pirmo tomo santraukos — paskirtį, jos atsiradimo aplinkybes sunku paaiškinti. Galima tik konstatuoti, jog tai buvo trumpas, lakoniškas 1835 metų „Mitologijos" turinio perpasakojimas, labai primenantis reklaminę knygelę. Kiti trys variantai yra verti ypatingo dėmesio, todėl apie juos pakalbėsime kiek išsamiau.

Vargu ar būtų galima vienareikšmiškai pasakyti, kas paskatino T. Narbutą išversti į rusų kalbą „Lietuvių mitologiją". Beje, buvo išverstas ne tik pirmas tomas — mūsų dienas pasiekė ir antro LTI tomo rusiškasis variantas, kuris datuojamas 1835 metų gegužės mėnesiu; vadinasi, jis buvo parengtas dar nepasirodžius lenkiškajam šio tomo leidimui[4]. Ši aplinkybė leidžia daryti prielaidą, jog abu tomai į rusų kalbą buvo verčiami tiesiog iš rankraščio, kartu su lenkiškuoju variantu. Vadinasi, sumanymas siekia daug ankstesnius laikus nei „Lietuvių mitologija" buvo įvertinta sostinėje Peterburge. Jo Didenybės Imperatoriaus dovaną, briliantinį žiedą, istorikas gavo 1839 metais. Šis faktas galėjo tik atgaivinti seną viltį išleisti rusiškąjį variantą. Kaip galima spręsti iš mokslinės T. Narbuto korespondencijos, istorikas daugelį metų ieškojo galimybės išspausdinti šio tomo vertimą. Dar 1843 metais, tai rodo laiškai S. Daukantui ir A. Renjė[5], jis, tarpininkaujant savo giminaičiui Friderikui Narbutui, mė-

[1] Литовская мифология. Сочинение Феодора Нарбута. Перевод с польского самим сочинителем. 862 С. // Ten pat. F. 17. B. 246.

[2] *Narbutt T.* Dzieje starożytne narodu Litewskiego. Tom I. Wilno, 1835 // Ten pat. F. 17. B. 244/1.

[3] *Narbutt T.* Mytologija Litewska // Ten pat. F. 17. B. 247 C.

[4] Перевод Истории Литовского Народа. Сочинения г-на Феодора Нарбута. Том 2. Листов 602 // Lietuvos centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau — LVIA). F. 1139. Ap. 1. B. 144. L. 1—597.

[5] Šaurai. 1843.II.13(25). T. Narbutas S. Daukantui // MAB RS F. 31. B. 1412. L. 13; Šaurai. 1843.II.14(26). T Narbutas R. Renjė // Kronika Rodzinna. Warszawa, 1888. T. 14. Ser. 4. S. 333.

gino ieškoti leidėjų imperijos sostinėje. Deja, šios pastangos buvo nevaisingos. Nesėkmės priežasčių galėtų būti įvairių, tačiau šiandien faktografinė medžiaga nesudaro galimybės vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą.

Didelės apimties (862 lapai) rankraštis šiuo metu saugomas Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje. Tituliniame lape rusų kalba parašyta: „Lietuvių mitologija. Iš lenkų kalbos išvertė pats autorius". Deja, pastaruoju faktu tenka suabejoti. Savo korespondencijoje T. Narbutas ne vieną kartą minėjo kažkokį Lydos mokytoją (pavardės nenurodė), kuris LTI vertė į rusų kalbą. Istorikas vertėjo darbu buvo labai nepatenkintas, tikriausiai ne vieną kartą taisė tekstą. Taigi galima daryti prielaidą, jog egzistavo pora rusiškojo vertimo variantų: pirmas galėjo būti parengtas iki 1839 metų (akivaizdus argumentas tokiai hipotezei — antro LTI tomo vertimo data), o antras — po 1839 metų. Nė vienas šio darbo vertėjas negalėjo būti T. Narbutas. Jis pats ne kartą akcentavo savo nepakankamą rusų kalbos mokėjimą, tai, nepaisant ilgos tarnystės rusų armijoje, neleido jam laisvai dėstyti minčių popieriuje. Šį faktą patvirtina ir keletas juodraštinių laiškų, adresuotų įvairioms valdiškoms įstaigoms, taip pat nuolatinė Adomo Honorijaus Kirkoro pagalba panašaus pobūdžio reikaluose. Suprantama, T. Narbutui rusų kalbos žinių pakako tam, kad galėtų taisyti, koreguoti ir derinti vertimo tekstą.

Apskritai rusiškasis „Mitologijos" variantas beveik niekuo nesiskyrė nuo 1835 metų teksto — tai pažodinis vertimas, be jokių ženklių korektūrų. Dėmesio vertas tik prierašas, padarytas paties T. Narbuto ranka: „Šioji „Mitologija" — tai tikslus pirmosios „Lietuvių tautos istorijos", kurios devyni tomai buvo išleisti Vilniuje pas Marcinovskį, dalies vertimas. Autorius, norėdamas būti naudingas rusams, besidomintiems Šiaurės Europos senove, pasistengė, kad ši dalis būtų išversta į rusų kalbą <...>"[40]. Taigi mums žinomas rusiškasis „Lietuvių mito-

[40] Литовская мифология... (be numeracijos).

logijos“ variantas gali būti datuojamas 1841—1842 metais, vadinasi, jau po visų LTI tomų pasirodymo, ir yra būtent tas, kurį istorikas 1843 metais siūlė Peterburgo leidėjams. Deja, jokia data rankraštyje nenurodyta. Įdomu ir tai, jog mus pasiekęs rusiškasis „Lietuvių mitologijos“ nuorašas yra be lentelių, t. y. iliustracijų, kurios puošė lenkiškąjį tomą.

Nepavykus realizuoti rusiškosios „Lietuvių mitologijos“ išleidimo idėjų, T. Narbutas visą dėmesį sukoncentravo į lenkiškojo teksto pataisas. Remiantis tuo, kas buvo pasakyta anksčiau, galima teigti, jog tas darbas buvo pradėtas po 1843 metų. Beje, to meto laiškuose istorikas vis dažniau akcentavo, jog LTI — tai tik bazė, tik pagrindas ateities tyrinėtojams; taigi ne tik galimas, bet ir būtinas jos koregavimas. Antra vertus, nematydamas istoriko, kuris galėtų artimiausiu metu imtis tokio gigantiško darbo, pradėjo brandinti mintį išleisti antrąjį, pakartotinį LTI leidimą. Taip T. Narbuto darbiniame LTI egzemplioriuje, visose devyniose dalyse, atsirado daugybė pataisų, įklijų — visa tai ir turėjo papildyti antrąjį leidimą. Ir nors vilčių paskelbti naująjį variantą buvo labai nedaug, T. Narbutas nemažai metų koregavo pirmąjį tekstą. 1846 metais jis rašė S. Daukantui: „O tuo tarpu ant švarių lapų, įsiūtų į mano darbinį egzempliorių, perrašinėju, taisau, išmetu, lyginu, kol tik užteks gyvatos. Tai bus arba būsimam pakartotiniam leidimui, arba Lietuvos muziejui — kaip ir kiti viso mano gyvenimo darbai“[1]. Savo parankinį LTI egzempliorių T. Narbutas pildė iki lemtingų 1863 metų — tai rodo teksto analizė, t. y. datos bei senyvam istoriko amžiui būdingas braižas.

Dėl jau minėtos kritikos, dėl kontraversiško vertinimo, dėl naujų tyrinėjimų atsirado pirmas LTI tomas susilaukė itin daug pataisų ir papildymų, be to, nors esminė tomo struktūra nepakito, pavyko suskaičiuoti 166 didesnes arba mažesnes korektyvas. Antrojo leidimo tekstą turėjo papuošti epigrafai, LTI leidimo ir platinimo isto-

[1] Saurai. 1846.VIII.12(24). T. Narbutas S. Daukantui // MAB RS. F. 31—1412. L. 33.

rijos apžvalga, įspūdingas (regis, paties istoriko atliktas) piešinys, kuriame buvo pavaizduoti visi Lietuvos praeities tyrinėtojo atributai: plunksna, LTI tomai, laurų (?) vainikas, Lietuvos žemėlapis, Herodoto (o gal Livijaus?) biustas, paties T. Narbuto monograma, taip pat atverstas natų sąsiuvinis, kuriame galima įskaityti tokius žodžius: „Tego, co z cnot, mądrości i nauki słynę, / Wieki wiekom przekazą sławne jego imię“ (Mokslu, išmintim, dora garsėjęs vardas / Amžių amžiais lieka liaupsių vertas)[1]. Taigi, susipažinus su pirmo LTI tomo PE, susidaro jau beveik spaudai parengto leidinio vaizdas. Smulki PE korektūrų analizė pateikta šio rašinio pabaigoje, todėl norėtųsi paminėti tik keletą apibendrinamų pastabų. Susipažinus su minėtomis „Lietuvių mitologijos“ pataisomis, galima konstatuoti, jog, be daugybės straipsnių, paskelbtų įvairiuose to meto periodiniuose leidiniuose, be tos informacijos, kurią teikdavo jo korespondentai, istorikas, tobulindamas pirmąjį „Lietuvių mitologijos“ variantą, daugiausiai rėmėsi trijų tyrinėtojų — Adomo Liudviko Jucevičiaus, Mykolo Višnevskio bei Tado Volianskio — darbais. Apie paskutinio įtaką T. Narbutui norėtųsi pridurti keletą žodžių, juolab kad ji istoriografijoje nebuvo akcentuota.

Tadas Volianskis — garsus to meto Poznanės kolekcionierius (vėliau didžioji jo rinkinių dalis atsidūrė Peterburge), numizmatikos specialistas — 1845 metais spaudoje paskelbė savo atvirus laiškus T. Narbutui[2]. Istorikas ne kartą minėjo apie susirašinėjimą su Poznanės kolekcionieriumi, tačiau tų laiškų originalų tarp mokslinės T. Narbuto korespondencijos rasti nepavyko. Tai leistų daryti prielaidą, jog istorikas asmeniškai jų niekuomet nebuvo gavęs, t. y. laiškai buvo vieši. Kiekvienu atveju šie, 1844 metais Bidgoščiuje rašyti T. Volianskio laiškai

[1] Minėtas piešinys spausdinamas šio teksto gale. Eiliuoto vertimo autorė Regina Koženiauskienė.

[2] Tadeusza Wolańskiego Listy o starożytnościach sławiańskich. Zbiór pierwszy. Z 143 rycinami na XI tablicach. Gniezno, czcionkami Ernesta Günthera. 1845.

T. Narbutui po metų buvo išspausdinti atskiru leidiniu, kuris užėmė garbingą vietą Šaurų dvaro bibliotekoje[1]. Ypatingas T. Narbuto susižavėjimas Poznanės kolekcionieriaus numizmatiniais tyrinėjimais gali būti aiškinamas ir gana palankiu pastarojo atsiliepimu apie LTI. T. Volianskio „Laiškuose apie slavų senienas" ši „Istorija" vadinama „neįkainojamu veikalu", „tautinės literatūros lobiu..." Tyrinėtojas su patosu (tokiu būdingu ir mūsų istorikui) rašė: „Progai pasitaikius, galiu Tamstai į Lietuvą pasiųsti malonius sveikinimus — kaip senovės tyrinėtojas senovės tyrinėtojui ir savo kolegai, nes, kaip ir Tamsta, jau trisdešimt metų plušu slavų senienų tyrinėjimų [srityje] — ir čia mylima Lietuva dėl kadaise buvusio dviejų tautų susijungimo, be jokios abejonės, užima svarbią vietą[2]. T. Volianskis atkreipė T. Narbuto dėmesį į skandinaviškus numizmatinius paminklus, kurie, jo nuomone, turi nenuginčijamą ryšį su Lietuva. Poznanės kolekcionierius ypač žavėjosi Karališkojo Danijos lobyno rinkiniais, kurių dauguma jau buvo publikuota. Skandinaviškose monetose bei ten pat saugomuose auksiniuose pakabučiuose pavaizduotas figūras bei užrašus T. Volianskis ir bandė perskaityti, anot paties T. Narbuto, padarydamas tai, ko negalėjo niekas padaryti jau daugiau kaip pusšimtį metų. Lietuvos istoriko negalėjo nesuintriguoti detalus, paremtas didele erudicija ir kalbų mokėjimu aiškinimas, čia pat iliustruotas įdomiais piešiniais; juolab kad numizmato išvados būdavo tiesiog stulbinančios ir dažnai patvirtinančios paties T. Narbuto hipotezes. T. Volianskio dėka senoji Lietuvos istorija nušvito naujomis spalvomis. Poznanės kolekcionieriaus išvadomis istorikas puolė pildyti parankinio LTI egzemplioriaus tomus. Šiandien net sunku būtų suskaičiuoti, kiek tokių papildymų buvo padaryta, ir bene daugiausia jų tektų pirmam tomui. T. Narbutas,

[1] [*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach // MAB RS. F. 18. B. 185. L. 22. Nr. 488.

[2] Bidgoščius. 1844.I.17(29). T. Volianskis T. Narbutui // Tadeusza Wolańskiego Listy... S. 9—10.

atsižvelgęs į numizmato tyrinėjimus, PE net buvo papildęs naujomis lentelėmis, t. y. iliustracijomis, kurios, deja, nepasiekė mūsų dienų. Belieka tik dar kartą konstatuoti, jog T. Volianskio „Laiškų“ pasirodymas buvo neeilinis įvykis, kuris galbūt suvaidino lemiamą vaidmenį, paskatinusį koreguoti LTI — bent jau chronologiškai tai sutampa. Savo entuziazmu T. Narbutas pasidalijo ir su S. Daukantu. Jis rašė: „Tasai p[onas] Volianskis šiandien yra žymiausias archeologas iki šiol neišaiškintų paminklų šifravimo srityje; mūsų tautietis ir labai geranoriškai mūsų atžvilgiu nusiteikęs“[1]. Ši frazė itin reikšminga, jeigu prisiminsime tai, kas jau buvo anksčiau pasakyta šiame rašinyje. Būtent T. Volianskio geranoriškumas darė istorikui didžiausią įspūdį. Beje, minėtame laiške S. Daukantui T. Narbutas atkreipė dėmesį ir į kitą detalę: numizmatas ne tik mokėjo visas senovės kalbas, bet ir visus lietuvių kalbos dialektus, t. y. lietuvių, latvių ir prūsų kalbas. Tai turėjo padidinti T. Volianskio vertę S. Daukanto akyse. Kitame laiške Peterburgo korespondentas padėkojo T. Narbutui už informaciją, bet jam vargu ar pavyko išstudijuoti pačią knygelę, — regis, jau tuomet ji buvo bibliografinė retenybė.

Kitų dviejų T. Narbuto autoritetų — M. Višnevskio ir L. A. Jucevičiaus — tyrinėjimai nesukėlė tokio didelio istoriko entuziazmo. Tai būtų galima paaiškinti tuo, kad nebuvo asmeninių kontaktų. „Lenkų literatūros istorija“, ypač jos šeštasis tomas[2], kuriame buvo rašoma apie lietuvių kalbą, sulaukė gana gero istoriko įvertinimo. Daugumai ten išdėstytų faktų istorikas pritarė; jis mėgdavo kartoti, jog M. Višnevskis apie lietuvių kalbą išmano geriau negu kitas kuris lietuvis. T. Narbutas abejojo tik vienu tyrinėtojo faktu, t. y. ar lietuvių kalbos gramatika buvo parašyta jau XIII amžiuje[3]. Su L. A. Jucevičiumi, regis, taip pat nebūta glaudesnių kontaktų; laiškų neliko, o

[1] Šaurai. 1846.II.4(16). T. Narbutas S. Daukantui. L., 29—30.

[2] *Wiszniewski M.* Historya literatury Polskiej. Kraków, 1844. T. VI.

[3] Ten pat. P. 409.

ir vertinimų taip pat. Vis dėlto PE gausu citatų iš L. A. Jucevičiaus monografijų („Lietuvių liaudies priežodžiai", 1840; „Zemaitijos atsiminimai", 1842; „Lietuva", 1846); po T. Volianskio tai buvo antras ryškiausias PE autorius, ir tai jau daug ką pasako. Antra vertus, norėtųsi atkreipti dėmesį į vieną niuansą: visur, minėdamas L. A. Jucevičiaus pavardę, istorikas neužmiršdavo pridėti epitetą „eksiądz", t. y. ekskunigas. Vadinasi, šis skandalingas rašytojo gyvenimo faktas LTI autoriui buvo gerai žinomas, o jo akcentavimas taip pat parodo tam tikrą jo nuostatą.

Bėgant metams, viltis išleisti pakartotinį leidimą darėsi visiškai nereali, todėl PE buvo pildomas labiau sau arba, kaip rašė istorikas jau minėtame laiške S. Daukantui, „Lietuvos muziejui". Papildymų susikaupė labai daug. Šeštojo dešimtmečio viduryje T. Narbutui (o galbūt kam nors iš jo bičiulių) kilo mintis kai ką iš to, kas buvo sukaupta per penkiolika metų, išleisti atskira knygele. Tai buvo tam tikras kompromisas, išeitis, juolab kad rasti leidėją, kuris išleistų istorinius veikalus, darėsi vis sunkiau. Be to, tuo metu T. Narbutas jau turėjo karčią patirtį, įgyvendindamas Lietuvos istorijos šaltinių publikavimo programą. Taigi 1856 metais Teofilio Gliuksbergo spaustuvėje atsirado galimybė išleisti dalį to, kas turėjo papildyti antrąjį LTI leidimą. Taip gimė „Mažesnieji istoriniai raštai", kurių pratarmėje (beje, datuotoje 1852 metais) istorikas rašė: „Pildant mano paskelbtos „Lietuvių tautos istorijos" puslapius naujais pastebėjimais, kritiškai vertinant įvairius trūkumus bei klaidas, galbūt net turint vilties, jog pasirodys antrasis leidimas, ir anksčiau, ir dabar pasitaikė dalykų, kuriuos vertėtų atminti ir išsaugoti nuo pražūties, arba tokių smulkmenų, kurių visų nebūtų įmanoma sutalpinti į „Istoriją", — visa tai ir spausdinu šiame rinkinyje"[1]. Taigi 1856 metais „Mažesniuose istoriniuose raštuose" bent iš dalies buvo realizuota pakartotinio LTI leidimo idėja, kuri, regis, galuti-

[1] *Narbutt T.* Słów kilka naprzód // Teodora Narbutta Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy adnoszące się. S. 1—2.

nai buvo palaidota 1855 metais, mirus A. Marcinovskiui. Nepaisant paskutinių metų nesutarimų, regis, jis buvo ir liko vienintelis Vilniaus leidėjas, galėjęs ryžtis tokiam žingsniui.

Ir vis dėlto šiame rinkinyje neatsispindėjo visa T. Narbuto idėja, o ir pirmo LTI tomo papildymai „Mažesniuose istoriniuose raštuose" sudarė tik nedidelę dalį. Taigi daugelis to, ką istorikas buvo sumanęs, nebuvo pateikta skaitytojams. Beje, keistai susiklosčius aplinkybėms, T. Narbuto rankraštinis palikimas yra beveik netyrinėtas, todėl net menkiausias prisilietimas prie jo darbų atveria ne vieną istoriko paslaptį. Tokiu slėpiningu T. Narbuto kūrybos faktu reikėtų laikyti ir jau anksčiau minėtą 1848 metų „Lietuvių mitologijos" rankraštį, kurį sąlygiškai drįstume vadinti „Naująja mitologija" (visas pavadinimas yra „Lietuvių mitologija su smulkmenomis apie lietuvių tautos tikėjimą, papročius ir apšvietą ikikrikščioniškaisiais laikais")[1]. Šiandien istoriografijoje „Naujoji mitologija" neminima, o ir jos atsiradimo istoriją sunku tiksliai nustatyti. Detaliam šio darbo genezės nagrinėjimui reikėtų paskirti atskirą tyrinėjimą, o tai nėra šiandienio rašinio tikslas. Tad apsiribosime tik kai kurių faktų konstatavimu. „Naujosios mitologijos" pratarmėje T. Narbutas rašė: „Ši „Lietuvių mitologijos" knyga nėra tarsi „Lietuvių tautos istorijos" pirmo tomo pakartojimas, nes, ten išdėstytus faktus paėmę tik kaip pagrindą, papildėme juos keletu straipsnių, sistemingiau išdėstėme, kritiškiau, atsižvelgę į naujus tyrinėjimus, pataisėme, paaiškinome"[2]. Taigi jau įžangoje istorikas akcentavo, jog naujoji knyga nėra pirmo LTI tomo pakartojimas. Antra vertus, tai nėra ir jau aptartas PE. Jiems bendra tik tai, jog abiejų pagrindą sudarė 1835 metų tekstas, bet savaip papildytas ir pakoreguotas. „Naujojoje mitologijoje" buvo iš esmės pakeista pirmo LTI tomo struktūra, perrašyta pra-

[1] Mytologija Litewska ze szczególami do wiary, obyczajów i oświaty przedchrześcianskiej narodu Litewskiego odnaszącemsię // MAB RS. F. 17. B. 247 C.

[2] Ten pat. L. V.

tarmė, o apie pataisas pačiame tekste neverta ir kalbėti. Tuo tarpu, rengdamas antrąjį pirmo tomo leidimą, T. Narbutas ne tik išlaikė nepakitusią struktūrą, bet ir ilgą vaizdingą pratarmę, neatsisakė ir nė vieno jos teiginio. 1848 metų rankraštyje pratarmė buvo perrašyta iš esmės. Turint omenyje, kokį vaidmenį romantinėje istoriografijoje vaidino įvadinė dalis, galima padaryti kai kuriuos apibendrinimus, kurių pagrindinis būtų toks: T. Narbutas buvo patenkintas ankstesniąja pirmo tomo koncepcija bei idėja ir neketino jos keisti. Pratarmė (o ji buvo tikra istoriko požiūrio į praeities tyrinėjimus deklaracija, jo aspiracijų išraiška) buvo pakoreguota tik įrašant vieną nedidelę papildomą pataisą, tuo tarpu pats knygos tekstas *mirgėjo nuo korektyvų. Laikui bėgant ir blėstant vilčiai*, jog kada nors pasirodys antrasis leidimas, PE buvo pildomas labiau sau; galbūt todėl jis buvo „nuoširdesnis", be to, galima įžvelgti mažiau kompromisų. „Naujoji mitologija" — tai naujas mėginimas prabilti, bet jau laikantis laiko dvasios reikalavimų. S. Daukantui apie šį naują savo darbą jis neparašė, nors jam paprastai entuziastingai išsakydavo visus savo planus. Rankraščiui, kaip ir kitiems „Lietuvių mitologijos" variantams, nebuvo lemta išvysti dienos šviesą. Derybos su spaustuvininkais buvo nesėkmingos. Vėliau rankraštyje atsirado dar naujų pataisų, pipildymų. 1848 metai tapo tik sąlygine „Naujosios mitologijos" sukūrimo data.

Vietoj pabaigos. Taigi T. Narbuto paieškos lietuvių mitologijos tyrinėjimų srityje buvo atkaklesnės ir tragiškesnės, negu galima būtų manyti detaliau jų nepažinus. Nedvejojant galima konstatuoti, jog mitologijai jis skyrė ypač daug dėmesio, kurį galbūt net būtų galima pavadinti aistra. Antra vertus, tai buvo ir gerai suvoktas įsitikinimas, jog kiekvienos tautos mitologija — tai raktas jos seniausiai praeičiai pažinti, tam tikras pasirengimas tolesnei istorijai nagrinėti. „Naujojoje mitologijoje" jis rašė: „Tos svarbios religijos priminimas ir pažinimas yra nepaprastai reikalingas istorinėms žinioms turtinti — dar daugiau, be tinkamo jos išaiškinimo negali būti pa-

žinta lietuvių žemės praeitis“[1]. Jau 1835 metais pirmo tomo pratarmėje T. Narbutas deklaravo, jog savo, kaip praeities tyrinėtojo, uždavinį jis įgyvendins tik tuomet, kai sugebės parodyti labai didelį tautos istorijos senoviškumą, kuris skaitytojui gali būti pateiktas tik „ano laiko dvasia“. Tai buvo itin sunkus uždavinys, bet istorikas manė, jog rekonstrukcija vis dėlto dar galima, „daugybė to paveikslo detalių yra dingę, tačiau išliko visuma, išsamesnė už visus šiaurės tautų mitus“[2]. Šios visumos ieškojimas tapo pagrindiniu T. Narbuto uždaviniu; jis ypač ryškus pirmame LTI tome. Taigi būtų svarbu, jeigu mes, skaitydami „Lietuvių mitologiją“, sugebėtume pamatyti ne tik tai, kas pasakyta, bet ir tai, kaip tai pasakyta, kaip kuriamas vaizdas, kaip niveliuojasi atskiros detalės, faktai, kaip į pirmą vietą iškyla visuma, panorama, vaizdas.

Jau ne vieną kartą cituotame laiške I. Onacevičiui T. Narbutas savo tyrinėjimus mitologijos srityje apibūdino kaip „darbą sausą ir neturiningą, bet didelį Lietuvos praeities paminklą“[3]. Šiuose žodžiuose galima įžvelgti prieštaravimą, bet, žiūrint šiandienos akimis, „Lietuvių mitologija“ yra reikšmingas ano meto istorinės, savimonės paminklas. 1852 metais, apmąstydamas jau nueitą kelią, T. Narbutas rašė: „Nors pataikiau gyventi metu, kuris nėra palankus darbui, skirtam tautai, kurios tik vardas gyvas; nors, dažnai pavydžių ir piktų balsų apšauktas, nesugebėjau savo darbo atlikti naujosios istorinės filosofijos minties šviesoje, vis dėlto ir toliau vargau, nes turėjau viltį, jog šis darbas bus naudingas didesnių sugebėjimų žmonėms“[4]. Šių žodžių šviesoje įgauna prasmę ir šiandienė T. Narbuto „Lietuvių tautos istorijos“ publikacija.

Reda Griškaitė

---

[1] Ten pat. L. VI.
[2] *Narbutas T.* Lietuvių tautos istorija. T. 1. P. 48.
[3] Saurai? (Be datos). T. Narbutas I. Onacevičiui. L. 266.
[4] *Narbutt T.* Słów kilka naprzód... S. I.

Papildymai bei paaiškinimai

Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorijos" I tomui*

[1] /Įklija ant atskiro lapo/
Kai giesmės bardų aidi, svajos bunda:
Žygius mums miela protėvių girdėti.
Jos jaudrią širdį taip maloniai gundo,
Kaip ryto rasos, spinduliai saulėti.

*I. Krasickis. Osiano giesmės***

Na pieśni Bardów myśl czuła rzeźwieje:
Miło nam słyszeć ojców naszych dzieje.
Te sercom czułym tak są miłe, wdzięczne,
Jak rosa ranna, promienie miesięczne.

I. Krasicki. Piesni Ossjana

Epigrafas, kuriuo T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį „Lietuvių tautos istorijos" (toliau — LTI) leidimą (Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — MAB RS). F. 17. B. 244/1. Įklija parankiniame LTI I tomo egzemplioriuje (toliau — PEĮ). L. 7).
Tai ištrauka iš Ignaco Krasickio „Osiano giesmių". I. Krasickis buvo vienas mylimiausių T. Narbuto poetų. Jo darbų rinktinė (Dzieła Krasickiego. Dziesięć tomów w jednym. Paryż, Genewa, 1830) puošė T. Narbuto Šaurų dvaro biblioteką ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach // MAB RS. F. 18. B. 185. L. 21. Nr. 451).

[2] /P. 53, 1 pastraipos tęsinys/
Tiesa, jog lietuvių religija labai panaši į galų, tai yra druidų, nes visos senovės religijos, kaip ir pačios tautos, yra labai viena kitai artimos, kilusios iš vienos šakos — iš vieno lopšio.
Tekstas, kuriuo autorius papildė įžanginę dalį, rengdamas antrąjį leidimą (parankinis LTI I tomo egzempliorius (toliau — PE). L. 15).

---

* Redaktorių kolegija buvo sudaryta jau parengus spaudai pirmą LTI tomą, todėl jis pasirodė ne be spragų. Norint jas ištaisyti, ir pridedami šie papildymai bei paaiškinimai.

** Čia ir toliau eiliuotus tekstus vertė Regina Koženiauskienė.

[3] /Įklija ant atskiro lapo, prieš I skyrių/
Žeme miela, tavo grožio
Negaliu apglėbti viso:
Vien pirkia tėvų menkutė
Turtas mano pats didysis.

Ištrauka iš Pono N eilėraščio

Twej ponęty, ziemio droga,
Mieć niemogę obie strony:
Chata ojców, choć uboga,
Jestto skarb nieoceniony.

Urywek wierszów Pana N

Epigrafas, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 17). Eilių autoriaus nustatyti nepavyko, bet galima daryti prielaidą, jog juo galėjo būti ir pats T. Narbutas.

[4] /Ten pat/.
Šio tomo devizas:

Lai kas iš jūsų dabar patarimą geresnį suranda,
Ar kas jaunesnis, ar senas, aš vien pasidžiaugti galėsiu.

Agamemnono šūkis (*Homeras*)

Bodaj by się kto na coś lepszego zdobył:
Stary czy młody, niezapłonię się dań mu oddać.

Hasło Agamemnona u Homera

Epigrafas, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (Ten pat). Tai ištrauka iš Homero poemos „Iliada" (Keturioliktoji giesmė. Dzeuso apgavimas). Tai galėtų būti ir paties T. Narbuto vertimas į lenkų kalbą, nes tuo metu buvo paplitęs Pranciškaus Dmochovskio „Iliados" variantas (Dzieła Homera. Tom drugi. Iliada. Przez Franciszka Dmochowskiego. Warszawa, 1805). Pastarojoje interpretacijoje šios Homero eilutės skambėjo taip: „Niechaj kto zbawiennieysze da zdanie w tę chwilę, / Czy jest młody, czy stary, ia się wraz przychylę" (P. 181). Lietuviškas vertimas pateiktas remiantis 1962 metų „Iliados" leidimu (P. 290).

[5] /P. 57, (1) išnaša/
Tai garsaus vokiečių mokslininko ir rašytojo Gotchardo Frideriko Stenderio (1714—1796) veikalas (Neue vollständige lettische Grammatik. 1756). Jis buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 18. Nr. 259).

[6] /P. 58, 6 pastraipos tęsinys/
Jam kaip auką atnašaudavo sorų paplotėlius, kuriuos kepdavo ant ugnies, sukurtos prie liepų medžių. Tą patį [aukodavo] ir dievui Šneibratui[1].

[1] *Praetorius*. B. IV. P. 16.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 21). Motiejaus Pretorijaus (1635—1707) veikalas

(*Praetorius Matthaeus.* Orbis Gothicus. Oliva. 1688) buvo istoriko Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 17. Nr. 247).

[7] /P. 60, 4 išnaša/
Tai Nikolajaus Karamzino (1766—1826) „Rusijos valstybės istorijos" VIII tomas (История государства Российского: Т. VIII. Изд. второе, исправленное. Прибавления к разным томам сей истории. Санкт-Петербург, 1819. С. 129:

[8] /P. 61, 5 išnaša/
Turimas omenyje Edvardo Mėjerio (Meier, Meyer; 1796—1855) — klasikinės literatūros specialisto, Halės universitete dėsčiusio mitologiją, veikalas.

[9] /P. 62, 7 išnaša/
Būtent šis, antrasis, K. Sirvydo žodyno leidimas buvo asmeninėje T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 14. Nr. 151).

[10] /Ten pat, 8 išnaša/
P. J. Nelio (1751—1841), prancūzų politinio veikėjo ir mokslininko, veikalas (*Noel Francois Joseph.* Dictionnaire de la fable: Ou mythologie grecque, latine, egyptienne, celtique, persane, syriaque e. a. Paris, 1803. T. 1—2) buvo istoriko Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 17. Nr. 239—240).

[11] /Ten pat, 9 išnaša/
O początkach narodu i języka Litewskiego rozprawa przez Xawiera Bohusza Imperyalnego Wileńskiego Uniwersytetu Członka Honorowego napisana, a na publicznym posiedzeniu tegoż Towarzystwa Warszawskiego Roku 1806 d. 12 Grudnia czytana, teraz zaś, to iest 1808 Roku wydrukowana w Warszawie w Drukarni „Gazety Warszawskiey". Ksavero Bogušo (1746—1820) studija buvo labai dažnai cituojama T. Narbuto darbuose. Ji buvo ir T. Narbuto bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 15. Nr. 175).

[12] /P. 64, 2 pastraipos tęsinys/
Dievo Kovo stabas X lentelėje.
Sakinys, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 25).

[13] /Ten pat, (10) išnaša/
Turimas omenyje istoriko, pijoro D. G. Šybinskio (1723—1799) veikalas (*Szybiński D. G.* Słownik mytologiczny czyli historya bogów bajeczna przez abecadło rozporządzona. Warszawa, 1784). Jis buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 15. Nr. 179).

[14] /P. 66, 1 pastraipos 1 eilutė/
Istorikas, rengdamas antrąjį leidimą, žodį „Szwajstix" pakeitė — „Szwaixtiks" (PE. L. 28).

[15] Plinijus Vyresnysis, Gajus Plinijus Sekundas Vyresnysis (Caius Plinius Secundus (Maior); 23—79 m. e. m.) — romėnų rašytojas, mokslininkas. Svarbiausias veikalas — trisdešimt septynios „Gamtos istorijos" knygos (Historiae naturalis. Libri XXXVII. T. 1—4. Parisiis, 1779). Jose yra daug astronomijos, geografijos, etnografijos, minerologijos žinių. Plinijaus surinktus faktus panaudojo Tacitas. Plinijaus veikalas buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 15. Nr. 191—193).

[16] /P. 67, 15 išnaša/
Išnašoje yra tam tikrų istoriko biografiją liečiančių momentų. 1808—1809 metais T. Narbutas, kaip Rusijos armijos karininkas, dalyvavo vadinamajame Suomijos kare ir aplankė ne vieną Estijos vietovę. Susitikimas su tuo metu Revelyje (Taline) gyvenusiu garsiu vokiečių literatu, Rusijos imperatoriaus dvariškiu Augustu Frideriku Kocebum (Kotzebue); 1761—1819) galėjo tapti vienu iš ryškiausių to meto epizodų. Kaip tik tuomet, jeigu tikėsime T. Narbutu, A. F. Kocebus jį ir supažindino su žymaus viduramžių filologo, teologo ir bažnyčios veikėjo Petro d'Ailly (Petrus ab Alliaco); 1350—1429) rankraščiu.

[17] /P. 69, 2 pastraipos tęsinys/
Žemaitijos žvejai ir šiandieną savo dainose apdainuoja jūrų dievą, vardu *Dzivsvits*[22].

[22] *Ks. Liudwik Adam Jucewicz.* Przysłowia ludu Litewskiego. S. 65.

Sakinys ir išnaša, kuriais T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 36). L. A. Jucevičius rašė: „Klysta kronikininkai, o su jais ir mūsų istorikas Teodoras Narbutas savo veikale, vardu „Dzieje starożytne narodu Litewskiego", klaidingai teigia, kad jūrų dievas Atrimpas buvęs vaizduojamas žalčiu, spirališkai susivijusiu, kurio stabas kitados stovėjęs Romnovės šventykloje, kairėje Perkūno pusėje <...> Apie dievą Atrimpą, dirbdamas savo tiriamuosius darbus, nieko sužinoti negalėjau. Baltijos pajūrio gyventojai mini gana dažnai kažkokią būtybę, vardu *Dzivsvits,* kurią jie laiko jūreivių globėju ir jūrų dievu" (*Jucevičius L. A.* Lietuvių liaudies priežodžiai // L. A. Jucevičius. Raštai. Vilnius, 1959. P. 527—528). 1840 metais Vilniuje išleistas L. A. Jucevičiaus rinkinys buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 14. N. 133).

[18] /Ten pat, 21 išnaša/
Turimas omenyje Kristupo Hartknocho (1644—1687), Prūsijos istoriko, vienu metu Vilniaus evangelikų mokyklos rektoriaus, veikalas „Senoji ir Naujoji Prūsija“ (*Hartknoch Christophorus.* Alt- und Neues Preussen oder Preusischer Historien zwey Theile. Frankfurt—Leipzig, 1684). Veikalas buvo asmeninėje T. Narbuto bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 11. Nr. 3).

[19] /P. 70, 2 pastraipos tęsinys/
Kunigo L. A. Jucevičiaus nuomone[1], lietuviai, gyvenantys prie Palangos, prie jūros, t. y. žvejai, Atrimpą vadina *Dzivsvits.* Tas žymusis lietuviškų dalykų tyrinėtojas tvirtina ir tai, jog spirališkai susivijusio žalčio stabas, apie kurį bus pasakojama kituose straipsniuose, nebuvo Atrimpo, bet Žalčių karaliaus, „kurį dar ir šiandien kai kuriose srityse lietuviai laiko tikru aukščiausiojo dievo (Ukapirmo) broliu“. Visa tai galima suderinti, padarius prielaidą, jog Atrimpo simbolis buvo žaltys, tūnantis vandens pilnoje vonioje. Taigi senovės lietuviai šį jūrų dievą vaizdavo kaip didžiulį žaltį, t. y. žalčių karalių.

[1] *Jucewicz L. A.* Przysłowia ludu Litewskiego. S. 64—65.

Tekstas, kuriuo autorius papildė pastraipą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 36). ,

[20] /Ten pat, 3 pastraipos 1 sakinio tęsinys/
Pasak kitų tyrinėtojų, tas stabas turėjo vaizduoti Žalčių karalių (*Zalcziu Karalus*), kuris buvo laikomas tikru dievo Ukapirmo broliu[2].

[2] *Ks. L. A. Jucewicz.* Przysłowia ludu Litewskiego. S. 64.

Sakinys, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (Ten pat).

[21] /Ten pat, paragrafo pavadinimas/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, patikslino paragrafo pavadinimą — „Gardoeldius“ (vietoj „Gardeoldiis“) (PE. L. 32).

[22] /P. 75, 1 pastraipa/
Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, nutarė visiškai atsisakyti šios pastraipos.

[23] /P. 77, 2 pastraipos tęsinys/
Jam aukodavo sorų paplotėlius, iškeptus ant ugnies, sukurtos prie liepų medžių[1].

[1] *Praetorius.* B. IV. P. 16.,

Sakinys, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 38).

[24] /P. 79, 1 pastraipos 1 sakinys/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, nurodė dvarininko, tiesioginio statulėlių pardavimo liudytojo, pavardę. Tai buvo Adomas Borovskis (Adam Borowski) (PE. L. 39).

[25] /P. 81, (2) išnaša/
T. Narbutas turėjo omenyje Aleksandro Gvaninio (Gvanjinio, Gvagninio) (1538—1614) „Europos Sarmatijos aprašymą" (*Gwagnini Alexander.* Sarmatiae Europe descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam et Maschoviae, Tartariaeque partem complectitur. Cracoviae, 1578). Istorikas naudojo lenkišką veikalo variantą, išleistą 1611 metais Krokuvoje (Kronika Sarmacyi europejskiej). Ši kronika buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 12. Nr. 18).

[26] /P. 82, (4) išnaša/
Russow Balthasar. Chronica der Provintz Lyfflandische. Barth, 1584.

[27] /P. 83, (6) išnaša/
Čia cituojama Liudviko Gedimino Rėzos (1776—1840) užrašyta lietuvių liaudies daina „Kopininkai" (Dainos oder Litthauische Volkslieder. Gesammelt, uebersetzt und herausgegeben von Prof. Rhesa in Koenigsberg, 1825). T. Narbutui, kaip ir S. Daukantui, buvo gerai žinomas šis dainų rinkinys; tai vienas iš labiausiai „Mitologijoje" naudojamų šaltinių. Istorikas pateikia kiekvienos dainos originalą ir vertimą į lenkų kalbą. Pastaroji aplinkybė yra itin įdomi. Svarbiausi L. G. Rėzos „Dainų" vertimai į lenkų kalbą atsirado tik po 1844 metų, tuo tarpu T. Narbutas juos paskelbė jau šiame, pirmame, „Lietuvių tautos istorijos" tome, t. y. 1835 metais. Vienintelis ankstesnis L. G. Rėzos dainų vertimas į lenkų kalbą žinomas 1829 metais (O śpiewach narodowych litewskich przez L. J. Rhezę zebranych, o przez Fr. Lad. Celakowskiego na język czeski przełożonych, i w Pradze r. 1827 wydanych // Czasopism naukowy księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich. Rok wtóry, 1829. Zeszyt pierwszy. Lwów, 1829). Ten buvo paskelbtos aštuonios L. G. Rėzos rinkinio dainos. Jų vertėjas — Krokuvos mokslo draugijos narys A. J. Rošciševskis (Rościszewski; 1774—1843). Nė viena iš jo verstų dainų nebuvo panaudota T. Narbuto „Mitologijoje". Vadinasi, galima teigti, jog T. Narbutas buvo vienas pirmųjų L. G. Rėzos dainų vertėjų į lenkų kalbą.

[28] /P. 83, 1 sakinio tęsinys/
Ponas Tad[as] Volianskis mums pateikė savą šios dainos vertimą:

1

Lajma woła, Lajma wrzeszczy,
Suwa boso przez pagórek.
Doszedł do mnie głos jej wieszczy,
Wnet wybiegam na mój wzgórek.

2

Tam spostrzegam trzech rybaków,
Kopijników — mych rodaków:
Czyście brata nie spotkali
Po dzisiejszej nocnej fali?

3

Ach! dzieweczko miłośliwa!
Brat twój na dnie już spoczywa;
Piasek mu policzki ściera —
Już się nurtom nie opiera.

4

Kopijniki, przyjaciele,
(Rzecze dziewczę do nich śmiele)
Wydobądźcież mi braciszka
Z głębokiego wód łożyska.

5

Ej, dzieweczko — próżna praca;
Kto śpi w głębi, już nie wraca.
Kto śpi w głębi, już nie wraca.
Co nam dasz, gdy go dobędziem,
Trudnej pracy nie oszczędziem?

6

Pierścień złoty dam jednemu,
A jedwabny pas drugiemu;
Lecz trzeciemu niemam co dać,
Muszę siebie jemu oddać.

7

Słuchaj, ty sterniku młody,
Co swą łodzią prujesz wody:
Ja się z tobą wnet ułożę —
Wozak sterniki chłopcy hoże;

8

Żagle swoje jak rozwiną,
Z wiatrem przeciw wiatru płyną.

Ale wrogi, jak cię zoczą,
I na okół cię obskoczą:

9

Czy potrafisz otoczony
Im się wymknąć do twej żony,
By samotną nie została —
Oczki z żalu wypłakała?

Laimė šaukė, laimė rėkė,
Basa bėgant per kalnelį.
Aš, užkopusi kalnelį,
Mačiau tris žvejačius —
Kopininkus ant jūračių.
— Ar nematėt mano brolelį
Ant aukštų jūrelių?
— Ai mergate lelijate,
Tavo brolytis gul nuskendęs
Ant jūrių dugnelio.
Smiltys jo veidelį graužia,
Vilnys jo plaukelius plauja.
— Kopininkai, mieli kūmai,
Ar ištrauksite brolytį
Iš jūrių dugnelio?
— Ką gi duosi, kad ištrauksim?
— Vienam duosiu šilkų juostą,
Antram duosiu aukso žiedą,
Trečiam neturiu ko duoti.
Tuomi pati suderėsiu
Jaunu styrininku.
Styrininkas mudrus vyras,
Tasai mok akrutu bėgti,
Bėgt su vėju, bėgt prieš vėją.
Kaipgi tu vengte išvengsi
Savo neprietelius?

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. — L. 55). Šios dainos vertimą į lenkų kalbą istorikas gavo iš savo korespondento archeologo, kolekcionieriaus Tado Volianskio (Wolański). 1844 sausį T. Volianskis rašė istorikui: „<...> siunčių Tamstai dainą, kurią išverčiau kadais, prieš daugel metų, į lenkų kalbą. Tai nebus Tamstai nemalonu, nes tas, kuris savo širdyje ištikimai, kaip lenkas ir lietuvis, saugo tėvynės meilę ir jos ankstesnių laikų prisiminimą, tai jam ir tokia smulkmena yra geistina“ (Bidgoščius. 1844. I.17(29). T. Volianskis T. Narbutui // Tadeusza Wolańskiego Listy o starożytnościach sławiańskich. Zbiór pierwszy. Gniezno,

1845. S. 20). T. Volianskio vertimo tikslumą puikiai iliustruoja greta dedamas lietuviškas originalas (Kopininkai // *Réza L.* Lietuvių liaudies dainos. Vilnius, 1958. P. 273 ir 275).

[29] /P. 84, 1 pastraipos tęsinys/
Netoli Krušvicos, prie Goplo ežero, buvo atkastas deivės Laimos stabas, gana dailiai iškaltas iš smiltainio. Ponas T. Volianskis atsiuntė man piešinį, kurį čia pridedu. Iš kitų rankų gavau tokį pat piešinį, tik su tuo skirtumu, jog ant akmeninio pagrindo buvo rastas runų užrašas, patvirtinantis pono Volianskio spėjimą. Jis išskaitė, jog tai yra *Lauma,* AΨΥAL (skaitoma iš dešinės į kairę). Žinoma, jog 1096 metais prūsai buvo tuose kraštuose ir stojo į mūšį su lenkais prie Goplo ežero[1]. Kaip tik tuomet jie galėjo pamesti savo deivės stabą, kuris išgulėjo žemėje daugiau nei septynis amžius. Šiandien tai lenkų armijos generolo Skažinskio (Skarżyński) nuosavybė. Statulėlės išmatavimai nežinomi.

[1] Dzieje narodu Litewskiego. T. III. S. 260.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 55). Informacija paimta iš jau minėto T. Volianskio laiško T. Narbutui (P. 19). Žr. pav.

[30] /P. 86, 2 pastraipos paskutinis sakinys/
Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, visiškai atsisakė šio sakinio (PE. L. 46).

[31] /P. 89, 1 pastraipos tęsinys/
Senovės vokiečiai garbino dievaites *Pilwith, Pilwis, Belewitt.*
Sakinys, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 55).

[32] /Ten pat, 2 pastraipos 1 sakinio pabaiga/
T. Narbuto manymu, antrajame leidime turėjo būti taip: „...o pati buvo laisvės, nepriklausomybės, malonumų, meilės poezijos motina" (sama zaś była matką swobody, wolności, miłośnej poezyi) (PE. L. 48).

[33] /P. 92, 3 pastraipos 1 sakinys/
Vietoj „žiūrėk 13-ąjį piešinį" turėtų būti: „V lentelės 35 piešinys" (PE. L. 50).

[34] /P. 95, 3 pastraipos tęsinys/
Kaune buvo rastas tos deivės stabas. Šio atradimo smulkmenas man papasakojo gerbiamas profesorius ponas Laurinavičius „Reikėtų priminti ir tai, — rašoma jo laiške, — jog amžiną atilsį kunigas Franckevičius, buvęs Kauno klebonas (klebonavęs maždaug prieš amžiną atilsį kun[igą] Pucilovskį) savo dienoraštyje (jis ir šiandien yra klebonijoje) taip aprašo šį įvykį: „Aš, norėdamas

savo bute, klebonijoje, pasidaryti sandėliuką, prieš išvykdamas į Kleboniškes, įsakiau nurodytoje vietoje, sienoje, iškirsti angą ir ją sutvirtinti. Ten dirbęs žmogus, išmušęs keletą sluoksnių plytų, aptiko kadaise įmūrytą cinkinę deivės Veneros statulėlę, kurią nunešė kunigui vikarui Mingailai. Kunigas vikaras, skrupulas, nelaukdamas mano sugrįžimo, įsakė tą antiką sudaužyti ir nucinkuoti prikaistuvus bei puodus. Ir įvyko taip, jog to paminklo, kurį senovės lietuvis (vadinasi, tam Dievui meldęsis) bandė išgelbėti nuo pražūties, mūsiškis bedievis Mingaila nenorėjo net pėdsako palikti". Tai apčiuopiamas įrodymas, jog kadaise buvo deivės Mildos stabai, kuriuos lietuviai itin garbino.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 55). Minėtas Kauno gimnazijos prefekto Simono Laurinavičiaus (Lawrinowicz) laiškas saugomas MAB RS (1835.XII.14(26). S. Laurinavičius M. Kosakovskiui? // F. 18. B. 185. L. 54—55). Laiško turinys bylotų, jog jis buvo rašytas ne tiesiogiai T. Narbutui, bet jam persiųstas. Nors, kaip galima spręsti iš kito autografo, istorikas su Kauno prefektu susirašinėjo asmeniškai (*Narbutt T.* Nowe odkrycie w przedmiocie starożytności Litewskich // Ten pat. F. 9. B. 1847. L. 1—4 (1854.VI.6(18). Jame T. Narbutas mini tą pačią deivės Mildos stabo atradimo Kaune, „toje lietuviškoje Kiterėje", istoriją. Kalba ir apie S. Laurinavičių, „kuris mirė sulaukęs beveik devyniasdešimties metų, beveik prieš devynerius metus" (Ten pat. L. 2). Rankraštyje istorikas aprašo ir kitą deivės Mildos statulėlę, kuri buvo rasta Vilniuje ir kuri buvo Adomo Honorijaus Kirkoro nuosavybė (Ten pat. L. 2—3). Minėtą deivės Mildos stabą T. Narbutas aprašo ir autografe, saugomame Vilniaus universitete (*Narbutt T.* Opisanie wizerunków bogów i ludzi historycznie pamiętnych w Muzeum Wileńskim znajduiących się // Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius (toliau — VU RS). F. 9. B. 2012. L. 8).

[35] /P. 98, 1 pastraipos 5 eilutė/
Istorikas, rengdamas antrąjį leidimą, įterpė žodį „baronas" (...Kaune pas poną *baroną* Bielskį...) (PE. L. 57).

[36] /P. 100, (17) išnaša/
Turimi omenyje Joachimo Lelevelio (1786—1861) tyrinėjimai istorinės geografijos srityje. T. Narbuto biblioteką puošė gausus istoriko veikalų rinkinys.

[37] /P. 102, 1 pastraipos tęsinys/
Yra padavimas, jog Žemaičiuose buvę septynios deivės parkos. Jas vadino Deivėmis Valdytojomis (*Dejwe—Walditoje*). Pirmoji verpdavo žmogaus gyvenimą kuodeliu, gautu iš Ukapirmo; ji buvo vadinama Verpėja (*Werpentie*). Antroji — Metėja (*Matantie*) —

vijo tuos verpalus. Trečioji — Audėja (*Audietoje*) — audė audeklą. Kol šis darbas vyko be pertraukos, žmogus jautėsi gerai — tiek moraliai, tiek fiziškai. Bet ketvirtoji — Gadintoja (*Gadintoja*) — savo pasakomis dažnai sugebėdavo anas atitraukti nuo darbo; jos dirbdavo arba blogai, arba visiškai nutraukdavo darbą. Tokiais atvejais žmogui imdavo nesisekti; dažnai toji pikta deivė vogčiomis imdavo gadinti darbą, ir žmogus tapdavo luošiu arba išsikraustydavo iš proto. Bet penktoji deivė — Sargė (*Sargietoje*) — tai pastebėjusi, anoms trims primindavo jų priedermes ir sergėdavo žmonių likimus. Ji, gražiai kalbėdama apie svarbius žmonių žygius, ragindavo deives pataisyti sugadintą arba pratęsti užmestą darbą. Šeštoji — Kirpėja (*Iszmintoje*) — visuomet budriai saugojusi lemtį, sergėjo akimirką, kada turėtų pasibaigti žmogaus gyvybės audimas; kaip mat lemties žirklėmis perkirpdavo audeklą ir nutraukdavo žmogaus gyvenimo tėkmę. Tuo tarpu septintoji deivė — Skalbėja (*Iszkalbtoje*) — paimdavo atkirptą audeklą, plaudavo jį, balindavo ir atiduodavo vyriausiajam dievui. Vėliau iš jo būdavo siuvami mirties marškiniai. Kartais vasaros naktį, mėnuliui šviečiant, tos deivės nužengdavo ant žemės, į puikius slėnius, esančius greta upių ir ežerų. Jeigu tose vietose jų garbintojai nedidelę aikštelę apdėdavo plokščiais, tarytum atsisėsti skirtais akmenimis (kiekvienas iš jų turėjo savo akmenį), tas aptvaras įgaudavo taisyklingo stačiakampio arba elipsės formą. Gerbėjai jas galėdavo stebėti iš tam tikro atstumo, bet vargas tam, kuris išdrįsdavo prisiartinti — jos be pasigailėjimo nužudydavo kiekvieną, kuris įžeisdavo jų garbę. Ir šiandien Zemaitijoje paprasta liaudis dainuoja dainas, turinčias kažkokį ryšį su tuo deivių verpėjų arba audėjų garbinimu. Viena prasideda taip:

O dewuti, dewužali!
Iszskalbk man amzuliali.

Kitas pastebėjimas: tokie akmenys tik kai kur, t. y. tik keliose vietose, buvo rasti toje Žemaitijos dalyje, kur gyveno hiriai ir herulai, t. y. Raseinių bei Upytės apskrityse. Ten turėjo vykti religinės apeigos, kurias atnešė ateiviai iš Brandenburgo (apie juos dar teks pakalbėti). Tame krašte galima rasti akivaizdesnių ir gausesnių tokių akmens paminklų pavyzdžių[1]. Ten liaudis juos vadina *Heiden,* arba *Heunen und Steinbette.* Yra ir įvairių liaudies padavimų. Žemaitiškas padavimas — tai nimfų bei mitinių senovės Vokietijos herojų puotų susiliejimas bei informacija apie septynias nemirtingąsias verpėjas, t. y. septynias dangaus planetas.

[1] *Bekmann J. C.* Historische Beschreibung der Chur- und Mark Brandenburg. Berlin, 1751 (Folio). B. 1. S. 348, 353, 363, 364 etc.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 65—66). Padavimą apie septynias deives istorikas paėmė iš L. A. Jucevičiaus monografijos „Lietuva" (Ludwik z Pokiewia. Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów skreślona przez Ludwika z Pokiewia. Wilno, 1846). Šio L. A. Jucevičiaus veikalo ištraukomis T. Narbutas papildė ne vieną savo „Istorijos" puslapį. Knyga buvo asmeninėje istoriko bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 20. Nr. 440). Tą patį padavimą atpasakojo ir S. Daukantas „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių", kuris taip pat buvo T. Narbuto rinkinyje (Ten pat. L. 23).

[38] /Ten pat, paragrafas „Upinė"/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, patikslino pavadinimą: vietoj „Upine" turėtų būti „Uppine" (PE. L. 61).

[39] /P. 110, naujas paragrafas/
Čeltyčios (*Czeltice*)
Tai buvo Baltijos jūros vandenų nimfos. Pajūrio žemaičių vaizduotėje jos įgaudavo dailių nuogų merginų, gyvenančių gintaro rūmuose, jūros gelmėse, pavidalą. Jos sugundydavo, nusiviliodavo į savo slėptuves dailius jaunikaičius, kurie jau niekuomet iš ten nebesugrįždavo[25]. Tų deivių karalienės vardas buvo Jūratė[26].

[25] Ex. kunigas L. A. Jucevičius (*Jucewicz L. A.* Wspomnienia Żmudzi. Art. „Baltyk").

[26] Ten pat.

Paragrafas, kuriuo T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 75). Istorikas šį papildymą padarė remdamasis L. A. Jucevičiaus monografija „Žemaičių žemės prisiminimai" (*Jucewicz L. A.* Wspomnienia Żmudzi. Wilno, 1842).

[40] /P. 112, 3 pastraipos 1 sakinys/
T. Narbutas, rengdamas spaudai antrąjį leidimą, atsisakė vardo „Vidmantas" (*Widymunda*) (PE. L. 69).

[41] /Ten pat, (25) išnaša/
Tai I. Danilavičiaus (1787—1843) darbas, kuriame buvo paskelbtas pluoštas Lietuvos metraščių (*Daniłowicz I.* Latopisiec Litwy i kronika ruska. Wilno, 1827). Minėtas I. Danilavičiaus rinkinys, davęs pradžią Lietuvos metraščių publikavimui, buvo T. Narbuto Saurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 13. Nr. 85).

[42] /P. 114, 2 pastraipos 2 ir 3 sakiniai/
Naujojoje redakcijoje istorikas nutarė atsisakyti sakinių: „Tuo įtikina lietuviškas pavadinimas, reiškiąs „Prie—Uosto" (*Nad—Portem*). Jūrų uostas grynai lietuviškai vadinasi Langas Marių,

anga, pro kurią galima leistis į jūrą (Ponieważ znaczenie litewskiego namianowania o tem przekonywa: które znaczy: *Nad Portem.* Port morski w litewskiej czystej mowie nazywa się *Langas mariu,* okno morza, otwór, przez który można puścić się na morze). Vietoj šių sakinių turėtų būti: „Senoji Palanga buvo išsidėsčiusi kalvos, vadinamos Olandiška Skrybėle, papėdėje" (Stara Poląga leżała u podnożu wzgórza zwanego Hollanderski Kapelusz) (PE. L. 70—71).

[43] /Ten pat, (27) išnaša/
Turimas omenyje T. Čackio (1765—1813) darbas (*Czacki T.* O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszem statucie dla Litwy 1529 roku wydanem. T. 1—2. Warszawa, 1800—1801). Jis buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 14. Nr. 118—119).

[44] /Ten pat, (28) išnaša/
Święcki T. Opis starożytnej Polski. Warszawa, 1828. Būtent šis veikalo ledimas buvo T. Narbuto bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 14. Nr. 146—147).

[45] /P. 118, 1 pastraipos 5 sakinio minties tęsinys/
Mongolai labai garbino namų slenksčius: tas, kuris praeidamas paliesdavo juos koja, būdavo baudžiamas. Už tokį neatsargumą jų krašte apaštalavę krikščionių vienuoliai būdavo mušami lazdomis ir net grasinama mirtimi. Grafas Jonas Potockis tokį garbinimą pastebėjo ir pas kalmukus (jie turėtų būti mongolų palikuonys), bet vis dėlto ne tokį ryškų, kaip tat matome buvus pas senovės lietuvius[1]. Senovės slavai specialiai darydavo žemas duris, kad ateinantysis arba išeinantysis nusilenktų slenksčiui[2].

[1] *Potocki J.* Podróż do Astrahanu // Dziennik Wileński. 1828. T. V. S. 293.

[2] *Bułharyn T.* Rossya. T. I.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 75). T. Narbutas Šaurų dvaro bibliotekoje saugojo visą „Dziennik Wileński" komplektą ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 19. Nr. 322—389); kurį jam pavyko surinkti Vilniaus kolekcionieriams padedant. Šį kartą istorikas turėjo omenyje straipsnį: Podróż Hrabiego Jana Potockiego do Astrachanu i okolic przyległych, w roku 1797 // Dziennik Wileński. 1828. T. V. S. 222—240; 284—304. T. Bulgarino (1789—1859) veikalas (Россия в историческом, статистическом, географическом и литературном отношениях. Ручная книга для русских всех сословий, Фадея Булгарина. Санкт-Петербург, 1837. Ч. I—II) buvo T. Narbuto Šaurų

dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 13. Nr. 91—94). Istoriko archyve buvo saugomas ir T. Bulgarino laiškas, rašytas T. Narbutui po LTI pirmo tomo pasirodymo (Dorpatas, 1836.I.9(21). T. Bulgarinas T. Narbutui // MAB RS. F. 18. B. 185. L. 27).

[46] /P. 120, 1 pastraipos 1 sakinio minties tęsinys/
Žemaičiuose jis buvo dievinamas *Dimstipo* vardu ir priklausė naminių gyvulių grupei[1].

[1] *Rostowski.* Hist. Litw. S. 118.

Sakinys, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 176). Jėzuitų istoriko S. Rostovskio (1711—1784) veikalas (Litvanicarum Societatis Iesu historiarum provincialium. Auct. Stanislao Rostowski ex eadem societate et provincia sacerdote. Vilna, 1768) buvo T. Narbuto Šaurų bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 17. Nr. 248).

[47] /P. 123, 4 pastraipos 2 sakinio minties tęsinys/
Kai kas Lietuvos vardą kildino iš to dievuko, t. y. iš lietaus, nes tas kraštas visuomet buvo lietingas. Napoleonas yra pasakęs: „Lietuvoje yra penktasis elementas, t. y. balos!"[1]. Negalima ginčyti, jog Lietuva, kuri ir dabar turi didžiulių miškų, buvo labai drėgnas kraštas; ir dabar vasaros čia yra labai lietingos. Taigi šios išvados patvirtina mūsų spėjimus dėl šio krašto vardo kilmės.

[1] *Tadeusz Bulharyn.* Rossya. T. 1. S. 137, 153.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 85).

[48] /P. 127, 1 pastraipos 3 eilutė/
Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, vardą Derintojas (*Derfint*) pakeitė Bedarbinkiu (*Bedarbinkus*) (PE. L. 81).

[49] /P. 130, (7) išnaša/
Tai žymaus lenkų poeto ir istoriko Adomo Stanislovo Naruševičiaus (1733—1796) veikalas (*Naruszewicz A.* Historya narodu Polskiego, od początku chrześciaństwa. T. 1—7. Warszawa, 1803—1804). Kaip byloja T. Narbuto bibliotekos knygų sąrašas, istorikas turėjo ir kitą, 1824 metų, leidimą ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 12. Nr. 67—73).

[50] /P. 134, 4 pastraipos 10 eilutė/
Korektūros klaida. Turėtų būti: „...Succubis et Incubis" (PE. L. 88).

[51] /Ten pat, (11) išnaša/
Schütz Caspar. Rerum Prussicarum historia. Gedani, 1769.

[52] /P. 136, 3 pastraipos tęsinys/
Kiti mano, jog turėtų vadintis pirštukais (*Pirsztuki*) — nuo žodžio pirštas (*Pirsztas*), nes tos mitinės būtybės buvo mažos kaip rankos pirštai. Vokiečiai dėl tos pačios priežasties juos vadino *Däumling*. Pas čekus taip pat būta panašaus [dievuko], vadinto *Pidimužik*.
Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 95).

[53] /P. 139, (17) išnaša/
Turima omenyje Olafo Monsono (1490—1558) „Šiaurės tautų istorija" (*Olaus Magnus*. Gentium septentrionalium historiae. 1652 // [*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 16. Nr. 216).

[54] /P. 140, 2 pastraipos tęsinys/
Be jokios abejonės, ne tik patys seniausi, bet ir paskutiniai stabmeldžiai Šiaurės Europoje buvo samojedai: juk žinome, kad dar XVII amžiuje prie Baltosios jūros, t. y. prie Šiaurės vandenyno, gyveno ši tauta, garbinusi dangaus kūnus[19].

[19] Biblioteka dla čtenija, 1836. IV. S. 86. Ten rašoma, jog arkidjakonas Povilas, kartu su Sirijos patriarchu viešėdamas Maskvoje, papasakojo apie pavaldžias Rusijos carui tautas, kurios garbino kaip dievus dangaus kūnus: saulę, mėnulį, žvaigždes ir kai kuriuos žvėris. Jis tuos žmones vadino lobanais (dabar — samojedai). Jie nežinojo, kas yra duona, valgė tik žalią mėsą, žuvį, taip pat žvėrių bei žmonių lavonus. Maskvos patriarchas Nikonas pasiūlė samojedams atiduoti vieną abatą, pavarde Servianskis, kuris buvo nuteistas mirties bausme už tai, kad, lankydamasis su savo patriarchu Maskvoje, išdrįso [jo akivaizdoje] rūkyti pypkę. Samojedai atsakė: „Gerasis ganytojau, jeigu tu turi mirčiai pašvęstų žmonių, būk ramus, jie bus nubausti. Atiduok juos mums suvalgyti. Daug džiaugsmo mums suteiksi". Tikriausiai iš čia ir kilo samojedų vardas.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 94). *Савельев П. С.* Странствование Арабского патриарха Макария из Алеппо в Москву, при царе Алексее Михайловиче, из записок его архидиакона // Библиотека для чтения. Санкт-Петербург, 1836. Т. XV. Ч. III. С. 1—23; 60—112 (Nikono pokalbis su samojedais: P. 94—96). Straipsnyje samojedų tautos vadinamos lobanais (anot arkidjakono Povilo, tai rusiškasis šių Šiaurės tautų pavadinimas).

[55] /P. 142, paragrafo pavadinimas/.
T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, patikslino pavadinimą: „Menuo" vietoj „Menes" (PE. L. 93).

[56] /P. 143 ir kitur/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, visur žodį „Dainos“ keitė į „Daines“ (PE. L. 96 ir kitur). Galima spėti, jog tai buvo padaryta nusižiūrėjus į S. Daukanto istorikui atsiųstas „Daines žemaičių“ (Peterburgas. 1846.VI.24(VII.6). S. Daukantas T. Narbutui // S. Daukantas. Raštai. T. II. Vilnius, 1976. P. 767).

[57] /P. 147, naujas IV skyriaus paragrafas (be pavadinimo)/
Laiške iš Raseinių gavau tokią informaciją: „Kai sužinojau apie vieną senelį bajorą, gyvenusį Kretingos apylinkėse ir garsėjusį didele išmintimi, meteorologinių, politinių bei visuomeninių įvykių prognozavimu, specialiai nuvykau pas jį dėdamasis, jog noriu gauti patarimą. Tai buvo labai reikšmingo veido, apie 65 metų amžiaus žmogus, gyvenantis visiškai pasiturinčiai. Mane priėmė maloniai. Pradėjome šnekučiuotis ir prašnekėjome nuo vakaro iki vėlyvos nakties (turėjau su savimi pasiėmęs keletą butelaičių). Supratau, jog visas jo žinojimas yra pagrįstas senų padavimų, ūkininkavimo bei medicinos paslapčių išmanymu. Visa tai, kartu ir įgimtas sąmojus darė jį tikrai nepaprastu žmogumi. Galų gale kalba pasisuko apie dangaus kūnus, apie kuriuos taip man sakė: „Senovės lietuviai, būdami pagonys, garbino dangaus kūnus, kaip ir kitas žemės dievybes, iš kitokios minties atsiradusias, ir kurias vargu ar būtų įmanoma suskaičiuoti, nes šis senovės tikėjimas buvo užmirštas. Bet apie dangaus kūnus išliko daugiau žinių, todėl apsakysiu, ką žinau iš senų ir protingų valstiečių pasakojimų, tarp kurių dar ir dabar galima rasti tokių, kurie mena tik padavimuose ir dainose užfiksuotą praeitį — tik juose lietuviška dvasia dar tebegyvena. Tas suvokimas gali atrodyti juokingas, neįtikėtinas, bet jį reikia gerbti, nes jis yra senas, net labai senas. O kas gali pasakyti, kiek tikros tiesos slypi senolių pasakose? Lietuviai saulę prilygino aukso keptuvei, kurioje kaista amžinasis aliejus, kuris reikalingas pasauliui apšviesti ir sušildyti. Ši dangaus keptuvė dėl tos priežasties, kad yra labai toli nuo žemės, atrodo tokio pat dydžio kaip ir keptuvė, kurioje bobos blynus kepa. Mėnulis, būdamas pilnatyje, iš pažiūros yra tokio pat dydžio kaip saulė, o juk jis yra tūkstantį kartų arčiau žemės negu žemė nuo saulės. Jeigu mėnulis nukristų ant saulės, tai būtų taip pat, kai musė įkristų į sriubos lėkštę. Tačiau, jeigu jis nukristų ant žemės, tai savo nuolaužomis užgriozdytų beveik ketvirtadalį jos paviršiaus. Mėnulis yra rutulio formos kūnas, kaip obuolys; ant jo yra dėmės, juoduliai, t. y. kaip ant obuolių būva. Iš to matyti, jog ir žemė turėtų būti panašios formos, nes priešingu atveju dangaus kūnams būtų neįmanoma taip reguliariai aplink ją suktis. Žvaigždės — tai saulės, esančios labai toli nuo žemės, o kitos galbūt tokios pat prigimties kaip ir mėnulis. Gamtoje nėra nieko neišbaigto, išskyrus pačią pasaulio erdvę. Ir sau-

lė, ir mėnulis, ir žvaigždės, ir žemė turi savo pabaigą, nes turėjo pradžią. Tik vienas Dievas, kuris nėra niekieno sukurtas, kurio būstas yra toji begalinė erdvė, tik jis vienas ir tik toji erdvė neturi pabaigos". Tai tokį astronomijos supratimą, kaip rašo mano korespondentas, turėjo senovės lietuviai, o mums jį priminė tas seneliukas[1].

[1] Laiško, gauto iš Raseinių, fragmentas.

Paragrafas, kuriuo T. Narbutas papildė skyrių, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 104—105). Galima spėti, jog šio laiško autorius, t. y. Raseinių korespondentas, galėjo būti ir Simonas Stanevičius (1799—1848).

[58] /P. 150, (2) išnaša/
Helmoldus et Arnoldus. Chronica Slavorum. Lubecae, 1760.

[59] /P. 153, (5) išnaša/
Jono Dlugošo (1415—1480) „Lenkijos istorijos" Leipcigo leidimas (*Dlugoss Joannes.* Historiae polonicae. T. 1—2. Lipsiae, 1711—1712) buvo istoriko Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 21. Nr. 464).

[60] /P. 156, 3 pastraipos tęsinys/
Lietuviai turi apie žalčius daugybę pasakojimų ir padavimų, kuriuos visus čia išpasakoti reikėtų daug laiko. Tačiau tarp jų negalima nepaminėti tų, kuriuos pasakoja kunigas L. A. Jucevičius[1]. Lietuviai tam tikriems burtams naudodavo žvakes, pagamintas iš žalčio taukų, nes, tokią žvakę uždegus, atvykdavo žalčių karalius su visa didžiule roplių svita. Burtininkui visuomet į naudą išeidavo šios rūšies fetišų vartojimas.

Kaip buvo įsišaknijęs tikėjimas žalčiais, kaip dievais-globėjais, užtenka pateikti pavyzdį iš jėzuitų pastebėjimų XVII amžiaus pradžioje. Šie kunigai vienoje greta Vilniaus esančio kaimo mokykloje, mokydami vaikus katekizmo, ant vieno mokinio kaklo pastebėjo kabantį maišelį. Vaikas, paklaustas, kas ten yra, atsakė: „Mano dievas, kurį man davė motina". Atrišus maišelį, jie išvydo dvi žalčio galvas. Kai iš vaiko atėmė fetišą, jis labai nusiminė, ėmė karščiuoti. Charizmos ir šventumo padedami jėzuitai jį išgydė[2].

[1] *Jucewicz L. A.* Przysłowia ludu Litewskiego. Wilno, 1840. S. 62.

[2] *Joannes Argentinus.* De rebus societatis Jesu in Regno Poloniae. Cracoviae, 1620. P. 27.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 115). Šis veikalas buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 18. Nr. 255).

[61] /P. 159, 1 pastraipos 1 sakinio minties tęsinys/
Amerikos indėnai išsaugojo atmintį apie akmenų garbinimą, nes jie, kaip sako vienas keliauninkas, savo lopšiu yra artimesni žmonių padermei, tuo labiau — daugiau prisirišę prie žemės ir prie būtybių, esančių jos įsčiose. Net pasikeitus apšvietai ir religijai, indėnai akmenis laikė talismanais[1]. 1583 metais jėzuitai, apaštalaudami Žemaitijoje, aptiko tam tikrų didelių akmenų garbinimo pėdsakus[2].

[1] Podróż Humboltа i Bomplanda.

[2] *Rostowski.* Litwa. K. 1. S. 118.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 115). Tikriausiai T. Narbutas šią informaciją paėmė iš keliautojo ir mokslininko barono Frideriko Aleksandro fon Humbolto (1769—1859) kelionių aprašymo (*Humboldt A. von und Bonplandt A.* Reise in die Aequinoctiol-Gegenden des neuen Continents in den Jahren 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 und 1804. T. 1—6. Stuttgart-Tübingen, 1815—1832).

[62] /P. 161, paragrafo „Elnias" tęsinys ir naujas paragrafas „Gandras"/
Dar derėtų pakalbėti apie lietuviškus dievų, žmonių ir t. t. pavirtimus į žvėris ir atvirkščiai — žvėrių į žmones. Šio reiškinio pėdsakai yra išlikę lietuvių genties tautų liaudies pasakojimuose. Vis dėlto savo tyrinėjimo metu neturėjau galimybės šiuo klausimu padaryti tam tikrų stebėjimų ir tuščiomis pasakomis nevarginsiu savo skaitytojo. O taip atsitiktų, jeigu aš pateikčiau ilgą legendą apie gegužės pavirtimą, kurio aprašymu ekskunigas Adomas Jucevičius užėmė nemenką „Tygodnik Petersburski" (1836. Nr. 28) dalį. Vis dėlto patį pavirtimo turinį privalau aprašyti.

Vieno Lietuvos bajoro duktė ypač garsėjo prisirišimu prie trijų savo brolių. Labiausiai jai patikdavę, kai galėdavo jiems pasimeilinti: siuvinėti gūnias, austi juostas. Kartą atsitiko taip, kad jie išėjo į karą ir visi trys žuvo; pavasarį į namus sugrįžo tik jų žirgai. Sesuo, gailesčio pagauta, metė tėvų namus ir, netekusi proto, graudžiai vaitojo klajodama po įvairias vietas. Deivės ją pavertusios geguže.

Gandras

Atsitiko taip, jog priviso daugybė šliužų, kurie žmonėms ėmė darytis nebepakenčiami. Žmonėms pareikalavus, vienas iš dievų surinko visus mūsų krašto šliužus ir, sukišęs į daugybę šikšninių maišų, įsakė žmonėms nešti juos prie jūros ir nuskandinti, bet su sąlyga, kad neatrištų maišų ir nepažiūrėtų, kas juose yra. Tarp tų, kurie nešė maišus, buvo viena moteris, apsitaisiusi baltais marškiniais ir juodu sijonu (taip ir šiandien vasarą vilki lietuvaitės). Ji, negalėdama nugalėti smalsumo, atrišo maišą, ir iš jo

išsmukę šliužai vėl po pasaulį išsilakstė. Todėl dievai ją pavertė gandru, kurio priedermė yra pasaulį išvalyti nuo šliužų.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 114). Visa ši medžiaga T. Narbuto buvo paimta iš jau ne kartą minėto L. A. Jucevičiaus veikalo „Lietuva" dalies, pavadintos „Metamorfozės lietuvių mitologijoje".

[63] /P. 161, 3 pastraipos tęsinys/
Lietuvių kalboje žodis *Galu* reiškia, kad gāli, tai yra turi galimybę kažką padaryti. Jį taria *Gajlu* arba *Gejlu, Gelu,* priklausomai nuo tarmės. Iš čia tikriausiai yra kilęs lietuviškas Gelono (*Gellon*) archetipas.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 114).

[64] /P. 162, 8 eilutė nuo viršaus/
Vietoj žodžio „rytų" (wschodu), T. Narbutas pakeitė „vakarų" (zachodu) (PE. L. 112).

[65] /P. 164, 1 pastraipos 10 eilutė/
Žodį „džiaugsmas" (radość) autorius pakeitė žodžiu „meilė" (kochanie) (PE. L. 113).

[66] /Ten pat, nauja (5) išnaša/
[5] Słownik Szyrwida. S. 96.

Šia išnaša T. Narbutas patikslino anksčiau minėtą pataisą „Olgos *meilė*[5]" (Ten pat).

[67] /P. 166, 3 pastraipos tęsinys/
Pas slavus būta įsivaizdavimo apie milžiną, nešantį ant pečių mažesnio ūgio žmogų (kažkas panašaus į mūsiškį Alkį); tai rodo vieno Prilvico stabo piešinys[1]. Pagal runų įrašo šifruotę tai turėtų būti Belbohas (*Bielboh*).

[1] *Masch.* Altertümer der Obotriten (Pieš. Nr. 15. P. 151); *Bulharyn T.* Rossya. T. 1. Rycina Nr. 3.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 124).

[68] /P. 168, 1 pastraipos tęsinys/
Apie šio lobio suradimą Švėkšnos klebono kunigo kanauninko Juozapo Januškevičiaus sode buvo žinoma visiems to krašto gyventojams. Amžiną atilsį Raseinių maršalka Jurgis Plioteris turėjo keletą tokių auksinių monetų. Taip tvirtina ponas Simonas Stanevičius, filosofijos magistras, lietuviškų dainų rinkinio autorius, man rašytame laiške (Raseiniai. 1836.IV.19).

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 124).
Tai 1836 metų balandžio 16(!) dienos Simono Stanevičiaus laiškas T. Narbutui (Raseiniai. 1836.IV.16(28). S. Stanevičius T. Narbutui // *Simonas Stanevičius.* Raštai. Vilnius, 1967. P. 417—423).

[69] /Ten pat, (9) išnaša/
Turimas omenyje straipsnis: *Narbutt T.* Badanie starożytności litewskich. Domniemanie o dawnych Litwinach // Tygodnik Wileński. 1817. T. III. S. 273—282.

[70] /P. 174, 1 pastraipos tęsinys/
Žemaičiai manė, jog, kai užges amžinoji ugnis, Perkūnas sušals, o dievai užmigs; religijos pasikeitimą aiškino tuo, kad krikščionys tą ugnį užgesino[1].
[1] *Rostowski.* Historia Litwy. S. 118.
Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 124).

[71] /Ten pat, (3) išnašos tęsinys/
Patys seniausi indai turėjo paprotį, šventindami upes, prie dviejų upių santakos statyti šventoves ir ten atlikti tokį garbinimą (*Hiegels.* Reise nach Indien). Jis šį paprotį, menantį seniausius budizmo principus, pastebėjo Kašmiro žemumoje.
Tekstas, kuriuo autorius papildė išnašą, rengdamas spaudai antrąjį leidimą (Ten pat).

[72] /P. 177, 1 pastraipos tęsinys/
Pamenu, jog skandinavų mitologijoje yra Išminties šaltinis, kuriame uosis Igdrasilis (arba Idrasibas) maitina vieną savo šaknį. Ežerą valdo išminčių išminčius Mimiras. Kai Odinas panorėjo atsigerti iš to šaltinio, tai turėjo už tai atiduoti vieną savo akį. Tai labai įdomus sutapimas, o galbūt ir pamėgdžiojimas reiškinio, apie kurį kalbame.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 133).

[73] /Ten pat, 6 pastraipos tęsinys/
Šventieji ežerai yra Lenkijos Karalystės Augustavo gubernijoje.
Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 134).

[74] /Ten pat, nauja (6) išnaša/
[6] Tikrieji lietuviai ežerą vadina Gerve (*Gerwe*).
Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafo „Šventieji ežerai" pirmąją pastraipą (PEĮ. L. 133).

[75] /P. 180, 1 pastraipos tęsinys/
Nerska Maskvos gubernijoje.
Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė pastraipą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 128).

[76] /Ten pat, (6) išnaša/
Tai geografo Konrado Malte-Bruno (1775—1826) veikalas (*Malte-Brun C.* Dictionnaire geographique universal. Paris, 1831). Knyga buvo asmeninėje T. Narbuto bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 15. Nr. 184).

[77] /P. 185, (10) išnaša/
Tikriausiai tai poeto ir teologo Tomo Treterio (1550—1610) veikalas: Vitae Episcoporum Posnaniensium per Joannem Longini seu Długossium conscriptae, nunc primum opera Th. Treteri cum earundem supplemento in lucem editae. Brunsberga, 1604.

[78] /P. 186, (12) išnaša/
Turimi omenyje straipsniai: Portret na blasze rytowany teologa pomorskiego Jakóba Fabriciusza, zachowujący się w zbiorze zabytków starożytności litewskich Pana Dyonizego Paszkiewicza. Tudzież, wzmianka o pracach i badaniach profesora królewiecskiego Pana Rhesa w przedmiocie starożytności litewskich // Dziennik Wileński. T. VI. Rok 1817. S. 502—506; Wyjątek z pszczółki w Baublu. Poezije w języku Litewskim zawierającej z godłem: Sed tamen et parvae nonnulla est gratia musae (Martialis) // Dziennik Warszawski. 1829. T. XV (Nr. 44). S. 12—16.

[79] /Ten pat, (13) išnaša/
Hennenberger C. Erklärung der Preussischen grösseren Landtafel oder Mappen. Königsberg in Pr., 1595.

[80] /P. 187, 6 pastraipos tęsinys/
Lydoje, ant senovinės pilies pylimo, nuo neatmenamų laikų auga dvi pušys. Visi mano jas esant labai senas, jų kamienai nepaprastai stori, bet ne aukšti, o šakos sudaro savotišką baldakimą, kuris yra tokiame pat aukštyje kaip ir ilgo pylimo nuokalnė. Kai kurie gamtininkai, nuodugniai apžiūrėję tuos medžius, priskyrė juos tam tikrai mūsų krašte jau išnykusiai pušų rūšiai. Kažkoks svetimšalis botanikas, kuris rinko sėklas, pravažiuodamas pro Lydą, stabtelėjo norėdamas tą rūšį įveisti savo sode. Taip man pasakojo to įvykio liudytojas. Kad ir kaip ten būtų, bet Lydos gyventojai nuo seno tuos medžius ypač garbina ir laiko juos šventais. Medžius gerbia ir žydai. Iš pradžių pušys buvo trys, bet 1820 metais policija leido (ar tai įsakė) tas pušis nukirsti. Liaudis sunerimo; netrukus po šio įvykio kilo gaisras ir sudegė du trečdaliai miesto pastatų, esančių greta pilies. Žydai tuomet įro-

dinėjo ir šiandien tvirtina, jog miestą tokia nelaimė ištiko dėl bedieviško šventos pušies nukirtimo. Jie pateikia tokį argumentą, beveik įrodymą: sudegė mediniai namai, išsidėstę iš visų trijų pilies pusių, vėjas visa jėga ugnį pūtė taip, jog anapus Lydos pilies, už kūdros, per keletą sieksnių sudegė visi klojimai, bet pušys išliko.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 136).

[81] /Ten pat, (15) išnaša/
Adamus (Bremensis). Historia ecclesiastica... eiusdem auctoris libellus de situ Daniae // Scriptores rerum Germanicarum. Francofurti, 1609. P. 1—76.

[82] /P. 188, 4 pastraipos tęsinys/
Žemaičiuose šventas medis buvo šermukšnis[17a].

[17a] *Jucewicz.* Litwa. S. 86; *Rostowski.* Hist. Litwy. S. 118.

Sakinys, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 144).

[83] /Ten pat, (18) išnaša/
Turimas omenyje pranciškonų pamokslininko Antano Gžibovskio (XVIII amžiaus pirmoji pusė) darbas (*Grzybowski A.* Skarb nieoszacowany OO. Franciszkanów litewskich, to jest ciała Franciszkanów męczenników pod ziemią zachowane. Wilno, 1740). Ši knyga buvo asmeninėje T. Narbuto bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 15. Nr. 188).

[84] /P. 189, (19) išnaša/
Tai keliautojo, istoriko Jono Potockio (1761—1815) knyga, išleista J. Klaproto (Klaproth) jėgomis Paryžiuje.

[85] /P. 191, 2 pastraipos 8 eilutės sakinio minties tęsinys/
Kauno miesto dievo-globėjo (*Penatis*) stabas. Iš grafo Mykolo Kosakovskio, buvusio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lauko raštininko, gavau informaciją apie tai, jog Kaune buvo rastas nežinomo dievo stabas. Kai 1818 metais Kaune buvo statoma muitinė, to pastato kampas pateko į vietą, kur buvo dalis apgriuvusio mūro, visų vadinamo Perkūno namais. Magistrato valdininkas Pulokolovskis, valydamas tuos griuvėsius, rado ten kadaise įmūrytą bronzinę apie šešių colių aukščio statulėlę, vaizduojančią sukryžiuotomis kojomis būtybę, kuri ant galvos laikė miesto vaizdą, t. y. bokštus, namus ir bažnyčias, o vienoje rankoje — tris žuvis. 1820 metais grafas tą statulėlę nusiuntė į Varšuvos Mokslo bičiulių draugiją. Draugijoje buvo nutarta, jog figūrėlė yra indiškos kilmės: tokią išvadą padarė remdamiesi tik panašumu. 1831 metais tas senovės paminklas kartu su visu draugijos muziejumi

buvo išvežtas į Sankt-Peterburgą. Mes neabejojame, jog tai buvo lietuviškas dievukas, galbūt vienas iš pačių seniausių tautos stabų, kurį iš Rytų buvo atsigabenę Tautos Tėvai. Todėl jo išvaizda, t. y. kūno sudėjimas, galėjo būti orientalistinis. Tai turėjo būti vienas iš penatų; šios rūšies dievai visuomet būdavo vaizduojami sėdintys rytietiškai, nes jie buvo kilę iš Rytų. Tokia buvo ir pono Kosakovskio nuomonė: tai buvęs Kauno miesto dievas-globėjas, apie ką byloja jo karūna. Trys žuvys tikriausiai simbolizavo tris pro Kauną arba netoli jo tekančias upes: Nerį, Nemuną ir Nevėžį. Kad ir kaip ten būtų buvę, Varšuvos draugijos nuomonei pritarė ne visi mokslininkai, net pačioje Varšuvoje. Apie tai 1836 metais man rašė vienas iš tenykščių korespondentų, į kurį buvau kreipęsis tuo klausimu.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas spaudai antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 144).
Šią informaciją, kaip minima pačiame tekste, T. Narbutas gavo iš M. Kosakovskio, kurią savo ruožtu jam buvo suteikęs S. Laurinavičius (Kaunas? 1835.XII.14(26). S. Laurinavičius M. Kosakovskiui? // MAB RS. F. 18. B. 185. L. 54).

[86] /Ten pat, (20) išnaša/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, išnašą patikslino: buvo išbraukti žodžiai „bene brolio“ (*podobno brata*) (PE. L. 141). Tai rodo, jog istorikas tuo metu, kai buvo daroma ši pataisa, jau neabejojo, kad Lietuvos bajorų herbyno autorius buvo pats A. Vijūkas-Kojalavičius. Dar daugiau, tuo metu, kai buvo tikslinama ši pataisa, T. Narbutas jau buvo puikaus šio „Herbyno“ nuorašo, padaryto paties S. Daukanto ranka, savininkas.
Išnašoje minimas Porickas — miestelis ir dvaras Voluinėje, nuo 1694 metų priklausęs Čackių šeimai. Ilgą laiką Poricke gyveno ir Tadas Čackis (1765—1813) — istorikas, visuomenės veikėjas, švietėjas. Porickas garsėjo didžiule biblioteka, kurios dalį po T. Čackio mirties nupirko Čartoriskių šeima ir pergabeno į Pulavus.

[87] /Ten pat, nauja išnaša/
[21] 1701 metais Černigove, Boriso ir Glebo vienuolyne, kasant pamatus varpinei, žemėje buvo rastas kažkokio pagoniško dievo stabas, pagamintas iš aukštos prabos sidabro. Imperatorius Petras I įsakė iš to aukštos prabos sidabro padaryti Karališkuosius vartus to vienuolyno cerkvei (*Orlow J.* Pamiatnik... T. III. S. 19). Šis neatsargus stabo sunaikinimas pražudė svarbų atradimą. Liko tik pėdsakas, jog būta brangių sidabro stabų — savų arba iš lietuvių gautų. Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, patikslindamas pastraipos 8 eilutės sakinio mintį, pridėjo naują išnašą (PE. L. 140).

88 /P. 192, 1 pastraipos 2 eilutės sakinio minties tęsinys/
Ponas Tadas Volianskis suteikė mums panašaus pakabučio piešinį. Griaustinio dievukas, sėdintis ant debesų (kaip Jupiteris ant erelio) ir grojantis litaurais. Ant jo karūnuotos galvos yra žvaigždėtas dangaus skliautas — visa tai primena Paukščių taką (*Via lactea, Pauksztu-Kielas*). Žaibo strėlė spindi kartu su keletu kitų griaustinio akmenų. Ten esantį užrašą p/onas/ Volianskis skaito kaip „Jessa" ir teigia, jog tokia buvusi Jupiterio-Griaustinio ypatybė. Ji buvusi kitokia nei tikrojo Perkūno, t. y. Keršytojo, — tokio kaip romėnų, kurių griaustinio dievas turėjęs du simbolius, t. y. *Jupiter tonans* arba *Jupiter fulgurator*. Pirmąjį būdavo galima pastebėti tik danguje prieš griaustinį, ir jis yra vadinamas *Jessa*, o antrąjį galima matyti tik su savo strėlėmis, t. y. žaibais, besivejantį blogį. Pastarasis dievas buvo vadinamas Perkūnu, o slaviškai — Perunu. Lietuvių mitologijoje *Jessa nėra*. Vadinasi, buvo tik Jupiteris, turėjęs antrąją ypatybę.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 145). Tai informacija, kurią T. Narbutas gavo iš jau minėto T. Volianskio laiško (P. 10—11) (žr. 9 iliustraciją).

89 /Ten pat, nenurodyta vieta/
P/onas/ Tad/as/ Volianskis suteikė mums numizmatinio radinio piešinį su tokiu aprašymu: „Didelis auksinis medalionas; apie pusantro colio skersmens. Biustas su vainiku; iš kairės pusės, priešais jį, rūksta aukų dūmai. Žinoma, jog šiam pragaro dievukui nuolat buvo deginama lajinė lempa. Lotyniškas užrašas susipynęs su šiaurinėmis runomis: AFVMI CMNHFMIF . Aš jį skaitau taip: *Afumiegem Pikollio Ellychnium*, t. y. smilkau Pikolį dūmais nuo lempos dagties". (Ištrauka iš veikalo: *Trogilli Arnkiel*. Hamburg, 1703. T. III. S. 144.) Buvo iškastas Fiūno saloje (pagal Tomą Bartoliną. K. 2. D. 9. P. 461). Dabar saugomas Danijos lobyne.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 26). Tai ištrauka iš jau minėto T. Volianskio laiško T. Narbutui (P. 17) (žr. 9 iliustraciją).

90 /Ten pat/
Ponas Tadas Volianskis suteikė mums numizmatinio radinio piešinį su tokiu aprašymu: „Auksinis medalionas, kiek didesnio nei colis skersmens, su ausele pakabinimui. Dievaičio Gardaičio — žvejų ir jūreivių globėjo — kairysis profilis su šalmu; apačioje žuvis, o šone, prieš veidą, ištempta burė, žmogelio galvutė ir raidė „G" — pirmoji vardo „Gardaitis" raidė" (*Trogilli Arnkiel*. Hamburg, 1703. T. III. P. 144). Rasta žemėje Zelandijos saloje. Dabar Danijos lobyne.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas naująjį leidimą (PEĮ. L. 26). Tai informacija iš jau minėto T. Volianskio laiško T, Narbutui (P. 17) (žr. 9 iliustraciją).

91 /Ten pat/
Ponas Tadas Volianskis suteikė mums numizmatinio radinio piešinį su tokiu aprašymu: „Auksinis medalionas 1/3 colio skersmens, priklausęs turtų ir lobių dievaičiui Pilvitui. Labai prašmatnūs šarvai ir šalmas, papuošti daugybe brangakmenių; aplink jį — spinduliuojantis vainikas. Iš abiejų pusių venedų runomis užrašytas dievaičio (dievaitės) vardas, padalytas į dvi dalis: 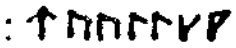 (skaityti atvirkščiai) — PYLL—WIT. Jis yra pono Tomseno, Karališkojo Danijos numizmatikos kabineto direktoriaus, paskelbtoje lentelėje (Nr. 1. Lent. I)".

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 45). Tai informacija iš jau minėto T. Volianskio laiško T. Narbutui (P. 17). Tekste minimas „ponas Tomsenas" (Thomsen) — tai karališkasis Danijos patarėjas Kopenhagoje, karališkųjų senienų ir numizmatikos kabinetų, paveikslų bei kitų danų muziejaus skyrių direktorius, kuris apie 1833 metus pradėjo skelbti ir aiškinti jo paties ir privačių asmenų kolekcijose buvusias senienas. (Nordisk Tidskrift for Oldkindighed. 1833. T. II; Annaler for nordisk Oldkyndighed. 1842—1843). Daugelis čia aprašomų piešinių buvo paimta būtent iš Tomseno paskelbtų rinkinių (žr. 9 iliustracijos 46 piešinį teksto gale).

92 /Ten pat/
Pabaltijo slavai taip pat garbino Kurchą. Ponas Tadas Volianskis pateikė mums numizmatinio radinio piešinį su tokiu aprašymu: „Auksinis medalionas, dviejų colių ir dviejų linijų (1 lenkiška linija — 1/12 colio, 1 rusiška linija — 1/10 colio — *R. G.*) [skersmens]. Jis skirtas Samborui, Pabaltijo slavų karaliukui, derliaus, vaisių ir daržininkystės dievukui, kurio vardas buvo Kurchas. Nedailus, vos galima suprasti, jog tai raitelis su sakalu. Raidės užrašytos ratu: lotyniškas užrašas, venedų runomis, pagal mano aiškinimą: 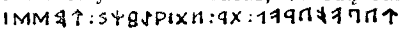 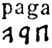 (*Immolavit Samborius dux Krucho olitori*). To dievaičio vardo užraše raidė „o" yra įterpta į vidurį, o ne į pabaigą, vadinasi, yra *Koruch* vietoj *Krucho,* o vietoje raidės „ch", kuri nebuvo žinoma venedų runų abėcėlėje, buvo naudojama dviguba „gg" (11), kurios, sujungtos į vieną raidę , skaitoma kaip „CH". (Litografiją paėmiau iš Tomseno II lentelės, 22 piešinio)".

Antrasis numizmatinis radinys tos pačios kilmės su tokiu aprašymu: „Medalionas su kiek dailesniu raiteliu, be paukščio. Užrašas tik trimis runomis: MO.K. Turėtų būti skaitoma iš dešinės į kairę, tuomet atsirastų žodis .KOM, t. y. *Kohma* — puotų ir ap-

sivalgymo dievaičio vardas. Taškas, esantis prieš raidę „K", rodo, kad žodis yra sutrumpintas. Todėl, mano nuomone, reikėtų skaityti: *Kurcho, optimo maximo.* O tai yra toks pat užrašas kaip ir ant kai kurių romėniškų medalių; jis reiškia IOVI OPTIMO MAXIMO. Taip pat kaip ir ant Volgasto miesto globėjo Jaruvito skydo, ant kurio radau tokį užrašą: *„Tutori Volgastiensi, optimo maximo Jurowito".* Lotynų kalbą slavai venedai ir lietuviai vartojo kaip diplomatinę kalbą. (Tą pakabučio piešinį paėmiau iš Tomseno III lentelės 34 piešinio)".

Trečiasis [radinys] to paties asmens man duotas yra su tokiu aprašymu: „Pakabutis toks, kaip ir Berlyno muziejuje, tačiau raitelis iš dešinės pusės, tuo tarpu pirmojo buvo iš kairės. Raidės tos pačios".

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 45). Tai informacija iš jau minėto T. Volianskio laiško (P. 18) (žr. 9 iliustracijos 49, 50 ir 51 piešinį teksto gale).

[93] /P. 194, nenurodyta vieta/

Dėl Santvaro atvaizdo buvo įvairiausių nuomonių. Visų pirma buvo abejojama dėl popieriaus autentiškumo: ar jis priklausė ikikrikščioniškajai epochai ir 200 metais buvo panaudotas dokumentui rašyti. Bet buvo rastas popierius su tokiu pat ženklu, tik be ratinio užrašo; jis įtikino, jog kažkur Lietuvoje arba Lietuvos Rusioje buvo fabrikas, gaminęs tokios rūšies popierių. Taigi galėjo panašus egzistuoti nuo seno. Kiti skaitė *Sotwar,* rusiškai *Sotworytel,* ir net nemanė jį esant pagonišką simbolį. Ponas Tadas Volianskis mato tą galvą su ragais, kurie iš užpakalio panašūs į erelį su nagais. Be to, dievas yra nuogas, taigi Santvaras yra pragaro dievybė. Mes gi matome ne ragus, bet saulės spindulius. Tiesa, visa tai dėl to meto sunkumų pavaizduota gana grubiai. Kojos su nagais galėtų būti ir erelio, nes tas paukštis buvo mistiškai laikomas saulės garbintoju ir iš visų žemės padarų buvo arčiausiai saulės.

Informacija, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 26). Tekste minimi faktai paimti iš minėto T. Volianskio laiško (P. 12).

[94] /Ten pat, nenurodyta vieta/

Prilvico statulėlių rinkinyje, remiantis Mašo (Mascho) ir Vogeno (*Wogen*) informacija, dievukas, turintis užrašą *Szwaixtiks,* neatitinka tų savybių, kurias mes priskiriame Lietuvos Apolonui. Jo vardas kilęs iš žodžio žvaigždė (*Žwajgžda*), bet savo išvaizda jis visiškai nepanašus į Apoloną. Tai barzdotas senis su žibintu rankoje. Šį priekaištą išsakė po/nas/ Tadas Volianskis. Ir tai būtų galima priimti domėn: Šiaurės tautos turėjo vaizdinių apie šviesos dievą. Apie tai byloja ir pats žibintas — aiškus šviesos atributas.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 36). Turimas omenyje minėtas T. Volianskio laiškas (P. 12).

[95] /Ten pat, (23) išnaša/
Spanheim E. Dissertationes de usu et praestantia numismatum aliquorum. Romae, 1664.

[96] /P. 195, 2 pastraipos 12—13 eilutė/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, žodį „auksakalys" (złotnik), pakeitė žodžiu „prekiautojas" (kramnik) (PE. L. 143).

[97] /P. 197, 4 pastraipos 1 eilutė/
Autorius žodį „dešinę" (prawo) pakeitė į „kairę" (lewo) (PE. L. 146).

[98] /Ten pat, 6 pastraipos tęsinys/
Moneta, rasta 1841 metais tik ką atkastoje kapavietėje prie Druskininkų, lauke, kuriame yra daug laidojimų, apie kuriuos čia kalbama. Vienoje pusėje pavaizduotas Gedimino šeimos herbas Stulpai. Antra pusė gerokai pažeista, galima įžiūrėti tik statmenai pastatyto kalavijo ženklą. Pastarasis pavaizduotas ant kažkokios skersinės figūros. Moneta labai plona, labai apgadinta ir išliko tik todėl, kad buvo įdėta tarp dviejų stiklinių plokštelių (perpiešti Krūminės medalį). Panašios monetos piešinį man atsiuntė p/onas/ Tad/as/ Voliankis. Ji buvo rasta Lietuvoje ir, jo nuomone, priklauso lietuviškiems paminklams. Ši moneta yra senesnė už mūsų turimą.
Senovinė lietuviška moneta, rasta prie Kauno (buvo aptikta ir daugiau, bet jos visos buvo vienodos ir daugiau ar mažiau nukentėjusios). Vienoje pusėje — Gediminaičių herbas Stulpai ir kažkokia neaiški raidė. Kitoje pusėje — šv. Jurgis ant žirgo; jis smeigia ietimi drakoną. Prie dešiniosios riterio rankos kažkoks taškas, galbūt žymintis monetos vertę. Moneta plonytė kaip korta, sidabras — šviesus, aukštos prabos. Be jokių abejonių šie pinigai cirkuliavo, nes yra labai aptrinti. Monetos pusė, vaizduojanti Stulpus, šiek tiek iškili, o riterį — įdubusi.
Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 155; PE. L. 332). Monetų piešiniai, atlikti paties T. Narbuto ranka, yra įdėti į šį tomą (žr. 10 ir 11 iliustracijas).

[99] /Ten pat, 7 pastraipos tęsinys/
1837 metais Pružanų maršalka ponas Bulgarinas įsigijo monetą, kuri buvo rasta Baltvyžių girioje. Ji auksinė, didelė kaip lenkiškas varinis grašis. Vienoje jos pusėje pavaizduotas žmogaus, neturinčio nei barzdos, nei plaukų (tarytum kokios nuotakos),

biustas. Plaukų nėra nė pėdsako, tik užpakaly galima pamatyti tarytum kokias sruogas; drabužių taip pat jokių. Ir iš tos būtybės priekio, ir iš užpakalio yra užrašas, visiškai tokiomis pat raidėmis, kaip pavaizduota piešinyje. Kitoje pusėje (ji yra visiškai tokia pat kaip ir ankstesnė, tik vaizdas atvirkščias), kaip ir prancūziškose monetose, pavaizduotas riteris su romėnišku šalmu ir šarvais, sėdintis ant žemės, pakėlęs dešinę koją, o pėda besiremiantis į žemę; jo kairė koja ištiesta; riterį puola lokys, stovintis ant užpakalinių letenų, su iššiotais nasrais ir ištiestomis priekinėmis letenomis. Karys kairiąja ranka stumia žvėrį. Toje rankoje laiko kažką panašaus į skydą, o dešiniąja arba remiasi į žemę, arba siekia ginklo. Už riterio galvos yra ženklas „O", virš kurio — žvėries letena ir ženklas „I". Tuo tarpu virš jo galvos ir nugaros trys ženklai „ƆIO", nutolę vienas nuo kito dideliu atstumu. Abiejose pusėse yra perlų apvadas, atitrauktas kiek nuo krašto.

Be jokios abejonės moneta priklauso tam kraštui ir tai tautai, kaip pavaizduota piešinyje, tik nepalyginti meistriškiau nukalta tokiu pat stiliumi kaip gerais Romos cezarių laikais. Piešinys ir graviūra, ypač biusto, labai gerai išsilaikiusi. Man tikslią piešinio kopiją atsiuntė p/onas/ Marcinovskis, „Kurjer Litewski" redaktorius ir mano veikalų leidėjas. Originalas buvo Vilniuje ir tikriausiai pateko į Sankt Peterburgą (žr. 12 piešinį tomo gale).

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 154—155). Vadinamosios „Naujosios mitologijos" rankraštis suteikia galimybę patikslinti minėtos monetos istoriją. Pasirodo, jog T. Bulgarinas (1789—1859) ją iš tikrųjų buvo pasiuntęs garsiam Vilniaus literatui, redaktoriui, leidėjui (žinoma, ir T. Narbuto LTI) Antanui Marcinovskiui (1781—1842). Šis peterburgiškio literato prašymu monetą turėjęs perduoti T. Narbutui, bet pažado neįvykdė: radinį įteikė Vilniuje viešėjusiam ministrui (kokiam — neaišku), o istorikui nusiuntė tik litografo J. Ozemblovskio padarytą piešinį (MAB RS. F. 17. B. 247C. L. 435).

[100] /Ten pat, 9 pastraipos tęsinys/
Karo dievo Kovo statulėlė, 1836 metais rasta Žemaitijos žemėje netoli Kražių, yra kuo akivaizdžiausias įrodymas, jog lietuviai turėjo stabus. Šis stabas yra natūralaus dydžio, iš bronzos, t. y. senovinio Korinto vario, gražiai išlietas, pilnaviduris, be abiejų rankų. Vaizduoja mojuojantį ginklu karį su kalaviju dešinėje, o su skydu kairėje rankoje (paveikslėlyje tai pavaizduota punktyru). Pakylos, ant kurios jis stovi, apačioje yra įdubimas; jis kiek apgadintas, bet dar matomas pėdsakas, jog buvo pritaikytas pritvirtinti prie ieties smaigalio. Tikriausiai karo metu šis stabas būdavo nešamas iškeltas ant ieties smaigalio kariuomenės priešaky-

je, o taikos metais stovėdavo šventykloje. Skulptūros stilius primena Prilvico dievus, nors jis yra dailiau už anuos padarytas. Pamatyti tą figūrėlę galima mano lietuviškų daiktų muziejuje.

[1] Šią statulėlę man dovanojo ponas Vaitiekus Jučas, buvęs Viln/iaus/ Vyriausiojo teismo departamento regentas, su tokiu aprašymu: „1840 metų rugsėjo mėnesį viešėdamas Platelių dvare, priklausančiame grafienei Choueseul, tą dievuką gavau iš kun/igo/ Kognovickio, Platelių klebonijos vikaro, kuris, būdamas kilimo iš Raseinių apskrities, 1836 metais gegužės mėnesį nuvyko aplankyti savo brolį. Tuo metu Burokų dvare, priklausančiame J/o/ K/ilnybei/ maršalkai Jucevičiui, esančiame už 10 varstų nuo Kražių, pusbernis Bonaventuras Milevskis, ardamas žemę, iškasė tą figūrą.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 133). Dievo Kovo stabą T. Narbutas ypač vertino laikydamas jį vienu svarbiausių savo kolekcijos egzempliorių ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 2. Nr. 9). Šio stabo kopija buvo eksponuojama Vilniaus senienų muziejuje. Yra išlikęs detalus Kovo stabo aprašymas (*Narbutt T.* Opisanie wizerunków bogów i ludzi historycznie pamiętnych w Muzeum Wileńskim znajdujących się. L. 7) (žr. dievo Kovo piešinį pav.).

[101] /P. 197—198/
T. Narbuto pageidavimu, paragrafo tekstas nuo 197 puslapio 6 pastraipos iki pat paragrafo pabaigos turėjo būti perkeltas į straipsnį „Stabai“, visiškai atsisakant paskutiniojo sakinio (*Bekmano veikale, kurio negalėjome gauti, esantys herulų stabų aprašymai itin įdomūs*) bei išnašos (PE. L. 148).

[102] /P. 198, (26) išnaša/
Jono Foigto — Karaliaučiaus universiteto profesoriaus, istoriko, kryžiuočių Slaptojo archyvo tyrinėtojo, parašiusio daugiatomę „Prūsijos istoriją“ (*Voigt Johann.* Geschichte Preussens. Bd. 1—9. Königsberg, 1827—1839) veikalai buvo vieni dažniausiai cituojamų darbų T. Narbuto LTI. „Prūsijos istorija“ buvo asmeninėje T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 12. Nr. 29—37).

[103] /P. 200, 2 pastraipa, 5 eilutė nuo apačios/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, patikslino datą: turėtų būti „1365 metais“ (PE. L. 149).

[104] /P. 201, (5) išnaša/
Dusburg (de) Petrus. Chronicon Prussiae..., collect Christophor Hartknoch. Jenae, 1679.
Dusburgo kronika buvo T. Narbuto bibliotekos rinkiniuose ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 14. Nr. 121).

[105] /P. 204, 2 pastraipos tęsinys/
Žinoma, jog slavai šventyklas vadino gontinomis (*Gontyny*) arba kontinomis (*Kontyny*). Dėl šio žodžio kilmės ir šiandieną ginčijamasi. Vieni sako, jog jis atsiradęs iš skiedrų, kurios buvo naudojamos stogams dengti, o kiti (remdamiesi tuo, kad joks pastatas negali būti pavadintas vardu daikto, naudoto statyboje) daro prielaidą, jog galėjo būti kilę iš žodžio arklys (*Kon*), nes prie šventyklų būdavo laikomi šventieji arkliai, ir net įstatymai būdavo kuriami vadinamuosiuose arklių suvažiavimuose, t. y. sėdint ant arklių. Iš čia atsiradęs žodis *Za-kon,* įstatymas. Bet manęs toks aiškinimas netenkina, todėl slavų senienų tyrinėtojų dėmesį atkreipiau į žodį *Kontyna.* Aš pats piliečių sutartyse, parašytose Lietuvoje rusų kalba XVI amžiuje, skaičiau, jog *Kontyna, Контына* — tai ypatingos konstrukcijos skrynia, skirta laikyti stalo sidabrui, paprastai gerai apkaustyta ir apkabinėta spynomis. Ši skrynia būdavo naudojama ir kelionės daiktams, ginklams susidėti; tai buvo pačių vertingiausių daiktų saugykla (*хранилище*). Taigi galėjo būti, jog slavų protėviai taip vadino dievų šventyklas. Ši išvada nėra visiškai „pritempta", todėl ji būtų ir paprasčiausia.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 155).

[106] /P. 206, 6 pastraipos tęsinys/
Kaune tarp kitų pojėzuitinių pastatų yra ir namo, sumūryto senoviniu būdu ir iš senovinių medžiagų, griuvėsiai. Pasakojama, jog tai būta lietuvių dievui Perkūnui skirtos šventovės. Kai XVII amžiaus pabaigoje jėzuitai atsikraustė į Kauną, tai iš pradžių įsigijo tik du pastatus: viename patys apsigyveno, o kitą perstatė į bažnyčią. Tai ir buvo toji šventykla, vėliau paversta svirnu, t. y. prekių sandėliu. Vėliau, kai jėzuitai pasistatė [naują] bažnyčią, tą mūrą (kaip jį vadina ponas Laurinavičius) perstatė į mokyklą; tai rodo šiandien ant jos sienų išlikę užrašai: *Pars Romana, Pars Greca* (šiuos vietinių tyrinėjimų faktus pateikė p/onas/ Laurinavičius — garbingasis Kauno mokyklos profesorius ir prefektas).

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 154). Tai informacija iš jau cituoto Kauno gimnazijos prefekto S. Laurinavičiaus laiško. Be kita ko, laiško autorius labai skeptiškai atsiliepė apie tai, jog šioje vietoje galėjo egzistuoti griaustinio ir žaibų dievo šventykla: „Aš mažai tikiu šiais padavimais, bylojančiais, tarytum čia iš tikrųjų buvo garbinamas Perkūnas". (Kaunas? 1835.XII.14(26). S. Laurinavičius M. Kosakovskiui?.. P. 54).

[107] /P. 207, (11) išnaša/
Turimas omenyje Stanislovo Sarnickio (1532—1597) veikalas

(*Stanislai Sarnicii.* Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum, libri octo... Cracovia, 1587).

[108] /Ten pat, 1 pastraipos 10 eilutė/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį leidimą, vietoj „1291 metais" pataisė „1294 metais" (PE. L. 156).

[109] /Ten pat, 1 pastraipos 13 eilutė/
Autorius, rengdamas antrąjį leidimą, vietoj „1294 metais" pataisė „1316—1320 metais" (ten pat).

[110] /P. 210, nauja išnaša/

[17] Ponas Rumbovičius, Vilniaus gimnazijos matematikos mokytojas, pasakojo, jog ponas Podčašinskis, buvusio Universiteto architektūros profesorius, apžiūrinėdamas Vilniaus Katedros varpinę, pastebėjo ant plytų ten, kur baigiasi jos netaisyklingoji dalis, kažkokius atspaudus ir ženklus, kuriuos parodė Leleveliui. Tik neaišku, koks buvo rezultatas. Galbūt tai tos garsiosios lietuviškos Sibilės plytos? (Medicinos daktaro Renjė 1839.XII.15 dienos laiškas iš Vilniaus.) Šį pastebėjimą p/onas/ Podčašinskis padarė dar prieš man aprašant tuos dalykus.

Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 164). Šią informaciją, kaip galima spręsti iš papildymo turinio, T. Narbutas gavo iš Vilniaus gydytojo ir visuomenės veikėjo A. Renjė (Renier; 1804—1877),* su kuriuo ilgus dešimtmečius susirašinėjo (didelė dalis šios korespondencijos pasiekė mūsų dienas).

[111] /P. 211, 1 pastraipos 7 eilutė/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, atsisakė sakinio: „Jis vadinosi *Antos,* dėl to priemiestis pramintas Antakalniu" (Nazywał się on *Antos,* ztąd przedmieście nazwane Antokolem). (PE. L. 158).

[112] /Ten pat, 1 pastraipos 9 eilutės sakinio minties tęsinys/
Toji šventykla turėjo būti su kariniais įtvirtinimais, nes senoviniuose XVI amžiaus dokumentuose minima senovinė piliavietė ir būtent šioje vietoje kadaise stovėję įtvirtinimai[17a].

[17a] Zygimanto Senojo privilegija, duota Petrui Laurinavičiui, Viln/iaus/ piliečiui, kuria patvirtinami įvairūs pirkimai (Piotrkovas. 1538.I.25. Iš Lietuvos Metrikos. Išspausdino Kraševskis (Wilno. T. IV).

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 16). T. Narbutas turi omenyje J. I. Kraševskio veikalą „Vilnius" (*Kraszewski J. I.* Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1840—1841. T. I—IV).

[113] /P. 214, 1 pastraipos 13 eilutės sakinys/
Žinau, jog vienas iš naujausių rašytojų, kalbėdamas apie Trakus, tvirtino, jog tai originalus lietuviškas pavadinimas. Galbūt tai tiesa, bet man nepavyko tokio žodžio rasti jokioje lietuviškoje tarmėje.

T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, papildė šį sakinį nauja išnaša (PEĮ. L. 165). Autoriaus minimas rašytojas, be jokios abejonės, yra S. Daukantas. Tai patvirtina 1848 metų balandžio 15(27) dienos S. Daukanto laiškas T. Narbutui (*Daukantas S.* Raštai. T. II. P. 768—771).

[114] /Tein pat, 1 pastraipos tęsinys ir naujos išnašos/
Prie Kražių miestelio, Kražantės upės kairiajame krante, ant Medžiokalnio kalno, stovėjo deivės Medziojnos šventykla[19]. Tai tikriausiai pati seniausia šventovė Žemaitijoje, Ramygalos parapijoje, tarp Nevėžio ir Aluonos upių, Vilkatupės (*Wilkotupy*) ežero ir Žurblio (*Żurblis*) pievos. Valdant karaliui Aleksandrui, jo įsakymu, pagoniškos šventyklos vietoje buvo pastatyta filija[19b].

[19a] Ludwik z Pokiewia. Litwa. S. 37.

[19b] Wizerunki. T. XIII. S. 67—68 (taip pat priedai po teksto). T. XXIV. S. 229.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 165). T. Narbutas turėjo omenyje šiuos straipsnius: katedra Wileńska. Odnowa kaplicy św. Kazimierza, z historycznemi o dawnym jej stanie wiadomościami // Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. T. XIII. S. 67—68; Dodatek do artykułów historycznych o kaplicy św. Kazimierza przy kościele Katedralnym Wileńskim, umieszczonych w Tomiku XIII i XIV „Wizerunków", nowego poczetu drugiego // Ten pat. P. 229.

[115] /P. 216, (1) išnaša/
Luko Davido kronika (Preussische Chronik nach der Handschrift des Verfassers, mit Beifügung historischer und etymologischer Anmerkungen... Königsberg, 1812—1817) buvo T. Narbuto bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 12. Nr. 27—28).

[116] /P. 217, (5) išnaša/
Tai archyvisto, kalbotyrininko V. Majevskio—Skorochodo (1761—1835) darbas (*Majewski Walenty Skorochod.* Zbiór rozpraw podług działów nauk i umiejętności historyą wędrówek, przesiedleń i przenosin, ogólną i szczególną, ludów odrębnych rass czyli plemieni, z jedney do drugiey krawędzi kuly ziemskiey wyjaśniających... Warszawa, 1827—8. T. 1—2). Veikalas buvo T. Narbuto Šaurų dvaro bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 13. Nr. 89—90).

[117] /P. 218, (7) išnaša/
Lehrberg Aron Christian. Untersuchungen zu Erläuterung der älteren Geschichte Russlands. St. Peterburg, 1816.

[118] /P. 219, (11) išnaša/
Turimas omenyje vokiečių istoriko Henriko Liudeno (1780—1847) veikalas (*Luden H.* Geschichte des deutschen Volkes. T. 1—12. 1825—1837).

[119] /Ten pat, (12) išnaša/
Potocki J. Voyage dans quelques parties de la Basse Saxe pour la récherche des antiquités Slaves fait en 1794. Hamburg, 1795.

[120] /P. 221, 3 pastraipos 6 eilutės sakinio minties tęsinys ir nauja išnaša/
Vis dėlto ne visi metraštininkai rėmėsi vienu šaltiniu, ne visų vyriausiųjų žynių vardai yra vienodi[1]. Be jokios abejonės tai rodo, jog egzistavo senoviniai sąrašai, kuriuos visi metraštininkai aiškino nevienodai, nes kiekvienas savaip juos suprato arba turėjo nevienodus egzempliorius.

[1] *Praetorius.* Orbis Gothicus. Lib. II. P. 23.

Autorius visus žynius po Vaidevučio išdėsto tokia tvarka:

1. Pruteno I
2. Tarais
3. *Perdustis* (pabr. T. N.—R. G.)
4. Markis
5. Merunas
6. Gerussas
7. Dywaitis
8. Prutenus II
9. Snapejtis I
10. Teleino
11. Deiwaitis
12. Nergennis
13. Kartiwaitis
14. *Kulns* (pabr. T. N.—*R. G.*)
15. Snapeitis
16. Taigello
17. Narbasso
18. Grudwaitis
19. Austomo
20. Motteinis
21. Tajdo
22. Romoiis
23. Darsgeito
24. Meukgallo
25. Patiejus
26. Postwo I
27. Marango
28. Lawailo
29. Turreitis
30. Neries
31. Vibrotos
32. Bartaitis
33. Perkando
34. Sergalo
35. Stippes
36. Leist
37. Karkojis
38. Pomolois
39. Postwo II
40. Snapeitis III
41. Tixsaito
42. Nadrasso
43. Boitonos
44. *Dissaitis* (pabr. T. N.—*R. G.*)
45. Tormeiso
46. Kirbaido
47. *Amalis* (pabr. (T. N.—*R. G.*)
48. Aleps

Šiame sąraše cituojami patys vardai tik su nedideliu skirtumu perskaityti. Priešpaskutinis minimas Amalis. Skaičius **tas pats** (pabr. T. N.—*R. G.*), neskaičiuojant Vaidevučio — 48.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 174).

[121] /P. 224, 2 pastraipos 5 eilutės sakinio minties tęsinys ir išnaša/ Taip pat ir dėl tos priežasties, jog visas buvo nepaprastai baltas. Baltumas ir išmintis senovės prūsams buvo vienareikšmiai žodžiai[14a].

[14a] *Praetorius.* P. 18.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 171).

[122] /P. 226, (17) išnašos tęsinys/
Senovės prūsų Pamedės provincijos krivis, vardu Darsgaitis (*Darsgajto*), 1227 metais kartu su kitais svarbiais žmonėmis atvyko į kryžiuočių kariuomenę tartis dėl taikos (Luc. Daw. B. II. S. 74). Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PE. L. 172).

[123] /Ten pat, (18) išnaša/
Tacitus. De situ, moribus et populis Germaniae (kitaip — „Germania"). Tikriausiai T. Narbutas naudojo ir S. Naruševičiaus vertimą: *Korneliusz Tacyt.* Dzieła wszystkie. Warszawa, 1804. T. IV.

[124] /P. 228, 1 pastraipos paskutinis sakinys/
T. Narbutas, rengdamas spaudai antrąjį leidimą, žodį „vedę" (*žonaci*) pakeitė žodžiu „nevedę" (*nieżonaci*) (PE. L. 175).

[125] /P. 229, (23) išnaša/
Felikso Bernatovičiaus (1786—1836) kūrinys (*Bernatowicz F.* Pojata córka Lezdejki, albo Litwini w XIV wieku. Wilno, 1826. T. I—IV).

[126] /P. 230, (25) išnaša/
Vater Johann Severin. Vergleichungstafeln der europ. Stammsprachen. Halle, 1822.

[127] /P. 237, nauja išnaša/
[34a] Pranašystę lietuviai vadino *Kob Karamzin.* Hist. Państwa Ross. T. IV. S. 53).

Šia išnaša T. Narbutas paaiškino patį paragrafo „Ateities pranašavimas" pavadinimą (PO. L. 181).

[128] /P. 238, (35) išnaša/
Alnpeke D. Fragment einer Urkunde der ältesten Lievländischen Geschichte. Riga, 1817.

Ši kronika buvo T. Narbuto Šaurų bibliotekoje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 12. Nr. 23).

[129] /P. 242, (2) išnaša/
Tai rusų istorijos ir literatūros paminklas (orig.: „Степенная книга"). Knygą metropolito Makarijaus iniciatyva parašė šventikas Andrius (apie 1560—1563 metus).

130 /Ten pat, nauja išnaša/

[4a] Alų, kuris buvo skirtas atnašavimui, pirkdavo už pinigus, kuriuos gaudavo už javus, tikriausiai bendrai viso kaimo pasėtus atskiroje dirvoje, t. y. šventame lauke (Luc. Daw. B. I. S. 91). Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PE. L. 185).

131 /P. 243, 3 pastraipos tęsinys ir nauja išnaša/

Buvo aukų, kurias atnašaujant, moterims buvo draudžiama dalyvauti. Buvo ir tokių, kur ne bet kurį vyrą įleisdavo, ir jos vykdavo slapta[7].

[7] *Luc. Daw.* B. I. S. 87.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 186).

132 /Ten pat, 4 pastraipos 1 sakinio minties tęsinys ir naujos išnašos/

Aukojimo paprotys buvo labai įsišaknijęs tarp senovės lietuvių, tik nežinoma, ar todėl, jog jame dalyvavo visa tauta, ar todėl, jog jis buvo savotiškas visuotinis pasilinksminimas. Juolab kad šios šventės metu (kuri dėl pagarbos šventai vietai buvo pagerbta dievų dalyvavimu) turėjo būti išsaugotas visas grožis, kuklumas ir dievobaimingas elgesys. Tam nesutrukdė net visuotinis krikščionybės įvedimas. Beveik iki XVII amžiaus Lietuvos kaimiečiai per kasmet vykstančias šventes, kurios buvo ypač švenčiamos kaimo parapijinėse bažnyčiose, t. y. po įprastinių pamaldų, dalį maisto ir gėrimų aukodavo bažnyčiai ir prie bažnyčios susirinkusiems varguoliams. Tai buvo akivaizdus aukojimo puotų likutis. Vėliau piktnaudžiavimas stipriaisiais gėrimais, kuriuos tikriausiai pristatydavo Izraelio sūnūs ir kurie tais laikais labiau išplito, Vilniaus vyskupą Abraomą Vainą paskatino uždrausti ir visiškai likviduoti tą paprotį[1]. Bet jis išliko iki XVII amžiaus pradžios, nes Vilniaus vyskupas Bžostovskis dar 1710 metais tą paprotį matė ir griežtai jį uždraudė[2].

[8] Constituciones Synodosum Diaecesis Vilnensis etc. Vilnae, 1633. Articulus „De ab usibus non nulis hollendis...".

[9] Epistola pastoralis. Impressa. Vilnae, 1740.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 191).

133 /P. 251, nauja pastraipa po 4 pastraipos/

Prakeikimo auka būdavo atnašaujama tuomet, kai žynys ką nors prakeikdavo ir ištremdavo iš šalies. Tuomet prie aukų ugniakuro pjaudavo galviją, iš jo išimdavo vidurius ir sudegindavo, nes su jais nebuvo galima kitaip elgtis. Ten prie bet kurios aukos sukalbėdavo prakeikimo formulę, o po to viską sumesdavo į pelkę.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 193).

[134] /P. 252, 4 pastraipos tęsinys/
Saulės tekėjimas buvo aukų atnašavimo laikas.
Sakinys, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 194).

[135] /P. 254, 1 pastraipos priešpaskutinio sakinio minties tęsinys ir dvi naujos išnašos/
Jeigu priesaiką duodavo tam, kad kas nors būtų išteisintas, tai tas, kuris norėjo būti išteisintas, sakydavo priesaikos žodžius, o kaip užstatą duodavo tam tikrą pinigų sumą, pavyzdžiui, rublį grašiais; jeigu ieškinį pateikusi pusė sutikdavo su priesaikos žodžiais, t. y. su kepurės padavimu, priesaiką priimdavo, bet jai būtinai reikėjo sumokėti rublį grašiais, kurie buvo kepurėje. Kartais toji pusė, kuri norėjo būti išteisinta, pasišaukdavo ieškinį pateikusią pusę arba jos liudytojus ir paduodavo kepurę pirma įdėję rublį grašiais; jeigu priesaiką priimdavo, prie tų pinigų pridėdavo besibylinėjančių teisme arba jų liudytojų, o kartais ir visų iš karto kepures. Tą užmokestį paimdavo prisiekusioji pusė, dalį pinigų atidavusi teismui[13a].
Tokios priesaikos turėjo būti žinomos jau labai senais laikais, o po unijos jas pažino ir lenkai, nes labai sena patarlė sako: „Tas, kuris vežime turi pasikinkęs šešis arklius, kuris dėžutėje turi tūkstantį dukatų, o priešininką — už dviejų mylių, tas gali drąsiai dėti kepurę ant stalo“[13b].
[13a] Dekret o Komissyi w sprawie włościań z Plebanem Słuckim („Wizerunki Naukowe“ 1836. T. 10. S. 128—138).
[13b] K. Vuičickio tyrinėjimai.
Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 201).

[136] /P. 258, paragrafo „Sutiktuvės“ trečioji eilutė/
Autorius, rengdamas spaudai antrąjį leidimą, žodį „Karvelio“ („Kwietnia“) pakeitė žodžiu „Kovo“ (Marca) (PE. L. 198).

[137] /P. 260, nauja išnaša/
[5a] J. Meletius apie tai kalba labai aiškiai. Rašo, jog aukotojas iš rago gerdavo alų, o po jo ir visi kiti, dalyvavę atnašavime.
Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas spaudai antrąjį leidimą (PEĮ. L. 201).

[138] /Ten pat, nauja išnaša vietoj (6)/
Sekmine reiškia septyni, lietuviškai rusiška kalba — *siemucha,* nes švenčiama savaitę po Velykų. Tuo tarpu ekskunigas A. Jucevi-

čius tos šventės metu atliekamas apeigas vadina *Bandinikaj*. Jis pateikia dainą, kuri žemaičių tarme skamba taip:

Ganiklinis dewajte,
Ganik mana karwajte,
Ganik mana patilka,
Ne lejsk wagi wilka.

Ganau, ganau awele,
Aż tau wilkie ne bijau,
Su saulinejs plaukajs.
Tawi diewas ne lejs.

Lado, lado Saule
Duok jam samcziu par gałwa.

(Tygodnik Petersb. 1839. Nr. 38).

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 202). T. Narbutas turi omenyje straipsnį: *X. L. A. Jucewicz.* Gry i zabawy ludu Litewskiego na Żmudzi // Tygodnik Petersburski. 1839. T. 38. S. 217—218).

[139] /P. 261, paragrafo „Sekminės" tęsinys ir nauja išnaša/
Dar beveik iki XVI amžiaus pabaigos žemaičiai švęsdavo tą šventę. Jos metu atnašaudavo sudėtines aukas[6a].

[6a] *Rostowski.* Hist. Lit. S. 118.

Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 202).

[140] /P. 269, 1 pastraipos 8 eilutė/
Antrajame LTI leidime autorius ketino patikslinti datą: vietoj „1281 metų lapkričio 5-ąją" turėtų būti „1401" (PE. L. 209).

[141] /P. 276, (2) išnaša/
T. Narbutas turėjo omenyje Jono Lasickio (Łasicki, Lasicius; 1533 ar 1534 — po 1599) traktatą „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus" (*Lasicius Polonus Johannes.* De diis samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum christianorum // *Michalo Lituanus.* De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum. Basileae, 1615). Istorikas naudojosi ir lenkišku vertimu, dar 1823 metais išspausdintu Vilniaus periodikoje (Mitologija Jana Łasickiego polaka, o bogach Żmudzinów i innych sarmatów. Z łacińskiego tłumaczenie Adama Rogalskiego // Dziennik Wileński. 1823. T. I, III. S. 248—255; 398—406).

[142] /P. 277, (3) išnaša/
Thunmann H. E. Über den Ursprung der alten Preussen und der übrigen Lettischen Volker. In: Untersuchungen über die alte Geschichte einiger nordischen Völker. Berlin, 1772.

[143] /Ten pat, (4) išnaša/
T. Narbutas tikriausiai naudojosi 1790 metais Krokuvoje išleista Heziodo darbų rinktine, kurią parengė ir išvertė į lenkų kalbą J. Pšibilskis (Przybylski).

[144] /P. 280, (7) išnaša/
Schütz Caspar. Rerum Prussicarum historia. Gedani, 1769; *Eneas Sylvius* (popiežius Pijus II; 1405—1464). Descripto Prussiae // Corpus historiae Poloniae. T. I; *Długoss Joannes.* Historiae polonicae libri XII. T. 1. Francofurti, 1709; *Miechowita* (Motiejus iš Mechovo (1456—1523). Chronica polonorum a prima propagatione ab ortu Polonorum usque ad an. 1506. Cracoviae, 1519; *Cromer Martinus.* Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum. Libri XXX. Coloniae Agrippinae, 1589; *Murinius Martinus.* Kronika mistrzów pruskich na polskie z niemieckiego przełożona z przydaniem rzeczy pamięci godnych z rozmaitych kronik zebranych. Toruń, 1582.

[145] /Ten pat, 2 pastraipos tęsinys ir nauja išnaša/
Senovės prūsų merginas, jeigu norėdavo jas vesti, turėdavo iš tėvų nusipirkti[8].
[8] *Luc. Daw.* B. I.
Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PE. L. 219).

[146] /P. 282, (8) išnašos tęsinys/
Ukmergės [apskrityje] prie Obelių ežero degintiniame kape, buvo rasti varpeliai, kurie kadaise turėjo panašią paskirtį. Jų skersmuo — 2—5 /coliai/. Turiu savo senienų rinkinyje.
Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 220). Apie Obelių kapinyno kasinėjimus T. Narbutas sužinojo 1840 metų pradžioje iš Juozapo Pomarnackio. Pastarajam tarpininkaujant, istoriko senienų rinkiniai pasipildė Obelių radiniais. T. Narbuto rankas pasiekė ir šių kasinėjimų, kuriuos vykdė tenykštis dvarininkas K. Kozakovskis (Kozakowski), aprašymas. „Kasinėjau tik dvi dienas, — rašė K. Kozakovskis J. Pomarnackiui, — radau daugybę daiktų, kuriuos padovanojau maršalkai Žageliui, maršalkai Sesickiui, Mazovijos vaivadijos gubernatoriui grafui Pranciškui Potockiui į jo įdomų numizmatikos ir senovės daiktų kabinetą; taip pat nusiunčiau į Lvovą, į Osolinskių muziejų. Bet ten, keleto sieksnių gylyje, dar yra tokia gausybė išbarstytų pelenų, jog šią kapavietę galima drąsiai vadinti Lietuvos Pompėja“ (K. Kozakovskis J. Pomarnackiui. 1840.I.27(II.8) // MAB RS. F. 18. B. 185. L. 153). Vėliau T. Narbutas šią informaciją įdėjo į vadinamuosius „Mažesniuosius istorinius raštus“ (Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się. Wilno, 1852.

S. 222—224). Obelių kapinyno radiniai užėmė vieną garbingiausių vietų Šaurų dvaro muziejuje ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 2 (Nr. 3); L. 3 (Nr. 29, 31).

[147] /Ten pat, 2 pastraipos 1 sakinys/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, patikslino, jog varpelius nešiojo ne bet kokios, o tik „jaunos, netekėjusios, kilmingos (szlachetnego stanu) lietuvaitės" (PE. L. 219).

[148] /P. 284, (9) išnaša/
T. Narbutas buvo vienas iš didžiausių Horacijaus kūrybos žinovų ir vienas pirmųjų jo vertėjų į lenkų kalbą. 1835 metais, t. y. tais pačiais, kai pasirodė ir pirmas LTI tomas, Vilniuje atskira knygele buvo išspausdintos istoriko išverstos Horacijaus odės, prieš tai skelbtos Vilniaus periodikoje (Horacego ody wszystkie. Wierszem polskim przełożone przez Teodora Narbutta. Tom I—II. Wilno. W Drukarni B. Neumana. 1835).

[149] /P. 292, 5 pastraipos tęsinys/
Anot pono Kraševskio, tie, kurie mirusįjį paliesdavo, tapdavo „nešvarūs". Mes gi apie tai nieko negalime pasakyti.

Sakinys, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PE. L. 228).

[150] /P. 293, 1 sakinio minties tęsinys ir nauja išnaša/
Jucevičius[14a] pataiso Strijkovskį: *Gegeite, begaite,* vietoje *Ginkiet, Biekiet, Pikole,* ir priduria, jog šiandien (Žemaitijoje?), kai tik žmogus ima merdėti, visi ten susirinkę garsiai kalba tą frazę. Pas mus, remiantis kitu šaltiniu tikriausiai iš kitos Lietuvos dalies, aptiktas ankstesnis pastebėjimas. O lietuviai Nemuno žemupyje vietoj *Gej* šaukia *Hej.*

[14a] *Jucewicz.* Litwa. S. 288.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 240).

[151] /Ten pat, 3 pastraipos 10 eilutės sakinio minties tęsinys/
Visuomet pagoniškose kapavietėse randamas koks nors geležinis daiktas, padėtas prie dešiniojo peties, prie moterų — varinės adatos, akmeniniai verpstukų smagračiai, kartais variniai lygintuvai rūbams lyginti (turiu tokio lygintuvo liekanas, iškastas Obeliuose). Pas vyrus dažnai rasdavo titnagą ugniai skelti arba skiltuvo likučių, taip pat galąstuvų skiltuvams su skylute, skirta pakabinti ant dirželio. Tačiau niekuomet nebuvo rasta jokių žemdirbystės įrankių (noragų, dalgių, pjautuvų), tuo tarpu buvo atkasami ginklai (durklai, strėlės, peiliai). Taip tikriausiai yra todėl, jog noragas, dalgis, pjautuvas — įrankiai, kurie, kaip ir kalavijai, buvo reikalingi palikuonims, t. y. gyviesiems.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 229).

[152] /P. 294, 1 pastraipos tęsinys ir nauja išnaša/
Neturime jokio patvirtinimo, jog lietuviai savo šventose giraitėse ant medžių kabindavo karalių kūnus, paristus ant aukso grandinių[15a].

[15a] *Olaus Magnus.* Gentium septentrionalium historiae. P. 90.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 230).

[153] /P. 297, nauja išnaša pirmajai pastraipai/

[18a] Rusioje tai buvo vadinama *Wyt' po mertwom.* Šis paprotys truko labai ilgai; Petras I 1715 metų sausio 14 dienos įsaku jį griežtai uždraudė (*Ortow.* Pamiatnik... T. I. S. 33).

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 233).

[154] /P. 298, VI skyriaus tęsinys/
Dar negalime nepaminėti smulkmenų, bylojančių apie Žemaitijoje įsišaknijusį apeiginį dievų garbinimą. Ten jis buvo pastebėtas praėjus daugiau nei pusantro šimto metų po krikščionybės įvedimo. 1583 metais jėzuitai į Žemaičius ir į Livoniją pasiuntė tris misionierius: kunigą Jokūbą Lencicijų ir du jo bičiulius. Ten jie rado pagonybės likučių ir juos skrupulingai išnaikino. Tai buvo senųjų dievų simboliai: nežinomos rūšies gyvūnų kaulai, įvairūs amuletai, sukabinti ant namų sienų ir dvivėrių durų. Tuos likučius misionieriai trypė kojomis, mėtė į ugnį. Šventuosius medžius įsakė nukirsdinti, žalčius išžudyti. Net buvo aptikti amžinosios ugnies likučiai; ji taip pat buvo užgesinta. Kai buvo padarytas šis aktas, liaudis, tikėdama savo senoviniais vaizdiniais, ėmė baimintis, jog Perkūnas sušals, o dievai užmigs amžinuoju miegu. Todėl ėmė šauktis griaustinio dievo pagalbos, prašydami atgaivinti atmosferos galias ir atkeršyti išniekintojams. Anot jėzuitų istoriko pasakojimo, velniui padedant tuoj pat kilo audra su tokiu baisiu griausmu, jog net namai drebėjo. Aplink buvo girdimas įvairių žvėrių riaumojimas. Tačiau jėzuitai neišsigando, elgėsi drąsiai ir nebaudžiami naikino senojo tikėjimo liekanas ir vaizdinius. O šių reiškinių pasireiškimus aiškino kaip krikščioniško Dievo įrodymą ir piktosios dvasios, įsikūnijusios į stabus, menkumo demonstravimą. Taip jų mokslas rado moralinę atramą. Po ketverto metų Žemaičių vyskupas Melchioras Giedraitis vėl išsikvietė jėzuitus, nes jo diecezijoje daugelis kaimiečių niekuomet nevaikščiojo išpažinties, nepažino krikščioniško tikėjimo tiesų ir buvo senosios pagoniškos religijos šalininkai. Atvyko du misionieriai jėzuitai: kunigas Emanuelis Vega ir kunigas Jeronimas

Kninskis. Liaudis jų pamokymus priimdavo nuolankiai ir su jaudulių, bent jau nesipriešino dar išlikusių ąžuolų ir šventųjų girių iškirtimui. Ordino istorikas net aprašo įvykį, kai, nukirtus didžiulį ąžuolą, iš jo drevės su sparnais didžiausiu triukšmu ir bildesiu išskrido *(evolavit)*, nepaprasto dydžio rupūžė. O tai, autoriaus žodžiais tariant, turėjo būti velnias. Nepaisant visų šių pastangų, XVI amžiaus pabaigoje ir XVII amžiuje Žemaitija dar turėjusi mažai krikščionių mokytojų, be to, plėšoma kalvinizmo sektantiškumo, jautė labai didelį katalikų kunigų stygių. Todėl 1618 metais Jėzuitų ordino vienuoliai, gana skaitlingi Kražiuose, kai tik įsitvirtino, tais pačiais metais savo misijoje ėmė žvalgytis ir rado apie šešis tūkstančius neapkrikštytų valstiečių, tarp kurių buvo ir nemažai šimtamečių senolių. Netgi Livonijoje, Rezeknės, Daugpilio ir kitose apylinkėse, tais pačiais, t. y. 1618, metais buvo neapkrikštyta 418 suaugusių asmenų. Jie garbino didžiulius akmenis, kuriuos vadino *Atmeszenes Viete*, t. y., anot autoriaus vertimo, *loca adiectorum*. Ant tų akmenų atnašaudavo maistą, kuris būdavo aptaškomas tam paaukotų gyvulių krauju. Visa tai turėjo tik aukotojai. Minėtose vietovėse jėzuitai išdraskė net šešis altorius, taip pat iškirto ąžuolus (jiems aukas atnašaudavo vyrai) ir liepas (joms atnašaudavo moterys). Ten pat jie sunaikino ir svečių dievuko, vadinto Cerokliu, garbinimą; jam atiduodavo pirmąjį maisto kąsnį ir pirmąją gėrimo taurę[19a].

[19a] *Rostowski.* Lituanicum Hist. K. III. S. 118—120; 164; Ks. VI. S. 270—271.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas spaudai antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 229—230).

[155] /Ten pat, nenurodyta vieta/
NB! Lietuvoje pilkapiai randami labai retai, dažnai slypi giliai po žeme ir aptinkami dažniausiai atsitiktinai, kasant žemę.

Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PE. L. 234).

[156] /P. 299, (2) išnaša/
Narbutt T. Badanie starożytności litewskich. O kurhanach // Tygodnik Wileński. 1818. T. VI. S. 161—168.

[157] /Ten pat, (3) išnaša/
Mykolas Šulcas (1769—1812) — architektas, Vilniaus universiteto profesorius, T. Narbuto dėstytojas ir bičiulis.

[158] /P. 300, (4) išnaša/
Tai Ipolito Klimaševskio (Klimaszewski; 1802—1874) — poeto, istoriko, lingvisto, buvusio Vilniaus gimnazijos mokytojo — leidinys (Noworocznik Litewski na r. 1831. Wilno, 1830).

159 /P. 302, (7) išnašos tęsinys/
(Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. R. 1835. Cz. XI).

T. Narbuto papildymas, padarytas rengiant antrąjį LTI leidimą (PE. L. 237). Turima omenyje Ignoto Fonbergo studija (*Fonberg I.* Opisanie wody mineralnej Druskienickiej // Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. R. 1835. Cz. XI. S. 5—59).

160 /P. 303, 1 pastraipos priešpaskutinio sakinio minties tęsinys/
Ten pat, prie Šdubrų (Szdubry) kaimo, yra atkasti ir kiti kapai, bet dar didesni. Ir šiandien ten randama daugybė nuolaužų, priklausančių ašarinėms.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 240).

161 /Ten pat, 1 pastraipos paskutiniojo sakinio tęsinys/
Tikrojoje Lietuvoje, t. y. Ukmergės, Vilniaus, Trakų ir Lydos apskrityse, nuo seniausių laikų buvo specialios vietos, į kurias dėdavo sudegintų žmonių pelenus. Šias vietas vadindavo Obelijomis. Šią išvadą priėjau palyginęs beveik tūkstantį tuo klausimu išsakytų nuomonių. Dvi tokios vietos man yra žinomos: viena prie Kobelių ežero Gardino apskrityje, kita — šeši varstai nuo Ukmergės ir 7 varstai nuo Deltuvos, kur taip pat yra Obelių, t. y. Obelijos, ežeras. Abiejose šiose vietose randami ištisi žemės pylimai su pelenais, sudegusiais žmonių, naminių gyvulių kaulais, kartais variniai, geležiniai, kartais net sidabriniai ir auksiniai daiktai, be to, esti akmeninių mažų smagračių, apie pusę colio skersmens, gana stambių, iš svetimo akmens pagamintų[1], ietigalių, kirvių ir akmeninių galąstuvų, raktų, balno kilpų, pentinų, adatų, stiklinių karoliukų, strėlių, kardų, šarvų liekanų ir t. t. Aš turiu tokių radinių rinkinį, ypač iš Ukmergės Obelių, t. y. gaisravietės, iš viso apie 150 daiktų. Viskas, ką tik toje vietoje galėjau ištyrinėti, mane įtikina, jog visų žymių žmonių kūnų, įvairiose vietose skirtų apeigoms, pelenai bei jų likučiai būdavo pernešami į Obeliją. Ir tai buvo ne kažkas kita, o tik didžiulė duobė, iškasta pačioje neprieinamiausioje krašto vietoje. Į ją ir buvo metami laužaviečių likučiai. Per daugelį metų taip išaugdavo pilkapiai. Ukmergės pilkapis, kurį 1838 metais atkasė Karolis Kozakovskis, duoda pagrindo tuo tikėti. Tas pilkapis ilgus metus buvo užlietas greta esančio ežero, bet, kai neseniai ta vieta buvo nusausinta ir buvo atlikti kasinėjimai, paaiškėjo, jog pilkapis plytėjo ant didžiulės duobės, kuri beveik visa buvo pilna pelenų ir apdegusių daiktų liekanų[2].

[1] Tai būta verpstukų — verpimo įrankių, kuriuos sudarė apvalus medinis kotelis siūlams vynioti su ant jo galo užmautu smagračiu.

[2] P/ono/ K. Kozakovskio informacija iš Kurėnų 1840.1.27. Taip pat atsiuntė ir daug iškasenų. Didesnę dalį jis atidavė Lvovo Osolinskių bibliotekai, taip pat ponams Žageliui ir Potockiui. Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 229—230). Apie papildymo genezę žr. 146 paaiškinimą.

[162] /Ten pat, 2 pastraipos 1 sakinio minties tęsinys — nauja išnaša/

[3] Generolo grafo Kosakovskio senienų rinkinyje yra stiklinis tuščiaviduris rutuliukas, kuris buvo atkastas netoli Lukoinių dvaro (Kauno apskrityje) greta skeleto, apjuosto sidabro grandine. Rutuliukas pagamintas iš butelinio stiklo, maždaug 1,25 colio skersmens. Beveik pusė jo yra pripildyta vandens spalvos skysčio. Vienoje vietoje net matyti užlitavimo vieta, pro kurią buvo įpiltas skystis. Tai negali būti niekas kitas, o tik ašaros, surinktos per laidotuves ir padėtos į mirusiojo kapą. Aš turiu tokį rutuliuką, bet tuščią, dėl skylutės, kuri tikriausiai atsirado jau žemėje. Turiu ir kitą — su ašaromis.

Išnaša, kuria autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 239). Šaurų dvaro muziejaus kataloge T. Narbutas rašė: „Ašarinės: viena pagaminta iš stiklo, su ašaromis; antra stiklinis rutulėlis, bet viduje tuščias, su kapiliaro dydžio skylute; trečia panaši į ypatingos formos buteliuką; ketvirtosios, keramikinės, [belikusi] tik nuolauža, ypač meistriškai padaryta ir medžiaga labai reta. Visos jos iš įvairių palaidojimų" ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 3. Nr. 32). Ašarines, greta dievo Kovo statulėlės, T. Narbutas laikė pačiais vertingiausiais savo kolekcijos egzemplioriais.

[163] /Ten pat, išnaša priešpaskutiniam sakiniui/

[4] Lygiai tokią pat urną turėjo Dionizas Paškevičius savo rinkinyje. Žemaitijoje kapavietėse, t. y. laidojimo vietose, buvo rasta ir daugiau tokių urnų (Dzien. Wil. 1823. T. II. S. 160).

Išnaša, kuria T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PE. L. 249). T. Narbutas turėjo omenyje straipsnį: Krótki spis niektórych starożytnych zabytków, znajdujących się w zbiorze obywatela prowincyi Żmudzkiej Dionizego Paszkiewicza pisarza ziem. ptu Rosieńskiego, przez Kajetana Niezabitowskiego // Dziennik Wileński. 1823. T. II. S. 157—161.

[164] /Ten pat, antra pastraipa/

T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, pakoregavo šią pastraipą. Visiškai atsisakė sakinių: „Tokių kirvukų turiu trejetą — du sveiki, o vienas sulaužytas (žiūrėk V lentelės 34-ąjį piešinį). Jų dydis beveik vienodas: ilgis 3, ašmens plotis 2 su ketvirčiu,

storis prie skylės vienas colis su ketvirčiu, skylė iš vienos pusės skersmenyje turi 9 linijas, iš kitos — 7, vidus nugludintas iki blizgėjimo (Takie siekierki mam trzy: dwie całe, a jedna rozbita (Obaczyć wyobrażenie na figurze 34. Tab. V). Rozmiar ich prawie jednostajny, długości 3, szerokości w ostrzu 2 i ćwierć, miąższosć przy dziurce jeden i ćwierć cali, dziurka z jedney strony 9, z drugiey 7 linij ma w średnicy, wnętrze jej do poloru wygładzone) (PE. L. 241).

[165] /Ten pat, antros pastraipos 1 sakinys/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI tomą, atsisakė žodžių: „kieto akmens — grinšteino (twardego kamienia grinsztejnu)". Vietoj jų ketino įrašyti: „kietos geležies" (PE. L. 241). Be to, pridėjo sakinį: „Akmeniniai kirviai randami laukuose ir prie senų sodybų, bet ne kapavietėse" (Ten pat).

[166] /P. 306, (10) išnaša/
Turima omenyje Konstantinopolio patriarcho G. Niceforo (XIII a.) daugiatomė (28 knygos) „Bizantijos istorija", išleista 1829 metais Bonoje.

[167] /Ten pat, (11) išnaša/
Augustinus Aurelius. De civitate Dei. Libri XXII. Vol. 1. Liber. 8. Paris, 1835—1841.

[168] /P. 307, (13) išnaša/
Tai italų archeologo, keliautojo H. Menu Minutolio (1772—1846) 1820—1822 metų kelionės po Egiptą aprašymas (Reise zum Tempel des Jupiter Ammon und nach Oberägypten. Berlin, 1824).

[169] /P. 308, (15) išnaša/
Kronika Niemiecka J. F. R. (Z rękopismu autentycznego, objaśnił, tłómaczenie polskie dołączył i do druku podał Teodor Narbutt // MAB RS. F. 22. B. 54). Kaip byloja šio parengto spaudai rankraščio pratarmė, Rivijaus kronika T. Narbutas įsigijo 1808 metais Revelyje, t. y. vadinamojo Suomijos karo metu. Matyt, mintį išspausdinti šią kroniką istorikas brandino jau seniai. 1833 metais tuo klausimu susirašinėjo su K. E. Naperskiu, bet tik 1842 metais rankraštis buvo galutinai sutvarkytas (pratarmė rašyta 1842 metų sausio 1 (13) dieną). Rivijaus kronika turėjo būti viena iš sudėtinių T. Narbuto plano leisti Lietuvos istorijos šaltinius dalių.

[170] /Ten pat/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, pakoregavo kai kurias išnašos teksto vietas: 10 eilutėje nuo viršaus vietoj žodžio „sūnus" (syn) turėtų būti „anūkas" (wnuk); 17 eilutėje vietoj žodžio „tėvo" (ojca) turėtų būti „senelio" (dziada); 18 eilutėje

vietoj „tėvas“ (ojciec) turėtų būti „senelis“ (dziad); 20 eilutėje vietoj „sūnus“ (syn) turėtų būti „anūkas“ (wnuk) (PE. L. 244).

171 /P. 309, nauja išnaša 3 pastraipai/

[1] Štai ką sako J. Lasickis: „Miror inquir cur apud quoidam infideles hodie tam perniciosus error increuerit, ut super tumulos defunctorum cibos et vina conferant, quasi egressae de corporibus animae, carnales cibos requirant...“ (Stebiuosi, kodėl tarp kai kurių netikėlių šiandieną pasklido toks negeras įsitikinimas, jog reikia ant numirėlių kapų prikrauti valgių ir prinešti vyno. Tarytum kūnus palikusios vėlės trokštų kūniško maisto...).

Išnaša, kuria T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 249). Tai ištrauka iš J. Lasickio darbo „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ (De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum christianorum. Basileae, 1615). Lietuviškas tekstas cituojamas remiantis leidiniu: *Lasickis Jonas.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. Vilnius, 1969.

172 /P. 312, (16) išnaša/

T. Narbutas tikriausiai naudojo tiek lotyniškąjį lenkų vyskupo Vincento Kadlubeko (apie 1150—1223) kronikos variantą ([*Narbutt T.*] Spisanie Muzeum w Szawrach. L. 21. Nr. 464), tiek ir vertimą į lenkų kalbą (*Wincenty Kadłubek.* Historya polska. Skrócona (przez) P. F. C. Łowicz, 1803).

173 /P. 313, 3 pastraipos tęsinys/

Rankraštinėje Bychovco Lietuvos kronikoje taip apie tai sakoma: „...y koli kotoroho kniazia Litowskoho abo pana sozżeno tiło, tohdy pry nich kładywali, nohty rysij, abo medwežyi, dla toho iż wiru tuiu mili, iż sudny deń mił byty, y tak snamenali sobi, iżby boh mił pryty y sedity nahory wysokoy, y sudyty żywych y mertwych, na kotoruiuż horu trudno budet wzoyty, bez tych nohtey rysich, abo medwežych, y dla toho tyle nohty podle nich kładywali, na kotorych mili na tuiu horu lesty, y na sud do boha yty“. (Ir jeigu kurio nors lietuvių kunigaikščio ar didiko kūną degindavo, tai prie jo dėdavo lūšio ar lokio nagus. Mat tikėjo, kad ateisianti teismo diena, ir įsivaizdavo, kad ateisiąs dievas; kurs, ant aukšto kalno sėdėdamas, teisiąs gyvuosius bei mirusiuosius. O į tą kalną be tų lūšies ar lokio nagų būsią sunku įkopti. Ir dėl to prie jų dėdavo tuos nagus, su kuriais jie turėsią įkopti į tą kalną ir stoti Dievo teisman. Nors jie buvo pagonys, bet visuomet taip įsivaizduodavo ir tikėjo vieną dievą, kad būsianti paskutiniojo teismo diena, ir tikėjo mirusiųjų prisikėlimą ir vieną dievą, ateisiantį gyvųjų ir mirusiųjų teisti.)

Tekstas, kuriuo istorikas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 249). Tai ištrauka iš vadinamosios Bychovco

kronikos, kurią 1846 metais T. Narbutas paskelbė atskiru leidiniu, kaip pirmąją lietuvių istorijos šaltinių dalį (Kronika litewska. Pomniki do dziejów litewskich. Pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym, statystycznym, obyczajowym, archeograficznym i t. p. Z różnych rękopisnych lub rzadkich wydań dziejopisów, tudzież dyplomatów i dalszych zabytków przeszłości odkrytych, w archiwach tajnych królewieckich, tudzież w archiwach ryskich i innych krajowych. Zebrane przez Teodora Narbutta. Z ryciną i facsimile. Wilno, 1846. S. 10—11). Lietuviškas tekstas cituojamas remiantis leidiniu: Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Vilnius, 1971.

174 /P. 321, (1) išnaša/
Turimas omenyje unitų bažnyčios istoriko Ignoto Kulčinskio (Kulczyński; 1707—1747) veikalas (Specimen Ecclesiae Ruthenicae ab origine suspectu fidei ad nostra usque tempora in sius capitibus seu primatibus Russiae cum S. Sede Apost. Rom. semper unitae. Roma, 1733).

175 /P. 324, (4) išnaša/
Tai oratoriaus, publicisto, istoriko Stanislovo Ožechovskio (Orzechowski; 1513—1566) veikalas (Baptismus Ruthenorum Bulla de non rebaptisandis Ruthenis. Cracoviae, 1544).

176 /P. 325, nauja išnaša 2 pastraipos 1 sakiniui/
[7a] Neseckis (Herbarz Polski. T. VIII. S. 242) teigia, jog Sapiegų giminės protėvio herbe buvo pavaizduotos trys lelijos. Toliau sako: „Narimantas buvo pirmasis, kuris Hipokentaurą pakeitė Vytimi, Giedraitis — Rože, Daumantas — Stumbro galva; Gediminas vietoj vieno Stulpo naudojo tris, Kaributas iš pradžių turėjo Erelį su Vytimi, o vėliau — Mėnulį su Kryžiais. Kunigaikščiai Rožinskiai savo herbe pavaizdavo kryžius, kabančius ant medžio kamieno, o kiti, dar prieš Lenkijos ir Lietuvos uniją, savo herbams panaudojo senuosius bajoriškus ženklus, arba, savuosius užleidę, ėmė vartoti naujus". Tas, kuris mums išsakė priekaištą, jog mes lietuvius apdovanojome herbais jau tais laikais, kai dar niekur jie nebuvo žinomi, pasakė nesąmonę. Kilmės, giminės arba asmens ženklai yra tokie seni, kaip ir pati žmonių visuomenė, nes visuomet egzistuoja ir būtinybė diferencijuoti žmones. Jeigu kas nors yra šiek tiek susipažinęs su Indijos, Kinijos ar Bretanės istorija iki pat Europos pietvakarinės dalies, tas gali paliudyti, jog ten buvo naudojami arba individualūs, arba tam tikrų šeimų, arba tautų ženklai, signetai, vėliavos, skydai ir t. t. Jų atsiradimo pradžia dingsta amžių glūdumoje, paliesdama pačią visuomenės užuomazgą.

Išnaša, kuria autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PĮ. L. 273; 291). Cituojamas Kasparo Neseckio veikalas:

Niesecki Kasper. Herbarz polski... wyd. przez Jana Nep. Bobrowicza. T. 1—10. Lipsk, 1839—1846.

[177] /Ten pat, 2 pastraipos tęsinys/
Kronikų litografijose tas herbas yra be papuošimų viršuje, be vėliavos <...> Mes pavaizdavome pagal mums suteiktą piešinį. Net nepavyko patikrinti, iš kokio šaltinio buvo paimtas tas piešinys (galbūt iš Zaluskių bibliotekos?).
Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 258).

[178] /Ten pat, (5) išnaša/
Turimas omenyje filologo Ignoto Benedikto Rakoveckio (Rakowiecki; 1782—1839) darbas (Prawda Ruska. Warszawa, 1820—1828. T. I—II).

[179] /P. 326, 1 pastraipos tęsinys/
Iš Grunau perėmė Henenbergeris ir Hartknochas[7a]. Ten kitaip pavaizduotos figūros, ypač rankų pozicijos. Be to, pas Henenbergerį yra užrašas senovės lietuvių kalba (apie naują šio užrašo aiškinimą, padarytą pono Tado Volianskio, bus kalbama šio veikalo trečiame tome). Tinkamai perskaičius, paaiškėja, jog tai buvo Lietuvos kunigaikščio Utenio, kuris padėjo prūsams kovoti su kryžiuočiais ir kuris buvo pramintas Zupanu, vėliava. Čia gi pateikėme iliustraciją, padarytą pagal piešinį, gautą iš Zaluskių bibliotekos. Tačiau nežinome, iš kokio šaltinio yra tas piešinys. Mūsų piešinio užrašas runomis reiškia Vaidevučio vardą (pono Volianskio šifruotė), tačiau negalime tiksliai pasakyti, kam jis buvo skirtas — vėliavai ar herbui, nes jis užrašytas tarp vėliavos ir herbo. Mes dėl vietos stokos jį užrašėme ant pačios vėliavos. Užrašas virš asmenų galvų — runomis.

[7a] Alt und Neus Preussen. S. 226.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 274). Informaciją apie užrašą T. Narbutas paėmė iš minėto T. Volianskio laiško (Bidgoščius. 1844.I.17(29). T. Volianskis T. Narbutui. P. 14).

[180] /Ten pat, 3 pastraipos 1 sakinio minties tęsinys ir nauja išnaša/
Kartais didieji kunigaikščiai herbus suteikdavo slavų giminėms; tokį herbą 1302 metais Gediminas davė Krunevičiui. Šis paprotys lietuviams nebuvo būdingas, bet kai kurios riterių šeimos, priklausančios Lietuvos valdžiai (ar tai būtų lenkai, ar rusėnai), galėjo prašyti, kad jiems būtų suteikti herbai — taip būdavo Lenkijoje. Bet, nepaisant to, visuomet, bent jau nuo Gedimino laikų, Lietuvoje šeimos herbai egzistavo[7c].

[7c] Malachovskis savo bajoriškų pavardžių rinkinyje (neaišku, kokiu šaltiniu remdamasis) pateikė žinių apie tai, kaip Gediminas suteikė herbą Krunevičiui. Neseckiui šis herbas, pavadintas Krunevičiaus vardu, yra žinomas. Rankoje turiu nuorašą Švitrigailos privilegijos, datuotos Lucke 1451 metų vasario 18 dieną, kuria jis pakartoja 1439 metų kovo 3 dienos Vytauto privilegiją, taip pat atnaujina Algirdo privilegiją (nuorašas), kuria patvirtinama riteriška kilmė ir herbas raudoname lauke: ryšulys strėlių, tris kartus kryžmai perjuostų auksine juosta, o iš abiejų pusių du pusmėnuliai, žiūrintys vienas į kitą, ant šalmo — riterio kepurė, o abipus du erelio sparnai. Herbas buvo duotas Ostapui Kropotkovui kartu su Podbužo dvaru Voluinėje už nuopelnus kare su totoriais. Datuotas Vilniuje 1354 metų rugpjūčio 7 dieną.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 273). T. Narbutas turėjo omenyje Černigovo dvarininko Petro Malachovskio (Małachowski) veikalą: Zbiór nazwisk szlachty z opisem herbów własnych, familjom zostającym w Królestwie Polskiem i w. ks. Litewskiem. Łuck, 1780.

[181] /P. 327, 1 pastraipos tęsinys/
Apskritai, įsiskaičius į senuosius lenkų herbų pavadinimus, ne viename jų randame lietuvių kalbai būdingų elementų. Pavyzdžiui, *Paparona* arba *Kiniglis,* tai reiškia ne kiškį, kaip kad pasakyta „Herbyne" (aiškino tik pagal piešinį ir iš lotynų kalbos išvertė žodį *Lepus*), bet triušį, nes lietuvių kalboje žodis *Kiniglis* būtent tą ir reiškia.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 273).

[182] /P. 328, 8 pastraipos tęsinys/
Kaip pastebėjo ponas Tadas Volianskis, toji žąsis primena būrimą, kuriam Pabaltijo slavai naudojo žirgą. Jį vesdavo per kryžmai į žemę susmeigtas ietis. Antspaude žąsis būtent tokia poza ir vaizduojama.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 274). Informaciją istorikas paėmė iš T. Volianskio laiško (P. 11).

[183] /P. 329, 4 pastraipos tęsinys/
Užrašą runomis p/onas/ Tad/as/ Volianskis skaito taip: *Simeonas* (SI-ME-ON).

Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 416). Tai informacija iš minėto T. Volianskio laiško (Ten pat).

184 /Ten pat, 5 pastraipos tęsinys/
Ponas Tadas Volianskis skaito ψ1Φ↑ϑ↑ , *Mattez* (MATTEZ), t. y. *Maljasz,* arba Matas.
Sakinys, kuriuo autorius papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 274). Tai informacija iš to paties T. Volianskio laiško, T. Narbutui (Ten pat).

185 /P. 330, 1 pastraipos tęsinys/
T. Narbutas, rengdamas antrąjį LTI leidimą, pastraipą pratęsė papildydamas ją vienu žodžiu „Trąby", t. y. „Trimitai" (PE. L. 263).

186 /P. 337, 4 eilutė nuo viršaus/
Autorius, rengdamas antrąjį LTI leidimą, išbraukė žodį „dar" (jeszcze) (PE. L. 275).

187 /P. 350, 2 pastraipos 2 eilutė/
Rengiant antrąjį LTI leidimą, T. Narbutas padarė pataisą. Turėtų būti: „extremum tempus conversionis, scil. *usque* ad ann. 1414 Men..." (PE. L. 285).

188 /P. 351, 3, 4 ir 5 pastraipos/
Symbolum jurisdictionis Flamenis, Krewe—Kreweyto, sive baculus sacerdotalis, vulgari sermone Buthstunkas nuncupatus, talem habuit formam:
Baculus longuisculus, de ligno simplici quaerci, supra quem sunt tres virgae, curvatae in modo nodi, dispositaeque in formam Tridenti, de quarum junctione tres bursae pendunt.
Symbolum jurisdictionis Superstitis loci, vel provinciae, Krewe, sive baculus sacerdotalis, vulgari sermone Buthstus nuncupatus, talem habuit formam:
Symbolium jurisdictionis communi sacerdotis, jus judicandī Baculus longuisculus, de ligno simplici quaerci, supra quem sunt duae virgae, dispositae in formam rami bifursi. De quarum junctione duo bursae pendunt.
habentis, Wajdalotae vel alii id generis, sive baculus sacerdotalis. vulgarī sermone Buthas nuncupatus talem habiut formam:
Baculus longuisculus, de ligno simplicī quaercī, supra quem [est...] est una virga, curvata in modum nodi, paululo inclinata rursum, de qua junctione una bursa pendet.
T. Narbutas LTI nurodė šių pastraipų originalus lotynų kalba (P. 439—441).

189 /P. 353, (9) išnaša/
T. Narbutas, be jokios abejonės, naudojo 1818 metais L. G. Rėzos parengtą Kristijono Donelaičio (1714—1780) pirmąjį „Metų" leidimą (Das Jahr in vier Gesaengen, ein laendliches Epos aus dem

litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius, in gleichem Versmass ins Deutsche uebertragen von D. L. Rhesa, Prof. d. Theol. Koenigsberg 1818 gedruckt in der Koenigl.).

190 /P. 354, (12) išnaša/
Langebeck Jacques et Suhm Petrus—Frid. Scriptores rerum danicarum. T. 1. Hafniae, 1772.

191 /P. 355, (17) išnaša/
Leo Joannes. Historia Prussiae. Brunsbergae, 1725.

192 /Prieš paragrafą „Apie lietuvių kalbą"/
Vokiečių istorikas Henrikas Leo darbe, pavadintame „Marienburgo glosos" (Die Malbergische Glosse), teigia, jog žodžiai, vadinti marienburgiškais, — nesuprasti senoviškų vokiškų rankraščių žodžiai, kurie buvo laikomi perrašinėtojų klaidomis. Jis juos perskaitė ir įrodė, jog tai keltų kalbos žodžiai. Šioji kalba jau yra dingusi ir kur ne kur kelių protėvių vartojama. Išsamūs šio moksliininko tyrinėjimai aiškinantis vokiškų žodžių, neturinčių savo užuomazgos, kilmę, įrodė nemažai istorinių faktų, kurių nebūtų galima pagrįsti kitaip.
Iš čia atsiranda svarbi išvada, jog motininės kalbos yra rodyklė į seniausią tautų istoriją.
Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė LTI, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 294). Turima omenyje garsaus vokiečių istoriko, Hegelio mokinio, Henriko Leo knyga, parašyta 1842—1845 metais.

193 /P. 359, 1 pastraipos tęsinys/
Mechovita sako: „...linguagium Lithuanicum est quadripartitum: primum linguagium est Iaczuingorum, ut horum qui circa castrum Drochicin inhabitarunt, et pauci superrunt. Alterum est Lithuanorum et Samagittarum. Tercium Prutenicum. Quartum in Lothwa seu Lothihola et Livonia, circa fluvium Dzvina est Rigam civitatem. Et horum quidem eadem est linqua, unus tamen non plene alterum inteligit, nisi cursivus et vagus est per illas terras <...> Et ecias quod in Prussia iam (1517 — *T. N.*) pauci proferunt Prutenicum, subintravit siquidem linqua Polonorum et Almanorum, sic et in Lothua pauci villani proferunt hanc linquam, quia subintravit Almanicum. In Samogitia autem qua est longitudinis 50 miliariorum et in Lithuania, qua in longum 30 miliaria continet, in villis Lithuanicum loquuntus, et in magna parte Polonicum profitentur et sermone Polonico sacerdotes eis praedicant in ecclesiis". (Lietuviškai kalbančių gyventojų žemė susideda iš keturių dalių: pirmoji žemės juosta yra vietinių jotvingių, kurie apie Drohičino tvirtovę gyvena, ir nedaug jų belikę. Antroji yra lietuvių ir žemaičių. Trečioji — prūsų. Ketvirtoji — Latvijoje arba Latgaloje — Livonija, esanti prie Dauguvos upės ir Rygos miesto. Ir nors vie-

tinių gyventojų kalba yra visų ta pati, tačiau vienas kitą nelabai supranta, nebent tik jei kuris yra gyvenęs tose žemėse ir po jas keliavęs. Ir taip pat Prūsijoje jau nedaugelis kalba prūsiškai, kadangi jau įpratę kalbėti lenkiškai ir alemaniškai, ir Latvijoje nedaug sodiečių bešneka savo kalba, nes kalba alemaniškai. Tuo tarpu Žemaitijoje, kuri yra penkiasdešimt romėniškų mylių ilgio, ir Lietuvoje, kuri yra trisdešimt romėniškų mylių ilgio, sodžiuose šneka lietuviškai, o didžiojoje dalyje lenkų kalbą pripažįsta, ir kunigai jų bažnyčiose lenkiškai pamokslauja.)

Viskas pasakyta teisingai ir bešališkai, išskyrus apie latvius, kurie ir šiandieną tebešneka savo kalba, o be to, ir jos raštą tobulina. Tuo tarpu įtvingių kalbos neturime jokio aiškesnio pavyzdžio, todėl ir negalime patikrinti Mechovitos nuomonės. Atvirkščiai, visi prieinami tyrinėjimai rodo, kad toji tauta skyrėsi nuo lietuvių. Yra dokumentinių įrodymų, jog teismuose XVI amžiuje nuosprendžius sakydavo lietuviškai, o į knygas įrašydavo rusiškai, lotyniškai arba lenkiškai[1]. Vilniuje lietuviškus pamokslus kunigai iš ambonų sakydavo iki XVII amžiaus pirmojo ketvirčio[2].

[1] Dziennik Warszawski. 1829. Nr. 45.

[2] Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. T. XXIII. S. 214—215. Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė LTI, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 301—302). Istorikas savo išvadas remia straipsniais: D. P. (Dionizas Poška — *R. G.*) Rozmyśliania wieśniaka rolnika o Narodzie Litewskim i Żmudzkim, tudzież o jegu języku // Dziennik Warszawski. 1829. T. V. Nr. 45. S. 97—124; Niektóre dodatki do dzieła „Wilno" przez J. I. Kraszewskiego. Wilno, 1840—1841 // Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. 1842. T. 23 (poczet nowy, drugi). S. 211—223.

Lotyniška citata paimta iš M. Mechovitos veikalo: Tractatus de duabus sarmatiis Asiana et Europiana, et de continentis in eis. Cracoviae, 1517. L. II (De sarmatia Europiana).

194 /P. 364, (21) išnaša/

Bohlen (von) Peter. Über die Verwandtschaft zwischen der Lithauischen und Sanskritsprache. Vorgetragen am 6 Nov. 1828 // Historische und literarische Abhandlungen der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg. Königsberg, 1830. S. 111—140.

195 /Ten pat, išnašos tęsinys/

Verta atkreipti dėmesį į tai, ką pasakė mūsų mokslingas vyras ponas Andrius Kucharskis: „Regis, sanskrito kalba turi dar didesnio panašumo su lietuvių kalba negu su tomis, su kuriomis ją lyginome (slavų, helenų, italų — *T. N.*). Bet ši kalba mums rūpi mažiau už graikų, lotynų ir slavų kalbas, todėl su sanskritu jos nelyginome". (Dziennik Warszawski. T. I. 1825. S. 34).

Visi žodžiai, bendri tiek lietuvių, tiek slavų kalboms, kurie yra paimti iš sanskrito, lietuvių kalboje neturi originalios išraiškos. Kiti žodžiai, kuriuos lietuviai pasisavino iš slavų kalbų, vienoje ar kitoje tarmėje turi originalią išraišką. Pavyzdžiui, *Mesta* (miestas) — originali išraiška *Wiltas, Pawiltas* ir t. t.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė išnašą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 301). Turimas omenyje lenkų filologo Andriaus Kucharskio (1795—1862) straipsnis: *Kucharski A.* O dyalektach slawiańskich i o języku sanskryckim // Dziennik Wileński. 1825. T. 1. S. 17—34.

196 /P. 366, 3 pastraipos tęsinys/

Žmonių kalbų yra labai daug, ir vargu ar įmanoma suskaičiuoti jų dialektus. Balbi rado 860 dabar žinomų kalbų, kuriose galima atsekti mažiausiai 5 tūkstančius dialektų. O kokios plačios galimybės ieškoti panašumų ir lyginti! Tautų esmę, kilmę ir giminystę galima paaiškinti tik suradus išvestinio tautų gimininguma vietą.

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 301). Be abejo, informaciją apie profesoriaus Adrijano Balbi etnografijos atlasą (Atlas etnographique du globe... par Adrian Balbi. Paris, 1826) T. Narbutas gavo 1828 metais, perskaitęs „Dziennik Wileński" straipsnį, skirtą šio geografo ir etnografo tyrinėjimams (Atlas etnograficzny kuli ziemskiey, przez Adryana Balbiego, przekład Ignacego Klukowskiego // Dziennik Wileński. T. V. S. 31—43).

197/Nenurodyta vieta, bet tikriausiai skirta priedui „Apie lietuvių kalbą"/

Britų kalba yra keltų kalba, susimaišiusi su germanų. Tai kaip galima ją lyginti su lietuvių? Tacitas galėjo turėti prūsų arba galindų kalbos pavyzdžių, todėl parašė *Prutenicae,* o perrašinėtojai perdarė *Britanicae.* Tacitas viename iš seniausių savo rankraščių rašo: „Gallindo — Prutenico linqua... (toliau neįsk. — *R. G.*)". (Šią informaciją man suteikė amžiną atilsį Jonas Sniadeckis.)

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 302). Istoriko minimas Jonas Sniadeckis (1756—1830) — tai ilgametis Vilniaus universiteto rektorius, astronomas, matematikas, filosofas NB!

198 /P. 366, (23) išnašos tęsinys/

1804 metų gruodžio 20 dieną deputacija, kurią sudarė Tadas Čackis, kunigas Mickevičius, kunigas Golianskis ir ponai Malevskis bei Vilniaus Universiteto profesorius Šulcas, Vilniuje, Varšuvos Mokslų bičiulių draugijai pareikalavus, paskelbė dvidešimt

septynis lietuvių kalbos klausimus, kurių dauguma buvo beverčiai, o kiti ir visiškai kvaili, nes mes kiekvieną tą asmenį asmeniškai pažinojome, ir nė vienas iš jų lietuviškai nemokėjo. M. Višnevskis, nors ir labiau svetimas lietuvių kalbai, bet daro daug svaresnių pastabų dėl lietuvių kalbos. Gaila, kad Ksavero Bogušo jau nebebuvo tarp gyvųjų!

T. Narbutas apie 1804 metų komisiją sužinojo susipažinęs su M. Višnevskio „Lenkų literatūros istorija" (*Wiszniewski M.* Historya Literatury Polskiej. Kraków, 1844. T. VI. S. 409—411). Visi komisijos nariai T. Narbutui, kaip galima spręsti iš papildymo teksto, buvo gerai pažįstami. Tadas Čackis (1765—1813), Juozapas Mickevičius (1743—1817), Pilypas Nerėjus Golianskis (1753—1824), Simonas Malevskis (1759—1832) ir Mykolas Angelas Šulcas (1769—1812) buvo istorikai ir Vilniaus universiteto profesoriai. Plačiau minėtos komisijos veiklą yra aptarę P. Augustaitis (*Augustaitis P.* Lietuvybės elementai lenkų romantizme. Vilnius, 1921. P. 33) ir A. Piročkinas (*Piročkinas A.* Universitetas ir lituanistika // Vilniaus universiteto istorija 1803—1940. Vilnius, 1977. P. 98).

[199] /P. 367, 7 pastraipos tęsinys/

Pagal Jordaną.

Taip pat kitos vietos ten pat: *Item Este,* čia pat šalia jų, t. y. prie venedų (vietoj *Itimeste*), skaito Bogušas. Heruliškos maldos istoriją taip aiškina: „Frankas, Meklenburgo klebonas (gyvenęs XV amžiuje) savo diecezijoje (ar gal parapijoje?) rado tautą, kuri iš pat pradžių vadino save herulais, o meklenburgiečiai, pagal vardą herulų pastatyto miesto *Verle,* juos šaukė verulais. Matydamas, jog ta tauta meldžiasi kažkokia nesuprantama jiems kalba, atminimui, dėl originalumo perrašė jų Dievo maldą ir įdėjo į savo „Meklenburgo istoriją", parašytą XV amžiuje. Gal būtų pradingus toji istorija, o kartu su ja ir tas brangus paminklas, jeigu ne mokslo pasaulyje žinomas istorikas Volfgangas Lazijus, kuris ją įdėjo į savo istoriją. Iš Lazijaus perrašė Čemberlenas, o iš pastarojo tas užrašas buvo įdėtas į Londono „Sylloge". Tą maldą į savo knygas vėliau įrašė gdanskietis Kliuverijus (Cluverius), o vėliau — Dusburgo tęsėjas Hartknochas.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas papildė paragrafą, rengdamas antrąjį LTI leidimą (PEĮ. L. 304).

Volfgangas Lazius (1514—1565), istoriografas ir geografas, pirmasis paskelbė šią heruliškąją maldą „Tėve mūsų". Dauguma to meto istorikų, tarp jų ir S. Daukantas, herulus priskyrė prie baltų genčių, ir net tiesiog lietuvių. Vėliau paaiškėjo, jog ši malda buvusi latvių kalba.

[200] /Nenurodytas puslapis/
Mokslininkai kalba apie lietuvių kalbos gramatiką, jau XIII amžiuje parašytą. Mes jos nežinome, todėl ir nenorime apie ją kalbėti.

Sakinys, kuriuo T. Narbutas papildė tekstą, rengdamas antrąjį leidimą (PEĮ. L. 303). Istoriko minimi „mokslininkai" — tai Mykolas Višnevskis.

[201] /P. 369—371, nauja perrašyta didžioji VII priedo dalis/
Apie pagonių atvertimą į Kristaus tikėjimą (pagal Jeronimą Prahiškį, kamaldulį)

Lietuva — tai didelis, bet nedaug dirbamos žemės turintis kraštas, rytuose prisišliejęs prie Lenkijos; kraštas pelkėtas ir miškingas; jo sostinė yra Vilnius — Vyskupų miestas, toks pat didelis kaip ir Karalių miestas su visais priemiesčiais. Arčiausiai jo yra Gardinas, išsidėstęs prie Krono upės, dabar Nemunu vadinamos. Jis pastatytas iš dalies ant kalvos, o iš dalies slėnyje, kaip įprasta tame krašte. Jame yra labai nedaug daugiaaukščių, nedaug plytinių namų, bet daug iš paprastos medžiagos kaimiškai surėstų. Nėra nei mūrinių sienų, nei pylimų, nei gynybinių bokštų, nei vartų. Ten yra Karaliaus pilis ir rūmai, pastatyti ant aukštesnės kalvos; tai karaliui užtikrina saugumą. Ten yra trys mūrinės šventyklos, nes visos kitos medinės; tarp jų viena yra lenkų, o kitos dvi — rusinų, kur jie įprastai atlieka savo apeigas. Rusinai taip pat turi priemiesčiuose dvi šventyklas: vieną mūrinę, kitą medinę. Varpinės ne prie pačių bažnyčių, bet pastatytos prie įėjimo; tai byloja ir daugybė kitų pavyzdžių. Pastatytos jos vien iš rąstų, kaltuvais sukaltų, surištų skersinėmis sijomis, vidun prigrūsta akmenų. Taip pastatomas bokštas, turintis varpą, reikalingą bažnytinėms apeigoms. Tokiu pačiu būdu buvo pastatyti ir stulpai, ant kurių remiasi medinis tiltas, jungiantis abu Nemuno krantus.

Naujas VII priedo pavadinimas ir pradžia, kuriais T. Narbutas ketino papildyti naują LTI leidimą (PEĮ. L. 307). Istorikas ketino atsisakyti didžiosios VII priedo dalies (P. 369—371) iki pat 371 puslapio antrosios pastraipos.

[202] /P. 374, paragrafo pabaiga/
Veikalą, iš kurio paėmiau šį vertimą, turiu po ranka. Ant puikiai litografuoto viršelio užrašytas toks pavadinimas: „Civitates Orbis terrarum". Pirmosios knygos pratarmės pradžioje *Georgius Braun Agrippinensis,* pabaigoje *Coloniae Agrippinae M. D. L. XXII.* Knygos formatas toks, koks ir įprasta atlasams. Iš viso šešios knygos dviejuose didžiuliuose įrištuose foliantuose. Antrojoje knygoje (Nr. 48) yra aprašymas, kurio vertimą iš lotynų kalbos čia

pateikiame, taip pat ir gana gerą senojo Gardino litografiją. Šie dalykai yra tik Šrioko veikale (Kirchen Geschichte. B. XXX. S. 497). Visi jie pažodžiui paimti iš Enėjaus Silvijaus. Gardino aprašymas turėtų būti veikale: *Gaspari Ens.* Deliciae Epadon per Germaniam. Be to, pakartojimas pas Cailerį (*Zeiller.* Neue Beschreibung des Königreichs Polen und des Grössherzogthums Lithauen... 1663).

Tekstas, kuriuo autorius papildė paragrafą, rengdamas spaudai antrąjį leidimą (PEĮ. L. 310). T. Narbutas turi omenyje geografo ir kartografo G. Brauno (1541—1622) didžiųjų pasaulio miestų atlasą (Civitates orbis terrarum).

203 /Naujas, paskutinis priedas (be pavadinimo)/

Daug buvo ištyrinėta šaltinių, norint išsiaiškinti Dauguvos upės pavadinimo kilmę. Mums iš Ukmergės apskrities pavyko gauti dainelę, kuri rodo, jog šis pavadinimas atsirado nuo *Dewine Upes*; dainininkas sako, jog pasikinkys į roges žirgelius ir važiuos grobio:

Založym do san koniki,
Osiadłamy wrone źrebie,
Pojedziem wojować,
Wojnę toczyć w ryski kraj,
O żeby tylko wody zamarzły.

Bo trzeba przebyć osim rzek
A dziewiątą rzekę szeroką.
Tobie tatuniu pięć koni,
Tobie matuniu pięć krów,
Tobie siestruniu pięc złotych pierscieni,
A tobie bracie dziewaję Łotewkę.

Pasikinkysim į rogeles žirgelius,
Pabalnosim juodus kumeliukus.
Važiuosim kariauti,
Kariauti į Rygos šalį,
Kad tik vanduo užšaltų.

Reikia persikelti per aštuonias upes,
O per devintą — plačią.
Tau, tėveli, penketą žirgų,
Tau, motute, penketą karvių,
Tau, sesele, penketą aukso žiedelių,
O tau, broleli, mergelę latvaitę.

Iš Lietuvos važiuojant į Infliantus, reikia pervažiuoti nemažai upių. Dainininkas suskaičiuoja net aštuonias, o *dewine*, t. y. *Dwine upe*, devintoji upė, tai, be abejo, Dvina (Dauguva). Bet kodėl

taip vadinama ir antroji Dvina, šiaurinė, įtekanti į Baltąją jūrą? Tai gali būti arba sutapimas, arba tai, jog slavai, jau anksčiau žinoję Vakarų Dviną, kuriai pavadinimą buvo davę seniausi Lietuvos gyventojai, tą pavadinimą pernešė ir į Šiaurę tikriausiai dėl kažkokio upių panašumo.

Tekstas, kuriuo autorius papildė LTI, rengdamas antrąjį leidimą (PE. L. 327).

204 /Ant atskiro lapo, vieta nenurodyta/

I. Onacevičius Lietuvos istoriją suskirstė į tokias epochas:

I. Legendinė istorija (1009—1183).

II. Abejotinos istorijos periodas, t. y. nuo nuolatinių Lietuvos žygių į rusų kraštus (Pskovą ir Naugardą) iki 1240 metų, t. y. Mindaugo valdymo.

III. Aiškesnė istorija — nuo Mindaugo (1240) iki 1386 metų. Pirmoje šio laikotarpio dalyje Lietuva turėjo labai didelių problemų, susijusių su kryžiuočių puldinėjimais, tuo tarpu antroje (ypač nuo Gedimino valdymo) Lietuvos galia ir jėga nepaprastai išaugo. Ši epocha baigėsi 1386 metais, t. y. visiškai įvedus krikščionybę Lietuvoje, kai Jogaila vedė Lenkijos karalienę Jadvygą, pats priėmė krikščionių tikėjimą ir vertė tą pat daryti visą tautą.

IV. 1386—1447 metai, t. y. iki to laikotarpio, kai Lietuva nustojo turėjusi dalinius kunigaikščius. Šiuo periodu Lietuva pasiekė didžiausios savo galybės laikotarpį, ypač valdant Vytautui, kuris sostą paveldėjo iš Skirgailos.

V. 1447—1569 metai, t. y. iki Liublino seimo, iki galutinio Lietuvos susijungimo su Lenkija. Čia baigiasi savarankiška Lietuvos istorija; ji įsilieja į Lenkijos istoriją.

Tekstas, kuriuo T. Narbutas ketino papildyti LTI antrąjį leidimą (PEĮ. L. 54). Papildymas buvo padarytas 1849 metais, susipažinus su I. Onacevičiaus straipsniu „Žvilgsnis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją"; jis, kai kurių tyrinėtojų nuomone, buvęs Lietuvos istorijos kurso, skaityto 1826/27 mokslo metų pabaigoje, konspektas (*Onacewicz* Ż. Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego // Pamiętnik Naukowo-literacki. Pismo Zbiorowe Umiejętności, Literatury i Sztuki. Wilno, 1849. T. 1. S. 7—27).

TURINYS

Tautos versmių beieškant 5

Lietuvių tautos istorija

Trečia knyga 27

Pastebėjimai, padedantys surasti lietuvių tautos pradžią 27

I skyrius

Pasirengimas Lietuvos istorijos pradžios pažinimui 27

II skyrius

Žvilgsnis į žilesnę Europos senovę 35

III skyrius

Apie kimbrus 46

IV skyrius

Apie skitus, sarmatus, alanus, roksolanus ir roksanus 53

V skyrius

Apie budinus ir galonus 71

VI skyrius

Apie gotus, astus ir lyvius 85

VII skyrius

Apie venedus, *slavus*** ir kitas jų kaimynines tautas 99

VIII skyrius

Apie poloviečius 107

IX skyrius

Apie jotvingius 113

Trečios knygos pabaiga 140

Lietuvių tautos istorija

Ketvirta knyga 141

Lietuvių tautos senovės istorijos tyrinėjimas 141

I skyrius

Geognostinės pastabos apie lietuvių tautos gyvenamąsias žemes 141

II skyrius

Senovės geografinės žinios apie lietuvių gyvenamąsias žemes .. 153

III skyrius

Senovės žinių tęsinys 170

IV skyrius

Lietuvių tautos protėvių kilmė 190

V skyrius

Gelonų-budinų pasitraukimas į Vakarus ir įsikūrimas 204

VI skyrius

Apie Rusią ir rusus* 217

VII skyrius

Tautos augimas ir gyvenamųjų vietovių išplitimas arba atskirų sričių susidarymas 236

VIII skyrius

Šiaurinių sričių susidarymas ir tolesnis tautos augimas 261

IX skyrius

Kai kurių lietuvių genčių grįžimas į Rytus ir jų kolonijos tame krašte 281

X skyrius

Hunų įsiveržimas į Europą, tolesni lietuvių genties tautų likimai Rytuose ir Pietuose 295

Ketvirtos knygos pabaiga 319

„Lietuvių tautos istorijos" antro tomo priedai ir paaiškinimai .. 319

I priedas

Apie gintarą 319

II priedas 330

III priedas

Apie dingusį Vitlandijos kraštą 334

IV priedas

Senovės Prūsijos geografija 343

Kulmas 343

Pamedė 344

Pagudė 347

Varmija 348

Natangija 349

Barta 350

Galinda 352

Siduva 353

Nadruva 354

Sambija 355

Šalavija 359

V priedas

Kai kurios pastabos apie Baltijos jūrą 360

VI priedas

Apie Kijevo įkūrimą 364

VII priedas

Apie pilkapius 370

VIII priedas

Herodoto žinios apie Azovo jūros pakrantes ir jų gyventojus iki budinų[1] 377

IX priedas

Apie sarmatų pavadinimą ir amazones 385

X priedas

Apie mūsų Žemės susiformavimą 388
Paaiškinimai 393
Priedai Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorijos“ pirmam tomui 425
Keletas minčių jau pasirodžius pirmam „Lietuvių tautos istorijos“ tomui lietuvių kalba 429
Papildymai bei paaiškinimai Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorijos“ pirmam tomui 454

TEODORAS NARBUTAS

LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJA
II TOMAS

SL. 255. 1995 06 21. 27,88 leidyb. apsk. l. Tir. 5000 egz. Užsakymas 955. „Minties“ leidykla, Z. Sierakausko 15, 2600, Vilnius. Spausdino „Spindulio“ spaustuvė, Gedimino 10, 3000 Kaunas.
Kaina sutartinė

ISBN 5-417-00711-0